PROVINCIA

2001

PRO EUROPA

https://biblioteca-digitala.ro

PROVINCIA 2001

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

PROVINCIA 2001

VÁLOGATÁS A FOLYÓIRAT CIKKEIBŐL

Pro Europa Kiadó – Marosvásárhely 2003

https://biblioteca-digitala.ro

A kötet a Provincia folyóirat II., 2001-es év folyamában megjelent cikkek válogatását tartalmazza

A válogatást végezte:	Al. Cistelecan és Molnár Gusztáv
A kötetet szerkesztette:	Szokoly Elek
Tehnikai munkatárs:	Kacsó Judit-Andrea
Borítóterv:	Könczey Elemér

© Pro Europa Kiadó, Marosvásárhely, 2003

Editura Pro Europa
540049 Târgu-Mureş, Piaţa Trandafirilor nr. 5
tel/fax: 0265-250182; 0265-250183
office@proeuropa.ro

ISBN: 973-85039-2-2

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Provincia 2001: válogatás a lap 2001-ben megjelent cikkeiből /
editor coordonator: Szokoly Elek; selecţie realizată de Al. Cistelecan şi Molnár Gusztáv. – Târgu-Mureş: Pro Europa, 2003
Bibliogr.
ISBN 973-85039-1-4

I. Szokoly Elek (coord.)
II. Cistelecan, Alexandru (antolog.)
III. Molnár Gusztáv (antolog.)

94(498.4)

Nyomtatás: Mediaprint Kft. Marosvásárhely
tel/fax: 0265-255382

*

Ez a könyv a Heinrich Böll Alapítvány (Németország) támogatásával jelent meg.

https://biblioteca-digitala.ro

A Provincia Csoport 2001 december 8-án Memorandumot tett közzé Románia regionális felépítéséről, mely élénk vitát gerjesztett a politikum és a sajtó berkeiben. Ime a Memorandum szövege:

Mi, a jelen Memorandum aláírói, a politikai pártok, a helyi önkormányzatok, a civil társadalom és a közvélemény képviselői részére – összhangban az Egyesült Európa jövőjét érintő európai szintű eszmecserével –, vitára bocsátjuk a régiók Romániájának politikai és közigazgatási felépítését célzó elképzeléseinket.

1. Jelen javaslataink Románia harmónikus fejlődését tűzték ki célul, figyelembe véve az ország tartományainak történelmi, gazdasági és társadalmi-kulturális önazonosságát. Felfogásunkban Románia regionális felépítése tervének semmi köze bármiféle elszakadási vagy irredenta törekvésekhez. Ezért úgy véljük, hogy minden ilyenszerű megközelítés leegyszerűsítő és az európai tapasztalatokra épített felőségteljes és elmélyült viták diverziós megkerülését célozza az ország jövőjével kapcsolatban.

2. Részvételünk az Európai Unió jövőjéről szóló vitában – amely az Uniót olyan föderatív rendszernek tekinti, amelyben az alkotmányos régiók, így Skócia, Katalónia, Flandria, Vallónia, Bajorország stb. sajátos helyet foglalnak el – hozzájárulhat ahhoz, hogy jobban megismerjük azokat az intézményi struktúrákat, amelyekbe integrálódni kívánunk. A regionális modell, az úgynevezett középső kormányzási szint (meso-government), véleményünk szerint európai identitásunk visszahódítását szogálja.

3. A régiók kialakításában alapelvnek tekintjük, hogy a közigazgatási és politikai hatásköröket területi egységek és nem nemzeti vagy etnikai közösségek kapják; ez utóbbiak a regionális modell szellemében politikai és jogi garanciákat élveznének sajátos érdekeik védelmében.

4. A túlközpontosított közigazgatási rendszer, amelyet 1989 után szinte változatlanul átvettünk, a korrupciónak és a bürokráciának kedvez, és felerősíti a sok kis egységen alapuló, rendkívül költséges közigazgatás egyébként és meglévő hátrányait. Másrészt a decentralizálás gondolata arra a jogi eszmerendszerre is vonatkozik, amelyet mind Románia nemzetközi kötelezettségei, mind pedig belső jogrendjének európai jogharmonizációs elemei tartalmaznak.

5. Olyan közigazgatási reformot javasolunk, amely újrafogalmazza a létező területi egységek státusát, és új politikai-közigazgatási formákat vezessen be. Ezek kialakításában a fejlesztési régiók vagy a történelmi tartományok jelenthetik a kiindulópontot.

https://biblioteca-digitala.ro

6. E tekintetben a régiók székhelyén vagy a tartományi fővárosokban felállítandó regionális tanácsok, illetve tartományi parlamentek létrehozásának megvitatását javasoljuk.

7. Úgy véljük, a regionális hatóságok politikai, gazdasági és kulturális hatáskörei mellett – melyek gyakorlására a szubszidiaritás elvének és az Európai Unióban alkalmazott normáknak megfelelően kerül sor – a tájékoztatási politikák radikális decentralizációját is szem előtt kell tartani. A regionális tévéstúdiók különleges szerepet játszhatnak a romániai régiók nyilvánosságának kialakításában.

8. A regionális identitás polgári alapon történő felvállalása az olyan többnemzetiségű régiókban, mint a Bánát, Erdély vagy Dobrudzsa, hozzájárulhat azon transzetnikus identitások kialakításához, amelyek alapján meghaladható lesz a szélsőséges nacionalista nosztalgiák és félelmek eszkalálása, de a polgári és demokratikus frazeológiát használó burkolt nacionalizmus is.

9. Egy új regionális rendszer felépítése egy politikai rendszer újraalkotását is szükségessé teszi, amely nem valósítható meg a – kidolgozás alatt álló – európai alkotmány alapelveivel összhangban levő alkotmányreform nélkül.

10. E javaslatok a republikanizmus kritériumaira – amelyek a kormányzottak egyetértését feltételező kormányzást jelent – és a részvételi demokráciára épülnek. Ezért bármilyen szerkezeti átalakulásra vonatkozó döntésnek széleskörű viták nyomán megtartott népszavazás eredményeként kell létrejönnie, amelyet – a konkrét helyzetnek megfelelően – regionális vagy országos szinten kell megszervezni, úgy, hogy a lakosság jóhiszemű tájékoztatást kapjon a hasonló európai példákról és az ilyen típusú közigazgatás esélyeiről.

E dokumentumot megküldtük Románia Parlamentje Állandó Bizottságának, a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Liberális Párt, a Demokrata Párt, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség, a Kereszténydemokrata Nemzeti Parasztpárt vezetőségének, továbbá megküldjük az Európai Parlamentnek és a Régiók Bizottságának.

Kolozsvár, 2001. december 8.

Aláírók:

Antik Sándor – képzőművész
Ágoston Hugó – közíró
Bakk Miklós – politológus
Mircea Boari – politológus
Alexandru Cistelecan – irodalomkritikus
Marius Cosmeanu – szociológus
Caius Dobrescu – író
Hadházy Zsuzsa – közíró
Molnár Gusztáv – politológus
Ovidiu Pecican – történész
Szokoly Elek – közíró
Traian Ştef – író
Daniel Vighi – író

https://biblioteca-digitala.ro

1-2. sz. 2001. január-február

Molnár Gusztáv

Mi, erdélyiek...

A második évfolyamába lépő és a továbbiakban önálló kiadványként megjelenő *Provincia* teljesítette a tavaly áprilisi Programcikkünkben meghirdetett legfontosabb célt: bebizonyította, hogy az erdélyi és bánsági nyilvánosságban meg lehet teremteni egy olyan közös fórumot, amelyben az erdélyiséget identitásuk fontos, de nem kizárólagos elemének tekintő román, magyar és német értelmiségiek otthon érzik magukat, és hasonlóképpen értelmezve a legfontosabb fogalmakat és kategóriákat, értelmes és hasznos eszmecserét tudnak folytatni egymással.

Mit akar és merre tart a *Provincia*?

Erdélyt bizonyos értelemben sikerült centrummá tenni: a nyilvánosságnak és a közéleti vitáknak azzá a keretévé, amelyben a nemzeti dimenziót nemcsak valamiféle elvont egyetemességgel mérjük össze, hanem a mellettünk élő „másik" felé fordulva próbáljuk meg értelmezni, és ha kell, meghaladni. Ez az erdélyi plusz, vagy ha úgy tetszik, az erdélyi kivételesség. Nemzeti identitása mindenkinek van, az egyetemességgel valamilyen formában minden ember kénytelen szembesülni. De ahol szomszédod a „másik", ahol – mint Eginald Schlattner írta az erdélyi irodalomról szóló, a *Provinciában* megjelent esszéjében – „az idegen: felebarát", ott kezdődik Erdély.

A *Provincia* merészsége, „destruktív" és „premodern" jellege abban áll, hogy ezt az erdélyi különösséget nem „a hely szellemé"-vel, nem valamiféle regionális misztikával próbálja meg kifejezni vagy megmagyarázni, hanem a posztnacionális diskurzus európai nyelvezetét a regionális kommunikáció természetes eszközeként alkalmazva. Amikor a Heidelbergben tevékenykedő, de erdélyi származású Harald Roth itt, Kolozsváron megtartotta *Az erdélyi történetírás utópiájáról* szóló előadását – amelyet az erdélyi történelemről szóló összeállításunk bevezetőjéül választottunk –, még nem tudott, nem tudhatott a *Provinciáról*. Gondolkodásmódja, az etnikai és nemzeti „értékrendet" megkérdőjelező összerdélyi és európai nézőpontja mégis a lehető legteljesebb mértékben „provinciális". Ez mindenképpen arról tanúskodik, hogy van itt valami, amit nem kell túldimenzionálni, ám nem alapozni rá hiba lenne.

Miközben Roth – teljesen jogosan – elutasítja a többes szám első személy használatát a történelemről szóló diskurzusban („mi magyarok", „mi románok", „mi németek" nem voltunk itt sem ezer, sem száz évvel ezelőtt), paradox módon pontosan azt juttatja kifejezésre, ahogyan „mi erdélyiek" ma gondolkodunk.

https://biblioteca-digitala.ro

Ennek a jelenben megkapaszkodó és a jövőre irányuló erdélyiségnek a fóruma a *Provincia*. Aki figyelemmel kísérte eddigi számainkat, megállapíthatta, hogy ez alatt a nem egészen egy év alatt a „provinciálisok" közötti különbségek jellege alapvető változáson ment keresztül. Marius Cosmeanunak tavaly szeptemberben még kétségtelenül igaza volt, amikor a *Provincia* kapcsán különbséget tett magyar és román transzszilvanizmus, az erdélyi kérdést politológiai fogalmakban (is) tárgyaló „magyarok" és a kérdés tárgyalásakor inkább csak célozgatásokba bocsátkozó „románok" között. Ma már a helyzet megváltozott: a különbségek megmaradtak, de a választóvonalak nem etnikai jellegűek.

Utóbbi számainkban több munkatársunk is kifejtette véleményét az erdélyi, transzetnikus alapon megszerveződő regionális párt létjogosultsága körül forgó eszmecserében. Abban nincs vita köztünk, hogy ezzel a novemberi választások utáni politikai helyzetben igencsak akuttá váló kérdéssel feltétlenül foglalkozni kell – ez a *Provincia Egyesület* december 16-i vitájából is látható, amelynek szövege e számunkban olvasható –, mint ahogy az is nyilvánvaló, hogy a *Provincia* a kérdésről szóló vitának és nem egy ilyen – potenciális – politikai pártnak a fóruma. Az igazán figyelemreméltó azonban nem a pró és kontra érvek mibenléte, hanem az a tény, hogy az Erdély és a Bánság regionális identitását és másságát politikailag is hasznosítani akaró „alternatív politikai konstrukció" (Daniel Vighi) kezdeményezését nemcsak Bakk Miklós, Kolumbán Gábor vagy e sorok írója tartja legitimnek, hanem Traian Ştef, Daniel Vighi, Caius Dobrescu, Marius Cosmeanu és Antonela Capelle-Pogăcean is. Az említettek nem „harcosai" az „ügynek", mint Traian Ştef nagyon helyesen rámutatott a *Provincia* decemberi számában, és valamiféle erdélyi kizárólagosság sem jellemző rájuk. („A devolúció eszméje – írja Caius Dobrescu ugyanabban a számban – nemcsak Erdély, hanem egész Románia számára hasznos.") Egyszerűen úgy vélik, hogy eljött az ideje egy ilyen párt és az általa képviselt decentralizációs stratégia politikai célszerűségéről való nyilvános gondolkodásnak.

Természetesen nem mindenki gondolja azt a *Provincia* háza táján, hogy szükség van egy új, transzetnikus alapokon álló regionális pártra. Ovidiu Pecican szerint például egy ilyen párt az „érdekpolitizálás és a klikk-szellem" által uralt romániai politikai életben „az első öt percben kompromittálódna". (Transzetnikus párt vagy polgári fórum? – *Provincia*, 2000. október) Helyesebb tehát megmaradni a civil társadalom, „egy multikulturális vitafórum" keretei között, amely a politikától világosan elhatárolódó polgári kezdeményezésekkel lép a tettek mezejére.

Pecican másik érve történeti-szociológiai jellegű: ő úgy véli, hogy a román közösség nagy többségének társadalmi élete „a klánok ősi logikájában és rituáléjában gyökerezik", mely jelenség „a Balkánon is megtalálható". A „mélyrétegeiben annyira egységesnek mutatkozó" Románia olyan alapvető adottság, hogy ezzel szemben a „nyugati románság" bizonyos „történelmi körülmények" által elősegített közép- és nyugat-európai kapcsolatai „a hosszú időtartamú folyamatok szemszögéből nézve kérészéletűnek tűnnek". Következésképpen nincs értelme valamiféle külön Erdély-stratégiáról elmélkedni: ha nem akarjuk, hogy a múlt elnyelje a jövőt, arra kell törekednünk, hogy a „liberális és demokrata individualizmus szelleme" egész Romániában megerősödjék a közélet színterein.

https://biblioteca-digitala.ro

A múlt terhe

Nem értek egyet ezzel a mély történelmi és politikai pesszimizmussal, amely a regáti politikának kiszolgáltatott Erdély miatt kesergő Traian Vuiától a megálmodott erdélyi kulturális szerep félresikerülését emlékezetes esszéjében konstatáló Al. Cistelecanig annyira jellemző az erdélyi román értelmiségiekre. Egyesek persze arra gondolhatnak, hogy ez éppen olyan, mintha azt mondanám: „nem értek egyet ezzel a heggyel". Mégis, kérdezem, miért van, hogy az erdélyi románok különös módon éppen leghőbb nemzeti vágyuk, az egyesülés teljesülése után váltak ennyire melankolikussá? Az Osztrák–Magyar Monarchiában nagyon is aktívak voltak, és ha Budapest ostoba és arrogáns módon viselkedett velük szemben, ők annál nagyobb lendülettel vetették bele magukat a nemzeti jogaikért folytatott küzdelembe.

De hát hogyan is harcolhattak volna nemzeti jogaikért az „egységes és oszthatatlan román nemzetállamban", Nagy-Romániában? A baj nem Bukarest értetlenségével és rámenősségével volt. Az 1918 előtti Magyarország is értetlen és érzéketlen volt, de ez mégsem szegte az erdélyi románok kedvét, mert a centralista Magyarország mögött ott volt a fejlettebb és hajlékonyabb jogrendszerrel rendelkező Ausztria, amelyre lehetett alapozni, és a románok – mint ezt Cioran Fejtő Ferenccel folytatott figyelemre méltó beszélgetésében megállapította – egészen a világháború előestéjéig reménykedtek is ebben az alternatívában.

Minden okuk megvolt erre, hiszen 1863–64-ben a nagyszebeni diétán legalább egy történelmi pillanat erejéig alkalmuk volt megtapasztalni, hogy a megreformált Habsburg Birodalom igenis képes arra, amire a kiegyezés utáni magyar pszeudo-birodalom nem volt, nem lehetett képes: hogy ti. az erdélyi románokat a többi erdélyi nemzettel egyenrangú, polgári nemzetként beemelje az erdélyi polgárok közösségébe. Ausztria 1860 és 1867 között megtette az első alkotmányos lépéseket abba az irányba, hogy a közjogi autonómiák és a szubszidiaritás premodern (tartományi) kereteit a polgári jogrendnek megfelelően a birodalom egész területén, tehát a történelmi Magyarországon is átalakítsa. Ez a kísérlet, akárcsak II. József korábbi reformprogramja, most is Magyarország ellenállásán bukott meg.

A magyar történettudomány és közvélemény ezt a kemény obstrukciót és annak sikerét általában a „nemzeti ellenállás" erejének tulajdonítja. Holott nem erről, pontosabban nem csak erről volt szó, hanem mindenekelőtt a Lajtán inneni magyar (tipológiai értelemben perem-európai) és a Lajtán túli osztrák (történeti és tipológiai értelemben a karoling Európához tartozó) területek strukturális különbségeiről. Az összeegyeztethetetlenség azonban nem volt teljes: a Szent István koronájához tartozó országok (Horvátország, Erdély és a szűkebben vett Magyarország) közül ugyanis csak az utóbbi közjoga állt radikálisan szemben az osztrák közjoggal. Horvátország és Erdély közjogi autonómiával bírt, és az csak természetes, hogy lakóik nem magyar többsége az erősödő magyar nemzeti centralizmussal szemben szívesen élt a Bécsből irányított birodalmi reform kínálta lehetőségekkel.

A középkori Magyarország a maga nem nyugati típusú egységes közhatalmi szerkezetét „vitte be" Európába, és éppen ezért a 19. században napirendre kerülő „jogharmonizáció" idején csak a mai „közigazgatási decentralizáció" premodern előképének tekinthető megyerendszerét modernizálhatta. Mint állam azonban nem a

https://biblioteca-digitala.ro

karoling térségre jellemző „vármegye-agglomerációk"-ból és területi fejedelemségekből (Marc Bloch) kifejlődő „land"-okból vagy tartományokból épült fel, mint a szűkebben vett Ausztria és Cseh-Morvaország.

Nemcsak a magyar politika szűklátókörűségével és arroganciájával, hanem elsősorban ezzel a strukturális különbséggel magyarázható, hogy miközben az osztrák birodalom autonóm entitásának tekintett Erdélyben 1863-ban a román nemzet és a román nyelv teljes egyenjogúságát iktatták törvénybe, Magyarországon még 1917-ben is oláhoztak és a magyar szupremácia sérthetetlenségéről beszéltek a magyar politikusok. Még azok egy része is, akik egy független, demokratikus Magyarországért küzdöttek a „korhadt" Monarchiával szemben. A Vázsonyi Vilmost, az általános választójogért folytatott küzdelem élharcosát képviselő Vertán Endre például egy kolozsvári népgyűlésen azzal verte vissza az országot az „oláh veszedelem"-től féltő konzervatívok érveit, hogy „ha jönne egy törvényjavaslat, amely veszélyeztetné a magyarság szupremáciáját", ő lenne az első, aki azzal szembeszállna. Különben is, tette hozzá magabiztosan, „Erdély sorsát a magyar országgyűlés intézi, s így az a néhány bejutó oláh képviselő Erdély sorsát nem dönti el". (*Újság* – Kolozsvár, 1917. okt.1.)

Hasonló kettősség figyelhető meg a Magyarországon szocializálódott erdélyi román politikai elit 1918 utáni magatartásában, mint erre Ágoston Vilmos *Az erdélyi kettőstudat* című, a *Provincia* első számában megjelent fontos esszéjében más összefüggésben már rámutatott. Ezek a politikusok vakon bíztak abban, hogy az általános választójog alapján megtartott első választásokat követően „a területileg kiegészült Románia első alkotmányozó nemzetgyűlése le fogja zárni a több mint ötven éve tartó keleti jellegű politikai életet, és megnyitja annak új, nyugati parlamentarizmuson alapuló fejezetét". (*O nouă eră – Patria*, 1919. nov. 12.)

Sajnos ezt az új politikai berendezkedést az erdélyi románok nagyon is „magyar", nem pedig nyugati módon képzelték el. Haladóak voltak, persze, hiszen azt akarták, hogy ne a parlament függjön a mindenkori kormányoktól, hanem fordítva, a kormányok a mindenkori parlamenttől. De azt egészen természetesnek tekintették, hogy „az államhatalomnak a maga teljességében a román érzés és gondolat szolgálatában kell állnia". A román szupremácia elvét – akárcsak pár évvel korábban a „haladó" magyar politikusok esetében láttuk – logikus módon egészítette ki a „teljes, minden tartományi partikularizmustól mentes egység" elve. „Mi örökké tartó és teljes egységet akarunk a Regáttal – mondta Iuliu Maniu „Erdély felszabadításának" egyéves évfordulóján tartott nagy beszédében. – Mi bizonyíthatná jobban, hogy Gyulafehérváron ezt akartuk, mint az a tény, hogy nem tartottunk meg semmiféle parlamentet, nem ragaszkodtunk semmiféle törvényhozási joghoz, hanem azt kértük, hogy a bukaresti Alkotmányozó Nemzetgyűlés határozzon az ország alkotmányáról." (*Patria*, 1919. nov. 5.)

Mint ismeretes, az alkotmányt végül is nem a Maniuék által joggal igényelt Alkotmányozó Nemzetgyűlés, hanem a Liberális Párt hegemóniája alatti parlament fogadta el. De nem ez volt a hagyományos román politikai rendszer radikális reformját megvalósítani akaró Erdélyi Nemzeti Párt, majd a Nemzeti Parasztpárt egyetlen csalódása. Amikor a végre hatalomra került párt besszarábiai szárnyát képviselő Constantin Stere – Mániuval teljes egyetértésben – 1929 februárjában kidolgozta az ország közigazgatási átszervezéséről szóló törvénytervezetet, amely a központ túlzott

https://biblioteca-digitala.ro

hatalmának ellensúlyozására új közigazgatási egység, a provincia bevezetését javasolta, a liberálisok által vezetett ellenzék azonnal az ország nemzeti egységének aláaknázásával és a „föderalizálás" aljas szándékával vádolta meg a törvénytervezet kidolgozóját. (A „föderalizálás" mint jól körülhatárolható politikai érdekek szolgálatában álló szitokszó nem új keletű Romániában.) Az ellenzék által megfenyegetett koronatanács, teljesen alkotmányellenesen, azonnal közbeavatkozott, és még mielőtt a törvény egyáltalán a parlament elé került volna, rövid úton kiherélte azt.

Látva, hogy a nemzeti és állami egység jelszavával manipuláló bukaresti oligarchiával szemben az adott alkotmányos berendezkedés keretei között maradva nincs esélye, Maniu kidolgozta a „király és a nemzet" kettősségén alapuló parlamentáris monarchia koncepcióját, amely azonban II. Károly visszatérésével teljesen esélytelenné vált. Nae Ionescu magabiztosan jegyezte meg, hogy „a király és a nemzet nem egymással szemben álló elemek, hanem egy és ugyanazon valóság hiposztázisai. A király a nemzet!" (*Cuvîntul*, 1931. febr. 1.) Amikor pedig saját kormánya, amelyre sajnálatos módon a tehetetlenség, az improvizálás és a klientelizmus volt jellemző (mennyire emlékeztet ez egy másik kormányzatra!), megbukott, már nem volt hitele, sem ereje a még mindig nagy tekintélyű politikus figyelmeztetésének: „A készülődő politikai rendszerrel szemben a nemzet épp olyan határozottan fog állni, mint akkor, ott, Gyulafehérváron!" (Itt hirtelen eszébe jutott az ő igazi, szűkebb „nemzete".)

Nem volt már hitele, sem ereje ennek a fenyegetésnek, mégsem bocsátották meg neki. Jellemző az örökifjú bukaresti sajtó stílusára, hogyan lehetett 1931-ben Maniuról írni: „Nyilvánvaló, hogy ezekre az elmeszüleményekre egy román «purc!»-cal lehetne válaszolni." (N. Davidescu. D. *Maniu întinereşte la Cluj! – Cuvîntul*, 1931. május 12.)

A „kelet-európai kis államok nyomorúsága" (Bibó István), mely meghatározta és a mai napig meghatározza mind Magyarország, mind Románia egész modernkori történelmét, nagyon fontos és főként hasznosítható tanulsággal szolgál. Európába, a karoling korszak óta egységes történelmi organizmusként viselkedő európai intézményrendszerbe való aktív bekapcsolódás nélkül nem tudunk megszabadulni saját múltunktól, amely iszonyatos teherként nehezedik ránk.

Pánik és kényelem

Magyarország valószínűleg a 2004-ben sorra kerülő európai parlamenti választások előtt, Románia nem lehet tudni, mikor kerül be az Európai Unióba. A két ország közötti, mélyülni látszó geopolitikai szakadék okozta pánik eleinte a legkülönfélébb, Erdéllyel kapcsolatos diverziós szcenáriumok felröppentésére késztette a PDSR legélesebb eszű politikusait. Amikor ezek a politikusok (mindenekelőtt Adrian Năstase, Ioan Mircea Paşcu és tanácsadóik) megértették, hogy a Nyugat legfontosabb döntéshozóit, a magyarországi közvéleményt és végül, de nem utolsósorban magát az erdélyi lakosságot hidegen hagyják ezek a vészjósló előrejelzések, Magyarország pedig egyre csak távolodik, úgy döntöttek, hogy komolyan veszik az európai jogharmonizációt, és azt a leglátványosabb, a legkevesebb pénzbe kerülő és politikailag legkifizetődőbb területekkel kezdik.

Ez a magyarázata az államosított ingatlanokra és a helyi közigazgatásra vonatkozó törvények villámgyors elfogadásának. A PDSR nemcsak a Nyugatnak és Magyarországnak üzent, mégpedig félreérthetetlenül, hanem az RMDSZ hosszú távú

https://biblioteca-digitala.ro

partnerségét is biztosította magának. Erre a későbbiekben várható belpolitikai válságok idején igencsak nagy szüksége lesz, hiszen bármelyik pillanatban előállhat az a sajátos helyzet, hogy különböző megfontolásokból ugyan, de egyaránt és főként egyszerre fordul szembe vele mind a PRM, mind a PD és a PNL.

A magyarországi politikai pártokra nem a geopolitikai pánik, hanem a geopolitikai kényelmesség a jellemző. Mivel mindenki biztos abban, hogy Magyarország a NATO után hamarosan az Európai Uniónak, majd 1-2 évvel a formális tagságot követően az eurózónának is tagja lesz, a politikai elit és a közvélemény számára az is magától értetődőnek tűnik, hogy az ország alkotmányos berendezkedésén és intézményrendszerén nem kell változtatni. A jobb- és a baloldal például egyaránt meg van győződve arról, hogy a régiók arra valók, hogy minél több pénzt lehessen Brüsszelből felmarkolni, anélkül hogy az idejétmúlt megyék helyébe lépő politikai középszint (meso-government) törvényhozási jogosítványokkal is rendelkező egységeivé változtatnák őket.

A nemzetállami konzervativizmus – függetlenül attól, hogy hivatkozási alapja a határokon átnyúló történelmi nemzet vagy az állampolgárság által körülhatárolt politikai nemzet – nem tartható fenn sokáig az egyesült Európában. Magyarországnak most történetesen szerencséje van, mert erre már csak az Európai Unión belül fog ráébredni. De ha ragaszkodik centralista hagyományaihoz, egészen biztos, hogy ugyanolyan periferikus helyzetben találja majd magát az Európai Unió föderális magjához viszonyítva, mint a katolikus Occidens tagjaként a posztkaroling Európához, a Habsburg Birodalom részeként pedig Ausztriához viszonyítva volt. A zsörtölődők és vonakodók klubjában persze ott lesznek a csehek és a lengyelek is, mint ahogy ott vannak máris az észak-európai peremországok. Úgy tűnik, az a bizonyos „ezer év", amióta az ún. szélső Európa (Hajnal István) csatlakozott Nyugat-Európához, nem volt elég az Európa magövezetétől őket elválasztó strukturális különbségek megszüntetéséhez.

Románia helyzete jóval bonyolultabb. Itt nem az a kérdés, hogy Románia milyen helyet foglal majd el az Európai Unióban, hanem az, hogy egyáltalán bekerül-e belátható időn belül. Éppen ezért amikor majd a PDSR-kormány lendületes nekiiramodását az ország belső teherbíró-képessége és a NATO- és EU-tagság felajánlásával, a nagyarányú tőkebefektetésekkel nem siető Nyugat tartózkodó magatartása elkerülhetetlenül lefékezi, egyszerűen nem lehet tudni, milyen irányt vesznek a dolgok. Egyáltalán nem biztos, hogy beigazolódik Adrian Severin jóslata, és 2001-ben a PDSR és a PSDR egyesüléséből „egy teljesen új, az EU szociáldemokrata pártjainak modelljét követő" párt fog létrejönni, bár a Năstase-féle vezetés kétségtelenül megtette az első lépéseket ebbe az irányba. Minél tartósabbnak és hatékonyabbnak bizonyul azonban ez a szándék, annál nagyobb az esélye annak, hogy a politikai paletta ellentétes oldalán kialakuljon a Nyugattal szemben bizalmatlan vagy egyenesen ellenséges erők tömörülése.

Európai szerep

Miközben Budapest láthatóan nincs tudatában annak, hogy az új európai birodalomban még egyszer nem játszhatja el a Monarchiában jól begyakorolt, a föderalizmus irányába mutató reformokat belülről megtorpedózó szerepét, Bukarest pedig azt nem látja (valójában még nincs is honnan látnia), hogy a mai, még nem igazán föderális alapokon álló Európai Unió által megszabott feltételek teljesítése (ami, összes

https://biblioteca-digitala.ro

következményeivel együtt, még hátravan) csak arra lesz elegendő, hogy eljusson a tulajdonképpeni Unió küszöbére, Erdély számára egy egészen sajátos európai szerep adódik. Ha tud élni vele.

Erdély Románia egyik nagyrégiója. Nyilvánvaló, hogy politikai és jogi értelemben vett integrációja nem előzheti meg Románia európai csatlakozását, bár Magyarország néhány éven belül várható EU-tagsága kétségtelenül új helyzetet teremt számára. De ami politikailag ma még távolinak tűnik, szellemi platformként, az erdélyi politikai kultúra radikális reformját szem előtt tartó célkitűzésként megfogalmazható és vállalható: Erdélynek megvan rá az esélye, hogy – ha kell, egyszerre két nemzetállami hagyománnyal is szembefordulva – legalább a kulturális és a közéleti diskurzus szintjén belépjen a föderális Európába! Ez az évekig tartó felkészülési és tanulási időszak nem fog azonnali, látványos következményekkel járni, de arra mindenképpen kínál egy esélyt, hogy ez a tartomány a régi-új európai keretek között újból kitalálja önmagát.

A hosszú időtartamú folyamatok kutatói szerint kétszáz év az a minimális időszak, amely tipológiai értelemben meghatározhatja egy térség hovatartozását. Ha Jacques Lévy francia földrajztudósnak igaza van, amikor azt állítja, hogy a több mint kétszáz éves tatár, orosz és/vagy török uralom elegendő volt ahhoz, hogy kiölje az érintett térségekből a teremtő mutációkra (mutations génératrices) való képességet, akkor a tétel fordítva is igaz: kétszáz éves nyugati (karoling) típusú birodalmi hagyomány alkalmassá kell, hogy tegyen olyan intézmények megteremtésére, amelyek kompatibilisek „a birodalom" mai állapotával.

A Habsburg-fennhatóság alatti Erdély több mint két évszázadon keresztül egy olyan birodalom része volt, amely a maga avítt, premodern felépítésével bizonyos értelemben közelebb állt a mai posztmodern vagy ha úgy tetszik, posztvesztfáliai Európához, mint a tegnap hősei, a nemzetek és a nemzetállamok. Nem véletlenül írta Peter Flora a Stein Rokkan (State Formation, Nation-Building and Mass Politics in *Europe. The Theory of Stein Rokkam, based on his collected works.* Ed. by Peter Flora, Oxford, 1999, 91). legfontosabb szövegeiből összeállított válogatás előszavában, hogy „Európának mint egésznek a szerkezete többközpontú, akárcsak Közép-Európáé, ahonnan a föderalizmus és a szubszidiaritás eszméi erednek". A puszta tény, hogy Erdély Habsburg-tartomány volt, önmagában nem jelent semmit. Magyarország is az volt, ugyanannyi ideig, de az „eredmény" csak a különválás iránti elemi igény megerősödésében mutatkozott meg. Ugyanez volt a helyzet Magyarország és Horvátország, illetve Magyarország és Erdély vonatkozásában. De mind Horvátország, mind pedig Erdély (a magyarokat leszámítva) nagyon is pozitívan viszonyult az osztrák birodalmi struktúrákhoz, és ez a pozitív hozzáállás, az a tény, hogy e struktúrák mintául szolgáltak számukra a saját érdekeiket maximálisan kifejezésre juttató speciális intézmények megteremtésében, mindez olyan pozitív és kézzelfogható hagyomány, amelyet érdemes számon tartani.

Persze – igaza van Harald Rothnak – abban a tartományban nem mi éltünk. De nem mindegy, hogy éppenséggel van mire alapoznunk, ha netán szükségét éreznénk annak, hogy a mai európai „birodalommal" kompatibilis, a saját érdekeinket maximálisan kifejezésre juttató speciális intézmények szükségességéről és jellegéről elgondolkodjunk.

https://biblioteca-digitala.ro

Harald Roth

Az erdélyi történetírás utópiájáról, avagy állásfoglalás az egyes és többes szám első személlyel szemben

Végéhez közeledő évi konferenciánk* során historiográfiai kérdésekkel foglalkoztunk, különös tekintettel az Erdélyről szóló historiográfia történetének tudományos vonatkozására. A konferencia címében feltett kérdés – hogy tudniillik mennyiben tekintik és művelik az „erdélyi történetírást" politikai feladat teljesítéseként avagy tudományos kihívásként – mintha nyitva maradt volna. Így hát továbbra is fennáll a kérdés: létezik-e egyáltalán „erdélyi történetírás", vagy ez ma nem sokkal inkább a modern historiográfia elméleti posztulátuma-e, tulajdonképpen nem utópia-e?

Természetesen több tucat „Erdély története" látott napvilágot az utóbbi mintegy másfél évszázad során. Ezek vagy annak az igénynek próbáltak megfelelni, amelyet a tudományos megismerés „termékei" és szintézisei iránt támasztanak, vagy éppenséggel egyértelműen politikai célok eszközéül szegődtek. Ezenközben egyfajta hatalmas „jelzálog" nehezedett minden olyan vállalkozásra, amelynek során átfogó történelmet akartak írni Erdélyről: jelesül a történészek megosztottsága három, jól elhatárolható külső hatókörrel rendelkező historiográfiai csoport szerint, amelyek jó esetben is csak részben találnak egymásra, de mindig saját útjukat járják. A román nyelvű, a magyar nyelvű és a német nyelvű történészcsoportok egészen különböző, saját jellegű iskolákhoz tartoznak, többnyire saját, ám „eredetinek" látott témaválasztás szerint dolgoznak, jószerével saját (nyelvileg hozzáférhető) forrásokra és irodalomra támaszkodnak; röviden: csoport-történetírást művelnek.

A történelemről, történetírásról, identitásról, etnicitásról, nemzetről folytatott nemzetközi elméleti diskurzus az elmúlt jó két évtizedben jelentős eredményeket ért el. Azt hihetnők, hogy hatására próbálkozások történtek a szűk korlátok közé préselt csoportszemlélet legyőzésére és a *scientific community* aktuális standardjaihoz való felzárkózásra. A történelemelmélet, a társadalomkutatás és a történeti antropológia felismerései felé orientálódó történettudomány feltételezi azoknak az örökölt kategóriáknak a kifejezett és radikális meghaladását, amelyek azelőtt egyenesen a történelemkutatás megalapozását szolgálhatták. A történeti kutatást és a történetírást így kizárólag a történelmi megismerés végett, bizonyos mértékig minden konkrét céltól mentesen kell művelni.

*A 2000. szeptember 16-án Kolozsváron, az Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde konferencián elhangzott előadás.

https://biblioteca-digitala.ro

Önértelmezésükben mindenképpen radikálisan el kell határolódniuk mindenféle politikai célkitűzéstől, hogy megfelelhessenek a kortárs tudományos eszmecsere kívánalmainak, és a nemzetközi színtéren komolyan vegyék őket.

Önök unottan azt gondolhatják: aligha kellene most ócska közhelyeken rágódnom. Mindez természetesen valóban közhely – ám ha így van, akkor vajon miért esik oly nehezére annyi történésznemzedéknek e közhelyek megvalósítása? Az erdélyi történetírások vajon miért nem szívlelték meg a mai napig ezeket a régi igazságokat? Engedjék meg, hogy most felsoroljak néhány ilyen régi igazságot.

Ezek egyike az egyes és többes szám első személy használatától való egyértelmű elhatárolódás szükségessége: a történetíró nem beszélhet „történelmünkről" vagy „őseimről", mint ahogy nem eshet szó „népünk történelméről" (bármi legyen is az) vagy annak az államnak a múltjáról, amelyben mi élünk. Éppilyen kevéssé voltunk a történelem eszmei alakítói vagy cselekvő alanyai. Mindazok, akik a történelmet meghatározták, akikről a történészek műveiket megalkotják, mások voltak, s egyáltalán nem bír jelentőséggel, milyen személyes vagy csoportviszonyban állunk velük – ma. A történetírás tárgya egy múltbeli, bizonyos perspektívában szemlélendő absztraktum, amely nem áll közvetlen kapcsolatban a jelen idő első személyével. Vajon hány „Erdély története" kell még ahhoz, hogy ez a közhely – amelyet elsőéves történészhallgatókba belesulykolnak – valóra váljék?

Egy másik – ma minden vita fölött álló – aspektus az a kortárs felismerés, hogy a „nemzetek" és „népek" csupán *imagined community*-k, vagyis hogy nem többek, mint elképzelt közösségek, következőleg valóságosan nem is léteznek. Ezen a ponton természetesen számolni kell a különböző etnikumú erdélyiek ellenvéleményével, akik joggal hivatkoznak arra, hogy például az angolokban vagy a németekben kétely merülhet fel a maguk nemzeti vagy etnikai alkatával kapcsolatban – amennyiben ez túl heterogén, kollektív identitás nélküli; másfelől azonban épp az erdélyi csoportok szolgálnának példaként az etnikai közösségek hosszú távú történelmi létezésére. Milyen mélyen gyökerezhet ez a tévedés? És milyen kevéssé hajlandók a történészek a nemzeti és etnikai kollektivitásnak ezen konstruktumaitól megválni, amelyeket a 19. században dolgoztak ki, propagáltak és szilárdítottak meg a köztudatban?

A Nyugati-Kárpátok román hegyi parasztjaival, a mócokkal például fáradságos munka árán kellett elfogadtatni, hogy a Kárpátoktól keletre és délre élő csoportokkal a felekezeten és a nyelven túl még további közös elemek is összekapcsolhatják őket. A székelyek vagy a csíki csángók éppoly kevéssé érezhették magukat együvé tartozónak a puszta lótenyésztőivel, mint a barcasági szász parasztok vagy kézművesek egy poroszországi, bajor – vagy egyéb német vidéki – várossal. Ezt az összetartozás-érzetet vadidegenekkel, messze vidékeken élő és határokon túli emberekkel csakis a nacionalista propaganda teremthette meg, és gyakran puszta véletlenszerűségek döntik el, mely csoportba kerültek egyesek – elég csak bármely erdélyi ember családtörténetét szemügyre vennünk. A lokális és regionális identitást, amelyen belül természetesen szociális, jogi, felekezeti és nyelvi elhatárolódások adódtak, mintegy másfél évszázadot felölelő – vagy körülbelül ötnemzedéknyi – folyamat során egy konstruált, átfogó nemzeti identitás szorította ki és helyettesítette. Egy olyan időszak alatt játszódott ez le, amely elég hosszú volt ahhoz, hogy a kortársakkal elhitessék: mindig is így volt; mert – és a tudomány ezt

https://biblioteca-digitala.ro

ma már biztosan tudja – három-négy nemzedéknél messzebbre nem „ér el" megbízhatóan a kollektív emlékezet.

Könnyű belátni, hogy a történészek is szükségszerűen olyan társadalomhoz tartoznak, amelynek kollektív identitásából önmagukat sem tudják kivonni minden további nélkül. Tekintettel az identitások koncepciójával, propagálásával, ápolásával, fenntartásával kapcsolatos felelősségükre, el lehet és el is kell várni tőlük a saját és csoportidentitásukra vonatkozó reflexiókat. Csak akkor válik lehetségessé ez esetben is az „első személy"-szemlélet legyőzése, ezen az áron kerülheti el a történelmi megismerésre törekvő ember azt a kísértést, hogy saját azonosságát a történelemben cselekvő-ható emberre ruházza át.

Vajon milyen mértékben fedezhető fel ma az erdélyi történészcéhben ez a képesség?

Végül még egy harmadik „közhelyet" is meg kell említenünk. A történetíró munkájában nem játszhat meghatározó szerepet felekezeti vagy vallási háttere. De hát valóban igaz-e ez? Vajon nem alapvetően felekezettörténet-írással van-e dolgunk a legtöbb erdélyi téma tárgyalásakor? A történészek vajon nem zárkóznak-e fel még a nem egyházi, nem vallási témák kutatásakor is szinte kizárólag egyetlen felekezeti csoporthoz (legtöbbször a sajátjukhoz), és nem juttatják-e egyszersmind a vallásuknak megfelelő egyházat kiemelt helyhez? S még inkább érvényes ez olyan egyháztörténeti témákra, amelyekben akár csak két felekezeti közösség megszólaltatása is kivételes eset, jóllehet Erdélyben számos felekezet létezik. Vajon megszületett-e már az a nemzedék, amely meg tud szabadulni az első személytől, hogy egy átfogó, a megrögzött sémákon túllépő, ismeretorientált képet alkothasson, és valóban megírhassa „Erdély egyháztörténetét"?

Vegyük szemügyre példának okáért az Erdéllyel foglalkozó aktuális történetírás néhány tendenciáját, egy pár vitatott pontját. Rögtön feltevődik a kérdés – hogy kronologikusan járjunk el –, miért kezdődik szükségszerűen csaknem az összes román nyelvű publikáció vagy a dák–római kontinuitáselmélet megerősítésével, vagy éppenséggel a románok magyarok fölötti – öregségi vagy demográfiai – fölényéről tett alapvető kijelentésekkel? Csak ez a kifejezett „hitvallás" legitimálja-e az Erdély-kutatást és Erdély-történetírást?

És rögtön felmerül az a további kérdés is, vajon miért szükségszerűen a dák–római folytonosság kétségbe vonása az introductio a legtöbb e régióról szóló magyar művekben – még egy újabb, a romániai katolikus egyház 20. századi történetét bemutató munka bevezetőjében is. Ugyan miért nem engedik át ezt a témát egyszerűen az ókorkutatóknak, hogy az utóbbi ezer év erdélyi történelmét vizsgáló szakemberek valóban a maguk voltaképpeni kutatási tárgyára összpontosíthassanak?

És tovább kérdeznék: miért olyan nehéz a történésznek lemondania arról, hogy Erdélyországot a maga múltjában etnikai síkon konnotálja, akár az úgynevezett „három román fejedelemség" egyikeként, akár „ősi magyar föld"-ként? De a szász történetírás se mentes e tendenciától, amikor témáit olyannyira etnocentrikusan tárgyalja, hogy a német nyelvterület olvasói gyakran hiszik azt, hogy Erdély – Kelet-Poroszországhoz hasonlóan – szinte teljesen német, illetve bizonyos mértékben „német föld" volt.

És hol lép be a képbe az a konokság, amellyel az egykori sajátos tévedéseket rögzítették a köztudatban – legyen szó akár a nemesek és a magyarok egy részének úgynevezett „szabadságharcairól" vagy Románia 400 évvel ezelőtti első úgynevezett

https://biblioteca-digitala.ro

„egyesítéséről" vagy éppen a szászok állítólag ősi népegyházáról és „legrégibb" iskolarendszeréről? Ebben az összefüggésben azt az etnonimát, amelyet csak a 19. század során definiáltak és gyökereztettek meg messzemenően a mai értelemben – érvényes ez a románokra, magyarokra és „erdélyi szászokra" egyaránt –, igen megbízhatatlan módon vetítették vissza távoli történelmi időszakokra is, s ez kétségkívül tévedésekhez vezetett.

Néhány tényállást kétségkívül kihegyezetten, provokatív módon kellett megfogalmaznom, hogy kidomboríthassam az uralkodó tendenciákat. És persze a szerzők némelyike örvendetes módon megpróbál túllépni az első személyen és bekapcsolódni a nemzetközi szakmai párbeszédbe – konferenciánk alkalmával üdvözölhettünk is olyan referenseket és résztvevőket, akik e tekintetben meggyőző teljesítményt mutattak fel. Másfelől azonban e próbálkozások és szerzőik gyakran önkörükön belül is a megbélyegzés veszélyének vannak kitéve, gyakorta diszkreditálják, peremre szorítják őket – mégpedig az „első személy" reprezentánsainak javára. Ennek az áldatlan „első személynek" a védelmezői – amely szemlélet lényegében a 19. század romjain épült fel – nem csupán saját csoportjuknak tesznek rossz szolgálatot, hanem az erdélyi regionális történelmi kutatások egészének is, amelyet ezáltal a „szomszédos" diszciplínák, a potenciális érdeklődők, a felelősségük tudatában levő, e szakterületen kívül álló tudósok egyszerűen nem vesznek komolyan.

E kritika hatóköréből semmiképpen sem szeretném kivonni azokat, akiknek az oldalán állok. Az Erdélyben élő szász származású szerzők – akárcsak a németországiak – éppoly kevéssé védték, védik ki az egydimenziójúság, az első személy veszélyét. Mindenesetre azoknak, akik Németországban, Ausztriában vagy – Románián kívül – bárhol másutt tevékenykednek, egyféle többletesélyük van arra, hogy felülemelkedjenek a köldöknézésen. Hiszen munkájuk révén szoros összeköttetésbe, közvetlen versenyhelyzetbe kerülnek az elismert nemzetközi tudományossággal, amellyel lépést kell tartaniuk, ha azt akarják, hogy egyáltalán tudomásul vegyék őket. Ehhez jön továbbá az a kifejezett törekvés, hogy olyan szakemberek is érdeklődjenek Erdély iránt, kutassák ennek történelmét, akik származási szinten semmilyen módon nem kötődnek e régióhoz – ehhez a sokarcú történelem és a bőséges forrásanyag a legjobb feltételrendszert kínálja. Vállalkozásuk természetesen csak akkor járhat sikerrel, ha ezt az elvi irányt semmiképp sem szűk szász nézőpontból kiindulva követik, hanem az önnön csoportjuk iránti önkritikus hozzáállással, majd alapvetően összerdélyi, és végül európai léptékű összehasonlító keretben. E feltételek teljesülése révén válik lehetővé, hogy a szakmai világ komolyan vegye munkájukat, és az európai regionális kutatásban – amely a történeti anyagon túllépve egyre inkább interdiszciplináris módszerű – számba vétessenek.

Mert Erdély története – az itt jelenlevők igazán tudják ezt – sokat kínálhat, és szorongás nélkül állhat bármely más európai történelmi régió mellé. De az erdélyi csoport-történetírás meghaladott, a 19. század öröksége – sőt eredetének bizonyos elemei még a kora újkorba nyúlnak vissza – olyan örökség, amelyet a 20. század során nem vetettek el. Ám a 21. században semmi keresnivalója. Az első személynek – röviden kifejezve – vége.

Mindazonáltal kérdés, hogy van-e ok a derűlátásra? További követőkre talál-e azon kis közösség, amely a megrögzött mítoszokon felül akar emelkedni? Vagy mindent folytatunk úgy, ahogy eddig volt? A történészi szemlélet átalakulása nem törvényi

https://biblioteca-digitala.ro

szabályozások vagy biológiai változások eredménye, hanem vélhetően a társadalom egészének az átalakulásával jár együtt. A történészek mindenesetre a társadalom éllovasaivá válhatnak, miként a 18. század végén és a 19. században az „első személy", a nemzeti identitás és mítoszok modern kori megkonstruálásakor voltak. Az Erdélyről szóló jelenkori történetírásnak tehát elsősorban destruktívnak kellene lennie, bizonyos értelemben premodernné válnia, hogy újra előtérbe állítsa a vidéket és történelmét mint egészet – szemben az egyes csoportok résztörténeteivel.

Nem valódi tudományos kihívás-e egy ekképp felfogott erdélyi történetírás? És vajon tényleg utópia marad-e majd?

Fordította: Jakabffy Tamás

https://biblioteca-digitala.ro

A Provincia körkérdése Erdély „egységes" történetének esélyeiről

Hányan tekintenek közülünk a jövőbe, és hányan a múltba? Segít-e életünk megtervezésében az a kép, amit az elmúlt időkről magunkban kialakítottunk vagy gátol abban? Mit gondolnak a szakemberek, amikor múltra vonatkozó értelmezésünk hibáiról, elfogultságairól vagy túlzásairól van szó?

Megkértünk néhány történészt, mondja el véleményét. Vízióik a mégiscsak közös múltról annyira különbözőek, hogy mindenekelőtt azt akartuk tudni, vajon az erdélyi történelem véglegesen darabokra tört-e, vagy reménykedni lehet a mozaik helyreállításában. Ezért három kérdést fogalmaztunk meg:

1. Erdélynek egyelőre csak részleges történetei vannak. Kívánatosnak tartja-e egy olyan Erdély-történet megírását, amely valamennyi ott élő közösség múltját képes egységbe foglalni?

2. Hogyan látná lehetségesnek e terv megvalósulását?

3. Melyek azok a kérdések, amelyek kötelező módon transzetnikus (nemzetekfölötti) megközelítést igényelnek?

(A szerkesztőség)

Ovidiu Pecican

A megértés a döntő, és nem a bizonyítás

1. Bevallom, amikor Molnár Gusztávval együtt kigondoltuk ennek a kérdőívnek a három kérdését, úgy éreztem, hogy megfogalmazva őket, megpróbálok közelebb kerülni szakmabeli kollégáimhoz, akik – szélesebb körű vagy körülhatároltabb – elfoglaltságaik miatt közömbösen (vagy éppen ellenségesen) mennek el e mellett a prioritás mellett. A három önálló részre osztott kérdés voltaképpen egyetlenegy. A lehető legkevésbé provokatív módon fogalmaztam meg, nem zsurnalisztikai hozzá nem értésből, hanem hogy ne lobbantsak lángra olyan problémát, amely, úgy tűnt, sok kolléga számára... tabu.

De mint a pszichoanalízis esetében, amelyben a jövendőbeli szakember egyúttal az első megvizsgált alany, illendő, hogy az első, aki a kérdésekre válaszol, maga a kérdésfeltevő legyen. Elmondom tehát, hogy valóban szeretnék egy ilyen egységes, globális történelmet, hozzátéve rögtön, hogy a többi (német, magyar, román, zsidó stb.) változat járulékának tekintem. Azt hiszem, nincs szó helyettesítésről, hanem a történetírás múltra vonatkozó vetületeinek új irányba történő kiegészítéséről. Haszna azonnal érezhető volna, mert azonnal láthatóvá válnának az Erdélyben más-más időközökben élt lakosság különböző emberi közösségei közti társadalmi, etnikai, kulturális, felfogásbeli viszonyok.

https://biblioteca-digitala.ro

Másik haszna – amit nem akarok figyelmen kívül hagyni – az lenne, hogy egy ilyen terv eredményeképpen olyan adatokat és értelmezéseket kapnánk, amelyek szükségesek mindenik etnikailag fokalizált változat újradimenzionálásához. Ily módon kiküszöbölődnének a perspektíva hibái, és csökkenne annak a veszélye, hogy az ideológiailag manipulált változatok hihetővé váljanak a kevésbé tájékozott olvasók szemében.

2. Nem feltétlenül szükséges – bár az intellektuális szolidaritás szép gesztusa lenne –, hogy az egész erdélyi lakosság közös történelmének megírásához a múlt három számottevő etnikumának (román, magyar, német) soraiból toborozzunk szakértői csoportokat. Végeredményben egy felvállalt és főbb részleteiben árnyaltan megfogalmazott terv alapján egy román – vagy zsidó vagy magyar stb. – történészekből álló csoport anélkül is elkészíthetné Erdély történelmének értékes szintézisét, hogy a másság képviselőinek a csoportba való felvétele – „politikailag helyes" – álibijéhez folyamodna. Nem hiszem, hogy olyan korban, amikor a kölcsönös gyanakvás még nem tűnt el, kötelező lenne vegyes csoportokhoz folyamodni. Másrészt le kell szögeznem, hogy egy ilyen csoport létrehozása már önmagában véve is eredmény lenne, mert kielégítené a kölcsönös bizalom új alapokra való helyezésének, végső soron az együttélésnek minimális igényét.

Visszatérve azonban az egyszínű csoport által megírt „transzetnikus" történelem hipotéziséhez, azt hiszem, az a lényeg, hogy a csoport által kialakított kép azoknak az erdélyi közösségeknek a hozzájárulásáról, amelyek az idők folyamán a tartomány fejlődését biztosították, tiszteletet és valós érdeklődést mutasson. Tisztázni kell ezt a hozzájárulást, mert láttunk már szerkesztőbizottságok egy-egy kisebbségi tagja által forgalomba hozott nacionalista változatot is...

Ilyen opció esetében, én személy szerint, legalábbis a munka első változatának elkészülte után, felkérnék néhány más nemzetiségű, a szóban forgó kérdésben jártas kollégát, hogy szakértői szemmel olvassa azt el.

Kiemelném azt is, hogy egy ilyen változat nyilvánosságra hozásához nem tartanám fontosnak, hogy a szerzők részletesen ismerjenek minden korszakot, és ismerjék az adott korszak „etnikai" konfigurációjának minden változatát. Szerintem szintézisek írásakor nem a mi feladatunk egy-egy történelmi pillanat pontról pontra való aprólékos kutatása. Ebben az esetben más természetű képességre van szükség: az addig a pillanatig megjelent tanulmányok horizontjának lehető legteljesebb összefoglalására. Mindezen kívül szükséges egyfajta arányérzék is (nehogy a múlt egyik vagy másik elemét felnagyítsuk a többi kárára), vagyis az építői képesség. Végül kitűnő szintetizálóképességre is szükség van a lényegtelen részletek kiszűrése és a lényegesek belefoglalása érdekében, hogy olyan kiegyensúlyozott kép alakulhasson ki, amelyben a különböző erdélyi történelmi közösségekhez tartozó olvasók magukra ismerhessenek. Ez a tét, és kevesen lennének képesek eleget tenni neki.

3. Azok a problémák, amelyek az interetnikai kapcsolatokat belekeverték ebbe a kérdésbe, arra köteleznek, hogy a híres latin bölcs mondásnak megfelelően – audiatur et altera pars – felülvizsgáljuk saját felfogásunkat. Következésképpen egy ilyen vizsgálódásban nem mellőzhetők a gazdasági és társadalmi életre, a politikai viszonyokra vonatkozó kérdések. De azok sem, amelyek a különböző etnikai csoportok kultúrájára vonatkoznak. Egyetlen példa: hogyan érthetnénk meg az erdélyi román fatemplomok architektúráját, amelyek ortodoxok, anélkül hogy bizánciak lennének? Vagy a XVIII.–

https://biblioteca-digitala.ro

XIX. századi, szintén román és szintén ortodox, de barokk stílusú templomokét? Fölösleges, hogy a nemzeti viseletek, a népzenei irányvonalak és a hagyományos táncok stílusának keveredésére is felhívjam a figyelmet.

Röviden, önmagunk múltjának nagyon kevés vonatkozását érthetjük meg anélkül, hogy a mások múltjára ne hivatkoznánk. Ebből következik, hogy a megértés a döntő, és nem a bizonyítás.

Fordította: Hadházy Zsuzsa

K. Lengyel Zsolt

A „totális" mű kritériumai

1. Egy ilyen műre rég szüksége van a tudományos és könyves szakmának. Ez már abból is látszik, hogy voltak már ilyen irányú próbálkozások. Ezek magyar térfélen a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében készült három, majd magyarul és idegen nyelveken is megjelent egykötetes *Erdély története* révén jutottak a legmesszebbre. Erdélyi szász oldalon a Németországban élő Harald Roth előbb németül, nemrégiben magyarul enyhén átdolgozva kiadott *Kis Erdély-története* tükrözi a legmeggyőzőbben az átfogó tárgyalási mód igényét. Hasonló, idézhető román példát nem ismerek.

Ám mi szerint legyen „totális" ez az óhajtott mű? Az eddig napvilágot látott, kisebb vagy nagyobb időléptékű Erdély-történetek általában nemcsak azért részlegesek, mert hol a magyar–román, hol a német–román, hol a magyar–német viszonyra összpontosítanak, hanem azért is, mert némelyikük politika-, másikuk kultúr- vagy társadalom- és gazdaságtörténeti jellegű. Az imént említett két munka megkísérli ötvözni a különböző történettudományi szakágak módszereit meg eredményeit – és nem jelentéktelen sikerrel –, de a szerzők személyes szakmai adottságai természetesen korlátokat szabnak e kitekintésnek. Hiszen a mégoly képzett történetíró sem lehet egyformán jártas valamennyi – tárgya elemzésekor megszólaltatható – diszciplínában, illetve társtudományban.

A szóban forgó egyoldalú súlypontozások talán legnehezebben bizonyítható, illetve cáfolható oka a szerzők értelmezési szemléletében rejlik. Abban, hogy Erdélyt valamelyik ott élő etnikai-kulturális közösség össznemzeti történelmébe igyekszenek illeszteni, és a mindenkori hátország részeként, némelykor függvényeként tárgyalni. Ugyanakkor azt sem tagadják, hogy a régió egyik alkatmeghatározó vonását a köztes, bizonyos mérvű önállóságot eredményező helyzetéből nyerte. A nemzettörténeti és a régiótörténeti közelítés együttes folyományaként egy kettős integrációs képlet alakul ki: eszerint általában létezett egy belső erdélyi viszonyrendszer, amely folyamatosan vagy időközönként egy magasabb rendű, egymást többé-kevésbé mereven kizáró magyar vagy román vagy – bizonyos korszakokban – német (osztrák) vonzásközeghez is igazodott, esetleg hasonult, önszántából vagy külső nyomásra. És éppen a régión belüli

https://biblioteca-digitala.ro

– sikeres vagy sikertelen – integrációk egyik vagy másik külső vonzatának a kidomborításával válhatnak az Erdély-történetek részlegessé. Hogy csak az itt szóba hozott két példánál maradjunk: a „szász" látószög Rothnál helyenként éppúgy észrevehető – esetében nem egy német anyaország, hanem a Habsburg-dinasztia erdélyi befolyásainak előnyös megítélésében –, mint a „magyar" szemszög a Szent Korona országainak keretéből kiinduló budapesti háromkötetesben.

Az Erdéllyel foglalkozó történetírás tehát legalább háromféleképpen hidalhatja át eddigi részlegességét. Egyrészt úgy, hogy kialakít egy alapvető magyar–német–román kapcsolatelemzési mintát, és ebbe a tárgyalt kor sajátosságai szerint bevonja a többi nemzetiséget is. Másodrészt az így máris kerekebbé váló kép mondanivalóját a historiográfia különböző szakágainak és az érdekelt társtudományoknak kellene megfogalmazniuk, interdiszciplinárisan. Harmadrészt pedig a regionális vizsgálódási alapot illene megerősíteni. Ez utóbbi feladatot megkönnyítő szempont az erdélyi történelem eredetiségének egyik fokmérője, nevezetesen az önállóság, amely – lett légyen viszonylagos vagy ennél magasabb fokú – lehetett végcél vagy csak eszköz egy nem kívánt csatlakoztatás ellen, vagy éppenséggel fogódzó egy igenis kívánt, de időszerűen el nem érhető betagolásra várva. Következésképp a régióközpontú értelmezés egyik irányadó kérdése, hogy mikor melyik helyi népcsoport, illetve népcsoportrész milyen funkciót látott az erdélyi külön fejlődésben, milyen végső eredményt várt tőle.

2. Az előbbi válaszban kijelölt úton csakis több szakember együtt láthatna hozzá némi eséllyel a feladathoz. Képviseltetni kellene valamennyi bölcsészettudományi szakágat, a régészettől a néprajzig, a nyelvészettől a művészettörténetig, a politológiától a gazdaságtörténeten át a szociológiáig. A különböző módszerekből természetesen a korszakok kulcskérdéseihez igazodva kell válogatni.

Ajánlatos lenne egy nemzetiségileg is vegyes szerzői gárdával dolgozni. Így könnyebben lehetne összegyűjteni és kiértékelni a különböző nyelvű szakirodalmi termést, és egyúttal egyesülnének a nemzettörténeti értelmezési szemléletek egy régiótörténeti munkaterv keretében. Ennek koncepcionális elveit és részletes kifejtésének, majd lebonyolításának a módozatait egy szakmai tanácskozáson kellene megtárgyalni, a témaigények és a szerzők közreműködési lehetőségeinek kérdőíves felmérése után.

A terv tartalmi kidolgozása és a mű megírása során nagy hangsúlyt kellene fektetni az elmúlt tíz évben megjelent dokumentum- és adatgyűjtemények, valamint szövegkiadások kiértékelésére. Egy összefoglaló tartománytörténethez a szerzők nem végezhetnek levéltári alapkutatásokat, nyomtatott forrásokra azonban mindenképpen támaszkodniuk kell. És e téren a közelmúltban jelentős publikálási tevékenységeknek lehettünk tanúi Magyarországon és Romániában, de nyugati országokban is. Hasonlók érvényesek a nemzetközi szakirodalomra.

A szervezési előkészítés egyik kulcskérdése, hogy milyen szakmai (szerkesztési), nyelvi és kiadói közegbe illik egy ilyen vállalkozás. E téren is egy nemzetileg vegyes jellegre, illetve egy több nyelven megjelentethető kötetre, esetleg kötetekre kellene törekedni. A belterjességet elkerülendő és a külföldi terjesztés esélyeit növelendő nem csak erdélyi román–magyar–német mezőnyből kellene a szerzőket összegyűjteni. Egész sor nyugat-európai kutatóintézetben és egyetemen dolgoznak olyan Erdélyből elszármazott vagy más országban született kollégák, akiknek van megalapozott mondanivalójuk ebben a témában.

https://biblioteca-digitala.ro

3. A hagyományosan vitás kérdésekben vélhetően ezentúl sem várhatók egyhangúlag elfogadott álláspontok, olyanok, amelyeket egyetlen közreműködő fogalmazhatna meg a kötet/kötetek többi munkatársának a nevében is. Ezért például a középkori néppé válást, a fejedelemségi rendiséget vagy a „modern" kori nemzetiségi, majd kisebbségi mozgalmakat egészében vagy részben akár külön-külön, tehát egy magyar, egy német és egy román szerzővel kellene megíratni. Ez azt jelentené, hogy a mű bizonyos témákban meg sem kísérelné egységesíteni a felfogásokat. Ez szerkesztés- és kiadópolitikailag ugyan viszonylag ritka – és a szélesebb olvasóközönség által esetleg nehezményezett – eljárás, de Erdély történelmével kapcsolatban mégis elkerülhetetlennek látszik akkor, ha minden ott élő nemzet tudósát egyazon munkatervben kívánjuk szerepeltetni. A nemzetekfölötti megközelítést követelő további lehetséges kérdéskörökből itt még csak egy példát emelek ki: az európai szellemi áramlatokét (mint a kereszténység, a reformáció és a felvilágosodás), amelyekhez a régió mindegyik etnikai-rendi-nemzeti csoportja, ha más-más módon is, de hosszú távú eredményeket hozóan viszonyult, és amelyeknek ezért különösen indokolt az összehasonlító vizsgálata.

Sorin Mitu

A képzeletbeli hazák „északi" és „déli" része

Fegyelmezetlenül egy tömbben fogok válaszolni a három kérdésre, tulajdonképpen át is alakítom őket, véleményemnek megfelelően.

Az első kérdés nyilván szónoki, megfogalmazásával sugallja a választ. Hozzátenném, hogy egyetlen megkérdezett sem fog – „nemzetiségétől függetlenül" – másképp válaszolni, mint igennel, mi több, mindegyikük hévvel fogja hangoztatni egy ilyen rég várt történelem szükségességét. A többi válaszokat elolvasva, a *Provincia* olvasói ellenőrizhetik fenti állításomat. Ám ha így van, felmerül a kérdés, hogy miért hiányzik – legalábbis a román történetírásból – az ilyen „transzetnikus" tárgyalásmód, amely e tartomány sajátosságait, igazi változatosságát tükrözné. A válasz azonban erre a kérdésre terjedelmével meghaladná egy időszakos kiadvány kereteit. Amúgy egészen szép könyvet lehetne írni az erdélyi tér és múlt etnicizálódásáról, a historiográfiai nacionalizmus céljairól, Erdély szerepéről a román történettudományi kultúra alakulásában a romantikusoktól a nemzeti kommunistákig.

Félretéve azonban a jelenség történelmi természetű magyarázatait, megfogalmaznám néhány olyan észrevételemet, amely közvetlenebbül kapcsolódik az Erdélyről szóló történetíráshoz. Azzal kezdeném, hogy bármely történetírás megengedett, s ennélfogva kívánatos annak, aki vonzalmat érez iránta. A szakemberek megírják „történelmeiket", az olvasók elolvassák, s ha mindenki elégedett ezzel a kétoldalú kapcsolattal, a választott

https://biblioteca-digitala.ro

tárgy és annak megközelítési módja már teljesen mellékessé válik. Így hát nagyon jól megírható – senki sem tiltja – külön a románok története, vagy csak a szászoké, vagy csak az erdélyi magyar szombatosoké, ahogyan kedve tartja a történésznek, a kiadónak, a közönségnek, bárkinek, akit a kérdés egyik vagy másik vetülete érdekel. Nyilvánvaló az is, hogy ugyanilyen jogos a közös erdélyi történelem igénye, amelyben a történész egyformán figyelemben részesíti az itt élő „népeket" (vagy akár szándékosan mellőzi őket, ha mondjuk az erdélyi zene vagy lovaglás történetéről van szó).

A gond ott kezdődik, amikor észrevesszük, hogy egy egész történetírást, amilyen például a román, szinte kizárólag a múltnak egyetlen arca érdekli, csak azt műveli, és nem is termel ki egyebet, mint „az erdélyi románok történelmét". Még egyszer mondom, nincsen ebben semmi jogtalan; a baj (ha csupán a tudományos érdeket tartjuk szem előtt) abból ered, hogy ily módon ismereteink nem teljesek, egyoldalúak, következésképpen hamisak lesznek. Ha pedig a szakmaiság szféráján kívülről tekintjük a dolgokat, hozzátehetjük, hogy egy ilyenfajta részleges történelem csonka emlékezetet idéz elő a széles közönség tudatában. A rajta nevelkedett olvasók nem hajlandók a múltat egészében sajátjuknak tekinteni, érzelmileg pedig militáns, önigazoló történelmek híveivé és hirdetőivé válnak, amelyeknek végső célja a mi „igazságunk" védelme és a mások „igaztalanságának" hangoztatása. Hogy a mai politikai cselekvés szempontjából mennyire káros az ilyen viszonyulás, gyanítom, mindenki tudja, aki pedig nem, az látogasson el Koszovóba, és biztosan megtudja.

Még egyszer mondom, nem akarom én elmarasztalni külön ezt vagy azt a történészt, amiért valamelyik témát előnyben részesíti. Különben is, nem teszek egyebet, mint „kötélről beszélek akasztott ember házában", hisz magam is szorgalmasan termeltem a könyveket és tanulmányokat „az erdélyi románok történelméről". Ezt voltam képes tenni, így tanítottak, ezekre a kérdésekre volt szemem történészként, amióta csak ebbe a mesterségbe belefogtam, ez a helyzet. Meg tudom hát érteni bármelyik kollégámat, aki ugyanígy van vele, még akkor is, ha nem hiszem, hogy a rögeszmés ragaszkodás valamilyen tárgykörhöz mint általános törekvés helyes és célravezető tudományos szempontból.

Ugyanakkor, bármennyire mentegetnénk is magunkat, a nemzeti történelmet előnyben részesíteni se nem ártatlan, se nem esetleges tett. Hanem olyan, ma is tetten érhető törekvés, amely akár személyek vagy intézmények szándékos akcióját jelenti, akár olyan nem akaratlagos, diszkurzív önreprodukáló mechanizmusokat, aminőket bármely „beszély", narrációs szerkezet magában rejt. Nem könnyű megmondani, felelős emberekként, akiknek magunkat tartjuk, hogyan kellene viselkednünk az ilyen szándékos akciókkal vagy szerkezeti automatizmusokkal szemben. Nem hiszem, hogy egy bizonyos törekvés „támogatása" vagy „meghiúsítási kísérlete", egy hagyomány „kiagyalása" vagy „lebontása" olyan művelet lenne, amelyet a tudomány emberének hatáskörébe kellene utalni, akár az „erkölcsi kötelezettségek" tekintetében is. Hogy vannak intézmények és történészek, akik felvállalnak ilyen szerepet, alárendelve a történelmet a nemzeti ideológiának (ama nézet jegyében, hogy az én nemzetemnek mindig igaza van, tehát egyidejűleg lehetek nacionalista és az igazság védelmezője), valóságos – és kifejezetten veszélyes – tény. De ez a megállapítás még nem igazolhatja sem valamiféle gondolatellenőrző hatóság, sem egy amolyan jóérzés-tervező intézet létrehozását. Persze bármikor felkiálthatunk: „Szégyelljék magukat!", olykor csakugyan szükségét is érezzük,

https://biblioteca-digitala.ro

hogy ezt tegyük, hisz emberek vagyunk, és mindannyiunknak megvannak a magunk frusztrációi és a megvívandó személyes harcai. Nyilvánvaló azonban, hogy egy ilyen megoldás legfeljebb egy újságban képzelhető el, nem pedig egy fegyelmezett tudományos közlemény lapjain. Fontosnak azt tartom, hogy vizsgáljuk a jelenséget, hogy kritikusan ízekre szedjük, s hogy megmagyarázzuk. Talán így sikerül megfosztanunk a legitimitásától is, egyszerűen azáltal, hogy a tudományos kutatás reflektorfényébe helyeztük. Ám a történész, saját korlátai között, ennél többet nem tehet.

Visszatérve az okokhoz, amelyek miatt Erdély történelme etnikai-nemzeti kritériumok szerint feldarabolódik, megemlítenék egy „földhözragadt", egyenesen kicsinyes szempontot. Egyébként a „magas", látszólag emelkedett elvekre alapozó ideológiai magyarázatok is bármikor felhasználhatók igen szűk érdekek érvényesítésére. A nyugati doktorandusok nagy része, akik azért jönnek Romániába, hogy Erdély történelmét tanulmányozzák, s az utóbbi években nincsenek is kevesen, az itt beszélt mindhárom nyelvet megtanulja, bármilyen témával kapcsolatban elolvassa a román, a magyar és a német könyvészetet, s igyekszik, hogy ne hagyja magát befolyásolni a különböző szempontok önmagyarázó verzióitól. Ezért ők általában „Erdély-történelmeket" írnak – jobbakat vagy gyengébbeket, lehetőségeik szerint –, semmiképpen nem részleges történeteket, amelyek például az X utcában lakó románokkal foglalkoznak, ha már a tanulmányuk tárgya „az X utcában lakók egy napja". Őszintén be kell vallanunk, hogy sok történészünk azért hajlamos „az erdélyi románok történelmére", mert ez a kényelmes; éppen elegen vannak, akik „Erdély történelmével" foglalkoznak, de nem ismerik a magyar meg a német nyelvet. Ebből a tényből kiindulva készülnek aztán kutatási tervek, tantervek, tanulmányok és összefoglalók, amelyek – mintegy ördögi körben – fenntartják a részleges történelem iránti preferenciát.

A fenti észrevétel persze nem csökkenti az ideológiai indítékok szerepét. Vannak történészek, akik Erdély valamennyi nyelvét ismerik, de – amint mondani szokták – mindhiába, mivel képtelenek megszabadulni az etnocentrikus és nacionalista szemlélettől, amelybe szellemileg beleszülettek. Egyébként sohasem kapott kellő hangsúlyt az, hogy mennyire fontosak a szokások-készségek és az automatizmusok, amelyeket a történészekbe iskoláik, az elolvasott könyvek, az őket irányító mesterek ültetnek. Egyetlen példát említek, amely, gondolom, sokatmondó ankétunk szempontjából. Bármelyik szakember vagy akár egyszerű megfigyelő, aki kívülről nézi a román és magyar történészek véleményét egy olyan kérdésről, mint a románok kontinuitása Erdélyben (egy olyan témáról tehát, amelyről a történelmi források keveset mondanak, s ez óhatatlanul tudományos vitákhoz vezet) – csak hüledezhet. Tudomásom szerint ma nincs egyetlen román szaktekintély sem, aki ne azt mondaná, hogy „a románok itt voltak Erdélyben", s ugyanakkor egyetlen magyar szaktekintély sem, aki ne lenne meggyőződve, hogy valamelyik sötét évszázadban „a románok nem voltak Erdélyben"; mintha a történeti érvelés szabályait etnikai jegyek határoznák meg.

Lámpással keresve sem találni egyetlen „eltévelyedettet", egyetlen „tévesen gondolkodót" sem, egy, a maga módján akár illetéktelen történészt, aki román létére úgy vélje, a kilencedik században az ősei elég gyéren fordultak elő a Kárpátok erdőségeiben; vagy magyar létére hagyja magát meggyőzni román kollégáinak mégiscsak bizonyítékokkal és érvekkel teli köteteitől. Bármennyire „hiányosan felkészült" és bármennyire „fogyatékos

https://biblioteca-digitala.ro

agyú" lenne is (minden normális emberhez hasonlóan) történészünk, ezt a megbocsáthatatlan hibát sohasem követné el. Vajon miért? Csupán a nacionalista ideológia nyomására, vagy talán mert attól fél, hogy társai „árulónak" fogják tartani, esetleg abbéli hite miatt, hogy a határokat még mindig veszély fenyegeti, netán a könyvekben található történelmi érvek erejével meg lehetne őket változtatni? Ma már mindez nem állja meg a helyét. A román és magyar történészek többsége „normális" szakember, akit tudományos érdeke és érdeklődése ösztönöz, fegyelmezetten igazodik szakmája sajátos szigorához. Ilyen körülmények között ragaszkodásuk a tizenkilencedik századi militáns történetírás hadállásaihoz csakis a „nemzeti" historiográfia hagyományainak fentebb említett rendkívüli tehetetlenségével magyarázható. „A könyvek könyvekké lesznek", ahogy mondani szokás, s a tanítványok nehezen szabadulnak iskolát teremtő mestereik – olykor ragyogóan felépített – érveinek hálójából.

Amikor majd fellépnek, mondjuk, kevésbé képzett román történészek, akik őseiket balkáni tájakon keresik, s nemkülönben – ugyanolyan naiv és nem kellően informált – magyar történészek, akik ellentmondanak nekik, akkor lesz majd itt nálunk is, nemcsak a németeknél vagy az amerikaiaknál, közös Erdély-történelem. Addig azonban még sok víznek kell lefolynia a Dunán, amely megfellebbezhetetlenül szétválasztja e két furcsa törzs bölcseit, egyik részüket az „északi", másik részüket a „déli" vidékeire száműzve imaginárius hazájuknak.

Fordította: Ágoston Hugó

Jakó Zsigmond

Akarat és szakmai illetékesség

1. Nagyon kívánatosnak tartom egy olyan Erdély-történet elkészítését, amely valamennyi itt élő etnikai közösség múltját egységbe foglalva, szerepének megfelelően tárgyalná. Ennek megvalósulása azonban, a társadalmi, politikai és szakmai feltételek hiánya miatt – a jelenlegi viszonyokra alapozott véleményem szerint – még talán több nemzedéken át is csak kívánság marad. A hiányzó társadalmi és politikai feltételek közismertek. A szakmai akadályokról azonban – úgy gondolom – nem lesz felesleges néhány szót ejtenem.

2. Ilyen összefoglaló mű megvalósításának útjában nem is a korszerű előtanulmányok hiánya vagy a témában érdekelt román, magyar és szász szakkutatás eltérő módszertani gyakorlata és fejlettségi foka a legnagyobb akadály, hanem az, hogy a felek nem mindenike számol bizonyos megkerülhetetlen, konkrét adottságokkal és az ezekből következő módszertani következményekkel. Azokra a kizárólag szakmai problémákra gondolok, amik abból a tényből adódnak, hogy Románia múltjának régebbi (1800 előtti) írásos történeti forrásanyagának hozzávetőleg 80-85%-a Erdélyre vonatkozik, latin betűkkel írott, és gyökeresen különbözik a bizánci-cirill írásterülethez

https://biblioteca-digitala.ro

tartozó Moldva és Havasalföld azonos korú információs anyagától. Ennek az eltérő jellegű erdélyi forrásanyagnak, minden történeti vizsgálódás tárgyi nyersanyagának a hasznosítása érthető módon sajátos ismereteket és módszereket kíván meg azoktól, akik Erdély múltjának tudományos igényű, korszerű bemutatására vállalkoznak.

Hogy világosabbá tegyem a megoldásra váró jelenlegi helyzetet, néhány, az ország elbeszélő kútfői kapcsán jelentkező konkrét kérdést kívánok felemlíteni. Ioachim Crăciun professzor bibliográfiájából (*Repertoriul manuscriselor interne, sec. XV–XVIII privind istoria României,* Bucureşti, 1963) megtudható, hogy az ország 465 elbeszélő forrással rendelkezik, és ezekből 54 Moldvára, 43 Havasalföldre, 368 pedig Erdélyre vonatkozik. Az erdélyi kútfők közül viszont 159 magyar, 107 német, 92 latin, 69 román, 23 görög, 11 pedig szláv és egyéb nyelvű alkotás. Még élesebben tevődne fel a kérdés, ha az okleveles forrásanyagról is lenne hasonló pontosságú felmérésünk. Daminan P. Bogdan professzor becslése szerint (Din paleografia slavo-română. In: *Documente privind istoria României. Introducere.* Bucureşti, 1956. I. 114, II. 10) a mai Romániában a XIV.–XVIII. századból hozzávetőleg 7000 ószláv nyelvű, cirill írású oklevél szövege maradt fent, melyből 11 darab erdélyi provenienciájú. Erdély múltjára vonatkozóan viszont a XI. századtól kezdődően a külön erdélyi fejedelemség megalakulásáig (1542-ig) terjedő időszakból legalább 30-35 000 latin nyelvű oklevél ismeretes (Jakó Zs.–Radu Manolescu: *Scrierea latină în evul mediu.* Bucureşti, 1971, p. 102–103). A nyelvi nehézségeken kívül azok az akadályok is leküzdésre várnak, amelyek abból adódnak, hogy ez az óriási iratörökség az ország többi részétől különböző íráskultúrában, más közigazgatási, kormányzati, jogi struktúrában keletkezett. Világosabban szólva: ezeket a forrásokat tehát csak az hasznosíthatja szakmai illetékességgel, aki kellően jártas az egykori magyar királyság és erdélyi fejedelemség történetében. Ilyen kutatókban pedig országunk igazán nem bővelkedik. De erősen megfogyatkoztunk a szász múlt kérdéseiben otthonos szakemberekben is. A német lakosság vészes méretű emigrálása következményeként hovatovább oda jutunk, hogy probléma lesz a gót betűs régi német szövegekben rejtőzködő információkhoz való hozzájutás is. De nem kívánom tovább részletezni azokat az előfeltételeket, amelyek teljesítése szükséges az erdélyi történet újszerű szintézisének elkészítéséhez. Addig még hosszú utat kell megtenniük az érdekelt történettudományoknak. A feladat ugyan nem könnyű, de nem is megoldhatatlan – ha van akarat hozzá. De ebben az esetben is hosszú idő és sok fáradságos munka kell hozzá. Amíg azonban a komoly akarat hiányzik, addig csupán jámbor óhaj, szakmailag megalapozatlan, de jól hangzó ötlet marad mindaz, amiről most beszélünk.

3. A dolgok jelenlegi állásánál korainak vélem olyan részletkérdések mérlegelését, hogy mi minden igényel nemzetfelekezeti megközelítést a tervezett új szintézisben. Gondolom, hogy ilyenek lehetnek az úgynevezett köztörténeti részek, az események előadása, a gazdaság-, a kormányzat- és a jogtörténet stb. Ezek megtárgyalásánál sürgős teendőnek vélem a feladatokra való szakmai felkészülést és felkészítést, a fentebb felvillantott akadályokkal való komoly szembenézést, azok elhárításának keresését és a tudatos nevelőmunkát, hogy egy későbbi új kutatónemzedék a siker reményében vághasson neki a töretlen új útnak.

https://biblioteca-digitala.ro

Camil Mureşanu

Azok a sohasem ártatlan beszélyek

1. Az ankét szervezői túl határozottan állapítják meg, hogy „Erdélynek egyelőre csak részleges történetei vannak". Úgyszintén túlságosan igényesek az Erdélyre vonatkozó eddigi irodalommal szemben, és túl kíméletlenek azokkal a szerzőkkel, akik az idők folyamán mégiscsak írtak valamit erről a témáról.

Más kérdés – amely örökké nyitva marad, és új meg új körkérdésekre adhat alkalmat – , hogy a fent említett irodalom nem mindig volt teljesen és egyöntetűen sikeres. Ez azonban a történetírás számos más témájával is megtörténik, bármelyik területen. Megközelítésüket időben és térben elégtelennek nyilvánítják, minthogy ezeregy objektív ok mellett közbelép – ahogyan Protagorász mondja – „a tárgy homályossága és az emberélet rövidsége".

Voltaképpen Erdély történelmei, Románia, Magyarország stb. stb. történelmei megpróbálták átfogni Erdélyt történeti-területi szempontból (bizonyos kritériumok alapján), kivéve természetesen azokat az eseteket, amikor készakarva a helyi történelem távlatából íródtak – ami szintén gyakran megtörtént a szász vagy a székely közösség esetében. Ezek a történelmek általában a fontosabb együtt élő közösségeket tartották szem előtt – igaz, eltérő mértékben –, elhanyagolva (ami azonban helyrehozható) a kisebb létszámúakat és kevésbé „sorsalkotókat". Nyilvánvalóan ajánlatos egy olyan történetírás, amely pótolja ezeket az elégtelenségeket (amelyek azonban korántsem jelentenek tragédiát). Most már csak az a kérdés, vajon meg is valósítható-e ez teljes mértékben, hiszen léteznek olyan „beszélyek is, amelyek sohasem ártatlanok".

2. A legjárhatóbbnak a következő utakat látom:

a. Egy többnemzetiségű hozzáértő csoport összeállítása, amely tanácskozások nyomán véglegesíti munkáját, mindaddig, amíg az „érzékeny" kérdések megjelenítési módjában egyetértésre nem jut. (Egyébként ezt az „érzékeny" szót ki kellene küszöbölni, hiszen a szép Heléna elrablása keltette féltékenységtől kezdve számtalan szerencsétlenséget hozott a világra.)

b. Egy olyan munka kiadása, amely párhuzamos szövegekben mutatja be – esetleg éppenséggel egymásnak ellentmondó, de tudományos vagy legalábbis ahhoz közeli érvek alapján – a többféle történetíráshoz tartozó szerzők tételeit és értelmezéseit az erdélyi kérdésekről. Az olvasók aztán majd megítélik mások eszméit, felháborodnak azokon, vagy ellenkezőleg, türelmesnek bizonyulnak iránt uk.

3. Bármilyen próbálkozás a felsorolásra meg nem felelőnek vagy hiányosnak minősülhetne. Erdély népeinek léte túl szorosan egybefonódott ahhoz, hogy problémáikat külön lehessen választani. Erdély történetében szinte egyidejűleg mindennek van egy etnikai és egy transzetnikai vetülete. Néhány szabályt be kell tartani, és akkor akárhány Erdély-történet íródhat, azok közelíteni kezdenek majd ahhoz a szinthez, amelyet a jelen ankét kezdeményezői jobbnak gondolnak az eddigi megoldásoknál. Ezek a kívánalmak: a történészek szakértelme és jóhiszeműsége, Erdély kérdésének, valamint a hozzá közelítők érzelmeinek és előítéleteinek ideológia- és politikamentessé tétele, egészében és részleteiben.

Fordította: Ágoston Hugó

https://biblioteca-digitala.ro

Kristó Gyula

Nem szükséges transzetnikus megközelítés

Erdély történetéről írni – szakmai feladat. Roppant sajnálatos ugyanakkor, hogy a múltban szinte állandóan érzelmi és politikai kérdésnek tekintették ezt (hol a hazafiúi buzgalom és elkötelezettség gyakorló terepe volt, hol pedig politikai bizottsági határozatok rendelkeztek róla, megszabva, hogy miről lehet és miről nem lehet írni, és amiről lehet, azt miként lehet megírni). Az érzelem és a politika domináns szerepe eleve kizárja az elfogulatlan vizsgálódást és értékítéletet, mert hiszen a tudomány ott kezdődik, ahol az érzelem véget ér, és ahol a politikának már nincs befolyása. Ennélfogva annak, aki nem tudja levetkezni érzelmeit, vagy nem tud függetlenedni saját maga vagy mások politikai szempontjaitól, nem szabad tudománnyal foglalkoznia, így Erdély történetével sem. Ha viszont az erdélyi história – bármelyik korszakában – szakmai feladat, akkor műveléséhez szakmai kritériumok szükségesek. Ezek sorában kettőt kell megemlítenem: a forrásanyagot és a felkészültséget.

Nem lehet a történelemtudományban semmiről sem írni kútfők híján. Ami konkrét forrásanyag nélkül születik meg, az lehet tárgyát a múltból merítő irodalmi mű, de nem lehet szaktudományos alkotás. Ahhoz tehát, hogy egyáltalán valamit kutatni lehessen, fel kell tárni a téma forrásanyagát. Feltárni, és nem elrejteni. E rövid mondat főleg az erdélyi régészeti, de bizonyos értelemben levéltári kútfőkre is vonatkozik. Erdély földjéről fajlagosan nagyon kevés régészeti leletet ismerünk, főleg csak olyanokat, amelyek „megfelelnek" bizonyos elvárásoknak. (Az általam kutatott korszakban, a középkor korábbi szakaszában, a dákoromán kontinuitáselmélet mindenáron való erőltetése teljességgel megbéklyózta a tárgyszerű kutatást.) Mindazt, ami nem fért bele ebbe a politikailag támogatott dogmába, azt elrejtették, betemették, múzeumok raktárainak mélyére süllyesztették, kutathatatlannak minősítették, egyáltalán: nem létezővé tették. Ami e természetellenes szelekció után nyilvánosságot kaphatott, az persze nem a valóságot, hanem annak csak picinyke – nemritkán már eleve tendenciózusan magyarázott, valójában legtöbbször félremagyarázott – szeletét képviselte. Ebből nem a múltra lehetett következtetni, hanem a szelekciót elvégzők szándékaira. A történész azonban az előbbire és nem az utóbbira kíváncsi. Súlyos gondok forrása továbbá, ha a levéltári források a belügyhöz tartoznak, oda, ahol az óvatosság, a nyíltság hiánya a belügyi szakmával együtt járó attitűd. Ha bárki elvégzi a források előzetes szelekcióját, a „kegyként" rendelkezésre bocsátott töredékes anyagból reális végeredmény már eleve nem jöhet ki. Erdély valós történetének megírása érdekében tehát nagy számban kell feltárni és közzétenni a forrásokat. Ne az érzelem és ne a politika döntse el, hogy mi kerüljön a kutatók kezébe, hanem a kutatók maguk döntsék el a teljes – már persze a lehető teljes – anyag ismeretében, hogy mi a fontos, és mi a kevésbé lényeges abból az ő számukra. A kutatás demokráciája a forrásokhoz való szabad hozzáférést és az elért eredmények cenzúra nélküli közzétételét jelenti. A történetkutatókat tehát felnőtteknek kell tekinteni, objektív és hiteles

https://biblioteca-digitala.ro

végeredményt csak a kutatás demokráciája biztosítása után lehet várni tőlük. Egyébként udvari történetírók lesznek, olyan kegyencek, akik csak díszleteikben különböznek az udvari bolondoktól. Persze, a történészek is többet tehetnének annál, amit általában megtettek a múltban. Csak hát gyötrelmesebb dolog oklevelek, iratok ezreit elolvasni, közzétenni, mint néhány ismert tényből elsietett következtetésre jutni. Így pl. Erdély középkoráról és kora újkoráról akkor lehet majd a jelenleginél sokkal többet tudni, amikor minden régészeti ásatás anyaga hozzáférhetővé válik (ha nem is kivétel nélkül publikációkban, de legalább a múzeumban), ha a Jakó Zsigmond elindította erdélyi okmánytár vagy a Demény Lajos által folytatott székely oklevéltár újabb és újabb kötetei jelennek majd meg. A hivatalosságnak engednie kell felszínre kerülni a forrásokat, a történészeknek pedig – tisztelet a kivételnek – az elméletek rabságából kitörve vissza kell találniuk a forrásokhoz. Nem árt emlékeztetni: dogmák nem csupán a középkor kutatóira raktak béklyót, hanem az új- és legújabb kort vizsgálókra is. A historikusok rá fognak jönni, az elméletek által gúzsba kötött szűk kényszerpálya helyett a források, a való élet gazdagságának sokszínűségét, szinte korlátlan mozgásterét kínálják és biztosítják számukra.

A másik fontos követelmény a szakmai igényesség. A történelem művelése – éppen úgy, mint a kémikusnak a laboratóriumi munka – szakmai erudíciót tételez fel, olyan ismeretek halmazát, amelyet meg kell tanulnia, és egy életen keresztül fejlesztenie kell. Amikor román történészek – és éppen azok, akik a maguk idején vezető történészek voltak – összekeverik a kelet-magyarországi Oláhfalut a Kárpát-medence nyugati felén levő Olfaluval (Alfaluval), az erdélyi Doboka megyét a Száva-vidéki Dubica megyével vagy a nyugat-felvidéki Nagyszombatot (középkori „latin" nevén: Tyrna) az erdélyi Küküllővárral (amelynek ugyan Cetatea de Baltă a román neve, de a mellette folyó Küküllő pataké Tîrnava), lehet felkészületlenségükre, forráskritikai képzetlenségükre hivatkozni. De amikor szemrebbenés nélkül szólnak arról, hogy 1209-ben Benedek vajda említésével egy román vajda legrégibb említése történik, akkor már többre is gondolhatunk, mint képzésbeli hiányokra. Bármelyik kézikönyvből kiderül ugyanis, hogy e Benedek a magyar király erdélyi vajdája volt, és nem lehetett román vajda. Még ennél is leleplezőbb, hogy az egyik román történész a latin forrás azon kitételét, miszerint a tatárok 1241-ben Kolozsvárott magyarok végtelen sokaságát (infinita multitudo Ungarorum) ölték meg, olyan fordításban adja közre románul: a tatárok „emberek sokaságát" (mare mulţime de oameni) mészárolták le. Itt világossá válik, hogy a képzetlenség mellett az érzelem (és a politika) is munkált: nem illett (illetve nem volt szabad) elismerni 1971-ben, hogy Kolozsvárnak – amelyet néhány év múlva Cluj-Napocára kereszteltek át – 730 évvel azt megelőzően (a százok mellett) sok-sok magyar lakosa volt.

Nem gondolnám, hogy Erdély történetének feldolgozása transzetnikus vagy szupranacionális megközelítést igényelne. „Mindössze" források kellenek hozzá, és elfogulatlan, a kútfőket felszínre hozó, azokat elolvasni tudó és megértő (nem pedig félreértelmező) szakemberek.

https://biblioteca-digitala.ro

Lucian Boia

Az egyetlen Erdély történelme

1. Erdély a lakosainak összességét jelenti, és azokat az etnikai, vallási és kulturális közösségeket, amelyek alkotják. Természetesen kívánatos lenne egy olyan történelem, amely felölelné ezt az egész többszínűséget. A nemzetállam szempontjából – függetlenül attól, hogy az magyar vagy román – egyoldalú tárgyalási módhoz folyamodtak. Ilyenformán más történelem létezik Budapestről és más Bukarestből nézve. Mintha két Erdély lenne, és nem egyetlenegy. A történészek sokkal inkább nemzeti szempontot fogalmaznak meg, mint egyénit! Mint mindig, az ideológiai és politikai változások határozzák majd meg a historiográfiai változásokat. A románoknak és a magyaroknak a mai európai helyzetben elkerülhetetlen közeledése „történelmi" közeledéssel is jár majd, a történelem drámátlanításával, mert a továbbiak során nem lehet azt majd csupán konfliktus-fogalmakkal feleleveníteni, hanem elsősorban közös történelemként illik majd tekinteni. Illúzió viszont azt hinni, hogy egy szép napon az egész világ egyformán beszél majd erről a történelemről. Általában nem létezik egyedi történelem, még kevésbé, ha olyan érzékeny problematikáról van szó, mint az Erdélyé. Senki ne várjon a történészektől végleges megoldásokat! Amit, azt hiszem, legalábbis kiindulópontként, el kell végezni, az a problémák és értelmezések felleltározása, Erdély „kritikai története", amely bemutatja a kutatások jelenlegi állapotát és az értelmezések teljes skáláját.

2. Természetesen csak különböző kulturális horizonttal rendelkező történészek közös reflekciója lehet, de mégsem annyira különböző, hogy ne tudják megérteni egymást. Én független történészeket választanék, mindenesetre a nemzetközi struktúráktól és a hivatalos ideológiáktól legkevésbé függőeket.

3. Azt hiszem, minden kérdés transzetnikus megközelítést igényel. A történelem vizsgálata szigorúan nemzeti fogalmakkal – bizonyos nemzeti és kulturális egyszínűséggel – a nemzetállam ideológiájának kifejeződése. A világ nemzeti entitásokra való felszabdalása ennek a felszabdalásnak a múltra való visszavetítését is jelentette. Még a történelem előtti korszak is nemzeti körvonalakat kapott! A nemzet most folytatja karrierjét, de olyan új elvekkel összefonódva, amelyek enyhítik és kiegészítik: Európa, kisebbségek (Európában mindnyájan kisebbségek leszünk!), helyi közösségek, régiók és a szolidaritás számtalan más formája. Ahogy a valóság, amelyben élünk, transzetnikussá válik, a történelmet is egész bizonyosan egyre inkább transzetnikus fogalmakkal tárgyalják majd.

Fordította: Hadházy Zsuzsa

https://biblioteca-digitala.ro

Köpeczi Béla

Röviden...

1. Az 1986-ban Budapesten megjelent *Erdély története* arra törekedett, hogy bemutassa az Erdélyben élő románság, magyarság és szászság múltját. Ez azt is jelentette, hogy igyekeztünk e közösségek közötti kapcsolatokat feltárni. A könyvet magyar történészek készítették, így a vitás kérdésekben az ő álláspontjukat közöltük, de bemutattuk az ezekkel ellentétes véleményeket is.

2. Az *Erdély történetének* bevezetőjében elmondtam, hogy örülnék, ha a magyarok mellett román és szász történészek is elmondanák véleményüket, mert ezzel nemcsak az ellentmondásokat, hanem az együttműködést is tudnánk szolgálni. Azt javaslom, hogy jöjjön létre egy olyan bizottság, amely e közösségek történészeiből áll, akik kijelölik a szervezőket, és akik megteremtik a pénzügyi lehetőségeket is.

3. A következő vitakérdések transzetnikus megítélését ajánlanám:

a. A román nép kialakulása;

b. Az erdélyi fejedelemség, a románok és a szászok;

c. Az 1848/49-es magyar szabadságharc, a románok és a szászok szerepe;

d. A trianoni békeszerződés, a románok és a szászok;

e. Németország, Magyarország, Románia és a szászok a második világháborúban;

f. A Szovjetunió, Magyarország, Románia és a szászok helyzete 1945 után;

h. Az együttműködés Magyarország és Románia között politikai, gazdasági és kulturális szempontból.

Alexandru Zub

Jótékony diverzitás

1. Bármely történelmi valóságról lenne szó, mindig kívánatos a minél teljesebb kép. Válaszom tehát csakis igenlő lehet, bár tudom, hogy vannak hívei a párhuzamos megközelítésnek is. Esetünkben sokáig halasztódott egy olyan szintézis elkészítése, amelynek összeállításában mindegyik erdélyi közösség képviselője részt vett volna; az illető tér etnikai-kulturális egyneműsítését ugyanis sokkal fontosabbnak tartották, mint annak diverzitását, amely valós, tartós és jótékony, még ha elkerülhetetlen feszültségek árán jött is létre. 1990 előtt még a történelmi tartományok nevét is kerülték, inkább az égtájak nevét használták (észak, északnyugat, északkelet stb.), nehogy azt lehessen hinni, hogy a nemzeti egység nem teljes és nem egyöntetű. Ez is a politikai voluntarizmus kifejeződése volt, amiből annyi rossz döntés származott Románia lakosságára nézve. Az egésznek az újragondolása – figyelembe véve azonban mindegyik rész sajátosságát és mindenkinek a jogát a különbözőséghez – ma olyan igény, amelyet az európai integráció parancsolóan megkövetel.

https://biblioteca-digitala.ro

A történetírásnak természetesen megvan a szerepe ebben a folyamatban. Ám a geopolitikai helyzetre való hivatkozás nélkül is, a szakmai fejlődésnek ezen a téren óhatatlanul egy ilyen szintézis felé kellett vezetnie. Voltak próbálkozások eddig is, de úgy vélem, itt az ideje, hogy a történetírók céhe figyelmezzen a szóban forgó terv sürgősségére.

2. Természetes módon a megoldásnak abból kellene fakadnia, hogy immár három évtizede létezik egy vegyes bizottság, amely átfogóbb kérdésekkel foglalkozik, de különösen az erdélyi problematikában érdekelt. Minthogy ez a bizottság nem készített el semmilyen közös szintézist, amely megfelelt volna a már említett igénynek, a civil társadalom bizonyos szervezeteinek kellene átvenniük a küldetést, és nekik kellene találniuk gyakorlati megoldásokat. Szándékosan használom a többes számot, amikor erről a tervről van szó, mert úgy gondolom, csak így lehet, fokozatosan, eljutni olyan jó válaszokhoz, amelyek alkalmasak arra, hogy a lehetőségeknek megfelelően összeegyeztessék az érzékenységeket az egyik vagy a másik közösségben. Egy olyan előzetes vita, amelyben részt vennének a szomszédos szakterületek művelői is, nemcsak a projekt kellő tisztázásához vezethetne, hanem ötleteket adhatna a kivitelezésére is.

3. A transzetnikai megközelítést igénylő kérdéseket most nem lehet felleltározni. Bizonyos ötletek azonban meríthetők a Iaşi-ban *Xenopoliana* címmel – az *A.D.Xenopol Akadémiai Alapítvány* értesítőjeként – megjelenő folyóiratból, amelynek eddig olyan tematikus számai láttak napvilágot, mint *A történelem oktatása ma* (III., 1995), *Nacionalizmus, etnicitás, kisebbségek* (V., 1997), *Felekezet, társadalom, nemzet* (VII., 1997), valamint a Lucian Nastasă szerkesztésében 1999-ben ugyanott megjelent, *Román–magyar történelmi tanulmányok* kötetből, amely összeállítást tartalmaz *A történelemtankönyv – segédeszköz az interetnikai kapcsolatokban* címmel, s amelynek előszava *A konfrontációtól a versengésig* címet viseli.

Forditotta: Ágoston Hugó

R. Várkonyi Ágnes

Erdély sajátos története

1. Európa jövője csakis múltjának tárgyszerű és elfogulatlan ismerete alapján biztosítható. Egyre általánosabb felismerés, hogy a nyilvánvaló válságok kezelése és feloldása humán tudományok korszerű kibontakozása és széles hatóköre nélkül alig várható. A történelem és a történettudomány az elmúlt évtizedekben világszerte nagy átalakuláson és válságokon ment át, ugyanakkor új interdiszciplináris módszereket alakított ki, a valóság addig elérhetetlen területeire hatolt be, új összefüggéseket tárt fel. Változott, tagoltabb lett a társadalom érdeklődése. Az utóbbi másfél évtizedben a tudomány, a politika és a civil szervezetek szféráiban erősödött az igény Európa átfogó, minden régiót és országot magában foglaló történelmi áttekintése iránt. Ezek nem különböző országok, nemzetek egymás mellé tett leírása, hanem az összetartó, közös tényezők szerves szféráit igyekeznek feltárni. Nagy figyelmet fordítanak az évezredes múltban az európaiság fogalmi készletével

https://biblioteca-digitala.ro

megragadható olyan értékekre, amelyek a XXI. század megújulási reményeiben nélkülözhetetlennek tűnnek. Ilyenek például a békekultúrák, a vallási toleranciák, az etnikumok kölcsönhatása, együttélése, szomszédsági viszonya, a konfliktusmegoldó készségek, a családok kisközössége, a régiók összetartó ereje, a megújulások technikái, a környezet és a társadalom évezredes együttműködésének tapasztalatai stb. Erdély története mindezekkel bőséggel szolgálhat, de ettől függetlenül is Erdély a különböző évszázadok körülményei szabta formáiban, természeti adottságaival, az egyetemes értelemben vett politikai múltjával, sokrétű kultúrájával szerves része Európának. Erdély sajátos története nélkül Európa története csonka.

Erdély története már a korai évszázadokban is több nép együttélésének úgyszólván gyakorló terepe volt, s az évszázadok változásával a különböző nyelveken beszélő közösségek és nemzetek közös története zajlott. Feltétlenül fontosnak tartom tehát, hogy legyen a valamennyi ott élő közösség múltját egységbefoglaló, áttekintő igényű Erdély-történet, az ilyen munka azonban csak nagyon komoly szellemi és anyagi ráfordításokkal, tudományos megalapozottsággal írható meg.

2. Erdély történetének tárgyszerű megírása közös, jól megtervezett és szervezett műhelymunkával lehetséges. Vannak különböző előzmények, Erdély-történettel foglalkozó műhelyek. Rendelkezünk számottevő kutatási eredményekkel, szakmai és szervezési tapasztalatokkal. Mindazonáltal a közös munkát csak nagyon alapos előkészítés, fogalmi tisztázások (pl. az Erdély-fogalom konstans tényezői és történeti, földrajzi, politikai változásai) alapján és a súlyponti kérdések tárgyszerű számbavételével lehet elkezdeni. Sőt lehetséges eredmények reményében csak kölcsönös konszenzusokat és toleranciákat kialakító, szélsőséges nemzeti elfogultságokat leküzdő, az aktuálpolitikai kisajátításoktól elhatárolódó, türelmes műhelymunkával érdemes megkezdeni. Összességében alapvető szemléletváltásra van szükség. Ebben benne foglaltatik az is, hogy Erdély története nagyon sok vonatkozásban még nincs feltárva, forrásanyaga nincs összegyűjtve.

Olyan szemléletre és módszerre lenne tehát szükség, amely újrafogalmazza és megfelelő szinteken érvényesíti a történettudomány nélkülözhetetlen jelentőségét az előttünk álló évszázadban. Megteremti az egyensúlyt az egységesítő európai tendenciák története, a régiók és a nemzeti kultúrák története, ezek megtartó és nélkülözhetetlen értékei között. Ez természetesen publicisztikai szinten nem oldható meg, és tudományos kidolgozása is rendkívül nehéz. Viszont ilyen stabilizáló tényezők működtek a múltban is, csak a sematizált és kisajátító szélsőséges nézetek miatt kirekesztődtek, a társadalmi tudatküszöb alá szorultak, vagy teljes feledésre ítéltettek. Több társadalomtudományi ágazat (régészet, néprajz, település-, irodalom-, filozófia-, művészet-, mentalitástörténet, történeti földrajz, demográfia) tágas és kölcsönösen nyitott együttműködését lenne szükséges kizárólag a tudomány eszközeivel organizálni (ösztöndíjak, alapítványok, pályázatok, közös konferenciák, vitafórumok, publikálási lehetőségek, díjak).

A munka csakis tudományos intézményi háttérrel oldható meg. Szakértő, tudományosan magasan kvalifikált és tapasztalatokkal rendelkező magyar, román, szász kutatókból álló testület irányítaná, és feladatai között első helyen lenne fiatal, nemcsak magyar, román, szász, osztrák (a kérdéskör nagyon gazdag anyaga, jószerével csaknem érintetlenül, az ausztriai levéltárakban fekszik), hanem Erdély történetében érintett más országok – mint például Törökország, Lengyelország – kutatói és Erdély története iránt

https://biblioteca-digitala.ro

érdeklődő más országbeli kutatók bevonása és felkészítése. Hatékony lenne, ha közös forráskiadvány-sorozatot indítana el a testület, és az előtanulmányok közlésére, az új eredmények bemutatására jól szerkesztett korszerű tudományos folyóiratot létesítene, a magyar, román, német mellett angol nyelven is. A folyóirat széles körű informatív feladatán kívül a különböző szemléletű tudományos, esetleg esszészintű megközelítések korszerű vitafórumául szolgálna az internet bevonásával is.

Közismert, hogy a társadalomtudományok ma súlyos gondokkal küzdenek, ezek sokkal közismertebbek, mintsem részleteznem kellene őket. Ugyanakkor nem győzöm eleget hangsúlyozni, hogy nagyon jelentős szellemi kapacitással rendelkezünk, amelyet kevéssé vagy nem megfelelően használunk ki.

A munkában, ha az megfelelő komolysággal és felelősséggel történik, az Erdély-történet megírásán kívül is igen nagy lehetőségek rejlenek. Ilyenek:

– az Erdély iránt meglévő kevéssé strukturált nemzetközi érdeklődést friss látószögből, friss kérdéskezelésekkel, tartalmasan tájékoztatni;

– Európa más régióival, ahol ugyancsak különböző közösségek, nemzetek laknak együtt, tartalmas összehasonlító, kölcsönösen tájékoztató kapcsolatok alakulhatnak ki;

– Erdély a maga sok vallás és nemzet együttélését biztosító múltjával, ennek csodálatosan gazdag építészeti emlékeivel a világörökség része lehetne, segítséget kaphatna páratlanul értékes és sajnos pusztuló értékeinek megmentésére.

3. A transzetnikus megközelítést igénylő kérdéseket az erdélyi, romániai, magyarországi tudományos bázisok, egyetemi tanszékek bevonásával kellene megfogalmazni. Vannak előzmények, jó módszerek, ezeket azért is fel kellene használni, hogy a realitás alapján folyhasson a munka. Feltétlenül fel kellene venni a kapcsolatot az etnikumok együttélésének vizsgálatával foglalkozó nyugati egyetemi vagy tudományos intézeti központokkal. A témakörök sora rendkívül nagy. Az alapos mérlegeléssel kialakítandó prioritást hangsúlyozva a teljesség legkisebb igénye nélkül néhány kiragadott területet említhetek: településtörténet, komplex értelemben véve a helynévanyag, természeti adottságok, környezeti katasztrófák, környezeti kezelési gyakorlatok, nyelvek kölcsönhatása, önkormányzatok, szokásrendek, tulajdonviszonyok, érintkezési gyakorlatok, gesztusok, képek, képletek. Külön nagy terület az iskolarendszer, a külföld Erdély-képeinek változásai, a történetírás, történeti tudat, kölcsönös történetismeret, Erdély-tudat stb.

A kérdések tárgya, jellege az idők folyamán sokat változik. A történetiség elvét betartva külön vizsgálatot igényel a nemzeti kultúránk együttélési és feszültségmegoldó képességének kultúrákba kódolt működése. A gazdasági egymásra és nagyobb régiókra utalt viszonyok vizsgálatának főleg a változás csomópontjaival kellene foglalkoznia, a közös megélhetési, működése. Figyelmet érdemelne az etnikumok érintkezési területein a kreativitás, a kulturális kölcsönhatások elemző feltárása. Mindemellett a tárgyszerűség, az erdélyi sajátosságok, művelődési folyamatok megragadása érdekében nagy szükség van az összehasonlító vizsgálatok módszeres kialakítására is.

https://biblioteca-digitala.ro

Gabriel Andreescu

A föderatív Európa fogalmáról*

A davosi tanácskozáson olyan vitára került sor, amelynek tétjét kevesen értették meg. A bolgár elnök egy radikális javaslatot tett, amely váratlanul érte a vendéglátókat. Petar Sztojanov azt kérte az Európai Unió tagállamaitól, hogy 2004-ben fogadják el az összes tagjelölt állam politikai integrációját, s a gazdasági struktúrákba való betagozódásra csak ezt követően kerüljön sor, a feltételeknek való megfelelés függvényében.

A javaslat nem volt kellően kidolgozva, előterjesztése pedig a lehető legalacsonyabb színvonalúnak bizonyult. A vendéglátók úgy érezték, provokálják őket, Günter Verheugen pedig diplomatikus választ adott: „szerintem a javaslat későn érkezett, mivel (...) nem tudjuk megváltoztatni a játékszabályokat".

Amire azonban a bolgárok kísérletet tettek, az az Európai Unió logikájának az alapoktól való újragondolása. Miután az európai egység megalkotása kezdetben egy lényegében politikai célt – a kontinens békéjének biztosítását – tűzte maga elé, utóbb a funkcionális szervezés elve mentén alakult, amit David Mitrany még a negyvenes évek elején leírt. A folyamat sikeresnek bizonyult. A funkcionális logika tartalékai azonban kimerülőben vannak. A döntések és procedúrák olyan *zuhatagát* eredményezte, amely már elviselhetetlen teherré vált az Unió fejlődése szempontjából. A bürokraták és technokraták együttes súlya kezdi szétzúzni az eredeti tervet. Az új kihívások közepette – összeomlott a szovjet birodalom, az Unión kívül a bővítést, belül pedig az elmélyítést követelik – új politikai akaratra van szükség. A gazdasági jólét közvetlen célját kellene meghaladni, egy magasabb célt jelentő terv érdekében.

A kérdés akuttá vált azon országok esetében, amelyek EU-integrációs törekvései nyilvánvaló ellentétbe kerültek versenyképességükkel. Ezen országok – elsősorban Bulgária és Románia – számára az európai integrációs folyamathoz való csatlakozás jelentősége történelmi léptékű. Amilyen mértékben biztosítják politikai, gazdasági és

* E koncepciót átfogó módon egy Adrian Severinnel közösen írt tanulmányban fejtettük ki, amelynek címe *Un concept românesc asupra Europei federale* [Egy román elképzelés a föderatív Európáról], s amely első díjat nyert egy, a Nyílt Társadalomért Alapítvány által meghirdetett pályázaton.

https://biblioteca-digitala.ro

kulturális elitjeik az integrációt, olyan mértékben van – évtizedekben vagy évszázadokban mérhető – jövője a határaikon belül élő lakosságnak Bulgária és Románia félelmei mások félelmeivel találkoznak. Mi lesz mégis Ukrajna jövője? És mi a Moldova Köztársaságé? Az is nagyon valószínű, hogy hamarosan kimerül az *integráció energiaforrása*. A csatlakozási folyamatba bekapcsolódott államok befogadásának súlya nemcsak az erőforrások szempontjából érződik, hanem pszichológiailag is. A globalizációs jelenség is az Európai Unió marginalizációjának irányába hat, mert olyan gazdasági térségről van szó, melynek munkaerőpiaca kevéssé rugalmas, fogyasztói piacként pedig behatárolt. Mindez kedvező környezetet eredményezhet a belső szétesés folyamatának beindulásához.

Bulgária, megfogalmazva azt, hogy a politikai integrációnak a gazdasági előtt kell járnia, az EU-bővítés logikáját akarta Davosban felborítani. Románia még Bulgáriánál is érdekeltebb abban, hogy ebbe az irányba tekintsen. A német kereszténydemokrata körökhöz közel álló *Die Welt* által nemrégiben kirobbantott botrány, amely törölte Romániát az EU-bővítésre vonatkozó előrejelzésekből, jól mutatja, hogy van okunk törődni a jövő Európájának tervével.

A bolgár javaslat logikai végiggondolása egy Európai Föderációra vonatkozó álláspontot jelent, amely a jelenlegi integráció folyamatának meghosszabbításaként képzelhető el. Az EU jelenlegi határainak maximális – megvalósítható – kiterjesztésével létrejövő Európai Föderáció olyan szervezet megteremtését jelenti, amely képes megvédeni, elmélyíteni és támogatni – a globalizációs kontextusban – azt az emberi létezésmódot, amelyet Európa modellnek tekint. E logika egyszerű sémája: egy föderatív típusú szövetség azonnali megvalósítása mindazon európai államok részvételével, amelyek rokonszenveznek e tervvel. A föderáció különböző alrendszereihez (az eurózónához stb.) való csatlakozásra viszont csak később kerülne sor, a sajátos feltételek teljesülésével.

Arra lenne szükség, hogy 2006 körül az Európai Unió tervezői meghozzák a döntést az Unió radikális reformjáról: az Európai Föderációról. Hogy ez lehetséges legyen, Európa lakóinak a terv megértéséhez és elfogadásához néhány év felkészítésre lenne szükségük. Nos, ezért kell a föderatív Európa eszméjének egy-két év alatt körvonalazódnia s két-három év alatt a politikai szereplők munkaasztalára, valamint az európai közvélemény vitafórumaira kerülnie.

Melyik az a „kontinens", amellyel azonosulhat az Európai Unió? Melyek azok a – történelmi dimenziójú – európai határok, amelyeket a mai EU felvállalhat? Az Európai Unió politikai projektjének van miért átfognia az európai államok közösségének egészét, beleértve – potenciálisan – olyan államokat, mint Moldova Köztársaság, Fehéroroszország és Ukrajna. Tekintettel a többséget jellemző politikai attitűdre és arra az európai történelemre, amelyet nehéz lenne megkérdőjelezni, nagyon valószínű, hogy ezen országok legitim képviselői kinyilvánítanák, vállalják a Föderatív Európa alkotmányával járó státust – még akkor is, ha e kontinentális perem belépése a föderális Európa alrendszereibe évtizedekig tart.

Jellemző példa – több szempontból is – a Törökországé. A föderális Európának a politikai értékek egységét kell biztosítania a – Nagy Európa központi értékét jelentő – etnokulturális sokféleség felkarolásával egyszerre. Törökország arra példa, hogy az európai alkotmány felvállalása egy állam részéről feltételezi a belső intézmények előzetes – minimális – felkészítését: katonai demokrácia nem léphet be egy kimondottan civil struktúrába.

https://biblioteca-digitala.ro

Az Európai Föderáció alkotmányának első szakasza azt a közös értékkészletet definiálja, amely egy szociális, igazságos és szolidáris, a sokféleség iránti megbecsülést és az egyének és csoportok közötti esélyegyenlőséget ápoló Európa karaktervonásait alkotja, s amelynek magját esetleg az Alapvető Jogok Chartája adja, kiegészítésekkel a politikai jogok terén s továbbfejlesztve a szociális, gazdasági és kulturális jogok tekintetében. Az alkotmány második szakaszának a fontosabb európai intézményeket kell meghatároznia; ezek – egész röviden – a következőképpen képzelhetők el: egy kétkamarás törvényhozói testület – közvetlenül választott Európai Parlament és egy Európai Szenátus –, korlátozott beavatkozási lehetőségekkel, de tényleges hatáskörrel rendelkező végrehajtó hatalom, amelyet a törvényhozás ellenőriz, egy Legfelsőbb Föderális Bíróságból és helyi föderális bíróságokból, valamint többlépcsős nemzeti jogszolgáltató szervekből álló igazságszolgáltatási rendszer, a föderális Európa elnöke, akit közvetve választanak meg, az Európai Parlamentben, s akinek feladatkörébe a Föderáció képviselete tartozik, jogosítványai pedig korlátozottak lesznek.

A regionális struktúrák olyan hatásköröket kapnak, amelyekkel a közvetítő láncszem szerepét töltik be – funkcionális jelleggel – a nemzeti és a föderális szint között. E struktúrák alulról felfelé épülnek ki, természetes úton. Azonban bátorítani és támogatni kell őket.

Az Európai Föderáció létrehozása megerősíti az Európa Tanácson és az EBESZ-en belüli demokratikus mechanizmusokat. De főleg lehetővé tenné a Transzatlanti Szabadkereskedelmi Övezet (TAFTA) és az Európai Föderáció–Egyesült Államok konföderatív szervezet – ennek a NATO közös intézménye lenne – létrehozását.

Románia számára e terv felvállalása a nemzetállami fogalmakban való gondolkodással való szakítást jelentené, és esélyt adna az EU-ba való integrációra a gyenge gazdasági és társadalmi teljesítmény s az uniós civilizációtól elválasztó távolság ellenére is. Az elmúlt évtized nem csökkentette, inkább felerősítette önazonosságunk komplexusait. Íme, miért kell változtatnunk passzív, sorbanállói státusunkon, aktív, tervezői státussal helyettesítve azt, amelyhez – cseppet sem melléktermékként – az Unió jövőjéről alkotott román elképzelés felvállalása szükséges.

Fordította: Bakk Miklós

Jacques Lévy

Vertikális és horizontális föderalitás

Hogyan lehetne elérni azt, hogy minden geotípus, minden térbeli helyzet *civil* terének megfelelő *politikai* körvonalat nyerjen? Kiindulhatunk abból a gondolatból, hogy a *problémák* minden „szintje" *hasonló* „szintet" kíván meg a *megoldásokban is*,

https://biblioteca-digitala.ro

ami a térbeli önszerveződésben juthat kifejezésre. Ily módon a föderalizmus – jobban mondva, a föderalitás – a térbeli önszerveződés eszméjének legjobb politikai megjelenítése.

A föderalizmus úgy is meghatározható, mint olyan gondolat, mely lehetővé teszi egy adott társadalmi agregátum (egy individuum vagy csoport) számára, hogy egy időben többféle társadalmi alakulathoz tartozzék. E felfogás „Európa gerincvonulatának"[1] reformáció korabeli, a harmincéves háború idejére eső időszakára vezethető vissza, amikor a városok fejlődése és a feudális típusú államok szétdaraboltsága, megtetézve a vallási sokféleséggel, a különböző hatalmak közötti erőegyensúly lehetőségét teremtette meg. Ebben a konjunktúrában és e helyzetben, melynek részese a vesztfáliai hercegség, a nassaui grófság és Kelet-Frízia volt, gondolja ki Johan Althusius a maga *politikáját*.[2]

Az egyedüli szuverenitásszint meghatározásának nehézségei vezették el ahhoz a gondolathoz, miszerint abból kell kiindulnia: minden egyénnek szükséglete a valamilyen közösséghez való tartozás, először is infraszocietálishoz, majd szocietálishoz; továbbá hogy önkéntes társulásokon alapuló összekapcsolódások sokasága gondolható el, egészen a birodalomig. A terv ténylegesen szerénynek tetszik, a feudalizmusban gyökerezik, és innovációs foka kétértelmű: a *Heimat* etnikai-territoriális modellje – mely maga is erősen a családi holizmus befolyása alatt áll – alkotja intellektuális öntőformáját. Az 1787-től kezdve gyakorlatba ültetett, de elméletileg egy évszázaddal később kidolgozott amerikai föderalizmusig[3] kellett várni ahhoz, hogy az individuum váljék szervező princípiumává. A reneszánsz proto-föderalizmusában partikularista pragmatizmus nyilvánul meg, amellyel a francia forradalom univerzalista dogmatizmusa állítható szembe. Az állam szelíden épül fel, valamely absztrakt holizmus durva irrupciója nélkül, előzetes holizmusok rugalmas kombinációjaként. A föderalizmus eredeti princípiuma a hangsúlyt az immanenciára fekteti (*foedus*=szövetség) az egységes állammal ellentétesen, melynek transzcendenciája szakrális jellegű. Az állam ilyetén, a körülmények által lehetővé tett deszakralizációja oda vezet, hogy megszűnik a hatalom helyeinek hierarchiája, miközben mindegyikük hasonló szuverenitásnak örvend, még akkor is, ha csak néhány rendelkezik geopolitikai „maiestas"-szal. Ebben áll a feudalizmushoz viszonyított nagy különbség, ahol a terek egymásba illeszkedése elválaszthatatlan a hierarchiaelvtől. A látszatok ellenére *foedus* és *feodum* nem tartoznak ugyanahhoz a szócsaládhoz.[4]

Az egy bizonyos kontextusban született föderalizmus kiterjedt történeti jelentőségű módszernek tekinthető, nemcsak a meglévő legitimitásfokok pluralitásának elgondolásához, hanem új skálák kialakításához is. Egyrészt, mihelyt az elvet elfogadják, nem nehéz felsőbb vagy alsóbb kompetenciaszinteket kiépíteni. Ma mindenki átlátja azt a szoros összefüggést, amely a helyi és regionális autonómiák fejlődése és az európai konstrukció között fennáll, nem azért, mintha csupán a nemzetállam szorongatásáról lenne szó, hanem azért, mert ugyanazt az általános elvet, a szubszidiaritás elvét alkalmazzák. Másrészt a hatalmi hierarchia hiánya nemcsak hogy nem akadályozza meg, hanem implikálja az értékek hierarchiáját.

De hogyan lehet döntőbírósági ítéletet hozni a különböző, egyformán legitim instanciák közötti kompetencia- és tevékenységi konfliktusokban? A föderatív rendszerek mind ugyanazt a választ adták: a jog az erkölcsön alapul, és az erkölcs csak univerzális lehet. Logikusnak tetszik tehát az a gondolat, hogy a kijelentések univerzalizmusa

https://biblioteca-digitala.ro

könnyebben elérhető kimondóik univerzalitása révén: minél számosabbak a polgárok, annál kisebb a kockázata annak, hogy egy részük partikularista kitérő pályákra kényszeríti a közösségi élet elveit. A jogi rendszer végső térbeli megalapozottságának tehát a legátfogóbb skálának kell lennie. Innen adódik az a szükségszerűség, hogy egy föderális instanciának kell ellenőriznie a föderált instanciák tevékenységének konformitását a közös elvekkel. De minthogy az a kívánatos, hogy elkerüljék a felső szint burkolt hatalomátvételét, biztosítani kell az ellenőrző instancia függetlenségét. Ezért jöttek létre a föderatív államokban korábban, mint az egységesekben az ilyen intézmények (legfelsőbb bíróság, alkotmánybíróság). A Hágai Nemzetközi Bíróság mindenekelőtt államközi peres ügyek döntőbírósága, a luxembourgi Európai Törvényszék csupán a közösségi joginterpretációra szorítkozik, de jól láthatók e két joghatóság fejlődési lehetőségei a stabil *jogszolgáltatás* irányában és az államok jogaival szembeni elsőség felé (ami már be is következett a második esetében az individuális birtokbavétellel). Azoktól a szerződésektől, amelyeket elkerülhetetlenül előnyben részesítenek a nemzeti joghoz viszonyítva, a nemzetközi joghoz vezet az út, és ez mindenki számára kényszerítő erővel bír, a későbbiekben pedig, alkalmaztatása végett, politikai, jogi és rendőrségi eljárásokhoz is.

A föderalista módszer tehát világméretekben alkalmazható, még akkor is, ha a jelenlegi körülmények között az eredmény inkább hasonlít egy valamelyest konföderatív kondomíniumhoz, semmint föderációhoz. A föderalizmus előnye az, hogy univerzáliát termel, anélkül hogy egyetlen szervező elvet tenne kötelezővé (a nemzetet például), de ugyanakkor megengedi, hogy a funkcionális civil szintek sokfélesége (egy városé vagy egy kontinensé) alapozza meg a megfelelő politikai struktúrák sokféleségét – ami megválaszolja azt az ellenvetést is, miszerint Európa nem lehet szocietális terület, mert nem nemzet. A föderalizmus tehát felvállalja a komplex térbeliség eszméjét, valamint a szubsztancia és szintfokozatok közötti elkerülhetetlen összefüggés meglétét. Egyensúlyát az biztosítja, hogy a térbeliség piacán szabadon kiutalják azt az elidegeníthetetlen szuverenitásrészt, melynek minden egyén birtokosa. Modern változatában a föderalizáció tehát a polgárrmivolt teljes *deholicizálását* feltételezi. A *népszuverenitás* győzelme ez (a *nemzeti szuverenitás* ellentéteként, mely az állam alanyai általi egyszerű legitimálása), de Rousseau közösségi eltévelyedései nélkül.

A föderalista eljárásmódra az jellemző, hogy érzékeny a térbeli helyzetek sokfélesége iránt. A progresszív és *à la carte* regionalizáció, amely Spanyolországban zajlik, jó példa erre. Hasonlóképpen föderális jellegűeknek tekinthető a kompetenciák megosztása a nagy-britanniai *local government* különböző instanciái között: minden városi szerveződési szint, a metropolistól az infraurbánusig, specifikus adminisztratív szervezettséggel rendelkezik, hogy válaszolhasson a specifikus problémákra. Ez mégsem jelenti azt, hogy a politika tere passzív tükre a civil térnek. Az önszerveződés elég erős lehet ahhoz, hogy bizonyos pontig elmozdíthassa a funkcionalitás korlátait: ezt láthatjuk Németországban, ahol több *land* (nevezetesen a pfalzi és az észak-vesztfáliai Rajna-vidék) az 1945-ös okkupációs övezetek véletleneiből született. A landok súlya, melyet a politikai autonómia növelt meg, lehetővé tette, hogy e tartományok olyan realitásokká váljanak, melyek messze meghaladják az egyszerű adminisztratív felosztást. A politikum itt is aktív szerepet játszik a geotípusok meghatározásában.

https://biblioteca-digitala.ro

De a napjainkig főleg hagyományos területeken alkalmazott föderalitás-elvet hogyan lehet összebékíteni a térdinamika új tendenciáival? A válasz kétségtelenül az, hogy számításba kell venni a különböző térbeli identitástípusokat és főleg a különböző típusú szubsztanciákat és arányokat. Ez oda vezet, hogy ki kell szélesíteni a föderalizmust, és kétféle föderalitástípust kell megkülönböztetni. A *vertikális föderalitás* a szocietális terek illeszkedésének felel meg. Márpedig egy teljesen kifejlett társadalom olyan területi euxhausztivitást kér, amelyben hosszú távú tervet bontakoztathat ki, ennek azonban összes térbeli hatásai (transzcendentális funkció) előre nem jelenthetők ki. Ilyen például a politikai funkció kemény magjának esete: a reprezentatív demokrácia adott pillanatban a politikai társadalom aktorként és tétként való behatárolását implikálja, ami nélkül a felelősségvállalás mint a szuverenitás feltétele eltűnik. Ez megosztást és egymásba illeszkedést feltételez azon az alapon, hogy minél inkább meg kell feleltetni a politikai felosztást a társadalmi valóságnak: logikusan az urbánus társadalmak alkotják e vertikális föderalitás első fokát, és valóságuk figyelembevétele az alkalmazás kezdete. De az *ország* méretei nem merítik ki a társadalmi térbeliséget, minthogy más térbeli valóságok is léteznek. Az egyének s általában a társadalmi egységek burjánzó tereket alakítanak ki, és ezáltal több ugyanolyan szintű társadalomhoz tartoznak. Ebben gyökerezik a *horizontális föderalitás*. Ez olyan területi dimenziót foglal magában, mely transzgresszív vagy elmosódott határainak köszönhetően kompenzálja a szocietális territorialitás elégtelenségeit (határokon átnyúló régiók, kulturális áramlások); rizómákból is áll, rögzült határok nélküli, a külvilágra nyitott hálókból, ami az egyének tipikus kapcsolatterére jellemző. A horizontális föderalitás számot vet a szocietális tereken levő sokrétű térbeliségek területi és hálózati jellegzetességeivel. Így nem szocietális szubsztanciák számára lehetővé teszi, hogy térbelivé váljanak, konzultatív vagy participatív politikai formákban is.

A terület határai

Vajon a horizontális föderalitást pótmegoldásnak *(ersatz)* kell-e tekintenünk, ideiglenes átmenetnek a civil tér és a politika tere közti tökéletes megfelelés felé? Igen, de nemcsak annak. A világgazdaság hálózatainak meg kellett kerülniük az állami felosztást, és ma már elgondolható egy olyan világ-társadalom, amelynek terében erre a kimagaslásra nem lenne többé szükség. Ugyanakkor, még ha a szocietális terek jelölnék is ki az összes szinteket, a lokálistól a világszintig, ez nem akadályozná, hanem ellenkezőleg, serkentené e társadalmak különböző elemeinek *interspacialitás*át. Az, hogy a társadalom több szintjéhez tartozunk, azért történik, mert a terek produktumai vagyunk, és mi magunk is tereket hozunk létre – területeket és hálózatokat – több skálán. A társadalomban élés éppen annak eszköze, hogy az ennek a *mi*-nek megfelelő különböző valóságok együtt létezzenek. Más szóval, az autonómia nem a maga teljességében vett társadalomnak a privilégiuma. Alkotóelemei az összes szinteken rendelkeznek – és mindinkább rendelkezni fognak – a birtokukban levő társadalmi és különösen spaciális tőke szintje szerinti autonómiával. Nincs értelme tehát arra gondolnunk, hogy a társadalmaknak egy teljes vertikális föderalitásba való interszkaláris integrációja csökkenti tagjaik azon képességét, hogy új tereket hozzanak létre. *Minden társadalmi területi projektnek vállalnia kell határainak korlátait.*

https://biblioteca-digitala.ro

A tér akkor úgy jelenik meg, mint a társadalmi dinamika „dialektikus szisztemizmus"-ának egy dimenziója: a rendszer elemeit olyan logikák (és főként célok) mozgatják, amelyek nem redukálhatók az eredő logikára, és ez készteti fejlődésre a rendszert.

Még így is kívánatos, e komplex gépezet törésmentesebb mozgása végett, hogy valamely társadalom definíciójára vonatkozóan létezzék egy minimális konszenzus. A jelenlegi fegyveres összeütközések onnan származnak, hogy egy csoport, egy szervezet vagy egy állam kivetíti elképzelését a társadalomról, amelynek azonban a valóság ellenáll. Azok a mitikus térbeliségek, amelyeket a közösségi (nevezetesen etnikai, területi, vallási, állami) hovatartozások termelnek, vagyis amelyek nem integrálják a heterogenitás elvét mint minden társadalom számára szükségeset, a legártalmasabb ellenségei a térbeli modernitás szabad kibontakozásának. A „nép" fogalma, elkülönülve mind a szocietális territorialitástól, mind pedig az egyéni polgár mivolttól, e mitifikációnak jó részét magában foglalja. Amint ez Bosznia-Hercegovinában látható, a szerb „nép" létezésének nevében alkalmazhat egy állam erőszakot azért, hogy megakadályozza egy mégis nyitott és demokratikus politikai tér felépítését. A szerb nép mítosza kétszeresen tagadja a valóságot: visszautasítja a történetiséget, s eltulajdonítja a 90%-ban albán ajkú Koszovót, azzal az ürüggyel, hogy valamikor szerb terület volt; elveti az egyének polgár voltát és az ezzel járó politikai többségek létrehozását egy soknemzetiségű államban, amelyben a szerbek mint kisebbségiek a többi nemzetiséggel egyenlő jogokkal rendelkeznének. A térbeliségek együtt *létezése* kizárólag azzal kezdődhet, hogy elismerik: a Másiknak joga van *létezni.*

A föderalizmus kiszélesített változata kézenfekvő – mert az emberiség számára kétszeresen aktuális – *utópiaként* tűnik fel, mely univerzális (mindenütt igaz) és univerzalizáló (mindenki számára igaz). A *szocietális individualizmusnak* ez a *földrajza* azonban igen mértéktartó, és mint minden utópia, csak azt fedezi fel, ami létezik; megelégszik azzal, hogy elismeri: a tér szubsztanciák, arányok, skálák sokféleségéből áll, és ez a sokféleség a társadalmak és tagjaik *világban levésének* egyik összetevője. E mély realitásnak a tudatosítása arra hív fel bennünket, hogy minden gyakorlati következtetést vonjunk le belőle.

Jegyzetek:

1. A Temze völgyétől Németalföldön és a Rajna mentén Észak-Olaszországig húzódó sáv, az ún. kereskedelmi korridor. (A szerk.)

2. Johann Althusius [Johannes Althaus], *Politica methodice digesta* (1603), Cambridge (Mass.), C.J. Friedrich, 1932.

3. A. Hamilton, J. Medison, J. Jay *The Federalist (1887–1888)*

4. Míg *foedus* a *fides*ből (bizalom) jön, a *foedum* eredete a frank *fehu* vagy *fehod* (jószág)

Fordította: Osváth Annamária

https://biblioteca-digitala.ro

Szász Alpár Zoltán

A demokrácia modelljei Romániában – esélyek és realitások

A *Provincia* első száma programszerűen megfogalmazta – igaz, csak a becsempészés eszközét használva –, hogy Erdély számára a társadalmi-politikai építkezés megfontolandó alternatívája a történelmi hagyományokra is visszatekintő konszociatív megoldások keresése. Majd Molnár Gusztávnak a 6. számban megjelent dolgozatát követően értékes, gondolatokban gazdag vita bontakozott ki avval kapcsolatban, hogy a demokrácia melyik modellje jelenthetné a jó megoldást Románia vagy szűkebben Erdély számára. Írásomban ehhez szeretnék hozzászólni.

Előljáróban visszatérnék a konszociációs és a konszenzusos demokrácia modelljeire abból a célból, hogy pontosabban körülírjam azokat, kiemeljem jellemzőiket, és az előbbi esetében felsoroljam a hatékony és akadálytalan működést nagymértékben befolyásoló társadalmi keretfeltételeket is. Ezek után újratárgyalnám azt a kérdést, hogy létezik-e konszenzusos vagy konszociációs demokrácia hazánkban, mérlegelve a modellek kiteljesítésének vagy megvalósításának esélyeit is. Nem hagynám figyelmen kívül azt sem, hogy a politikai rendszer kilátásba helyezett reformja milyen hatással lenne ezekre az esélyekre. Végezetül pedig néhány következtetést fogalmaznék meg, beleértve álláspontomat is a kialakult vitában.

Rokon modellek

Gabriel Andreescu tanulmányának első jegyzete két kérdést vet fel. Az első a problematika anyanyelvi szakterminológiájának kérdése, a második pedig a nemzetközi szakirodalomban használt fogalmaké. Nem véletlenül írtam anyanyelvit, hiszen az angol nyelvű politikatudományi kifejezések átvétele és fordítása gondot jelent mind a román, mind a magyar anyanyelvű szakírók számára. A *konszociációs demokrácia* és a *demokrácia konszenzusorientált* (vagy *konszenzusos*) *modellje*[1] esetében viszont nem egymással felcserélhető rokon értelmű szavakról van szó, hanem rokon fogalmakról. A *konszociációs demokrácia* kifejezést Arend Lijphart holland politikatudós vezeti be egy 1968-ban írt tanulmányában[2], majd a konszociációs demokráciáról szóló munkáiból és a többségi demokrácia meg a *konszenzusos demokrácia* kifejezéseket kitaláló Robert G. Dixonnak egy 1968-ban megjelent könyvéből ihletődve fejleszti ki e két utóbbi modellt 1984-ben.[3]

1. A *konszociációs demokrácia* modelljét Lijphart a Gabriel A. Almond által definiált homogén politikai kultúrájú és angolamerikainak nevezett demokratikus rendszerek ellentéteként dolgozta ki. Elitkartell általi kormányzásra épülő rendszerként értelmezte, melynek az a célja, hogy stabil demokráciává alakítson egy szegmentált politikai kultúrájú demokráciát.[4] Meghatározó elemeinek, amint Molnár Gusztáv is említette, a társadalom minden szegmensét felölelő nagykoalíciót, a szegmensek autonómiáját, az arányosságot mint a választási rendszer működésének, a közalkalmazottak toborzásának és a közpénzek elosztásának alapelvét, valamint a kölcsönös vagy kisebbségi vétójogot tekintette.[5]

https://biblioteca-digitala.ro

Mindezekből kitűnik, hogy a modell sajátos plurális társadalmak tapasztalatát tükrözi. Az ilyen társadalmak, amelyek ideális lehetőségként kínálkoznak a konszociációs demokrácia gyakorlatba ültetésére, az ún. *pilléresedett* vagy *oszloposodott* társadalmak. Megkülönböztető jegyük az egymástól elszigetelt pillérekbe (*zuilen*) szerveződő, ideológiai különbségeket megjelenítő politikai szubkultúrák. Ezen vertikális struktúrák vagy résztársadalmak meghatározó sajátossága a korporatív csatornán belül működő, törésvonal-specifikus szervezetek és a szavazókat mobilizálni igyekvő pártok összefonódása, ami az adott politikai szubkultúra hierarchikus szerveződéséhez és intézményesüléséhez vezet.[6]

A konszociációs demokrácia kiépítését és működését elsősorban a szubkultúrák közötti – az elitek, illetve a követőik szintjén létrejött – kapcsolatok, valamint a szubkultúrákon belül az elit és a követői közötti kapcsolatok befolyásolják. Az elitek szintjén a kartellszerű együttműködés akkor jön létre, ha képesek a pillérek érdekeit és követeléseit egyeztetni, s emellett egyik fő céljuk a politikai rendszer stabilitásának biztosítása. Ez nagyjából az, amit a vita résztvevői a konszenzusteremtés kultúrájaként emlegetnek. Továbbá a plurális társadalmak konfliktuspotenciálja kisebb – érvel Lijphart –, ha a szegmensek tagjai társadalmi életüket a többi szegmens tagjaitól a homogenizáció fokának megfelelő elszigeteltségben élik.[7] Végül pedig a szegmenseken belül biztosítani kell a követőknek a vezetők iránti lojalitását, az érdekek megfelelő tagolását és az elitkartell általi kormányzás elve iránti elkötelezettséget.[8] A pilléresedés biztosítja a kellő izolációt és a szubkultúrákon belül az érdekképviselet megfelelő mintáinak kialakulását. Az, hogy a választópolgárok mennyire hajlandók az eliteknek engedelmeskedni és betartani az általuk kötött egyezségeket, illetve milyen mértékben támogatják a döntéshozatal e sajátos formáját, országonként különbözik.

A zökkenőmentes működés, ami elsősorban az elitek kooperációján alapszik, kilenc háttérfeltétel függvénye. Ezek: (i) a többségi modell bevezetését szorgalmazó, a hatalom megosztásában nem érdekelt többség hiánya; (ii) a szubkulturális csoportok (nagyjából) azonos gazdasági-társadalmi státusa; (iii) a szegmensek kis száma (iv) és erőegyensúlya; (v) az ország kis mérete; (vi) a külső fenyegetettség vagy veszély; (vii) a partikularisztikus, szegmentális lojalitásokon felülkerekedni képes átfogó lojalitás jelenléte; (viii) a csoportoknak a föderalizmus bevezetését elősegítő földrajzi koncentráltsága, valamint (ix) a kompromisszumkészség és az egyeztetések hagyománya.[9]

Mielőtt rátérnék a rokon modell ismertetésére, leszögezném, hogy a konszociációs demokrácia modellje elsősorban normatív jellegű. Éppen ezért tág fogalmakat használ, hiszen célja nem a demokratikus rendszerek összehasonlító elemzése, hanem a megoldások keresése és a javaslattétel.

2. Ezzel szemben a *konszenzusos* (*konszenzusorientált*) *demokrácia* modellje az empirikus demokráciaelmélet eleme. Éppen ezért pontos, operacionalizálható fogalmakat, azaz társadalomkutatói módszerekkel mérhető mennyiségeket használ. Bár jellemvonásai között felismerhetők a konszociációt definiáló elemek, normatív, valamint empirikus jellegén túl még két további szempontból nem azonos az előbbivel. Először is: társadalmi síkon a konszenzusos modell nem tételezi fel a pillérek jelenlétét. Sőt a társadalmi keretfeltételek teljességgel háttérbe szorulnak, hogy az empirikus demokráciaelmélet nyújtotta gyakorlati ismeretek az alkotmányos tervezés (*constitutional engineering*)

https://biblioteca-digitala.ro

eszközévé válhassanak.[10] Másodsorban: míg a konszociációs modell ideáltípusként fogható fel, s jobbára csak az mondható el egy rendszerről, hogy konszociációs-e vagy sem, addig a Westminster-, illetve a konszenzusos modellt definiáló két dimenzióban *hatalommegosztás (és pártok)*, valamint *(egységes versus szövetségi) államszerkezet* pontosan lemérhető, hogy mennyire konszenzusorientált egy demokratikus rendszer.

Bár Bakk Miklós egy korábbi számban felsorolta a konszenzusos demokrácia tíz ismérvét, nem árt kissé több figyelmet szentelni ezeknek.[11] Az ismérvek két ötös csoportba sorolhatók, amelyek a fentebb említett két dimenziót alkotják. Az első dimenziót a következő öt változó (mérhető mennyiség) alkotja: a kabinet, a végrehajtó és a törvényhozó hatalom viszonya, a pártrendszer, a választási rendszer, illetve az érdekcsoportrendszer. A másik dimenzióban az államszerkezetről ad teljes képet öt változó, éspedig: a szövetségi versus egységes államszerkezet, a parlament szerkezete, az alkotmány, az alkotmányossági felügyelet, valamint a központi bank. E változók segítségével az alábbiakban ismertetem a többségi (Westminster) és a konszenzusos modell közötti különbségeket. A hatalommegosztás dimenziójában a különbségek: 1. a végrehajtó hatalomnak egypárti kabinetekben vagy minimális többségű koalíciókban (*minimal winning coalition*) történő összpontosítása, ennek túlméretezett vagy nagykoalíciós („nemzeti egységkormányok") formájával szemben; 2. a két hatalmi ág fúziója és a kabinet dominanciája a hatalmi ágak szétválasztásával és egyensúlyával szemben; 3. kétpártrendszer a többpártrendszerrel szemben; 4. a hangsúlyozottan aránytalan mandátumeloszlást eredményező rendszerint egyszerű többségi választási rendszer az arányos választási rendszerrel szemben; 5. versengő, pluralista érdekcsoportrendszer a korporatista érdekcsoportrendszerrel szemben. A második dimenzióban a különbségek a következők: 6. egységes és központosított államszerkezet a decentralizált és szövetségivel szemben; 7. egykamarás vagy aszimmetrikus kétkamarás parlament az olyan szimmetrikus kétkamarás parlamenttel szemben, amelyben biztosított a kisebbségek képviselete; 8. íratlan és/vagy könnyen módosítható alkotmány az írott és merev, nehezen, csak speciális többségek beleegyezésével módosítható alkotmánnyal szemben; 9. az alkotmányossági felügyelet hiánya és a parlament szuverenitása az Alkotmánybíróság vagy Legfelsőbb Bíróság gyakorolta ellenőrzéssel szemben; 10. a kormány ellenőrzése alatt álló jegybank a független és erős jegybankkal szemben.[12]

Az írásom témáját képező két demokráciamodell ismertetését, miután a különbségeket kimerítően feltártam, a közöttük felfedezhető rokonság kimutatásával zárnám. Amint a modellek kidolgozója is megjegyzi, a konszociációs demokrácia jegyei fellelhetők a konszenzusos demokrácia ismérvei között. Valóban, a nagykoalíciók jelenléte meg az arányos választási rendszer egyformán elemei mindkettőnek. Továbbá a szegmensek autonómiájának a korporatista berendezkedés, míg a kölcsönös vagy kisebbségi vétójognak az alkotmánymódosításhoz szükséges speciális vagy szupertöbbségek felelnek meg.[13]

Románia és a demokrácia modelljei

Legelőször a szigorúbb, normatív feltételek teljesülésével kezdem, és azt vizsgálom, van-e konszociációs demokrácia Romániában. A Lijphart körvonalazta kereteket valamelyest átértelmezve a konszociációs demokrácia megvalósításának feltételeit három kategóriába sorolnám, megkülönböztetve a strukturális, a kulturális és az intézményi

https://biblioteca-digitala.ro

feltételeket. Emellett kitérnék természetesen a strukturális és kulturális feltételekkel részben párhuzamba állítható társadalmi háttérfeltételekre is.

Strukturális szinten a konszocionalizmus alapfeltétele a pillérek vagy ideológiai szekértáborok kialakulása. Megjegyezném, hogy a konszociációsként számon tartott európai demokráciákban a rendszert stabilizáló pillérek kivétel nélkül világnézetileg szerveződtek még az etnikailag megosztott Belgiumban és Svájcban is. A pillérek kialakulása Romániában, bár vannak szociáldemokrata, kereszténydemokrata és liberális pártjaink, még várat magára. Ennek a civil társadalom és a pártok erőtlenségén kívül az is oka, hogy a politikai elit zömmel, a lakosság pedig majdnem teljes egészében irtózik a szegmentáción alapuló szerveződéstől, hiszen szegregacionizmust lát benne. Ekként ítéli meg az ország magyarságának törekvéseit is, jóllehet – és úgy érzem, Bakk Miklós is így gondolkodik – a szubkulturális szegmentálódás folyamatát e nemzeti kisebbség esetében az ország demokratizálódását elősegítő pozitív jelenségnek kellene tekinteni. Ebből a szempontból kétségtelenül hátrány, hogy még nincsenek román ideológiai pillérek, de számíthatunk arra, hogy idővel a többségi lakosság ideológiai-vallási jelleget öltő politikai szubkultúrákba szerveződik.

A romániai elit politikai kultúrájának éretlenségére a *Provinciá*ban közlő szerzők közül többen rámutattak vagy utaltak.[14] Azzal, hogy hiányzik a kompromisszumok és az egyezségek betartásának politikai kultúrája, és hogy ezt valami úton-módon meg kellene teremteni, teljességgel egyetértek. A strukturális és kulturális tényezők szerepével ellentétben, az intézményieké elkerülte a legtöbb elemző figyelmét. Itt csak ezeket hangsúlyoznám. Először is nagykoalíció vagy nemzeti egységkormány Romániában csupán 1990 januárjától az első választásokig létezett, s akkor is inkább csak névleg. Az alkotmányozásban és a törvényhozásban jelentkező kisebbségi vétójog nem a csoportokra vagy a pillérekre vonatkozik, hanem diffúz jelleget ölt. Az arányosság elve pedig csupán a választási rendszerben jut érvényre, a közpénzek és a közalkalmazotti státusok elosztásában nem. S végül a szegmentális autonómiát is egyelőre csak követeli a magyar kisebbség, a románok többsége viszont hallani sem akar róla.

A társadalmi háttérfeltételeket az alábbiakban nem az ideológiai, hanem a román–magyar konszociációra való törekvés szempontjából értékelem. Először hadd vegyük szemügyre az egyértelműen kedvezőtlen tényezőket. (i) és (iv) Igen valószínűtlen, hogy egy majdnem 90%-os etnikai többségnek érdeke lenne a kiegyezéses politizálás, hiszen a többségi elv alkalmazásával minden célkitűzését akadálytalanul elérheti. (vi) A külső veszély vagy fenyegetettség többnyire csak szlogen, amivel a szélsőséges politikusok manipulálnak, nem olyan tényező, ami az eliteket kooperációra kényszerítené. (Hogy Románia politikai rendszere nem teljességgel szilárd, annak okai inkább a határokon belül keresendők.) (ix) Az ország egészét tekintve a két etnikum esetében nem fedezhető fel a kompromisszumkészség és az egyeztetések hagyománya.

A konszocionalizmus megvalósításának szempontjából kétségtelenül előnyös, hogy (ii) a románok meg a magyarok között nem érezhetőek olyan számottevő gazdasági-társadalmi státusbeli különbségek, amelyek ezt eleve kizárnák; (iii) csak két szegmensünk van, tehát az egyeztetés mechanizmusa a lehető legegyszerűbb és (vii) a magyarság – bár ezt egyes politikai szereplők időnként megkérdőjelezik – lojális Romániával szemben, hiszen az RMDSZ pártként való működése és a magyar szavazók részvétele

https://biblioteca-digitala.ro

által elismeri a politikai közösség legitimitását. Végül van két olyan tényező, amely nem hátrányos, de nem is előnyös: (v) Románia lakossága meghaladja kontinensünk konszociációs demokráciáinak lakosságát, de igaz, hogy a sűrűn lakott Hollandiáénál mintegy másfélszer nagyobb csupán; (viii) bár a magyarok többsége Erdélyben él, ott is nehezen valósítható meg a területi föderalizmus, jóllehet, nem lenne elképzelhetetlen. Az összes tényezőt figyelembe véve a háttérfeltételek nem teljességgel kedvezőtlenek, de nem is kedvezőek.[15] Lévén, hogy a feltételcsoportok összességükben többnyire nem teljesülnek, a konszociációs demokráciának esetleg csökevényei léteznek hazánkban.

Gabriel Andreescu kivételével a lap hasábjain közlő szerzők inkább Erdélyre szeretnének kitalálni valamiféle konszociációs berendezkedést, s nem Románia egészére. Többek között ezért fogom a továbbiakban azt vizsgálni, hogy milyen mértékben teljesül az általam vázolt feltételrendszer Erdélyben. A regionális konszociációnak két-két román, illetve magyar pillére lenne Molnár Gusztáv szerint: a transzilvanista románok, az antitranszilvanista románok, a transzilvanista magyarok és az antitranszilvanista magyarok. Úgy véli, ez akkor működne, ha az antitranszilvanista román és magyar szegmensek közötti ellentét mindig nagyobb lenne az etnikumokon belüli transzilvanista-antitranszilvanista ellentéteknél.[16] Ez az okfejtés szerintem helyesen feltételezi, hogy Erdélyben a domináns törésvonal továbbra is a nyelvi-etnikai. (Hiszen ha az erdélyiség gondolatával meg az azt képviselő értékrendszerrel szembeni attitűdök képeznék a politikai tagoltság fő dimenzióját, máris javulna a helyzet, ugyanis a transzilvanista románok és magyarok a politikai tengely egyazon oldalára kerülnének. Bár ebből még nem következik, hogy a mértani távolságok között fennállna az a viszony, amelyről az említett tanulmányban szó van.) Ha az etnikai tengely mentén az antitranszilvanista csoportok lennének a centrumban, Molnár Gusztáv forgatókönyve eleve esélytelen lenne. Marad hát az a helyzet, hogy a transzilvanisták mindkét oldalon az etnikai tengely középső részén helyezkednek el, míg az antitranszilvanisták a szélsőséget képezik. Hogy kik a magyar transzilvanisták, illetve antitranszilvanisták, arról a szerző éppen Borbély Zsolt Attilával vitázik. Mivel a helyzet szerintem bonyolultabb, s a két szerző véleménye talán több ponton is különbözik, mint ezt az eddig megjelent két tanulmány sejteti[17], egyelőre ebben a kérdésben nem kívánok többet mondani, habár én inkább a Románia esetében már vázolt pillérekben gondolkodom.

Ami az egymás sajátságainak és speciális érdekeinek, követeléseinek figyelembevételén alapuló párbeszéd kultúrájának kialakulását illeti az erdélyi román és magyar elit között, én is derűlátó vagyok. Ahhoz ellenben, hogy a konszociáció intézményi keretei megteremtődjenek – például a dél-tiroli modellhez hasonlóan –, az állam területi szerkezetének kellene megváltoznia. Erre rövid távon, amint ezt Gabriel Andreescu is megjegyzi[18], nincs semmi esély.

Végül vizsgáljuk meg, hogy az országrészben egyáltalán adottak-e a társadalmi háttérfeltételek. Csak azokra térek most ki, amelyek Románia esetében semlegesek vagy kedvezőtlenek, hiszen a kedvezőek Erdélyben még inkább teljesülnek, mint Romániában. (viii) A területi-regionális hatalommegosztásra több esélyt látok Erdélyben, mint Romániában. (v) Az országrész lakosságának száma Európa két legkisebb konszociációs demokráciája Svájc és Ausztria lakosságának száma közé esik. Ez kétségkívül kedvező körülmény. (i) és (iv) Bár Erdély lakosságának mindössze egynegyede magyar, nem kizárt, hogy a román többség elfogadná a konszociációs megoldást. (ix) A

https://biblioteca-digitala.ro

kompromisszumkészség és az egyeztetések hagyományára akkor építhetnénk, ha újjáéledne az *in vitro* erdélyiség[19]. (vi) A veszély vagy fenyegetettség szubjektív érzése, sajnos, ebben az esetben nagyobb lehet, hiszen a föderalizálásban egyesek Erdély leszakadásának első lépését vélhetnék fölfedezni. Láthatjuk, ami a háttérfeltételeket illeti, kedvező a kép: az országrész egy kivétellel minden tényező esetében jobb minősítést kap, mint Románia egésze. Ennek ellenére a strukturális, kulturális és főképpen az intézményi tényezők együttes konfigurációja miatt a regionális konszocionalizmus is csak távlati lehetőség. Nem marad más hátra, mint az ország politikai rendszerének Lijphart kétdimenziós fogalmi térképén való elhelyezése és azon hipotézisek vagy sejtések megfogalmazása, amelyek a jövőbeni változásokra vonatkoznak. A holland politikatudós bevezette empirikus mérési módszer szabatos alkalmazásáról azonban le kell mondanom, mivel a számítások bonyolultsága, az adatok pillanatnyi hiánya és írásom terjedelme együttvéve erre nem adnak lehetőséget. Éppen ezért a változók értékeit csupán becsülöm.

Románia eddigi kormányai minimális többségű koalíciók vagy kisebbségi kormányok voltak. Az utóbbiak működési mechanizmusát Lijphart szerint a túlméretezett koalíciókéhoz hasonlónak kell tekinteni.[20] A szerző a kabinetek törvényhozás feletti uralmát a kabinetek átlagos időtartamával méri. A hozzávetőleges utánaszámolás az 1990 utáni időszakra egy 1,74 év (kevesebb mint 21 hónap) körüli átlagos értéket eredményezne. A pártrendszer formátumának pontos mennyiségi jellemzésére a pártok tényleges száma (*effective number of parties*) használatos.[21] Az utóbbi két ciklust figyelembe véve a parlamenti pártok tényleges száma a képviselőház esetében 4,28, illetve 3,51.[22] Az érdekcsoportok működése neokorporatista jegyeket mutat, hiszen viszonylag gyakoriak a kormány, valamint a munkaadók és munkavállalók csúcs-szervei közötti hárompárti egyeztetések. Gallagher aránytalansági indexének értéke a jelen román választási rendszer esetében 7,09%.[23] A becslések és számítások azt mutatják, hogy az első dimenzió változói esetében Románia a konszenzusos demokrácia modelljéhez áll közel. (A magas aránytalansági index a pártrendszernek a választási rendszertől független sajátosságait is tükrözheti.)

Ami az egységes versus szövetségi dimenziót illeti, az ország az alkotmány értelmében egységes szerkezetű, s minden bizonnyal ezt mutatná az is, ha Lijphart korábbi javaslata szerint kiszámítanánk, hogy a teljes adóbevétel hány százaléka folyik be a központi költségvetésbe.[24] A román parlament konfigurációja – mivel a nemzeti kisebbségek nem jutnak hivatalból felsőházi képviselethez, hanem a magyar kivételével csak alsóházi mandátumokat tudnak megszerezni – átmenetet képez az inkongruens szimmetrikus, valamint a kongruens szimmetrikus bikameralizmus között. Az alkotmánymódosításhoz csak minősített (2/3-os) többség szükséges, ennél nagyobb ún. szupertöbbség nem kell. Tekintettel arra, hogy az Alkotmánybíróság nem túlzottan aktív – igen kevés jogszabály ellen emel kifogást –, országunkban az alkotmányossági felügyelet gyenge.[25] Tehát a második dimenzióban vegyülnek a konszenzusos és a többségi elemek.

Összegzésül elmondható, hogy a román politikai rendszer közelebb áll a konszenzusos modellhez, mint a többségihez. Figyelembe véve, hogy elképzelhető a rendszer reformja, melynek következtében a parlament talán egykamarás lesz, a választási rendszer pedig vegyes – esetleg többségi –, megjósolható, hogy a többségi jelleg erősödni fog a konszenzusos kárára.

https://biblioteca-digitala.ro

Zárszó

Írásom célja az volt, hogy esélylatolgatás helyett a kezdetekről való vitatkozás szellemében felmérjem a jelen helyzetet, hiszen ez minden további lépés kiindulópontja. Elemzésemben kimutattam, hogy sem Romániában, sem Erdélyben nincs konszociációs demokrácia. A *Provincia* hasábjain közlők többségével egyetértésben azt állítottam, hogy Erdélyben ennek megvalósítása nem elképzelhetetlen, de minden bizonnyal csak hosszú távon lehetséges. Fel szerettem volna hívni a figyelmet arra is, hogy bár ezt vélhetően Gabriel Andreescu sem gondolja másképp – a konszenzusos demokrácia megalkotásának nem az a próbaköve, hogy a nemzeti kisebbség pártja jobb alternatíva hiányában kormányzásra ítéltetik-e, vagy sem. S persze az a legkevésbé sem közömbös, hogy míg a politikatudományi román–magyar dialógus lapjának hasábjain arról értekezünk, hogy mennyire üdvös a konszociációs vagy a konszenzusos modell irányába terelni hazánkban a demokráciát, ennek szekerét a politikai elit valószínűleg éppen az ellenkező irányba kívánja tolni. Éppen ezért megismételném az előbb említett szerző javaslatát, de némileg módosított formában: a jövő politikai játékszabályaira vonatkozó egyeztetésekre, amelyeken remélhetőleg előbb-utóbb a konszenzusos politikai kultúra is megjelenik – az RMDSZ-nek olyan védhető javaslatcsomaggal kell mennie, amely több-kevesebb sikerrel elejét veheti a konszenzusorientáltság, netán a konszociáció esélyeit csökkentő intézményi változásoknak.

Jegyzetek:

1. Nem célom a *consociational democracy* és *consensus democracy* összes lehetséges magyarítását vagy tükörfordítását felsorolni. Megmaradok a főszövegben szereplők mellett, hiszen azok tűnnek számomra a legsikerültebbeknek.

2. Arend Lijphart: Typologies of Democratic Systems. *Comparative Political Studies*, vol. 1 (1968), 344.

3. Ld. uő.: *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. Yale UP, New Haven CT, 1984, xiii–xiv.

4. Vö. uő.: Consociational Democracy. *World Politics*, vol. 31 (1969) no. 2, 216.

5. Uő.: From the Politics of Accommodation to Adversarial Politics in the Netherlands. A Reassesment. *West European Politics*, vol. 12 (1989) no. 1, 139153. Vö. Molnár Gusztáv: A konszociációs demokrácia esélyei Erdélyben. *Provincia*, I. évf. (2000. október), 6. sz., 2.

6. Stein Rokkan: Towards a Generalized Concept of Verzuiling. In Peter Mair (ed.): *The West European Party System*. Oxford UP, Oxford, 1990. 142. Ld. még Enyedi Zsolt: Pillér és szubkultúra. *Politikatudományi Szemle*, 1993. 4. sz. 43.

7. Arend Lijphart: *Consociational Democracy*. 219220.

8. Uo. 221222.

9. Arend Lijphart: The Puzzle of Indian Democracy. A Consociational Interpretation. *American Political Science Review*, vol. 90 (1996), 262263.

10. Vö. Dan Pavel: Teoria democraţiei este o cunoaştere cu caracter practic – interviu cu Arend Lijphart. *Sfera Politicii*, Anul V (1997), nr. 51, 22.

11. Bakk Miklós: Az eredettől a kezdetig. *Provincia*, I. évf. (2000. november), 7. sz., 4.

12. Arend Lijphart: *Modele ale democraţiei. Forme de guvernare şi funcţionare în treizecişişase de ţări*. Iaşi, Polirom, 2000.

13. Vö. uő.: Democracies. xiv.

https://biblioteca-digitala.ro

14. Ld. elsősorban Gabriel Andreescu: Az RMDSZ kormányon maradása jelentené a román konszenzuális demokrácia első szakaszát? *Provincia*, I. évf. (2000. november), 7. sz., 23. és Bakk Miklós: i. m.

15. Vö. Kántor Zoltán: National Minorities, Democracy and Consociationalism. The Case of Hungarians in Romania. *MA Thesis* (Central European University). Budapest, June 1996. 6163.

16. Molnár Gusztáv: i. m. 2.

17. Ld. im. és Borbély Zsolt Attila: Összmagyarság és erdélyiség. *Provincia*, I. évf. (2000. december), 8. sz., 8.

18. Ld. Gabriel Andreescu: i. m. 2.

19. Bakk Miklós: im.

20. Arend Lijphart: *Modele ale democrației*. 110.

21. Uo. 79.

22. Az 1996–2000-es ciklusra vonatkozó adat forrása Florin Feşnic: Pe marginea unui articol sau de ce România nu este o democrație consensuală. *Kézirat (BBTE, PKTK)*, Kolozsvár, 1997; a jelenre vonatkozó pedig saját számítás a sajtóban megjelent adatok alapján. (Ld. Elosztották a mandátumokat. *Krónika*, II. évf. (2000. december 4.), 285. sz., 3.) A magyart kivéve a nemzeti kisebbségeket összességükben (fiktív) pártnak tekintettem, mivel rendszerint egy frakcióba tömörülnek. (Ha minden képviselői mandátumot szerzett kisebbséget külön pártnak tekintek, felülértékelem a pártrendszer fragmentációjának mértékét, ha eltekintek a kisebbségektől, alulértékelem azt.)

23. Saját számítás az előző jegyzetben említett adatok alapján. A nemzeti kisebbségeket itt sem vettem tekintetbe, bár az eredmény ellenkező esetben alig módosulna. (A kapott érték közel áll a parlamenti rendszerekben a listás, arányos választási rendszer mellett mért legnagyobb aránytalansági indexhez (Spanyolország: 8,15%). Ld. Arend Lijphart i. m. 154., 158.)

24. Arend Lijphart: *Democracies*. 176178.

25. Mivel a központi bank függetlensége mértékének kiszámítása igen bonyolult, erre itt nem térek ki.

https://biblioteca-digitala.ro

A Provincia körkérdése Erdély „egységes" történetének esélyeiről

A szerkesztőségbe érkezett cikkek nagy mennyisége miatt, egy részük kimaradt a Provincia január-februári számából. Ezek a következő oldalakon találhatók. Íme egynéhány azon kérdések közül amelyekre szerzőink választ próbáltak adni.

Hányan tekintenek közülünk a jövőbe, és hányan a múltba? Segít-e életünk megtervezésében az a kép, amit az elmúlt időkről magunkban kialakítottunk vagy gátol abban? Mit gondolnak a szakemberek, amikor múltra vonatkozó értelmezéseink hibáiról, elfogultságairól vagy túlzásairól van szó?

Megkértünk néhány történészt, mondja el véleményét. Vízióik a mégiscsak közös múltról annyira különbözőek, hogy mindenekelőtt azt akartuk tudni, vajon az erdélyi történelem véglegesen darabokra tört-e, vagy reménykedni lehet a mozaik helyreállításában. Ezért három kérdést fogalmaztunk meg:

1. Erdélynek egyelőre csak részleges történetei vannak. Kívánatosnak tartja-e egy olyan Erdély-történet megírását, amely valamennyi ott élő közösség múltját képes egységbe foglalni?

2. Hogyan látná lehetségesnek e terv megvalósulását?

3. Melyek azok a kérdések, amelyek kötelező módon transzetnikus (nemzetekfölötti) megközelítést igényelnek?

(A szerkesztőség)

Harald Roth

Próbálkozzunk „Erdély kultúrtörténetével"

Hogyan is közeledhetünk a 21. század nagy tervéhez, jelesül Erdély mint Teljes, mint Egész történetének megírásához? Mert minden kérdésen felül áll, hogy erre immár nagy szükség van, ha azt szeretnénk, hogy környezetünk tudomásul és komolyan vegyen bennünket. Nemzeti történetírás, vagy a külön-külön körök csoporttörténelmei, önmagukból és önmaguknak? – Igen, volt ilyen a 19. században, amikor a „nemzeteket" megkonstruálták és propagálták; és sajnos a 20. században is voltak ilyenek, mégpedig a nemzetfogalom perverziójának bűnrészeseiként. De ma, a 21. században – vagyis abban az új időszakban, amely lényegében tizenegy évvel ezelőtt kezdődött?! Ki az a felvilágosult elme, aki ma komolyan veszi a nemzeti alapú történetírást? A nemzeti történelmek fontos részét képezik ugyan a historiográfia történetének, és természetesen döntő szerepet játszottak itt-és-mostunk létrejöttében – de mi más érdemük lenne? Nem, ez a történészek számára már rég elavult, meghaladott, mi több, káros és veszélyes: a nemzetit piedesztálra állítani és meghatározó vezérfonalként visszahelyezni jogaiba a történelemben – ez egyértelműen erőszakhoz vezet: hiszen ez a nemzeti nézőpont a történelemnek csak egy (mégpedig jobbára jelentéktelen, mellékes) összetevője. Döntő súllyal esett latba viszont a vallás, a jog, a szociális helyzet, a gazdasági élet módja, illetve ezzel összefüggésben az erkölcsi rend – vagyis röviden: a kultúra. Ezek viszont

https://biblioteca-digitala.ro

csak retrospektív módon követték a nemzeti kritériumok szerinti – tehát szelektív és történetietlen hozzárendelésekként kifejlő – történelemszemléletet azoknál a történészeknél, akik maguk is egy nemzet szolgálatában tevékenykedtek.

Hogyha egy időben távlatosabb, jól felismerhető térség – itt az erdélyi régió, tartomány – történelmi „summájának" szemléletére összpontosítunk, eltökélt hátraarccal vissza kell fordulnunk a fentebb jelzett szelekciós szakasznál, és radikálisan meg kell szabadulnunk belénk nevelt és megszokott „nemzeti" gondolkodási modellünktől is, el kell azt felejtenünk – mégpedig feltételek nélkül. Akkor pedig nem lehetünk egyik vagy másik csoport szószólói, olyan csoportoké, amelyek e tartomány történelmében egyáltalán szerephez jutottak, még akkor sem, ha nyelvünk, származásunk, vallásunk vagy valamely más jellemző jegy folytán bármelyikhez is közelebb állónak érezzünk magunkat, mint a többihez. Ebből következőleg mondjuk a japán vagy a burkina-fasói történészek nyilván könnyebben boldogulnának e feladattal, mint az erdélyiek. Ám ők (ugyancsak emiatt) biztosan nem is látnának kihívást Erdély történetének megírásában. Szó sincs róla: számtalan próbálkozás volt már Erdély történetének – mint egésznek – a bemutatására, „szólóban" dolgozó szerzőktől csakúgy, mint történészcsoportoktól, mi több, egyiket-másikat még jól sikerültnek is mondhatjuk. Ám a legtöbb munka messzemenően vagy egészében „el van lőve". Ennek pedig az az oka, hogy apológiákként születtek bizonyos – politikai vagy nemzeti – álláspontok védelmében, és nyilván az a körülmény is közrejátszik benne, hogy épp a „politikai történelem", illetve a politikai szándék állt a középpontban, ezzel pedig szabad út nyílt a megvallott vagy latens pártállások veszélyei előtt: különböző történelmi korok bizonyos csoportjainak előtérbe helyezése vagy éppen végletes mellőzése. Röviden: a tendenciózus történetírással kapcsolatos tapasztalatok keservesek.

Ha valóban új kezdet után kutatunk, semmiképp sem maradhatunk meg annál, hogy korszerű módszereket és a más régiókkal való foglalatoskodás e módszerekre építő ismereteit és tapasztalatait halmozzuk. Mint ahogy nem elegendő a jó elhatározások megfogalmazása sem: egészen új eltökéltségnek kell gyökeret vernie bennünk – „Erdély kultúrtörténetének" megírására. Ez az elhatározás nem szerénytelen, erről meg vagyok győződve, olyan útnak látszik, amelyen elindulva legalább az a reménység juthat nekünk osztályrészül, hogy olyan relatív konszenzusra találhatunk, amely kiegyensúlyozza az egyoldalúságokat, hogy módunk nyílik az erdélyi történelmi társadalom egészének olyan átfogó perspektívájára, amelynek a „politikai történelem" alkalmanként alapvető, de semmiképp sem traumatikus háttéreleme. Ez persze korántsem új ötlet; más régiók és más országok történetírási gyakorlatában – mint ahogy az erdélyi kultúrtörténet némelyik konkrét témája mentén is – kitűnő munkák állnak példaként rendelkezésünkre. De vállalkozott-e valaha is egy interdiszciplináris és transzetnikus szerzőcsoport erre a feladatra – lehetőleg átfogó igénnyel?

Nem volna-e lehetséges a „Natio Hungarica" politikai dominanciájának hangsúlyozása helyett inkább ennek kulturális és mentális értékét, státusát megvizsgálni – mondjuk a szomszédos országok, tartományok összehasonlításában? Vagy nem volna-e érdemes a románok demográfiai és származástani kérdéseinek taglalása helyett inkább az erdélyi Egészben betöltött gazdasági szerepét kutatni? Nem volna-e fontosabb az erdélyi szászok Habsburg-függőségének felhánytorgatása helyett településpolitikai és kulturális

https://biblioteca-digitala.ro

tényked esüket számba venni? És végül: nem kellene-e a vallási törvénykezés visszásságainak ismételgetése helyett ennek korántsem világos gyakorlati leképeződéseit megvizsgálni? Vagy az „Unio trium nationum" magasztalása vagy kárhoztatása helyett a közigazgatási struktúrák és mechanizmusok aprólékos elemzését elvégezni vidékünkön?

A „kultúrtörténeti" orientáció mellett további érvként szolgálhat az az egyszerű felismerés, hogy az egyén a kulturális jelenségeknek ama komplex sokszínűségét illetően, amely Erdély története során mindvégig megmutatkozott, sohasem lehet abban a helyzetben, hogy egymagában képes legyen azt átfogóan szemlélni. Ehhez vitathatatlanul egy nagyobb csoport munkája szükséges, erős közös elhatározással, amely – bárminemű politikai vagy nemzeti szándékot félretéve – pontosan meghatározott célra irányul. Ha ez az akarat ma, a 21. században megvan, a hasonmód gondolkodók szelleme minden bizonnyal összhangba olvad.

Fordította: Jakabffy Tamás

Csetri Elek

Történetírás és politika

1. A kérdéssel kapcsolatban először pontosítással kezdeném. Erdélynek olyan megjelent története, amelyben mindhárom itt élő etnikai közösség historikusai részt vettek volna, valóban nincs. A pártállam korában azonban, Miron Constantinescu előszavával megjelent kétkötetes munkának román és magyar szerzői vannak, a németek hiányoznak. Ha a németek itteni múltja megkívánná, mostani minimálisra csökkent jelenlétük miatt nehezen megoldható történészeik részvétele Erdély múltjának bemutatásában. Az a kérdésben megfogalmazott megállapítás, hogy a területnek csak „részleges történetei vannak", nem egészen helyes, hiszen az 1986-ban, Köpeczi Béla főszerkesztő vezetésével megjelent három vaskos kötet Erdély történetét magában foglalja a maga teljességében, az ott élő közösségek mindenikének múltjával együtt. „Részleges"-nek legfeljebb abból a szempontból tekinthető, hogy kizárólag magyar történészek a szerzői, s így a magyar szakemberek véleményét foglalja magában múltunk egyes kérdéseiről. Kiemelendő azonban az, hogy a vitatott kérdésekben is igyekszik objektíven írni, minden kapcsolatos álláspontot bemutatni. A középkor történetéről szólva például nemcsak az *unio trium nationum* tagjai tárgyalódnak, hanem az összes etnikai közösségek, így a románok is. Így a román nemzeti mozgalom kialakulásának részletes történetét is megkapjuk benne, kezdve Inichentie Micuval, folytatva az Erdélyi Iskolával, a '48-as nemzedékkel, befejezve az egységes román állam harcosaival. Az nem vitás viszont, hogy a tárgyalás során a magyar történettudomány szempontjai érvényesülnek. Hozzáteendő azonban: minden sértő szándék nélkül. Az 1986-os magyar Erdély-történetnek nincs román alternatívája. Német sincsen, hiszen e közösség történetírói jóformán csak saját népük múltjával foglalkoztak, Erdély történetének egészével alig. A magyar történettudomány 1968-tól „helyzeti előny"-höz jutott, mert

https://biblioteca-digitala.ro

fokozatosan lerázta magáról a pártállam befolyását, és objektívebb szempontokat érvényesíthetett. Másrészt ne feledjük, hogy mikor egy szerzői munkaközösség Románia története középiskolai változatát jelentette meg, azért, mert nem a hagyományos „nemzeti" történetírás nyomdokain haladt, könyvének ügye a román parlament elé került, és a heves viták során a szélsőségesek részéről a hazafiatlanság, sőt „hazaárulás" vádjával kellett szembenéznie. A példa azt bizonyítja, hogy a történetírás sokban ma is a politikai tényezők erős nyomása alatt áll. Mindez még jobban aláhúzza annak szükségességét, hogy kívánatos lenne egy olyan Erdély történetét összeállítani, melynek megírásában az itt élő valamennyi közösség múltja egyaránt érvényesül, és egyedüli céljának az igazság megállapítását tekinti. Eddig annyi eredményt elértünk, hogy a tankönyvekből az uszító jellegű megállapítások kikerültek. Az egységes erdélyi történet megíratásához azonban az évtizedes félretájékoztatás és hamisítás miatt a feltételek nem látszanak eléggé éretteknek. Persze van egy közmondás: „Próba szerencse."

2. Az adott erősen kényes és vitatott kérdés esetén nem gondolhatunk egyik napról a másikra megírható munkára. Hiszen a kapcsolatos, két ország történetíróiból alakult vegyes bizottságok hosszas működésük során sem tudtak meggyőző eredményre jutni. A kérdés azonban *volens nolens* fontos. A jövőre nézve két megoldás kínálkozna: 1. vagy az egyes vitás kérdések megvitatását végezzék el az együtt lakó népek történetírói, utána meg összesítsék az eredményeket; 2. vagy azzal kezdjük, hogy a megfelelő közösségek történetíróiból szerkesztőbizottságot hozunk létre, melynek tagjai részletező (analitikus) tervet készítenének megvitatás céljából. A vita során először az általános szempontok kerülnének megvitatásra, azután meg részletekbe menően az egyes korszakok, illetve kérdések szakemberei vitatnák meg a fejezeteket, vitás pontokat. Végül az egész kötet általános megvitatására kerülne sor. Tanulmányozni kellene az 1956 után a német és francia közös történelemkönyvek bizottságainak munkáját és elért eredményeit.

3. Minden alapvető kérdés transzetnikus (nemzetekfölötti) megközelítést igényel. Kétségtelenül vannak közös történelmünknek kényes, vitatott pontjai, mint az őslakosság kérdése, a római kiürítés, a román elem kontinuitása, az Anonymus-kérdés, Erdély helyzete a magyar királyságon belül, az erdélyi fejedelemség megalakulása és jellege, a románok erdélyi migrációja, Erdély lakosságának etnikai megoszlása az egyes korokban, a román vallási unió és nemzeti mozgalom kezdetei és fejlődése, 1848–1849, a tartomány 1849–1867 közötti helyzete, az 1867-es kiegyezés jellege, a nemzetiségi kérdés a dualizmus korában, az asszimiláció, a Memorandum-mozgalom, 1918, Trianon, a román uralom jellege, a bécsi döntés, a szovjet megszállás és befolyás, az 1945 utáni helyzet, asszimiláció, a nemzetiségi kérdés Romániában, 1956, a Bolyai Egyetem kérdése, 1989 és az azt követő változások, a román alkotmánymódosítás és Erdély, a magyar nyelvhasználat és közoktatás, az autonómia stb. Mindezekben a kérdésekben az itt élő közösségek történetíróinak kell közös vagy legalábbis megközelítő álláspontra jutniuk, ami nem könnyű feladat. Ha a kérdésfeltevők arra gondolnak viszont, hogy a három etnikum történetírói nem képesek egyes kérdések közös megoldására, és idegen szakemberek bevonására van szükség, az eredmény így sem bizonyos. Ha egyáltalán a külföldi historikusoknak vannak hol az egyik, hol a másik fél számára kedvező álláspontjai, azok elfogadása egyáltalában nem kecsegtet egyöntetű sikerrel. Konzultálás jogával be lehet viszont vonni a felek által javasolt egyes idegen szakembereket.

https://biblioteca-digitala.ro

Lucian Nastasă

Erdély történetéért

A történetírás bizonyos tartományra kiterjedő, multikulturális vonatkozású próbálkozásai nyilvánvalóan nem új keletűek. A történészek céhét régóta foglalkoztatja egy ilyen jellegű, a hatalom változásai szerint különböző intenzitással jelentkező kihívás. Sajnálatos módon azonban az ötlet nem csak lelkesedést szült, hanem szenvedélyt, visszatetszést is, és inkább vitát kezdeményezett, mint igazi tudományos fejtegetést. Talán ezért nem létezik még mindig egyetlen, a történetírás szakmai betegségeitől mentes igazi Erdély-történet sem. Az említett betegségek egyike valamelyik multikulturális földrajzi térség múltjának az egyik uralkodó etnikum általi nemzetiesítése egy adott pillanatban és a múltnak a hősi, tudatferdítő és az indokolatlan gőg által táplált mítoszok segítségével történő kisajátítása. Ilyen körülmények között csupán részleges, megcsonkított, a helyi valósághoz nem eléggé kapcsolódó történelmek születtek, amelyek a nemzeti történelem különböző kudarcainak igazolása érdekében gyakran figyelmen kívül hagyták vagy ördögiként mutatták be a másságot.

Így Erdély történetét az idők folyamán konfliktusos fejlődésként mutatták be, s a közkedvelt témák a lakóterület fölötti „elsőbbség joga", egyik vagy másik nemzet „civilizáló" hatása, az „elnyomott" státus, a különböző katonai összetűzések stb., stb. voltak, mintha az emberi lét csakis ilyesmihez kapcsolódna. Mindez nagymértékben torzította a valóságot, idővel hamis tézisek születtek, melyek mély gyökeret vertek az utókor tudatában, és félrevezettek olyankor is, amikor a történelmi valóság részletei teljesen más tényeket mutattak.

Sőt, mintha Erdély története a mellőzés, a negatív jellemzés, a lényegtelen kiemelése, a nemzeteket különválasztó és nem az őket összefogó jellemzők hangsúlyozása által mindig a másik megalázását célzó „gyakorlat" lett volna. Majdnem mindig elfelejtették, hogy a szóban forgó tartomány (akárcsak a többi) elsősorban az emberi tevékenység – a területszervezés, a mezőgazdasági, városi és ipari struktúra és táj megteremtése, a nemzeti belakás, az építészeti stílusjegyek kialakítása (az egyszerű paraszthéztól kezdve a bonyolult erődítmények rendszeréig) stb. – eredménye, és hogy mindezek hozzájárulnak egy egységes, közös tulajdonságok által meghatározott terület felismeréséhez. Akarjuk vagy sem, Erdély története más (számbelileg kisebb vagy nagyobb) nemzet történetét, viszonylag kis területen, nagy sűrűségben egyenlőtlenül eloszlott hagyományok, nyelvek és kultúrák tömegét is magában foglalja. Bárhogyan is próbálnánk elkenni, minden téren jelentkeztek a kölcsönhatások: olyan közös, empirikus úton nehezen kimutatható struktúrák születtek, amelyek a különbözőségben meglévő egész képét körvonalazzák.

Ilyen értelemben Erdélynek, éppen az újabb és újabb társadalmi-történelmi változók feltárása és bevezetése révén, az avangárd történetírás konstrukcióinak kísérleti terepévé kellene válnia. Ezek a változók képesek a multikulturális társadalom fejlődésének valósághű bemutatására, mert a tartomány a nemzetiségi és felekezeti sokféleség szempontjából sajátos – bizonyos értelemben egyedi – jellemzőkkel rendelkezik. Együtt

https://biblioteca-digitala.ro

él itt a keleti és a nyugati kereszténység, gyökeret vert itt a reformáció, megtaláljuk az európai kultúra nagy stílusirányzatait (romantika, gótika, reneszánsz, barokk és klasszikus) stb. A valamennyire is becsületes történész számára gyerekes, mi több, nevetséges próbálkozás lenne felsorolni a minden közösség szintéziseként megírt Erdély-történet mellett szóló érvek összességét.

Erdély történelme minden rekonstrukciójának alapszempontja az kell, hogy legyen, hogy mind az egyének, mind a nemzeti, felekezeti, társadalmi stb. csoportok saját társadalmi tudatuk és közös identitásuk mellett a másság tudatával és identitásával is rendelkeznek. Ezért nem vehető el egyetlen etnikai csoporttól sem saját történeti emlékezete, minden közösségnek joga van abban önmagát felismerni. Csupán a szintézis tagolása jelenthet némi nehézséget (technikai okokból), valamint a hatásos és megfelelő módozat megtalálása arra, hogy a csoportok jellegzetességeit az egységben megragadjuk; ezenkívül a szociológia, az antropológia (különösen a magatartástípusokra vonatkozó), az irodalom, a népességföldrajz stb. területéről érkező különböző módszertani javaslatok felhasználása, a különböző kultúrterületek statikus szemléletének a kölcsönhatásokra figyelő szemlélettel való felváltása, a fogalmi mobilitás kifejeződése, a többféle okságra való hivatkozás és így tovább. Más szóval, a történelem interkulturális dinamikaként való újrameghatározásáról van szó, és a megismerhetőség, valamint a módszertan terén már a mi térségünkben is léteznek ezzel foglalkozó szakemberek.

Ez elsősorban feltételezi az arról az eddigi követelményről való lemondást, hogy a történelmet mint „nemzeti"-t mutassuk be, ami egyébként olyan szintagma, amely eddig sem jelentett semmit, csak ha az uralmon levő állam reakciója volt. Ilyen értelemben az események és konfliktusok bemutatását előtérbe helyező történelmet a struktúrát és civilizációt kidomborító történetírás váltaná fel. Így feloldódna a tudomány és a lelkiismeret közötti ellentmondás is, a történész pedig, bírálat és önbírálat helyett, elkerülhetné a történelem csapdáit és az ideológia negatív hatását.

Bár a román történetírásból hiányzik az a valamennyire is tagolt, önkritikus diskurzus, amely elkerülhetővé tenné az eddigi hamisítások és manipuláló pedagógiai programok felállította csapdákat, nemrég megjelent Al. Zub kitűnő írása, *Discurs istoric şi tranziţie* (Iaşi, Európa Intézet, 1998), amelyben a hivatásos történész magatartásalakító modellt kap olyan témák tekintetében is, mint Erdély története. A követelményként jelentkező, nemzetiségre való tekintet nélküli közösségvállalás arra ösztönzi a történészeket, hogy a politikai előírásokon túlmenően, közösen érvényesítsék akaratukat. Ez lenne az első, elengedhetetlen lépés az Erdély-történet megírásához szükséges program követelményeinek lehetséges összehangolása felé. Minden késedelmeskedés ártalmas, mert nehezen kiküszöbölhető patologikus hatásai vannak, ugyanakkor pedig ezen a téren minden egyéni kaland, akárcsak eddig, kudarcra van ítélve.

Fordította: Anna-Mária Nastasă-Kovács

https://biblioteca-digitala.ro

Pál Judit

Etnocentrikus szemlélet

1.-2. Igen, bár egyelőre problematikusnak látom ennek a megvalósítását. Ez nem csupán abból adódik, hogy nagyon eltérőek a vélemények, és sokszor még az egyes „nemzeti" történetírásokon belül sincs egységes vélemény (ami különben önmagában pozitív fejlemény), hanem abból is, hogy Erdély történelmének egy sor kérdése nem vagy alig kutatott, tehát nem is lehet megfogalmazni egy tudományosan kellőképpen megalapozott álláspontot.

A partikuláris nézőpontokból megírt történelemnek túl nagy hagyományai vannak nálunk. Az erdélyi rendi társadalom is inkább az „egymás mellett" élésnek, semmint az „együttélésnek" volt a modellje. És ez a társadalommodell – amely nagymértékben hasonlít a politológusok által „pilléresedésként" vagy „oszloposodásként" leírt modellhez – tovább élt a 19. század közepéig, és kihatással volt a történettudományos megközelítésre is. A 18. századig az írástudók körében azonban elevenek voltak a kapcsolatok, egymás munkáinak ismerete, általános volt az egész Erdélyben való gondolkodás. A kapcsolatok részben később is megmaradtak, a nemzeti eszme elterjedésének nyomán azonban a szálak meglazultak, egyre inkább előtérbe kerültek a partikuláris nézőpontok. A többi történetírásra is igaz az, amit Bánffy Miklós a magyarra nézve írt: „úgy írták meg, mintha az ország egyedülálló sziget lett volna a semmiség óceánjának közepén, vagy mintha ezen a földtekén nem volna egyéb, mint a magyar nép". Akárcsak a magyarokat, a szászokat is csak „saját" történelmük, történelmi jogaik körülbástyázása, saját sérelmeik érdekelték, történelmi tudatukat a 20. században alapvetően a két Teutsch szász története határozta meg (*Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*), amely a szászok történetét a nagynémet keretekhez kívánta igazítani. A román történetírás szintén erősen politikafüggő volt, hosszú ideig a nemzeti emancipáció szolgálatában állt. A románoknak sok pótolnivalójuk is volt, hiszen a politikából való kirekesztettség évszázadokon keresztül egyben a történelemből való kirekesztettséget is jelentette. A politikai jogok kiterjesztése mellett ezért a „történelem visszahódítása" volt a román értelmiségiek másik alapvető célkitűzése, ez magyarázza a polemikus hangvételt is. (Az már külön tanulmányt igényelne, hogy ez a polemikus él, az elnyomott szerepben való tetszelgés miért olyan eleven napjainkban is.) A szocializmus éveiben aztán Romániában a hivatalos politika szintjére emelkedett homogenizációs törekvések a történettudományban is markánsan jelentkeztek. A történelmi régiók közti különbségeket tudatosan összemosták, és amilyen vigasztalanul egyformák voltak országszerte a városszéli tömbháznegyedek, olyan egyformának kellett lennie a különböző települések, országrészek történelmének is.

Részben hasonló, részben pedig különböző okokból ugyan, de mindhárom történetírásra jellemző az etnocentrikus szemlélet. Hogy ez a partikuláris szemlélet mennyire mélyen belénk ivódott, azt egy kis történettel szeretném érzékeltetni. Ez év szeptemberében az erdélyi szászok Németországban működő honismereti egyesülete (Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde) konferenciát rendezett Kolozsváron Erdély történetírásának vitás kérdéseiről. Harald Roth – akinek *Kis Erdély-története*

https://biblioteca-digitala.ro

példamutatóan kiegyensúlyozott és objektív hangvételű – előadásában hangsúlyozta, hogy legfőbb ideje szakítani a 19. századi történetírás hagyományaival, ha azt akarjuk, hogy nemzetközi téren is komolyan vegyenek bennünket, és el kell felejtenünk ezt a „mi"-központú sérelmi jellegű diskurzust. Mondandóját nagy taps fogadta, s rá 5 percre, az előadásokat követő kerekasztal-beszélgetés során az első hozzászóló rögtön a „mi sérelmeink" felemlegetésével folytatta.

A mentalitáson és előítéleteken túlmenően még van egy komoly akadálya a „transzetnikus" megközelítésnek, és ez a képzett szakemberek hiánya. Mint tudjuk, az erdélyi történelmi források nyelve latin, magyar, német, román és kis hányadában más nyelvű. Különösen, ami a 20. század előtti időszakot illeti, főképp az első három. Mármost nagyon kevés az olyan kutató, amelyik ismeri ezeket a nyelveket, és otthonos a román, magyar, német stb. szakirodalomban. A két világháború között ez még nem ment ritkaságszámba, de az e téren kialakult pozitív erdélyi hagyományok az utóbbi évtizedekben veszendőbe mentek. A kivándorlás következtében szász történetírás ma már gyakorlatilag nem létezik, de az erdélyi magyar sem áll sokkal jobban: a nagy öregek után úr keletkezett, a középnemzedék majdnem teljesen hiányzik (többek között a tudatos elsorvasztásnak, a 70-80-as években a történelem szakon érvényben levő *numerus clausus*nak, majd az ezt követő *numerus nullus*nak „köszönhetően"), bár van rá remény, hogy a fiatal generáció képes lesz pótolni ezt a hiányt. A román történetírás saját szupremáciaigényének vált a foglyává. Állítólag Constantin Daicoviciu évtizedekkel ezelőtt felhívta a Román Akadémia figyelmét arra, hogy ha nem fordítanak kellő gondot a szakemberek megfelelő (egyebek mellett nyelvi) képzésére, akkor a források „elnémulnak" számukra. Ha megnézzük például az erdélyi levéltárak személyi állományát, akkor meggyőződhetünk, hogy ez nem csak puszta riogatás volt, hanem olyan komoly probléma, amely végső soron Erdély történetének minden kutatóját érinti.

Nem elég tehát a módszertan, a nemzetközi szakirodalom alapos ismerete – bár ez is elengedhetetlen –, hanem szükséges a források és egymás munkáinak jobb ismerete is. Ha kellő előtanulmányok nélkül vágnánk neki ennek a szintézisnek, akkor minden jó szándék ellenére – és paradox módon talán éppen a túlzott „jó szándék" miatt – félő, hogy éppen a lényeg sikkadna el a politikai korrektség oltárán, és egy kilúgozott, semmitmondó szöveg lenne az eredmény, amely politikusaink ünnepi beszédeire emlékeztetne inkább, semmint a kívánt „totális történelem" megragadása.

3. Végső soron minden kérdés ilyen.

Ioan Drăgan

Figyelemre méltó megvalósítások

1. Több mint kívánatos: feltétlenül szükséges. A „párhuzamos" történelmeknek megvan a létjogosultságuk, de ezek Erdély átfogó történelméhez képest részlegesek és elkerülhetetlenül pártosak. Másrészt nagy előny több történelem, több szempont léte,

https://biblioteca-digitala.ro

feltéve, ha azok nem hagyják kölcsönösen figyelmen kívül egymást. Ellenkező esetben mindenik önimádatra és önelégültségre ítéli önmagát, s ez károsan hat a történelem tudományára.

2. Azt hiszem, egy ilyen projektnek csupán megelőző szakaszában vagyunk. Szükség van még a kölcsönös megismerésre tett nagy erőfeszítésre, a történetírás megvalósításai terjesztésének formáira és eszközeire, a közösen megvalósított részleges projektekre, információ- és dokumentumcserére stb. Már léteznek ilyen irányú figyelemre méltó megvalósítások és projektek. Megemlíteném itt a szatmári Múzeum kezdeményezését, amely tervszerűen szervezte meg a román–magyar–német–ukrán historiográfusok párbeszédét, és ez a párbeszéd több kötetben és a román–magyar közös kiadású Mediaevalia Transilvanica folyóiratban konkretizálódott.

3. A történelmi kérdések nagy része, mindaz, ami az etnikai csoportok interferenciájára vonatkozik.

Fordította: Hadházy Zsuzsa

Szász Zoltán

A harmónia terrorja

A mai történetírói irányzatok között – az ezredforduló szellemi életérzését elég jól kifejezően – erős, s várhatóan tovább erősödik az a „posztmodern" felfogás, mely szerint történelem „mint olyan" talán nincs is, inkább csak történelemről szóló előadások (narrációk) léteznek, amivel a tudós szerzők, kutatók kísérleteznek az olvasók boldogítására.

Erdély, sok évszázadon át három nép s egy pár kis néptöredék hazája, egyenesen kínálja magát mint példát, anyagot arra, hogy a posztmodern felfogást igazolja is, ajánlja is. A magyar, román, de még a szász történetírásban is tagadhatatlanul az etnocentrikus megközelítés dominál, noha spekulatív logikai következtetés szerint ez utóbbiak lennének elsősorban hivatottak Erdély transznacionális múltképének megérzésére és kimunkálására. (Csak hát erdélyi szászok „már nincsenek".) A *Provincia* körkérdése szerint Erdélynek mindmáig „csak részleges történelmei vannak". Nyilván nem arra gondol Molnár Gusztáv és Ovidiu Pecican, hogy nincs megírva a régió múltja a maga extenzív totalitásában, hanem az említett etnocentrikus szemléletmódra. Ennek a meghaladását sugallja a kérdés, melyre szinte lehetetlen, de semmiképpen sem „illő" nemmel válaszolni. Különösen nem a 21. század elején.

Csakhogy a történelmi-politikai realitások közbeszólnak. Erdély nagy közösségei igen régóta, de ma mindenképpen elsősorban etnikai-nemzeti meghatározottságúak, ha nagyon is változó, sokféle identitást hordozó tartalmakkal. Ezen közösségek múltjának, a nemzetek előzményeinek rekonstrukciója megkerülhetetlen, bármennyit vitatkozzunk a történetírás „nemzeti látószögének" problémáiról, a nacionalista történetszemlélet kártékonyságáról, túlhaladottságáról, abszurditásáról...

https://biblioteca-digitala.ro

Önmagában nem baj az etnocentrikus megközelítés. A természettudomány is különféle szempontok és módszerek szerint vizsgálja anyagát. A problémát az okozza, ha egyetlen megközelítésmódot tart kutató és közönsége egyedül üdvözítőnek, egyetlen legitimnek. Az 50-es évek félmarxista történetírása elvben megpróbált felülemelkedni a nemzeti ideológián, Erdély vonatkozásában azonban ebből semmi pozitív fejlemény nem következett. Az 1960-ban publikált *Din istoria Transilvaniei* c. szintézis marxizáló frazeológiával egy románcentrikus Erdély-múltat produkált ugyan, amiben azonban – úgy vélem – az erdélyi románság sem ismert magára, a magyar kiadáshoz pedig egyenesen bővíteni kellett a szöveget ahhoz, hogy a „futottak még..." tudósításon túl is legyen valami kevés róluk.

A politikai műfelháborodást kiváltó, általunk írt 1986-os háromkötetes *Erdély története* akkori szaktudásunk szintjén „egységben tárgyalta" magyarok, szászok, románok történetét, de nem próbált a három etnikumból olyan ötvözetet olvasztani, amilyen biztos, hogy sosem létezett. Erdély népeinek egymáshoz való viszonyát a konfrontációk és kooperációk összefonódása és váltakozása kísérte végig. A történész nem engedhet a „harmóniaterrornak", bármilyen szép is lenne egy idillikus tabló festése, de nem menekülhet a nemzeti ideológiák bírálatának egérlyukjába sem, bármennyire is nélkülözhetetlen része ez a tudomány és a társadalom fejlődésének.

Régi meggyőződésem volt – s ez óvatos fogalmazásban benne is van az *Erdély története* előszavában –, hogy eljön az az idő, amikor magyar, román és szász történetírók együtt írják meg Erdély történetét. Eljön, de még várni kell rá. A magyar és román történetírás ma sincs szinkronban egymással, s ami ennél nagyobb jelentőségű: az „erdélyi kérdés" – azaz a magyarság kollektív fejlődési lehetőségeinek biztosítása – az 1989 utáni nagy előrelépés ellenére még nincs megoldva. Ez nem kedvez a szintetizáló munkának (ha azt komolyan gondoljuk). Külföldi kutatóknak ma jobb a helyzetük, s rájuk figyelnünk kell.

Persze a történetírás, ha áttételesen is, de hozzásegíthet a ma folyamatainak jobb megértéséhez, korrekciós lépésekhez. Varázsszert nem látok. A szakszerűsödés erősítése, a régi sztereotípiák újraelemzése – lebontása, az európai történetírásba való lehető legjobb integrálódás, tehát a türelmes építőmunka az, amely megteremtheti egy olyan Erdély-történet készítésének feltételeit, amelyben egységben és különbözőségükben együtt jelennek meg e történeti régió népei.

Az előrelépéshez sok munkára van szükség. Például a rendi társadalom jobb megismerésére, a román nemesség (megkezdett) vizsgálatára, a modernkori román parasztság világának folyamatban lévő, ígéretes kutatására, regionális elemzésekre, a gazdasági folyamatok transzetnikus, de nem desztillált növekedési trendekként való vizsgálatára, az etnoszociális munkamegosztások rekonstrukciójára, lokális identitások feltárására, szakszerű egyháztörténetekre, apológiamentes intézménytörténetekre. Hogy ne három egyformára szabott, „kiegyenlített" történelmet akarjunk egymáshoz illeszteni. A történeti múltat nem lehet diplomáciai alkudozásokban rekonstruálni, de a „másik" iránti empátia azért követelmény lehet.

Hogy mikor lesz ez? Nem tudom. De talán bízzunk abban, hogy nem csak a történelem, hanem a történetírás is hozhat váratlan fordulatokat. Az idő mindenesetre sürget. Nem várhatjuk meg, hogy utódaink már csak rekviemet írhassanak egy hajdanvolt, sokszínű, a Keleti Svájc lehetőségét rejtegető régióról.

https://biblioteca-digitala.ro

Daniel Barbu

A történetírás és a nemzeti hovatartozás viszonya

1. A kérdés a történelem műhelyén kívül elhelyezkedő, bizonyosfajta történetírási politikát meghatározni képes fórum létét sugallja. Holott a történetírás ma már nem válaszol ilyen kihívásokra, mert általában elfogadott, hogy a *történelmi tárgy*, intellektuális tárgyként, nem eleve *adott*. Más szóval nem létezik eleve meghatározott történelem, csak például Erdélynek vagy az erdélyi magyaroknak, az erdélyi románoknak, szászoknak, cigányoknak, örményeknek a történelme. Vagy ha egy ilyen történelem megalkotását valamilyen közösségi – politikai vagy más természetű – fórum javasolná, az elemi szakmai etikának arra kellene késztetnie a történészt, hogy visszautasítsa az ilyen javaslatot. Mert ma a történész az egyedüli legális és autonóm fórum, amely egy történelmi tárgyat – ha az tudományos – *felépíthet*. Éppen ezért azt hiszem, hogy a kérdést újra kellene fogalmazni: mikortól írhatjuk meg az erdélyi *nemzeti közösségek* történelmét? Melyik az a pillanat, amelytől például a románok, Erdélyben, olyan nemzeti közösséget alkotnak, amelyben a nyelvi és nemzetiségi hovatartozás tudata – mind a románok, mind pedig a többi etnikai csoport szemében – nemcsak meghatározó, hanem elengedhetetlen társadalmi kötelékként nyilvánul meg? Csak attól a pillanattól kezdve írható meg az *erdélyi románok történelme*. Addig csupán Erdély politikai, társadalmi, gazdasági történelméről lehet szó, egyháztörténelemről, az erdélyi jog, a magánélet, a művelődés, az építészet, a közállapotok, a Portához való viszony, a Moldvával való háborúk, az Itáliával való intellektuális kapcsolatok történelméről. Mindezekben a történelmekben az a tény, hogy a múlt egyik többé-kevésbé számottevő személyisége magyar, román vagy szász, csupán annyiban lenne fontos, amennyiben a dokumentumok politikai, társadalmi, gazdasági, jogi, vallási, intellektuális, katonai stb. szempontból kidomborítják ennek az identitásnak a jelentőségét. Ma már nem lenne szabad politikai szempontból kívánatosnak vagy időszerűtleneknek tartani a történelmeket, hanem csupán maguknak a történészeknek a függetlensége által meghatározott intellektuális és tudományos eljárásoknak. A nemzetek, köztük a magyar és a román is, a közelmúlt *politikai termékei*. A nemzettudat gyártási receptjébe belekerült a történelmi emlékezet is. A XIX. és XX. század folyamán a nemzetek, különösen azok, amelyeket elitjeik elköteleztek a „visszaszerzés politikájának" (Andrew János megfogalmazása szerint), mint az „évezredes" magyar és a „2050 éves" román, gyakorlatilag történelmietlen entitásokként jelentkeztek, *ab initio* olyanokként, amelyekre a nyelv, a hagyományok, a jelleg és a kultúra egysége és egységessége s még inkább a saját történelmi küldetés jellemző. Ilyen elképzelésekre már nincs szüksége a mai történésznek, esetleg csupán mint a történelemkutatás tárgyának megnevezéseként.

Ezért azt hiszem, hogy az egyedüli *történelmek* – a többes szám jelen esetben nemcsak fontos, hanem elengedhetetlen is –, amelyek ma kívánatosak, azok, amelyek képesek válaszolni magának a történésznek, a használt módszer és azon képessége alapján megfogalmazott kérdéseire, hogy önmaga határozza meg kutatásának tárgyát.

https://biblioteca-digitala.ro

2. Egészen az 1700-as évek körüli időszakig Erdély „transzetnikus" történelmének nem kellene nagyobb episztemológiai és módszertani nehézségeket okoznia. Csupán a Habsburg-uralommal kezdődően – és leginkább ennek következtében – lehetne felsorakoztatni legálisan az „etnikai" történelmeket abban az értelemben, hogy (erdélyi kifejezéssel élve) a „regnikuláris"-hoz való tartozást, bármilyen hierarchikus és diszkriminatív volt is az, fokozatosan az etnikai hovatartozás helyettesítette. A XVIII., XIX. és XX. században a nyilvánvaló és közvetlen „transzetnikus" történelem a politika, a birodalmi tartomány, a magyar állam, Nagy-Románia, a totalitárius rendszer, a posztkommunista korszak történelme lenne. E mellett a – jog, az intézmények, az események, a forradalmak stb. – „nemzetekfölötti" történelem mellett az „interenikai" történelem is megjelenhetne – a magánélet, a társadalmi viszonyok, a kereskedelem és az ipar, a vallásfelekezetek, a szövetségek, az intellektuális környezet történelme –, ami nem lenne más, mint a kölcsönhatásokat vagy ahogy ma mondják, a párbeszédet figyelembe vevő, párhuzamos történelem.

3. Ilyen kérdésre válaszolni nem jelent mást, mint érvényesnek tartani azt a hipotézist, hogy az etnicitás meghatározza a történelmi reflexiót. Holott az egyetlen, megfelelően átfogó, a történész *pártatlanságát* általánosan elfogadtató feltétel az, amely az egyéni emlékezet fölé való felemelkedést követeli meg. Szigorúan véve tehát a történész számára közömbösnek kellene lennie, hogy román-e vagy magyar, abban az értelemben, hogy hovatartozásának és identitásának egyéni emlékezete a helyes történelmi kutatás esetében nem jöhet számításba. Amikor történelmet ír, a történésznek tilos élnie a „hazafias érzelmek" jogával. Az etnicitás a történész számára nem premissza – vagy legalábbis nem lenne szabad annak lennie –, hanem kutatási tárgy.

Fordította: Hadházy Zsuzsa

Jakó Klára

Tudomány vagy a politika szolgálata

1. Kívánatosnak természetesen kívánatos lenne egy olyan Erdély-történet megírása, mely valamennyi itt élő/élt közösség múltját vizsgálná, átfogná. Ez a szaktudományi szempontok kielégítése mellett kedvező hatással lehetne a társadalom egészének történelmi tudatára (ha a szöveg népszerűsítő formában, több nyelven is megjelenne).

2. Ennek a valóban nagyon kívánatos tervnek a megvalósulása nem ígérkezik túl egyszerűnek.

Természetesen a már meglévő előtanulmányok felhasználásával, de ugyanakkor további korszerű módszerekkel végzett kutatások eredményeinek beépítésével lehetne elvégezni ezt a munkát.

https://biblioteca-digitala.ro

Ennek a feladatnak az elvégzésére olyan szakembergárdára lenne szükség, amely (tagjai közül ki-ki a maga szakterületén) otthonosan mozogjon az Erdélyre vonatkozó teljes szakirodalomban (tehát első kézből ismerje a vonatkozó román, magyar, német történeti műveket). Ugyanakkor legalább ennyire fontos, hogy a kutatók közvetlenül meg tudják közelíteni, szólaltatni a forrásokat. Ez pedig Erdély múltjának esetében elsősorban latin, magyar, német, román és ószláv nyelvismeretet tesz szükségessé. Enélkül csak egyes részletkérdésekben képzelhető el az előrehaladás az erdélyi történelem kutatásában. Úgy vélem, ezen a téren, azaz a megfelelően képzett kutatók kinevelésében is nagyon sok még a tennivaló: elsősorban az egyetemi történészoktatásban lenne szükség sokféle (szemléleti, módszertani) változtatásra. Nagyon kívánatos lenne e célok elérése érdekében az is, hogy az Erdély történetének kutatásában alapvető fontosságú közgyűjteményekben (levéltárakban, könyvtárakban) olyanok dolgozzanak, akik maguk is szakemberei az erdélyi történelemnek, és rendelkeznek a már fentebb említett nyelv- és az ezekhez kapcsolódó paleográfiai ismerettel. Enélkül az itt őrzött anyagok lassan elnémulnak, hozzáférhetetlenekké, megközelíthetetlenekké válnak a kutatók számára.

Ugyanakkor egy ilyen mű megszületésének alapfeltétele az anakronisztikus szemlélet maradéktalan felszámolása. Ez a magától értetődő követelmény ugyanis az Erdély múltjával foglalkozó munkák közül még csak nagyon kevésben érvényesül. Ha ugyanis a különböző történeti jelenségeket, folyamatokat nem az adott korok politikai-gazdasági társadalmi-szellemi valóságába ágyazottan vizsgálják, hanem a 20., immáron 21. századi valóságot vetítik vissza, torz és hamis kép születik (amire ugyancsak szép számmal sorolhatnánk példákat). Ez a szemléletváltás mindaddig nem érvényesülhet, amíg az Erdély történetére vonatkozó kutatások valamennyi érintett nemzet esetében nem szűnnek meg a politika szolgálóivá válni. Ez pedig csak akkor lesz lehetséges (és itt ismét az egyetemi oktatás felelősségét kell hangsúlyoznom), ha olyan történésznemzedékek nőnek fel, amelyek a történelemben világosan meg tudják különböztetni a tudományt a politikától, és mindenekelőtt a tudományos igazság szolgálatát tartják feladatuknak.

Mindent egybevetve úgy gondolom, hogy bár a cél nemes, és megvalósítása kívánatos lenne, a feltételeknek még meg kell érniük ahhoz, hogy ezt a feladatot a kor tudományos követelményeinek színvonalán meg lehessen oldani.

3. Maga a kérdésfeltevés tipikusan 20. század végi. Úgy gondolom, a „nemzetekfölötti" szemléletet a gazdaságtörténeti, eseménytörténeti, a kormányzással kapcsolatos kérdések igényelnék elsősorban, de a régebbi korokra vonatkozóan ez óvatosabb megközelítést igényel (hiszen magát a mai értelemben használt nemzetfogalmat sem vonatkoztathatjuk azokra az időkre). Tehát ez a bizonyos „nemzetekfölötti" megközelítés is csak úgy képzelhető el, ha nem jelenti a különböző etnikumok a gazdasági stb. élet területén megnyilvánuló sajátosságainak elhanyagolását. A látszat ellenére éppen ezeknek a kérdéseknek a megoldása igényelné a legátfogóbb Erdély-szemléletet, minden itt élő/élt etnikum múltjának legmélyrehatóbb ismeretét, mert csupán így születhet meg egy tárgyilagos „nemzetekfölöttiség".

https://biblioteca-digitala.ro

Ovidiu Ghitta

A kölcsönös bizalmatlanság salakja

1. Azt hiszem, igen. Sőt, úgy vélem, nem csak Erdély múltját érdemes ilyen megközelítésben tárgyalni, hanem a Bánság vagy például a Partium múltját is, a másságnak e két jelentős területét, amelyek valaha a középkori magyar királyság vagy a Habsburg-monarchia részét képezték. Egy ilyen történelemértelmezés legnagyobb érdeme könnyen felismerhető. Kizárólag olyan szintézis kínálhat életképes alternatívát a porosodó, ám még erőteljes, pártoskodó és részleges emlékezetre, a nemzeti vulgatákra, amely a párhuzamos, időnként egymást metsző történelmek szintézise, s mint ilyen, értelemszerűen szervesen és teljes mértékben felöleli e térségek minden etnolingvisztikai közösségét.

2. Először is, véleményem szerint ezt az elemzést csakis csapatban lehet elvégezni. Ha mindössze a tudományos körökben már létező információkra alapozunk – amelyek még elhanyagolhatóak a kiadatlanok mennyiségéhez képest –, könnyen beláthatjuk, hogy ezek meghaladják egyetlen ember feldolgozó- és értelmezőképességét. Természetesen az illető munkaközösségnek nem kell kötelező módon vegyesnek lennie és magában foglalnia a térségben élő népek történészeit (de kívánatos lenne!). Alapfeltétel azonban, hogy ebben a csoportban helyet kapjanak az itteni nyelvek jó ismerői és paleográfusai, akik igazi szakemberei a szintézisben érintett részkérdéseknek. Nem utolsósorban a csapatnak ugyanazokat a szempontokat kellene elfogadnia a források feldolgozási módszerére, a kutatás tematikai tagolására, a felhasznált fogalmakra és az elemzés szabványosítására vonatkozóan. Félő azonban, hogy éppen a felsorolt három nagy feltétel teljesítése okozta nehézség miatt kevés esély van ennek a kívánatos és szükséges tervnek a közeljövőbeni megvalósítására. A vegyes csapat mindaddig édes utópia marad, míg a román, magyar, német vagy zsidó történészek kapcsolatát (a látszattól eltérően) továbbra is a kölcsönös bizalmatlanság salakja terheli, és ritkán kerül sor közös tudományos programokra. Ami pedig az „egyszínű" teamek kialakításának esélyét illeti, pillanatnyilag ez is csekély, mindaddig, amíg a „másik" történelmében való szakosodás pusztán kivételszámba megy. Aggasztó az is, hogy naponta csökken azoknak a szakértőknek a száma, akik képesek egy nehezen megmentett levéltári dokumentumot elolvasni és értelmezni. Végül a térség történetírásai által követett jelenlegi irányvonalak sem kecsegtetnek sok jóval, mihelyt lényeges különbségeket láttatnak, nemcsak tematikai szempontból (ami végső soron megmagyarázható), hanem elsősorban felfogás és módszer szempontjából. E két létfontosságú terület közötti összhang nélkül soha nem valósul meg a régóta áhított diskurzus – alternatívája annak, amely bőségesen illusztrálta, hogy csődhöz vezet Erdély, a Bánság vagy a Partium történelmének egyoldalú megközelítése.

3. Nehéz erre a kérdésre kimerítő választ adni, mivel ismereteink nagy része az etnikai perspektívából megejtett kutatások függvénye. Következésképpen két példára szorítkozom. Az első a társadalomtörténeté. Olyan történelemé, amely a még mindig

https://biblioteca-digitala.ro

fennálló klisék dacára elmélyülhetne és árnyalódhatna, ha a különböző társadalmi rétegek és az itt élő népek közötti pontos viszonyok meghatározásának rögeszméje nélkül közelítenék meg. A második példát a történeti antropológia széles köréből veszem. Így bármely elemzés, amely, teszem azt, a táplálkozással, a szerelemmel, a halállal, a vallásos érzésekkel vagy az erdélyi népi kultúrával foglalkozik, csakis sikeres lehet egy ilyen olvasat alkalmazása révén.

Fordította: Rostás István

Tonk Sándor

Az elemzés hiánya

Első olvasatra a kérdésfelvetés: ti. az, hogy Erdélynek van-e egységes története, tudunk-e olyan történeti szintézist készíteni Erdély múltjáról, melyben az egykor és ma itt élő népek története teljességében belefoglaltatik, avagy bele kell nyugodnunk abba, hogy a jövőben több története lesz Erdélynek, tautológiának tűnt számomra. Mert nem hiszem, hogy van olyan igazi – hangsúlyozom: igazi – historikus, aki számára nem világos és természetes, hogy annak a térségnek, melyet Erdélynek nevezünk, értsük ezalatt a történeti Erdélyt, avagy a Trianon után Romániához csatolt egész Kárpátokon inneni országrészt, története nem teljes az itt élő valamennyi nép múltjának, pontosabban az itt élő valamennyi népi közösség a terület múltbeli fejlődéséhez való hozzájárulásának ismerete nélkül.

De akkor mi a kérdés? Az, hogy a fenti igazsággal szemben ott áll a másik tény: készültek és készülnek olyan tanulmányok, melyek már címükben is jelzik, hogy az erdélyi magyarság, az erdélyi románok, a szászok történetét kívánják elsősorban bemutatni. A különböző közösségekhez tartozó történészek az objektivitást hangsúlyozva saját közösségük elvárásainak, kérdéseinek kívánnak megfelelni. Joggal.

Teleki Pál írta Erdélyről egy 1940-ben megjelent tanulmányában (érdemes a tanulmány keltezésének évét jól rögzíteni): „Erdély maga egy kis microcosmos, egy kis teljesség. Kis területen végtelen gazdag ez a föld változó formájú hegyekben, dombokban, völgyekben, medencékben. Mindezek a kis tájak egyéni otthonok, az otthonokon keresztül részei a lelkekben a hazának. Hullámos vagy magasan emelkedő láthatárok szeretett jelképei a magyar városoknak, régi kollégiumaikkal, ékes katedrálisaikkal, vásáraikkal, szász városoknak és falvaknak megerősített vártemplomaikkal, nagy székely falvaknak, román szórványtelepeknek, vagy sűrűn szórt apró román falvaknak. Erdély a világban nagyon kicsiny táj. Belül azonban egy kis világ, sajátos kis világ. Öntudatos kis világ volt és marad – akár független fejedelemség, akár része egy nagyobb országnak, áldja bár, verje bár sors keze. *Erdélynek szelleme partikuláris, egyes vidékeié, népeié, erősen önkormányzati. Minél magasabb népeinek politikai és társadalmi, lelki és gazdasági műveltsége, annál élénkebb szabadságvágya és szabadságtudata.*"

https://biblioteca-digitala.ro

Nem véletlenül emeltem ki a fenti idézet utolsó gondolatait.

Erdély igaz történetének megírását nehezíti az a tény, hogy az itt élő népek valamennyije számára Erdély valamilyen módon a nemzeti identitás szimbólumává vált. Joggal szereti a magyar, a szász, a román ezt a földet, melyet szülőföldjének tekint. De ezt a ragaszkodást kiterjeszteni a múltra torzulást eredményez. Mert minden nép azt ragadja ki a múltból, amely számára a szülőföldhöz való kizárólagos jogot leginkább megerősíteni látszik. Tudnunk kell azt, hogy az Erdélyben élő különböző népek jelenlétének, szerepének súlya koronként és vidékenként változott. Mérlegelni kell, mert mérlegelni lehet, hogy ezen népek életében, előremenetelében a másik nép által teremtett politikai keret, államhatalom, közigazgatás (és sorolhatnám tovább az életszférákat egészen a közoktatásig) mit jelentett. Javára, avagy kárára szolgált az, hogy alá-, avagy fölérendelt helyzetbe került a társadalom, a gazdaság avagy a politika terén?

Úgy vélem, ezzel a kérdéssel szembe kell néznünk.

Gondolom, senki nem vitatja, hogy a dákok jelenléte, Burebista és Decebál hatalma a Kr. e. első és a Kr. u. első évszázadokban Erdély földjén meghatározó tényező volt. Mint ahogyan dőreség lenne azt kétségbe vonni, hogy Erdély is beletartozott abba a térségbe, melyet egy időben a szlávok jelenléte határozott meg.

De tudomásul kell venni azt is, hogy az ezredik évtől kezdve a magyarság jelentette a meghatározó erőt a Kárpát-medencében és következésképpen Erdélyben is. A nyugati kereszténység felvétele révén vált Erdély vitathatatlanul részévé a *respublica Christianorum*nak, Európának, az *Occidens*nek. Ebben az értelemben az ezeréves magyar államiság javára, hasznára volt a valamennyi itt élő népeknek.

Mint ahogyan azt is el kell fogadni, hogy a 18. század második felétől a románság meghatározó erő és tényező lett Erdélyben. Elismeréssel kell tekintenünk a románság 18.-19. századi történelmére. Jó lenne gyakrabban elővenni és olvasni, idézni I. Tóth Zoltán művét, melyet az erdélyi román nacionalizmus első századáról írt...

Sorolhatnám tovább a példákat és tényeket. Szólani kellene arról, hogy az erdélyi szász népközösség a középkorban, a korai újkorban miként, mily módon járult hozzá ahhoz, hogy az Erdélyben élő népek az európai társadalomfejlődésbe beilleszkedhessenek. Mit jelentett a szászok jelenléte a korszerű mezőgazdasági kultúra meghonosításában, a városfejlődés, az urbanizálódás folyamatában?

A zsidóság, az örmények jelenléte miként gazdagította az erdélyi társadalmat, a művelődést?

Mit jelentettek a cigányok, és miként vettek rész az erdélyi múltban? Krónikásaink, országgyűlési határozatok sokat foglalkoznak velük, de történelmi stúdiumokban keveset olvashatni róluk...

A jelenkor történéseiről szólva arról is nyíltan és őszintén kell beszélni, hogy Erdély népei számára mit jelentett Trianon, majd pedig a második világháborút lezáró párizsi békeszerződés, mit jelentett az a tény, hogy a térség ismét a keleti politikai szférába sodródott. Ezek a jelzésszerűen fölsorolt tények, illetve a tényekkel való őszinte szembenézés, az elemzés hiánya nehezítik Erdély történetének megírását. Hogyan lehet megválaszolni ezeket a kérdéseket?

Jakó Zsigmond írta egyik tanulmányában, hogy a történész feladata az önismeretre való tanítás, és nem az önáltatás.

https://biblioteca-digitala.ro

A történész hivatása a tények feltárása.

Erdély igaz, valós története akkor lesz megírható, ha végre elkezdődik komolyan, módszeresen az a forrásfeltáró munka, melyet a 18. század vége óta magyar, román, szász historikusok szorgalmaztak és részben felvállaltak, de amely mind ez ideig csak néhány ember egyéni elkötelezettségével halad előre.

A két világháború közötti időben Mályusz Elemér kezdeményezte a népiségtörténeti kutatásokat, melyeknek célja a történelmi Magyarország egyes régióinak a források tükrében történő feltérképezése, a demográfiai, népiségi vonatkozású adatok egybegyűjtése volt annak érdekében, hogy Magyarország igaz történetét meg lehessen írni. Ezen népiségtörténeti kutatásoknak az újrakezdése lehetőséget teremthet egyebek között arra is, hogy az erdélyi múlt legfontosabb hagyatékának, a különböző önkormányzati formáknak a tanulmányozása révén az Erdélyben élő népek közös örökségének talán legfontosabb elemét a közösség tudatába beépítsük.

Nem véletlenül hivatkoztam a magyar történetírás eredményeire, feladataira. Magyar történészként vallom, hogy Erdély igaz történetét úgy lehet megírni, ha valamennyi itt élő nép historikusa magára vállalja a múlttal való szembenézést. Ma nem kölcsönös tanácsadásra van szükség, hanem a külön-külön felvállalt önvizsgálatra.

Demény Lajos

Párbeszédhiány

A kérdésekre a válasz általánosan csak igen lehet. Szerintem nem az a baj, hogy részleges történetek vannak, a gond inkább a közöttük való párbeszéd, a tárgyilagos és higgadt eszmecsere hiánya, az eltérő nézőpontok kizárása. A részleges történetek létjogosultságát önmagában kár lenne tagadni. Ezekre nemcsak a jelenben, de a jövőben is szükség lesz, mert a kisebb – etnikai, nemzeti, regionális vagy éppen helyi jellegű – közösségek története csak többszínűvé teszi a múlt ábrázolását. Miért hagynók figyelmen kívül mondjuk az erdélyi örmények, zsidók, görögök, szerbek, bolgárok vagy szlovákok és csehek történetének monografikus feldolgozását, amikor az ilyen összefoglalók nemcsak időszerűek, de kívánatosak is, hisz a sajátos önazonosságok megőrzésének távolról sem elhanyagolható biztosítékai. Mindez fokozottan érvényes a nagyobb létszámú nemzeti közösségek – németek, magyarok, románok – esetében. Ne tévesszük szem elől, hogy minden nemzeti-etnikai közösség joggal törekszik az örökkévalóságra! Sőt az egyes nemzeti közösségeken belüli sajátosságok is indokolják a résztörténetek minél alaposabb feltárását. Példaként említeném a szászok és a svábok múltbeli örökségét az erdélyi és általában a romániai német nemzeti kisebbségen belül, még akkor is, ha ezt a nemzeti közösséget az erdélyi görögök nyomán a második világháború után, de kiváltképp napjainkban a teljes felszámolás/felszámolódás veszélye fenyegeti. Ki tagadhatná, hogy a svábok és még inkább a szászok alkotóelemei voltak erdélyi múltunknak, meghatározó szerepük volt Erdély arculatának kialakításában?

https://biblioteca-digitala.ro

Az etnikai meghatározottság mellett s vele szoros összefüggésben épp annyira fontos a vallási, hitfelekezeti örökségek megismerése, feldolgozása, különösen miután ez – az ismert okokból – teljesen kiesett történetkutatói munkánkból és általában történetírásunkból.

Összegezve válaszomat a feltett első kérdésre, én nem a részleges történetek mellőzésében vagy éppen kizárásában keresném a kiutat, hanem abban, hogy a közöttük való eszmecserét, eszmei áramlást szorgalmazzuk, és főleg mentesítsük a történetírást a túlfűtött, már-már fanatikus nemzeti kizárólagossággal terhes politikai töltettől. Tudom, hogy – különösen Romániában – utópia kizárni a politikumot a történettudományból, de ha az tudomány akar maradni, minél tisztesebb távolságra kell kerülnie a politikai és ideológiai visszavetítések kísértetétől.

Jómagam kifogásolnám az „egységbe foglalás" sugallatát a kérdés szövegében. Ma ez még, véleményem szerint, nagyotmarkolás lenne. Értem a kihívás szándékát, de nem árt a szerényebb törekvés. Szorgalmazzuk inkább a kölcsönös megismerést a diverzitásban, mert csak ez tompíthatja a nemzeti tudatokban oly erős kizárólagosságot, a fel- és alárendelés, az uralkodó és uralt vagy alávetett viszony befolyását. Eddig megpróbáltam szerény képességeimhez mérten válaszolni a második kérdés tartalmi vetületére. Ám a történettudomány fejlődésének megvannak a maga sajátos követelményei, feltételei. Itt is a módszertani és szemléletbeli megújhodás az egyik alapvető tényező. Nem kevésbé fontos viszont a forrásismeret és a forrásfeltárás. Úgy vélem, ebben a politikától és ideológiától semlegesebb munkában lenne érdemes többet tenni. Mi lenne, ha a források feltárásában, az új és új adatok napfényre hozásában a különböző nemzeti közösségek szakemberei egymás mellett, közös projektek keretében dolgoznának? Nagyobb nyitottságra lenne szükség ebben a vonatkozásban is. Üdvös lehetne példának okáért, ha a román, a magyar és a német régészek mind Magyarország, mind Románia területén közös ásatásokon dolgoznának, mert már az egymás melletti munka egymagában is eszmecserére, a vélemények összevetésére kötelezné a ma még különben szembenálló feleket.

Nem kedvelem a harmadik kérdés megfogalmazásában a „transzetnikus" és a „nemzetekfeletti" kifejezéseket. Szerintem nem lehet elképzelni sem transzetnikus, sem nemzetekfeletti múltat, s ennélfogva ilyen történelmet sem. Tartalmukban ezek a fogalmak csak azokra a korszakokra alkalmazhatók, amikor nemzetek, nemzeti közösségek és etnikumok még nem léteztek – hogy a dolgokat a végletekig eltúlozva magyarázzam (vagy félremagyarázzam?). A transzetnikus, nemzetekfeletti megközelítés igen szűk körre korlátozná a történettudományt. A kiút a különböző etnikumok és nemzetek, pontosabban azok képviselőinek szakmai együttműködésében keresendő. Anélkül hogy lebecsülném a tartalmi eszmecsere fontosságát és még kevésbé létjogosultságát, a mai áldatlan viszonyok közepette a semlegesebb területeken tudok elképzelni eredményesebb munkát, mégpedig úgy, hogy a szakmától megkövetelt nyelveken túl a résztvevők egymás nyelvét is jól ismerjék. A harmadik kérdésre adott válaszomban – anélkül hogy más javasolt vagy elképzelhető szférákat kizárnék – ma a forrásfeltárás és forráskiadás terén elvégzendő munkában látom a kiutat. A másik nyelven kiadott, saját múltunkat bemutató összefoglalók és részlettanulmányok is elősegíthetik a közeledést. Erre voltak és vannak történettudományunkban és az irodalomtörténetben

https://biblioteca-digitala.ro

szerintem még nem eléggé értékelt törekvések. Ésszerűnek tartanám, hogy az egymásról alkotott kép és számos berögződés számbavételét elvégezzük, elemezzük. Van erre is figyelemre méltó példa történetírásunkban. A történettudományi segédeszközök (bibliográfiák, lexikonok, enciklopédiák, repertóriumok stb.) közös összeállításában is látok fantáziát.

Az érdembeli megközelítéshez vezető ösvényt ki kell próbálni, s erre a *Provincia* által feltett kérdések is ösztönöznek. Csak hálás lehetek kezdeményezésükért, őszinte szándékukért és bátor lépésükért.

Cosmin Rusu

A szegregáció fennmarad

Véleményem szerint inkább *párhuzamos*, mint „részleges" Erdély-történetekről beszélhetünk. A jelenlegi erdélyi övezet (és ebbe a régi Partiumot is belefoglalom) számos bonyolult történelmi jellegű megközelítés tárgya volt, mind a hazai – román, magyar, német – történetírók, mind idegen történészek részéről, ez utóbbiak sokszor magasabb szintet képviselvén az elemzés és a történelmi hitelesség (!) tisztasága szempontjából. E hitelesség problémája az említett történetírások párhuzamos – gyakran hamisan polemikus vagy politikailag elkötelezett – történelmi diskurzusának továbbéltetése. Ebben Erdély két fő történetírása – a román és a magyar – egyenlő mértékben „bűnös". Meglepő és sajnálatos, hogy ez a helyzet (kicsiny, de jelentős kivételekkel) továbbra is fennmaradt. A román történetírás 1989 utáni megközelítései nem sokban különböznek a kommunista időszakéitól, és a „reformista" próbálkozásokat továbbra is – igaz, sokkal árnyaltabban – nemzetellenes írásokként bélyegzik meg, amelyek nem felelnek meg a már megállapított, tehát támadhatatlan történelmi valóságnak.

Nyilvánvalóan kívánatos Erdély történelmének elfogulatlan és – a lehetőségek függvényében – tárgyilagos megközelítése. A két fő történetírás egymáshoz közelítését célzó erőfeszítés a jelenlegi ifjú román és magyar történészgeneráció felelőssége. Ez viszont egy cseppet sem könnyű feladat, mivel a két történetírási iskola szegregációja már a leendő történészek képzésekor megjelenik és fennáll. Jó példa erre a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem – egy bevallottan multikulturális beállítottságú intézmény – történészhallgatóinak a helyzete. Nemrég (1998-ban) végeztem el az egyetemet, így még frissen él emlékezetemben a román és magyar történészhallgatók közti viszonyok valódi volta. Sajnos, a kapcsolatok már ezen a szinten is majdnem teljesen hiányoznak, és ez a helyzet odáig fajul, hogy a történészhallgatóknak két, etnikai alapon elkülönült diákegyesülete van. Ennek a helyzetnek az okai sok mindenben kereshetők, és a kilátások egyáltalán nem derűlátóak. Ezért a felelősség az egész akadémiai közösséget (diákokat és tanárokat egyaránt) terheli. Hiányzik a tudományos

https://biblioteca-digitala.ro

párbeszéd gyakorlata az Erdély-történész képzés ilyen fontos pillanatában, és ennek a következményeit nem nehéz előrevetíteni.

Valószínű, hogy egy új típusú Erdély-történet kialakításában érdekelt minden személy saját élményeinek összegzése ezzel a nagyon összetett és még érzékeny problémával kapcsolatban, és különösen az új típusú történet létezésének *tudatosulása* talán egy túl régóta várt kezdetet jelent. Egy ilyen próbálkozás számára hasznos lehetne kerekasztal-beszélgetések és/vagy konferenciák kezdeményezése, egy olyan folyóirat kiadása, amely programszerűen felvállalja a közelítést a két történésziskola szemléletében a „kényes" kérdések (de nemcsak ezek) pozitív polémiában való megközelítésével.

Befejezésül J. Nouzille szavaival élve, akinek a „másik" elfogulatlanságával egy egyszerű könyvcímben sikerült összefoglalnia a sajátos – többnemzeti és multikulturális – erdélyi szellemiség lényegét: úgy érzem, hogy az „ország"-hoz hasonlóan a *párhuzamos* erdélyi történetírásoknak is *kapcsolatokra* és *konfliktusokra* van szükségük a történelmi diskurzus szintjén, a szó szoros, pozitív értelmében.

Fordította: Venczel Enikő

Egyed Ákos

A történeti források reális forrásértékének felértékelése

1. Nem ismerek olyan embert, akit ne érdekelne szomszédjának kiléte. Hogy megismerje, információkat kezd gyűjteni róla. Az ismeretek különféle forrásokból erednek, lehetnek tárgyilagosak, szubjektívek vagy rosszindulatúak, de ezek alapján alakítja ki véleményét az érdeklődő. A másság, pláne a nemzetiségi különbség fokozza a kíváncsiságot és az óvatosságot is. Nemrég olvastam egy olyan felmérés eredményét, amelyet románok közt végeztek. Arra a kérdésre, hogy szeretne-e zsidó ember szomszédja lenni, 35% határozott nemmel válaszolt, a magyar szomszéd ellen 34% nyilatkozott. Itt tartunk ma, erre utaló adat a Vadim Tudorra leadott szavazatok száma is (!?). A közösségek természetesen nem viselkednek mindig úgy, mint tagjaik külön-külön, de egy nagy arányú egyező állásfoglalás már releváns lehet.

Fogas kérdés, hogy az előítéletek kialakulásában, az előítéletes gondolkozásban milyen szerepe lehet a másik fél történelmi múltjának nem ismerése vagy félreismerése. Az azonban vitathatatlan, hogy szerepe van. A román lakosság döntő többsége alig tud valamit a magyar történelemből, s amit tud, az rendszerint csupán az ellenségnek kijáró megbélyegzés. A magyar fiatal erdélyi magyar iskolákban tanulta (tanulja) Románia és a román nép történetét, de rendszerint nagy fenntartásokkal fogadja azt, mert úgy érzi, a tankönyvek inkább román dicsőség-legendákat tartalmaznak, mint reális, a nem románok számára is elfogadható múltismeretet.

https://biblioteca-digitala.ro

Fenti észrevételeimmel azt szeretném kifejezni, hogy messzemenően kívánatosnak tartom egy olyan Erdély-történet megírását, amely valamennyi itt élő közösség múltját összefoglalja. Egy ilyen Erdély-történet előítéleteket oszlathatna el, a kölcsönös megismerést, egymás értékeinek jobb megbecsülését segíthetné. Röviden: természetes emberi és közösségi igény kiegészítését szolgálná.

2. A történészek számos alapvető kérdésben különbözőképpen látnak, és ebbe nemcsak a nemzeti szempont túlzott érvényesítése játszik közre, hanem az illető nemzet historiográfiai hagyománya is. Két dologra gondolok. Először a történeti forrás megítélésére. Mit s milyen mértékben lehet egy közös Erdély-történet számára reális történeti forrásnak elfogadni? Ugyanis ha a krónikákat helyezzük előtérbe, akkor más történelem bontakozik ki, mint ha az okleveles anyagra esküszünk. És ebben látok szinte áthidalhatatlan különbséget a román, illetve a magyar történetírás között.

Éppen ezért úgy vélem, hogy mielőtt sor kerülhet egy közös Erdély-történet megírására, számba kellene venni a történeti források reális forrásértékét. És egy majdnem megírandó Erdély-történetnek tartalmaznia kellene ezt a kérdést is, ugyanis az olvasónak joga van tudni, hogy egyik vagy másik nemzeti történeti forrás milyen források alapján mondja azt, amit mond.

A másik kérdés a historiográfiai örökség számbavétele. Nem állítható, hogy eddig nem történtek kísérletek olyan Erdély-történetek megírására, amely tartalmazza az egymás mellett élő népek történelmét. A már elvégzett munka kritikai áttekintése, az elfogadható vagy elvetendő értékítéletek megvitatása elengedhetetlennek tűnik az új kezdeményezés esetében. Össze kellene vetni például a magyar, illetve a román, valamint a szász történetírás álláspontját a rendiségről és a rendi államról, hogy ki lehessen alakítani egy, a mainál reálisabb elvi kiindulópontot Erdély középkori történetéről. Ezt az alapvető előfeltételek közé sorolnám.

3. A transzetnikus megközelítést igénylő kérdések közé tartozik – úgy vélem – az anyagi kultúra, a civilizáció öröksége. Egy műemlék épület aszerint érdemes a megmentésre, hogy milyen értékeket képvisel, és nem aszerint, hogy milyen etnikumhoz tartozott a létrehozója. Egyik vagy másik történelmi korszak értékelését szintén ebbe a kategóriába lehetne sorolni. A dualizmus korának történelmi képét például a román történetírás egészében sötét színekkel ábrázolja, holott Erdély akkor nagy lépéseket tett a nyugati civilizációs szint megközelítése felé. Ide kívánkozik az életmódok története is. Nagy hibája volt a történetírásnak, hogy a paraszti életmódban csupán nyomorúságot látott, amikor az etnográfia és folklór kedvezőbben ítéli meg a sok százados paraszti múltat. Ez is arra mutat, hogy az interdiszciplináris megközelítés eredményesebb kutatási módszer lehet.

https://biblioteca-digitala.ro

Radu Mârza

Az erdélyi maják története

1. Igen, csak részleges Erdély-történetek léteznek, és azt hiszem, ez a legnagyobb akadály egy „transzetnikus" történelem megírását célzó terv útjában. Létezik Istoria Transilvaniei és Erdély Története, de nem létezik egy... Erdély-történelem, amely ne kapja meg automatikusan a nemzeti történelem címkéjét. Mert Erdély minden nemzete (népe) sietett megírni saját Erdélyének történetét – különösen a XX. században. Főleg a románok és a magyarok. Ne felejtsük el viszont, hogy más népcsoportok is élnek Erdélyben, akik nem saját maguk Erdély-történetét írják meg, hanem – például – az erdélyi maják történetét, de ők éppúgy jogosultak Erdély történetének megírására.

Egy „transzetnikus" történelem nagyon jótékony hatású lenne, mert történészként gyakran szembesülünk a párhuzamos történetírások elszomorító jelenségével (és itt ismét hangsúlyozni kell a román és a magyar történetírás elsőbbségét). Ezek között a párhuzamos történetírások között nincs kommunikáció (és ezt elsősorban nem a gazdasági tényezők akadályozzák!), nem ismerik egymást. Ezek a párhuzamos történetírások monológot szülnek. Vagyis tükör előtti beszédet és öncsodálatot.

Úgy gondolom, egy „transzetnikus" Erdély-történet – időben, persze – sok hasznot hajtana az erdélyi történelmi kultúrának. Mindenekelőtt jelzés lenne: kezdünk másképpen írni, kezdünk együtt írni, nem arról, ami elválaszt, hanem arról, ami összeköt bennünket. És meglepve tapasztaljuk majd, hogy a kommunikációnkat korlátozó vámosok elkeseredésére több dolog köt össze bennünket, mint gondoltuk.

2. Úgy tűnik, az „együtt" szóval, távirati stílusban legalábbis, válaszoltam a körkérdés második pontjára.

Ezen a bátorító „együtt"-ön túl azonban rengeteg probléma van. Abból a feltételezésből indulok ki, hogy minden történetírás szubjektív, és ez a munka sem képezne kivételt a szabály alól. Életbevágóan fontos viszont, hogy a szubjektivizmus (amitől nem kell félnünk!) ne legyen etnikai. De szubjektivizmus az elfogulatlanság is, a jóérzés és a bajtársiasság, és úgy hiszem, ez az a szubjektivizmus, amelynek egy „transzetnikus" Erdély-történelmet jellemeznie kellene.

Ezek mellett az elméleti kérdések mellett – amelyeket itt csak felsoroltam, és amelyek nagyon komoly beszélgetések tárgyát kell, hogy képezzék azoknak a történészeknek a körében, akik egy ilyen történelem megírását szeretnék – gyakorlati kérdések is felmerülnek. Egy személy írja, vagy több? Egy nagyszámú munkaközösség? Milyen kritériumok alapján választják ki tagjait? Nemzeti alapon? Egy román, egy magyar, egy szász, egy zsidó, egy cigány, egy örmény vagy egy szlovák írja majd meg saját erdélyi történelem-darabkáját? Vagy a román történész ír majd a „dualista rendszerről", a magyar a „Mihai Viteazul" témáról, a szlovák a szászok betelepítéséről, míg a zsidó a szlovákok betelepítéséről?

Azt hiszem, a megoldás nem... algoritmusokban rejlik. Hanem az... illetékességben. Miért ne írjon a népvándorlásra szakosodott történész (archeológus) a forrásokat jól ismerő középkorkutatóval és esetleg egy nyelvésszel közösen a népvándorlásokról? Miért ne írjon egy szlavista a szlávok erdélyi letelepedéséről és kapcsolataikról a morvákkal és a

https://biblioteca-digitala.ro

bolgárokkal? Miért ne írjon a bizantinológus arról, milyen politikai, kulturális és vallási hatást gyakorolt Bizánc az erdélyi románokra, magyarokra és szlávokra? Miért ne beszéljen az orientalista és a turkológus a tatárjárásról és a Portával fennálló viszonyokról? Miért ne írhatna a közép-európai reneszánsz ismerője Olahusról, az emberről, egyházi személyről és humanistáról anélkül, hogy elsietett következtetéseket vonna le a neve vagy karrierje alapján? Miért ne írjon a XVIII. század történésze az erdélyi felvilágosodásról és Erdély, az erdélyi népek és az erdélyi lakosok kapcsolatairól Béccsel, Rómával és Göttingennel?

Igen, azt hiszem, egy ilyen „transzetnikus" történetet nagyméretű könyv formájában kell elképzelnünk (de Erdélyről általában csak nagyméretű, cseppet sem hízelgő módon „téglának" nevezett könyveket írnak), sok szerzővel. Másrészt, egy ilyen munkának nem lenne szabad egyszerű tanulmánygyűjteménynek maradnia: értelmezési és stilisztikai egység kell, hogy jellemezze.

És egy alapvető dolog a „transzetnikus" történelem gondolata sikeréhez: több ilyen történetre van szükség, ugyanúgy, ahogy alternatív történelemtankönyvekre is szükség van. Az alternatív történelem, az alternatív tankönyv véleményeket, választási lehetőséget, vitát jelent. Több ilyen történet megléte azt bizonyítaná, hogy maga az ötlet nemcsak érdekes kísérlet, hanem mindennapi gyakorlattá válhat, és felkeltheti a maguk párhuzamos történelmeiben elmerült történészek érdeklődését. Nem csak az erdélyiekét, hanem a hegyeken, folyókon stb. túliakét is, akik Erdélyt nem mint egy jól individualizált multikulturális térséget látják (még azok a határok is individualizáltak, amelyeket naponta létrehozunk és átlépünk), hanem mint egy provinciát, és a provincia szónak nem azzal az enyhén dacos jelentésével, mint a lap címében, hanem annak a másodlagosságnak, az alacsonyabbrendűségnek értelmében, amelyre a főváros kárhoztat.

3. A feltétlenül „transzetnikus" megközelítést igénylő kérdések? Nem szeretném, ha valaki úgy értelmezné, hogy a fentebb felsoroltakat feltétlenül eltérően értelmezik a párhuzamos történetírásokban. És melyek azok, amelyeket kötelezően ilyen megközelítésben kellene tárgyalni? Azt hiszem, mindegyiket. Vagyis Erdély teljes történelmét. Természetesen léteznek vitatottabb és kevésbé vitatott kérdések, de maga a párhuzamos történetírások egymás melletti létezése, több erdélyi nemzettörténet léte indokolja, hogy Erdély történetének minden kérdését „transzetnikus" megközelítésben tárgyaljuk. Ne feledjük, hogy történészként nap mint nap találkozunk vitatott kérdésekkel, és sokszor vagyunk abban a furcsa helyzetben, hogy a másik Erdély-történetben keresünk választ azokra a kérdésekre, amelyekre saját Erdély-történetünk nem ad választ. És a nemzetin túlmenően (mert e roppant érdekes „transzetnikus" melléknév „transz" előtagja más területekre is érvényes, nemcsak az etnikaira) figyelembe kell vennünk azt, hogy léteznek a politika által felhasznált vallások és ideológiák, tehát mégcsak az egyik Erdély nemzeti történelmét sem lehet igazán megírni.

Fordította: Venczel Enikő

https://biblioteca-digitala.ro

Toader Nicoară

Előítéletek nélkül

1. Szerencsésnek tartom a kérdésfelvetést. Nyilván kívánatos lenne egy olyan Erdély-történet, amely szintetizálná mindazon közösségek múltját, amelyek itt éltek-élnek. De ez a kérdés egy sor előzetes problémát feltételez.

Mindenekelőtt el kell érnünk a történetírások ideológiák alól való mentesítését (a mindenféle pártosságról való lemondás értelmében) és az igen makacs előítéletek felszámolását is, nemcsak a történészek agyában, gondolkodásában, hanem a közember agyában is, előítéletekéit, melyek nagyon mélyen a múltban gyökereznek. Sajnálatos módon továbbra is az egyes etnikai közösségek egyfajta szellemi gettósodásának vagyunk tanúi. A jó szándékú kijelentések ellenére az óhajtott párbeszéd továbbra is a perifériára szorul.

Hiányzik az Erdély múltját tanulmányozó történészek közötti rendszeres párbeszéd és együttműködés. Kétségtelen, sor került bizonyos érintkezésekre, kapcsolatfelvételekre, különösen a 90-es évek gyerekes lendületében, de nagyon jól tudjuk, hogy a lelkesedések, legalábbis a románok esetében, kérészéletűek. Ami pedig a magyarokat illeti, nem tettek egyebet, mint folytatták a jó hagyományt, és 1999 után is világnyelveken adták ki *Erdély történetét*, amelyet éppen a kommunista korszakban írtak, és amelyben a magyar történetírás régebbi sablonjait találhatjuk meg. A szász történészekről elmondható, hogy jól ismert elszántságukkal és határozottságukkal folytatják saját közösségük történelmének feltárását, az elveszett szülőhaza nosztalgiájától áthatva. Hiányzik a rendszeres párbeszéd gondolata és egy olyan fórum, amely ezt a párbeszédet pártfogolná. Nyilván, egyre több szó esik a transzilvanizmusról mint kulturális és történetírási áramlatról, de még nem dőlt el, hogy egy ilyen jelenség valóban konszisztens-e (a legújabb fejlemények inkább a kételyeknek kedveznek, mintsem a bizonyosságérzetnek), és segíthet-e valóban módszertani eszközként a probléma megoldásában.

Nincsenek szakemberek, akik rendelkeznének azzal a történetírói eszköztárral, amellyel egy ilyen vállalkozást meg lehetne valósítani. Egyre nehezebb olyan szakembereket találni, akik jártasak a latin, valamint a magyar és a német paleográfiában, de ugyanakkor ritka az olyan szakértő is, aki legalább a három történetírást (a románt, a magyart és a szászt) behatóan ismerné. Mindezen eszközök nélkül viszont elég bonyolult elképzelni egy olyan Erdély-történetet, amelyet másképp írnak meg, mint az eddigieket.

Visszatérve a kérdésre, nyilván kívánatos lenne, és meg is lehetne írni egy Erdély-történetet, de ez első próbálkozásra nem lenne egyéb, mint az előbb említett három szempont egymás mellé helyezése. Megengedve, hogy megvalósítható, bizonyára már ez a tény is jelentős nyereség lenne.

2-3. Úgy vélem, egy ilyen jellegű vállalkozásba nem lehet azonnal belefogni. Előzőleg előkészítő tevékenységre van szükség, amikor is a három történetírás szakemberei között megvalósult párbeszéd során, szigorú kritikai vizsgálat alapján számba kell venni azokat a kérdéseket, amelyekkel eddig foglalkoztak, amelyekkel feltétlenül foglalkozni kell, és különösen azt a perspektívát, amelyből ez az elemzés elvégezhető. Az a benyomásom, hogy ily módon sok olyan lényeges kérdés kerülne

https://biblioteca-digitala.ro

felszínre, amelyet előzőleg vissza kellene helyezni a köztudatba, és amelyet eddig nem kutattak. Gondolok itt az új történetírás által előtérbe helyezett összes kérdésre, például a családtípusra, az életmód sajátosságaira, a nők szerepkörére, egy új társadalomtörténetre vonatkozó kérdésekre, amelyeket tételes kutatások révén kell feltárni.

A kérdéskör másik vetülete az összehasonlító civilizációtörténet szükségességét érinti. Meglátásom szerint, ha az új, óhajtott Erdély-történet csupán a politikatörténet keretei között marad, vagyis hagyományos politikatörténet lesz, nem hoz majd áttörést, mindössze olyan dolgokat ismételgetnénk, amelyeket ismerünk már. Az eddigi történészek főleg a konfrontáció, a válság, a törés pillanatait helyezték előtérbe, és elsősorban a különbségekre összpontosítottak. Ám ezeket a pillanatokat kidomborítva az a benyomásunk támad, hogy mindent elárasztanak, hogy nem létezett egyéb, mint konfrontáció. Ha mindhárom történetírást megfigyeljük, megállapíthatjuk, hogy előszeretettel bizonyos emlékezetes pillanatokra összpontosítottak: 1437, 1526, 1784, 1848, 1918, 1940. Egyébként ezekkel kapcsolatban korabeli dokumentumok gyűjteményeit is közölték. De ezek között az időpontok között is születtek, éltek emberek, szerették egymást, meghaltak a mindennapi élet ritmusában, amely maga is gazdag, látványos, és amelyet szükséges újra fölfedezni ahhoz, hogy a multikulturális Erdély hihető dimenzióit érzékeljük. Szükség van az erdélyi civilizáció történetére, hiszen ez az egyetlen, amelyben önnön struktúrája sajátosságaival megtalálhatja helyét az összes etnikai, nemzeti közösség, azok között a keretek között, amelyek között megnyilvánult. Elképzelhetünk egy olyan összehasonlító történelmet, amely a román, magyar és szász életmódot vetné össze, mint ahogy el tudjuk képzelni a családtípusokra vonatkozó történelmet a románok, magyarok, székelyek, szászok, svábok esetében, hogy ne említsük az erdélyi szerelemtörténetet vagy a halállal szembeni érzelem- és magatartástörténetet.

Nem feltétlenül a transzetnikus megközelítést tartom célszerűnek, inkább egy etnikai vagy etnikai-nemzeti előítéletektől mentes, ideologizálást mellőző problémafelvetést javasolok az erdélyi térségben létezett bármely kérdés esetében. Nem arról van szó, hogy eltekintsünk kényelmetlen pillanatoktól és kérdésektől annak érdekében, hogy békülő történelmet műveljünk, hanem arról, hogy el kell fogadnunk bizonyos evidenciákat, amelyeket azonban le kell csupaszítanunk a résztvevők, illetve a mi, az ezredelő embereinek előítéleteitől.

Fordította: Rostás István

Doru Radosav

„Pium desiderium"

1. Kívánatos Erdély történetének megírása. De az egyelőre *„pium desiderium"*, és azt hiszem, még sokáig az is marad. Mindaz, ami ez idáig történt, igazolja az „egymással nem találkozó párhuzamosok" elméletét. A mostanig kialakult historiográfiai nyereség

https://biblioteca-digitala.ro

az, hogy Erdély története nem az, amit mostanáig megírtak, vagy, pontosabban, az, hogy hogyan nem szabad megírni Erdély történetét.

Meg kell mégis jegyezni, hogy minden „etnikai" történetírásban van néhány olyan figyelemre méltó hozzájárulás, amely Erdély lehetséges történetének megírásához kiindulópont és... bátorítás lehet. Egyelőre historiográfiai elemzését el lehet végezni annak, amit írtak és ahogy írtak Erdély történetéről (megadni az etnikai historiográfiák tükörszövegét), s ez *ad hoc* helyettesítője lehet egy történelmi rekonstrukciónak. Egy ilyen elemzés egy sor politikai, ideológiai, módszertani következtetéshez vezethetne a szóban forgó tárgyban.

2. Lehetséges válaszok: soknemzetiségű történészközösségek megalkotása; egymásnak ellentmondó vélemények egyeztetése; néhány részletesen kidolgozott terv felvállalása stb. Mindezt meg lehet kezdeni, ha elfogadjuk, hogy a múlt nem vitatott, hanem egyszerűen múlt. Vizsgálni kell és rekonstruálni úgy, amilyen, vagy olyan mértékben, ahogy egyetértünk Nietsche kijelentésével, mely szerint „a tettek értelmezések", vagy azzal a kijelentéssel, hogy a múlt olyan mértékben létezik, amilyen mértékben mi írunk róla (Galbraith). Valószínűtlen az együttélés a történészek magas szintű professzionalizmusa és a mérnök-történészek között. Legfeljebb akkor, ha megtaláltuk az „összekötő utat" az utópia és a valóság között. Lehet, legalábbis egyelőre, Erdély történelmi projektjeinek történelmét kellene megírni, ez mindig a legszebb és legkényelmesebb történelemforma marad.

3. Minden kérdés transzetnikus megközelítést igényel, mert ha közülük csak néhányat tekintünk transzetnikusnak, ugyanoda jutunk vissza, ahonnan elindultunk. Lehetséges azonban az erdélyi civilizációnak egy soknemzeti, multikonfesszionális, multikulturális történelme, tropológiai rácson át értelmezve és elemezve, a történelmi valóság és képzeletbeliség határán.

Mivel a múlt embere a történelmet mindig a jelen időben élte, tisztázni kellene, és aztán rekonstruálni, hogyan élték meg az egykori emberek a (politikai, társadalmi, kulturális, gazdasági) történelmet. Időszerű tehát egy, a hivatalos, ideologizált, hangszerelt „erős" történelemmel ellentétes „gyenge" történelem.

Fordította: Hadházy Zsuzsa

Mihaela Grancea

Etnokulturális sztereotípiák a historiográfiában

Az utóbbi években, a gyakran paroxisztikus diskurzusok, kulturális megrázkódtatások és etnopolitikai félelmek által ihletett számos könyv és tanulmány a Másikban (elsősorban a természetszerűleg ellenségként kezelt szomszédban) zavaró elemeket vél

https://biblioteca-digitala.ro

felfedezni. Ez a felfogás a történelem különböző, konfliktusokkal teli fejezeteinek érveire és az ellenségesség képzletbeliségére támaszkodik. Ezekben, a legtöbbször fiktív módon megkonstruált történelmi összefüggésekben, a nemzeti szolidaritás mint feltétel nélküli normarendszere működik. Nem véletlen, hogy a kritikus és rákérdező történészt bomlasztó elemként kezelik. A szakrális és szakralizált témákat érintő kriticizmus identitáspolitikai kérdéseit az identitást ért támadásként fogják fel. Ilyenformán a nemzeti identitás ideológiája az átmeneti időszak ontológiájává válik.[1]

A mai Romániában az etnikumok közötti kapcsolatok a társadalmi-kulturális újrafogalmazások folyamatának szerves részét képezik. Ilyen értelemben az etnikumok közötti kapcsolatok történelmének bemutatása elsősorban azt feltételezi, hogy az érdeklődés és a magyarázatok középpontjába a múlt kerül; legtöbbször azonban a jelen az, amely a történelem diskurzusának vizsgálatát kiköveteli, s így az etnikai azonosulások az etnikumok között dúló viszályokat újraszító tényezőkké válnak. A múltnak a politikai jelen szempontjából való vizsgálatakor a nemzeti-kulturális klisék ismét működésbe lépnek. Visszahozva őket a kollektív képzeletbeliség homályából, újratermelődnek és újra forgalomba kerülnek a történelemtankönyvek lapjain, valamint az enciklopédikus kultúra kiadványaiban, és előítéleteket, etnokulturális kliséket, faji sztereotípiákat fogalmaznak és erősítenek meg látszólag magyarázó szerepkörben.[2]

A nemzeti előítélet, a közvetlen kapcsolat tapasztalata előtti hibás ítélet tulajdonképpen az autarchikus közösségekben született történeti logika terméke, és összhangban van a kollektív öntudatban felhalmozott történelmi tapasztalattal; a faji és/vagy nemzeti előítélet mindig más-más társadalmi-kulturális térséggel való kapcsolatok esetében jelentkezik; az archaikus közösségi szerkezetek esetében természetesnek tűnik, az állandó versenyhelyzetben levő, identitását előtérbe helyező csoportot a tökéletes ideális lény szerepében posztulálja és pozitív identitásként fogja fel. Ez a fajta „csoportnarciszizmus" (Erich Fromm) a csoportszolidaritás forrása lesz, de ugyanakkor a Másikkal szembeni agresszív magatartás igazolása is. Vertikálisan, az explikatív diskurzus szerkezetében, a sztereotípia a Másik identitásának magyarázatát képezi. Az etno-kulturális sztereotípia mint mentális képzet, melynek következményeként mi *nem látunk, mielőtt meghatároznánk, hanem meghatározunk, mielőtt látnánk,* magyarázó-leegyszerűsítő értékű, feladata hogy szolidaritást vagy működésképtelenséget szüljön, torzulásokat, melyek főleg a mítoszok világában kezelhetőek. Az interetnikai és államok közötti kapcsolatok terén az ilyen jellegű struktúra a legtöbbször őselemhatású. A nemzeti történelmek témái közül nagyon sokat a többé-kevésbé tudatos felvállalások perspektíváin keresztül vizsgálnak, főleg akkor, ha annak a folyamatnak a kérdéskörét közelítik meg, amely a nemzet felépítését és annak érvényesülését tartja szem előtt. Ilyen természetű akadályokkal találkozhatunk a fogalom vizsgálata, annak metodológiai hasznosítása, a terminológia meghatározásának elbizonytalanodása keretében, valamint azoknak a mechanizmusoknak és tényezőknek a megjelölése és magyarázata esetében, melyek közösen hatnak a nemzeti identitás megteremtésére.

Kijelenthetjük, hogy a román történészek három opciót képviselnek a nemzeti identitások meghatározásával kapcsolatban:

– azok a történészek, akik a *hagyományos romantikus eredet* tételének hívei, szerves struktúraként fogják fel a nemzetet, amely a nemzeti géniusz (*Volksgeist*) megnyilvá-

https://biblioteca-digitala.ro

nulása nyomán alakul ki; ebben az esetben a nemzet sajátos jegyei a nyelv- és szokásközösség. E megközelítést kedvelő történészek tradicionalisták, akik megkísérelték félretenni a marxista fogalomrendszert;[3]

– a kelet-európai, mindenekelőtt *etnikai* nemzetmodellt szem előtt tartó történészek; szerintük a nemzet olyan közösség, amelynek eredete közös, azaz egy kulturális tradíciók kormányozta, híres elődökkel rendelkező képzeletbeli nagy család;[4]

– a *liberális* történészeket, úgy tűnik, lenyűgözték Benedict Anderson demonstrációi; szerinte a nemzet és a nacionalizmus a kultúra szolidarítást termelő produktumai. A nemzet mint közösség képét horizontális, testvéri típusú kapcsolatrendszernek tartják, amelyen belül lehetővé válik a végső áldozat (a legmagasabb lojalitás kifejezése).[5]

Ilyen jellegű elkötelezettségek függvényében a múltra vonatkozó történelmi diskurzusnak el kell viselnie az interpretatív regressziót, vagy ellenkezőleg, a józan felvállalást, a pozitivista elemzést.

A nemzeti-kulturális sztereotípiák tanulmányozásakor a román kultúrkörben megkülönböztetett helyet foglalnak el az antropológia hozzájárulásai[6] és a másságról szóló történelmi tanulmányok. Az utóbbi években ezek gyakoribbak és megbízhatóbbak lettek, módszertani[7] motívumokat és problematikát tárnak fel, esettanulmányokat[8] és historiográfiai[9] értékeléseket mutatnak be. Az imagológiai kutatások és a társadalmi képzeletbeliség tanulmányozása túljutott a programszerű, módszertani puhatolózáson, olyan helyi, zonális, nemzeti kulturális közösségek struktúráinak szétbontását, illetve felépítését vizsgálva, amelyek újra felfedezik és/vagy kiépítik különböző szolidaritásukat.[10]

„Három évszázadon keresztül a kelet-európaiak arra használták a történelmet és annak értelmezését, hogy a szomszédokkal való kapcsolatokról és nemzeti identitásukról beszéljenek."[11] 1989 után a román–magyar kapcsolatokat a Másik szemszögéből, de az önmagunkról alkotott felfogás szemszögéből is értékelték.[12] A történelem során a román–magyar kapcsolatok azonosítása érdekében különböző technikákat rögzítettek, vállaltak fel és ültettek gyakorlatba; természetes különbségeknek tartott etnokulturális különbségek felépítésének módozatait:

- az idő etnicizálása – ilyenfajta azonosítás a fokozottan nacionalista töltetű munkákban található;
- a kultúra etnicizálása – ezt az etnikai azonosságtudat alapkövének és tartóoszlopának tekintik;
- a társadalmi azonosságtudat etnicizálása;[13]
- a földrajzi térség etnicizálása;
- a Másság diabolizálása, az identitást fenyegető természetes ellenséggel történő azonosítása; ilyen jellegű kijelentéseket mind a tradicionalista, mind a magát kiegyensúlyozottnak valló diskurzus tartalmaz.[14]

Az ilyen azonosulás eszközként való használata megtalálható a hagyományokhoz hű közösségi képzeletben, a történetírás *restitutio* típusú újrakiadásaiban, amelyeknek végcélja a nemzeti érzelem felébresztése.[15] Még azok a történészek is, akik új interpretatív távlatokat próbálnak keresni, foglyai maradnak a nacionalizmusra jellemző beidegződéseknek, és ellenzik a „történelem újraírását", ellenségeik a liberális történészeknek, akik „hipotéziseket dolgoznak ki, komoran szemlélik a nemzeti

https://biblioteca-digitala.ro

történelmet, kinyilvánítják, hogy kinek van igaza, és kit kell eltávolítani a történelemtankönyvekből, elhanyagolhatónak tekintik azt a belső tüzet, amely két évszázadon keresztül jellemezte a román történelmet".[16]

A pozitív dimenzió

A történetírás másik, a Kárpátokon belüli történelem problémavilágára figyelő, a regionális azonosságtudat kutatásában és kidomborításában érdekelt területe azt tartja, hogy annál inkább szükség van a történetírás azon motívumaira és témáira, melyek a társadalmi-felekezeti, együttélésbeli és kulturális kölcsönhatások területein megvalósuló tolerancia fejezeteit vizsgálják[17]; mert Erdély, éppen a múltján keresztül, történelmileg elkülönült entitásként, jól meghatározott helyet foglal el a román, a magyar, a szász történelemben és Közép-Kelet-Európa történetében. A románok számára Erdély jelenti a nemzeti érzés központját, a középkori román etnogenézis és intézményesítés forrásvidékét, a XVIII. századi román nemzeti mozgalom bölcsőjét; a magyarok számára ugyanaz a terület a XVII.–XVIII. században, a modern korban, az újjászületést jelenti; a szászok lakta Erdély pedig az az ország, ahol a szász nép történelmében, nyelvében, kultúrájában és alkotmányos jogaiban közösséggé kovácsolódott.[18] Ilyen értelemben, érthető, hogy mindhárom történetírás nemzeti-kulturális töltetű kliséket használ, ez az etnocentrizmus pedig berekeszti a valódi, racionális, sőt önkritikát gyakorló történetírás diskurzusának megnyilvánulási lehetőségeit az önmagunkról kialakított felfogások szintjén. Erre irányul Sorin Mitu történész diskurzusa, akit a saját-nemzeti sztereotípiák tanulmányozása foglalkoztat, azokat a sajátos módokat kutatja, amelyek alapján a társadalmak, és különösen a román társadalom, megtanulnak önleírókká, önértékelőkké, a nemzeti identitás megszületésének megértése érdekében úttörőkké válni. A szerző az erdélyi románság saját magáról alkotott képének legpregnánsabb leíró vizsgálatát adja, részletesen bemutatja az erdélyi román identitást globálisan kifejező témákat, kliséket.[19]

Témánk szempontjából jellemzőnek tűnik az a politikai és kulturális szférában, valamint a médiában jelentkező szenvedélyes vita, amelyet az alternatív tankönyvek problémája – a tanügyi reform legérzékenyebb pontja – váltott ki. Ami a tradicionalista és liberális történészek közötti ellentmondásokat és tisztességtelen vádaskodásokat illeti, az az úgynevezett botrány, melyet Sergiu Nicolaescu szenátor robbantott ki, amikor a Sigma Kiadónál megjelent tankönyvet „nemzetellenesnek" minősítette, önmagáért beszél. A tankönyv, a modern didaktika eszközeként, gördülékeny stílusban, kitér a globális jelenségekre, a gondolkodásmódok és intézmények történetére, bemutatja, hogyan járultak hozzá a nemzeti kisebbségek az állam szociokulturális megvalósításaihoz. Meglepő volt néhány történész nyilvános, vitriolos hozzászólása: a tankönyv nevelő funkcióját figyelembe sem véve úgy vélték, hogy ennek politikai kicsengése van, megkérdőjelezi a történelem tantárgyjellegét, kárt okoz a nemzeti történelemtudománynak.[20]

Az 1989 decembere utáni román történetírás diskurzusának kérdéskörét tárgyaló rövid és korántsem hiánytalan próbálkozásunk a józan és kiegyensúlyozott diskurzus válságának néhány szempontját próbálta ismertetni.

Jegyzetek:

1. Magyari-Vincze Enikő: *Antropologia politicii identitare naționaliste*, Kolozsvár, 1997.

https://biblioteca-digitala.ro

2. Vincent Yzerbit, George Schandron: Stereotipuri şi judecată socială, in Richard Bourhis, Jaques-Jaques-Philippe Leyens (szerk): *Stereotipuri, discriminare şi relaţii intergrupuri*. Iaşi, 1998.

3. Lásd Alexandru Duţu: Spiritul naţional, structurile şi mentalităţile, in *Viaţa Românească*, 1989, 4.; Pavel Ţugui: Trei academicieni denunţă mistificarea Istoriei României, in *Magazin Istoric*, 1996, 2.; Liviu Maior: *1848–1849. Românii şi ungurii*, Bukarest, 1998.

4. Anthony D. Smith, *National Identity*, London, 1991; Victor Neumann, Mitul statului etnonaţional, in *Dilema*, 1997, 2.

5. B. Anderson, *Imagined Communities: reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso editions and New Left Books (1983), 1991.

6. Andrei Oişteanu: *Mythos şi Logos. Studii şi eseuri de antropologie culturală*, Bukarest, 1997; Idem, Imagologia etnică, in *Dilema*, 2000, 369. Sorin Antohi: *Civitas imaginaris. Istorie şi utopie în cultura română*, Bukarest, 1999.

7. Luminiţa Mihaela Iacob: Reprezentarea identităţii etnopsihice. Structuri axiologice şi alteritate, in *Identitate şi alteritate în spaţiul cultural românesc*, szerk. Al. Zub, Iaşi, 1996; Andrei Pippidi: Identitate culturală în spaţiul românesc. Probleme de metodă. in id. mű, 56.–80. old.

8. Laurenţiu Vlad: Turcul un personaj al imaginarului popular, in *Caietele Laboratorului de Studii otomane*, Bukarest, 1993; 2., Sorin Mitu, Străinul în imaginarul social al românilor ardeleni la începutul epocii moderne, in *Identitate şi alteritate în spaţiul cultural românesc*, Iaşi, 1996.

9. Alexandru Zub: Despre studiul alterităţii la români, in id. mű.

10. Cuvînt înainte la *Identitate şi alteritate. Studii de imagologie, II.*, Kolozsvár, 1998; lásd a *Xenopoliana* szaklap programszerű, söt avangárd jellegét 1993–1994 között, de a kolozsvári egyetem égisze alatt közös kötetekben megjelent tanulmányokat is, melyek a másság kérdéskörét közelítik meg – *Viaţa privată, mentalităţi colective şi imaginar social în Transilvania*, 1996; *Etnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, ed. by Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta, 1995; *Church and Society in Central and Eastern Europe*, ed. by Maria Crăciun and Ovidiu Ghitta, 1997; *Identitate, alteritate în spaţiul cultural românesc*, Iaşi, 1996.

11. Katherine Verdery: *Compromis şi rezistenţă. Cultura română sub Ceauşescu*, Bukarest, 1994.

12. Melinda Mitu, Sorin Mitu: Românii văzuţi de maghiari – geneza unei imagini etnice moderne, in *Identitate şi alteritate. Studii de imagologie*, Reşiţa, 1996; Toader Nicoară: *Transilvania la începuturile timpurilore moderne (1680–1800). Societate rurală şi mentalităţi colective*, Kolozsvár, 1997.

13. Még az újabb Erdély-történeti kézikönyvekben is a hagyományos diskurzus szintjén tárgyalják az erdélyi román nemesség eltűnésének kérdését és az egymást fedő társadalmi-gazdasági és felekezeti szélsőségek állapotának problémáját; a románok elidegenedéséről beszélnek a nemességhez való tartozásuk miatt, valamint arról, hogy a társadalmi különbözőségek számuk megkétszereződéséhez vezettek, megtartották azonban társadalmi sajátosságaikat erősítő etnikai jellegzetességeiket – *Istoria României. Transilvania*, szerk. Anton Drăgoescu, Kolozsvár, 1997 –, észrevehető, hogy kimaradnak az árnyalatok, a feltételezett akulturális klasszikus jelenségek, az elit oportunizmusai, valamint a román nemesség hozzájárulása az erdélyi azonosságtudat kialakításához.

14. Ibidem – 1848-ra vonatkozóan a kézikönyvben ez található: „rémuralom veszi kezdetét a románokra nézve", „a románok ellen irányuló terror megerősödik" – in Ilie Bădescu, Dan Dungaciu: *Sociologia şi geopolitica frontierei*, Bukarest, 1995 –, a geopolitikai félelmek hatása alatt „európai geopolitikáról és intézményesített logisztikáról, az új határok logisztikájáról" beszélnek.

https://biblioteca-digitala.ro

15. G. Magherescu: *Antonescu Mareşalul României şi războaiele de reîntregire*, Bukarest, 1996 – „a magyarok Európa destabilizáló, a békét veszélyeztető, zavargásokat okozó elemei".

16. Liviu Maior: id. mű, Introducere.

17. Sorin Mitu: Iluzii şi realităţi transilvane, in Gabriel Andreescu, Molnár Gusztáv: *Problema transilvană*, Iaşi, 1999; Melinda Mitu, Sorin Mitu, id. mű.

18. Pompiliu Teodor: Transilvania: Spre un nou discurs istoriografic, in *Xenopoliana*, 1993, 1.- 4.

19. Sorin Mitu: *Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni*, Bukarest, 1997.

20. Ghe. Iscru, Florin Constantiniu, Dan Berindei, Alexandru Vulpe, Liviu Maior, Răzvan Theodorescu.

Fordította: Anna-Mária Nastasă-Kovács

Ovidiu Pecican

Az erdélyi múlt és a szintéziséhség

Nem ritka már és nem szinte elképzelhetetlen megírni Románia történelmét. Valamikor egészen másként volt. Haşdeunak, aki egy ilyen szintézist füzetekben kezdett el közölni, a parlament egy rendkívüli kitüntetést és komoly díjat szavazott meg. Xenopol volt az első, aki tizenkét kötetes munkájában befejezte a román történelem teljes áttekintését. Iorga több, rövidebb vagy hosszabb globális történelmet írt, később pedig különböző sajátos szempontokból is vizsgálta a régmúlt időket: a hadsereg, az oktatás, az irodalom történetét, az idegenek szemével szemlélt román fejedelemségek történetét... De Haşdeu is, Xenopol is és Iorga is, mindenik a maga módján, a maga korában kivételes egyéniségeknek számítottak. Szintézist készíteni nem szabály volt, hanem kivétel!

A két világháború közöttiek közül Constantin C. Giurescu volt az utolsó, aki a románok történelmét megírta. Fiát bevonva, egyike volt azon keveseknek is, akik a kommunizmus éveiben megpróbáltak visszatérni az egykori szintézisre, aktualizálva és felülvizsgálva azt. Egyébként az 1947 utáni idők nem kedveztek a szintéziseknek. Csupán a 60-as években közölt nagy négykötetes kollektív próbálkozás, az ország nagy egyetemi központjaiban dolgozó történészek együttműködésének eredménye uralta könnyedén a műfaj egészét, megpróbálva összeegyeztetni a marxista szemléletmódot egy mérsékelt nacionalizmussal. Meglátszott ez később, a diktatúra évtizedében, amikor Muşat és Ardeleanu évezredeket manipulált egy, a Ceauşescu-család politikájának szolgálatába állított, groteszk nacionalizmus értelmében. A hivalkodó és megjátszott egyenlősdi idejében a történelemre való globális rálátás monopóliuma lényegében a szolgálatos ideológusoké volt.

De a 90-es évek visszaállították a dolgok rendjét. Gyors ritmusban láttak napvilágot régebbi, a száműzetésben megjelent szintézisek (amilyen a Vlad Georgescué volt),

https://biblioteca-digitala.ro

újabbak, idegenektől származók (a Catherine Durandiné vagy a Keith Hitchinsé) és mások, amelyek itthon láttak napvilágot (kisebb közösségeké vagy egyéni szerzőké). A normalizálódás jele volt, a történelemírás felszabadulásának jele a politika zsarnoksága alól, a diszciplína, valamint a múlt újraolvasása kedvének újraéledése. És amikor a múlt évben ez a változás elérte az iskolát is – a gondolkodás érlelésének valódi helyét –, az alternatív tankönyvek bevezetése a nevelési folyamatba hatalmas politikai és sajtóbotrányt váltott ki. Régi meggyőződések inogtak meg, helyet adva a friss levegőnek, az eszmék terjedésének, az értelmezések sokféleségének.

Hát Erdély?

Nem lehet ugyanezt elmondani Erdély történelméről is. Valamikor, amikor Erdély a császári-királyi birodalom része volt, nem hiányzott a román hozzájárulás. A mostanában újra kiadott munkák közül illik megemlíteni legalább Ioan Budai-Deleanu értékes hozzájárulását, az *Originea popoarelor Transilvaniei*-t és George Barițiu kitűnő munkáját, a *Părți alese din istoria Transilvaniei*-t. Mindkét könyv az összes együttélő nemzetiségre való utalással tárgyalja a tartomány történelmét, ami éleselméjűségre, széles-látókörűségre és hozzáértésre vall. De Erdélyt illetően történelmi szintézist írt A.T. Laurian is (*Temișana sau scurta istorie a Banatului temișan; Die Romanien der österreichischen Monarchie*), Al. Papiu-Ilarian (*Istoria românilor din Dacia Superioară*) stb.

Erdély Romániával való 1918-as egyesülése után a történészek egy új, Al. Lapedatu, Ioan Lupaș és Ioan Moga körül csoportosult nemzedéke létre akart hozni Kolozsváron egy román historiográfiai iskolát. Lupaș számtalanszor visszatért az ország nyugati tartományának valóságára (*Contribuțiuni la istoria românilor ardeleni, Cronicari și istorici români din Transilvania, La Transilvania nel quadro geografico e nel ritmo storico romeno*). Ugyanígy Moga is (*Siebenbürgen in dem Wirtschaftsorganismus des rumanischen Bodens, Les Roumains de Transylvanie au Moyen Age*). Arra figyelve azonban, hogy az erdélyi románok történelmét minél jobban beillesszék a román történelem egészébe, a két történész közvetve egy egyoldalú történetírás modelljét kínálta, mert az általuk felidézett múlt már nem volt közös a többi erdélyi nemzetiség múltjával. Így a történetírás nagyon értékes dimenziót veszített el. Modelljük a közvetlen tanítványok modelljévé vált. Marina Lupaș-Vlasiu rövid szintézise (*Aspecte din istoria Transilvaniei*) az elfogadott megközelítési modellt használta, és még az idegenek (mint például Mario Ruffini, az *Istoria românilor din Transilvania* szerzője) sem tértek el tőle. Ennek a vonalnak – jó és rossz értelemben egyaránt – igazi folytatója azonban Ștefan Pascu volt. Erdély szüntelenül megjelent tolla alatt. Négykötetes szintézise, a *Voievodatul Transilvaniei*, a Lupaș-modellt követte, amelyet több-kevesebb koherenciával fejlesztett tovább. De végeredményben ő egy Lupașnál és Mogánál is megtalálható tematikát folytatott. Annak a módnak azonban, ahogy Ștefan Pascu Erdély történelmét tárgyalta, igazi dicsőségteljes mozzanata a *Din istoria Transilvaniei* (1947) című kötet volt, amelynek következtében – állította később a kutató – nacionalizmus vádja miatt elvesztette állását.

Másképp járt el David Prodan, a két világháború közöttiek legértékesebb követője, akik közé fiatalkorában ő is tartozott, s akit éppen annyira foglalkoztatott a román Erdély, és éppen annyira elhatárolta magát a „többi" Erdélytől. Szintézisei újrateremtik az erdélyi parasztság életét, az 1784-es Horia-féle felkelést és az erdélyi értelmiség modern

https://biblioteca-digitala.ro

nemzettudatának kialakulását. De a románok és a „többiek" közötti szakadék nála is áthághatatlan.

Románia, és nem Erdély

Említésre méltó paradoxon, hogy bár 1989-ig Erdély történelme szintézisének jó vagy rossz, akár egyoldalú kidolgozása a szakemberek tevékenységi körébe tartozott, a kommunizmus bukása megakadályozta a további próbálkozásokat. Az a lélektani pillanat, amely ezt az állapotot kiváltotta, a Magyar Tudományos Akadémia Történelemtudományi Intézete által a nyolcvanas évek második felében kiadott közös szintézis volt, amely ennek a történelmi tartománynak a múltjával foglalkozott. A román szakemberek akkor megelégedtek azzal, hogy közös kötetben megjelentetett pamfletekben és vitacikkekben (a diktatúra bukása előtt) vagy propagandabrosúrákban (1990 után) részleteiben vagy egészében bírálják magyarországi kollégáik kiadványát. És mert a vaskos magyar kötetekben területi követelések lehetséges eszközét sejtették, a románok kezdettől fogva jobbnak láttak felhagyni az erdélyi történelem szintézisének tervével. Ily módon egyenesen törvénytelennek tartották Erdélynek Románia testéből való bármilyenfajta „elszakítását" – még ha az csak tematikai, jelképes és módszertanilag igazolt is. Így történhetett meg, hogy például Mircea Păcurariu könyve, az *Istoria bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș* (1992) vagy az Anton Drăgoescu közgaszdász által koordinált masszív *Istoria României. Transilvania* (I. kötet 1997, II. Kötet 1999) figyelemre méltó kivételek maradnak.

Több évszázados fejlődése után, amelynek során, mint láttuk, a többnemzetiségű nyitáshoz való hozzájárulást sem kerülte meg az erdélyi román történetírás, íme, az erdélyi történészek ma megfélemlítve visszavonultak a neopasszivizmus állásaiba. Csupán a két világháború nacionalizmusa vagy a világháború utáni nemzeti-kommunizmus által meghatározott új keletű hagyományokra figyelve, attól a félelemtől hajtva, hogy precedenst teremthetnek, vagy egyszerűen csak előítéletből, megtiltják maguknak a régebbi közigazgatási-területi egységeken alapuló tematikai válogatást. Abban a történelmi pillanatban, amikor a globalizáló tendenciát bizonyos regionalizálás ellensúlyoz, és olyan politikai összefüggésben, amelyet az a közösen kifejezett vágy jellemez, hogy belépjünk az európai föderációba, az erdélyi román történészek elitje visszautasítja annak a szerepnek az elfogadását, amely rá vár: hogy intelligenciáját és szakértelmét a tartomány múltja újravizsgálatának szolgálatába állítsa.

Elfogadható vagy sem, világos, hogy Erdély néhány évszázadig a Magyar Királyság része volt. Tetszik vagy sem, Erdély később önálló fejedelemséggé vált török fennhatóság alatt. És akarjuk vagy sem, az Ausztriai Ház további évszázadokra megragadta a fejedelemség kormányrúdját, integrálva azt a Habsburg Birodalomba. Ahelyett hogy megpróbálnák megérteni, hogyan tudtak annyi évszázadon keresztül együtt élni az Erdélyben élő népek, történészeink közül sokan csak arra szorítkoznak, hogy „Erdély történelmének válogatott fejezeteit" kiválasszák. De a kritérium, amelynek alapján ezeket kiemelik – meg nem nevezve –, a revans kritériuma („most rajtunk a sor!") vagy a történelem helyesbítéséé („hallatsszék a mi hangunk is!"). Egy részleges történelmet nem helyettesíthet egy másik, ugyancsak részleges történelem. Vagy ha igen, csupán a múlt helyesebb és kiegyensúlyozottabb megismerésének rovására teheti.

https://biblioteca-digitala.ro

Másrészt Erdély „országai"-ról, kenézségeiről, vármegyéiről, székeiről beszélni intelligencia kérdése is. Igaz, nem teheti meg bárki. De a szakképesítés megszerzése és a tisztesség segítheti a történészt abban, hogy különleges képességek nélkül is figyelemre méltó szakmai színvonalat érjen el. Az etikai kódra – amely, lehet, láthatatlan, de minden szakmában jelen van – is kiterjesztve a kérdést, azt hiszem, hogy egy térség belakásának kérdése sokféleképpen vethető fel. Egyike ezeknek kétségkívül az illető hely kulturális tulajdonba vétele. Mindaddig, amíg csak azért áldozzuk fel az erdélyi történelem sajátosságait, hogy még egyszer kihangsúlyozhassuk az itteni és a Kárpátokon túli románok múltjának egységére vonatkozó elemeket, ismereteink bizonytalanok, felületesek, leegyszerűsítők lesznek. A szakma tisztelete megköveteli, hogy arra a méltóságra emeljük, amelyet megérdemel. Az osztrák uralom senki számára nem volt ugyanolyan, mint a török uralom. Nem illik tehát, hogy eltekintsünk ilyen kérdésektől.

Erdély történelme vagy történelmei?

A román történetírás belemerevedése a szóban forgó kérdések vitájába, egy elbűvölő és magas fokú komplexitású képből való problémás kiszakítás gyakorlása lényegében a hiányos szakmai felkészültség következménye is. Ioan Lupaş nemzedéke számára a magyar és német nyelven való olvasás nem okozott nehézséget, mint legtöbbünk számára. Ráadásul a latin írás kibetűzésére való felkészítést sem a mai módon kezelték. (Az akkori iskolákban a gondot inkább a szláv és a cirill ismerete okozta.) De ezeken a figyelmesebb intézményi tevékenységgel vagy egyéni erőfeszítésekkel megoldható elégtelenségeken túl, az erdélyi történelem szintéziseitől való félelem voltaképpen a múlt számos olyan vetületének megkerülését jelenti, amelyről még vitatkoznak. Ahelyett hogy ezekben a vitákban éppen azokat a kereteket látnák meg, amelyek között az ismeretek fejlődése megindulhat, ingoványos területeknek tartják őket. Egyesek a régi válaszokat fogadják el, vagy azért mert kielégítőknek tartják őket, vagy mert egyszerűen konformisták. Mások saját hátuk mögé rejtözködnek azt állítva, hogy a szóban forgó kérdőjelek a politikumhoz tartoznak, amely manipulálja a múlt adatait. Ezzel behódolnak egy – valós vagy képzelt, régebbi vagy újabb – ideológiai nyomás előtt, önként lemondva arról, hogy „bejárásuk" legyen a múlt egyes területeire. 1990 után, tudomásom szerint, Erdélynek egyetlen olyan történelme jelent meg, amelyet román írt; azt is egy – bár leszűkített – egyetemi előadás megtartásának szükségessége ihlette, és csupán a középkorra szorítkozott. Azt sem tartották időszerűnek, hogy az idegen szakirodalomból lefordítsák az Erdélynek szentelt munkákat. Gondolok itt a Magyar Tudományos Akadémia Történelemtudományi Intézetének szintézisére is, amely a 80-as években fordulatot eredményezett az említett földrajzi és történelmi térség iránti érdeklődésben. De ebben az esetben is figyelemre méltó kivételt jelentett egy csíkszeredai kiadó kezdeményezése, amely a román közönség rendelkezésére bocsátotta a történetírás ezen toposzának néhány újabb magyar szempontját.

Opportunizmus, félelem vagy gátlás akadályozza-e az Erdélyre vonatkozó kutatás gyorsabb fejlődését? Bármelyikről van is szó, talán itt az ideje, hogy minél tisztességesebb módon eltávolítsuk őket.

Fordította: Hadházy Zsuzsa

https://biblioteca-digitala.ro

Magyari-Vincze Enikő

A kolozsvári egyetem és az etnikai határvonalak átlépésének esélyei

1990-től errefelé Romániában sokszor tanúi lehettünk annak, ahogyan az önálló magyar állami egyetem kérdése átformálta a politikai küzdőtér törésvonalait. Olyan politikai stratégiákat jelenített meg, amelyek meghatározzák az arról való elképzelést, hogy miként kell „a románoknak" és „a magyaroknak" megosztaniuk Erdélyt. S miként lehet és kell a magyar kisebbséget megnevezni, elhelyezni és elismertetni Románia társadalmi és kulturális rendjében. Az egyetem körüli vita a romániai magyar identitás politikájának egyik igen fontos megnyilvánulása, de ugyanakkor újratermelője is. Felidézése tanulságos annak a párbeszédnek a vonatkozásában, amely a *Provincia* lapjain zajlik a regionális, etnikai határvonalakat átlépő társadalmi mozgalom, illetve politikai párt elgondolhatóságának, létrehozhatóságának esélyeiről.

A nemzetállam terminusaiban való gondolkodás logikája szerint a romániai magyar identitás politikája a kisebbségi létet – mint az Erdélynek Romániával való 1918-as egyesüléséből származó problémát – a kulturális autonómia kiépítésével képzelte megoldani. A magyarként való megmaradás – mint morális kötelesség – feltételeit a saját kulturális intézmények kiépítésében és fenntartásában látta. Ezek révén gondolta el a magyar anyanemzethez való kapcsolódást, a román államhoz való tartozást, valamint a romániai magyar kisebbségnek mint önálló entitásnak a létét. Eszerint a kultúrának a saját állam funkcióit kellett betöltenie, intézményeinek a romániai magyarság létezését kellett biztosítaniuk és bizonyítaniuk. A kultúra politikája vált a politizálás domináns területévé, miközben az elitek a kultúrnemzet és a nemzeti kultúra eszméjét a magától értetődés és a „normalitás" hatalmával ruházták fel. Ebben a kontextusban az egyetem a politizálás célja és eszköze lett, olyan küzdőtér, melyen keresztül folytatódott az erdélyi román és magyar elitek közti évszázados kulturális versengés.

A kolozsvári egyetem története tükrözi azokat a társadalmi mintákat, amelyeket a két, feladatát az etnikai misszióban meghatározó elit elképzelni tudott a román–magyar erdélyi együttélés esélyeiről és lehetőségeiről. Ezek közül az egyik az intézményi szegregáció konfliktusos modellje. A „román föld, román egyetem" – „magyar föld, magyar egyetem" eszmék jegyében a domináns etnikum a másikat, a nem dominánsat messzire száműzi az általa uralt élettérből, a monokulturalizmust tartja követendő és megvalósítandó mintának (lásd az 1872-es, 1919-es, 1940-es egyetemalapításokat Kolozsváron). A második modell a konszenzuson alapuló szeparatizmus, amely elismeri a kulturális különbségeket, intézményes kereteket is biztosít ezek gyakorlására, de mindezt csak egymástól jól elhatárolt világok egymásmellettiségében tudja elképzelni (lásd 1945). A harmadik minta az intézményes asszimilációt tartja megoldásnak, a „keveredés", a látszatra közös intézmény a domináns csoport hegemonikus törekvéseit takarja, úgy szünteti meg a kulturális különbségeket, hogy bekebelezi azokat (lásd 1959-től a kolozsvári közös egyetem történetét, Magyari-Vincze Enikő: *Antropologia politicii*

https://biblioteca-digitala.ro

identitare naţionaliste, Kolozsvár, 1997; A kolozsvári egyetem és a romániai magyar identitás politikája. In *Replika*, 1999/4).

Függetlenül attól, hogy éppen melyik minta szerint szerveződött, „Az Egyetem" mint nemzeti szimbólum feletti átpolitizált egyezkedés mindig erőteljesen szervezte az erdélyi román, illetve magyar elit társadalmát. Rögzítette a meggyőződést, miszerint a hatalomra került mindenkori többségnek mindig a kisebbségi státusba kerülőtől valamit elvonva kell bizonyítania felsőbbrendűségét. A mindenkori kisebbségnek pedig a történelmi igazságszolgáltatásért folyó (fizikai vagy szimbolikus) harcra, illetve a megfelelő visszavágásig (a fizikai vagy szimbolikus száműzetésből való visszatérésig) tartó túlélésre és megmaradásra kell berendezkednie. Mint ilyen, hozzájárult annak az elképzelésnek a kikristályosodásához, miszerint az Erdélyben való együttélés nem más, mint folyamatos küzdelem a románok és a magyarok között. Ebben a győztes és az áldozat állandóan újratermeli ezeket a pozíciókat, a hozzájuk kapcsolódó frusztrációkat, az általuk legitimálódó stratégiákat és magát az etnikai terminusokban meghatározódó társadalmi és kulturális rendet.

1996 után úgy tűnt, a közös intézményben beindulhat az ennek megosztása feletti, alulról felfelé történő, pragmatikus egyezkedés. Az egyetem politikai instrumentalizálásának hagyománya, a mai hatalmi érdekellentétek és a kommunikáció hiánya miatt azonban nem ez történt. A vita tárgyává váló megoldás, a Babeş–Bolyainak mint úgynevezett „multikulturális egyetemnek" az újradefiniálása, nem ennek eredményeként artikulálódott. A megváltozott politikai helyzetben valójában a szétválás alternatívájaként, felülről jövő kezdeményezéseként került be a politikai hangvételű viták kontextusába. A magyar elitek a multikulturalizmust mint fentről és „a románok" részéről jövő ajánlatot inkább gyanúsnak, mint kielégítőnek tartották, a román hegemóniatörekvések újabb, álcázott változataként kezelték. Román részről sokan úgy gondolták, elfogadhatatlan az a gondolat, miszerint a románság jelenlétét ezen az egyetemen a magyaroknak nagyobb hatalmat adva kellene vagy lehetne újradefiniálni. A románok és magyarok közti egyezkedés a közös kormányban való részvétel kontextusában sem tudott harmadik, etnicitás-semleges megoldást eredményező párbeszéddé alakulni. Különböző forrásokból táplálkozva, de mindkét részről, a másikkal szembeni frusztrációk keveredtek a felsőbbrendűség érzésével. Az attól való félelem, hogy az etnikai „másik" becsap bennünket, együtt járt azzal a hittel, hogy nem szólhat bele a mi ügyeinkbe. Ennek eredményeként a felek kiindulópontjai és eredeti elképzelései az együttműködés határairól és lehetőségeiről gyakorlatilag újratermelődtek. Végső soron maga az etnizáló paradigma és a kulturális identitáspolitika győzedelmeskedett, a multikulturalizmus helyi jelentései pedig a román és a magyar értelmezés szembenállásából bontakoztak ki.

További elmélkedések az etnikai határvonalak átlépésének esélyeiről*

Most azt próbálom megérteni, hogy miért többszörösen bonyolult másképp gondolkodni magunkról, a másikról, együttélésünkről, intézményeinkről, mindennapi gyakorlatainkról.

* A cikk második része a lap áprilisi számában jelent meg.

https://biblioteca-digitala.ro

Úgy gondolom, hogy mindenekelőtt azért nehéz az etnikai határvonalak átlépéséről beszélni, mert egy furcsa paradoxonon belül mozgunk: azt tételezzük fel adottságként, aminek feloldásán elmélkedünk. Új típusú identitáspolitika lehetőségét keressük, miközben újratermeljük az etnikumcentrikus gyakorlat alapvető feltételezését, miszerint az etnikai határok egyszer és mindenkorra adottak. Abban különbözünk azoktól, akik az elkülönülés és a határok fenntartása nevében cselekednek, hogy – számukra érthetetlenül – nem ezek fenntartását, hanem átlépését tartjuk kívánatosnak. A két álláspont tehát két különböző érték alá rendeli érvelését, és mint ilyen, összeegyeztethetetlennek tűnik: az egyik értelmezésben a „határátlépés" az „önazonosság" feladását jelenti, a másikban a „határ" fenntartása konfliktusok sorát termeli. De mindkettő foglya marad az etnizáló paradigmának mint diskurzív/szimbolikus hatalomnak, amely – amint Foucault óta tudjuk – előírja és szervezi a magunk és a másik elképzelését, mindennapi gyakorlatainkat és kapcsolattartási szokásainkat, miközben lehetetlenné tesz/megtilt másokat.

Fontos tehát azon gondolkodnunk, hogy miként lehet kezelni az említett paradoxont. Egyrészt arra kell figyelnünk, hogy miként jött/jön létre az etnikai határban való gondolkodás hatalma, és bizonyos kontextusokban miért az etnikai csoporthoz való tartozás tudata és gyakorlata uralja a társadalom szerveződését. Történészek és antropológusok (csak a „klasszikusokat" említve, például Frederik Barth, Benedict Anderson, Eric Hobsbawn) fontos támpontokat szolgáltatnak számunkra ebben a tekintetben. Másrészt azt kell tudatosítanunk, hogy a mindennapi életben az etnikai határ fenntartása és átlépése egymást kiegészítő folyamatok, miközben kereszteződnek a más terminusokban (például nem, osztály, életkor, szexuális orientáció) definiált elkülönülésekkel. Ez utóbbi vonatkozásában segítségünkre válnak azok a feminista elemzések, amelyek – a feminista identitáspolitika (ön)kritikáját is adva – etnikum és társadalmi nem kapcsolatának bonyolult összefüggéseit tudatosítják.

A *Provincia* hasábjain folyó vita a transzetnicitásról, konkrétabban az etnikai határokat átlépő politikai párt létrehozhatóságáról (2001. január–február) nem érintette ezeket a kérdéseket. Mint ahogyan nem igazán szólt az elitek, elsősorban a humán értelmiségiek és politikusok felelősségéről sem, arról, hogy 1990 után mind a politikum, mind a civil társadalom, mind pedig a társadalomkutatás a maga módján erősítette/újratermelte a határok adottságába vetett hitet. Valójában, persze, igen nehéz úgy beszélni jelenségekről, például az „etnikai határokról" és az etnikai identifikációról, hogy ne használjuk létező fogalmainkat, illetve nehéz úgy használnunk ezeket, hogy közben folyton megkérdőjelezzük érvényességüket. És igen bonyolult úgy képviselnünk elnyomott, hátrányos helyzetű társadalmi kategóriákat (például etnikai, nemi és szexuális „kisebbségeket"), hogy közben tudatosítjuk magának annak az identitásnak a viszonylagosságát és belső különbségeit is, melynek nevében programokat, politikákat találunk ki. Pedig ha bizonyos (például az etnizáló) gondolkodásmódok és gyakorlatok uralmát és uralmának megváltoztathatóságát akarjuk megérteni, ezt kell tennünk. Egy diskurzus hatalmát akkor győzzük le, ha következetesen szétszedjük fogalmait, szabályait, tiltásait, és ha rájövünk, mi magunk miként állunk hatalma alatt. Intellektuális eretnekség ez, s aki ebbe fog bele, nem tudatosíthatja eléggé, miként és mikor válik marginálissá, s nem csodálkozhat többé azon, hogy miért marad ki folyton az uralkodó osztályozási rendszerekből, miért nem élvezheti a valahova tartozás megnyugtató tudatát

https://biblioteca-digitala.ro

egy olyan környezetben, ahol a többség ezt tartja „normalitásnak". Az átlépés és az áthágás gyakorlata legtöbbször nem marad büntetlenül abban a kontextusban, amely az „autentikus értékeket" az elkülönült életvilágokban lokalizálja. A hibriditás, a vegyesség, a köztesség „harmadik" állapotát sem az etnikai, sem a szexuális identifikáció vonatkozásában nem jutalmazza az a közösség, amely arra szocializálódott, hogy „vagy-vagy"-okban, bináris oppozíciókban gondolkodjék, és az a felfogás, amely a különbségeket „biológiai adottságokkal" magyarázza.

Azok tehát, akik a transzetnikus kezdeményezések lehetőségén gondolkodnak, nem hagyhatják figyelmem kívül, miként lépik át mindennapi életük során az emberek minduntalan különféle határaikat, valamint azt, hogy kik és miként hozzák létre ezeket a határokat. És nem felejthetik el, milyen paradoxonokkal kell megküzdeniük, és meddig kell a dekonstruálásban és a hagyományos gondolkodásmód kritikájában elmenniük, ha felvállalják a transzetnicitás mint társadalmi-politikai program és utópia kitalálását egy olyan környezetben, amely az etnikumba zártságot tartja a társadalmi együttélés egyik alapvető kritériumának.

Fordította: Venczel Enikő

Edit Szegedi

A premodern Kolozsvár

A XVI.–XVII. századi Kolozsvár identitása olyan probléma, amely ellentmond minden purizmusnak. Ilyenformán provokációvá válik, és nem csak a történészek számára. A nehézséget nem csupán ennek a városnak demográfiai, társadalmi és vallási struktúrája okozza, hanem még inkább a történelem politikai hangszerelése: az utóbbi 150 évben az etnolingvisztikai sokféleség nem tartozott a politikai ideálok közé. Így tehát a premodern Kolozsvárt a nemzeti szempontból militáns historiográfia csupán mint szükséges rosszat vizsgálhatta, mint átmenetet egy vegyes összetételű városból az etnolingvisztikai szempontból tiszta városba.

Kolozsvár, demográfiai és politikai struktúrája következtében, kivétel volt a középkori Erdély városainak térképén: az 1458-as Unió, voltaképpen a Mátyás király adományozta diploma eredményeképpen a várost, paritásos alapon, mindkét politikai nemzet, a szász és a magyar vezette, és a jótékonysági és társadalmi intézményeket közösen használták. A paritásos vezetési rendszer nagyon egyszerű volt, és megőrződött a XVIII. századig, amikor is a nemzetiségi paritás átváltozott katolikus-protestáns, vallási paritássá. A külső tanácsot és a Szenátust 50, illetve 6 szász és ugyanannyi magyar alkotta. A városi bíró és a királyi bíró tisztségeket felváltva töltötte be egy szász és egy magyar. Az Unió 1568-ban történt megújítása után a parókusi tisztséget felváltva ennek a két nemzetnek a képviselői töltötték be (amikor például a város bírája a magyarság köréből került ki, a plébániatemplom kizárólag ezé a nemzeté volt). A Kolozsvárra

https://biblioteca-digitala.ro

vonatkozó leírások ezt a jellegzetességet meghatározóként hangsúlyozzák ki Kolozsvárra nézve.

Ez az együttélés természetesen körülményes volt, konfliktusok is bekövetkeztek, mint amilyen az 1568-as volt, amikor ezek a nemzetek összetűztek a Szent Mihály-plébániatemplom használatán és azon, hogy ki töltse be a plébánosi tisztséget. Ez az igazi „interetnikai konfliktus", amelyben a két tábor kölcsönösen a legválogatottabb szidalmakkal káromolta egymást, és a „legmodernebb" történelmi érvekkel élt (2000 éves létezés, az elsőként való bejövetel, uralkodó nemzet stb.), meghatározó a premodern Kolozsvár egyéni és kollektív identitása szempontjából.

Ennek a konfliktusnak élharcosai között voltak Kolozsvár reformátorai, Heltai Gáspár/Kaspar Helth és Dávid Ferenc/Franz Hertel (Davidis) is. Mindketten a szász tábort támogatták. Dávid Ferenc volt Kolozsvár utolsó olyan plébánosa, aki nem a két nemzet közötti alternatív választás alapján jutott tisztségéhez, hanem annak a monopóliumnak alapján, amit a szász nemzet e fölött a tisztség fölött gyakorolt. Ugyanakkor azonban a két reformátor a magyar nemzet tagjaként vett részt az erdélyi vallásos vitákban. Így tehát ugyanaz a személy Kolozsváron kívül a magyar nemzet képviselője, a szász nemzethez való tartozása alapján pedig Kolozsvár első lelkésze lehetett. Heltai esete még érdekesebb, mert szász létére majdnem kizárólag magyarul írt és nyomtatott.

Helth/Heltai irodalmi és nyomdai tevékenysége, amely sok etnicista kútfő spekulációjának tárgya, egyrészt a reformáció és a fordítói munka közti összefüggésből, másrészt az erdélyi könyvpiac helyzetéből kiindulva érthető meg. Hogy megértsük az első szempontot, árnyalnunk kell a reformáció és a nemzeti identitás kialakulása közötti kapcsolatot. Bármilyen állhatatos és csábító is lenne a reformációt *avant la lettre* nemzeti mozgalomként értelmezni, ennek a perspektívának a fenntartása nemcsak a historiográfiai horizont beszűkülését okozná, hanem a hibás útra való térést is. A reformáció már a kezdet kezdetén a fordítás és nemcsak a Biblia fordításának mozgalma volt. A reformátorok írásai gyakran két változatban íródtak (hazai nyelven és latinul), de ha csak az egyik nyelven írták meg, lefordították. Mi több, a reformátorok erkölcsileg kötelesnek érezték magukat, hogy írásaikat ne csak azzal a nyelvi közösséggel ismertessék meg, amelyhez tartoztak, hanem más közösségekkel is, az egész kereszténységet szolgálva ilyen módon. Természetes volt tehát a más kultúrák és nyelvek iránti érdeklődés, beleértve az anyanyelvtől eltérő nyelv használatát, és nem egzotikus foglalkozás.

Helth/Heltai azonban gyakorlati érzékkel megáldott ember volt. A reformátort és nyomdászt nemcsak reformátori tevékenysége, hanem gyakorlati meggondolások is arra késztették, hogy a magyar nyelv felé forduljon: Ha továbbra is német és latin nyelven nyomtatott volna, telített piacnak dolgozott volna. Irodalmi és nyomdai tevékenysége hiánypótló volt az erdélyi könyvpiacon. Ilyenformán Helth/Heltai (valószínűleg) az első marketingszakember Erdély történetében.

Még összetettebb a helyzet a XVII. században, amikor a név csak nagy ritkán ad információt a nemzeti hovatartozásról. Miután 1568-ban Kolozsvár áttér a Szentháromságtagadásra (a magisztrátus határozata és nem Dávid prédikációinak eredményeképpen), ennek a hitnek valamilyenfajta szent városává válik. Az unitárius szászoknak, akik már nem érintkezési, csupán kultikus nyelvként használták a németet, el kellett viselniük, akárcsak az egész városnak, a kálvinista fejedelmek politikájának szigorúságát. Különösen

https://biblioteca-digitala.ro

az I. Rákóczy Györgytől kapott támogatás következtében a kálvinizmus gyorsan visszanyerte az 1566–1568 között elvesztett terepet, így 1620-ban létrejön a szászoknak egy kálvinista közössége, amelynek I. Rákóczy György fejedelem 1635-ben eredetileg az unitárius szászok birtokában levő imaházat adományoz. A helyzet nagyon nehezen érzékelhető és láttatható összetettsége már a premodern Kolozsvár identitása néhány vonásának ebből a felsorolásából is kiderül, hiszen még elevenek a XIX. században rögződött etalonok. Szinte legyőzhetetlen nehézségeket okoz Helth/Heltai karrierjének megértése vagy az, hogy a premodern Kolozsvár történetét ne a nemzeti küzdelmeket megelőző történelem prizmáján keresztül lássuk. Míg azoknak a szász írástudóknak, akik a XX. században Kolozsvárral foglalkoztak, a kolozsvári szászok történelme az elvesztett identitás történelme, a magyar történetírók számára a reformáció nagy győzelem kezdetét jelenti. A kizárólagos identitásoknak ez a perspektívája, amelyet alapjában véve az a marxista historiográfia is osztott, amely nem tett mást, mint továbbvitte és a marxista diskurzus érveivel igazolta a XIX. század nemzeti versengésének eszméit, olyan volt és ma is olyan, mint az említett szász elfogultság: homályos a premodern Kolozsvár összetett identitása szempontjából. A kolozsvári reformáció történetét éppúgy, mint a magyar nyelv majdnem kizárólagos használatát Helth/Heltai részéről a politikai konjunktúra szerint értelmezték: Helth/Heltai számára a magyarok „missziós terepet" jelentettek.[1] A reformáció Jakab Elek (egyébként kitűnő) Kolozsvár-történetében is úgy jelenik meg, mint a Kolozsvár szásztalanításához vezető út, vagyis mint a magyar elem győzelme; az 1568-as Unió a szász egyetem elhagyása miatt mint végső csapás a szász elemre. A politikai szükségesség szempontjából a felekezeti térhódítás, pontosabban a felekezetváltás ugyanolyan értelmezést kapott: Helth/Heltai döntésének, hogy magyarul nyomtasson, Jakab Elek jakobinus-töltetű magyarázatot ad, megállapítva, hogy „a magyar szellem akkor is, most is a szabadság szelleme a magyar királyság keleti felén"[2] (így Helth/Heltai az 1867 utáni nemzeti politika előfutáraként jelenik meg); az antitrinitarizmus győzelmét tehát a magyar elem győzelmének tekintik; egyes szerzőket már a gondolat is, hogy a szászok mások is lehettek, mint lutheránusok, képtelenné tesz a historiográfiai és irodalmi kliséktől eltérő valóság iránti fogékonyságra. Helth/Heltainak a magyar irodalom területén végzett tevékenységét a szász feudális polgárság elutasításaként és a magyar vásárok lakosságának (civispolgárok) haladóbb világához való visszatérésként értelmezték. Így a kálvinizmus/unitáriánizmus = magyar identitás = a historiográfiai liberalizmus és nemzeti romantika fejlődésével egyenletet marxista köntösbe bújtatva vitték tovább.

A premodern Kolozsvár kutatása nacionalista szellemű ideologizálásának elutasítása nem jelenti ennek az érzékeny problémának politikai szempontból korrekt megközelítését. A premodern Kolozsvárt nem lehet az együttélés modelljeként használni, sem mint a multikulturalitásért való védőbeszédet, mert ilyenformán visszatérnénk oda, ahonnan elindultunk. Minden kaland után, amelyen Erdély történetírása átesett, talán elérkezett az idő, hogy a múltban ne (csupán) a jelen igazolását keressük.

Jegyzetek:

1. Rudolf Schuller: *Aus der Vergangenheit Klausenburg*, Kolozsvár, 1925, 73.
2. Jakab Elek: *Kolozsvár Története*, II., Kolozsvár, 1870, 229.

Fordította: Hadházy Zsuzsa

https://biblioteca-digitala.ro

Al. Cistelecan

Provincia minima – Az erdélyiség keresése

Mindig rossz szemmel nézik a szkeptikusokat, ha alkalmasint valamilyen konstrukcióról van szó, akár egy ház, akár valami elvontabb vagy legalábbis kevésbé tapintható dolog konstrukciójáról. Egy intézmény felépítése esetén sem fogadják őket szívesebben. Részint a kishitűség miatt, amit gerjesztenek, de még inkább azért, mert túl sokan vannak. Különösen a románok között sokasodtak meg szédítően, a bizalmatlanság és a tehetetlenség akut érzésének következtében. A román nemzet, ha eredetileg nem is volt szkeptikus, mostanra azzá vált. Ami igaz, az igaz: a jó modorhoz is hozzátartozik, az előkelőség jele, ha nem éppen az intellektualitás biztosítéka, hogy az ember valamennyire szkeptikus legyen. Románia ma lelkesek, *negyvennyolcasok* után sír, miközben cinizmusban pózol. Mégis, a szkeptikus szerepe nem mindig egységes. A románoknál legalábbis a nagy kulturális konstrukciók (vagy legalábbis néhány közülük) egyes szkeptikusoknak köszönhetőek. Maiorescu és Lovinescu például szkeptikus alkat volt, de a lelkesedésnél konstruktívabb állhatatosságot tudtak bevinni projektjeikbe. A lelkesek elkezdenek valamit, de azt általában a szkeptikusok folytatják. Ez többé-kevésbé természetes, mert a lelkesedés égő, romboló, és hamar kimerül. A szkeptikus a lelkesnek az árnyéka. A lángrakapásokra, a túlzásokra mindig ráönt egy-egy vödör hideg vizet, hogy csillapítsa, megszelídítse a tervek féktelenségét. A szkeptikus szükséges az építkezéshez, mert ő a dilemmatikus lelkiismeret, a terv problematikája. Minthogy sem önmagától, sem az eszméktől nem tud megrészegedni, ő a terv minimális kiterjedésének biztosítéka, mert kételkedve tekint annak maximális kalandjára. Nem akarok itt (feltétlenül) védőbeszédet tartani a szkepticizmus érdekében, de nem árt.

A második évfolyamába lépett *Provincia* menet közben újrafogalmazza önmagát. Mind az önmagában vett eszme (eszmék) progressziója, mind pedig az intellektuális piac reakciója, úgymond a *feed-back* eredményeképpen. Ez annyira biztató, hogy Molnár Gusztávot rendkívül derűlátóvá tette az idei 1.-2. szám *Mi, erdélyiek...* című vezércikkében. Nem szeretném lehúzni ezt az optimizmust, hiszen meg vagyok győződve tónusosságáról. De berúgni sem szeretnék túlságosan illékony alkoholjától. A *Provincia* néha bátor, néha vakmerő. Félek azonban attól, nehogy ez az utópisták bátorsága és

https://biblioteca-digitala.ro

azoknak a látnokoknak a vakmerősége legyen, akik már nem érzik lábuk alatt a földet. Az időnkénti tükörbe nézés nemcsak szükséges, hanem kötelező is. Nem idézek itt fel egyet sem a torzult reflexiókból, sem a rosszindulat, sem a (túl sok) empátia által eltorzítottakból. Egy jóindulatú olvasó esetéből indulok ki, amely azonban súlyos *öncélúság* vádját tartalmazza. A *Philosophy and Stuff* 2001/9-es (az egyetemnek mint intézménynek szentelt) számában egy elég elkeseredett és „szkeptikus" levelező-munkatárs, Demeter Szilárd egy adott pillanatban azt mondja: „Hát, Duci, abban az interjúban, amit a *Korunk*nak készítettünk, teljes egészében az *agora* kifejezés használata ellen voltál. Csupán beszélgetésünk után erősödött meg az a meggyőződésem, hogy ennek a – «lényegileg görög» – szónak a használata tökéletesen jogos. Éppen, mert nem létezik semmiféle agora. Vannak érdekes kezdeményezések, mint például a *Provincia* (Gabriel Andreescu és Molnár Gusztáv szerkesztésében) vagy az *Apostrof* és a *Korunk* által szervezett rendezvények – kételkedem abban, hogy mindezeknek lenne valamilyen hatásuk, lenne valamilyen mondanivalójuk egész Románia számára, az egész román társadalom számára. Én kolozsvári meséknek nevezném őket. A Regát és a Székelyföld két banit nem ad rájuk." Tehát „kolozsvári mesék", tanyai mesék. A *Provincia* mint egyfajta, „Dikanka melletti tanyán" elmondott mese. Nem éppen alapos ok az optimizmusra. De tegyük fel, hogy Demeter Szilárd túlzottan szkeptikus. (Ám ha mégis igaza van, nem zuhannak-e le a *Provincia* által túl magasra eregetett papírsárkányok? Lehet, hogy nem, tekintve, hogy mennél magasabban vannak, annál „láthatóbbak". A „láthatóság" pedig a viszonyulás, a hatás egyik feltétele.)

Legmerészebben a „transzetnikus párt" sárkánya tört a magasba. Kollégáim egy része (a jó rész) hiszi, hogy a valóság kedvező érvekkel szolgál, mi több, igyekszik olyan feltételeket teremteni, amelyek lehetővé teszik, hogy ez az eszme az irodából kikerüljön a terepre. A gondolat önmagában nagyon csábító. Ellenállhatatlanul csábító. Egy végzetes nő. Nem tudsz áldozatául nem esni. Transzetnikus párt Romániában – mi lehetne ennél hízelgőbb próbája az európaiságnak? Minden etnikai típusú komplexus, minden idioszinkrázia, minden ellenérzés, amelyet a történelem szorgalmasan felhalmozott, és amelyet a politikusok demagógiai nehézfegyverzetként használnak, egy csapásra meggyógyul, és olyan valamivé alakul, ami Romániát Európa élvonalába helyezi! Már látom is, amint Romániában gazdag „politikai turizmus" fejlődik ki, Nyugat minden politikusa, politológusa és kutatója töri magát, hogy lássa a csodát! (Érthető, hogy könnyű karikírozni egy projektet, de a karikatúra nem tartozik az érvek közé. Remélem, hogy kollégáim érvei szilárdabbak és hatékonyabbak, mint ez a szkeptikus érv.)

Az általam javasolt minimalizmus sem éppen szánalomra méltó kaland. Az, amit a *Provincia* megtehetne: helyreállíthatná és ugyanakkor újraszemantizálhatná az *erdélyiséget*. Ez a kultúra újrahasznosításának művelete, amelyet azonban nemcsak muzeális gondossággal kellene végrehajtani, hanem egy tényleges *aggiornamento* lelkiismeretességével, valódi aktualizálással és újradimenzionálással. Európa kulturális térképén nem lenne fölösleges egy foltnyi erdélyiség. És nem arról az agresszív, megkeseredett, Miticával szemben szigorú ellenérzéssel viseltető erdélyiségről van szó. Mitică ma Erdélyben is banális ügy. Ugyanazzal a hanyagsággal járja a kolozsvári korzót, amellyel a Calea Victoriei-t is. Lehet, hogy a gyakoriság szempontjából rosszabbul állunk, de a születési szaporulat nincs veszélyben. A *Provincia* elvégezheti az *erdélyi*

https://biblioteca-digitala.ro

(kulturális, vallási, történelmi, társadalmi, sőt politikai) értékek azonosítását, annak előkészítéseként, hogy aztán egy időszerű (magatartásbeli, társadalmi, szervezési) modellben újra felmutassa őket. Természetesen az *aktív* értékek leltáráról van szó, nem az anakronikus értékekéről, nem azokéról, amelyek a *provincializmusnak transzprovinciális* színezetet adnak.

Fordította: Hadházy Zsuzsa

Kántor Zoltán

A konszociáció Erdélyben. Folyamatok és modellek

A *Provincia* hasábjain több olyan téma került a középpontba, amely az etnikai/nemzeti törésvonal értelmezését és túlhaladását célozta. Ezek közé sorolom az erdélyi irodalomról, a konszociációról, a polgári nacionalizmusról, a transzetnikus pártról, valamint a közös történelemről szóló írásokat és vitákat. Időnként, ki nem mondva ugyan, a kérdés így tevődik fel: mit tehet a felvilágosult, európéer erdélyi román és magyar értelmiségi, közéleti szereplő a központosított nemzetállam leépítése irányában, úgy, hogy saját nemzeti identitása/érdeke ne sérüljön (túlságosan). Az alapgondolat, hogy olyan struktúrákat kellene létrehozni a romániai társadalmon belül, amelyek egyszerre tudnák biztosítani Románia kiemelését a *failed states*-ek kategóriájából és a románok és magyarok békés egymás mellett élését.

A viták két törésvonalat emelnek ki: az egyik az etnikai/nemzeti (a románok és magyarok közötti), a másik pedig a regionális (az Erdély és Románia többi része közötti). Olvasatomban, az első számokban, talán *Az erdélyi kérdés*[1] hatására, a hangsúly inkább a regionalizmuson és a föderalizmuson volt, míg az utóbbi időben az erdélyi közös jegyeket kereső gondolkodás, illetve az erre épülő lehetséges politikai cselekvés és keret megalapozása vált központi kérdéssé. Az erdélyi irodalommal, a polgári nacionalizmussal, illetve a transzetnikus történelemírással foglalkozó *Provincia*-számok a közös politikai kultúra kialakítását szolgálják, a transzetnikus párt és a konszociációs modell pedig a politikai keret és a közös politikai cselekvés létrehozására irányul.

A térség kérdéseivel foglalkozók ma mindenekelőtt azt vizsgálják, hogy miként alakulnak ki a demokráciák Közép- és Kelet-Európában. Az elemzések, bevallottan vagy nem, arra építenek, hogy az államszocialista rendszerek bukása után demokratikus rendszerek jönnek létre a térségben. Egyetértek azzal, hogy az előbbi nem-demokratikus politikai rendszerekhez képest eltolódást figyelhetünk meg a piacgazdaság, a parlamentarizmus, a szabadságjogok irányába, viszont a balti–lengyel–cseh–magyar–szlovén tengelytől keletre ez a folyamat sokkal lassúbb. Itt általában csak formális értelemben vett demokráciákról beszélhetünk, a szubsztanciális demokrácia kialakulása

https://biblioteca-digitala.ro

még várat magára – ha egyáltalán kialakul valaha. Tehát ha a kérdést ebben a politológiai keretben elemezzük, nem csak a konszociációra, hanem a demokráciára is hangsúlyt kell fektetnünk. Bármennyire is közhely, a demokrácia csak úgy képzelhető el a térségben, ha megteremtődnek azok a politikai keretek, amelyek között a nemzeti kisebbségek megőrizhetik nemzeti azonosságukat. Ehhez pedig szükség van mind az államon belüli kisebb egységek kialakítására, mind a kisebbségek önálló intézményeire. Egy ilyen lehetséges modell a konszociációs demokrácia.[2]

Az Arendt Lijphart nevével fémjelzett konszociációs demokrácia modelljének, értelmezésemben, egy szociológiai és egy politológiai része van. A szociológiai része a plurális társadalmak jellegéről és a szubkultúráik jellemzőiről szól, a politológiai pedig az ilyen helyzetekben kialakuló vagy kialakítandó politikai rendszerről.

A modell szociológiai részében, ha azt Romániára alkalmazzuk, mindjárt az elején hangsúlyoznunk kell, hogy bár a modell értelmében két szubkultúráról, valamint ezek intézményesült formáiról – két pillérről vagy oszlopról – beszélhetünk, a románról és a magyarról, igazából csak az egyik, a magyar működik autonóm szubkultúraként. A román szubkultúra nem intézményesült az etnikai törésvonal mentén, míg a magyar szubkultúra egyértelműen az etnikai törésvonal által meghatározottan intézményesült. A lijpharti értelemben egy szubkultúrát nem lehet csupán egy törésvonallal meghatározni: szükség van több egymást megerősítő, átfedő törésvonalra. A romániai magyarság esetében ezt a törésvonalat a következő tényezők határozzák meg: a nyelv, a vallás, a földrajzi elhelyezkedés és legfőképpen a nemzet/etnikum. Természetesen egy alapos elemzés kimutatná, hogy ezek közül egyik sem annyira egyértelmű, mint ahogy azt az elemzők hinni szeretnék.[3] Csupán annyit állítok, hogy ezen törésvonalak egymásratevődésével, amelyek közül a nemzeti/etnikai a legfontosabb, viszonylag jól körülhatárolható a romániai magyarság, és szubkultúraként[4] értelmezhető.

A nemzeti törésvonal a 19. század óta, a térség modern nemzeteinek kialakulása időszakától meghatározó a térségben. A nemzeti intézmények hatásának megfelelően a nemzeti keretekben intézményesült (újra) a nyelv, a vallás. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, valamint az 1989-es rendszerváltozások abban a korszakban zajlottak le, amikor az államok és a nem-domináns etnikai csoportok (nemzeti kisebbségek) a nemzeti elv mentén szerveződtek(nek), és nemzetépítő vagy nemzeterősítő politikát folytatnak. Mindkét, a térség számára kulcsfontosságú átalakulás alakította ezen nemzeti csoportok politikai törekvéseit és mozgásterét, viszont nem vezetett a nemzeti elv háttérbe szorulásához, sőt egyértelműsítette azt. Ez egyaránt érvényes a mindenkori többségekre és kisebbségekre. A többség, illetve kisebbség nemzetépítő politikája az etnikai/nemzeti törésvonal megerősödését eredményezte.

Ilyen helyzetben nem könnyű olyan politikai megoldást találni, amely figyelembe veszi az előbbi tényeket, és egyidejűleg túl is akarja azokat haladni. Egy korábbi munkámban arra a ma is vallott következtetésre jutottam, hogy Romániában nem alakulhat ki konszociációs demokrácia, viszont az országban jelen vannak bizonyos konszociációs jellegű egyeztető mechanizmusok[5]. Nemcsak abban az esetben, amikor az RMDSZ kormányon van, hanem önmagában attól a helyzettől meghatározva, hogy az RMDSZ a magyar szubkultúra politikai képviselője. Ezért állíthatjuk azt, hogy az RMDSZ konszociációs jellegű politikát folytat 1989 óta. És így lesz ez mindaddig, ameddig sikerül meggyőznie saját szubkultúrája választóit, hogy rá szavazzanak.

https://biblioteca-digitala.ro

A konszociációs berendezkedés egyik legfontosabb jellemzője, hogy nem országon belüli területi egységekre épül, hanem a törésvonalak által meghatározott szubkultúrákra. Ilyen értelemben rokon az ausztro-marxisták által javasolt személyi autonómiával. És nem rokon a föderalizmussal, illetve a területi autonómiára épülő koncepciókkal. Helyesen jegyzi meg Szász Alpár Zoltán az erdélyi konszociációs lehetőségekre vonatkozóan: ahhoz, hogy „a konszociáció intézményi keretei megteremtődjenek, (...) az állam területi szerkezetének kellene megváltoznia"[6]. Gabriel Andreescuhoz és Szász Alpár Zoltánhoz hasonlóan rövid távon én is kevés esélyt látok erre. Viszont ha az állam területi szerkezete megváltozik, azaz kialakul egy szövetségi föderációs berendezkedés, akkor egy olyan területi egységen belül, amelyben a magyarok demográfiai súlya számottevő, nem kizárt ennek lehetősége. Ebben az esetben sem alakulna át területivé a modell, hanem egy országon belüli kisebb egységben valósulna meg.

A tranzitológusok szerint ahhoz, hogy egy törésvonalakon alapuló plurális társadalomban kialakuljon a demokrácia, létre kell jönniük olyan törésvonalaknak, amelyek túllépnek a létező (etnikai) törésvonalon. Ilyen lehet a – vélt vagy valós – civilizációs törésvonal, illetve a gazdasági törésvonal. Némi megszorítással elfogadhatjuk, hogy Erdély és Románia többi része között létezik ilyesmi, habár véleményem szerint Erdélyen belül is meg lehetne húzni egy olyan vonalat, amelyre ez érvényes (lásd például Hunyad megye helyzetét). A Molnár Gusztáv által jellemzett négy pillér/szegmens inkább politikai preferenciaként írható le, mint tényleges szubkultúraként. Nagy gondban lennénk, ha ezt a lijpharti módszerrel próbálnánk meg meghatározni; a transzilvanizmuson vagy ellenzésén kívül mi határozza még meg a szegmenst?

Molnár Gusztáv az Erdélyen belüli konszociációról gondolkodik, amely a „transzilvanista" román és magyar politikai elitek egyfajta kiegyezéséről szólna. Gabriel Andreescu az RMDSZ kormánykoalíciós részvétele felől közelíti meg – ahogy ő használja a fogalmat – a konszenzuális modellt.[7] Természetesen a konszociációs modell pártok közötti kapcsolatokban manifesztálódik, viszont ez csak a modell politológiai része, és ebben az értelmezésben konjunktúrafüggő. Ahhoz, hogy konszociációs demokráciáról beszélhessünk, nem elég, ha az elitek (Románia esetében az RMDSZ-vezetők és valamelyik román párt vezetősége) egy-egy kormányciklusban kölcsönösen előnyösnek találják a közös kormányzást. Arra is szükség van, hogy saját szubkultúrájukat ennek az együttműködésnek az előnyeiről meggyőzzék, valamint arra, hogy a mindkét részről megkötött kompromisszumot a saját szubkultúra nagy többsége támogassa. Az RMDSZ és az erdélyi magyarság részéről a helyzet viszonylag egyszerű, a gond inkább azzal van, hogy román részről nem egyetlen szubkultúráról beszélünk (még akkor sem, ha ez magyar részről gyakran így tűnik). Tehát az RMDSZ, az erdélyi magyarság nem a „másik" szubkultúra elitjével egyezkedik, hanem egy politikai párttal, amely igazából nem támaszkodik egy szubkultúrára. Kissé egyszerűsítve: az a tény, hogy a románok többsége nem támogat bizonyos kisebbségi követeléseket, még nem jelenti azt, hogy mindannyian egy szubkultúrához tartoznak, csupán azt, hogy a szóban forgó csoport egy részének egy bizonyos kérdésben ez a politikai álláspontja. Az RMDSZ és a hatalmon lévő párt(ok) konszociációs jellegű politikai alkukat kötnek, de mindezt nem nevezhetjük konszociációnak.

https://biblioteca-digitala.ro

Az RMDSZ, Bakk Miklós szerint, az elmúlt tíz év folyamán három stratégiát követett: a *nemzeti autonómia stratégiáját, az erdélyi regionális stratégiát,* valamint *a konszociációs stratégiát.*[8] Mint írja, az első kettő „túlmutat a román állam jelenlegi szerkezetén". A harmadik elvileg nem kérdőjelezi meg az állam szerkezetét, de átszervezi a többség-kisebbség viszonyát. Minthogy mindez csak egy konszenzualista politikai kultúra megléte esetén életképes, amelynek feltételei „Románia történeti örökségéből adódóan" nem adottak, Bakk Miklós végeredményben a konszociációs stratégia kapcsán is arra a következtetésre jut, hogy „a *Provincia* programja alapján az « oszlop-társadalmasodás » erdélyi feltételeit, regionális kereteit külön is" vizsgálat tárgyává kell tenni.

Gabriel Andreescu egyáltalán nem reflektál az erdélyi konszociáció kérdésére, viszont megteszi ezt Borbély Zsolt Attila. Ő lényegében egy ponton vitatkozik Molnár Gusztávval: az erdélyi társadalmon belüli törésvonalak értelmezése kérdésében.[9] A transzilvanista és antitranszilvanista románok, illetve magyarok felosztást Borbély nem találja helyénvalónak, és azt állítja, hogy a román elitet elsősorban a múlthoz való viszony, míg a magyar elitet a mindenkori román hatalomhoz való viszonyulás alapján kellene elemezni. A Borbély–Molnár vitában az a szemléleti kérdés a legfontosabb, amelyet úgy fogalmaznék meg, hogy az etnikailag szegregált társadalmon belüli konfliktusok mérséklését e szegregáltság erősítésével vagy gyengítésével lehet-e elérni. Közhelyszerűen, zsurnalisztikailag ezt úgy szokták megfogalmazni, hogy „ne azt nézzük, ami elválaszt, hanem azt, ami összeköt". Molnár Gusztáv ilyen közös alapot lát a román és magyar transzilvanisták között, és az ő együttműködésüktől várja az elmozdulást. Borbély Zsolt Attila viszont az etnikai törésvonalat tartja meghatározónak, és a szubkultúrák közötti kiegyezésben lát perspektívát. Nézetem szerint Borbély megközelítése áll közelebb a konszociációs modell elméletéhez, elsősorban azért, mert a modell szociológiai követelményeinek inkább megfelel a szegmensek értelmezése.

Alapjában véve a vitában részt vevő minden szerző egyetért azzal, hogy a klasszikus konszociációs modell esélyei Romániában közel állnak a nullához. Viszont érdemes megvizsgálni, hogy mit lehet akár Romániára, akár Erdélyre vonatkozóan ebből a modellből hasznosítani.

Romániára vonatkozóan csupán a konszociációs demokráciákra jellemző kompromisszumok, tárgyalások jöhetnek számításba, amelyeket az RMDSZ – ellenzékből vagy kormányból – folytat a hatalmon lévő párttal, pártokkal. Csupán a magyarok esetében beszélhetünk az etnikai törésvonal mentén szerveződő intézményesült szubkultúráról. Ha Erdélyre szűkítve vizsgáljuk a konszociáció kérdését, ott is szembetűnő, hogy egyelőre csupán egy szubkultúráról van szó. És e szubkultúra elitjének egy része gondolkodik közösen a *Provincia* hasábjain egy még nem intézményesült szubkultúrába szerveződő elittel. A konszociáció az RMDSZ számára egy lehetséges stratégia, amelynek támogatására fel lehet sorakoztatni a romániai magyarságot, ma viszont még nem látható igazán az a szubkultúra, amelynek elitjével ki lehetne egyezni. A transzilvanista román értelmiség azon szűk csoportja mögött, amely részt vesz ebben a vitában, ma még nem áll ott egy olyan szubkultúra, amely e csoportot támogathatná.

Nézetem szerint a romániai helyzet két nemzetépítő folyamattal írható le, s ezek egymást akadályozzák. Olyan verzió nem létezik, amely mindkét nemzetépítés számára kielégítő, így – a demokrácia érdekében – előbb vagy utóbb valamilyen kompro-

https://biblioteca-digitala.ro

misszumot kell kötni, vagyis meg kell találni azt a modellt, amelyben egyik csoport sem érzi vesztesnek magát. Egy ilyen lehetséges kompromisszum a konszociációs demokrácia, viszont ennek *per definitionem* a szubkultúrákra kell épülnie megerősítve ezáltal a nemzeti kötelékeket és a nemzeti intézményeket. Ez viszont, akár tetszik, akár nem, kevés teret enged a transznacionális megközelítéseknek.

Jegyzetek:

1. Molnár Gusztáv, Az erdélyi kérdés, *Magyar Kisebbség*, új sorozat, III. évfolyam, 1997, 3.-4. Románul lásd az *Altera* c. folyóirat 8-as (1998) számában, valamint a *Problema transilvană* c. tanulmánykötetben (Iaşi, 1999).

2. Az elméletet tudományos alapossággal ismertette Szász Alpár Zoltán a *Provincia* 2001, 3. számában.

3. A vallási törésvonal úgy értelmezendő, hogy míg a magyarok többsége katolikus és református, addig a románok többsége ortodox; a földrajzi törésvonal pedig úgy, hogy a magyarok tömbben igazán csak Erdély egyes részeiben élnek.

4. Jobb fogalomnak tartom a nemzeti kisebbséget, viszont a lijpharti modell fogalomhasználata miatt ezt a fogalmat is használom írásomban.

5. Kántor Zoltán, *National Minorities, Democracy and Consociationalism: the case of Hungarians in Romania*, MA Thesis (Central European University), Budapest, June, 1996.

6. Szász Alpár Zoltán, A demokrácia modelljei – esélyek és realitások, *Provincia*, 2001, 3.

7. Vö.: Molnár G., A konszociációs demokrácia esélyei Erdélyben, *Provincia*, 2000, 6.; G. Andreescu, Az RMDSZ kormányon maradása jelentené a román konszenzuális demokrácia első szakaszát, *Provincia*, 2000, 7.

8. Bakk Miklós, Az eredettől a kezdetig, *Provincia*, 2000, 7.

9. Borbély Zsolt Attila, Összmagyarság és erdélyiség, *Provincia*, 2000, 8.

François Bocholier

Az erdélyi történetírás megújulása

Reflektálva a *Provinciában* január óta folytatódó ankétra a teljes erdélyi történelem újraírásának célszerűségéről vagy célszerűtlenségéről, és az esetleges újraírás gyakorlati módozatairól, az alábbi cikk szerzője semmi esetre sem lesz vádolható annak a birtokló és szubjektív „mi"-nek a használatával, amelyet Harald Roth bélyegzett meg a *Provinciában* közölt írásában.[1] Ellenkezőleg, mint a térségtől teljesen idegen kutató és a jelenkori történelem szakembere, más jellegű hibák bűnébe eshetik, és ezek arról fognak árulkodni, hogy még nem ismeri eléggé a hosszú erdélyi történelem tekervényes útjait, amiért az olvasó elnézését kéri.

Amint az várható volt, a megkérdezett kutatók mindannyian megegyeztek abban, hogy a történeti munkákat a transzetnikus nyitás és együttműködés új szellemében kell megírni. Különösen két érvelés keltette fel leginkább figyelmemet. Az egyik majdnem teljes konszenzusra talált: a nemzeti történetírás kereteinek meghaladását tartja

https://biblioteca-digitala.ro

szükségesnek. Sorin Mitu és Pál Judit azonban, teljesen jogosan, e meghaladás végrehajtásának anyagi akadályait hangsúlyozta: a szakmai színvonal csökkenésének kérdései, a múltbeli nyelvek és kultúrák gyenge ismerete, az egyetemi körök merevsége nemcsak konjunkturális nehézségek. Főként ahhoz a tényhez kapcsolódnak, hogy a történelmet mint a XIX. században konstruált modern egyetemi tudományágat kezdettől fogva nemzeti keretben, sőt „nemzeti történelem"-ként gondolták el, amely egylényegű volt a nemzeti identitások politikai kidolgozásával, a németek esetében (Ranke) csakúgy, mint a franciákéban (Michelet), és mindkét fél vitatkozó interakcióiban is (lásd Fustel de Coulanges és Mommsen vitáját az 1870-es francia–porosz háború után).

Ugyanakkor, minthogy a modern nemzetállam szabályozza többé-kevésbé szorosan a kereteket, az anyagi ráfordítást, az iskolai, egyetemi programokat, a független struktúrák (európai programok, a Soroséhoz hasonló magánalapítványok) egyelőre kivételt jelentenek. Nyilvánvaló, hogy Erdély még súlyosabban szenvedte meg, mint bármely más régió, ezeket a nemzeti konstrukciókat: etnikumokra, vallásokra, rendekre (*Stände*), testületekre tagolódó, XIX. századba tévedt középkori mikrokozmoszként csakis csonkulásként élhette meg az egyszerűsítő vagy anakronisztikus nemzeti értelmezési rácsot.

A második, többször ismételt érvelés (lásd Ovidiu Ghitta, Lucian Nastasă, Harald Roth, Szász Zoltán és mások) a nemzeti történetírások dilemmáinak és viszályainak lehetséges megoldását véli nyújtani: a kutatási területek kiszélesítéséről beszélnek, arról, hogy nemcsak a politikatörténetre kell szorítkozni, hanem fel kell tárni a társadalom-, gazdaság- és kultúrtörténetet is. Ebben az *Annales* iskola előtti tisztelgést is benne látom, beleértve annak újabb elágazásait is, melyekre Toader Nicoară utal a pszichotörténelem területén. Visszatérni a hosszú időtartamú folyamatokhoz, a mozdulatlanabb struktúrákhoz, józan dolognak tűnik egy eléggé periferikus és konzervatív régióban. De kétlem, hogy a „totális történelem" szellemében a szintézis felépíthető volna olyan pozitivistább felfogást kérő munkaeszközökre való támaszkodás nélkül, mint a dokumentumok kutatása, ami sajnos még nem kielégítő (lásd Jakó Zsigmond, Pál Judit hozzászólását). Másrészt, a kutatás kiszélesítése, úgy vélem, azt is jelenti, hogy megpróbálunk folyamatosan egy összehasonlító és viszonylagosító szempontot érvényesíteni a közép- és kelet-európai általános fejlődés keretében – amint ezt például a cseh M. Hroch tette a nemzeti identitásokról szóló elméletében[2] –, és óvakodunk az elsietett, globalizáló, „*à la Spengler*" szemlélettől.

A kutatási témák kiszélesítésének szükségessége nem takarhatja el azt a tényt, hogy a hagyományos, kitaposott politikatörténet jó részét is újra kell írni a források fényénél, a közölt munkák döbbenetes mennyisége ellenére. Jó példa erre az 1848-as forradalom vagy az 1918-as „nagy egyesülés". De ezt magát is a kutatási témák kiszélesítésének szándékához kell kapcsolni, hogy az újraírás ne legyen felületes: ami azt jelenti konkrétan, hogy a látszólag leginkább eseményjellegű kérdés is, ahhoz, hogy helyesen tárgyaljuk, jelentős mennyiségű munkát, kollokviumokat, dolgozatokat tesz szükségessé... Mindennek tömör illusztrációjaként folyamatban levő kutatásaimból választok egy példát: az erdélyi román regionalizmust Nagy-Románia keretében az 1920-as években.

Hogyan mutassuk be az 1918 utáni Romániában az „erdélyi"/„regáti" dichotómiát? A „Gyulafehérvárról" és következményeiről szóló hagyományos román történetírás számára ez a kérdés tabu vagy blaszfémia. Folytonos egyszerűsítésekkel ugyanis az

https://biblioteca-digitala.ro

„egységes nemzetállam" ideológiáját érinthetetlen történeti valósággá lépteti elő, a Nemzeti Párt és a Liberális Párt közötti viszályokat pedig pusztán politikai, konjunkturális jellegűeknek tekinti. Szükségtelen elidőznünk ennél a megközelítésnél. Első látásra kézenfekvőnek tűnik, hogy a politikai regionalizmus építésére törekedve vagy „az idők – posztnemzeti, európai stb. – szavának" engedve, amire Lucian Boia utal[3], ezt az elavult történetírást azzal támadjuk, hogy rendszeresen összegyűjtjük az erdélyi politikai osztály panaszait a „balkanizáció", a „fanarióta szellem", a regát korrupciója és centralizmusa ellen, különösen az 1920 és 1928 közötti években: az Igazgatótanács feloszlatásától az 1928 tavaszán fellépő nagy tiltakozó megmozdulásokig, az oly jelképes 1922. szeptemberi királyi koronázás bojkottálásán át. A pamfletek, a beszédek, a korabeli újságcikkek nem mulasztják el, hogy olyan érvrendszert építsenek fel, amely maga is sokkal inkább az ideológiához tartozik – bármilyen jó szándékú is –, semmint a történész munkájához.

A mélyebb tanulmányozás szándéka azt a spontán reakciót válthatja ki, hogy arra törekedjünk, az eseménytörténetről, az egyszerű politikai krónikáról térjünk át egy „imagológiai" vizsgálatra, vagyis a diskurzusok és az érvkonstrukciók elemzésére az egymásról kölcsönösen kialakított kép látószögéből, amint ezt oly kitűnően elvégezte Sorin Mitu a XIX. század időszakára vonatkozóan.[4] Ily módon sztereotípiák körvonalazódnak, mint amilyen például a honalapítás motívuma Moldvának egy máramarosi román nemes általi mitikus alapításáról, amely kissé lekezelő erdélyi elgondolást fejez ki az elmaradott Kárpáton túli térségbe való leereszkedésről annak megreformálása, modernizálása végett; vagy ennek fordítottja, a „felszabadítás" kliséje, amelyet a regátiak használnak ugyanolyan megvetéssel, hogy emlékeztessenek az ő döntő szerepükre a szegény erdélyiek felszabadításában, akik magyar iga alatt sínylődő rabszolgák voltak. Azonban úgy tetszik, eléggé nehéz szélesebb terepen nekivágni a nagy-romániabeli regionális mentalitások tanulmányozásának a két világháború közti erdélyi politikai pártokról, a társadalomról[5] szóló, módszertani szempontból hagyományosabb tanulmányok hiányában. A diskurzusok elemzése ténylegesen önmagában zárt teljességet alkot, amelynek, hacsak nem tekintik a történetírást „egyszerű, diskurzusról szóló diskurzusnak", „objektív" okságok sorához kell viszonyítania magát. A román regionalista diskurzus tanulmányozásához Erdély romániai integrációját illetően és a strukturálisabb természetű és egyúttal multietnikus folyamatokra tekintettel, három lehetséges irányt jelölnék meg:

Az első a szociológiával érintkezik, valamint a *társadalmi mozgások* és az *identitások* közötti kapcsolatokkal. Ernest Gellner feltevéseiből kiindulva, aki közvetlenül összekapcsolta az ipari társadalmak és a modern államok megjelenését a nemzeti identitások kialakulásával[6], úgy vélem, hogy a politikai regionalizmus tanulmányozását az erdélyi elitek XX. század első felében alakuló sorsának társadalomtörténeti vizsgálatával kell aládúcolni, de ezenkívül, globálisabban, olyan tanulmányokkal is, amelyek a tartománynak a román királyságba való integrálásával okozott (vagy vele egyidejű) társadalmi-gazdasági változásokkal foglalkoznak. Így például Irina Livezeanu úttörő munkájában az erdélyi elitek „kétértelmű" regionalizmusát már kettős összefüggésbe helyezte: egyrészt a románok társadalmi előrehaladásának új perspektíváival az állami tisztviselői állásokba való felvételüknek köszönhetően (a vasúttól a kolozsvári egyetemig), másrészt, ezzel egy időben, az amiatti frusztrációval,

https://biblioteca-digitala.ro

hogy a lényegében magyarnak vagy németnek megmaradt nagyvárosok domináns elitjei körében nehezebb volt érvényesülniük.[7]

A második igen termékeny kutatási irány, melyet bőségesen illusztrál a nemzeti identitásokkal foglalkozó francia történetírás, a *politikai „szociabilitások"*-at veszi célba: azt, hogy miként szerveződik helyi szinten az egyesületi élet, hogyan fejlődnek ki a militáns, politikai, kulturális mozgalmak. A makropolitikai kutatásokról át kell térni a hálózatok és a szervezetek finomabb vizsgálatára, mert hogyan tudhatnánk értelmezni egy esetleges román regionalizmus kérdését jó monográfiák hiányában, amelyek nemcsak a Nemzeti Pártról vagy az ASTRA-ról kellene, hogy szóljanak az 1918 utáni Erdélyben, hanem a helyi kulturális egyesületekről is?[8]

A harmadik irány a humán földrajzra hagyatkozik, abból a megfontolásból, hogy a regionalizmus vizsgálatának össze kell kapcsolódnia az Erdélyről mint térről való gondolkodással, azoknak a módozatoknak a feltérképezésével, ahogyan Erdély „területek"-ben strukturálódik. Úgy tűnik, kevés Erdély jelenkori történelmével foglalkozó tanulmány helyezi a térbeli dimenziót érdeklődése középpontjába. Márpedig, nem beszélve arról a könnyed szóhasználatról, amely „Erdély" nevével fedi le az 1918-ban Romániához csatolt összes magyar területeket, az Erdély/Ardeal/Siebenbürgen fő terminus körültekintés nélküli használata elvonja a figyelmet a hosszú időfolyamatban állandóan megőrződött nagyfokú szubregionális fragmentációról, amely távolabbra visz, mint a szász „*Königsboden*" vagy a „*Székelyföld*" kérdései. Ily módon, hogy az 1918 utáni szűkebb politikatörténetnél maradjunk, a helyi eltérések igen nagy számúak. Hozzunk fel néhány lehetséges példát erre munkahipotézisként: ott van az archaikus, távoli, az ország többi részéhez alig kapcsolódó Máramaros, a Körös-vidék, ahol a magyar kultúra, úgy tűnik, megőrizte erős asszimilációs potenciálját a román elitek számára, az ortodox Dél-Erdély (Fogarasföld, Hátszeg, Brassó környéke), a Kárpátoktól délre élő románokkal régi és állandó kapcsolatot tartó vidék és az inkább görög katolikus, a magyar befolyás[9] nyomát inkább magán viselő Észak-Erdély közötti törés stb.

Yves Lacoste iskolájának „belső geopolitikai" tanulmányaitól a *RECLUS* humán földrajzzal foglalkozó csoport térmodellezéséig, nem beszélve a *Les Lieux de Mémoire* hatalmas identitástörténeti vállalkozásáról, a módszertani eszközök már számos munkában kidolgozottak ahhoz, hogy meghaladjuk a monoetnicizmus (*Geschichte eines Volks*) problémáját, figyelmünket a térbeli kényszerűségekre és a nagyszámú „kis ország" (*„Petits-Pays", Geschichte der Länder*) belső/külső artikulációjára összpontosítva, amelyek a transzszilván mozaikot rajzolják ki, hogy végül többé-kevésbé világosan elhatárolódó és egységes „területet" alkossanak.

Ezek a rövid programszerű fejtegetések mutatják, hogy egy behatárolt politikai kérdésből kiindulva, mennyire rá vagyunk kényszerülve, hogy szembesüljünk a kutatási terület kiszélesítésének szükségességével, arra, hogy visszatérjünk a „hosszú időfolyamathoz" és azokhoz a kulturális, társadalmi, gazdasági vizsgálódásokhoz, amelyeket többen az erdélyi történetírás megújulása kulcsának tekintünk.

Ugyanakkor azzal is számot vetünk, hogy ezek az új kutatási irányok nagyszámú aprólékos részmonográfia elkészítését teszik szükségessé, ami Erdély történetének – mondjuk „1867-től napjainkig" – alapvetően megújított szintézisét a távoli jövőbe tolja ki (a még ambiciózusabb általános szintézisekről nem is beszélve). De ne tekintsék ezt

https://biblioteca-digitala.ro

pesszimista megállapításnak! Ez a hosszú kerülő egyáltalán nem vészes, ha mostantól kezdve mind több módszertanilag megújult monografikus tanulmányt közölnek, nem feledkezve meg a kutatócsoportokban való munka mind gyakorlati, mind erkölcsi szükségességéről.

Jegyzetek:

1. 2001. jan.–febr., 5. o.

2. Hroch, Miroslav: *The Social Preconditions of National Revival in Europe*. Cambridge, 1985.

3. *Provincia*, 2001. jan.–febr., 9. o.

4. Mitu, Sorin: *Geneza identității naționale la românii ardeleni*. Humanitas, Bukarest, 1997.

5. Kitűnő és nélkülözhetetlen, sajnos elszigetelt példa K. LENGYEL Zsolt alapos tanulmánya, amely értékes kiindulópont az erdélyi transzetnikus regionalizmus tanulmányozásához: *Auf der Suche nach dem Kompromiss: Ursprunge und Gestalten des fruhen Transsilvanismus 1918–1928*. München, 1993.

6. Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism*. Cornell University Press, 1983.

7. Livezeanu, I.: *Cultură și naționalism în România Mare (1918–1930)*. Humanitas, Bukarest, 1998.

8. Ez a módszertani váltás a vallástörténetben elért előrehaladáshoz hasonlítható, mely az (intézményi) egyház történetéről a vallásgyakorlás, a kulturális társaságok, a helyi sajátosságok stb. történelmének kutatására tért át.

9. Lásd Puşcariu, Sextil: *Problema ardeleană în politica românească*. Kolozsvár, 1931.

Fordította: Osváth Annamária

Schöpflin György

Közép-Európa: felemás modernitás?

Dolgozatom központi gondolata, hogy Közép-Európa Délkelet-Európa, noha osztja az előbbi számos vonását, jellegében eltér tőle, politikatörténeti tapasztalata igen sajátos, hiszen olyan félig konszenzuális, félig rákényszerített átalakulások sorozatát élte meg, amelyekben a helyi elitek hol aktív, hol marginális szerepet játszottak, vagy éppenséggel ellenezték az átalakulást, a lakosság többsége azonban, mint szereplő, mindig kívül rekedt. E kumulatív változások emlékei, maradványai és értelmezései összességükben könnyen azonosíthatók, és Közép-Európára jellemző gondolkodásmódot és gondolatvilágot hoztak létre. Ebből az következik, hogy a földrajzi meghatározások önmagukban banálisak és elégtelenek.

A modernitás 18. századi hajnala ezeket a közösségeket egy olyan súlyos dilemmával szembesítette, amely mindmáig meghatározza a régió lakosságának attitűdjeit,

https://biblioteca-digitala.ro

válaszreakcióit és identitását. A dilemma lényegében a következő: a modernizáció elmulasztása kilátástalan jövőt ígér, hiszen e közösségek kulturális újratermelődését közvetlenül fenyegeti a Nyugaton felhalmozódott nagy mennyiségű hatalom. Ez azt jelenti, hogy az itt élő közösségeknek elegendő hatalmat kell felhalmozniuk ahhoz, hogy képesek legyenek saját modernitás-modelljüket definiálni. Sajnos, amint hosszas történelmi tapasztalatuk mutatja: ebben a tekintetben kudarcot vallottak. Bár sikerült megoldaniuk a kulturális újratermelődés problémáját, ez mindig hatalmasabb szomszédaik akaratának függvényében történt, s így saját modernitás-modelljeik veszélyben maradtak.

Közép-Európába mind a reformáció, mind az ellenreformáció kívülről érkezett. Természetesen tény, hogy a régió része a nyugati keresztény világnak, de Róma, valamint a protestantizmus bölcsőjének számító német választófejedelemségek és Genf szempontjából egyaránt periféria. Ebben a minőségében érintette, nem feltétlenül akaratán kívül, Közép-Európát a reformáció, majd a 16. és 17. században beinduló, inkább kényszerű, mint önként vállalt rekatolizáció. Meghatározó tényező e folyamatokban, hogy a régió nem játszott közvetlen szerepet az innovációk megfogalmazásában. Az új gondolatvilágok és gondolkodásmódok, akárcsak korábban a feudalizmus, kívülállók produktumai voltak. E tekintetben igen fontos, hogy a nyugati kereszténység egyik változata sem számolta fel a másikat, hanem mind a kettő versengő valószínűséggel küzdött a győzelemért. A verseny pedig olykor, mint például a harmincéves háború alkalmával, véres összecsapás formáját öltötte. A két változat a politikát a definiált valóság olyan többletdimenzióival gazdagította, amelyek az igazság egyetlen helyes ábrázolásának és az üdvözülés egyetlen lehetséges útjának tekintették önmagukat. A felvilágosodást megelőző időszakban e gondolkodásmód autoritása igencsak jelentős volt, s rányomta bélyegét az elitekre és a társadalomra egyaránt.

A vita központi kérdése az autoritáshoz való egyéni, valamint közvetett és kollektív hozzáférés kibékíthetetlen ellentéte volt. A protestánsok az előbbi, a katolikusok az utóbbi álláspont védelmezői voltak. Az egyéni lelkiismeret fontosságának protestánsok általi hangsúlyozása ellenkezett a katolikusok hirdette engedelmesség és hierarchikus rend gondolatával. Általában véve a katolikusok gondolkodásmódja győzedelmeskedett, és bizonyos mértékben mindmáig fellelhető a kifejezésmódban. De hatottak rá, sőt egyes esetekben bele is épültek némely elemeit helyettesítve olyan protestáns értékek, mint a lázadásra való hajlam vagy az autoritással szembeni bizalmatlanság. E polarizálódás továbbá azt jelentette, hogy a nyugati kereszténységen az ortodoxiával ellentétben nem lett úrrá a stagnálás, hanem lehetőségként élt tovább, főként vidéken egészen a 20. századig, s netán még tovább. A változás maradványai pedig idővel kialakították azt a gondolatvilágot, amely kognitív mátrixát képezte az újabb változásnak, s amelybe beépültek vagy sem, esete válogatja, ennek fogalmai.

A következő változás, a birodalmi, jellegében szekuláris volt, noha az uralkodó legitimációjának tekintetében fellelhetők benne tradicionális vallásos elemek is. A 18. században a birodalmak meghonosították a modern államok alapját képező szervezési technikákat, de azt az alapgondolatot, miszerint e technikák sokkal hatékonyabban működnek, ha a társadalom beleegyezésével alkalmazzák őket, nem vagy legfeljebb igen kis mértékben vették át. Az abszolutista állam – ezzel a kifejezéssel szokás utalni a jelenségre – saját kényszerítő és (forrás)elvonó képességének növelését tartotta szem előtt,

https://biblioteca-digitala.ro

azzal érvelve, hogy ezekkel az eszközökkel próbál a teljességében elmaradott társadalom helyzetén javítani. A fejlett Nyugathoz képest ezek a társadalmak tényleg elmaradottak voltak. Valójában az egyik legnagyobb gond az volt, hogy ebben a térségben társadalmak aligha léteztek. Inkább csak a felvilágosodás racionalista gondolkodói feltételezte öntudatra még nem ébredt népek konglomerátumáról beszélhetünk. Értelmezésükben világuk határa nagyjából egybeesett a falu határával; nagy többségük írástudatlan volt, az írástudók pedig igen keveset olvastak. Emiatt a politikáról alkotott fogalmuk igen szűk volt. Elmaradottságuknak számos oka volt, melyek közül a második jobbágyságot kellene elsősorban említeni. A jobbágyok felszabadítása a 19. századig váratott magára. Továbbá a többnyire összetett középréteg a polgárság, a értelmiség, az államigazgatásban dolgozók rétege, amely partnere lehetett volna az államnak az írástudatlanság leküzdésére irányuló törekvésében, és amelynek a beleegyezését mint a kormányzás feltételét az állam Nyugaton már elfogadta, jószerivel hiányzott Közép-Európában.

Emiatt a birodalmi államszervezetnek az írástudás terjesztésére és a hatalom koncentrációjára irányuló törekvése előre nem látott akadályokba ütközött. Az első strukturális jellegű volt: a differenciálatlan társadalmat egyszerűen képtelenség volt a végső soron merőben eltérő kulturális környezetben kidolgozott új technikák bevezetése révén ésszerűvé alakítani. A reformerek kellemetlen feladattal találták szemben magukat: az emberanyag nem volt megfelelő. Ez a gond később minduntalan felütötte a fejét, amikor valakik radikális reformokat szerettek volna bevezetni Közép- vagy Délkelet-Európában és másutt. Sőt mindmáig nem szűnt meg. A problémát csak súlyosbította, hogy az állami törekvések azoknak az ellenállásába ütköztek, akiknek az állam erősödése következtében gyengült volna a hatalmuk. Természetesen a nemességről van itt szó. A hagyományos nemesség, ahol létezett, pontosan olyan konzervatív volt, mint a parasztság. De konzervativizmusa státusának és privilégiumainak, nem pedig a hagyományos faluközösség és annak életmódja megőrzésére irányult.

Így az ésszerűsítő reformokat bevezetni szándékozó uralkodó feloldhatatlan paradoxonnal szembesült. A birodalmi legitimációs formula alapja az uralkodónak a hatalomhoz való veleszületett és istentől eredő joga mint a természetes rend egyik eleme. A gondot az jelentette, hogy a nemesség saját privilégiumait ugyanebből a forrásból eredeztette. Mindaddig, amíg az uralkodó és a nemesség nagyjából egyetértettek, nem jelentkezhetett komolyabb legitimációs válság. De amint beindult a felülről irányított modernizáció programja, és ez az ésszerűségnek mint járulékos, modern legitimitási forrásnak a bevezetésével, továbbá az uralkodó hatalmának érezhető megnövekedésével járt, a gondok szükségszerűen jelentkeztek. A megoldást a beleegyezés jelentette. De a nemesség beleegyezésére csak ott lehetett számítani, ahol uralkodó és nemesség egyazon politikai mezőben mozogtak, vagyis az uralkodó úgy gondolta, hogy újonnan szerzett hatalmának egy részét megoszthatja más szereplőkkel, a nemesség pedig nem idegenkedett az uralkodótól. Más szóval, a nemességnek volt beleszólása a hatalom gyakorlásába. A legtanulságosabb Lengyelország esete. Pontosan az, hogy a lengyel elitek végre karöltve léptek fel az állam modernizálásának érdekében, és hogy az 1791. május 3-án elfogadott alkotmány a hatalmat nagymértékben az állampolgárság (kialakulóban levő) fogalmához kötötte volna, késztette a szomszédos hatalmakat arra, hogy véget vessenek ennek a veszélyes kísérletnek, s azt a területet is felosszák, ami két

https://biblioteca-digitala.ro

korábbi felosztás után még megmaradt. Lényegében Közép-Európa birodalmi uralkodói csak részleges modernizációra törekedtek, hiszen a modernizációt úgy akarták megvalósítani, hogy közben ne szerezzenek érvényt azoknak a polgári normáknak, amelyek hallgatólagosan benne foglaltattak a csomagtervben.

Ily módon az állam és a társadalom különválasztása, a kölcsönösség részleges volta vagy netán hiánya, valamint a demokratikus ellenőrzésnek alá nem vetett uralkodó előjogainak megőrzése leképezték a fentről irányított változás és az azzal járó ellenállás szabványos mintáját. A birodalmi reformkísérletek nem számoltak a társadalom racionalitásával meg kulturális tőkéjével, s azzal sem, hogy az inkább a saját, mint az uralkodó normáihoz igazodott. Végül a társadalom győzedelmeskedett, hiszen a modernitás feltételezi a társadalom beleegyezését. De magas árat fizetett a győzelemért. Tartós ambivalens attitűdöket alakított ki a modern állammal és következésképpen a modernitással szemben. Kialakította az ellenállás morális legitimációjának mintáját, hiszen e társadalmak a külső támadással szembeni morális normáikat igyekeztek definiálni, s ezáltal megnehezítette a modernitás és a társadalom közötti kapcsolat kialakítását. Lényeges, hogy a modernitás személytelen normáival szemben mindmáig bizalmatlanság uralkodik, és helyettük inkább az informális kapcsolatok személyes normái élnek. Ez pedig csak súlyosbítja a befejezetlenség azon állapotát, amelyet ezek a társadalmak talán meghaladni igyekeznek, feltéve, hogy a siker és a modernitás nyugati fogalma közé egyenlőségjelet tesznek.

Kronológiai sorrendben a következő változás a nacionalizmus felkarolása, a birodalmi abszolutizmus közvetlen következménye volt. Az az értelmezési keret, amelybe ezek az új gondolatok beépültek, ötvözte az ellenreformáció protestáns ellenállással vegyült gondolatvilágát és a birodalom neofeudális ellenállással vegyült ésszerűsítő céljait. A cél olyan felsőbbrendű eszmeegyüttes keresése volt, amely segítségével inkább a birodalom, mint a nemesség törekvéseinek lehetne ellenállni. Tehát a nemesség hatalmához valami olyasmit kellett csatolni, ami ellenszegülhetett volna a modernitás birodalmi változatának.

Mivel a birodalmak hegemóniájukat a hatékonyságon, hatalmon és ésszerűségen alapuló, illetve a modernitásra és egyúttal a természetes rendre való hivatkozás által legitimált valóságértelmezésre igyekezték építeni, a helyi elitek igencsak gondban voltak. Egyesek, de távolról sem mindenik, elfogadták a birodalmi legitimáció formuláját. Mások pedig ellenálltak annak. Az ellenállás mintáit a maradványok, az örökölt gondolkodásmódok és a kulturális tőke, valamint az határozták meg, hogy az érintettek miként vették át a Nyugattól a modernitáshoz fűződő fogalmakat.

A nemzet Nyugatról importált fogalmát éppen ezért szükségszerűen szűkítették azok a célok, amelyeket szolgálnia kellett, meg a társadalom és nemzet hiánya okozta strukturális gyengeség. E kettőt újra kellett definiálni, vagy föl kellett újra találni ahhoz, hogy a birodalomellenes elgondolást siker koronázhassa. Történelmileg a nemzet fogalma nagyjából ugyanúgy létezett Közép-Európában, mint Nyugaton. A politikai közösséget (*corpus politicum*) jelentette, tehát azt a kisszámú embert, aki rendelkezett a politikai hatalomhoz való hozzáférés jogával. Nyugaton az új középréteg átvette ezt a gondolatot és a hozzá kapcsolódó diskurzust is, továbbá azt hirdette, hogy biztosítani kell mindenki számára, aki az adott állam területén él, a nemzethez való tartozás jogát. Közép-Európában, ahol az államiságot a birodalom sajátította ki, oly módon kellett

https://biblioteca-digitala.ro

újraértelmezni a nyugati fogalmat, hogy az megfeleljen a helyi feltételeknek. A helyi eliteknek, amelyek, mint láttuk, jellegükben különböztek a nyugatiaktól, két választásuk volt. Alapozhatták törekvésüket ősi territoriális jogokra – például a történelmi magyar és cseh királyság esetében – a politikai hatalmat mindazok nevében követelve, akik az egykori királyságok területén éltek, vagy ott, ahol hiányoztak az effajta korábbi államalakulatok, megpróbálkozhattak a nép definiálásával, hogy annak nevében követelhessék a hatalmat. Ebben az esetben azzal érvelhettek, hogy a kérdéses nép mindig is létezett, és így államuk számára jogosan követelhetik azt a területet, amelyen e nép régóta lakik. A nép, (szállás)terület, állam, nemzet, modernitás egymásnak ellentmondó meghatározásai s persze az egymásnak ellentmondó legitimációs formulák okozta zavar messzemenő és általában negatív következményekkel járt.

Ha az európai modernitás standard, ideáltipikus modelljének azt tekintjük, amelyben állam és társadalom az állami, polgári és etnikai identitást kialakító folyamatok tekintetében összefügg, akkor Közép-Európáról azt mondhatjuk, hogy helyzete ennél sokkal összetettebb. Az állami identitásokat a birodalmak határozták meg, és dinasztiára, privilégiumokra, veleszületett jogokra stb. alapozott premodern diskurzusokkal legitimálták. Megpróbálták az arisztokratikus hatalmat bürokratikussá átalakítani, de igen kevés sikerrel. A polgári identitások fejletlenek voltak, mert a birodalmi állam nem operálhatott az állampolgárság fogalmával – ez tán a leglényegesebb tényező, amit fel kell fognunk –, hiszen hatalmát olyan premodern dinasztikus elképzelésekre alapozta, amelyek a lakosság zömét kizárták a politikai részvétel folyamatából. Az alattvalók beleegyezése a hatalomgyakorlásnak legfeljebb részleges követelménye volt, s így mindig el lehetett tekinteni tőle ott, ahol megtagadták. Tehát birodalom és népszuverenitás összeférhetetlen fogalmak voltak, s ezen a felismerésen alapult a Szent Szövetség létrehozása.

Végeredményben a birodalmak úgy működtek, hogy fenntartottak bizonyos szuverén jogokat, pl. a beleegyezés nélküli kényszerítését és (részlegesen) az adóztatását. A törvényhozás adóztatási jogáról szóló vitának, mely az 1640-es években zajlott Angliában (ship money), nincs párja Közép-Európában. Valójában itt veszélyesnek minősítették magát a gondolatot is. 1914-ben Ferenc József császár a parlament beleegyezése nélkül üzenhetett hadat bárkinek, a háborúskodás császári előjog volt. A legitimáció emiatt régi és új kényszerű keveréke volt, hiszen az uralkodó személyes lojalitása már nem volt eléggé dinamikus formula ahhoz, hogy ellensúlyozza azokat az új, radikális követeléseket, amelyek a hatalmat a nép mint nemzet nevében igényelték.

A 19. század emiatt szakadatlan küzdelem volt Közép-Európában. A birodalmak elég erősek voltak ahhoz, hogy ellenálljanak az al-eliteknek, amelyek fokozatosan felélték egyetlen erőforrásukat, a politikai hatalomnak a nép mint nemzet nevében történő legitim követelését, de képtelenek voltak azokat fölszámolni. Bár meglehet, hogy a birodalmi uralom emlékét olykor a jóindulat ködén keresztül látjuk, valójában ez a forma életképtelen volt, hisz végül alulmaradt a vitában. Az általa fenntartott plauzibilitási szerkezetek és azok, amelyek magát a birodalmat tartották fenn, elcsépeltté váltak, vagy fokozatosan etnonacionalizmusba csaptak át, mint Németországban. Ausztria–Magyarországnak nem adatott meg ez a lehetőség. Oroszország megpróbálkozott vele, de hiányzott a kapacitása és a megfelelő vonzereje ahhoz, hogy valóra váltsa.

https://biblioteca-digitala.ro

A jövőre nézve az jelentette a gondot, hogy a közép-európai nemzetfogalom formája és tartalma annak a befejezetlen modernizációs utazásnak a jegyeit hordozta, amely az itt élő nemzeteket jellemzi. A legfontosabb ezek közül az, hogy mivel a fogalom itt legfeljebb részben territoriális, nem alakulhattak ki azok az állami és polgári normák, amelyek transzcendálhatták volna az etnikai különbségeket. E nemzetek területiségét minduntalan megkérdőjelezték, olyannyira, hogy például Franciaországgal és Hollandiával ellentétben központi szállásterületük birtoklásának biztonsága is luxusnak tűnt számukra.

Amikor a közép-európaiak modernizációs tapasztalatáról beszélünk, aligha gondolhatunk többre, mint legfeljebb részleges sikerre, és a sikertelenség kétségtelenül kihat jelen attitűdjeikre. A régió szempontjából ez a befejezetlenség, a meghatározatlanság, a marginalitás és a hatalomtól való megfosztottság érzetét kelti. A befejezetlenség feltételezi, hogy valahol kívül a világban létezik befejezettség. Ebből pedig az következik, hogy Európa fogalma olyan modellbe sűríthető, amelyet a közép- és délkelet-európaiak is megpróbálhatnak átvenni, de mivel ez a leszűkítő szemlélet árt az eredetinek, ezt soha nem érik el. A végkifejlet pedig nem más, mint frusztráció, ami a nativizmus, a populizmus, az idegengyűlölet és a kirekesztő nacionalizmus táptalaja.

Vegyük Magyarország példáját. A modernitás magyar modellje, amely igencsak sikeres volt egy évszázaddal ezelőtt, a legkatasztrofálisabb kudarcba fulladt 1918-ban, nagymértékben amiatt, hogy képtelen volt kielégítő választ adni a soknemzetiségű jelleg problémájára. A magyar modernitás megfogalmazásának két további kísérletét 1945–1947-ben, valamint 1956-ban a kommunizmus hiúsította meg. A kommunizmus maga is a modernitás egy modellje, de mélységesen redukcionista, és számos tekintetben a modernizációt visszafordító folyamat, ugyanis a kényszer erejével csökkenti a politikai és társadalmi rendszerek komplexitását.

A két világháború közötti csehszlovák modellt is az állam többnemzetiségű jellege kezelésének képtelensége ásta alá, illetve az a hit, hogy a csehek képesek modelljüket mindenki másra ráerőltetni, jóllehet a nem csehek száma valamivel meghaladta a csehekét. Ez a magyar füleknek ironikusan cseng. Ugyanis azt jelenti, hogy a csehek téves következtetést vontak le Magyarország kudarcából. Mégpedig azt, hogy elfogadható a cseh hegemónia, de csak abban az esetben, ha ésszerű államigazgatással és bizonyos mértékű gazdasági fellendüléssel jár. Mindez csupán illúzió volt, mint 1938-ban kiderült.

A lengyel történet sokkal bonyolultabb, nem utolsósorban amiatt, hogy 1918-ban az új államnak össze kellett egyeztetnie a lengyel azonosságtudat három típusát, melyek közül mindenik a modernitás más és más, végső soron összeférhetetlen változatát hordozta magában. Tehát Lengyelországban is az identitás a kudarc fő magyarázó tényezője, ehhez tán még az járul, hogy a lengyel állam képtelen volt kezelni a lakosság mintegy harmadrészét jelentő nemzetiségeket, és rájuk erőszakolni egy féljakobinus központosítási és asszimilációs modellt.

Az identitáspolitika nagy európai modelljei, amelyek utólag ráerőszakolták saját modernitásmodelljüket a kontinens többi államára, kivétel nélkül a legnépesebb etnikumnak az államon belüli hegemóniájára építenek. E modell átvétele Közép- és Délkelet-Európában számos okból katasztrofálisnak bizonyult. Elsősorban a számtani arányok mások voltak, a domináns etnikum számbeli fölénye nem volt olyan elsöprő, mint például Franciaországban, s hatékony államapparátus sem létezett, amely az

https://biblioteca-digitala.ro

asszimilálódásért cserébe állampolgárságot biztosíthatott volna. Másodsorban, a domináns modell az állampolgároknak és az alattvalóknak elfogadható életszínvonalat, többnyire kompetens államigazgatást és nagyjából korrupciómentes politikát biztosított. Mindez nem így történt Közép- és Délkelet-Európában. Harmadsorban, félreértették a domináns modellt. A hegemón etnikumnak volt elég önbizalma ahhoz, hogy szétossza a hatalmat a társadalomban, még akkor is, ha ezt időnként vonakodva tette. Ez aligha igaz Közép- és Délkelet-Európa esetében.

A kommunizmus megpróbálkozott egy teljesen újnak tetsző dologgal: hogy ti. kiirtsa az etnicitást, és létrehozza a nemzeti hovatartozást transzcendálni képes osztályidentitást. Ez illuzórikusnak bizonyult, de a kísérletnek messzemenő következményei voltak, amelyek mindmáig rányomják bélyegüket a térségre. Mindenekelőtt a kommunizmus bizarr, sőt abszurd módon redukcionista volt. Modernitásmodellje sokkal inkább volt esetlegesen szovjetorosz, mint azt támogatói elismerték. Redukcionizmusa abban nyilvánult meg, hogy elkötelezte magát egyszerű, könnyen ellenőrizhető struktúrák és rendszerek kialakítása mellett, mialatt azonban növelte a bonyolultságot. Ez zavaró és mélységesen ellentmondásos volt. Végül pedig a kommunizmus bukását idézte elő, egy olyan komplexitását, amelyet létrehozott, de tagadta létét.

A kommunizmus viszont azok számára, akik megélték, erkölcsi rend volt, jóllehet negatív erkölcsi rend, melynek ellenében definiálni lehetett az identitásokat, a jelentéseket és az életstratégiákat. Mindenekelőtt egyfajta egzisztenciális biztonságot teremtett, azaz önkényes jellege ellenére voltak előrelátható elemei. Ebben a helyzetben a rend, az értelem és az összetartás közösségek számára fontos forrásainak keresésére irányuló figyelem az etnicitásra terelődött. Ez, noha a kollektív szolidaritás kiapadhatatlan forrása, azok számára, akik a demokrácia és a(z állam) polgári lét kérdéseire keresnek választ, igen keveset vagy semmit sem nyújt. Emiatt a politikai hatalom szempontjából az, hogy valaki lengyel, cseh vagy például magyar, nem jelent semmilyen konkrétumot, legfeljebb egy homályos szimbolikus közösségi érzést, amelyet az érintettek mindig is kommunizmusfelettinek tekintettek, hiszen a rendszer egyszerre volt idegen és elnyomó.

Bukása éppen ezért nemcsak az új identitásegyüttesek megkerülhetetlen keresését jelentette, hanem egy olyan keresést is, amihez nem megfelelő kulturális tőkével láttak. Az adott körülmények között két gazdag forrás jött számításba: a demokrácia és az etnicitás. A demokrácia szót idézőjelbe tettem, ugyanis jelentős erővel bíró diskurzusként, igen vonzó alternatívaként értelmezték, amikor a kommunizmus megszűnt példaértékűnek és kötelező érvényűnek lenni. De inkább csak diskurzus maradt, mivel nem értették meg és nem is érthették meg a gyakorlati, operatív és procedurális vonzatait. A demokratikus értékek, melyeket fogalmi szinten jószerivel a Nyugat is képtelen volt értelmezni – elfogadásának körülményei között teljességgel érthető volt, hogy ezek az értékek, de a demokrácia intézményei is sokszor csak papíron valósulnak meg, s hogy ha nem létezik vagy gyenge a civil társadalom, inkább a polgári normák megszegése, mint azok betartása az erény. Az egyetlen súlyos, ámbár számos tekintetben nem megfelelőképpen definiált ütközési pont, ahol a demokrácia vontatott nyugati újraértelmezése a posztkommunista struktúrákkal találkozhat, az etnicitás. A posztkommunistáknak, annak ellenére, hogy rosszak a tapasztalataik a modernitás és a demokrácia kombinálásának terén, nem volt és nincs is más alternatívája, mint az ütköztetést megkísérelni. A civil társadalom és az

https://biblioteca-digitala.ro

állam gyengesége következtében az identitást az etnicitásra kell építeni, bár nem szilárd alapja sem a modernitásnak, sem a szabadságnak. A Nyugat számára a Közép- és Délkelet-Európával való találkozás trauma volt, elsősorban Jugoszlávia majdnem általánosan félreértelmezett felbomlása következtében.

Erre adott válaszában a Nyugat megpróbálta az etnicitást marginalizálni, és megpróbálta rákényszeríteni a térségre azt, amit a hatalomgyakorlás etnicitásmentes szemléletének gondolt. Ez a lényege annak az üzenetnek, amit a Nyugat a posztkommunista világnak küldött. Érvelésem szerint az üzenet egyszerre volt hibás és tárgytalan. Hibás volt, mert feltételezte: a Nyugatnak, bár nem biztos, hogy nincsenek bűnei (s ebből kifolyólag bátran vethet másra követ), biztos, hogy nincs etnicitása. Ez hiba. Tárgytalan volt, mert teljességgel félreértette, hogy Közép-Európa miért épít az etnicitásra. A jelenség okát az ősi gyűlöletben és a régió lakosságának valamiféle közös vagy éppenséggel genetikai fogyatékosságában vélte felfedezni.

A nyugati újságírók, civil szervezetek aktivistái, funkcionáriusok, politikusok és mások elemzéseiben hasonló szörnyszüleményeket olvashatunk, használhatatlan kognitív kategóriáik pedig minduntalan fellelhetők a posztkommunista világról szóló nyugati diskurzusokban. Egy újfajta orientalizmus várt arra, hogy felfedezze saját létét. Korántsem meglepő, hogy a közép-európaiak sértőnek érezték ezt, de alig tudtak tenni ellene valamit a Nyugat politikai hatalma, tekintélye és pénze hiányában. Ebből a szempontból az elmúlt évtized a kölcsönös félreértések kettős folyamatáé volt. A Nyugat kialakította saját képét és diskurzusát Közép-Európáról, a közép-európaiak pedig viszonozták a szívességet.

Félreértésen itt nem kudarcot kell érteni, ellenkezőleg. Azt szerettem volna csupán jelezni, hogy bár a demokrácia nyugati fogalmainak átadása és átvétele megtörtént, nem társult annak a kulturális töltetnek a megértésével – mintha létezhetne valami, amit kulturális ártatlanságnak nevezhetnénk –, amely az idők során a fogalmakhoz kapcsolódott. Az eredmény pedig számos nem szándékolt következmény volt, melyek közül az a legkevesebb, hogy a nyugati intézmények nem működnek úgy, mint Nyugaton. Ha ezeket a folyamatokat és kulturális kontextusokat nem értjük meg kellőképpen, minden esélyünk megvan arra, hogy az Európai Unió keleti bővítése egy újabb kívülről inspirált félmodernizációs folyamatnak bizonyuljon, amelyben a múltból öröklődött válaszreakciók és kognitív modellek negatív szerepet játszanak.

Fordította: Szász Alpár Zoltán

https://biblioteca-digitala.ro

Marius Lazăr

Barátokról, a múlt hatalmáról és a visszaállítás „komplexusáról"

Kihasználom a „román demokratikus értelmiség" többszörös tehetetlenségéről folyó vitát, amely Tamás Gáspár Miklós *Levél román barátaimhoz** című írásának az *Élet és Irodalomban* történt közlése után bontakozott ki, hogy magam is bevezessek néhány témát, amelyet fontosnak tartok a román értelmiség felelősségének elemzése szempontjából, a kommunizmus bukása után tizenegy évvel. Nem akarok vitába szállni a cikk tévedéseivel – kellő alapossággal megtették már a *Levél* hozzászólói. Megpróbálom viszont komolyan venni azt, amit a legsúlyosabb kérdésnek tartok, és amit Tamás helyesen azonosít, nevezetesen a romániai kulturális „színtér" szereplőinek politikai vakságát és a saját magatartásukkal való azonosulásuk bizonytalanságát.

1. Ma már világos számunkra: az 1989-es politikai változások és különösképpen az antikommunista fordulat, amelyet az utólagos fejlemények vettek, felkészületlenül érte a kommunizmus ellen csupán a decemberi konfliktus idején radikalizálódott román értelmiségi elitet. Ez azért történt így, mert korábban a legderűlátóbb várakozások is legfeljebb a rendszeren belül kialakuló (gorbacsovi típusú és annak befolyására megvalósított) reformra vonatkoztak, nem számoltak az 1989. december 22-én tapasztalt heves összeomlással. Ennek tulajdonítható aztán az illetéktelenség frusztráló érzése is, amely Romániát a két, egymástól annyira eltérő fő politikai opció mentén megosztotta. Az első opciót egy olyan „revizionizmus" határozta meg, amely összhangban volt a rendszer struktúrájában végrehajtható javítások reményével (ezt a vonalat választotta végül a Nemzeti Megmentési Front, és képviselik máiglan politikai leszármazottai), s amely a politikai gyakorlatban sem tudta elkerülni a kommunizmussal való szakítás gyötrelméből eredő gátlásokat. Választási megfontolásokból ez a típusú reformizmus „társadalminak" nevezi magát, miközben jobbára a hatalom birtoklását tartja szem előtt, és továbbra is szorosan kötődik az etatista örökséghez és a volt kommunista szerveződési struktúrákhoz, amelyeket alapjában véve folytat és felhasznál.

A másik opció a volt rendszerrel való gyökeres szakítást javallta, következetesen ragaszkodva a társadalmi igazságszolgáltatás elvéhez (semmissé tenni a régi rendszer igazságtalanságait, az emberi méltóság ellen elkövetett merényletét), amelyet utána gyorsan kiegészített a „restitúció" elvével is. Ez utóbbi a kommunizmus instaurálása előtti jogok, javak és állapotok visszaállítását célozta, és értelemszerűen törvényesnek tekintette a restauratív politikát. Ezt a második opciót tehát különböző igények indokolták, amelyeket a változással szembeni várakozások tartottak össze, s úgy valósult

* A levél román fordítását és Andrei Pleşu, Pavel Câmpeanu, Theodor Baconski, Z. Ornea, Mircea Iorgulescu és Andrei Cornea hozzászólását a *Dilema* 2001. február 16–22-i, 416. számában közölte.

https://biblioteca-digitala.ro

volna meg, mint valamiféle „negatív", „visszájára fordított" kommunizmus, amelyben mindent fel kell borítani, ami az előző sémák szerint működőként azonosítható.

A közösségvállalás ily módon többnyire egy utópia körül szerveződött, amelybe mindenki kivetíthette saját elvárásait és látomásait, nem pedig egy összefüggő előzetes társadalmi minta körül, amilyen például a neoliberális modell, amelyhez később eljutottak. Ebből adódott, hogy egyazon politikai ernyő (a Demokrata Konvenció) alatt együtt léteztek a „restaurátor" tervek, amelyek a két világháború közötti demokrácia újraélesztését ígérték, és a „modernista" vagy „szinkronista" tervek, amelyeknek képviselőit inkább az foglalkoztatta, miként lehet a román társadalom értékeit visszakapcsolni a nyugati társadalomba. Sajátos vonásként jelentkezett az úgynevezett történelmi pártok programtól független, különbségtétel nélküli legitimizálása – ami aztán konzervatizmus és liberalizmus, ateizmus és ortodoxizmus, nacionalizmus és nyugati irányultság, baloldal és jobboldal furcsa egyvelegéhez vezetett; együvé került Cioran és Ţuţea Popperrel és Hayekkel, Gabriel Andreescu és Octavian Paler, Stelian Tănase és Constantin Noica, Gabriel Liiceanu, Heidegger és Alina Mungiu –, ami az értékeknek a distinkció hiányából eredő teljes zűrzavarához vezetett.

Mindaddig, amíg ezek a törekvések ugyanannak a jelképes elvnek (a kommunizmus által elkövetett igazságtalanságok jóvátételének) voltak alárendelve, létezett egy közös politikai korpusz is. A 2000-es választási kudarc azonban elkerülhetetlenné tette a helyzet újrafogalmazását és azt az értelmiségi újraigazodást, amelynek most vagyunk tanúi, s amely sok szempontból fájdalmas, minthogy feltételezi a sikertelenség vállalását és az újraértékelést, az eltávolodást és a kizárást, a hirtelen átállásokat és kiközösítéseket. Eljött tehát a pillanat, hogy beismerjük: a román értelmiség felelőssége abból ered, hogy nem volt birtokában a kellő fogalmaknak, s ennélfogva nem készíthette elő az alternatívákat a csausiszta korszak társadalmi modelljéhez. De még a szocializmus olyasfajta rendszeren belüli kritikájára sem volt képes, amely Magyarországon vagy Lengyelországban előkészítette a reformot. Az értelmiség bűne viszont nem annyira az intellektuális szükségből elsajátított politikai kultúra hiánya volt, mint inkább annak visszautasítása – a nagybetűs Kultúra önállóságának rögeszmés hangoztatása és „a Kultúra általi túlélés" mítoszában való illuzórikus hit jegyében.

2. Közvetlenül 1989. december 22-ét követően, miután a tévéközvetítésből mindenki láthatta, hogyan vettek részt a tömegek a forradalomban, az írástudók egy része (a kultúrán belül a hatalmi szférával szemben legjobban körvonalazott csoport tagjai) a bűntudat vagy – még megalázóbban – a gyávaság érzésével szembesült. Egy olyan értelmiség képviselőjeként, amelynek önmagát nem csupán a „köznapi" emberrel szembeni intellektuális felsőbbrendűség és karizma révén kellett volna meghatároznia, hanem a polgári felelősség fogalmai szerint is, az írástudó most érzi, hogy tekintélye meginog az utca névtelenjeinek civil kurázsijával szemben. Alapvetően ez volt az a teszt, amely esélyt adott volna a saját társadalmi szerepe korlátainak tudatosítására, és alkalmat arra, hogy józanul elgondolkozzék, hogyan foglal állást az elkövetkező események kapcsán. Nagyon sokan azonban nem ezt tették, hanem paradoxális módon „visszamenőlegesen" csatlakoztak a forradalomhoz, hogy helyreállítsák tekintélyüket, amelyet veszélybe sodort az, hogy szakadék tátongott a sorsfordító változás és a saját előrelátó politikai cselekvésük (hiánya) között.

https://biblioteca-digitala.ro

Mielőtt még a „mitologizálás költői trükkjét" alkalmazva, amint Tamás maróan megállapítja, sikerült volna „elhitetni az egész világgal, hogy a forradalom nem is történt meg", az értelmiség jó része átesett a forradalom utáni „forradalom" szakaszán, megbélyegezvén a kommunizmus utáni „kommunizmust", megkésett – és éppen ezért akutan átélt – elégtételt próbálván szerezni saját korábbi inadekvát voltáért. A misztifikáció azzal kezdődött, hogy a változás sajátos valóságának átélése helyébe annak képzeletben történő átélése lépett, s a forradalom forgatókönyvének mentális felidézésekor már helyet kaptak benne a „hiányzó hősök" is. Ugyanígy, a jelen összetévesztődik a múlttal: legalábbis az első néhány poszttotalitárius hónapban az új helyzeteket a volt rendszerben már megtörtént helyzetekre adott, kompenzáló pszichológiai magyarázatok próbálják értelmezni – most, visszamenőlegesen születnek meg azok a válaszok, amelyeket akkor kellett volna megadni. A bőszen átélt új valóság jórészt fantazmagorikus, kihívásaira fikció a felelet.

3. Mindezek az állandóan a múltba vetített válaszok valójában a múlttól való elszakadás képtelenségére vetnek fényt, együtt a jelen fontos eseményeiben történő eligazodás képtelenségével. Még egy perverz hatása ez a Ceauşescu-rendszernek, amelyben a „történelem" nacionalista kultusza voltaképpen felcserélte a történelmiséget a mítosszal, s nemcsak a valóság idődimenzióját függesztette fel, hanem a jelen fogalmának értelmét is. Az, ami mindennapi volt, ezáltal örökkévalónak és ősinek tűnt fel, egyszersmind elveszítette minden kapcsolatát a múlttal: nem lehetett tudni, honnan ered, és különben sem volt fontos, hiszen a múltat annak propagandisztikus változata helyettesítette.

Különben Tamás helyesen érzékelte a csausizmus évtizedeire jellemző ideológiai űrt, a marxizmus-leninizmussal szembeni elkötelezettség hiányát és a mind durvább nacionalizmus felhasználását az ideológiai legitimáció utolsó forrásaként. A teoretikus bénultság állapota, amelybe a rendszer került, csak nagyon szűk értelemben vezetett a gondolkodás liberalizálásához (és csak időlegesen, ha Ceauşescu kezdeti éveire gondolunk). Ellenkezőleg, paradoxális következményei voltak: attól kezdve gyakorlatilag bármely filozófia igazolhat egy politikai célt, mint ahogy a pártmonopólium révén minden hangsúly (még a pusztán marxista is!) illegálissá válhat. A bűnössé nyilvánítás komplexusa, amelyet ez az ideológiai pragmatizmus gerjeszt és irányít, magukat az ideológusokat sem hagyja érintetlenül, a propagandagépezet tagjait, akik már azt sem tudják, hogy mi az, ami megfelel, és mi az, ami nem felel meg a „vonalnak". Az elfogadás egyedüli kritériumává a politikai hűség válik, amelyet mindegyre bizonyítani kell, az ideológiailag hiteles egyedüli instancia pedig maga a Központ, amely mindinkább Ceauşescu személyére szorítkozik.

Ily módon ez a jelenség egyfelől az ideológiai alku lehetőségét bátorítja: minthogy nincs kizárólagos ideológiai kód, elméletileg bármi átjuthat a cenzúrán, ha meggyőz politikai hűségéről. Másfelől, a központi hatalmi önkény megerősödve kerül ki ebből: bármely teória – kivéve azokat, amelyeket a hatalom itt és most kibocsát – gyakorlatilag féllegitimmé és legfeljebb megtűrtté válik, igazolásra van szüksége. Ilyen körülmények között a cenzúra is, amelyet mindinkább kísért a „tévedés" kényszerképzete, egyre kíméletlenebb, eltávolodik elveitől, és elveszíti a mércét, önkényessé válik, kaotikusan és hatékonytalanul működik. Ez pedig magában az óriási és működésképtelen – saját küldetéséhez és terveihez képest „deprofesszionalizált" – propagandagépezetben is

https://biblioteca-digitala.ro

frusztrációt kelt. Ebből ered aztán az aparatcsikok „mormogása" és „fütyülése a templomban", a volt cenzoroknak és politikai aktivistáknak az a forradalom utáni demokratikus térben megfogalmazott hazug igénye, hogy a „rendszer ellenzékei" voltak.

Mindezeket szem előtt tartva jobban megérthetjük az értelmiség és a politikai szféra viszonyát 1989 előtt. Nincs szó semmiféle ideológiai rabszolgaságról, amelynek az értelmiség alá lett volna vetve, ahogyan a Ceauşescu-korszak az antikommunista közhiedelemben megjelenik. De szervi „kollaboracionizmusról" sem, amiért cserébe a kulturális tett propagandává válásával tartós „privilégiumok" jártak, ahogyan azt az elitellenes diskurzus igyekszik beállítani. A „hallgatólagos megegyezés", amely a rendszer és az értelmiségiek viszonyát szabályozta, inkább stratégiai játék volt; a „politikai karám" határait, amelybe az utóbbiakat bezárták, éppen a szabályok elfogadása és a nyereség reménye vonta meg. A fenti analógia azonban csak bizonyos határok között érvényes: a csausiszta rendszer elleni „játszmában" a szabadság (amelyet az irodalomban „az esztétikum autonómiájának" neveztek) túlértékelődik, a játékosnak pedig könnyen támadhatott az a hiú ábrándja, hogy az ő kezében van a kezdeményezés, miközben persze alig teljesítette az előfeltételeket ahhoz, hogy a játékot egyáltalán tovább lehessen játszani. Ez olyan mértékben vált mind nyilvánvalóbbá, amilyen mértékben a rendszer ideológiai fellazulása miatt a hatalomnak egyre gyakrabban közbe kellett avatkoznia a játszma lefolyásába, az „alkutárgyalások" pedig mind bizonytalanabbá váltak. Csak a kifejezett szolgalelkűségnek lehetett esélye a sikerre.

4. Most pedig visszatérnék a restitúció kísértésére, hogy azt elhelyezhessem az említett „alkumegállapodás" összefüggésében. Ha van folytonosság Ceauşescu periódusa és a forradalom utáni korszak között, akkor az a hagyomány visszaszerzése tervének állhatatosságában és állandó beteljesületlenségében érhető tetten. Ebből a szempontból az 1989 utáni évek csak megerősítik és a nyilvánosság számára is szentesítik azt a kulturális visszaállítási komplexust, amely még a kommunizmus éveiben alakult ki, s amely az európai peremlét vagy elszigeteltség régebbi komplexusával párosul. Jórészt ez magyarázza az értelmiség politikai távolmaradását és a valósággal való kapcsolatának hiányát. Ha a visszatérés a múltba, mint egy filozófus mondja, voltaképpen az eszményekhez való visszatérést jelenti, nos akkor a Nagy Kultúra és a Túlélés a Kultúra Által lényegében nem egyéb az eszményítő múltba menekülés egyik formájánál. Az informacionális elszigeteltséggel együtt ez a jelenség hozzájárult egy elavult kultúrában lehorgonyzó megkésettséghez, amely nézhetett önmagára csodálattal, ám kívülhelyezte magát saját korán. A kommunista periódusban a kultúra nem is annyira anakronikus, mint inkább akronikus – a Kultúra és a Pótirodalom eksztatikus utópiájában és időnkívüliségében kéjeleg, amelyek dimenziói egyenesen arányosak kényszerképzeteik hallucinogén erejével...

Az 1989 utáni kulturális gondolkodásmód jórészt arra van beállítva, hogy kiteljesítse mindazt, ami korábban elkezdődött. A megint megjelenő „szabad" kulturális folyóiratok „új arculata" például ugyanaz, mint azelőtt, de cenzúra nélkül, és a legmagasabb igényeknek megfelelő, amelyeket csak a főszerkesztők egy Ceauşescu nélküli világban el tudtak képzelni. Az értelmiségiek továbbra is a múlt előállítása végtelen gépezetének kiszolgáltatottjai (a kifejezés csak látszólag utal a múlt újratermelésére), valamint egy olyan minőségi mércének a rabjai, amelyet akaratlanul

https://biblioteca-digitala.ro

is a kommunista periódus hatalmi intézményeinek és örökölt stratégiáinak segítségével állítottak fel (ez volt a „kulturális örökség értékesítésének" politikája).

A kommunista párt használta legitimációs stratégiák közt – szoros összefüggésben politikáinak nacionalista vonalával – a múlt visszaállítása, a hivatalos ideológiával összhangban, egyike volt azoknak a feltűnő módozatoknak, amelyekkel az értelmiségieket össze lehetett toborozni, s közvetlenül szakmai tevékenységükön és éthoszukon keresztül, belülről, ellenőrzés alatt lehetett tartani. Miután a posztsztálinista időkben részeseivé váltak volt személyiségek – Maiorescu, majd Blaga, Lovinescu stb. – politikai rehabilitásának, ezek az értelmiségiek hozzájárultak egy olyan visszaszerzési mechanizmus működésbe hozásához, amelynek alapelve mindig egy ideológiailag ellenőrzött – tehát óhatatlanul részleges – „újrafelfedezés". A totalitárius rendszerben az idő és ily módon a múlt feletti uralom a politikai gyakorlat és az ideológiai szándék részeként pártmonopóliummá válik.

Jegyezzük itt meg a cenzúra gépezetének szerepét is. A cenzúra a többé-kevésbé világosan leszögezett tiltások alapján létrehozza a kulturális tranzakciók független terét, amolyan a törvényes és a törvénytelen határán elhelyezkedő övezetet. A tiltás bonyolult hatásokat vált ki – sohasem teljesen végleges, képes óvatosan visszahúzódni, hogy éppenséggel liberális gesztusokat igazoljon; ám ugyanakkor nem is kifejezetten megengedő, hisz minthogy meg akarja tartani a kiváltságok osztogatásának monopóliumát, mindig szüksége van némi tartalékra permisszivitásból. A tiltás tehát az a háttér-instancia, amelyre a restitúció és a kompenzáló pszichológia mindegyre hivatkozik – a visszanyert dolgok értékét és súlyát pedig az határozza meg, hogy mennyire voltak tiltottak. Az a tény, hogy a cenzúra idején kiadatlan művek földalatti kulturális élvezet tárgyai, s hogy az olvasás tiltása fetisizálja a művet, intézményesen olyan érzetet kelt, hogy a csodálat egyszerre tiltott és vágyott tárgyai között nincsenek különbségek. Emellett hat a szakosodott kutató belső motivációja: mindent megtesz, hogy a cenzúrától lassanként elszakítsa a kulturális hagyomány kis szigeteit. Megjelenik tehát a permanens rekuperáció tere és tudata, amely, meglehet, a legmagasabb fokon felelős a befogadás mostani felfogása átváltozásainak „mágiájáért".

Megvan tehát a sztálinizmus tiltásai utáni visszaállításoknak is a (fel nem dolgozott...) története. Tekintsük például a restitúciókat a két világháború közötti korszakból. A hatvanas években nemcsak Maiorescu kritikáját rehabilitálják, hanem a költészetet is – újra kiadják Blaga és Barbu verseit. A hatvanas évek végén és a hetvenesekben következik: Blaga filozófiája. Mindezek kísérőjelensége az irodalmi alkotás terén: a líra feléledése a hatvanas években és a hetvenes évek metafizikai „elblagaizálása" („blăgălăială" – Noica kifejezése!). A kritikában újraintegrálják Lovinescut és Pompiliu Constantinescut, megszületik a két világháború közötti korszak első, túlnyomóan irodalmi sztenderdje. A nyolcvanas években egy másik modell érvényesül Noica és Motru erőteljes visszatérésével és filozófiai „környezetük" (részleges) rehabilitálásával. A korszak arculatának meghatározásában megváltoznak a viszonyítási időpontok: míg korábban „a két világháború közötti", főleg a húszas, legfeljebb a harmincas éveket jelentette, Noica rehabilitálásával a fogalom a Criterion-kör tagjaihoz igazodik: Eliade, Comarnescu, Cioran stb.; politikailag a viszonyítás keretévé mindinkább a negyvenes évek válnak! A „féllegitim" visszaállítás évtizedeiben

https://biblioteca-digitala.ro

cenzúrázva kiadják a jobboldal filozófusainak (Mircea Vulcănescu, Vasile Băncilă) addig tiltott fő műveit. Ezek azonmód forgalomba kerülnek, bemutatják, kommentálják, feldolgozzák őket. A nyolcvanas évek végén azonban a Ceauşescu-rendszer megbukik, és új beszédmód jelenik meg, amely jogerőre emeli az antikommunizmust. A kezdeti bátortalan restitúciós folyamat Eliade, Cioran istenítésével folytatódik (miközben Noica elég hamar háttérbe szorul, csausiszta kollaboránsnak tekintik) – kialakul a kulturális kiválóság új mércéje.

Mint látható, a két világháború közötti korszak megítélésének ezek a változatai szoros kapcsolatban vannak a visszaállítások történetével. Nem így a kor iránti vonzalom, amely maga is kikezdhetetlen mítosszá válik. Ez a mítosz kihat a kulturális mércére is: ha a rendszerváltozás tíz évvel korábban következik be, a modell Blaga lehetett volna; ha néhány évvel később, valószínűleg a legionáriusok!

Mit közöl tehát velünk mítosz formájában a két világháború közötti modell? Először is, főként érzelmileg, egy idilli kor képét: Románia abban a periódusban „befutott" is volt, „Nagy" is volt (a belső okokon, amelyek miatt időközben kicsivé vált, már kevesebben gondolkoznak el), szerencsés történelmi mozzanat ez, amikor „mi" a kultúra legmagasabb szintjére emelkedtünk, amikor „európaiak" voltunk, és – frissebb keletű klisé – a mienk volt a legdemokratikusabb rendszer (lásd az 1923-as alkotmány csodálattal teli ismételt emlegetését) stb. stb. A mai ember szemszögéből nézve ez a lehorgonyzás a két világháború között magán viseli a kompenzáció jegyeit, olyan „sikertörténetek" köré szövődik, amelyek kielégítik mind a jelentős hagyományhoz való tartozás, mind a nyugati elismertség óhaját (Ionescu, Eliade, Cioran példája). Ezt a nemzedéket 1989 után azonnal mértéknek s a kommunizmussal szembeni „európai" kulturális siker jelképének kiáltják ki.

A kritikai tudat szintjén azonban mindez annak a reflexszerű kinyilvánításához vezet, hogy a két világháború között minden jó volt, s minden, ami utána történt, rossz. (Innen erednek aztán a politikai restaurációs törekvések.) A két háború közötti korszak mitológiája egyenlőségjelet tesz amúgy ellentétes szereplők közé; a „helyreállítók" úgy érzékelik őket, mint akik ugyanahhoz a „nagycsaládhoz" tartoznak, igazolnak „minket és a múltunkat" a későbbi idők szenvedéseivel és rombolásaival szemben.

A kommunista periódus értelmisége a két világháború közötti modellben a jelen kultúrájának alternatíváját, a szabad kultúra példáját látta. Nyilvánvaló azonban, hogy az akkori és a mostani Románia között szakadék tátong, amelyet eltakar a kulturális nosztalgia. Amikor előszeretettel tekintjük magunkat a két világháború közöttiek „leszármazottainak" – mellőzve kollektív kulturális önéletrajzunkból a kommunista rendszerhez való alkalmazkodás hosszú éveit –, megfeledkezünk arról, hogy Románia természete az utóbbi ötven évben gyökeresen megváltozott. Még nem vagyunk felkészülve, hogy vállaljuk ezt a történelmet, vakságunk oka pedig az, hogy komplexusaink és frusztrációink még mindig uralkodnak rajtunk.

5. Visszatérek Tamás Gáspár Miklóshoz és heves fellépéséhez. Idézek egy lényeges részletet, szenvedélyes nyugtalanságával és túlzásaival egyetemben, mivel egy paradoxális viselkedésre hívja fel a figyelmet: „Hogyan óhajtják önök, drága román barátaim, bírálni Vadim Tudort azért, mert fasiszta, ha az önök bírálatlan és bírálhatatlan szellemi forrásai ugyanazok, mint az övéi? Hogyan barátkozzam én, aki erdélyi vagyok,

https://biblioteca-digitala.ro

Lucian Blaga kultúr[a]morfológiájának tisztelőivel, amikor világos, hogy a *Trilógia* egyetlen igazi célja annak a bebizonyítása, hogy a magyarok idegenek a lényegtől, bármi legyen is az?" (Halljunk oda!)

A vád nagyon súlyos: a román értelmiség kifejezetten leszármazása okán tolerálja a fasizmust. Persze megengedem, hogy itt a szerző szándékosan provokál, célja az, hogy felpiszkáljon. Mert különben jómagam, aki nem tudom, milyen román ismeretei vannak TGM-nek, ha azt olvasom, hogy „a velem egyidős román írók és gondolkodók hősei között nem akadt senki, aki ne lett volna vasgárdista", akkor mégiscsak megkérdezhetem: végül is kik az ő „román barátai", akik még ráadásul „demokraták" is? Az igazi probléma azonban, amit észrevesz, a román elitek alkati etnocentrizmusa, ami a nacionalista politikák kifejezett vagy hallgatólagos helyeslésében nyilvánul meg. Ezért a – bizonyos fokig indokolt – félelem egy lehetséges totalitárius politikai elcsúszástól, amelyhez a nacionalizmus egy Corneliu Vadim Tudor-szerű politikus révén elvezethet. Itt a nemzeti komponens is érvényesül: túl az elképedésen, Tudor legutóbbi viszonylagos választási sikere után a románokat szégyenérzet töltötte el; a magyarokat – félelem.

Az etnocentrizmus a múlttól való el nem szakadás fontos következményeinek egyike. A „restaurációs komplexusról" való lemondás képtelenségének melléktermeke, s amin átszűrődik, az szintén az írástudók társadalom-központúsága. Innen ered a nacionalizmus megítélésének kétértelműsége is: Corneliu Vadim Tudort emlegetve például Octavian Paler nem a nacionalizmus ellen lázad fel, hanem mondhatni ellenkezőleg, az ellen, hogy a nemzetikommunisták kisajátják a nacionalizmust. Ez a „jólfésült" nacionalizmus – vagy „felvilágosult hazafiság" – képzete, amely egyaránt ellene vethető a „Vadim Tudor" márkájú nacionalizmusnak és a „sehonnai európaiak" „kozmopolitizmusának". A gondolatot néhány politikus is magáévá tette, s fél szemmel a közvélemény-kutatások adataira, fél szemmel a parlamentbe bejutni akaró többi párt tagjaira sandítva, programjaikban meg is jelenítették az elfogadható, „európai arcú", „mérsékelt" nacionalizmus eszméjét.

Tudor és hasonmásai ízléstelen alakoskodása láttán egy pillanatig még igazat is adnék Palernek. Ha azonban a jelenbe nézek, felismerem a csapdát: voltaképpen nem a gyökeres és a mérsékelt nacionalizmus között kell választanunk, hanem egész egyszerűen a nacionalizmus és annak ellentéte között; a különbség ugyanis csak fokozati, nem lényegi. Erdélyben pedig a „puha nacionalizmus", amely arra lett volna hivatott, hogy a demokratikus pártokhoz vonzza az eltűnőben levő Román Nemzeti Egységpárt szavazóit, balul ütött ki, a Nagy-Románia Párt eredményessége minden számítást felülmúlt. Hiszen ugyebár hogyan állhat elő valaki „gyenge" nacionalista diskurzussal, anélkül hogy tápot adna az „erősnek"? Miként hihetnénk, hogy legyőzhetjük Vadimot és Funart saját – megszelídített – fegyvereikkel, anélkül hogy ezzel tulajdonképpen ne pont őket igazolnánk, s a választókat még inkább a karjaikba ne taszítanánk? Szomorú, hogy az ilyenfajta kezdeményezések ihletői minden jel szerint még mindig nem ébredtek rá, milyen perverz hatása volt erdélyi stratégiájuknak – végül a választók arra a következtetésre jutottak, hogy ha vannak is „bizonyos túlzások" Funar politikájában, az „alapjában véve" nem elítélendő! Íme, még egy esete annak, amikor a politikai kultúra szembeötlő hiányosságai magának a politikának a hiányosságaivá válnak – ettől fogva pedig ki mást, mint az értelmiségit lehet vádolni, hogy megfutamodott feladatától.

https://biblioteca-digitala.ro

Egyébként – hogy a román értelmiség nem érzékeny a baloldal mondanivalójára? Miután kievickélve egy diktatúrából, amely egy baloldali ideológiával igazolta magát, azt látjuk, hogy a politikai kozmetikán túl, most is a volt elnyomók keverik a kártyákat; s amikor ráadásul azt halljuk, hogy nem érdemes hadakozni a „múlt kísérteteivel" (múlton itt a potentátok feszélyező közelmúltja értendő, akik elfelejtve előéletüket, felhalmozott tőkéjükkel együtt új, ezúttal demokratikus legitimitást próbálnak kerekíteni maguknak), nos, akkor óhatatlanul elönt a felháborodás, és elfog az erkölcsi jóvátétel heves vágya – amely ugyanolyan jogos, mint a francia baloldali aktivistáé, aki azon lázong, hogy országában állandósulnak az „uralkodó osztály" privilégiumai. Azt sem lehet nem észrevenni, hogy amit Ceauşescu aktivistái „titokban" műveltek (az idézőjel a hatalom által engedélyezett bátorság viszonylagosságát akarja jelezni, amilyen többek között például az Adrian Păunescué volt), azt a látszatot keltve, hogy „megvédik" – a hivatalos ortodox marxizmustól, a proletár internacionalizmustól, az oroszoktól stb. – a nemzet „megbántott" szellemét, ugyanazt művelik 1989 után is, ráadásul úgy téve, mintha ők – nem pedig például az anticsausiszta disszidensek – tűntek volna ki bátorságukkal. A posztdecembrista „vörös" fasizmus hősiességet kreál a kétszínűségből, mi több, azt nemzeti szinten viselkedési mintává avatja. Így jutottunk oda, hogy a nacionalizmust felhasználhatta egy inkompetens és ijedt politikai klikk, amely kész mindenáron megtartani a hatalmát (ugyanolyan – bármely ideológiai elkötelezettségre közömbös – gátlástalansággal, mint a szomszédban a volt Jugoszlávia vezetői).

Láthatjuk tehát, hogy nálunk a „jobboldal" és a „baloldal" régóta értelmüket vesztett fogalmak, a kontextustól függően bármikor felcserélhetők. A román baloldal legitimitásának kérdése ezért továbbra is tisztázandó és talán újrafelfedezendő marad. Utóvégre ugyanannak a problémahalmaznak a része, amely a múlttól való kritikai elszakadásra kötelez bennünket.

Forditotta: Ágoston Hugó

Egy másik egyesülés: Traian Vuia és 1918

Az *Ardealul cultural* 1992-es 2. számában az esszéíró és művészeti kritikus Horia Medeleanu nagyobb részletet közöl Traian Vuiának George Dobrin ügyvédhez, a bánsági Román Nemzeti Párt élenjárójához, az egyesülés utáni Lugos első prefektusához intézett egyik leveléből. Ez gazdagítja és bizonyos szempontból váratlan módon árnyalja az 1918. december 1-jei egyesülésről szóló vallomások sorát, ugyanis Vuia rendkívül szigorúan, kritikusan, keserűen vizsgálja a szóban forgó témát. A román történetírás nem fordított kellő figyelmet az ilyen jellegű reakciókra, bár más esetekben is előfordultak.

https://biblioteca-digitala.ro

Távolról sincs ellene a Romániával való egyesülésnek, nyíltan egy ilyen megoldás hívének vallja magát. Ami azonban emészti, az Erdélynek az új összefüggések közötti státusa, hiszen erről semmilyen kifejezett tárgyalás nem folyt. A lugosi politikus, amint egyszersmint kiváló ügyvéd is volt, magánlevelében szépítés nélkül, célbatalálóan teszi meg szemrehányásait az egyesülés megvalósítóinak – Sever Bocunak, Octavian Gogának és Vasile Lucaciunak közvetlenül, de másoknak is, Iuliu Maniunak, Vasile Goldişnak, Ştefan Cicio-Popnak stb., akiket név szerint nem említ. Röviden: a szóban forgó politikusoknak olyan formában kellett volna tárgyalniuk Erdély Romániával való egyesüléséről, hogy azzal a tartomány élete nyerjen, ne legyen számára hátrányos a Regátba való integrálódás. És Vuiának az a véleménye, hogy ez nem történt meg. A felsorolt példák nagy része politikai-közigazgatási és jogi példa: az Igazgatótanácsot gyorsan feloszlatták, az újonnan kidolgozott választási törvényről bebizonyosodott, hogy igazságtalan, a fiatalokat az ország más részeibe vitték katonai szolgálatuk teljesítésére. Ilyen körülmények között Erdély, a nagy feltaláló szerint, hódítás tárgya, bekebelezett tartomány, sőt a fanarióta, levantei politika és kormányzás által elözönlött tartomány lett. Az élet új keretei, amelyekről azt álmodta, hogy Románia nyugatosodásához vezetnek, sokkal inkább a gyors balkanizálás premisszáinak tűnnek.

A szerző azt hiszi, hogy mindez a kérdés téves vizsgálatának eredménye. Ő a románok kérelmezőtaktikáját is negatívnak, eredménytelennek tartja. Az 1791-es Supplex és a memorandista mozgalom tapasztalata valójában igazat ad neki, hiszen ezek irreális erőlködéseknek tűnnek, ha nem éppen erkölcsi alibiknek.

Traian Vuia számára a hasonló közvetlen, pragmatikus megjegyzések alkalmat adnak a különböző típusú románokra vonatkozó általánosításokra. Néhány sorban, lényegbevágó krokikkal, a levél szerzője felvázolja az erdélyi politikusok és a regátiak tipológiáját, különbséget téve az előbbiek erkölcsi naivsága és tapasztalatlansága, valamint a többiek merészsége, gátlástalan támadó intelligenciája között. Az erdélyi elitről megrajzolt portré egyáltalán nem hízelgő, a regáti politikusokról bemutatott pedig egyenesen ellenszenves. De ami ezt illeti, Vuia már előzőleg is felvázolt néhány értékes ítéletet. Iosif Popovici-hoz, a bécsi és budapesti egyetem magántanárához, később pedig a kolozsvári egyetem professzorához egyik, Párizsból, 1910. január 3-án intézett levelében (amelyet szintén H. Medeleanu közölt a *Ziridava*, V, 1974 kötetének 101. oldalán a Traian Vuia – contribuţie la profilul politic al marelui inventator című cikk függelékében) a feltaláló megjegyzi: „Nekem úgy tűnik, hogy politikánkat nem mindig következetes szellem irányítja, inkább érzelmek, személyes, sőt kicsinyes neheztelések vezetik, aljasok és naivak, és hiányzik belőle a jövőbe látás. Nincs önbizalmunk, ami pedig a siker alapja. Impulzívak vagyunk, és az esetlegességnek nagy hatalma van felettünk. Nem ismerjük a folyamatos erőfeszítést, és csak a nagyon súlyos pillanatokban van bátorságunk. (...) Híjával vagyunk a politikai nevelésnek, és se erkölcsi, se gazdasági hatalmat nem képviselünk az ellenfél előtt." Egy másik levélben, amelyett ezúttal George Popovici, Lugos espereséhez intézett, aki kétszer is képviselője volt a budapesti országgyűlésnek, és később a krassó-szörényi Román Nemzeti Párt elnöke lett – ezt a levelet Párizsból küldte 1919. november 10-én –, megjegyzi: „...Megállapítottam, hogy legutóbbi erdélyi nemzedékeink jócskán elmagyarosítottak." Mint ahogy megfigyelhető, Traian Vuia minden alkalommal az erdélyi román értelmiségi és politikai csoportra

https://biblioteca-digitala.ro

gondol, és nem a román közösség egészére. Csupán arról van szó, hogy bírálata egyszer ennek az elitnek az erkölcsi arculatát érinti, máskor az etnikai szolidaritás szintjén mutatkozó hiányosságait, megint máskor a középszerűségére vonatkozik, a tapasztalat hiányára vagy a képzésbeli hiányosságaira.

Ebben a levelében Traian Vuia voltaképpen amiatt nyugtalankodik, hogy milyen módon szabályozták – illetve nem szabályozták – a központ és a provincia közti viszonyokat, az ország vezetőinek érdektelensége miatt a regionális sajátosság iránt, ennek a magatartásnak a hosszú távú következményei miatt. Az, aki valamikor a román Erdély elmagyarosításától félt, odajutott, hogy megsejtse a közerkölcsök balkanizálódásának lehetőségét. Az az aqua-forte mód, ahogyan Vuia a december 1-jei egyesülést kezeli, nem olyasvalakié, aki megkérdőjelezte volna ennek a politikai aktusnak a helyénvalóságát. Annak a magas idealizmusnak az eredménye, amely a feltaláló civil és politikai magatartását jellemezte, és amely őt a szocialista csatlakozás felé taszította. Az egyesülés erkölcsi jelentőségét kudarcra ítélte a bukaresti vezetőkörök önkényeskedő és tekintélyuralmi magatartása. Úgy látszott, hogy az egyesülés létrehozóinak hozzá nem értése megvalósíthatatlanná tette a román Erdély civilizáló küldetését, amelyben Traian Vuia reménykedett. Az új kezdetnek, másképp szólva, Románia államisága kiegészítésének – a társadalmi igazságosságon és demokrácián alapuló kollektív lét kereteként kellett volna körvonalazódnia. Nem lehet mondani, hogy az említettek teljes egészében hiányoztak volna a két világháború közötti első évtizedben. Az erre tett erőfeszítések tanúbizonysága, hogy megvalósultak Ferdinánd királynak a moldvai lövészárkokban tett ígéretei: a földreform, az általános szavazati jog bevezetése és az 1923-as alkotmány. De az itt közölt levél, amelyet Traian Vuia ügyvéd írt alá, felvet egy jogos kérdést: lehetett-e az 1918-as egyesülés csupán ennyi?

A szerkesztőség

Tisztán formális gesztus

Garches, 1922. április 11.

Szeretett Dobrin Úr!

Nagy figyelemmel követtem a választási kampányt. Ha visszaemlékszik még 1919-es leveleimre, rájön, hogy végül minden úgy történt, ahogyan történnie kellett. „Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát." Az egyesítéskor nem voltak semmiféle kikötések. Két történelmi pillanat volt, amikor meg kellett volna tárgyalni az Egyesülés feltételeit. 1. Mielőtt még Románia belépett volna az európai háborúba, akkor, mikor Románia a Román Nemzeti Párt meghatalmazásával megállapította Nagy-Románia határait, melyek aztán alapul szolgáltak a román kormánynak a szövetségeseivel folytatott tárgyalásain. Ez volt a legmegfelelőbb pillanat a feltételeink leszögezéséhez. 2. A fegyverszünet után, Gyulafehérváron, jobban mondva valamivel annak előtte. Itt a mi embereink éretlen módon cselekedtek. Elvont nyilatkozatok történtek, melyek inkább azokat angazsálják, akik megfogalmazták őket, mintsem a román kormányt. Az Egyesülést meg kellett volna előznie egy, a román kormány és népünk Gyulafehérváron összesereglett megbízottai között megkötött, majd az alkotmányozó nemzetgyűlés által ratifikált kétoldalú

https://biblioteca-digitala.ro

megállapodásnak. Így az egész Egyesülés egy színpadias gesztussá vált, melyet az ókirályságbeli urak elégedett mosollyal fogadtak, hiszen semmi egyebet nem kellett tenniük, csak kitárni a ház ajtaját, amelyen mi magunktól besétáltunk.

Mikor két egyén társul, mikor két vállalat egyesül, szerződést, megállapodást kötnek.

Le kellett volna szögezni az Egyesülés feltételeit. Példának okáért azt, hogy tízhúsz évig az Erdélyben és a Bánságban besorozott katonákat hagyják meg ezeknek a tartományoknak a helyőrségeiben. Világos és pontos választási törvény ésatöbbi. Eltekintek tőle, hogy most felsoroljam mindezeknek és a többi feltételeknek az indokait, amely feltételeknek kísérniük kellett volna az alapvető garanciákat.

Mikor 1917-ben és 1918-ban a körülmények folytán és semmiféle személyes ambíciótól nem hajtva kénytelen voltam Egyesülésünk előkészítésével foglalkozni, látnom kellett a fülük hegyét (a régi regátbeli politikusnak – a szerkesztő megjegyzése). Még az „egyesülés" kifejezésről sem akartak hallani. Szerintük az annektálás alapja a Régi Regát áldozathozatala kellett volna, hogy legyen, melyet az európai háborúban való részvételével tett meg. Okfejtésük egyenest ahhoz vezetett, amit a nemzetközi jog úgy hív, hogy „droit de la conquete". És csakugyan, az Egyesülés ezen az alapon történt meg. Ők, nehogy megsértsék az érzékenységünket, és tudva, hogy naivak és tapasztalatlanok vagyunk, hagyták, hogy egyesülésről beszéljünk, az időre bízva, hogy az majd felébreszt bennünket. Máskülönben nekik is, kik – ezt el kell ismernünk – ügyesebbek, ravaszabbak, intelligensebbek nálunk, noha erkölcsi lényegükben alattunk állanak, van üzleti érzékük és tapasztalatuk – ne feledjük a magyar közmondást: „szemesé a világ" (az eredeti, román nyelvű szövegben is magyarul – a szerkesztő megjegyzése) –, szóval nekik is bizonyos időre volt szükségük ahhoz, hogy berendezkedjenek nálunk, hogy közigazgatásilag és katonailag megállapodjanak. A körülmények, különösen a Kun Béla elleni hadjárat, előnyükre szolgáltak. Ezt az is igazolja, hogy amint a helyzet urainak érezték magukat, egy ukázzal szélnek eresztették az Igazgatótanácsot.

Egyszóval, az „egyesülés" nem volt egyéb leplezett annektálásnál, puszta szófordulat volt, cukorral bevont keserű pirula. Csak magunkat hibáztathatjuk: a bölcsesség és a hozzáértés hiányát, közmondásos felületességünket, egy európai felkészültségű férfiú hiányát, a megengedhetetlen hiszékenységet azoknál, akiknek egy nép sorsa van a kezében. Ahogy mondani szoktuk: „a román ember utólagos okossága". A románok „Denkfazilheit"-ja, hogy a boldog emlékezetű Billmann igazgató urat (a lugosi Állami Líceum tanára, ahol Vuia tanult, a szerk.megj.) idézzem. Ami engem a legjobban elszomorít, és arra késztet, hogy feladjam szokott derűlátásomat, nem más, mint az ön által olyannyiszor elismételt „boldogtalan nép vagyunk". S ezután is megmaradunk szolgáknak és koldusoknak az urak ajtóinál.

1918-ban felhívtam Sever Bocu, Octavian Goga és Vasile Lucaciu urak figyelmét az egyesülésre, kifejtettem nekik, hogy meg kell teremtenünk az egyesülés nemzetközi rendelkezéseknek megfelelő jogi alapját. Azonnal beláttam azonban, hogy tudatlan, mindenféle felkészültség nélküli, csupán nagyzoló emberekkel állok szemben. Nem találtam megértésre, és azzal gyanúsítottak, hogy Erdély függetlenségét akarom. De ahhoz, hogy egyesülhessünk a Román Királysággal, először szakítanunk kellett volna Magyarországgal, vagyis ki kellett volna kiáltanunk a függetlenségünket, s csak azután,

https://biblioteca-digitala.ro

szabad népként, kétoldalú aktusként, közös kötelezettségeket vállalva egyesüljünk az Ókirálysággal, megalakítva az Új Romániát. Mikor láttam, hogy itt milyen illetéktelen kezekbe, a fanarióták politikai kerítőinek kezébe kerül a román nép sorsa, megcsömörölve visszavonultam. A mi férfiúink azt hiszik, hogy a nagy politikai problémákat szép beszédekkel, választékos mondatokkal, hazafias képekkel és költői zengzetekkel lehet megoldani.

Amikor Al. Vaida az erdélyi küldöttséggel ideérkezett, és felkért, hogy legyek annak tagja, vettem magamnak a bátorságot, hogy kerülgetés nélkül elé tárjam a helyzetet. Beismerte, hogy történtek hibák. Nyilvánvalóan a bírálatom a Román Nemzeti Párt ellen is szólt, mely jóvátehetetlen hibákat követett el. Szavaimat túlzónak találta. Hozzátettem, hogy az utolsó eszközhöz, mely ezt a hibát helyrehozhatná, sohasem folyamodhatunk, mivelhogy az ellentmondásban lenne egész múltunkkal és entellektüeljeink jellemével.

Azért mondtam el önnek ezt az egész bevezetést a történtekről, hogy levonhassam a következtetéseket. Nem szükséges prófétának lennem ahhoz, hogy lássam, milyen irányt vesznek az események, és mi lesz a mi magatartásunk és különösen a Román Nemzeti Párté. Sosem gondoltam azt, hogy a magyarok minket elmagyarosítanak.

A legutóbbi időkig azt hittem, hogy (az ókirályságbelieknek – a szerkesztő megjegyzése) nem sikerül elfanariotizálni bennünket, most azonban tartok tőle, hogy nem leszünk képesek megszabadulni ettől a bizánci vírustól, minhogy a fanariótáknak megvannak azok az eszközeik, amelyek a magyaroknak hiányoztak.

Különben nem sietnek az elcsokójosításunkkal. Történelmi bizonyságuk van végtelen szelídségünkről, türelmünkről, a belenyugvásról, amellyel annyi igát elviseltünk oly sok évszázadon át. Nem hagyják figyelmen kívül félelmünket sem az erőszakos ellenállástól. Hagyják majd, hogy kiabáljunk, hogy siránkozzunk, amíg belefáradunk, és majd megnyugszunk. Mikor újságjainkat és a párt vezetőinek ékes beszédeit olvasom, az egyszeri hetvenkedő jut eszembe, ki mikor az ellenséggel találkozik, azt kiabálja kísérőinek: „Fogjatok le, nehogy valamilyen szerencsétlenség történjen!" Férfiúink továbbra is a szentképek elé fognak járulni, táviratokat és folyamodványokat fognak küldözgetni a királynak, és ki fogják meríteni az összes törvényes lehetőséget. Tudjuk, mit jelent ez.

Ha a bukaresti kormány nem követ el túlságosan nagy hibákat, nem visz táncolni a jégre, mint a szamarat, és ha egy újabb rengés nem rázkódtatja meg alapjaiban az Új Romániát, húsz-harminc év alatt arra ébredünk, hogy balkanizáltak bennünket. Miután az volt a szép álmunk, hogy mi szüntetjük meg a Kárpátokon túli testvéreink balkanizmusát. Egyébként ha ép gyümölcsöket rothadt gyümölcsökkel keverünk össze, nyilvánvaló, hogy nem a romlottak fognak egészségessé válni, hanem az épek is megrothadnak.

[A továbbiakban Vuia azokról a javaslatokról beszél, amelyeket a repülő készülékének és belső égésű motorjának „iparosításával" kapcsolatban tett a román államnak. Javaslatainak elfogadása esetén a nagy feltaláló kész volt hazatérni!]

(Aradul Cultural, 1998. december, 69.–71. oldal, Horia Medeleanu bevezetőjével)

Forditotta: Hadházy Zsuzsa és Ágoston Hugó

https://biblioteca-digitala.ro

Ovidiu Pecican

Értelmiségi pesszimizmus, román pesszimizmus?

Molnár Gusztáv barátomnak gondot okoz az, amit ő „az erdélyi román értelmiségiekre annyira jellemző" „mély történelmi és politikai pesszimizmus"-nak nevez (*Mi, erdélyiek... Provincia*, 2001, 1.–2.). Felteszi magának a kérdést: „Miért van, hogy az erdélyi románok különös módon éppen leghőbb nemzeti vágyuk, az egyesülés teljesülése után váltak ennyire mélabússá?" Molnárnak természetesen válasza is van. Ha jól értettem, Erdélynek az egységes és oszthatatlan nemzetállamba való betagolása után a románok abba a lehetetlen helyzetbe kerültek, hogy mozgósító ellenségként tekintsenek rá. Ugyanakkor ha a Budapest „ostoba és arrogáns" magatartásával való szembesülés idején a románok szeme előtt ott volt – a rugalmasabb és a fejlettebb jogrendszerrel rendelkező – Ausztria is, 1918 után a geopolitikai helyzet radikális megváltozása (vagy talán az a mód, ahogy önmagukat Nagy-Románia tágabb egészébe belehelyezték) tette olyanokká az erdélyi románokat, amilyeneknek ma ő látja őket. A megállapított diagnózis alátámasztására Molnár Gusztáv – célzásszerűen – olyan művelődési példákat hoz fel, mint amilyen Traian Vuia levele Lugos első prefektusához, George Dobrinhoz (1922. április 11., közölte Horia Medeleanu az *Aradul cultural* 1999/2-es számában, újraközli a *Provincia* jelenlegi száma), Al. Cistelecan *Az elvetélt provincia* c. esszéje és alulírott írása.

1. Pesszimizmus?

Ha az erdélyiek román pesszimizmusának bizonyítékait keressük, azokat, Erdélynek a régióban elfoglalt helyén és jelentőségén túlmenően, (jóval) 1918 előtt is felfedezhetjük. Kezdetnek I. Budai-Deleanunak egy Petru Maiorhoz írt leveléből idézek: „Nagyon jól tudom, hogy minden csapás azoknak a román névre érdemteleneknek az odújából származik, akik befurakodtak Balázsfalvára. Több mint harminc éve uralkodnak ezek az ethnoktonok, és hogy örökkévalóvá tegyék uralmukat, elpazarolják a nép közös javait, miközben az ellenség eszközévé válnak tönkretételében. Ismertem őket jól, amikor elhagytam őket, és – elmenekülvén – inkább választottam a nyomorúságot, mint velük a cimboraságot. De eljön majd az idő, és nincs is messze, amikor napfényre kerül ennek az új Jeruzsálemnek minden gyönyörteljes szégyene. (...) Minél hamarabb le akarom rángatni ezeknek a talpnyalóknak a képéről a ravasz álarcukat, és meg akarom mutatni igazi kinézetüket." (*Scrieri inedite* [Kiadatlan írások], Kolozsvár, Dacia Kiadó, 1976, 146. o.) Komor, ezúttal a románok szellemi vezetői ellen és nem valamilyen más elnyomás kapcsán megfogalmazott reménytelenség olvasható ki ezekből a sorokból. Saját korának szomorú jelenségeit tekintve Samuil Micu sem volt bizakodóbb a jövőt illetően: „... a még létező román nemzet más nemzetek által elnyomottan és igába hajtottan tengeti életét; aki az egész földet uralta, most sehol a földön nem rendelkezik földdel, akik a nemzetek urai voltak, most minden nemzetnek szolgái, és ami még nagyobb aljasság, szégyenlik magukat

https://biblioteca-digitala.ro

románnak nevezni, és egyesek még románul beszélni is szégyellnek, és egymás között inkább beszélnek görögül vagy magyarul vagy egy másik nyelven, mint a sajátjukon, és lusták megmunkálni és kiművelni nyelvüket, ráadásul lusták írni és tanulni, amely rossz szokása a románoknak a legnagyobb ostobaságba és nyomorúságba juttatta a román nemzetet." (*Scurtă cunoştinţă a istorii românilor* [A románok történetének rövid ismerete], Bukarest, Tudományos Kiadó, 1963, 70.–71. o.) Következésképpen, minden politikai vagy etnikai diszkrimináción túl – amelyeket itt nem tárgyal, de amelyeket én mégis megemlítek mint leggyakoribb hivatkozási alapokat a románok múltbeli szomorú helyzetére vonatkozóan –, Samuil Micu a román dekadencia okait a saját nyelvvel és saját kultúrával szembeni magatartásban látja. Az Erdélyi Iskola két korifeusa egy évszázaddal az 1918. december elsejei egyesülés előtt felismerte a zsákutcát, és kifejezte szomorúságát, amiért a románok dolgai rosszul állnak, amit különböző okokkal magyaráz (az első az, hogy a közösséget vezetői rosszul igazgatják, a második a közömbösség a saját nyelv és kultúra iránt).

Molnár Gusztáv felsorolásában a két világháború közötti Vuia mellett kétségtelenül szerepelhetett volna a nála fiatalabb resinári kortárs, Emil Cioran is, aki bevallotta: „Végtelen szomorúság fog el minden alkalommal, amikor arra gondolok, hogy ezer és még oly sok évig bujkáltunk az erdőkben és a hegyekben az ellenségtől való félelmünkben, vagyis saját félelmünk elől. Nem létezik más ellenség, csak a *félelem*, amelyből az születik." (kiemelés E. C.) (*Schimbarea la faţă a României* [Románia színeváltozása], 83. o.) Ezzel a megfogalmazással Cioran felzárkózott ahhoz az értelmező irányzathoz, amely keserűen állapította meg a közösségi kudarcot, megpróbálva azt nem külső okokkal, hanem valamiféle belső, pszichikai valósággal, megéléssel magyarázni.

Amit most, a felsorolást kiegészítve, Budai-Deleanutól Cistelecanig meg lehet állapítani, az az, hogy a „mély történelmi és politikai pesszimizmus" megállapított tünetei legalább egy évszázaddal régebbiek 1918-nál, és ha ez így van, akkor nagyon lehetséges, hogy nem is pesszimizmusról van szó. Nem foglalkozom itt Lucian Blaga megértési próbálkozásával, amelyet a „történelemből való kivonulás" (*Trilogia culturii* [A kultúra trilógiája]) elméletének kidolgozása zárt le, sem Mircea Eliade tanulmányaival, amelyeket a történelem nélküli közösségek szellemi életének szentelt, bár mindkettő a megoldás lehetséges útját sugallja. De megjegyzem, hogy a vitában felvetődött minden névre az jellemző, hogy az ilyenszerű megállapítások ellenére, aktív magatartást fogadott el, félelmetes erőfeszítéseket téve a helyzet megváltoztatására. (Nem zárom ki a csoportból még a megvallottan és következetesen pesszimista Ciorant sem, hiszen a könyv, amelyből idéztem, éppen egy olyan kiáltvány, amellyel a szerző új önépítkezésre szólította fel a románokat.) Mindezek az elődök – de mások is, akiket nem említettünk itt –, mint ahogy a kortárs kulturális nemzedék is, alapvető aktivizmus alapján cselekedtek és cselekednek. Hogy különböző világos kérdésekben kifejezzük szkepticizmusunkat, hogy maróan kritikusok vagyunk, mindez inkább a diskurzus és a cselekvés stratégiájához tartozik, amely különben nem egyszer s mindenkorra adott, nem is általános, nem is mindenirányú.

2. Kollektív lélek és történelmi összefüggés

Molnár Gusztáv tehát elsieti egy kicsit a dolgot, amikor az én szövegemet (Transzetnikus párt, avagy polgári fórum? *Provincia*, 2000/2.), a benne fellelt keserű,

https://biblioteca-digitala.ro

sőt komor hangvétel miatt, annyi más olyan román szöveggel együtt, amely a szerző nagyon is személyes szkepticizmusából született, olyan pesszimizmus számlájára írja, amely szerinte a román értelmiségieket jellemzi. Hibásnak tűnik az a feltételezés is, miszerint ezek a kritikai megnyilvánulások csupán az 1918-as államegyesítés utáni hangulattal függnének össze. Molnár voltaképpen kettős tévedésbe esik: egyrészt, úgy tűnik, megfogalmazza az általában vett román értelmiség egyik pszichikai jellemvonását – amivel mintegy zárójelbe teszi az általában vett értelmiség sokféleségét és a román társadalom értelmiségéét különösen –, másrészt túl szűkre veszi azt a történelmi összefüggésrendszert, amelyből a román pesszimizmust eredezteti (az 1918. december 1-jei és a jelen közötti időszak). Egyszer elhagyja a történelem és a politika területét, hogy megragadhatatlan dolgokra utaljon, mint amilyenek egy nagyon változatos (mi több, ingatag) társadalmi-szakmai csoport pszichikumának jellegzetességei, máskor az a véleménye, hogy egy évszázad elég lenne a románság kollektív pszichológiája egyik – mint hiszi – uralkodó vonásának megváltoztatásához (az elit szintjén). Hogyan lehetséges egyidejűleg ez a történelmietlenség és történelmiség?

Voltaképpen a vita egy mélyebb és az utolsó másfél évszázadban valamennyire hagyományossá vált gyűjtőmedencébe helyez bennünket: egy nép lelki (szellemi) arculatáról folyó viták gyűjtőmedencéjébe. És lám, csak néhány bekezdéssel lennebb, ugyanabban a szövegben, a szerző megjegyzi: „A hosszú időtartamú folyamatok kutatói szerint kétszáz év az a minimális időszak, amely tipológiai értelemben meghatározhatja egy térség hovatartozását" (egy civilizációtípushoz való tartozását – kiegészítés tőlem, O. P.). Hogy ez az érvelése elég szilárd legyen, az Erdélyi Iskola képviselőinek szövegeire hivatkozva „szállítottam" provinciás kollégámnak a hiányzó századot. Ciorant említve – érthető módon – kitágítottam a vita határait, bevonva a románokat általában. (Nem Cioran az az erdélyi, aki a vitát az egész román közösség szintjére emelte?) Mégis, két évszázadnyi keserű ízű megjegyzés sem elég ahhoz, hogy világossá váljék: egyszerűen történelmi és politikai román pesszimizmusról van szó.

A fenti megjegyzések és régebbi foglalatosságok eredményeképpen – lásd a *Modele masculine româneşti* [Román férfimodellek] tanulmányomat (*Ardealul cultural,* 1999. június, 17.–23. o.; az angol változat a Margit Feischmidt, Enikő Magyari és Violetta Zentai szerkesztésében megjelent *Women and Men in East European Transition*, Kolozsvár, EFES, 1997), amelyben én magam állapítottam meg a román férfiak egyfajta kishitűségét –, azt hiszem, hogy mellőzni kellene vagy legalábbis felülvizsgálni a pesszimizmus hipotézisét. Bizonyos óvatos reagálás – amely a kellemetlen valósággal szembeni sokkhatást kíséri – kétségtelenül megtalálható a szóban forgó erdélyi románoknál. Ha azonban meg akarnak maradni a megállapíthatóság szilárd talaján, rá vannak kényszerítve arra. Ez lehetne az erdélyi Román Nemzeti Párt XIX. század második felében tanúsított úgynevezett passzivitásának magyarázata, vagy azoké a magatartásformáké, amelyek gyakran okozói a magatartás- és gondolkodásbeli konzervativizmusnak, amellyel a nem-erdélyiek az erdélyi románokat vádolják. Ez utóbbihoz hozzájárulnak azok a kulturális értékek, amelyek köré a modern korban a románok közösségi identitástudata tömörült (eredet, nyelv, közös hagyományok). Nem szabad elfelejteni, hogy a modern román nemzet megalkotóinak kemény magja éppen néhány erdélyi írástudó volt

https://biblioteca-digitala.ro

3. A törzsitől a polgáriig

Miről lehet szó, ha összevetjük a két cselekvésformát? Egyfelől a *Mioriţa* csobánjának, Eminescu verseinek, Avram Iancunak a búskomorságát élete második felében... Másfelől a tribunok konstruktív „aktivizmusát" Inochenţie Micutól Samuil Micuig, Andrei Şagunáig, Vasile Goldişig, Ştefan Cicio-Popig, Ioan Lupaşig és másokig... Feltételezem, hogy sajátos, a domináns temperamentum és jellem, valamint annak a társadalmi-politikai és történelmi összefüggések által kiváltott korrekciói közti feszültséggel van dolgunk. Nem tagadom, az általánosítás igényével fellépő ilyen kinyilvánításról az események pontos olvasatakor esetleg bebizonyítható, hogy hamis. Mindazáltal lehetséges, hogy magyarázatom valamelyest helyesebb válasz egy régi kérdésre, amelyet Molnár Gusztáv barátom csupán megismételt.

...A domináns temperamentum és jellem, és egy ellentmondásos történelmi kontextus bizonyosságáról beszéltem. Ez a tény igaz, de nemcsak a románok helyzetére jellemző. A kényszerítő valóság minden emberi lény életében jelen van, tehát az általuk alkotott közösségek életében is. A románok esetében azonban még valami ellentmond a nekilendüléseknek és a vitathatatlan személyi energiának. Azt hiszem, a társadalmi élet elemi szintjein való állhatatos berendezkedésről van szó. Ezek a szintek a legkonkrétabbak, és az izgalmaktól átitatott, érzelmek által telített legtartósabb társadalmi kapcsolatokat biztosítják az érdekelteknek. Ilyen életet idéztem fel akkor, amikor az ősi törzsek logikájában és szokásaiban való lehorgonyzásról beszéltem. És úgy tűnik, szintén ez kölcsönöz – a tartományonkénti, sőt a még kisebb területenkénti különbözőségektől eltekintve, amelyeket hajlandó vagyok elsőnek megállapítani és elismerni – bizonyos (nem is tudom, hogy nevezzem: civilizációs? antropológiai?) egységet a románoknak.

Az i. sz. 106-ik esztendeje után Dácia területén letelepedett római gyarmatosítók egyenes leszármazottainak tartva magukat a modern történelem idején és elsősorban a XIX. század elejétől, a románok a latin hagyomány – nagyon általános – vonala mentén képzelték el a faj önazonosságát. Paul Veyne állapította meg: „Róma « férfi »-társadalom (...); a nő a férfi szolgálatára létezik, lesi kívánságát, ilyenformán, ha teheti, kielégíti annak kedvtelését, és ez a kedvtelés erkölcsileg gyakran gyanús..." (In: Phillipe Aries, André Béjin, *Sexualităţi occidentale* [Nyugati szexualitások], Bukarest, Antet Kiadó, 1998, 45. o.). Ez a felfogás a férfiról és férfiasságról, a férfi és a nő kapcsolatáról egyébként sokkal távolabbi eredetű: az indoeurópai család- és társadalomfelfogásban gyökerezik. Az indoeurópai örökségnek megfelelően a család patriarkális jellegű, a *pater familias* az az emberi tengely, amely körül a kicsik és a nagyok, férfiak, nők és gyerekek egyaránt gravitálnak.

A kereszténység – amely már az ókor végén elérte Dáciát – maga is patriarkális modellt hozott magával, az Ótestamentum bővelkedik a zsidó család és a társadalom tagjai közti patriarkális viszony példáiban. Később a szlávokkal való együttélés megerősítette a társadalmi élet magjának patriarkális jellegét. A monogám család, amelyben a központi szerep a férfié volt, ugyanolyan volt, mint a szláv *zadruga*, „nagy család" (nagyszülők, szülők, gyerekek, testvérek és sógorok). Azt, hogy a család – amely, mint ismeretes, a hagyományos társadalomban a maximális cinkosság és szolidaritás területe volt – modellje az egész román társadalom viszonyainak megszervezésére szolgált, bizonyítja az a tény is, mely szerint a románok, a vérrokonság

https://biblioteca-digitala.ro

mellett, nagymértékben szükségét érezték annak, hogy társadalmi kapcsolataikat szellemi kapcsolatokkal is megerősítsék. Így gyakorlatilag az olyan intézmények, mint a komaság, keresztkomaság, vértestvérség, virtuálisan nehezen elképzelhető méretekig terjesztették ki a családi kapcsolatokat. Ez nem különbözteti meg őket más kelet- és közép-európai népektől. Mondhatni, középen helyezkednek el azok között a közösségek között, amelyek csupán egy vagy két évszázada haladták meg a nemzetiségi-törzsi szintet (egyrészt az albánok, görögök, szerbek, bolgárok, másrészt a csehek, szlovákok, lengyelek és magyarok között). A felvilágosult önkényuralom reformjaival mind az oroszok, mind pedig a Habsburg Birodalom egykori alattvalói tervszerűen – bár különböző szinteken – beléptek a bürokratikus modern államiság szakaszába és a társadalmi élet új típusú kapcsolataiba. Az alattvalók fokozatosan állampolgárokká váltak, a polgári társadalom elvei (a napóleoni eposz után) kezdték helyettesíteni a feudáliséit.

E társadalmi valóság másik vonása a családi örökség közös tulajdonára vonatkozik – a közös őstől az egyenesági leszármazottig. Ennek a megóvása, leggyakrabban az osztatlanság útján, a maga során kiegészítő összetartó tényezőnek bizonyult, amely arra volt hivatott, hogy maximális szinten szolidárissá tegye a törzs tagjait, és tiszteletre késztesse az idegeneket.

Bárki, aki ezekre a régi és ősrégi szokásokra emlékezik, helytállóbban tudja magának megmagyarázni a románok „társadalmi kettősségét" a modern időkben. A parasztok szabaddá tételének és földhöz juttatásának kettős folyamata szabad állampolgárokká tette őket, a politikai élet résztvevőivé (lásd Badea Cârțant Erdélyben vagy Ion Roatát Moldvában). Ez a mozgalom, amely a román parasztnak a közélet színpadára való lépését jelenti, egyúttal annak első elkülönülése is volt az „örök falu"-tól, belépése a történelembe. Ilyen szempontból érdekes megfigyelni, hogy az ortodox Visarion Sarai és Sofronie din Cioara által kirobbantott erdélyi parasztfelkelések nem annyira vallásos összecsapások voltak, mint inkább „tiltakozás egy bűnös világ ellen és egy megváltó kiáltás", „aminek nyilvánvalóan történelmietlen, nemzetietlen és bizonyos mértékben milenáris jellege volt" (Keith Hitchins, *Istoria românilor* [A románok története] Bukarest, Humanitas Kiadó, 1996, I. kötet, 252. o.) Másképp fogalmazva, politikaellenes és voltaképpen történelemellenes kiindulópontjuk volt. Ugyanígy, a társadalom számtalan rétege közül az egyiken a Horia és kapitányai által 1784-ben irányított kollektív erőszakoskodás egy városiasodott és nyugatiasodott (magyar és bizonyos értelemben természetesen osztrák) élet képviselői ellen való lázadás (is) volt.

A másik pillanat, amely a román parasztságnak az ősi típusú társadalmi élettől való visszafordíthatatlan elválását jelöli: a háború utáni átváltozása munkássá (vagyis városivá). Ez egyidejűleg a föld feletti tulajdon elvesztését is jelentette – ami a parasztok gazdasági forrásait is befolyásolta –, a hagyományos társadalmi kohézió szétfoszlását a városi atomizálódáson és a mindennapi élet ritmusának felgyorsulásán keresztül. Megfigyelhető, hogy míg a második folyamatot egy század választja el az elsőtől, addig a parasztok életének modernizációja – vagyis egy másfajta, más típusú szolidaritás által jellemzett, tudatos opciókon és nem ösztönökön alapuló életmód elkezdése – és a jelen pillanat között alig százötven év telt el. Túl kevés tehát ahhoz, hogy a román közösség meghaladja ezt az igazi társadalmi „forradalom" által okozott frusztrációt, és végleg maga mögött hagyja a régi típusú társadalmi viszonyokat.

https://biblioteca-digitala.ro

4. A román társadalmi képzet nagy törése*

Következésképpen a románok lelkük mélyén a régi társadalmi paradigmák hívei, hiszen a családban élő modellként elsajátított minták a nevelés által átörökítődnek. Ám ugyanakkor képtelenek visszatérni a régi, örökölt életmódhoz, most, amikor Románia lakosságának több mint ötven százaléka városokban él. (Kis-, közepes és nagyvárosokban, de városokban!) Ebből pedig csakis valamilyen feszült kétértelműség származhat, amely igen elterjedt különböző körökben és minden korcsoportban. Felfogásuk szerint tehát a társadalom minden tagja egyenlő (ez eddig a korszerű, polgári szemlélet), ám az én bandám tagjai – beleértve a barátokat, komákat, keresztapákat és -fiúkat – mindenkinél jobb (ez pedig a hagyományos, törzsi szemlélet). Hasonlóképpen, a mi falunk minden lakosa azonos jogokkal rendelkezik (ez a modern megközelítés), viszont aki nem az én klánom tagja, az idegen – függetlenül attól, hogy románul beszél, vagy sem (így a törzsi megközelítésmód). A vallással ugyanez a helyzet: mindegyik felekezetnek ugyanazok az alkotmányos jogai (modern szempontból), a mi ősi hitünk azonban az ortodox hit, a román görög katolikusok és neoprotestánsok pedig ugyanolyan idegenek, mint a kálvinista magyarok vagy a lutheránus szászok (hagyományos szempont).

Természetesen a konkrét történelmi körülmények kihatnak a románok magatartására (mint mindenki máséra). A jólét és a béke körülményei között a társadalmi feszültségek enyhülnek. Válságos pillanatokban azonban felszínre törnek. Minthogy most éppen ilyen mély válságperiódusban vagyunk, a társadalmi és politikai törésvonal felől nézve mindent jobban észre lehet venni. Mihez vezethet a társadalmi lét idézett hagyománya? A régi társadalmi kapcsolatok újraéledéséhez vagy felerősödéséhez. Vagyis a társadalom azt becsüli meg, aki a javakkal rendelkezik, aki a javakat elosztja, nem pedig azt, aki a modern erkölcsi normák (tárgyilagosság, korrektség stb.) szerint viselkedik. Az elosztás során pedig tökéletes módszerességgel a sajátjainak juttat, nem pedig másoknak, függetlenül attól, hogy azok a mások mit tesznek a társadalomért. Ami igazán számít: ki mit tesz a klánért, a „család" tagjaiért. Pont emiatt nem volt sikere a *Temesvári Kiáltvány* nyolcadik pontjának, emiatt ütközött akadályokba Ticu Dumitrescu törvénytervezete a saját pártjában, a kormányzat és az ellenzék tagjai pedig semmiben sem különböztek a káderpolitika és a tisztátalan üzletek tekintetében. És ugyancsak emiatt alakulnak meg olyan könnyedén és ügyesen a különböző maffiák, amelyek hálózataiban olyan szerencsétlenek is előfordulnak, akiknek csak a „keresztapa" jóindulatától függően jut valami.

A modernitás nyomása azonban, amely az országos gazdasági és politikai körforgásban való részvétellel jár, egyre erősebben érezteti hatását. Maga az egységes román nemzetállam megjelenése 1859-ben, majd a kiteljesedettebb alakja, 1918-ban: egy olyan modernitás kifejeződése, amely minél megkésettebb volt, annál mohóbban igyekezett önmagát felépíteni. Ezért történt, hogy – talán válaszként a korábbi rurális atomizálódásra és azt is megelőzően az idegen uralom alatti szétmorzsolódásra – az állam egy olyan hatalom képét öltötte magára, amely félelmetes centralizáló étvágyában nem egyszer voluntarista, agresszíven és arrogáns módon erőszakolta ki saját szabályainak érvényesülését. (Az a tény, hogy történetesen a francia államtól vett át

* A tanulmány második része a lap májusi számában jelent meg.

https://biblioteca-digitala.ro

ötleteket, kevésbé lényeges, a jellemző csak az, hogy pont azt a modellt vette át, nem pedig mást, feltehetőleg azért, mert az felelt meg törekvéseinek.) Mindenesetre ma a modernista reagálások sem késlekednek éreztetni a hatásukat, még ha nem is kifejezetten arról az oldalról, amelyet a nyugati orientációjú értelmiség képvisel. Megemlíteném például a Lupu-törvénnyel szembeni ellenkezést, aminek a magyarázata nem feltétlenül a szocializmus iránti nosztalgia, hanem ami úgy is tekinthető, mint a lakosság egyik modernizált szeletének ellenkezése a nagy földtulajdonok uralta régi Románia feltámasztásával szemben. Ugyanígy, a heves viták a kommunisták által ingatlanjaiktól megfosztott tulajdonosok és az azokba az ingatlanokba időlegesen (de tartósan) beköltözött bérlők között úgy is értelmezhető, mint az utóbbiak – a szocialista iparosítással városra került parasztok – tiltakozása, hogy visszatérjenek a falusi életbe, amely számukra immár teljesen idegenné vált.

A modernitás még a drinápolyi béke (1828) idejéből a nemzetközi irányítást is jelentette. Újabb ok, hogy az új típusú életmódot idegennek érezzék a „román ember természetétől", a hagyományoktól és egyebektől. Eugen Lovinescu ragyogóan megmagyarázta mindezeket klasszikus művében, *A modern román civilizáció történetében* (1924). Az Európával, sőt az egész világgal kialakuló gazdasági és politikai kapcsolatok tehát a románoknak újabb alkalmat jelentettek a szembesülésre egy kellemetlen valósággal. Innen a kritika – és az önkritika! –, amely az új környezetbe történő beilleszkedés vágyából ered.

A románok most alkalmasint ott tartanak, ahol az angolok a tizenhetedik században, a polgári forradalom előtt, Japán pedig a tizenkilencedik század közepén, a Meidzsi-korszakot bevezető parasztfelkelések éveiben. Nekik kell eldönteniük, hogy teljesen mereven ragaszkodnak-e a múltjukhoz, vagy pedig, ellenkezőleg, úgy döntenek, hogy elhagyják a régen kényelmetlenné vált bölcsőt, és felkészülnek a jövőre.

Milyen válaszokat kínál a fenti társadalmi körkép? Számomra egy bizonyos szinten annak szükségességéről beszél, hogy meg kell teremteni a társadalmi szolidaritás életképes formáit. A politikai pártokat – a kortárs modern államok közéletének jellegzetes alakulatait – a románok látszólag magukévá tették, és – szintén látszólag – helyesen használják. Ám ha pártokról van szó, észre kell vennünk, hogy „programjaik nem különböznek; a különbségek csak e klikkek taktikájában, korrupciójuk eszközeiben, vezetőik családi hagyományaiban vannak". (Írja ezt Lev Trockij 1913-ban, máig tartó érvényességgel!) Ugyanazon szerző szerint „Románia egész politikai története végül is abból állt, hogy « Európa » belső reformokat kért, a kormányzat kasztja pedig nem vitte véghez ezeket a reformokat" (*Románia és a Balkán-háború*, Polirom Kiadó, Iaşi, 1998, 65. o.) Felesleges hangsúlyoznom, mennyire érvényesnek tűnnek számomra mindmáig ezek az észrevételek.

Ismerve társadalmi életünk „küszöb alatti színvonalát" – a klános cinkosságokat, függőségeket, a bűnös hallgatásokat –, nem tudok elképzelni más életképes megoldást, mint egy olyan civil társadalom felépítését, amely megfelel a romániai polgári közösségek azonnali szükségleteinek. Ezen a területen világosan megfogalmazott és konkrétan körülírt célok alapján lehet megszerezni a szükséges bizalmi tőkét, amely aztán fokozatosan egy politikaipárt-típusú konstrukcióvá alakítható. A lengyelországi Szolidaritás mozgalom a maga idején egy ideig meg tudta valósítani ezt. Kellően

https://biblioteca-digitala.ro

áthatolható és rugalmas volt ahhoz, hogy lehetővé tegye egyazon struktúrán belül egy politikai frakciókkal rendelkező szakszervezet és egy polgári mozgalom együttlétezését. Arról nem is szólva, hogy a politikai hatóságok nem pótolhatják a társadalom többrendbeli szükségleteinek kielégítésére hivatott szervezetek és intézmények mindegyikét... Ezért továbbra is azt hiszem, hogy mindaddig, amíg közéletünket nem változtatjuk meg gyökeresen, az továbbra is elkerülhetetlenül ugyanolyan típusú politikai pártokat eredményez, amelyek híjával vannak a valódi és egészséges bizalmi tőkének, és képtelenek megbecsülni azt.

Paradoxális módon a gyakorlati cselekvésnek ez a módja képes korrigálni azt is, amit Molnár Gusztáv „román pesszimizmusnak" nevez. (Megtörténhet különben, hogy ez a pesszimizmus csak az értelmiségi elit egy részénél érhető tetten, s annál sem folyamatosan.) A mélabút csak a siker eufóriája távolíthatja el. Következésképpen egy civil mozgalom minden igazi sikere (mint például a visszaélő polgármester által kivágásra ítélt fák megmentése; gyermekjátszóterek felépítése; a szétkapcsolódás egy önkényeskedő hőközponttól) lebonthat valamit az úgynevezett pesszimizmusból – amely egyébként, meglehet, nem egyéb az afölött érzett keserűségnél, hogy milyen kevés eszközünk van a ránk nehezedő valósággal szemben, vagy hogy milyen nagy a távolság a felfokozott vágyálmok és a rideg tapasztalat között.

5. Vissza a román értelmiségiekhez

Hogyan viszonyulnak mindezekhez a román értelmiségiek? Mondtam már, hogy tekintettel vérmérsékleti, társadalmi-származási, szakmai, politikai változatosságukra, mindenfajta általánosítás kockázatos. Van azonban egy olyan makrotársadalmi szint, amelyen az általánosítás megengedhető. Annak a kérdésnek a megfogalmazási kísérletéről van szó, hogy eredetét tekintve honnan jön a román értelmiség. Ha a tizenhetedik és tizennyolcadik századot tekintjük a modern jellegű román értelmiség megjelenése idejének – azokat a századokat, amelyek a voltaképpeni modernitást előkészítik, létrehozva a polgári típusú új rétegződést, az állam reformját és a gazdaság átalakítását, új életritmust és egy más felfogást vezetve be az egzisztenciális kihívásokkal szemben –, fontos dolgokat állapíthatunk meg. Ebben a világban, amely a „szellem művével" foglalkozik, a beiskolázás szintje alacsony, akár a szabadparasztok ivadékait vagy az ortodox papság kéviselőit, akár a bojári/kisnemesi réteget tekintjük. A kivételek (Miron Costin, Cantacuzino asztalnok, Radu Popescu, Dimitrie Cantemir) csak erősítik a szabályt. Az új értelmiség megjelenése általában a közigazgatás, az állam szükségleteihez kapcsolódik (adásvételi dokumentumok összeállítása, határkitűzés stb.). Ugyanígy Erdélyben, ahol az osztrák állam, amelynek az volt az érdeke, hogy egyfelől hűséges, másfelől hasznos és végül felekezetileg a kálvinista magyarok ellen szövetséges alattvalói legyenek, a maga részéről ugyanilyen típusú román értelmiséget alakított ki. Ráadásul a bojárok-parasztok régi kettősség uralta moldvai és munténiai társadalomban az őshonos polgárság elhanyagolható volt, főleg keleti és zsidó jelenlét képezte. Egy ideig ugyanez a sors jutott a román értelmiségnek Erdélyben is, ahol szinte kizárólag a magyar és szász polgárság tudott kialakulni, miután a románoknak tilos volt a városokba költözniük. Csak II. József reformjai módosították a helyzetet Erdélyben, de nem azonnal és nem látványos módon, úgyhogy az első román származású nagypolgárok a Habsburg Birodalomban nem őslakosok voltak, hanem arománok.

https://biblioteca-digitala.ro

Mindebből adódik egy első következtetés: a román értelmiség – annyi, amennyi volt – közvetlenül az állam szükségleteiből keletkezett, és az állam alakította ki. Amikor tehát nem régi típusú egyházi írástudókról volt szó, akiket csupán a megváltás utáni lét érdekelt, a szellemi-kulturális foglalatosságú réteg nem dolgozott ki alternatív diskurzust, sem az állam ellenőrzésén kívül eső nyilvánossági teret. Íme, mi volt Trockij véleménye a román értelmiségiek és az állam viszonyáról: „Itt nincs politikai és erkölcsi értelemben független értelmiség. Egy olyan országban, ahol a parasztság pauperizálódott, és az ipar gyengén fejlett, az értelmiség természetes módon az államapparátushoz dörzsölődik. Az oligarchia pedig tökéletesen kihasználja ennek a helyzetnek az előnyeit, csírájában fojtva el a gondolkodás vagy a lelkiismeret szabadságának bármiféle jelentkezését az értelmiség körében. A mindenféle adományok, juttatások, fizetések és nyugdíjak sora végtelen. A leendő ügyvédek, orvosok, tanárok vagy írók már az iskolapadban megtanulják, hogy az állam fogja őket eltartani. [...] A vezető kaszt, amely féltve őrzi társadalmi uralmát, minden intézményt és szervezetet, a közvélemény valamennyi szervét, az összes « szabad » foglalkozást megmételyezi a proxenetizmus szellemével" (idézett mű, 81–82. o.).

Egy másik szemszögből nézve a dolgot – és ezt nemrég, a *Provincia* első vitája során kifejtettem már (lásd az ez évi 1–2. számot) –, míg a tizenhetedik század közepén mondjuk Angliában és Franciaországban a polgárság fellázadt az abszolutista monarchia ellen, Ukrajnában pedig a kozákok Lengyelország idegen uralma ellen, addig Munténiában és Moldvában a „szolgák", nagyrészt balkáni zsoldosok, lázongtak. Mi ennek a ténynek a jelentése? Az, hogy a két román tartományban az idegen ottomán uralom alatt levő bojár államot a részben szintén idegen katonai réteg rendítette meg (a helyi polgárság hiányában, amely felfigyelt volna a régi feudális rend válságára). Nem kell tehát csodálkozni, hogy az elkövetkező évszázadokban a hadsereg továbbra is egy értékes, megkérdőjelezhetetlen állami intézmény presztízsének örülhetett, amelytől az egész nemzet fejlődése függött. A hadsereg, különböző módon és más-más utakon, számos értelmiségit magához vonzott. Ez történt például a havasalföldi negyvennyolcasokkal (Nicolae Bălcescu, C. A. Rosetti, Gheorghe Magheru és Christian Tell). Szintén a hadsereg adta az Egyesült Fejedelemségek első uralkodóját, Alexandru Ioan Cuza ezredest. Amikor pedig őt leváltották, a Hohenzollern herceg, aki Bukarestben az uralkodói székbe ült, szintén egy fiatal tiszt volt, aki poroszból az 1877-es csatatéren igazi románná vált. Ugyanaz a Lev Trockij írta: „Meglehetősen nagyszámú egyetemista a Sziguranca ügynöke, ez a szolgálat pedig, amelyben a közvélemény nem lát egyebet, mint megélhetési lehetőséget, nem számít szégyellnivalónak" (idézett mű, 81–82. o.). Az erdélyi értelmiségi katonai eszményéről mit mondjunk? Az erdélyi románt az egész történelmi fejlődés arra kötelezte, hogy idejekorán megértse: számára a katonai pálya eleve elrendeltetett. Felhasználták őt a magyar királyok a Bánságban, Hátszegen és Vajdahunyadon, a Máramarosban és Szatmáron a határ védelmére a török invázió ellen, és ugyanígy felhasználták az osztrákok, amikor megalakították az orláti és naszódi román határregimenteket. Ilyen szempontból tekintve Horea parasztjainak lázadása nem volt egyéb, mint felháborodásuk kifejezése, amiért megtagadták tőlük a magasabb karrierhez, a határőrséghez való jogot.

Persze Erdélyben a Rómával való egyházegyesülés után a szabad román férfi számára a világ megváltozott, s a Stendhal által kivételes irodalmi kifejezőerővel

https://biblioteca-digitala.ro

megragadott „vörös és fekete" szerint polarizálódott. Jellemző, hogy míg Ioan Budai-Deleanu az egyházi „fekete" utat választotta, s csak utólag tapogatózott a laikusság irányába, testvére, Aron katonatiszt volt. Katonatisztekké váltak azok az ügyvédek is, akik az erdélyi 1848-as román forradalom élére álltak: Avram Iancu, Ioan Buteanu, Alexandru Papiu-Ilarian; a szélsőséges esetet a költőből lett katonatiszt, S. Balint jelentette. Ugyszintén nem véletlen, hogy a prózaírói ambíciókat dédelgető Liviu Rebreanu osztrák–magyar katonatiszt lett Sopronban. Ezek tűntek a románok számára az érvényesülés lehetőségeinek.

Az 1918-as egyesülés megváltoztatta a románok helyzetét, elhárítva a formális tiltásokat intellektuális törekvéseik útjából. Ám nem minden akadály volt jogi és alkotmányos természetű. Nem elég megváltoztatni az állami keretet ahhoz, hogy a világ másképp nézzen ki. A román értelmiségi évszázadok óta következetesen ragaszkodik az önmagáról, a társadalomról, az élet kihívásairól alkotott képhez. Ez lenne vajon nálunk az „értelmiség árulása"? Hibás helyzettudatról lenne szó? Miután oly sok ideig végig azt kérték tőlük, hogy legyenek az állam függeléke, sőt hogy képviseljék az államot, hogy az államnak és hivatalos szerveinek bürokratáiként, propagandistáiként, „misszionáriusaiként" viselkedjenek, vajon nem igazságtalanság most bűnnek tekinteni, hogy pont ezt teszik?

Mindezeket a román értelmiségiek többé-kevésbé tudatosan mind ismerik. Csakhogy míg egyesek ezt tekintik természetesnek, normálisnak, kívánatosnak, ugyanakkor mások – például azok, akiknek soráról Molnár Gusztáv ír, és akikről jómagam is beszélek – egyebet akarnak, másképpen. Mit jelenthet ez az „egyéb"? Annak megállapítását, hogy a régi normalitás társadalmi kihatásai nem eléggé jótékonyak; és annak jelzését, hogy egy életképesebb, rugalmasabb, világosabb új alternatívára van szükség. Ha a kritika és a többre vágyás szándéka mellett egy-egy dühös felkiáltás, kétségbeesett grimasz, belenyugvó hangsúly, a tehetetlenség érzése is megnyilvánul, az még nem jelent pesszimizmust, hanem talán csak kétségbeesett józanságot.

Amikor a román értelmiségi valami más akart lenni, irodalmi pályara menekült, művésszé vált. De hány román költő, hány prózaíró, hány festő, szobrász vagy zeneművész tudott kellő távolságot tartani az államtól, megtagadva, hogy megénekelje, felépítve egy más létezési módot, a gondolatnak és az érzelmek kifejezésének egy független terét? Egyik kezünk ujjain meg tudjuk számolni őket. Ebben a megvilágításban vajon csoda, hogy Gr. Demetrescu Buzău ügyvéd, aki Urmuz néven írt rövidprózát, minden magyarázat nélkül öngyilkos lett? Tette valószínűleg logikusan következett az életfeltételei és az azoktól teljesen eltérő vágyai, törekvései között fennálló konfliktusból.

6. Prófétaság és románságtudomány

Két évvel ezelőtt megjelent monográfiájában Marta Petreu korunk egyik legambiciózusabb könyvével foglalkozik *(Un trecut deocheat sau „Schimbarea la față a României"* [Egy tisztességtelen múlt, avagy „Románia színeváltozása"]; a szerzőnek témája alkalmat ad arra, hogy eltöprengjen „Románia arculatának kritikáján". Elfogadva definícióját, egyetértek aggodalmával is, amely „a nemzeti valóság elemzését" kíséri, hozzáteszem azonban, hogy egy olyan elemzésről van szó, amely a fontos tényelemeket esetlegesekkel kapcsol össze. Az ily módon – szerzőnként változó eszközökkel – megejtett

https://biblioteca-digitala.ro

vizsgálat hol csupán bizonyos állapotok leírását célozza, hol magában foglalja azok magyarázatát is, radikálisabb esetekben pedig megoldást is kínál a kényesebb és éppen ezért orvoslásra szoruló helyzetekben. Marta Petreu a román esszéirodalomnak ezzel a vonulatával kapcsolatban azon igyekezett, hogy minél jobban megragadja a Cioran által képviselt teoretikus jellegű erőfeszítést. A szerző úgy véli, a *România színeváltozása* ifjú filozófus szerzőjének megközelítésmódja „Ciorant a rendkívül kritikus románságelemzők sorába emeli, Ioan Budai-Deleanu, Dumitru Drăghicescu, Ştefan Zeletin mellé, s ha tágítjuk a kört, ide sorolhatjuk a mérsékeltebb Constantin Rădulescu-Motrut és D. D. Roşcát is". Az észrevétel helyes, ám mint a szöveg tételesen is megfogalmazza, csak a kritikus hozzáállású románokról van szó. És még ezek listája sem kimerítő (magam is kiegészítettem néhány névvel írásom elején, megemlítve Petru Maiort, Samuil Micut, Traian Vuiát). De még akkor sem válik teljessé, ha hozzáteszem a publicista Mihai Eminescu és I. L. Caragiale nevét, az utóbbit az *1907 din primăvară pînă-n toamnă* [1907 tavasztól őszig] című politikai pamflet szerzőjeként, Constantin Dobrogeanu Ghereát, a *Neoiobăgia* [Új jobbágyság] mélyrehatoló íróját, Nicolae Iorgát, a *Semănătorul* [Magvető] teoretikusát, Constantin Sterét, a *Social-democratism sau poporanism* [Szociál-demokratizmus vagy népiesség] íróját, vagy Constantin Dumitrescut, a *Cetatea totală* [A totális vár] szerzőjét. Az a cél, hogy a román valóság bírálóinak teljes listáját összeállítsuk, egyelőre csak óhaj marad, néhány biztató kezdet ellenére – Marta Petreu könyve mellett lásd a legújabb munkákat, amelyek közül megemlítem a következőket: Sorin Mitu: *Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni* [Az erdélyi románok nemzeti identitásának genézise] (Bucureşti, Humanitas, 1997); Dan Horia Mazilu: *Noi despre ceilalţi. Fals tratat de imagologie* [Mi másokról. Álimagológiai traktátum] (Iaşi, Polirom,1999); Lucian Boia: *Istorie şi mit în conştiinţa românească* [Történelem és mitosz a román tudatban] (Bucureşti, Humanitas, 2000); Daniel Barbu: *Firea românilor* [A románok természetéről] antológia (Bucureşti, Nemira, 2000). De amikor majd ez az összeírás a sikerlistánkon szerepel, a kép akkor sem lesz teljes. Mégpedig azért, mert az elmarasztaló mód, a hiányosságok felrovásának hajlama csak egyike a „románológiával" foglalkozó szerzők megközelítésmódjának. A másik oldalon ott vannak az „új Sion" derűlátó víziójának rabjai, akik hajlamosak arra, hogy főleg a reményre okot adó részeit lássák ennek a valóságnak. Alecu Russo, Nicolae Bălcescu, Andrei Mureşanu – a negyvennyolcas nemzedék valóban gazdag volt ilyen személyiségekben –, továbbá B. P. Haşdeu (unionista publicisztikájában és a *Românismul* társaságnál megtartott előadásaiban), Barbu Ştefănescu-Delavrancea (publicisztikájában és a *Cestiunea naţională* [Nemzeti kérdés] című kötetben összegyűjtött felszólalásaiban), Octavian Goga *(Mustul care fierbe)* [Forr a must] és ismét Nicolae Iorga (a *Neamul Românesc* [Román nemzetség] munkatársa és a mindenkori) – ez a felsorolás is hosszú lehet, és megállapítható, hogy a „románológia", ahogy Marta Petreu nevezi, és amely természetesen magába foglalja a velünk foglalkozó megannyi külföldi szerzőt is, rendkívül kiterjedt terület, amely a rendszeres kutatás számára nem egykönnyen nyílik meg.

Ha pedig az összefüggésből csak azokat a szerzőket ragadjuk ki, akik meghaladják mind az egyszerű leírás, mind a hazai helyzetre való magyarázatkeresés szakaszát, rálátásunk nyílik a román profétaságra. A prófétaság ugyanis – akár káromló, akár ájtatosan egzaltált – nem a jövő megjósolására törekszik, mint gondolnánk, hanem a

https://biblioteca-digitala.ro

román tervről beszél a kortársaknak. A próféta lehet szkeptikus és kétségbeesett, mint Cioran, és akkor képzelt vagy valóságos közönségéhez kritikusan, borúlátóan és undorral beszél. Felöltheti azonban a derűlátó és lendületes beszéd színes öltözékét is, amely a (nemzeti vagy nem nemzeti, utópikus vagy teljességgel megvalósítható) közösségi-identitáris tervre irányul.

Az a tény, hogy Molnár Gusztáv főképp a románok szkeptikus prófétáit látja meg, természetesen a történelmi pillanatnak tulajdonítható, az orvoslást igénylő bajok nyilvánvalóságának, valamint – meglehet – barátom fogékonyságának az ilyen típusú diskurzusra.

Fordította: Hadházy Zsuzsa és Ágoston Hugó

https://biblioteca-digitala.ro

Daniel Vighi

A közéleti elkötelezettség decentralizálása

Úgy gondolom, hogy a *Provinciát* – s ezen mind a folyóiratot, mind az általa igazolt valóságot értem – a mindennapi élet konkrétumaihoz való minél nagyobb közelségében kell szemlélnünk. Máskülönben az Akadémiához kerülünk túl közel, s túl messze az utcától. Túlságosan arra összpontosítván, hogy milyen a fogalmak világa és a Történelem, szem elől tévesztjük, milyen irányt vesz s mily módon a Provincia. Befolyásolhatja-e az értelmiségi valamiképpen a Provincia életét, vagyis részt vállalhat-e sorsából, abból a fejlődésből vagy tönkremenetelből, amelyek mindig is lehetségesek, és fordulhat-e döntéseivel, jövőjével a fejlődés pozitívuma felé? A bukaresti értelmiség – s itt a Társadalmi Dialógus Csoportról és a Polgári Szövetségről beszélek – eljátszotta ezt az esélyét. Mindeddig igazából nem hallottam, hogy valaki is felidézze, megítélje ezeket a dolgokat, levonja a következtetéseket és a tanulságokat. Ami történt, maga a szerencsétlenség, és úgy tünik, senki sem törődik vele. A kérdés, melyet e csőd nyomán fel kell tennünk magunknak: mit kellene tennünk azért, hogy a megtörtént hibák ne ismétlődjenek meg. Megértésükhöz azonban leltárt kell készítenünk. Az egyik legnyilvánvalóbb konklúzió az, hogy a forradalom óta eltelt évtized során az értelmiség (a közéleti szerepet vállalók) a két központi szervezet révén pártok módjára cselekedett, anélkül azonban, hogy valami hasonló lett volna. A következményeket ma világosan látjuk: a két szervezet értelmiségijeinek pártszerű elkötelezettségét a pártok saját érdekükben használták ki, s az 1996-os választásokig hasznos propagandaeszközzé alakították át őket. Ez frusztrációt váltott ki az értelmiségi elitből, amely küzdő mivoltában megcsalatva érezte magát, mivel az illuzórikusnak bizonyuló együttműködésnek nem volt finalitása. Az 1996-os választások megnyerése után tehát elkerülhetetlen volt a válság: abban a pillanatban a politikailag elkötelezett értelmiségiek természetesen azt kérték, hogy a kormányzásban megjelenjenek azok az eszmék (sőt ideálok), amelyeknek nevében a civil társadalmi csoportok nyilvánosan is felléptek. A csődöt e civil szervezetek ama elkötelezettsége váltotta ki, amellyel olyan általános programokat dolgoztak ki, amelyek a pártprogramok párját képezték. Ebből egy

https://biblioteca-digitala.ro

öngyilkos konkurencia alakult ki, amelynek üzenete egyfajta morális bukást is tartalmazott, mert éppen abban a közegben került rá sor, amely az etikum elsőbbségét követelte a politikában. A morális probléma abban rejlik, hogy az elkötelezett értelmiségiek pártszerűen viselkedtek, miközben a pártsemlegesség magasabbrendűségét illetéktelenül – minden alap nélkül – maguknak követelték. Ezért, ami engem illet, mikor úgy éreztem, a dolgok etikailag nem helyesek, egy párt létrehozásának támogatásával értettem egyet, a – mint emlékeznek – PAC-éval (azok számára, akik elfelejtették: a Polgári Szövetség Pártja). Most eltekintek attól, hogy már e párt megalakításakor megjelent a frusztráltság, a félreértés, mely tünetegyütteskénť azokat jellemezte, akik kívülről akarták alakítani a párt politikáját. Végzetes hiba volt ez, amely – mondhatni – kozmikus szinten élezte ki az ellentéteket a megnyert '96-os választások után. Az egyetlen következmény: leépülés, a támogatás hiánya, folyamatos pesszimizmus, frusztrációk, ellenzékiség és részvétel a hatalommal való viszonyban, egyszóval kétértelmű magatartás és zavarodottság minden vonalon, melyet a minden skrupulustól mentes politikusok cinizmusa tetézett, akiket csak személyes ügyeik érdekelték, s ehhez alibit épp az illető csoportosulások retorikájából átvett polgári eszmék és ideálok szolgáltattak. Mostani benyomásom az, hogy az értelmiségi elitet – annak bukaresti polgári-politikai megkonstruáltságú változatát – egyfajta buta naivitás jellemzi: olyan egyének ők, akiket szégyentelenül átvertek a pártok, választási ágensként használván őket. A legutóbbi választások után e hanyatlás még hangsúlyosabbnak tűnik, egyetlen konstruktív eszme sem jelentkezik köreikből, a nyilvánosság pedig az alternatív politikai konstrukciók hiányától szenved.

E történelmi pillanatban kell feltennünk a híres orosz forradalmár híres kérdését: mi a teendő? Nos, amit mi csinálunk, az éppen egy – mások mellett lehetséges – alternatív politikai konstrukció útjának kijelölése. Nem tudom, hogy egy transzetnikus, regionális párt eszméje megvalósul-e, vagy sem – ezt még meglátjuk. Én azonban hajlandó vagyok vitatkozni e kérdésről, úgy gondolom, van is némi (PAC-os) tapasztalatom hozzá, amelyet hasznosíthatok e vitában. Ha jól emlékszem, ugyanilyen tapasztalata Traian Ştefnek és Caius Dobrescunak is van. Nem tekinthetünk el attól, hogy az elkövetkezendő években ennek az elgondolásnak a súlya növekedhet. A *Provincia* egy másik újdonsága: az erdélyi és bánsági román értelmiségi közéleti elkötelezettségnek decentralizálása. A téma izgalmas (ha nem is éppen új) eszméi az etnikai határokat meghaladó szolidaritás kialakításához kapcsolódnak, amely egyes védendő, fejlesztendő és – feltehetőleg – politikailag instrumentalizálandó regionális értékeken alapszik. A pártokkal való kapcsolatot a regionális érdek mentén kell rugalmasabbá tenni; e tekintetben helyesnek tartom az RMDSZ politikáját a jelenlegi hatalommal szemben, azzal a megjegyzéssel, hogy ez (csupán) etnikai haszonnal jár, s csak azt követően, a következmények nyomán, regionálissal is. A *Provincia* nyitása e tekintetben is újító. Persze, feltehetjük a kérdést, milyen prioritásokat kell szem előtt tartanunk vitáink során. Én azt tartom, hogy a politikai kultúra, a történelmi kitérők szívesen látott kérdései mellett, a kulturális identitások részletes átvilágítása mellett szem előtt kell tartanunk ma a mellettünk levő Provinciát is. Vagyis ne ragadjunk le a Központi Egyetemi Könyvtár ablakai mögött, hanem tekintsünk másképp is a Provinciára. Például: abban az interjúban, amelyet Bakk Miklós készített az egyik parlamenti képviselővel, a költségvetési decentralizációt –

https://biblioteca-digitala.ro

megalapozottan – nyereségnek tekintik. Ezek után az lenne a kívánatos, ha megtudnánk, milyen az erdélyi és bánsági gazdasági élet dinamikája, főleg mert ez közvetlenül összefügg a Provincia költségvetésével. Követnünk kellene, mi történik a gazdaságban, méghozzá nem száraz adatokon keresztül, hanem mindenki által érthető elemzésekkel, hogy világosan lássuk, milyen világban élünk. Nagyon súlyosnak látom történelmi műemlékkincsünk állapotát. A régi temesvári várban romos XVIII. század végi házak vannak, Aradon szintúgy. Amikor elhaladok mellettük, úgy érzem, egy nagygyűlést kellene szerveznem a romok közt – egyedül, ha másképp nem lehet. Az nagyon is érthető, hogy a Provincia gazdasági és műemléki állapota egy cseppet sem tréfa az elkövetkezendő évek perspektívájából: némi egyszerűsítéssel úgy mondhatnánk, a gazdaság a jövőt, a műemlékek a múltat, a közösségi emlékezetet szabják meg. Ezért számomra minden vitában nyilvánvaló prioritásoknak számítanak. Jövőképeket alkothatunk magunknak, ez (is) a sajtó egyik feladata: megmutatni az embereknek, merrefelé haladhatnánk. Bizonyos, hogy a következő évtizedben (is) Erdélyben és a Bánságban bekövetkezik az állami nagyvállalatok elkerülhetetlen, folyamatos és megállíthatatlan piaci szelekciója, azoké a vállalatoké, amelyek vagy megmenekülnek, vagy természetes halállal kimúlnak. Másrészt az is egyre nyilvánvalóbb, hogy a következő években Magyarország, Lengyelország és Csehország egyre távolabb kerül a keleti balkáni térség többi országától, de főleg a Dnyeszteren túliaktól. Ezért írásban s minden lehetséges tömegtájékoztatási eszközzel hirdetni kell, hogy az eurorégiós kapcsolatokra szükség van, számunkra előnyösek, mint ahogy előnyösek a határon átnyúló munkakapcsolatok is. (A temesvári német konzulátus előtt sorokban állnak azok, akik vízumot kérnek a német tartományokban való munkavállaláshoz. Ez pozitív dolog, mely arra utal, hogy a hetvenes évek jugoszláv modellje – a külföldi munkáé – lassan hatással van a 30–35 éves emberek gondolkodás- és cselekvésmódjára.)

Ezek az erőteljesebb gazdasági dinamikák sajnos negatív jelenségeket is kiválthatnak. A szegényebb övezetek (Olténia, Moldva, Hunyad vagy a Zsil völgye) egy dél-amerikai típusú kapitalizmus felé fejlődhetnek, amely nagy szegénységgel és kevés kapitalistával jár, miközben Bukarestnek, Konstancának, valamint Erdély s a Bánság jó részének nyugati standardokat megközelítő fejlődésben lehet része, vagyis itt erős középosztályunk alakulhat ki, amely autentikus fogyasztói társadalmat alapoz meg. Oly módon, hogy a Metro és Billa áruházba ne csupán néhány finnyáskodó léphessen be, hanem mindenki, aki természetesen szeretné beszerezni azt, ami otthonából hiányzik, még azok az öregasszonyok is, akik ma a sarki szatócsüzletbe járnak. Tehát támogassuk egy nyugati típusú népi kapitalizmus fejlődését a Provinciában, olyan kapitalizmusét, amely minél többet nyújt minél többeknek, s ne egy regáti típusút, amely minél többet ad minél kevesebbeknek.

Fordította: Bakk Miklós

https://biblioteca-digitala.ro

Salat Levente

Az európai integráció és a politikatudomány dilemmái

Az európai integráció folyamatának kontextusában, vagy még pontosabban, az Unió keleti irányú bővítésének nehézségei következtében egyre nyilvánvalóbb, hogy elkerülhetetlen a politikatudomány néhány alapfogalmának újraértelmezése. Bár az euroszkepticizmus számos kifinomult érvet képes felsorakoztatni a bővítés ellen, olyan vélemények is vannak, hogy üdvös, ami Európában történik. Ugyanis a politikai közösség új formáinak bevezetése és kikísérletezése növelheti a Föld kiterjedt térségeit benépesítő személyek szabadságának és demokratikus részvételének mértékét.

Jürgen Habermas, a 90-es években kialakult vita egyik legreprezentatívabb szerzője, az állampolgárság és a nemzeti identitás viszonyát az európai integráció szemszögéből vizsgáló tanulmányában rámutat a kérdéskör néhány alapvető problémájára.

Szerinte nem szabad elfeledni azt a tényt, hogy a *politikai integráció* és az Európában manapság különös fontossággal bíró *demokratikus folyamat* fogalmait mindeddig csak nemzetállami keretek közt ültették gyakorlatba. Az a mód, ahogy az Európai Közösség, legalábbis ez idáig, próbált a két fogalomnak érvényt szerezni, azt a gyanút kelti, hogy talán „a demokratikus állampolgárság szerepéhez kapcsolódó normatív elvárásaink mindig csupán illúziók voltak. Vajon a republikanizmus meg a nacionalizmus időleges szimbiózisa nem csak elkendőzte azt a tényt, miszerint az állampolgárság igényes fogalma legfennebb az etnikai, valamint kulturális szempontból homogén közösségeket jellemző kevésbé bonyolult kapcsolatok esetében alkalmazható?" Az egyértelmű választ pontosan az idézett szerző fogalmazza meg valamivel tovább: „A szabad és egyenlő személyek alkotta közösség öntudatos politikai integrációjának klasszikus, republikánus gondolata fogalmi szempontból túlságosan konkrét meg túlontúl egyszerű, ha mai körülményekben és főként a nemzettel, vagyis egy valójában homogén és közös hagyományokkal, valamint történelemmel jellemzett közösséggel kapcsolatban használjuk." (Habermas, 1995: 265–266., illetve 269.)

Amint Habermas másutt megjegyzi, ezen alapvető funkció ellátása terén a nemzetállam igencsak figyelemreméltó teljesítményt nyújtott. Véleménye szerint egyrészt megteremtette az állampolgári egyenlőség intézménye révén „a jogi úton közvetített elvont szolidaritás" stabil kereteit, másrészt pedig a politikai részvételre és a társadalmi integráció egy hatékony formájára építve demokratikus legitimitást is biztosított, s így „a demokratikus állampolgárságnak ahhoz, hogy el tudja látni integratív funkcióját, nem szabad pusztán jogi státust jelentenie, hanem a közös politikai kultúra gyújtópontjává kell lennie". (Habermas, 1996: 289.) Viszont ugyanő mutat rá arra is, hogy minden okunk megvan kételkedni abban, hogy ezek az eszmék hasonlóan jól működnek az egyre bonyolultabbá és heterogénebbé váló társadalmakban.

A kulturális, etnikai vagy vallási értelemben vett életformák sokfélesége Habermas szerint napjaink olyan valósága, amely egyre távolabb visz a nemzetállami formától.

https://biblioteca-digitala.ro

Ilyen körülmények között, valahányszor a kulturális homogenitás gondosan őrzött látszatával találjuk szembe magunkat, joggal gyanakodhatunk „a hegemón többségi kultúra elnyomó eszközökkel történő fenntartására". Kortárs világunkban a multikulturális társadalmak valóságának „nincs alternatívája, hacsak nem folyamodunk különböző etnikai tisztogatási politikákhoz". (Uo.)

Habermas erre a kihívásra a következő megoldást javasolta: vessük el a nacionalizmust, és helyettesítsük *alkotmányos patriotizmussal*. Ezzel olyan fogalmat vezetett be, amely szakmai berkekben az utóbbi évek vitái nyomán vált közismertté. „Ha a különböző etnikai, kulturális vagy vallási jellegű politikai szubkultúrák egyazon politikai közösség tagjaiként szeretnének együtt élni és egymással egyenlő felekként kölcsönhatásba kerülni, a többségi kultúrának le kell mondania arról a történelmi előjogáról, hogy ő határozza meg az általános s így a származástól és életformától függetlenül minden állampolgár által elsajátítandó politikai kultúra hivatalos kereteit. A közös politikai kultúra szintjét gondosan el kell választani a szubkultúrák és a prepolitikai identitások szintjétől (beleértve a többségét is), amelyek egyenlő mértékű védelmet érdemelnek, attól a pillanattól kezdve, amikortól tiszteletben tartják az alkotmányos elveket. Ily módon a nacionalizmus helyettesíthető azzal, amit alkotmányos patriotizmusnak nevezhetnénk." (Uo. Kiemelés a szerzőtől.)

E vélemény normatív következményei messzemenőek. Elsősorban az állampolgárság hagyományos fogalma újraértelmezésének szükségességét kell elismernünk, ugyanis az állampolgárságnak „a jogi értelemben vett és a valós egyenlőség dialektikáját megjeleníteni alkalmas keretté" kell alakulnia, amely képes a különböző életformákat összeegyeztetni. Másodsorban a modern alkotmányos államnak „posztnacionális terminusokba öntött önmeghatározást" kell kidolgoznia. A belső pluralizálódás és a külső globalizáció nyomása következtében a nemzetállam a közeljövőben képtelen lesz biztosítani a demokratikus állampolgárság fennmaradásának feltételeit. Éppen ezért szükségesnek tűnik a politikai cselekvést célzó képességeknek mind államközi, mind pedig államok feletti szinten történő kifejlesztése. (Habermas, 1996: 293.)

Az általa használt súlyos megfogalmazások dacára abban a kérdésben, hogy milyenek az emberiség esélyei e kihívások megválaszolásának tekintetében, a neves filozófus mérsékelt optimizmust tanúsít. A megoldást az Európai Unióhoz hasonló szupranacionális (politikai és) kormányzati rendszerek létrejöttében látja, amelyek keretében a republikánus eszmét a nemzetállamok határainak átlényegítése, valamint korlátainak túlhaladása által lehet megmenteni. Véleménye szerint az EGK Szerződés „négy alapszabadsága" a Maastrichti Szerződés előírásaival egyetemben serkenteni fogja a földrajzi mobilitást az EU területén, ezáltal pedig megsokszorozódnak a különböző etnokulturális csoportokhoz tartozó uniós polgárok kapcsolatteremtési lehetőségei. A Közép- és Kelet-Európából, valamint a fejlődő országokból jövő bevándorlás, még akkor is, ha ezt szigorúan ellenőrzik, tovább növeli majd a tagországok multikulturális jellegét. A népesség szerkezetének eme változásai elkerülhetetlen feszültségekhez vezetnek majd, ám ha „termékeny módon kezelik" őket, alkotóerejű társadalmi mobilizáció, új társadalmi mozgalmak forrásai lehetnek, amelyek felkelthetik az uniós polgároknak az érdeklődését a köz problémái iránt. Habermas abban is bízik, hogy a

https://biblioteca-digitala.ro

kulturális elitek és a média fontos szerepet játszanak majd az európai közvéleménynek és annak az „európai alkotmányos hazafiságnak" a kialakításában, amelyet svájci mintára lát megvalósíthatónak.

Általában úgy vélekedik, hogy a birodalmi kísérletek kudarca után, Európának új esély adatott meg. Ennek kiaknázására azonban nem lehet már az erőszakkal keresztülvitt politika elavult eszközeit használni. Ha az esély valójában létezik, akkor azt csak „a többi kultúrával való megegyezés és a tőlük tanulás „nem-birodalmi folyamata" beindításával lehet kihasználni. (Habermas, 1995: 270–271.)

A posztnacionális megközelítés szükségessége foglalkoztatja nemrég írt jelentős munkájában Andrew Linklatert, a nemzetközi politikai viszonyok szakértőjét is (Linklater, 1998). A politikai közösség fogalma újragondolásának egyik Linklatert foglalkoztató indoka pontosan az *etikai univerzalizmus* és a *sokféleség iránti tisztelet* összeférhetetlenségének a politika- meg társadalomelméletben egyre erőteljesebben jelentkező tudatosítása. Az egyetemesség és a különbözőség egyensúlya megteremtésének a szükségessége az állam architektúrájára vonatkozóan is elkerülhetetlen következményekkel jár. Az állam – állítja Linklater – kénytelen lesz „lemondani számos klasszikus szuverén hatalmáról és nacionalista előfeltevéséről, valamint szubnacionális vagy állami alegységeket képviselő hatóságokat a transznacionálisokkal együtt egy tényleges, közös igazgatási rendszerbe foglalni". Ezek a „hatóságok" nem rendelkeznének a klasszikus értelemben vett szuverenitással, „viszont serkentenék a lojalitás és identitás különböző formáinak elterjedését", ezáltal ellensúlyozva a klasszikus állampolgárság fogalmának totalizáló jellegét. (Linklater, 1998: 197.)

A politikai közösség jellemzőit érintő változások egyik következménye „az állampolgárságnak az államtól való elválása" lesz, ami szükségszerűen maga után vonja az állampolgárság fogalmának a radikális újraértelmezését. Ami az Európai Unióban főként a Maastricht-momentum után történik, Linklater szerint az első lépések megtétele a *transznacionális állampolgárság* irányába. Az állampolgárság fogalmának a nemzeti kontextusból való kiemelése értelemszerűen azzal jár, hogy a megnyilvánulási formái a jövőben négy lehetséges földrajzi térségre fognak vonatkozni: a helységre vagy a tájegységre, az államra, valamely nemzetközi régióra, s végül a földkerekségre. Ez a folyamat megkérdőjelezi majd a szuverenitás, a területiség és az állampolgárság ama összeolvadását, amely az utóbbi háromszáz év, az ún. vesztfáliai korszak politikai filozófiájának az alapkövét jelentette. Linklater értelmezésében a „poszt-vesztfáliai" politikai közösség leglényegesebb jellemzője pontosan az állampolgárságnak a kiválása ebből az egységből, és annak az elismerése, hogy e fogalom sokrétű viszonyban állhat a különböző szintű hatóságokkal, illetve a lojalitás különböző formáival.

A „poszt-vesztfáliai" korszakot az állampolgárok polgári, politikai, szociális és kulturális jogai iránti „normatív elkötelezettség" jellemzi. E jogok formái sok tekintetben változatosak és innovatívak, állítja Linklater, hiszen megtalálhatjuk köztük a „transznacionális szociális jogokat" (amelyek a kapitalizmus globalizációja következtében váltak igen fontosakká), a „nemzetközi demokrácia" elemeit (azáltal, hogy a hatalom az állam olyan alegységeire ruházódik át, amelyek a nemzetközi jog alanyaivá s így egy államok feletti demokrácia független szereplőivé is válnak) vagy éppenséggel a „kozmopolita demokrácia" elemeit (azáltal, hogy az állampolgárok és az

https://biblioteca-digitala.ro

idegenek közös törvényhozási tevékenységbe kapcsolódnak be egy mérlegelő diskurzus közösségének keretében), valamint azokat a különleges intézkedéseket (pl. a hivatalos elismerést célzó politikákat, különböző autonómiaformákat és a nemzetközi szervezetekben való képviselet jogát), amelyek a befolyással rendelkezők által gyakorta elhanyagolt veszélyeztetett régiók és kultúrák marginalizációját hivatottak megakadályozni.

A politikai közösség változásai az állampolgárság fogalmának horizontális és vertikális „bővülését" fogják maguk után vonni. Az „európai nemzetközi társadalom" máris az állampolgárság „magas" formáit sejteti, míg a „mély" formák a helyi közösségek és a „kisebbségi nemzetek" hatalmát hivatottak növelni. Ebből a szemszögből „Európa marad a legalkalmasabb hely a politikai közösség olyan új formáinak a kialakulására, amelyek az emberek autonómiáját igyekeznek támogatni. felismervén a tényt, miszerint az állam kapacitása, hogy összes polgára jogait garantálja, igen csekély". A „poszt-vesztfáliai" rendezés egyúttal sokkal nagyobb mértékben lesz képes az egyetemesség és a különbözés követelményeit összeegyeztetni, mert biztosítani fogja a helyi és a nemzeti lojalitások együttese, valamint az elvontabb kozmopolita kötődések közötti egyensúlyt. A legnagyobb előrehaladást ebben a tekintetben az fogja jelenteni, hogy megjelennek a politikai közösség azon változatai, amelyek „nemzetközivé teszik a kirekesztés igazságtalan formáinak eltörlésére irányuló törekvéseket". (Linklater, 1998: 202–203.)

Linklater érvelése több lényeges ponton cseng egybe Habermas előrejelzéseivel. Úgy tűnik, mindkettejüknek meggyőződése, hogy a világ etnokulturális heterogenitása komoly kihívást jelent, amellyel szemben a politikai filozófia hagyományos fogalmai – politikai közösség, nemzeti állam vagy állampolgárság – inoperánsak vagy éppenséggel irrelevánsak, és elveszítik azt az integratív képességet, amely az utóbbi két évszázadban a sikerüket meg a hatékonyságukat biztosította. A világpolitikai helyzetben főként az elmúlt évtizedben végbement változások szükségessé teszik e fogalmak újraértelmezését – állítja mindkét neves szerző –, s ez megkívánja a politikatudományi újító gondolkodás egyelőre ismeretlen irányainak feltérképezését. Mindketten bíznak az európai integráció esélyeiben, és úgy vélik, hogy ami manapság az európai politikai életben történik, jó hatással lesz a világ stabilitása számára oly szükséges társadalmi és etnopolitikai innovációra. Véleményük a történelmi távlatok kérdésében is egyezik, hiszen az állampolgárság azon „posztnacionális" vagy „internacionális" formáit, amelyekkel jelenleg az Európai Közösség próbálkozik, egybehangzóan a majdan általánossá váló világ-állampolgárság irányába mutató átmeneti állapotnak tekintik csupán.

Ebben a kontextusban illik megemlíteni Helmut Dubielt is, aki a politikai integráció hagyományos fogalmai újraértelmezésének szükségességét alátámasztandó további figyelemre méltó érveket szolgáltat (Dubiel, 1998). A szerző emlékeztet arra, hogy az állampolgárság fogalma, bár a befogadás (inclusion) retorikáját használja, a nemzeti állammal való szerves kapcsolata révén valójában azok kirekesztését (exclusion) intézményesíti, akiket nem tekintenek arra jogosultnak, hogy élvezzék a minőség előnyeit. Ezek után viszont megpróbálja azt a „legitim és igazolható kizárási formát" azonosítani, amelyre „az európai állampolgárság" fogalmát lehetne alapozni. Ebben a megfogalmazásban a kérdés komoly kihívást jelent, hiszen ha visszanyúlnánk a két klasszikus elvhez – a *ius sanguinis*-hoz, valamint a *ius solis*-hoz –, amellyel a nemzeti

https://biblioteca-digitala.ro

állam a kirekesztést indokolja, az európai állampolgárság fogalma eleve *contradictio in adiecto*-nak tűnhet. A továbbiakban Dubiel a kizárás igazolására felhozott érvek kifinomultabb változatait vizsgálja, mint például a kulturális hovatartozás vagy az integratív politikai kultúra közössége, és megmutatja, hogy ezek sem képezhetik a kirekesztés gondolatának szilárd alapját. Így arra következtet, hogy a transznacionális állampolgárság problémáját végső soron talán az okozza, hogy az európai integráció által – többé-kevésbé tudatosan – a „nemzetállam európai, szupranacionális megfelelőjének", egyfajta konkrét értelemben vett európai szuperállamnak a létrehozására törekszünk. A politikai integráció nemzetállami formája viszont a szolidaritásra épít, ami nem más, mint az állampolgárok azon morális képessége, hogy szűkös anyagi forrásokon osztozzanak. Ezt pedig nem lehet elvárni az európai államok uniójától, főként akkor, ha meg szeretnénk őrizni a munkaerőpiac egyensúlyát, és el szeretnénk kerülni a szociális juttatások rendszerének az összeomlását. A „posztnacionális" korban a szolidaritás szubnacionális és szupranacionális formáit is tekintetbe kell venni, ez pedig az átgondolt befogadás differenciált formáinak a bevezetését feltételezi. Dubiel véleménye szerint a politikai integráció eme újító formái, megpróbálkozván a demokrácia transznacionális és globális formáival – felbontják majd a demokrácia és a nemzetállam hagyományos egységét. (Dubiel, 1998: 370–373.)

Az Európai Unión belüli pluralizmust taglaló írásában Percy B. Lehning is azt az intézményi struktúrát keresi, amely a legjobban tükrözi az állampolgárság „pánnacionális" felfogását. (Lehning, 1997: 107–125.)* Noha semmi okunk azt feltételezni – állítja a szerző –, hogy „hatékony állampolgárságról" csak a nemzetállam kontextusában lehet beszélni, semmivel sem indokoltabb azt képzelni, hogy a határok átlényegítése és az állampolgárság transznacionális formáinak a kidolgozása mintegy varázsütésre megoldja az etnikai és kulturális heterogenitásból eredő gondokat. A nemzetállami keretek közt felmerülő problémákkal minden bizonnyal a közös európai térségben is fogunk majd szembesülni, sőt a sokféleség hangsúlyosabban fog jelentkezni. Megoldásként Lehning a szerződéselméleti megközelítést javasolja, az állampolgárság újraértelmezett fogalmához leginkább illeszkedő intézményi formának pedig a *föderalizmust* tartja. Habermas szakavatott és egy közismert rawlsi fogalomra építő véleményére alapozva, Lehning olyan szövetségi megoldást javasol, amelyben a különböző nemzeti entitásokat az átfedéses konszenzus (*overlapping consensus*) jellemezte közös politikai kultúra fűzi egymáshoz. Ezáltal tehetnénk egy fontos lépést annak az instabil *modus vivendi*nek a túlhaladására, amelyik egyelőre a föderalizmus összes alternatíváját jellemzi*. Ezt az átfedéses konszenzust a habermasi „alkotmányos patriotizmus" testesítené meg, ezúttal szövetségi szinten, és a politikai kultúrának

* Lehning a következő passzust idézi Habermastól: „A majdani Európai Államok Szövetségi Köztársaságában ugyanazokat a jogi elveket a különböző nemzeti hagyományok és történelmek szempontjából kellene értelmezni. A nemzeti hagyományok átvételének pedig úgy kell megtörténnie, hogy azokat a többi nemzeti kultúra szempontjaihoz igazítjuk, illetve emezek által relativizáljuk, s végül beépítjük abba az *átfedéses konszenzusba*, amit az Európai Közösség szupranacionális szinten elfogadott közös politikai kultúrája képvisel. Az effajta partikuláris értelmezés semmilyen módon nem fogja megkérdőjelezni a népszuverenitás és az emberi jogok univerzalista értelmezését." (Lehning, 1997: 117. A kiemelések Lehningtől származnak.)

https://biblioteca-digitala.ro

ugyanez a közössége szolgáltatná Lehning szerint az alapját „az uniós polgárok közös identitásának, amely megszüntethetné a nemzeti hovatartozásra épülő identitások rivalizálását". (Lehning, 1997: 119.)

Az Európai Unió jövője az intézményi forma szempontjából egyelőre bizonytalan, s korántsem lehet bizonyossággal előre jelezni, hogy az integráció folyamata a *szövetségi* vagy a *kormányközi* intézmények irányába fog haladni. A teoretikusok többsége hajlamos azt gondolni, hogy a kormányközi együttműködés formái képtelenek lesznek az interdependencia növekedésével járó problémák sokaságát megoldani, s hogy a szövetségi politizálás jobb esélyekkel kecsegtet Európa állampolgárai jólétének és biztonságának szempontjából. Ennek ellenére a föderális megoldást szorgalmazó, valamint a nemzeti államok nagymértékű függetlenségét megőrizni kívánó erők egyensúlya pillanatnyilag megbonthatatlannak tűnik.

Ebből a szempontból igen érdekes újabb fejlemény az a beszéd, amelyet Joschka Fischer a berlini Humboldt Egyetemen 2000. május 12-én mondott (Fischer, 2000). A német külügyminiszter megvonta az integrációs folyamat mérlegét, és már felszólalása elején rámutatott: korunk legfontosabb feladataként „az európai integráció utolsó tégláját is be kell illesztenünk az építménybe. Ez pedig nem más, mint a politikai integráció". Szerinte a közeljövőben két alapvető célkitűzést kell megvalósítani: a keleti és délkeleti irányú bővítést minél hamarabb le kell bonyolítani, ugyanakkor meg kell őrizni az Unió cselekvőképességét.

Természetesen Fischer is érzékeli a két cél közötti enyhe feszültséget, s fölteszi magának a kérdést: „Hogyan képzelhető el egy olyan Európa Tanács, mely harminc állam- és miniszterelnököt számlál? ...Az Unió jelenlegi intézményszerkezetében hogyan tudjunk összeegyeztetni harmincféle érdeket, határozatokat hozni és még cselekedni is? Hogyan akarjuk megakadályozni, hogy az Unió ily módon teljesen átláthatatlanná, a kompromisszumok egyre megfoghatatlanabbá és különösebbé váljanak, s hogy végezetül a térség polgárai körében való elfogadottsága messze a fagypont alá süllyedjen?" Mind nehéz kérdések, állítja Fischer, de van rájuk egy nagyon egyszerű megoldás: „[a teljes parlamentarizálódás, vagyis] az Uniónak államszövetségből európai föderációvá kell átalakulnia". Ez nem jelent mást, mint „egy Európai Parlamentet, egy európai kormányt, mely a föderáción belül ténylegesen gyakorolná mind a törvényalkotó, mind a végrehajtó hatalmat", s persze a föderáció alapját egy „alkotmányos szerződés" képezné.

Ahhoz, hogy a tervnek megvalósulási esélyei legyenek, a szuverenitásnak Európa és a nemzeti államok közti megosztásán kell alapulnia. Így az utóbbiak intézményei nem vesztenének értékükből, s idővel sem tűnnének el teljesen. A szuverenitás megosztását és a szubszidiaritás oly sokat vitatott elvének az alkalmazását Fischer csak akkor látja megvalósíthatónak, ha az Európai Parlamentnek sikerülne a nemzetállamok és a polgárok Európája kettős képviseleti elvet gyakorlatba ültetnie. Ez ellenben csak akkor történhet meg, ha az Európai Parlament valóban összebékíti a különböző nemzetek politikai elitjeit és nyilvánosságait.

A föderalizmus melletti határozott és egyértelmű kiállás hiányában újra előjönnek a régi dilemmák, s úgy tűnik, nem beszélhetünk látható sikerekről az integráció legsúlyosabb akadályainak leküzdésében. A szövetségi Németország hivatalos álláspontjának viszonylagos újszerűségét az az ajánlat jelenti, hogy néhány tagállam

https://biblioteca-digitala.ro

egy kisebb avantgárd csoportot hozzon létre, amely a politikai integráció motorjaként vagy gravitációs központként működnék. Ennek az előőrsnek tartalmaznia kellene a későbbi föderáció összes elemét: egy európai alapszerződést; egy kormányt, amely a csoport tagjainak az álláspontját képviselné a lehető legtöbb kérdésben az Unión belül; egy erős parlamentet és egy közvetlenül választott elnököt. A csoport – szögezi le beszédében Fischer – sohasem lenne kizárólagos jellegű, hanem nyitott maradna az összes részvételi szándékát kinyilvánító tag- és csatlakozásra javasolt állam előtt.

Az új elem, amelynek nemsokára komoly eredményei lesznek, annak a ténynek a félreérthetetlen kijelentése, miszerint az együttműködés megerősítésétől nem vezet automatikusan út ehhez a fő célhoz az európai föderáció létrehozásához, mivel ez utóbbi Európa tudatos politikai újraalapítását előfeltételezi.

A föderalizálási tervnek a leszűkítése – legalábbis a kezdeti fázisban – egy kemény magra, amely az erre hajlandó és egyben felkészült tagokból áll, az indokolt politikai realizmus jele. Ez persze önmagában még nem oldja meg azokat a kezdeményezés hihetetlen bonyolultságából eredő s egyelőre nem is sejthető nehézségeket, amelyekkel a terv kivitelezését vállalók fognak szembesülni. Lévén, hogy az európai integráció e változata esélyeinek latolgatása nem képezheti dolgozatom tárgyát, meg kell elégednünk azzal, hogy röviden összegzem Peter M. Leslie-nek a föderalizáció *kulturális költségeinek és hasznának* a felmérésére tett igen érdekes kísérletét.

Elegánsan kidolgozott és kitűnően dokumentált tanulmányában Leslie az európai dilemma lényeges elemeit megragadó kérdésre keresi a választ, amely így szól: „A szövetségi struktúra mely elemei bizonyulnak majd a leghatékonyabbaknak a nagyméretű állam kínálta nem kulturális haszon megtermelésében oly módon, hogy emellett kiaknázzák (vagy megőrzzék) a kis államok kulturális előnyeit?" Másképp fogalmazva: „Milyen mértékben lehetséges felfelé irányuló föderalizálás által olyan nem kulturális (elsősorban gazdasági) hasznot termelni, melynek kulturális költsége minimális, s ezzel egyidejűleg lefelé irányuló föderalizálás által úgy biztosítani a kulturális hasznot, hogy nem kulturális (gazdasági és biztonsági) szempontból ne legyenek költségeink?" (Leslie, 1996: 123.)

Noha Leslie elemzése igen árnyalt, s nemcsak a költség-haszon elemzés szempontjait, hanem azokat a lehetséges kontextusokat is megpróbálja szem előtt tartani, amelyekben a probléma felmerülhet, sőt a kulturális/nem kulturális költség/haszon fogalmak egyértelműségének viszonylagos hiányával és jobbára szubjektív jellegével is számol, következtetései mégiscsak nagymértékben spekulatívak. Ez is jelzi, hogy a politikatudomány fogalmi apparátusa a jelen pillanatban képtelen megbirkózni a kortárs világban lejátszódó etnopolitikai integrációs folyamatok komplexitásával.

Az Európa föderalizálásával járó költségek és az abból eredő haszon hihető mérlegét megvonni igen nehéz. Az erre irányuló törekvéseknek nemcsak a kérdés strukturális bonyolultságát kell figyelembe venniük, hiszen elengedhetetlen az etnopolitikai viszonyok szövevényében felmerülő s gyakorta ütköző szempontok egyeztetése, hanem a folyamat dinamikáját is, amely az egységes államok lefelé irányuló föderalizálása és a nemzetállamok felfelé irányuló föderalizálása közötti kapcsolatok rendszerét jelenti.

Mindezek ellenére Leslie elemzéséből két következtetés vonható le. Az első válasz arra a kérdésre, miszerint a föderalizálás elvben járhat-e a nemzeti közösségek által elfogadható kulturális költségek mellett gazdasági és biztonságpolitikai haszonnal. A szerző

https://biblioteca-digitala.ro

véleménye, hogy ez első látásra a gazdaság- meg biztonságpolitikai jogköröknek a szövetségi szinten történő újraelosztása és ezzel egyidejűleg a tagállamok kultúrpolitikai függetlenségének szavatolása útján tűnik megoldhatónak. A két aspektus szétválasztása valójában korántsem ilyen egyszerű. A szövetségi gazdaság- és biztonságpolitikai jogkörök szerepe a gazdasági és katonai integráció konkrét intézkedéseinek a meghozatala, amihez a kérdés természetéből adódóan környezetvédelmi kötelezettségek is társulnak. Az integrációs folyamat eme velejárói homogenizáló nyomást gyakorolnak a tagállamokra, amire ezek rendszerint a nemzeti kultúra megőrzését célzó támogatások növelésével válaszolnak. S ez fékezheti vagy akár teljességükben le is állíthatja a föderalizálás érdekében foganatosított intézkedéseket.

A Leslie által elemzett második kérdés, hogy az etnokulturális és nyelvi sokszínűség milyen mértékben ösztönzi a föderalizációt, s a decentralizáció miként hat a kulturális szempontból vegyes közösségekben észlelt feszültségek és konfliktusok feloldásának irányába. Első megközelítésben – állítja a szerző – tagadhatatlannak tűnik, hogy ilyen körülmények között a decentralizáció a leghatékonyabb megoldás a kisebbségi közösségek félelmeinek eloszlatására, mert garanciákat jelent az asszimilációs törekvésekkel szemben, és az illető csoportok számára biztosítja a kollektív biztonság légkörét. Ha megtaláljuk az ideális egyensúlyt a kompetenciáknak a föderális berendezkedés különböző szintjei közötti megosztásában, ez „hosszú távon a stabilitás egyik leglényegesebb biztosítéka lehet". A stabilitás követelményei ellenben azt is feltételezik, hogy felmérjük: milyen lehetőségeik vannak az érintetteknek, hogy a megszerzett szabadságot a politikai berendezkedés destabilizálására és az elszakadásra használják. Ezek a föderalizálás valószínű költségei, s velük számolnunk kell. Leslie ebben a tekintetben arra következtet, hogy a különböző elrettentő intézkedések kombinációi, például a gazdasági szankciók vagy a katonai beavatkozással történő fenyegetés, csak rövid távon biztosítják a föderatív integráció stabilitását. A szövetségi berendezkedés életképessége a kulturális és nyelvi sokféleség körülményei között csak akkor biztosítható közép- és hosszú távon, ha „a szövetségbe tömörült kulturális közösségeknek hasonló az értékrendjük, és ezek nemcsak összeférhetőek, hanem egymást kölcsönösen fenn is tartják". (Leslie, 1996: 162.)

A politikatudomány s ezen belül a normatív politikai filozófia az európai integráció kérdésében számos súlyos dilemmával szembesül. Lévén, hogy a normatív politikai filozófia – mely alá tartozik az írásomban számba vett vélemények többsége – és a politika gyakorlata közötti kapcsolat igencsak vitatott, ugyanis a normatív észrevételek senkit semmire sem köteleznek, érdekes lesz nyomon követnünk, hogy az elkövetkező években a politikai akarat figyelembe veszi a politikai filozófia javaslatait, vagy ellenkezőleg, számolva e javaslatok következményeivel, visszavonul a hagyományos elképzelések fedezékébe, és lényegesen lelassítja az integrációs folyamatot.

Könyvészet:

1. Dubiel, Helmut: The Future of Citizenship in Europe. *Constellations*, (1998) 4/3. sz.

2. Fischer, Joschka: Az európai föderáció. *Provincia*, I. évf. (2000. május), 2. sz.

3. Habermas, Jürgen: Citizenship and National Identity. Some Reflections on the Future of Europe. In Ronald Beiner (ed.): *Theorizing Citizenship*. State University of New York Press, Albany, 1995.

https://biblioteca-digitala.ro

4. Habermas, Jürgen: The European Nation-State – Its Achievements and Its Limits. On the Past and Future of Sovereignity and Citizenship. In Gopal Balakrishnan (ed.): *Mapping the Nation*. Verso, London–New York, 1996.

5. Lehning, Percy B.: Pluralism, Contractarianism and European Union. In B. Lehning–A. Weale (eds.): *Citizenship, Democracy and Justice in the New Europe*. Routledge, London–New York, 1997.

6. Leslie, Peter. M.: The Cultural Dimension. In Joachim Jens Hesse–Vincent Wright (eds.): *Federalizing Europe? The Costs, Benefits, and Preconditions of Federal Political Systems*. Oxford University Press, Oxford, 1996.

7. Linklater, Andrew: *The Transformation of Political Community. Ethical Foundations of the Post-Westphalian Era*. Polity Press, Cambridge, 1998.

Fordította: Szász Alpár Zoltán

Kántor Zoltán

A státustörvény[1] és a magyar nemzetpolitika

A probléma

A státustörvény kérdését módszertanilag a nemzetpolitika keretében célszerű elemezni. Felvállalva vagy nem, minden állam folytat valamilyen nemzetpolitikát. A huszadik századi nemzetállam, amely az etnokulturális semlegesség látszatát igyekszik fenntartani, a gyakorlatban valójában valamelyik etnikum/nemzet – vélt vagy valós – érdekeit érvényesíti. A globalizáció, a modernizáció hatása megkérdőjelezi az állam szuverenitását, viszont ez csak egyes területekre igaz, a minket érdeklő nemzetpolitikát érinti a legkevésbé.[2] Elég csak a régi-új német állampolgársági törvényre vagy a francia állam kultúratámogatási politikájára gondolnunk. A nemzetpolitikának két vetülete van, amelyek vizsgálatát módszertanilag külön kell választanunk. Az egyik a saját nemzetállamban érvényesül, amit nemzeterősítő politikának (nacionalizmusnak) nevezhetünk, míg a másik az állam határain túl élőkre irányul, ezt anyaországi nacionalizmusnak nevezhetjük[3] (nacionalizmuson – értéksemlegesen – egyszerűen nemzeti elven alapuló politikát értve). Ebben a tanulmányban ez utóbbi kérdéssel foglalkozunk. Elgondolásában, a maga nemében a státustörvény nem egyedi; térségünkben Szlovákia, Horvátország és Románia is különleges elbánásban részesíti az etnokulturális értelemben vett nemzethez tartozókat.

A kiindulópont az, hogy a magyar nemzet és a magyar állam határai nem esnek egybe. 1918 óta minden magyarországi kormány valamilyen módon viszonyul ehhez a tényhez, amely a magyarországi külpolitika egyik központi kérdésévé vált. Hosszú lenne

https://biblioteca-digitala.ro

vázolni a probléma történetét, ezért a jelen tanulmányban csupán az 1989 utáni időszakra vonatkozóan foglalkozunk a magyar állam és a határon túli magyarok kérdésével. Jelenleg nem képezi vita tárgyát a határon túliak támogatásának elve, különbségek csak a koncepciót illetően vannak.

A jelenlegi helyzet

A jelenlegi helyzet úgy foglalható össze, hogy Magyarország politikailag, erkölcsileg és anyagilag – az erre a célra létrehozott alapítványok által – támogatja a határon túli magyar intézményeket és szervezeteket. Ez a támogatás nem tudja ellensúlyozni a környező országok gazdasági helyzetéből fakadó hátrányokat és a perspektívahiányt[4]. Emiatt sokan választják a magyarországi letelepedést vagy a (hivatalos vagy fekete) magyarországi munkát. A magyarországi munkavállalást, letelepedést különböző törvények szabályozzák, ám ezek esetében irreleváns a nemzeti hovatartozás. A letelepedésnél a magyar állampolgárságú felmenőkkel rendelkezők kedvező elbírálásban részesülnek, de egyetlen olyan kitétel sincs, amely nemzeti vagy etnikai alapon különbséget tenne a külföldiek között. Igaz, a magyar etnokulturális közösséghez tartozók magyar nyelvtudásuk és kapcsolataik miatt könnyebben jutnak munkához, illetve a szükséges engedélyekhez, valamint nagyobb valószínűséggel rendelkeznek magyar állampolgár felmenőkkel.[5] Eddig is léteztek a határon túli magyarságra vonatkozó jogszabályok és kedvezmények, amelyeket mintegy 150 jogi kitétel rögzített.[6] A jelenlegi törvénytervezet, amely deklaráltan kerettörvény, ezeket kísérli meg összehangolni. A már létező kedvezmények egyrészt formálisan jogszabályba rögzítettek, másrészt informálisak, és az elbírálás a hivatalok jóindulatától függ. Jelenleg a kedvezményezettek köre nincs meghatározva, és alanyi jogon sem jár semmi. A kedvezményeket nyújtók mintegy feltételezik, hogy ezek a határon túli magyarokra érvényesek, de formálisan sehol sem rögzítették, hogy ki számít annak.

A törvénytervezet előkészítése

A törvénytervezet előkészítésében – a MÁÉRT[7] keretében – a kormány és az ellenzéki pártok képviselői mellett részt vettek a határon túli magyar pártok küldöttei. Tehát a Kárpát-medencében élő (összes) magyar politikai szervezetek képviselői. A MÁÉRT II., 1999. november 12-i ülésén a résztvevők felkérték a Magyar Köztársaság kormányát, hogy vizsgálja meg a határon túli magyarok magyarországi jogállása törvényi szabályozásának lehetőségét. A MÁÉRT, a kormány és a különböző szakbizottságok az első változatot 2000 júliusában készítették el, majd további egyeztetések – a MÁÉRT 2000 decemberi III. ülése – után 2001 márciusában a kormány véglegesítette a törvénytervezetet, amelyet 2001 áprilisában a parlament elé terjesztett.

A státustörvény körüli viták néhány kulcskérdés körül forognak: 1. a koncepció maga, 2. a törvény hatására vonatkozó előfeltevések, 3. a törvény hatálya alá kerülő személyek köre, 4. az igazolást kiállító hatóság kérdése, 5. a lehetséges következmények.

A koncepció

Mielőtt ez a koncepció megszületett volna, a kettős állampolgárság kérdése állt a vita központjában. Miután ez több jogi és politikai akadályba ütközött, a státustörvény megalkotása mindenki számára elfogadható köztes megoldásnak ígérkezett. Bár a

https://biblioteca-digitala.ro

státustörvény elnevezés megmaradt, később kedvezményeket nyújtó törvénnyé alakult, míg a végső változat egyszerűen a szomszédos országokban élő magyarokról szóló törvényként került a parlament elé. A státustörvény első változata után a Magyarok Világszövetsége elkészítette a Külhoni Állampolgárságról szóló törvénytervezetet, amelyben központi szerepet kapott a magyar útlevél megadása a határon túli magyarok számára – mint a schengeni kérdésre adandó válasz.

A szomszédos államokban élő magyarok kimondva vagy kimondatlanul hátrányos helyzetben vannak a többségi nemzetek tagjaihoz képest. Habár jogilag az illető államok nem tesznek különbséget állampolgáraik között, ez a gyakorlatban nem így van. Ebben az értelemben a magyarországi állami támogatás, valamint a státustörvény egyfajta kompenzációként is felfogható. Nem lenne szükség státustörvényre és magyarországi állami támogatásra, ha igaz lenne az az állítás, hogy az illető országok, ha nem is pozitívan, de legalább etnokulturális értelemben semlegesen viszonyulnának a nemzeti kisebbségekhez.

A törvény szándékát a legvilágosabban a törvénytervezet preambuluma fejezi ki, miszerint a magyarországi országgyűlés „a szomszédos államokban élő magyaroknak az egységes magyar nemzethez való tartozása, szülőföldjükön való boldogulása, valamint nemzeti azonosságtudatának biztosítása" végett alkotja meg a törvényt.

A törvény hatására vonatkozó feltételezések

1990 után felgyorsult a határon túli magyarok Magyarországra vándorlása/telepedése, ami komoly gondként fogalmazódik meg mind Magyarországon, mind a határon túli magyarok körében. A törvény megalkotói abból az előfeltevésből indultak ki, hogy a magyar nemzetpolitika szempontjából az lenne a legkedvezőbb, ha a határon túli magyarok szülőföldjükön maradnának, és ott érvényesülnének. Hozzá kell tennünk, hogy Magyarországon a népesség hosszú ideje csökken, és az európai trendekhez hasonlóan Magyarországnak is egyre nagyobb szüksége van képzett munkaerőre. Ebből a szempontból nem kerülhetjük meg azt a kérdést sem, hogy Magyarország – a határon túliak „helybentartása" mellett – a legolcsóbban és a legkisebb beilleszkedési gondokkal határon túli magyar szakemberekkel tölthetné fel a keletkezett és folyamatosan keletkező szakemberhiányt.

Jelenleg szakmailag nem lehet eldönteni, hogy vajon a törvény az elvándorlást vagy az otthon maradást fogja-e elősegíteni.[8] A magyarországi politikai diskurzusban mindkét érv felbukkan. A törvénytervezet úgy kívánja szolgálni a határon túli magyar közösségek megmaradását, tagjaik azonosságtudatának megőrzését, hogy egyúttal a szülőföldjükön való maradásra ösztönözzön. Habár nem tartozik tárgyunkhoz, a külhoni állampolgárságra vonatkozó törvénytervezet is hasonló célokat fogalmaz meg.

A feltevés az, hogy ha a határon túli magyarok különösebb korlátozások nélkül utazhatnak Magyarországra, illetve ott valamilyen kedvezményekben részesülnek, akkor kevesebben fognak szülőföldjük elhagyása mellett dönteni. A tervezetet ellenzők vagy a részlegesen egyetértők ezt másképp látják. Tabajdi Csaba szerint „elképzelhető, hogy a most beterjesztett törvénytervezet az átcsábítás törvénye lesz"[9]. Ugyanezt állítja Szent-Iványi István: „a kormányzat által formába öntött elképzelés végül is nem az otthon maradást, hanem az elvándorlást ösztönzi majd".[10]

https://biblioteca-digitala.ro

A törvénytervezet bizonyára hatással lesz a migrációs döntésekre, viszont más tényezők – például a gazdasági helyzet – talán inkább befolyásolják ezeket a döntéseket. A státustörvény csak Magyarország EU-s csatlakozásáig nyújt kedvezményeket. Bizonyos területeken azután is nyújthat, viszont az igazán fontos kérdés, a vízum nélküli Magyarországra utazás nincs megoldva. Értelemszerűen nem mindenki élhet majd a kedvezményekkel. Státustörvénnyel vagy anélkül Magyarország – a közeljövőben várható – csatlakozása a schengeni egyezményhez új helyzet elé állítja a határon túli magyarságot, ami a státustörvénynél erősebb döntésbefolyásoló tényezőnek bizonyulhat.

A törvény hatálya alá kerülő személyek köre. „Ki a magyar?"

A státustörvény körül kibontakozó vitában fontos helyet foglalt el a „ki a magyar" kérdése. A hozzászólók az egyik legaggályosabb kérdésnek a státustörvény hatálya alá eső személyek meghatározását látták. A törvény szövegezői ezt kivédendő, azt a megfogalmazást használták, hogy ki a jogalany, illetve személyi hatályról beszéltek. „A jogszabály bevallott célja és kizárólagos értelme – írja a baloldali-liberális beállítottságú, ellenzéki *Magyar Hírlap* cikkírója –, hogy a kisebbségben élő magyarok számára olyan kedvezményeket teremtsen, amelyek megkülönböztetik őket a hazánkkal kapcsolatba kerülő más külföldi állampolgároktól. Tehát amikor a törvény jogalanyait kijelölik, akkor elkerülhetetlenül a szomszédos országokban élő magyar nemzettag fogalmát töltik meg tartalommal."[11] Elméleti szempontból ez a törvénytervezet kulcskérdése.

A törvény hatálya alá kerülő személyek körének meghatározását végigkísérte az objektív és szubjektív kritériumok közötti ellentét/vita. Az identitás szabadságának – szubjektív – elve ütközött itt a nyelvismeret, illetve a magyar intézményekhez (egyház, párt, szervezet) való tartozás – objektív – kritériumaival. A határon túli magyarok jogállása körüli vita – elméleti síkon – lényegében a nemzet meghatározása körül forog. Annak ellenére, hogy a „ki a magyar" kérdést a kedvezményekről szóló törvénytervezet nem érinti, lényegében arról van szó, hogy a határon túl élők közül ki tartozik a magyar nemzethez. A törvénytervezet úgy próbálja meghatározni a törvény hatálya alá kerülők körét, hogy csak a magyar etnokulturális nemzethez tartozók, illetve azok közül mindegyik a hatálya alá kerülhessen.[12]

Mivel a törvénytervezet csak a szomszédos államokban élő magyarokra vonatkozik, arra hivatkozva, hogy az első világháborút lezáró békeszerződések következményeként kerültek más állam uralma alá, a tervezet koncepcióját nem tekinthetjük tisztán az etnokulturális nemzetdefiníció alapján állónak. Viszont az etnokulturális és a területi elvet összekapcsolva, a státustörvény egyfajta etnoterritoriális nemzetmeghatározásra épül. Elméleti szempontból a törvénytervezet akkor lett volna koherens, ha a világon élő összes magyarra vonatkozik.[13] Ezek után, részben az eddigi gyakorlatnak megfelelően, de most már kodifikálva, háromféle magyarságról beszélhetünk: a magyarországi és a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyarságról, valamint a nyugati magyar emigrációról.

A különféle nemzetmeghatározások két csoportra oszthatók. Az egyik megközelítés a nemzetet a modern kor termékének tekinti, amely bizonyos társadalmi változások következményeként és az államhoz kötötten jött létre. A másik megközelítés az etnikai magot hangsúlyozza, amely létezett jóval a modern nemzetek megjelenése előtt is. Az

https://biblioteca-digitala.ro

utóbbi megközelítések elsősorban a nyelvet és a kultúrát hangsúlyozzák, valamint az etnoszimbólumokat. Az említett nemzetdefiníciók hivatkozási pontjai, előfeltevései különbözőek, esetenként egymást kizáróak. Viszont ha egy kicsit alaposabban megvizsgáljuk a helyzetet, észrevehetjük, hogy a különböző politikai csoportosulások politikai érdekeiknek, ideológiájuknak megfelelően használják a számukra leginkább kedvezőnek vélt meghatározást.[14]

Elméleti szinten a kérdést a legkomolyabban Bauer Tamás vetette fel.[15] Szerinte a romániai magyarok a romániai politikai közösség tagjai, azáltal, hogy román állampolgárok, és részt vesznek a romániai politikai életben. De ettől a román politikai nemzet tagjai is egyben? Ehhez tisztáznunk kell a kulturális és politikai nemzet fogalmait. Röviden, az előbbi etnokulturálisan határozza meg a nemzetet, és a közös nyelvre és kultúrára helyezi a hangsúlyt, az utóbbi pedig az egy államon belül élőket tekinti egy nemzet tagjainak. A politikai a jelző, az alany pedig a nemzet. A kulturális (más szóhasználattal az etnokulturális) nemzet esetében a kulturális a jelző, az alany ugyancsak a nemzet. A hangsúly a nemzet fogalmán van. A kérdés ugyanúgy merül fel, mint a polgári, illetve etnikai nacionalizmus esetében.[16] A Bauer Tamás által használt értelemben a magyar politikai nemzet és a magyar állampolgárok egymást átfedő fogalmak. E logika szerint a romániai, szlovákiai stb. magyarok a román, szlovák stb. politikai nemzet tagjai. Ha a politikai nemzetet azonosítjuk az állampolgársággal, ez így is van. Viszont ebben az esetben szinte felesleges a politikai nemzet fogalmát használni. Magyarországi szemszögből tekintve talán jogos ezt a fogalmat használni, lévén, hogy a magyarországi kisebbségek részesei voltak a 19. századi modernnemzet-kialakulásnak és nemzetépítési folyamatnak, és a jelenleg a kisebbségekhez tartozókról elmondható, hogy kettős nemzeti identitással rendelkeznek, így magyarral is. A Magyarországgal szomszédos államok magyar kisebbségei esetében ez nincs így. A jelenlegi magyar kisebbségek nem vettek részt a szomszédos nemzetek kialakulásában, amelyeknek az 1918 utáni nemzetépítési folyamata részben e kisebbségek ellen irányult[17]. Kettős identitásról pedig nem beszélhetünk, legfeljebb a vegyes házasságok esetében.

Azáltal, hogy a romániai magyarok, közvetlenül vagy szervezeteiken keresztül részt vesznek a romániai politikai életben, azáltal, hogy Romániában, Szlovákiában és Jugoszláviában a kisebbségi pártok kormányzati szerepet töltöttek/töltenek be, azáltal, hogy a kisebbségiek az illető ország állampolgárai, és ezek által az illető politikai közösséghez tartoznak, még nem jelenti, hogy az illető állam politikai nemzetéhez is (!) tartoznának. A politikai értelemben vett nemzet és a kulturális értelemben vett nemzet elsősorban a különböző nemzetek kialakulására vonatkozik, illetve az állam valamely nemzeti elven való szerveződését kifejező különböző politikákra. Semmiképpen sem tényt kifejező állítások. Ez a gyakorlatban úgy jelenik meg, most Románia példáját tekintve, hogy a román állam az országban élő kisebbségekkel szemben a politikai nemzet elvére támaszkodó politikát folytat, Románia határain kívül – elsősorban Moldova Köztársaságban – élő románokkal szemben pedig a nemzet kulturális elvére támaszkodó politikát. Magyarország a politikai nemzet elvén alapuló politikát folytatott a Magyar Királyság területén 1867 és 1918 között, és folytatta ezt 1918 után Magyarország területén, párosulva egy, a kulturális nemzet elvén alapuló politikával a szomszédos országok magyarságával

https://biblioteca-digitala.ro

szemben. Ezekkel a példákkal csak azt akartam megmutatni, hogy mennyire kockázatos valamelyik meghatározás kritikátlan használata.

Bauer Tamás, a státustörvényt radikálisan elutasító SZDSZ képviselője szerint e törvény tulajdonképpeni üzenete a következőképpen fogalmazható meg: „A ti voltaképpeni hazátok a magyar állam, és nem az, amelynek polgárai vagytok. ...a magyar állam szíve szerint megadná ... amit attól az államtól, amelynek fennhatósága alá Trianon rendelt titeket, hiába vártok. ...ne reméljetek integrálódást annak az államnak a politikai közösségébe, amelynek polgárai vagytok... továbbra is reménykedjetek valami másban, holott az valójában sohasem valósulhat meg".[18] Bauer szerint ez a törvény különösen azért ártalmas, mert már elindult egy olyan folyamat, amely eredményeként a kisebbségi magyarok végül hazájuknak fogják tekinteni az illető államot, amelyben élnek. Ezt a folyamatot törné meg a státustörvény, amely szembe fogja állítani a kisebbségi magyarokat a többségi lakossággal, ezáltal tartósítva a szomszédos államokban élő magyarok hazátlanságát.

Bauer konkrét állításaival nem kívánok vitába szállni, de megjegyzem, hogy a mögöttük rejlő szemléletmóddal szembe lehetne állítani egy másik, természetesen nem igazabb, hanem ugyanolyan relatív – és pont annyira vitatható – szemléletet. A szerző felfogásában a kisebbségi kérdés a megoldás felé halad, a határok „légiesítésével" közömbössé válik, hogy valaki milyen nemzethez tartozik. Nézete szerint a kérdés addig kérdés, ameddig Magyarország és a szomszédos országok nem válnak az EU tagjává. Nem osztom ezt az optimista nézetet, mert az általam elfogadott – de elismerem: pont annyira vitatható – nézet szerint ezt nem támasztja alá sem a nemzetállam, sem a kisebbségi nemzetépítés érvényesülő logikája. Lehet azt gondolni, hogy a nemzeti elv meghatározó jellege megszűnik, viszont ennek egyelőre semmi jele nem mutatkozik, és a nemzeti kompetíció – nézetem szerint – továbbra is meghatározó marad. A morális jellegű elvárást a szociológiai folyamatokkal szembeállítva azt állítom, hogy a hazátlanság érzése nem szűnik meg, és a többségi és kisebbségi lakosság szembenállása is valamilyen formában továbbra is fennmarad.[19]

Az igazolást kiállító hatóság kérdése

A törvénytervezet szerint nem a magyar állam, hanem a majd később megalakuló határon túli magyar szervezetek által létrehozott testületek (irodák) illetékesek a jogosultságról dönteni. Gyakorlatilag ezek a testületek döntik el, hogy ki tartozik az illető nemzeti kisebbséghez, tehát hogy ki a magyar. A státustörvény koncepciója szerint a határon túli magyar testületek gyűjtenék össze az igényléseket, és ezt továbbítanák a magyar államhoz, amely kiállítaná a jogosultságot igazoló iratot. Az elbírálás mindenképpen tartalmazni fog szubjektív elemeket is, mint ahogy a magyarság meghatározásánál láttuk, viszont elméletileg ez a kérdés nem oldható meg, csupán bízni lehet a testületek és az azokban dolgozó személyek elfogulatlanságában. „Akinek nem ítélik oda az igazolványt, azt magyarnak sem ismerik el" – figyelmeztet, jogosan, a szlovákiai Öllős László, a lehetséges buktatókat szemügyre véve.

A magyar állam csupán kiállítja az igazolványt. Paradox helyzet alakulhat ki, amelynek fontos jogtechnikai vonatkozásai vannak, elsősorban az, hogy a magyar állam nem működtethet közhivatalokat egy másik állam területén.[20] Éppen ezért a határon túli

https://biblioteca-digitala.ro

szervezetekből delegált testületek csupán ajánlást tehetnek arra vonatkozóan, hogy kit lehet magyarnak tekinteni. De magát a döntést a magyar állam hatóságai hozzák meg. Az etnoterritoriális nemzetmeghatározás, valamint a kétlépcsős magyarságmeghatározás így végeredményben a határokon átnyúló magyar nemzet intézményesítéseként is felfogható.

Lehetséges következmények. Összegzés

Többen aggodalmaikat hangoztatták a törvénytervezettel, illetve annak lehetséges hatásaival kapcsolatban. A lehetséges problémák forrásai: a többségi lakosság viszonyulása, az EU-konformitás, a törvény anyagi vonzatai, az igazolványt kiállítók szubjektivitása, a kivándorlás elősegítése, az idegenrendészeti szabályoknak a státustörvény vitájával párhuzamosan folyó szigorodása, a más törvények által később szabályzandó kérdések, a belpolitikai, illetve a határon túli szervezetek közötti feszültségek. Meglátásom szerint két komoly, megoldásra váró gond van a törvénnyel kapcsolatban. Az egyik arra vonatkozik, hogy a törvénytervezet elsősorban a Magyarországon igénybe vehető kedvezményekre összpontosít, és nem a határon túli szervezetek, intézmények megerősítésére. Igaz, hogy a törvény nem fogja érinteni az eddigi támogatási rendszert, viszont ez csak mellékesen jelenik meg a törvénytervezetben, és ugyanakkor elképzelhető, hogy más forrásmegosztás jobban elősegítené a szülőföldön maradást. A másik arra vonatkozik, hogy nincs válasz a Magyarország EU-csatlakozása utáni helyzetre, ami tulajdonképpen a státustörvény megalkotásának talán legfőbb kiindulópontja volt.

Jegyzetek:

1. A törvénytervezet hivatalos megnevezése „a szomszédos államokban élő magyarokról". A politikai diskurzusban (de a szakmaiban is) a státustörvény megnevezés vált elfogadottá, ezért ebben az írásban én is így használom.

2. Mann, Michael: *Nation-States in Europe and Other Continents: Diversifying, Developing, Not Dying*, DAEDALUS, Vol. 122(3), 1993

3. Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge University Press, 1996

4. Ebben a taulmányban nincs módom kidomborítani a Magyarországgal szomszédos államok közötti különbségeket, viszont mindenki számára nyilvánvaló, hogy a magyarországi munkavállalás, letelepedés sokkal fontosabb például egy kárpátaljai, mint egy felvidéki magyar számára.

5. A törvény nem tesz különbséget erdélyi magyar és erdélyi román között, ha magyar állampolgár felmenőkkel rendelkeznek. Elvileg mindkettő ugyanolyan feltételek mellett szerezheti meg a letelepedési engedélyt, illetve ezt követően az állampolgárságot.

6. Tóth Judit: A diaszpóra a jogszabályok tükrében, *Regio*, 1999/3–4.

7. Magyar Állandó Értekezlet, 1999 márciusában alakult meg.

8. Habár több felmérés készült, nézetem szerint ezeket a kérdéseket nem lehet kérdőíves módszerrel megvizsgálni.

9. *Népszabadság*, 2001. április 10.

10. *Népszabadság*, 2001. április 10.

11. Neumann Ottó, Magyarságot igazoló hivatal, *Magyar Hírlap*, 2000. július 11.

12. A törvénytervezet hasonló kedvezményeket biztosít a magyar igazolvánnyal rendelkező fél nem magyar családtagjainak is, úgy, hogy közben nem kényszeríti őket arra, hogy magyarnak valljék magukat.

https://biblioteca-digitala.ro

13. Értelmezésemben ez elsősorban gazdasági okokkal magyarázható.

14. Nem állítom azt, hogy a politikai eliteknek elméletileg koherens nézeteket kell vallaniuk, és azok szerint cselekedniük, viszont társadalomtudományi szempontból nem kerülhetjük meg ezeket.

15. Bauer Tamás, A hazátlanság tartósítása, *Népszabadság*, 2001. január 10. Nem annyira a Bauer Tamással való vitatkozás a célom, hanem az általa felvetett kérdések körüljárása.

16. Kántor Zoltán, Polgári nacionalizmus?, *Provincia*, 2000/7.

17. Erre a különbségre Molnár Gusztáv hívta fel a figyelmemet. – K. Z.

18. Bauer Tamás, uo.

19. Öllős László, Hova tartozhatunk?, *Fundamentum*, 2000/3., 101. old.

20. Leszámítva természetesen a nagykövetségeket és konzulátusokat, viszont ezeket sem gyakorlatilag, sem politikailag nem lett volna célszerű e feladat elvégzésével megbízni.

Al. Cistelecan

Magyar törvény román bonyodalmakkal

Ameddig csak egyszerű szóbeszéd volt, eltúlozva, mint minden rémhír, „a magyarok törvénye" ijesztőbbnek tűnt, mint ahogy tervezetként kinéz. A szóbeszédeket rendszerint rémhírterjesztők hordozzák, akik a hiperbola stilisztikája alapján dolgoznak. Mi több, árujukat pánikcsomagolásban szállítják, azért, hogy árát és vonzerejét növeljék. Biztos, hogy a Magyarországgal „szomszédos országokbeli magyarok" törvényének tervezete nem áll az előzetes rémhírek magaslatán. A tervezet tulajdonképpen sokkal szelídebb ezeknél. Sőt lehetséges, hogy a tervezet törvénnyé való átalakulása még egy higgadtsági pótlékot jelentsen. Annál is inkább, mivel már „diplomáciai" megbeszéléseket folytatnak azoknak az országoknak a kormányhivatalaival, amelyek sértve érzik magukat a tervezet által. A román Külügyminisztérium is bejelentette e találkozások iránti érdeklődését.

Nagyvonalakban és hamarjában nézve a dolgokat, a törvény nem tesz egyebet, mint hogy jóváhagy egy már létező realitást. A legtöbb cikkely olyan dolgokat fed/törvényesít, amelyek megvoltak a törvény előtt is. Ebből a szempontból az csupán jogilag rendszerezi a realitást, keretet szab neki, hogy annak határain belül a szövegéből adódó előnyöket mindenki élvezhesse, akinek készült. Vagyis minden kisebbségi helyzetben élő magyar Horvátországból, Jugoszláviából, Ausztriából, Romániából, Szlovéniából, Szlovákiából és Ukrajnából, akinek nincs magyar állampolgársága. Mindenkinek, ha teljesíti a törvényben előírtakat, joga lesz, például, évente három hónapot Magyarországon dolgozni, a magyarországi magyarokkal egyenlő feltételek mellett. Ez a cikkely (a 16.) szinte hatályát vesztett, mivel ott már dolgoznak – és valószínűleg évente három hónapnál többet – nemcsak magyarok, hanem románok is. Lehetséges, hogy egyeseknek közülük megszorítónak tűnhet a törvény, annak ellenére, hogy

https://biblioteca-digitala.ro

„különleges rendelkezésekkel" a munkavállalási engedély meghosszabbítható. Nem sokban különböznek a tulajdonképpeni realitástól az oktatás és kultúra területét érintő rendelkezések, amelyek a magyar állampolgárokéval egyenlő jogú szabad belépést biztosítanak a határon túli, nem magyar állampolgárságú magyaroknak a magyarországi könyvtárakba és felsőfokú oktatási intézményekbe. Röviden tehát, a törvény a valóságot követi, és megpróbálja törvényerőre emelni azt.

Egy elvi kérdés természetesen azonnal felmerül. Éspedig az, hogy a törvény vajon nem törvénykezik-e Magyarország határain kívül is, vajon cikkelyei nem veszik-e semmibe az országhatárokat, vagy nem viszonyulnak-e kissé támadóan azokhoz. A törvény indoklásában a magyar alkotmány 6. cikkelyére hivatkoznak, mely Budapestet „az országhatárokon kívül élő magyarokkal szembeni" felelősségre kötelezte, de ugyanakkor utalnak „az Európai Unió törvényeinek alapelveire" is az emberi jogok, a kisebbségi jogok és a jogállam terén. A nemzetközi jogszakértők természetesen eldöntik majd, hogy elégséges-e ez a lefedettség, és hogy a felhozott elveket nem értelmezték-e túlságosan szabadon. A törvény, mondják a bevezetőben, szeretné biztosítani minden magyarnak „az egységes magyar nemzethez" való tartozását, a Magyarország határain kívül élőknek a „fejlődést" – „a szülőföldön" –, elősegítve „a szomszédos országok magyarsága nemzeti identitásának megőrzését". Magyarország európai uniós integrációja után a törvény hatálya az Unión belüli magyarokra is kiterjed.

Ezeket a célkitűzéseket minden hasonló helyzetben lévő ország magáévá kellene, hogy tegye. Ezek olyan célkitűzések, melyeket Románia is elfogadhat és vállalhat. Egyébként a törvény védelmezői pontosan ezt sugallták a román kifogásokkal és ijedtséggel szemben: alkossa meg Románia is a románok törvényét. Nem tudom, hogy ez abszolút vagy csak helyi precedens. Bárhogy is lenne, ha a törvényt elfogadják, a kezdeményezés elterjed a térségben, és várhatóan megjelennek válaszként a szlovákok, az ukránok, a románok stb. törvényei. Ha ezek a törvények túllépik az Európai Unió kisebbségvédelmének törvényes kereteit, az azt jelentené, hogy Kelet újabb gondot okoz Európának, és a csatlakozási lista végén álló országoknak több jogi találékonyságra lesz szükségük.

De a törvény (a lehetséges választörvényekkel együtt) csak egyszerű szöveg marad, ha hátterében nincs meg az alkalmazásához szükséges anyagi alap. Csak a pénz teszi funkcionálissá/működőképessé a törvényt. A magyar parlament azt tűzte ki célul – nyíltan kimondva –, hogy támogasson (bizonyos feltételekkel) minden rászoruló – és érdemes – magyart a szomszédos országokból. A támogatás feltétele a nemzeti identitás megőrzése és a gyerekek magyar nyelvű oktatásának garantálása. A kedvezményekből, ösztöndíjakból, egyéb pénzsegélyekből álló támogatást azok kaphatják meg, akik rendelkeznek „a magyar közösséget képviselő" és a magyar kormány által „elismert" szervezet ajánlása alapján kibocsátott igazolvánnyal (21. cikkely). Bizonyára egy ilyen intézkedés nem bátorítja a magyar közösségek centrifugális tendenciáit. Éppen ellenkezőleg, e közösségek egységét mozdítja elő. Egyenlő jogokat biztosító „rokoni" igazolványt kap majd a más nemzetiségű férj/feleség (és gyerek) is.

A törvény következménye, vonzerejének köszönhetően, a magyar „születési arányszám" növekedése lesz. Nagyon valószínű, hogy az RMDSZ taglétszáma is például egy-két százalékkal megnövekedik majd a törvény szülte magyarokkal. Sok magyar ős

https://biblioteca-digitala.ro

fog ily módon előkerülni a feledés homályából, és házi isteneivé lesznek az unokáknak, akik hálátlanul kiiktatták őket a családfájukból. Elválik majd, hogy a törvény teremt-e „új magyarokat", hogy vásárol-e lelkeket, és hogy „magyarosítási veszéllyé" fog-e változni. Ha a romániai magyaroknak nincs joguk szegénynek lenni, ez magától értetődően azt jelenti, hogy Romániában gazdasági diszkrimináció lép fel. A jó válasz Románia részéről az lenne, hogy ő se hagyja állampolgárait szegénységben. A magyarok törvénye tulajdonképpen Románia gazdasági fellendítése melletti védőbeszéd, arra biztat, hogy a látszatok világát magunk mögött hagyva a lényegre térjünk.

Fordította: Demeter Éva

Gabriel Andreescu

A határon túli magyarokról szóló törvény

Már több éve szó van egy, a szomszédos országokban élő magyarokra vonatkozó törvényről. A vitát tulajdonképpen Csoóri Sándornak, a Magyarok Világszövetsége elnökének 1998-as javaslata indította el, mely kilátásba helyezte a határon túli magyaroknak adandó „kettős állampolgárságot". Ez akkor abban a kontextusban fogalmazódott meg, hogy a schengeni határ Románia nyugati határai felé közeledik. Még ezt megelőzően, a tusnádi nyári egyetemen ugyanez a gondolat kiváltott némi vitát a jelenlevők között. A tusnádi vita azonban, amely csak néhány magyar vezető által „felvetett" ötlet nyomán alakult ki, nem volt spontán módon, „menet közben" lezárható. Így a véleménycsere egy bizonyos idő múltán egy tanulmányt eredményezett, amely Renate Weber aláírásával jelent meg a *Studii Internaționale* című folyóiratban[1]. Idézem Renate Webert: „...úgy vélem, a kettős állampolgárság a legrosszabb a lehetséges megoldások közt". Az okok? Az etnikai kritérium alkalmazása az állampolgárság megítélésében, negatív diszkrimináció bevezetése (és nem a pozitívé), végül pedig: a román többség frusztrációja.

Nem sokkal ezután egy hasonló kérdést vizsgáltam, azt, hogy milyen hatása lehet a schengeni határ kiterjesztésének Románia keleti határáig[2]. A magyarországi törvénytervezet tehát nem egy analitikai előgyakorlatok nélküli terepen bukkant fel. Előttünk azonban nem a kettős állampolgárság terve áll – amely sok megoldhatatlan problémát okozna –, hanem egy másik, amelyet én „a magyar nemzet mozgósítási tervének" neveznék.

A jogszabály, amely e hónapokban végszavazásra vár a budapesti törvényhozásban, a schengeni határ problematikáját is érinti. A törvény kedvezményezettjeinek „a beutazás és ott-tartózkodás tekintetében ... az adott helyzetben legkedvezőbb elbánást biztosítja". Mi értendő ezalatt? Az, hogy ha Magyarország a schengeni térség része lesz, akkor a „magyar igazolványok" birtokosai számára biztosított lesz a vízum nélküli belépés e

https://biblioteca-digitala.ro

térségbe, akárcsak az Európai Unió többi polgára számára, még akkor is, ha a románoknak továbbra is szükségük lesz rá.

De a tervbe vett törvény nem áll meg itt. Tekintsünk csak bele a tervezetbe. Preambulumában a határon kívül élő magyarokkal szembeni felelősség érvényesítésére (ez természetszerűen következik a szomszéd ország alkotmánya 6. § (3) bekezdéséből), az európai integrációs törekvésekre, a regionális kapcsolatokra, „az egységes magyar nemzethez" való tartozásra hivatkozik. A fejezetekre való felosztás a jogszabály logikáját tükrözi; a cél: biztosítani a szomszédos államban élő magyarok számára a magyarországi oktatás, kultúra és tudomány, a szervezési erőforrások igénybevehetőségét, a társadalom- és egészségbiztosításban való részvételt. Hatálybalépése a közép- és kelet-európai államokban élő magyarok kulturális, társadalmi és potenciálisan gazdasági érdekeinek és viszonyainak Budapest felé irányításával egy sajátos lojalitásviszonyt alakít ki az anyaországgal.

Ami a törvény alanyait illeti, „a 20. §-ban meghatározott igazolvány" érdekel bennünket, amelyet egy olyan szervezet ajánlására adnak ki, amely „a szomszédos államokban élő magyar nemzeti közösségek képviseletében az adott államban eljár".

Itt két kérdés merül fel. Vajon létezik-e mindig egy, az egész közösséget képviselő szervezet az illető államban? Mit mondhatunk elismeréséről? Mi történik akkor, ha a szóban forgó állam által elismert szervezet nem azonos a magyar állam által elismert szervezettel?

Az első kérdésre elvileg könnyű válaszolni: nem létezik semmi, amely egy szervezet közösségi reprezentativitását biztosítaná. Az lehetséges, hogy a magyar státustörvény révén érintett államokban léteznek olyan szervezetek, amelyek a közösség nevében beszélnek. Egyes államokban a közösségi reprezentativitásnak politikai-jogi értelme is van. Romániában ezt az alkotmány szabályozza. Így a kisebbségi szervezetek két kollektív jog alapján is eljárnak: a parlamenti képviselet alapján és azoknak az anyagi erőforrásoknak a kezelésével, amelyet az állam identitásuk védelmében biztosít számukra[3]. Tehát Románia esetében a magyar törvény nem jelentene problémát. De mi történik akkor, ha Magyarország egy olyan „reprezentatív" szervezettel dolgozna inkább, amelyet nem a romániai választási eljárások „szelektáltak"? A tervezetben semmi sincs, ami tiltana egy ilyen döntést. Az „egy adott államban élő magyar nemzeti közösség" képviseletének képessége meglehetősen relatív ismérv, miközben a román választási törvény olyan reprezentativitási kritériumot biztosít, amelyet többé-kevésbé objektívnek nevezhetnénk.

Véleményem szerint itt merül fel az első komoly probléma a magyar törvényjavaslattal kapcsolatban. Mi történik, ha egy adott pillanatban egy jelentős frakció kiválik az RMDSZ-ből, és elismerik számára a magyar igazolvány kibocsátását biztosító javaslattevő jogot (mert inkább hű a budapesti rezsimhez)? Nem jelenti-e ennek az illetékességnek a biztosítása azt, hogy Budapest döntő módon beleszólt a Romániában létező szervezetek közötti viszony alakulásába?

A *Revista Română de Drepturile Omului* román emberjogi folyóirat hasábjain egy kis vitát folytattam a kolozsvári Tudor Drăganu professzorral, aki a kollektív jogokkal szembeni álláspontját azzal az érvvel támasztotta alá, hogy létezik egy fenyegető német precedens. „A német etnikai csoport esetében alkalmazott személyi elvű autonómia eredményei igazolták az 1919–20-as évek kisebbségi szerződéseit megalkotók félelmeit",

https://biblioteca-digitala.ro

mondta Drăganu professzor, s ezzel megtalálta a történelmi támaszt a fogalom cáfolatához[4]. Akkor úgy gondoltam, hogy Drăganu professzor példája nem éppen fair. Az a tény, hogy a kollektív jog lényegét tekintve egy védelmi s nem támadó jellegű eszköz, valamint az a tény, hogy egyenlő mértékben szolgálja a csoportot és annak tagjait, úgy hiszem, döntő érv a kisebbségek kollektív jogai mellett. Semmilyen lehetőség nincs arra, hogy egy nem domináns etnikai csoport hosszabb távon visszaéljen kollektív jogával a többséggel szemben.

A szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvénnyel azonban megváltozik a helyzet. Élve a „magyar nemzet"[5] kollektív jogával, a magyar kormány hatékony eszközre tesz szert a magyar kisebbségek opcióinak befolyásolásában, s ezzel az identitásból fakadó lojalitást politikai lojalitássá alakíthatja át. Lehetséges, hogy a tervezet szerzői és támogatói csupán egy „jótékonysági" perspektívát tartottak szem előtt, a következő gondolatmenet alapján: a jogszabály azokat a román állampolgárokat szolgálja, akik magyar eredetűek. És minél jobb nekik, annál jobb mindenkinek! Miért tekintsünk úgy a Budapest iránti lojalitásra, mint ami konfliktusba kerülhet a Bukarest iránti lojalitással?

A probléma lényege viszont: a romániai magyarság politikai életének alapvető destabilizálása, ami az egész ország politikai dinamikájára kihat. Az a rendkívüli kölcsönhatás, amely 1990 és 2000 között a román és magyar politikai osztály között kialakult, döntő hatással volt a román demokráciára, és ez nem lett volna lehetséges, ha a magyarok a valóságban – és nem szavakban – a magyar kormányt képviselték volna, vagy ha gondjaik zömére Magyarországon, nem pedig otthon találtak volna megoldást.

Hozzáadandó ehhez az a veszély, amelyet minden kollektív jog jelent, amikor nem korlátozza semmi, ha konfliktusba kerül az individuális joggal. A magyar igazolvány kezelése a magyar állam által elismert szervezet nyomásgyakorló – tehát, valószínűleg, beavatkozó – eszköze lesz a magyar közösség tagjai felett. Egyetlen részlet fölött időznék el, ez a vegyes családokra gyakorolt hatás kérdése. A „magyar hozzátartozói igazolvány" kiadását ajánló szervezet befolyásolhatja a családok életét. Ki akadályozza meg ezt a szervezetet abban, hogy – legalábbis egy időponton túl – ne a gyerekek magyar identitását pártoló politikát folytasson? Nem jelent-e beleszólást a családi életbe, ha nyelvi standardokat érvényesítenek – még ha informálisan is – a család tagjaival szemben? Érthető a magyar közösség aggódása amiatt, hogy a vegyes családokban felnövő gyermekek többsége románul beszél (az apa/anya származásától függő arányokban). De a családi nevelés folyamatának kiszolgáltatása egy olyan kényszerlogikának, amely ellentmond az „élet logikájának" – drámai következményeket hozhat az etnikumközi kapcsolatokban. Pandora szelencéje ez, amelynek magyarosítási logikáját, sejtem, jól kigondolták a tervezet szerzői. De úgy vélem, nem gondolták végig a következményeit.

E két vonatkozás az alapkérdéssel kapcsolatos, a törvény szellemével, a magyar nemzet mobilizálásának tervével. A ma domináns fogalom – abban az értelemben, hogy ez vált uralkodóvá – az alkotmányos patriotizmus elvére épülő nemzeteké, a modern állam liberális és nondiszkriminatív értékei iránti lojalitásé. Mivel a társadalmaknak az identitásból adódó különbségeket is kezelniük kell, mindebbe a multikulturalizmus változatai is beletartoznak. Ez pedig nem az alkotmányos patriotizmus ellenében, annak fittyet hányva történik, mert az nem csupán politológiai elmélet, hanem a belső jog

https://biblioteca-digitala.ro

logikája, amely viszont az igazi demokráciák esetében a modern nemzetközi jog kifejeződése.

A nemzeti kisebbségek védelmének jelenlegi nemzetközi rendszerében jognak számít a szabad kapcsolat biztosítása a kisebbségi egyének és a velük azonos identitású államok között. Ezzel a modern nemzetközi jog politikai értékei egy etnikai dimenziót kapnak. Az identitásból fakadó lojalitás elismerése ez. Csakhogy a jelenlegi nemzetközi logika alapján egy állam kisebbségek iránt érzett felelőssége – a Magyarországé a határon túli magyarokért, Romániáé a határon túl élő románokért – nem értelmezhető másképp, csak mint az illető állam legitimitása arra vonatkozóan, hogy egy törékeny közösséget támogasson. Íme egy mechanizmus, amelynek révén biztosítható, hogy a nemzeti érzés az egyént, a kisebbség tagjait szolgálja, azt a csoportot, amelynek szüksége van védelemre. A nemzeti érzés szerepe itt az, hogy védelmezzen, és nem az, hogy mozgósítson. Az egyének segítségére siet, és nem azokat állítja a „nemzet" szolgálatába.

A magyar törvénytervezet egy egészen más víziót jelenít meg. A nemzeti érzés az egész közép-kelet-európai régió magyarságának mobilizálását szolgálja. A „magyar nemzetet" etnikai értelemben vezeti be a nemzetközi jogba. Következésképpen „szétzúzza" a környező országok alkotmányos patriotizmusának logikáját. A tervezet természetesen ellentmond a multikulturalizmus szellemének is, amely nem csupán a különbözőség iránti tiszteletet fejezi ki, hanem az együttélés érdekének elvét is. A multikulturalizmust egyrészt a kisebbségek nagyobb társadalmakba való integráltságának bizonyos foka iránti igényként értelmezhetjük, másrészt ahhoz való jogként, hogy a kisebbség bizonyos mértékig kiváljon, hogy meglegyen a saját „privát szférája" (ehhez meg kell találni a közösségi megfelelőt!).[6] A társadalom egyensúlyát a két trend közötti helyes egyensúly adja. A magyar tervezet a kisebbség szeparálódását bátorítja, s nem ellensúlyozza azt semmilyen, az integrálódás irányába mutató lépéssel.

Képtelenség volna azt kérni a romániai, szlovákiai, ukrajnai és a többi szomszédos országban élő magyartól, hogy ne akarjon élni a magyar állam által kilátásba helyezett kedvezményekkel. Ezért a törvényért teljes mértékben a magyar állam viseli a felelősséget. 1990 után Magyarország kontinensünkön a kisebbségi jogok aktív támogatója lett. Nem az számít, hogy ezt lényegében a határain túli magyarokra való tekintettel tette. Ez természetes. Azonban Magyarország aktivizmusa a kontinens minden kisebbségét segítette. Nagy szolgálatot tett ezeknek a kisebbségeknek, és ezáltal – véleményem szerint – magának a nemzetközi közösségnek is. De jelenlegi terve, amellyel beviszi a nemzetközi életbe az etnikai nemzet logikáját, Magyarországot a nacionalizmus előmozdítójává teszi. E pillanattól törekvései se nem racionálisak, se nem nagylelkűek, hanem éppenséggel veszélyesek.

Jegyzetek:

1. *Studii Internaţionale*.1998. 3. sz.: Relaţiile româno–ungare în cadrul juridic al Acordurilor de la Schengen, 33–45. old.

2. Gabriel Andreescu, Die Beziehungen zu Moldova und Ukraine aus der Perspektive einer zukunftingen Schengen-Grenze. In Iris Kempe, Wim van Meurs, Barbara von Ow (eds.), *The EU Accession States and Their Eastern Neighbours*, Verlag Bertelsmann Stiftung, 277–304. old.

3. Az elosztást a Kisebbségek Nemzeti Tanácsa végzi.

https://biblioteca-digitala.ro

4. RRDO. 2000, 18. sz., 45. old.

5. Ha egy jellegzetes pozitív jogot igazoltnak látunk, valóban a magyarországi és szomszédos államok magyarjainak („a magyar nemzet") követelése előtt állunk. Természetesen a nemzetközi közösség által elismert kollektív jogok sorában, mely a nemzetek önrendelkezési jogával kezdődik, és a békéhez, illetve az egészséges környezethez való jogokkal folytatódik, ilyen jog nem szerepel.

6. Időközben Gabriel Andreescu megtalálta ezt a „közösségi privatitás" formájában. V.ö. Gabriel Andreescu: Multiculturalism în Europa Centrală: integrare şi privatitate culturală [Multikulturalizmus Közép Európában: integráció és kulturális privatitás], *Altera* 17-18/2002.

Fordította: Bakk Miklós

Bakk Miklós

Egy törvény és jövőképei

Alighanem mind Közép-, mind Délkelet-Európában épp ezekben az években döbbenünk rá, hogy a politikai modernitás egyszerűsítő perspektívája mennyire nem elégséges ahhoz, hogy megértsük a nemzeti kérdés teljességét. A modernitás ugyanis megkettőzte a nemzethez mint jóval messzebbre nyúló gyökerekkel rendelkező közösséghez való értelmezői – s ebből következően: ideológiai – viszonyunkat. Két ideát állított egymással szembe: a teljesen tudatosan-akaratlagosan választott társulás fogalmát, melynek moralitását a csatlakozás szabadsága alkotja, és az organikus közösség eszméjét, melynek – Ludassy Máriát idézve – „fejlődése nem ismer tudatosságot, tervezést, s amelynek tagjai szentségtörésnek tekintik magát a gondolatot is, hogy a közösségi hagyományok elfogadása szabad választás tárgya lehet".

A státustörvény, melynek magyar parlamenti vitája e hetekben zajlik, kétségtelenül e két, gyökeresen ellentétes eszméből fakadó nézeteket ütközteti majd. A törvény 29. paragrafusa lényegében egy olyan sajátos jogviszonyt létesít a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyarokkal, amelyet a kedvezményezettek és a kedvezmények körének a törvényszövegbe foglalt meghatározása határol körül. A kedvezményezettek azok a magukat magyaroknak valló román, jugoszláv, horvát, szlovén, osztrák, szlovák és ukrán állampolgárok, akik erről egy határon túli, az ottani magyarság legitim képviselőjének tekintett szervezettől kapott ajánlás alapján az illetékes magyar hatóságtól megkapják az ún. magyar igazolványt. A magyar igazolvánnyal rendelkező személy „nem magyar nemzetiségű házastársa, illetőleg kiskorú gyermeke" hozzátartozói igazolványt kaphat (20. paragr. 2. bek.).

E jogviszony egyrészt ténylegesen tartalmazza a szabad csatlakozás mozzanatát, de ugyanakkor jelen van benne (a tanúsítvány révén) az organikus közösség eszméje is. A kifogásokat a klasszikus liberalizmus talajáról máris megfogalmazták: a státustörvény – mondják magyarországi balliberális politikusok (elsősorban az SZDSZ képviselői) –

https://biblioteca-digitala.ro

atavisztikus „etnikai lojalitásokat" kelt új életre, s miközben konfliktusokat generáló etnikai kapoccsal a határon túli magyarokat az anyaországhoz láncolja, megakadályozza azt, hogy állampolgárságuk szerinti hazájukban a politikai közösség tagjaivá váljanak. Olyan érvrendszer ez, amelyre napjainkban a liberalizmuson belül is van már válasz: Will Kymlicka szerint a klasszikus liberalizmus téved, amikor a kultúrák kollektív jogainak eszméjét elméletileg inkoherensnek, gyakorlatilag pedig veszélyesnek tekinti (Kymlicka, Will: *Liberalism, Community and Culture.* Oxford, Oxford University Press, 1989.) Azonkívül e nézetek megfogalmazói azt a republikanizmust szorgalmazzák, amelyet Molnár Gusztáv Búcsú egy elképzelt hazától című esszéjében (*Provincia*, 2001, 4. sz.) „a magyar, a román és a többi politikai nemzet ... anakronisztikus sémáinak" nevez. És amely mögött az alkotmányos patriotizmusnak az a meglehetősen utópikus gondolata rejlik, amelyet Gabriel Andreescu is megvalósíthatónak tekint, amint ez a státustörvényt elemző cikkéből (lásd e számunkat) kiderül.

Az alkotmányos patriotizmus ugyanis a „nacionalizmus megszelídítésének" ama *aufklärista* ideálja, amely – mint Caius Dobrescu is hangsúlyozza A közös keresés útján című írásában (*Provincia*, 2000, 2. sz.) – csupán egy történelmi pillanat kényszerűségeire adott válaszként született (a nácizmus emlékével küszködő, háború utáni Németországban), de valójában eltekint a nemzeti lojalitások valóságos természetétől és kialakulásuk, valamint fennmaradásuk történeti folyamatától. Mert igaz ugyan – s ez a modernitás igazsága –, hogy a nemzet eszméje a ma ismert elvontságában a francia forradalom és az 1848-as európai forradalmak idején jelent meg s vált a minden ember egyenlő méltóságát meghirdető modern szabadságeszmével együtt tömegeket átható eszmévé, azonban az is igaz – s ez a történelem igazsága –, amit Bibó István állapított meg a nemzeti tudatról. „A politikai közösség birtoklására irányuló modern nemzeti tudat" – írja Bibó – sehol sem nélkülözi az egyéb közösségi és tudati előzményeket, azokat a korábbi lojalitásformákat, amelyek inkább meghatározzák az egyénnek a politikai közösséghez fűződő viszonyát, mint a szerződéselméletekkel rokon jogi fikciók.

E lojalitásokat térségünkben, ha nem az államot birtokló többség, illetve annak elitje lojalitásáról van szó, „etnikai lojalitásként" szokás megnevezni és premodernként megbélyegezni, még akkor is, ha mögöttük a modernitás törmelékeinek tekinthető politikai lojalitások rejlenek, csak éppen nem illenek bele a létező államnemzeti keretek igazolási érvkészletébe. Mindebben – mint Schöpflin György is rámutat Közép-Európa: felemás modernitás? című tanulmányában (*Provincia*, 2001, 4. sz.) – a Nyugat sem vétlen. Az üzenet ugyanis, amit Közép-Európa és Délkelet-Európa felé megfogalmazott, azt közvetítette, hogy miközben neki nincs „etnicitása", a közép- és kelet-európaiak az „etnicitással" egyfajta „genetikai fogyatékosságukat" tolják az előtérbe. De mindez inkább a *Provincia* polgári nacionalizmusról szóló, befejezetlen vitájának a folytatása, még akkor is, ha a státustörvény e kérdést új megvilágításba helyezi.

A státustörvény igazi kérdése ugyanis nem az, hogy logikája a liberalizmuson belül igazolható-e, vagyis hogy elvi alapjait tekintve összeegyeztethető-e a liberális demokráciák működésével – mint láttuk: igen –, hanem az, hogy történelmi távlatban milyen hatással lesz a magyar és román nemzetállam viszonyára, s hogy miképp befolyásolja az erdélyi magyarok helyzetét és politikai szubjektum voltát. E tekintetben

https://biblioteca-digitala.ro

viszont a státustörvény céljaként megjelölt nemzeti (re)integráció a mostani magyar gondolkodásban két jövőképnek is megfeleltethető.

Az egyiket Borbély Zsolt Attila fogalmazta meg talán a legvilágosabban, aki az Összmagyarság és erdélyiség című írásában (*Provincia*, 2000. december, 8. sz.) olyan magyar (re)integrációs stratégiát vázol fel, amelynek (egyetlen) centruma: Budapest. A Molnár Gusztávval folytatott vitájában Borbély ugyan amellett érvel, hogy e koncepció nem ellentétes az erdélyiségnek a *Provincia* hasábjain kibontakozó eszméjével, azonban egyértelmű, hogy olyan elgondolásról van szó, amely nem ad választ az erdélyi magyarság fennmaradásának politikai feltételeire.

Az összmagyarság-problémának ez az olvasata a XIX. századi nemzeti gondolat éthoszát egyesíti a XX. és XXI. század egyik fontos trendjével, amely az állampolgárság intézményét transzcendálja az intézményesülő európai térségben. Az eredmény: egy olyan nemzetkoncepció, amelyben nem válik szét a politikai és a kulturális dimenzió.

Ezzel szemben a határon túli magyarság létének paradoxona épp az, hogy a Magyarország határain túli történelmi szállásterületeken való fennmaradása és kulturális reprodukciója éppenséggel egyfajta politikai szétfejlődés révén válik lehetségessé. Olyan szétfejlődés révén, amely megőrzi a határon túli magyar nemzeti közösségek politikai szubjektivitását, de azt valamilyen, az illető állam közjogi struktúrájában is megjelenő politikai integráció felé tereli.

E másik jövőkép-olvasatban már világosan elválik a politikai és a kulturális dimenzió. A politikai dimenziót az egyes nemzeti közösségek politikai szubjektivitását nem feloldó közjogi formák kialakítása jelenti (ide tartozna – például – a Vajdaság autonómiája, az erdélyi konszociációs rendszer, a szlovákiai magyarlakta vidékeket egyesítő 13. megye vagy csallóközi régió stb.), aminek – ezt világosan látnunk kell – nem a státustörvény az eszköze. A kulturális dimenziót viszont a helyi többségiekkel közös politikai-közjogi keretekben élő magyar közösségek és Magyarország egyfajta „kulturális föderációja" jelenthetné. Ehhez jó kiindulópont lehet a státustörvény. Mivel a kialakult nemzeti kultúrák nem nélkülözhetik a normatív elemet, e „kulturális föderáció" sem lehet meg néhány centrális (akadémiai és minősítő szerepkört betöltő) intézmény nélkül, amelyeknek a helye természetszerűleg Magyarországon van. Azonban a „kulturális föderáció" alapjában véve néhány olyan regionális centrum működésén alapulna, amelyek a magyar kultúrán belül egyszerre lennének egy regionális elit igazodási pontjai s a más regionális-nemzeti kultúrákkal való szerves kapcsolat színhelyei.

Mind a magyar, mind a román alkotmány előírja a határon túl élő magyarokért, illetve románokért viselt felelősségnek megfelelő politikát. Erre eddig mind román, mind magyar részről – eltérő eszközökkel és különböző erőforrások alapján ugyan, de – csak a kormányzati dimenzióban került sor. A státustörvénnyel a magyar állam túllép e dimenzión, a határokon átnyúló felelősség immár nem csupán magyar kormányzati szervek és néhány határon túli magyar szervezet között hoz létre (magánjogi jellegű) jogviszonyt, hanem egy jóval szélesebb skálán. A státustörvény a magyar állam és – elvben – minden határon túli magyar között teremt (közjogi) viszonyt. Hogy modellértékűvé válik-e e megoldás térségünkben – olyan kérdés ez, amely nem csupán a magyarokra tartozik.

https://biblioteca-digitala.ro

Traian Ştef

Magyar igazolvány

A budapesti honatyák törvényt készítenek elő, mely a szomszédos országokban (Horvátországban, Jugoszláviában, Ausztriában, Romániában, Szlovéniában, Szlovákiában és Ukrajnában) élő magyaroknak szól. A törvény célját világosan leszögezték, s az egész preambulumot háromféle politika irányultságára egyszerűsíthetnénk. Ezek: nemzeti politika (a törvény biztosítja, hogy az elszakadt nemzetrészek az egységes magyar nemzethez tartoznak); gazdasági politika (a magyar politikusok célja, hogy az országuk határán kívül élő magyarok jól éljenek); kulturális politika (a kisebbségiek nemzeti identitásának megőrzése). Az a benyomásom, hogy egy ilyen jellegű törvény újdonságnak számít a nemzetközi gyakorlatban, s meggyőződésem, hogy nem egyértelmű reakciókat vált ki azon államok részéről, amelyekben magyar nemzetiségűek élnek, és amelyekben gyakori a vegyes házasság.

Éppen ezért úgy vélem, a politikusok reakciója, a talk-show-k beindulása, a diverzionista módszerekkel kiváltott lehetséges pszichózisok bekövetkezte előtt józan, érvelő diskurzusra lenne szükség. Bár a törvény nem ránk, románokra vonatkozik, s bár akaratunktól függetlenül fogják meg- vagy leszavazni, mégis szemügyre kell vennünk, milyen mértékben érint bennünket.

Először is, biztos vagyok benne, hogy ez a törvény teljesen más reakciókat vált ki Erdélyben, mint Románia többi tartományában. Elképzelhető, hogy Bukarestben tüntetéseket szerveznek, s ezeken azt skandálják, „Harcolunk, meghalunk, Erdély, Erdély, nem hagyunk", míg az erdélyiek nyugodtan üzletelnek tovább, élik mindennapi életüket. Különböző helyeken érdeklődtem, mi az emberek véleménye a törvényről. Volt, aki visszafogottan, kételkedőn válaszolt, de akadt olyan is, aki felkiáltott: „remek!". A visszafogottság irigységből fakad. Sokan arra gyanakszanak, hogy a magyarok, akiknek kettős státusuk a román és a magyar állam nyújtotta jogokat egyaránt biztosítja, jobban fognak élni, mint a románok. Másfelől, a „remek" felkiáltásból az a remény olvasható ki, hogy a törvény nemcsak a magyarok számára jelent pozitívumot, s hogy ezt az eljárást Románia modellnek tekinti.

Ha gazdasági szempontból nézzük a dolgot, a magyarokat előnyben részesítik a munkavállalási engedély kiadásakor (ez három hónapra szól majd), és a törvény segítségével a magyar állam támogatást irányozhat elő egyes, főleg a hátrányos helyzetű régiókban levő profitorientált egyesületeknek azzal a céllal, hogy a magyar népesség a helyén maradjon (támogatást nyújthatnak például a faluturizmusnak, a kézművesiparnak, a könyv- és folyóiratkiadásnak). Nem arról van szó tehát, hogy az erdélyi magyarok olyan fizetést kapnak, mint egy anyaországi, hanem csupán arról, hogy aki többet akar dolgozni, azt támogatásban részesítik. Különféle nemzetközi szervezetek ezt az esélyt a románoknak is megadják, de nyilvánvaló, hogy jelentős összegeket játszunk el, mert nem tudunk megfelelő eredményeket elérni a felajánlott programok révén. Ugyanakkor le kell szögeznünk, hogy Románia és Magyarország között léteznek bizonyos egyezmények, melyek a románoknak is biztosítják a jogot, hogy Magyarországon

https://biblioteca-digitala.ro

dolgozhassanak; hogy elég nagyszámú román dolgozik ott törvényesen vagy feketén: ez az előny tehát önmagában még nem jelenti azt, hogy általa gazdagabbak is leszünk. És abban a pillanatban, amikor Románia az Európai Unió tagjává válik, ezek az előnyök megszűnnek. Addig viszont, ha Magyarországot fölveszik, Romániát pedig nem, a romániai magyarok valóban előnyösebb helyzetben lesznek.

A törvényt akár „a legelőnyösebb helyzetbe hozott kisebbség" törvényének is nevezhetjük. Erre a státusra azonban nem a szomszéd kecskéje iránti irigységgel kell figyelnünk. Kétségtelenül Magyarország érdeme, hogy törődik a határain kívül élő magyarokkal. Ugyanakkor azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy ha az itteni magyarok gazdagabbá válnak, ezáltal Romániát is gazdagítják, s a románok eggyel több modellt láthatnak; vagy ha nem modellt, hát üzleti partnert vagy újabb ürügyet a konkurenciához. Magyarország, talán akaratán kívül, a romániai cigányok felemelkedéséhez is hozzájárul. Ha többségük magyarnak vallja magát, élvezhetik a törvény biztosította lehetőségeket.

Míg a gazdaság kizárólag az egyént illeti, a kultúra mindig közösségi ügy. A magyar közösségeket a törvény támogatja majd abban, hogy megőrizzék identitásukat, s jogaik egyenlőek lesznek a magyar állampolgárok jogaival. Szeretném megjegyezni, hogy ezen jogok és könnyítések többségét Magyarország területén biztosítják, s hogy ezek az egységes nemzeti magyar kultúra ügyét szolgálják, és nem azokat a helyi sajátos kultúrákat, amelyekben az illető közösség él. Ugyanilyen értelemben beszélnek gyakran „a kapcsolatok folytonos ápolásáról". Magyarország a magyarság központjává válik, s a törvény megfogalmazza a központtal való kommunikálás feltételeit. Ezt világosan kimondja az első fejezet harmadik paragrafusa.

Kérdés, az erdélyi magyar milyen mértékben fogja föl eszközszerűen ezt a törvényt. Továbbra is másodrendű állampolgárnak tartja magát, aki magyar igazolvánnyal rendelkezik, s nemzeti büszkesége előtt életszínvonalára gondol. A nyugati civilizáció a magyarokat éppúgy elvarázsolja, mint a románokat. A jelen körülmények között a nemzeti sajátosságok közel sem annyira fontosak, mint egy olyan új világ, amelytől elhatároltak, és amely mágnesként vonzza az embereket.

A Magyarországon tanuló erdélyi fiatalok többsége soha többé nem jön vissza. Budapestet azonban csak egy lépcsőfoknak tekintik a jobb világ felé vezető úton, semmiképpen sem az út végének. Az az intézmény, melyet a leginkább foglalkoztatnak a közösség jogai és nemzeti identitásának megőrzése, természetesen az egyház (elsősorban a protestáns). A másik póluson a pragmatizmus található, mely úgy hódít, akár az angol nyelv. Kulturális értelemben ez a törvény nem arra buzdítja a magyarokat, hogy hagyományaikkal és szokásaikkal szülőföldjük kultúrájába illeszkedjenek, hanem arra, hogy minden szállal a magyar nemzeti kultúrához kapcsolódjanak.

Nyilvánvaló, hogy a magyar politikusok gondolkodásmódjában az egységes magyar nemzet nem vesztette értelmét most sem, amikor pedig a globalitás és a multikulturalizmus inkább a sokféleségre alapoz. Ellenkezőleg: ez a tervezet arra törekszik, hogy növelje a nemzet hatáskörét, nem pedig arra, hogy föderatív kulturális identitásokat őrizzen meg. E törvény szerkezetéből arra következtetek, hogy az egyesült Európa tekintetében a magyar tervezet a francia nacionalizmust a német föderalizmussal egyesíti: Európa legyen szövetség, de olyan szövetség, mely nem az

https://biblioteca-digitala.ro

államok vagy a régiók, hanem a szellemi határokkal rendelkező egyesült nemzetek szövetsége.

Ugyanakkor azt a kérdést is föl kell tennünk, hogy ez a törvény milyen mértékben tekinthető modellnek Románia számára. Modellnek tekinthető, válaszolta valaki, s válasza Besszarábiára irányult: Romániának ugyanezeket az előjogokat kell biztosítania a besszarábiaiak számára. Azt hiszem, tévedésben vagyunk. Moldova Köztársaság olyan állam, melyet hivatalosan elismertünk ugyan, de tulajdonképpen Románia részének tekintünk. Ilyen körülmények között a magyar törvény nem tűnik kielégítőnek. Szemügyre kellene vennünk a román nemzet föderatív státusát, román állampolgárságot biztosíthatunk a besszarábiaiaknak, az egyesülés különféle formáit találhatjuk meg, el egészen a politikai formáig. A magyar törvényhez hasonlót a román parlament csupán a magyarországi, ukrajnai, szerbiai, dél-dunai románokra vonatkozóan adhat ki. De a román parlament az „egységes államra" szavazott, nem az „egységes nemzetre". Ilyen szempontból is a magyar parlament mögött maradt.

Úgy vélem, hogy ha a tárgyalt törvényt elfogadják – s ezzel kapcsolatban kétségeim vannak –, elsősorban a gazdaság területén ültetik gyakorlatba (és itt nagyon sok múlik a törvény előirányzott költségvetésén), s ugyanakkor erősíti a magyar nemzethez való tartozás érzését. Erdélyben nagyon sok román élvezi majd az előnyeit, részben a vegyes házasságok, részben a különféle összefonódások révén. Egyre több román jut el Magyarországra, egyre többen fogják dicsérni, s egyre többen kérdezik, nálunk miért nem lehetséges ilyesmi, s hogyan történhet meg, hogy az ő kormányuk a határon túliakról is gondoskodik, a mienk pedig még azokról sem képes, akik a határon belül élnek.

Fordította: Demény Péter

Molnár Gusztáv

A státustörvény és az erdélyi kontextus

A közéleti elkötelezettség Daniel Vighi által joggal igényelt decentralizálásának próbaköve lehet a *Provincia* ama kísérlete, hogy a státustörvényt az erdélyi kontextuson belül tematizálja és értékelje, hogy a vitát – mint Traian Ştef is utal rá – normális mederbe lehessen terelni, még mielőtt a jól bevált diverziós módszerekkel sikerülne felszítani a kedélyeket. Ezt a műveletet egyforma következetességgel és határozottsággal kell elvégezni mind Bukarest, mind Budapest irányában.

A dolgunkat megkönnyíti, hogy – legalábbis egyelőre – mindkét főváros irányából pragmatikus szelek fújnak. Kántor Zoltán pontosan leírja, hogyan vált a határon túli magyarok státusának eredetileg erősen ideologikus kérdése a magyar belpolitikában

https://biblioteca-digitala.ro

egyre világosabban körülhatárolható, gyakorlati, szakmai kérdéssé. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a Fidesz kezdettől fogva tisztában volt a kettős állampolgárság irrealitásával. Közvetlenül az 1998-as választások előtt jelen voltam egy, a Fidesz által szervezett szakmai tanácskozáson, amelyen Borbély Zsolt Attila nyíltan feltette a kérdést Németh Zsoltnak és Martonyi Jánosnak, a Fidesz akkori külpolitikai tanácsadójának, hogy támogatják-e a kettős állampolgárságot. A válasz nem kevésbé nyílt és egyenes volt: a kettős állampolgárság nem szerepel a Fidesz programjában. Figyelemre méltó, hogy a törvény parlamenti vitája is alapvetően az anyagiak körül forog. „Mennyibe fog ez a magyar adófizetőknek kerülni?" – ez a fő kérdés. Legfennebb még az a – pillanatnyilag eldönthetetlen – kérdés foglalkoztatja a politikusokat és a szakértőket, hogy a törvény az otthon maradást vagy az elvándorlást fogja-e inkább elősegíteni. Fontos – a státustörvény nemzetközi fogadtatását is befolyásoló – körülmény, hogy azt minden bizonnyal az MSZP, a legfontosabb ellenzéki párt, a következő választások egyik esélyese is megszavazza.

Bukarestnek sincs – az adott helyzetben – más választása, mint hogy igyekezzen minél kevésbé drámaian megközelíteni a kérdést. Geoană külügyminiszter, aki aggályait hangoztatja, siet hozzátenni, hogy „barátok és partnerek" közötti vitáról van szó, amelyet a két fél közötti közvetlen konzultációk révén remélhetőleg sikerül „európai szellemben" megoldani. Adrian Năstase pedig – valószínűleg a PDSR-n belüli zúgolódók megnyugtatására – felvetette ugyan az előrehozott választások lehetőségét (ha az RMDSZ „a nemzeti érdekekkel ellentétes engedmények" megtételére kényszerítené őket), de nyilván ő maga is pontosan tudja, hogy egy ilyen lépés súlyosan veszélyeztetné Románia amúgy sem valami fényes euroatlanti integrációs esélyeit. A kormányszintű egyeztetéseken túl a kérdés megfelelő kezelésében nagy szerepet játszhat egyrészt az RMDSZ (amely az ajánlásokat – és nem, mint a zavarosban halászni akaró *Curentul* írja, az igazolványokat – kibocsátó irodákat megszervezve, garantálhatja, hogy azok a román állam és a román nemzetiségű állampolgárok sérelme nélkül működjenek), másrészt az MSZP, amely a PDSR fontos támogatója a Szocialista Internacionálében oly régóta óhajtott tagság elnyerésében.

Még egy – rendkívül fontos – körülményre szeretném felhívni a figyelmet: a legnagyobb tekintélyű és példányszámát tekintve is élen járó román napilap, az *Adevărul* hozzáállására. A státustörvénnyel mind a lap főszerkesztője, mind annak vezető külpolitikai kommentátora teljesen korrekt módon foglalkozott. Ez új fejlemény, és a román közélet normalizálódásának kétségtelen jele. De talán egy mélyebb, következményeit tekintve kiemelkedő fontosságú fordulaté is. Ha jól emlékszem, Nicolae Stănişoară, a Szabad Európa Rádió (SZER) román adásának egykori vezetője volt az, aki nem sokkal a decemberi fordulat után egy rövid, de annál velősebb cikkben megírta, hogy a román „forradalom" egyik érdekes vetülete és következménye az lett, hogy az addig a párt rövid pórázán tartott titkosszolgálatok végre „felszabadultak" a szörnyű nyomás alól, és a pártokba, a formálódó civil társadalomba, a médiába vígan és fürgén beépülve egy új típusú rendszer kialakításán fáradoznak, amelynek lényege, hogy a farok csóválja a kutyát. Ennek az – Oroszországban tökélyre fejlesztett – titkosszolgálati uralomnak Romániában a „posztkommunisták" hatalomra kerülése, relatív, de meggyőző parlamenti többsége és széles körű társadalmi elfogadottsága vethet véget, egyszerűen

https://biblioteca-digitala.ro

azért, mert nekik megvan hozzá a hatalmuk és a szakértelmük. Hasonlóképpen a román napilapok legnagyobb részét anyagilag és/vagy a folyamatos információsziárogtatással ellenőrzése alatt tartó titkosszolgálati csatornák alóli felszabadulás jele lehet az *Adevărul* „önállósulása".

Nem azt mondom, hogy ez a fordulat már bekövetkezett (igencsak szaporodnak az utóbbi időben a titkosszolgálati uralom elkeseredett utóvédharcára utaló jelek), de a tendencia világos, és a különbség máris érzékelhető az 1996–2000 közötti periódushoz viszonyítva, amikor a súlytalan miniszterelnökök lényegében nem számítottak, a politikailag és pszichikailag is gyenge elnök azt csinálta, amit a „szakértők" mondtak neki, és a sajtó is elsősorban azokkal a témákkal foglalkozott, amelyekkel ezek a „szakértők" akarták. (Gondoljunk csak a Kolozsvári Nyilatkozat tervezete körüli hisztériára.)

Ez az általánosságban kedvezőnek mondható budapesti és bukaresti politikai kontextus megkönnyíti a státustörvény megfelelő kezelését, mindenekelőtt azoknak a vitatható értelmezéseknek a kritikáját, amelyekkel összeállításunkban is találkozhatunk. Ezek a szerintem problematikus értelmezések – mint a Gabriel Andreescué vagy a Borbély Zsolt Attiláé – mindamellett nagyon értékesek, mert lehetővé teszik számunkra, hogy a státustörvény közvetlenül Erdélyt érintő lehetséges elvi és gyakorlati (intézményi) implikációival is foglalkozzunk.

Gabriel Andreescunak a státustörvényt élesen elítélő, Magyarországot nacionalizmussal és a környező országok politikai stabilitásának veszélyeztetésével vádoló álláspontja az erdélyi helyzet teljes félreértésén alapul. Nyilván megtévesztette őt az erdélyi magyarság fegyelmezett jogkövető magatartása és az RMDSZ egy bizonyos határig hatékony politikai taktikája. A magyarok alapvetően kooperatív magatartását úgy értelmezte, mint annak bizonyságát, hogy törvénytisztelő állampolgárokként egyben szubjektíve is lojálisak, vagyis az „alkotmányos patriotizmus" alapján tulajdonképpen a román politikai nemzet részei. Szerinte a törvény valósággal kiszakítja az erdélyi magyarságot a román politikai nemzetből, és a kisebbség politikai életét „egész mélységében destabilizálja", aminek súlyos következményei lehetnek a román demokrácia működőképessége szempontjából. Akár úgy, hogy a magyar állam a törvény alkalmazása során nem ugyanazt a szervezetet fogja partnerként elfogadni, mint amelyet a román választójogi törvény értelmében lehet reprezentatívnak tekinteni, akár úgy, hogy maga az RMDSZ lép a budapesti kényszerpályára. Az utóbbi változat mellett szól, Andreescunak a Szabad Európa Rádió április 13-i adásában elhangzott kommentárja szerint, az RMDSZ és a PDSR közötti „túlzásba vitt" együttműködés (ha te elfogadod a státustörvényt, én biztosítom neked a parlamenti többséget).

Gabriel Andreescu csalódottsága nagyon is érthető, ha meggondoljuk, hogy a státustörvény, illetve annak RMDSZ általi elfogadása és üdvözlése következtében egyszerre két alaptételének érvényessége is kérdésessé vált. Az egyik szerint Romániában létezik alkotmányos patriotizmus, és ennek hordozója a politikai értelemben egységes román nemzet, amelynek a romániai magyar kisebbség is szerves alkotórésze. A másik szerint a román és a romániai magyar politikai osztály 1990 és 2000 közötti, a „román demokrácia állapotára döntően kiható" együttműködése stratégiai természetű, a konszociáció sajátos formájának tekinthető. A státustörvény egyszerre ássa alá mindkét tézist: mivel képtelenség volna azt kérni az erdélyi magyaroktól, hogy ne éljenek azokkal

https://biblioteca-digitala.ro

a kedvezményekkel, amelyeket a magyar állam felkínál nekik, önazonossági lojalitásuk – Andreescu szerint – elkerülhetetlenül politikai lojalitássá is válik. Ebben a helyzetben az RMDSZ sem tehet mást – hacsak nem akarja, hogy kifusson a lába alól a talaj –, mint hogy Budapesttel is ugyanolyan szorosan együttműködjön, mint Bukaresttel. Miközben a magyarokat is magába ölelő egységes román politikai nemzet fikciónak bizonyul, az RMDSZ-ről kiderül, hogy ő sem jobb a többinél: nem a román demokrácia sorsa iránti elkötelezettség, hanem az alapvetően konjunkturális természetű érdekpolitizálás vezeti, ráadásul oly módon, hogy egyszerre két fővárosnak is felajánlkozik.

Gabriel Andreescu azonban nemcsak abban téved, hogy a román politikai nemzetet működő valóságnak tekinti, hanem abban is, hogy Budapestről feltételezi: képes lehet az erdélyi magyarok önazonossági lojalitását politikai lojalitássá változtatni. Mélyen jellemző erre a gondolkodásmódra, hogy csak vagy-vagyban tud gondolkodni.

Ha nem vagy romániai politikai értelemben, akkor csak magyarországi lehetsz! Középút nincs. Érvelését közvetett módon alátámasztja Borbély Zsolt Attila felfogása, amely szerint a státustörvény a magyar nemzeti (re)integráció irányába tett fontos lépés.

Ha a státustörvénynek az „egységes magyar nemzetre"való hivatkozása megalapozott, a konzervatív magyar nemzetszemlélet híveinek (köztük Borbély Zsolt Attilának) a határokon átnyúló magyar nemzeti (re)integrációra vonatkozó tétele pedig igaz volna, Gabriel Andreescu félelmei valóban indokoltnak bizonyulnának. De akkor is csak abban az értelemben, hogy az ő korszerűbb hangszerelésű, de csak papíron létező román polgári-politikai nemzetét a kollektív történelmi személyiségnek tekintett, a „határokon kívül rekedt nemzetrészeket" a magyar állam vagy éppenséggel a Szent Korona testébe magyaros lendülettel visszacsatoló rivális nemzet valósága érvénytelenítené, legalábbis az erdélyi magyarok, pontosabban az önmagukat Erdélyben magyarnak vallók vonatkozásában. Ilyen magyar nemzet azonban a valóságban nem létezik, így – erdélyi szemszögből tekintve – voltaképpen két nemzetfilozófiai vízió áll csupán szemben egymással.

Egységes magyar nemzetről legfennebb a Kosztolányi Dezső-féle definíció értelmében lehet szó: eszerint a magyar nemzethez tartoznak mindazok, bárhol éljenek is a Földön, akik – mintegy összeesküvésszerűen – magyarul beszélnek. Vagyis – mondjuk az ötvenes években – a magyar nemzethez tartozott az amerikai hidrogénbomba előállításán munkálkodó csapatban – a CIA legnagyobb kétségbeesésére – egymás között magyarul beszélő Teller Edétől, Szilárd Leótól és Neumann Jánostól a középkori magyarra emlékeztető nyelven megszólaló Szeret-völgyi csángókig mindenki. Ami engem illet, a nemzeti érzületet a modern kori emberi személyiség egyik meghatározó jegyének tartom, de a nemzetet mint főnevet nem ismerem. Ebből a „melléknévi nemzetből" sem hiányzik a kollektivitás élménye, a közös képzeletbeli, de – legalábbis az én felfogásom szerint – az az államtól élesen elválasztva jelenik meg.

Az állam az Másvalami. Lehet „idegen", „zsarnoki", lehet a „saját" államom, de akkor is, mindig: Másvalami. Pontosan ez a nemzethez viszonyított alteritás az érdekes benne. Ez többnyire frusztrációk forrása, de lehet óriási esély is. Az Európai Unióban például pontosan egy ilyen, a nemzetekhez képest Másvalami kezd kiépülni. És egy ugyanilyen Másvalamit akarunk mi is, itt Erdélyben, „provinciális" szinten.

https://biblioteca-digitala.ro

Elismerem, hogy a státustörvénynek – ebben igaza van Borbély Zsoltnak – lehet bizonyos disszimilációs hatása. Nem fordul szembe az „élet logikájával", mint Gabriel Andreescu mondja (és eléggé különösnek tartom, hogy éppen ő mondja ezt), hanem egy kicsit kiegyensúlyozza az esélyeket. Az egyik nemzetállam által nyújtott lehetőségeket kiegyenlíti (valamelyest!) a másik nemzetállam nyújtotta lehetőségekkel. De siralmasnak tartanám, ha „mi, erdélyiek" megelégednénk ezzel a provinciánkat két (azért nem éppenséggel egyforma) félpályára osztó szemlélettel.

Az alapkérdés a politikai integráció, egy olyan intézményrendszer megteremtése, amelyet nemcsak passzívan elfogadhat, hanem valóban a magáénak is érezhet egy adott térség minden lakója. E tekintetben – mint Bakk Miklós vezércikkében nagyon helyesen rámutat – a státustörvény nem jelenthet megoldást. Éppen úgy nem, mint ahogy a jelenleg érvényben lévő alkotmányon alapuló román politikai rendszer sem, amely mellesleg a román politikai elit többsége szerint is alapos reformra szorul. Megoldást jelenthet viszont egy olyan regionális szintű komplex intézményrendszer, amely nem a nemzeti alapú politikai integráción alapul (sem annak polgári, sem konzervatív formájában), hanem a polgári regionalizmus elvein és gyakorlatán[1]. A *Provincia* feladatát éppen ezért én nem abban látom, hogy pártpolitikai szinten fogalmazzunk meg alternatívát (a transzetnikus párt körüli vita megfeneklése, illetve kifulladása nagyon jól rávilágít erre), hanem az intézményi alternatívában való gondolkodás előmozdításában. Ez lehet az a keret, amelyben a közéleti felelősségvállalás Daniel Vighi által felvázolt decentralizációja valóban működőképes lehet, és amelyben a pártpolitikai elképzelések is megkaphatják a maguk megfelelő perspektíváját.

Előfordulhat, hogy egy ilyen típusú intézményrendszer kialakulásának országos szinten nincsenek meg sem a történelmi és kulturális, sem a gazdasági előfeltételei. Nagyon is meglehetnek azonban lokálisan, azaz egy adott ország bizonyos tartományában vagy tartományaiban. A Spanyolországban és Nagy-Britanniában évek óta működő és Olasz- és Franciaországban is hamarosan bevezetésre kerülő aszimmetrikus föderalizmust pontosan az ilyen helyzetekre találták ki. De van erre egy jóval közelebbi, Erdély és a Bánság szempontjából mérvadónak számító példa is: a Vajdaság. Aki figyelmesen elolvassa – és nagyon remélem, hogy nemcsak a mi hagyományos olvasóink, hanem az erdélyi politikusok is elolvassák! – a vajdasági tartományi parlament Belgrádnak címzett – először lapunkban megjelenő – autonómiaplatformját, az meggyőződhet róla, hogy Montenegró valószínű kiválása után Szerbia mint nemzetállam az aszimmetrikus föderalizmus állapotába kerül, ha a saját – helyi – parlamenttel és kormánnyal rendelkező Vajdaság *de facto* föderális egységgé válik egy máskülönben egységes államban (amelyhez Koszovót már nem számítjuk hozzá).

Vajdaság mai és Erdély és a Bánság jövőbeli esélyeit illetően döntő jelentősége immár nem annak van, hogy mit gondol Belgrád, Bukarest vagy éppenséggel Budapest, hanem annak, hogy mit gondol a szóban forgó tartomány[2]. Ha ugyanis az ott lakók többsége, a legitim és meggyőző módon kifejezésre jutó és ezáltal egyre inkább nemzetközi jogi védelmet élvező lokális többség politikai autonómiára törekszik, a központ immár nincs abban a helyzetben, hogy bevethesse az automatikusan illegitimmé váló állami erőszak amúgy rendelkezésre álló eszközeit. Belgrádnak például (hiszen ez a kérdés egyelőre csupán Szerbia számára merül fel) a Vajdaságot illetően csupán azt

https://biblioteca-digitala.ro

áll módjában eldönteni, hogy a Djindjics-féle pragmatizmussal viszonyul-e a Vajdasági Platformban foglalt követelésekhez, ami mindkét fél számára előnyös kompromisszumhoz vezethet, vagy a Kostunica-féle intranzigenciával, ami csak elmérgesítheti a helyzetet.

Fontos tehát, hogy a budapesti, bukaresti és belgrádi kormányok és parlamentek milyen törvényeket hoznak, és milyen politikát követnek. De még fontosabb, hogy az erdélyi és bánsági románok, magyarok, cigányok, németek, hogy a vajdasági szerbek, magyarok, horvátok, románok, ruténok együtt mit akarnak.

Jegyzetek:

1. Vö.: Molnár G.: Polgári regionalizmus (1–2). *Provincia*, 2000/2–3.

2. Figyelemre méltónak tartom, hogy míg pár évvel ezelőtt Gabriel Andreescu, ha nem is értett vele egyet, de legalább racionális vitaalapnak tekintette a devolúciós stratégia Erdélyre való alkalmazását, egy, az erdélyi kérdésről szóló londoni konferencián nemrég már „veszélyes"-nek minősítette ugyanezt. (Vö.: G. Andreescu, O conferinţă despre Transilvania [Egy konferencia Erdélyről], *Observatorul Cultural*, 2001/34.)

Ágoston Hugó

Bukarest mint provincia

Olvasom egy jóindulatú vezércikkben, hogy mi, provinciások laza fiúk és lányok vagyunk ám, vagyis nem vet fel a tekintélytisztelet, ami abból is látszik, hogy Erdélyt tekintjük a világ közepének, Bukarestet meg vidéknek. Mivel itt bizony érintve vagyok (hisz mi egyébre történt utalás, mint szerény rovatom címére?), hadd hozzam fel – ha eddig nem tettem volna – helyzetem furcsa kettősségét.

Gondolják csak meg: itt élek immár harmincegy éve a román fővárosban – innen tekintem Erdélyt központnak, Bukarestet pedig vidéknek, vidékiesnek. Hát nem elragadó? Hogy ezzel a szemléletváltással végül is elhoztam, vagyis megtartottam magamnak és magamban a vidéket, a peremlét diszkrét báját? Hogy nem váltam *getbeget* fővárosivá? És ha már leírtam ezt a román kifejezést, hát nem szenzációs, hogy provinciális kollégáimmal együtt írás közben minduntalan arra kell gondolnunk, hogy amit leírunk, miként fordul le a másik nyelvre, ami magyarul született, hogyan fog hangzani románul, és amit románul írtak le, miként olvasódik magyarul? Nem érdekes, hogy van olyan magyar szerzőtársunk, aki románul írja cikkeit, s van immár olyan román író- és műfordító-társunk, aki lélegzetállító verseket ír magyarul? Én meg ráadásul bukarestiként tulajdonképpen románul hallott dolgokat (történeteket és párbeszédeket, egyebeket) fogalmazok meg magyarul, hogy aztán azok más kristályrendszereken átalszűrve visszaalakuljanak románra – hát nem nagyszerű szellemi kaland ez az egész?

Ám mondják azt, hogy mindez vidéki dolog! Annál inkább látszani fog, hogy milyen értékek jelentik nekem a vidéket. Még azt az állítást is megkockáztatom, hogy

https://biblioteca-digitala.ro

az ilyen értelemben vett vidékiség van akkora hozadéka a lapunknak, mint sok egyéb, ami tartalmat, súlyt és színvonalat ad neki. Mert örül az intellektus, amikor a *Provinciában* zajló okos és merész vitákat, olykor megbotránkoztatóan kihívó elképzeléseket, szabad értelmezéseket olvassa, de a lelki összkomfort érzése, amely annak köszönhető, hogy az ember a másik féllel (mert hisz felek vagyunk, akár a rész, akár az egész felől közelítjük meg a dolgot) megoszthatja gondolatait, a másik tükrében is megláthatja magát – nos, az sem kicsi dolog.

Öreg szerkesztők tudják, hogy a lapoknak megvan a tartalmak mögötti, ugyanakkor azokon túlmutató több-mint-hangulata: lelkülete. Ami nélkül az egész nem ér semmit, mert olyan, mint a bor, amelyik minél régibb, annál savanyúbb. Az ember azonossága megtartásához és gazdagításához hozzátartozik, hogy olyasmivel is feltöltekezik, ami szorosan értelmezve egyáltalán nem része neki, vagyis ami látszólag ellentmond önnön identitásának. Hát valami ilyen feltöltekezési lehetőséget érzek én a *Provinciában*, és – bár nem vagyok híve az olcsó romantikának – valami ilyesmit keresek (és találok meg néha) Bukarestben. Hogy utána jótékony iróniának vetem alá a tapasztaltakat? Alkati dolog, én a szeretetközeli keserédes gúnyt, az iróniát mindennél többre tartom, s kizárólag azokat illetem vele, akiket közel érzek magamhoz. A férfias irónia ellentéte a lealacsonyító szánalomnak, és rokona a közösségvállalásnak. Ezért kérem román barátaimat, ne sértődjenek meg, ha a „kis Párizzsal" néha gúnyolódom. Magammal is gúnyolódom, gyakran. Nem is tudom, van-e olyan dolog, amivel ne lehetne ironizálni.

Következzék két húsvéti történet mindezek illusztrálására. (Azért húsvéti, mert az idén, mint köztudomású, a keresztény felekezetek egyszerre ünnepelték a feltámadást. Ez nagyon emelkedett dolog volt, különösen Erdélyben, bár alkalmasint nem mindenkinek tetszett, hogy csak egy hétfőn lehetett locsolni meg munkaszüneti napot tartani.)

Két húsvéti történet

Mint tudjuk, nagyon sok minden oldódik alkoholban. Ezt a nagyszerű vegyületet hidrogénkötései – akárcsak a vizet (brrr!) – felette alkalmassá teszik arra, hogy más vegyi anyagokat molekuláira bontson. Persze éppen mindent azért nem old (meg), de a lélek biztosan feloldódik benne. És egyebek is, például a gondkeservek. Mondták, szokták is mondogatni a pártállam idején, hogy a romániai magyar értelmiségi előtt három út áll: az, hogy alkoholistává válik, vagy az, hogy öngyilkos lesz. A harmadik a kivándorlás lehetett volna, de ez az út sokáig zárva volt. Láttam nemzedékem legjobbjai közül valókat tönkremenni az alkohol miatt, és sosem fogjuk megtudni, nélküle hova jutottak volna, mennyire és hogyan mentek volna tönkre. Lett öngyilkos költőbarátunk, és ki fogja megmondani, hol vannak most a meg nem írt versei, mint ahogy nem tudjuk, hol van a szél, amikor nem fúj. No hát, amikor még életvidám fickó voltam, nem ilyen keserű lelki hajléktalan, mint most, az alkoholt – meg kell mondanom, hogy az egyenlő távolságtartás nemes eszményétől vezérelve, úgyszólván mindenfajta alkoholt – friss bukarestiként a gátlások oldószeréül és közösségteremtő erényei miatt is hitteli buzgalommal és rendszerességgel alkalmaztuk e terapeutikus erényei miatt.

Ahogy Erdélyben az ünnepre oly fogékony románok a locsolás pogány eredetű szép szokását átvették, képzeltem el merész ívű tervemet, miért ne honosítanám meg a fővárosban is ezt a módit? Az alapötlet az úttöréshez az volt, hogy a hagyományos

https://biblioteca-digitala.ro

helyekre, azaz betűvető lánynemű kollégáinkhoz megyek el, de tapasztalatszerzés végett magammal viszek egy román fiút is. Nem akarok elveszni a részletekben, a fiúból lány lett, az Alinák egyike, és egészen pontosan már nem emlékszem a minden bizonnyal elég hülye helyzetekre, amikor a Kiskertemben jártam elszavalása után a Bözsiket és Ágikat megöntözem, a stampedliket bevágtam, utána meg a tojásokat eltétettem bájos, bár magyarul nem tudó kísérőmmel. Arra viszont már emlékszem – '76-ban járhattunk –, hogy bimbózott az orgonavirág. A hazakísérés állapotában levő Alinát odatettem, hogy lesse a terepet, én pedig: virágot loptam neki egy kerítésre kapaszkodva. Egyszer csak azt mondja a lelkem, hogy: „Şase!" („Hat!") – Miért és meddig számolsz itt a langyos, csillagos ég alatt? – kérdém viccesen. – Itt a házigazda! – kiabálja suttogva. S csakugyan, hát nem ott áll egy árnyék a rácskerítés mellett, szerencsére belülről? Akkor beszélni kezdtem. Kifejtettem, hogy virágot lopni nem szégyen, sőt, a meglopottnak többrendbéli szerencsét hoz; hogy mindenki volt romantikus fiatal, és hogy az a lány, akinek a párnája mellé az a virág kerül, bizonyára az eredeti gazdára is gondoland vágyteli éjszakáin. Az eredeti gazda irányából kisvártatva nyögésszerű szavak hangzottak: „Jó, jó, de legyen elég!" A nap folyamán elfogyasztott változatos italok ellenére azonnal rájöttem, hogy meggyőző szövegelésem közben is folyt a gyönge ágak tördelése, amivel bizonyára elhitettem a tulajjal, hogy nem láttam meg őt, de még nagyobb dilemma elé állítottam azt illetően, amit az orosz decemberi forradalmárok annak idején úgy fejeztek ki, hogy „sto gyéláty?"

Ideje bevallanom, hogy azért is misszióvá akartam tenni az ősmagyar húsvéti szokást, mert magam tulajdonképpen nem szerettem. Ennek pedig egy gyermekkori esetem az oka. Talán akkor mentem először szülői kíséret nélkül, egyedül öntözni. Valahol megitattak émelyítően édes likőrrel. Az először viselt ünneplőm zsebében összetört egy (vagy több?) tojás, amely nemcsak hogy hígra sikeredett főzéskor, de még kotlós is volt. Ez a kép bennem nagyon éles, és valószerűtlenül befejezett. Ott áll egy kisfiú, ruhája lehányva (persze másképp, mint egy mai sztriptíztáncosnak), pokoli kénes bűzfelhő veszi körül. És megfeszített igyekezete ellenére sem tud hinni a feltámadásban.

Paul Drumaru

Kisebbségi napló

Érdekes ennek a Naplónak az ötlete: kevéske elmélet és sok átélés, esetleg különböző tapasztalatok magyarázata; semmit sem bizonyítani, mindent megmutatni – elmondással, anekdotázva, természetesen –, úgyhogy gyakorlatilag mindenkinek meglehet benne a helye, ha nem alkatánál fogva, hát véletlenszerűen adódó „kisebbségi" helyzete okán. Minthogy mind az alkat, mind a helyzet kiváltságában részem van, tehát észleletek és élmények sokaságából tudok választani, úgy vélem, hasznos lenne, ha

https://biblioteca-digitala.ro

első jelentkezésemmel ebben a rovatban mintegy kiterjeszteném a „kulturális fabulákat", amelyekkel Al. Cistelecan a *Provinciának* ezt az új rovatát elindította.

Nyelvi reflexek

Nem vagyok oda az idézőjelért, sőt, épp ellenkezőleg, még ha elvben hasznos is, tulajdonképpen idegenkedem tőle (talán mivel túlságosan visszaéltek és visszaélnek vele: azt mondja valaki a tévében: blablabla, természetesen idézőjelben; remélem, érezték az idézőjelet...; vagy üdvözlőlapot küld: „Jó egészséget" Kívánok; olyan feliratokat is láttam, hogy: „Harapós kutya" vagy „Kijárat" vagy „Tojás"); nem szeretem tehát, bár olykor nincs mit tenni, használni kell egyértelmű funkcióján, vagyis azon is túlmenően, hogy idézetet jelöl, vagy pedig bizonyos iróniát – hisz ezek a kúszó vesszőcskepárok azt is mondják: amit közrefogunk, nem az, aminek tűnik; nos, ha magamtól kellene kitennem, mindig használnám, valahányszor a kisebbség és a többség nem mint arányokat jelző fogalom a szemembe ötlik. Egyébként ezt teszi Al. Cistelecan is „fabuláinak" bevezetőjében. Mindez szép és jó, csakhogy mint tudjuk, amilyen mértékben a dolog egyszerűsödik, úgy bonyolódik a probléma: magát az idézőjelet is idézőjelbe kellene tenni, és így tovább. Ez az egyik dolog. A másik az, hogy épp ott nem jelenik meg az idézőjel, ahol szükség lenne rá, ha a használata során kialakult feltételes reflexek nem léteznének. Egy olyan automatizmusról (is) szó van itt, amely a többségi – a nemzeti (és, az alkotmány szerint, egységes) államban élő – emberben kialakult. Idézek: „Hogy ne tűnjék olybá, mintha kizárólag a magyarok vagy a kevés megmaradt németünk [kiemelés tőlem – P. Dr.] számára nyitottunk teret, kezdjük a rovatot két olyan történettel, amelynek főszereplője 'többségi'." Egy másik valódi többséginek fel sem tűnt volna a birtokos személyrag, amely egyébként látszólagos, és amely inkább egyfajta értekező stílust jelez, de mindenképpen híjával bármilyen diszkriminációs szándéknak – még a pozitívnak is. Nyelvi reflexről van szó, amely nem a beszélőé, még csak nem is csupán a román nyelvé. Mindenütt megvannak a „németjeink, horvátjaink, magyarjaink, szlovákjaink" stb., és bár nem tudom, a világ más részein ez miként van, semmi okom azt hinni, hogy másképpen, mint ebben a mi Közép-Kelet-Európánkban. A fontos az, hogy mást jelent, mint a mieink (ahogy azt például a focistáinkra mondjuk), hisz a fenti idézetben a birtokos viszony a visszájára fordul: éppenhogy azt jelenti, nem a mieinkről, hanem valaki másról van szó. A másság birtokos esetének nevezném ezt – kizárásnak magába foglalás által, szétválasztásnak társítás révén, mondanám, ha játékos kedvemben lennék. Amit, azt hiszem, meg kell jegyeznünk, az az, hogy a nyelven keresztül (kollektív) tudattartalmakhoz jutunk el, egy bizonyos történelemhez, az igazihoz, hiszen csupáncsak őneki, a nyelvnek van joga és meghatalmazása és képessége rá, hogy másképpen is megnyilatkozzék, mint egyes szám első személyben, amelynek használatára „a mi németünk", a Molnár Gusztáv által idézett – segesvári – Harald Roth Heidelbergből biztatja a történetírókat.

Hamisítatlan kultúraköziség

Elmondok én is egy „fabulát", amelynek főszereplője többségi, egy közvetett élményt, olyan értelemben, hogy jómagam csak tanúja voltam, semleges résztvevője, ha úgy tetszik, aki csak később – a felidézés és a kommentár révén – lett részese a „véletlen esetnek", amelynek utórezgései az évek során mind több mellékzöngét kaptak.

https://biblioteca-digitala.ro

A hatvanas évek végén, tehát amikor még „kies Jászvárosnak" voltunk egyetemista diákjai, feleségemmel a vakációt Nagyváradon töltöttük, apám „birtokán". Apám Biharkeresztesen, Magyarországon született, Szalontán élte le gyermekkorát, de azért elég jól beszélt románul, talán mert egy ideig Gyulafehérváron lakott, és Rosner lányt vett feleségül (akinek a családjában az unokák románul és magyarul beszéltek, a szülők magyarul, románul és németül, a nagyszülők pedig maguk között – bécsiül). Feleségem, a tősgyökeres, „regáti" román lány, aki – legalábbis közvetlenül – még nem ismerkedett meg az etnikai-nyelvi többségkisebbségi módival, először járt nyugati tájainkon, s valósággal elbűvölték a mindenféle – építészeti, magatartás- és vérmérsékletbeli, kuliináris és így tovább – különbségek. Summa summárum, mielőtt még teljesen hatalmába kerítene a múltidéző nosztalgia démonja, azoknak a ragyogó, ártatlan nyári reggeleknek egyikén, amelyekből az embernek csak harmincéves koráig van része, elindultunk, bevásárolni mentünk a Nagypiacra, apával az amphitryon sokoldalú – házigazdai, testőri és tárlatvezetői – szerepkörében. A váradi piac még igazi látványosságot jelentett, bár össze sem lehetett hasonlítani a '46-belivel például, amely emlékezetembe vésődött; mindenesetre olyan valami volt, amit Iaşi-ban az ember álmában sem láthatott: egy egész soron mást sem árultak, mint 600-800 grammos, sőt még nagyobb libamájakat, aztán ott tornyosult a sok zöldség és gyümölcs, a túrófélék sokasága; no de nem is folytatom – nyelek egyet szárazon, és azt mondom: hagyd a piacot, elő a történettel, amelyet ma is nevetve idézünk fel, merthogy a legmeglepőbbek és legkedvesebbek egyike volt, bizonyságaként annak, hogy nem csak a traumás tapasztalatok hagynak mély nyomot az emberben. Járjuk tehát a piacot, érdeklődünk, alkudozunk, vásárolunk meg nem vásárolunk – valami tojást is vennünk kellett, ezért megmustráljuk a kínálatot; apám tempósan lépdel, hol románul, hol magyarul kérdi az árat. Adott pillanatban egy parasztasszony elé érünk, öltözékén látszik, hogy egy román faluból jött. „Hogy a tojás?" kérdi apám. „Egy lej ötven bani párja", hangzik a válasz. Feleségem néz az árusra, néz apámra, néz rám. Kuncogni kezd. „Mi van?" kérdem a tekintetemmel. Nevetésben tör ki. Végül a fülembe súgja: „Te, nálatok a tojásokat párosan árulják?" Még mindig nem értem. Persze, hogy úgy árulták: párjával a tojást, a kenyeret kilóra. Iaşi-ban az ember egy fél kenyeret, egy veknit, egy negyedet kért. Itt fél kilót, ötven dekát, inni pedig egy deci rumot, egy deci ARLUS-t, fél deci konyakot. Bukarestben a szilvát litrával, azaz negyedkilóval árulták, a kisasszonyok pedig duduják voltak. Itt, ha valakinek duduját mondtál, elküldött melegebb éghajlatra. Jee, mondom nyílt e-vel, mint Fehérváron, ami igent jelent (az, hogy „ba", pedig nemet), jee, úgy árulják. A figyelmes parasztasszony látja ám a nevetést, és elkezd hadarni magyarul, gondolván, hogy feleségem kevesebbet akar adni, tehát ez a nevetés az alkudozás kezdetét jelenti; dicséri a portékáját, ahogy szokás, diszkréten lebecsüli a szomszéd árusasszonyét, akivel apám magyarul beszélt, „ide nézzen, kisasszony, drága lelkem!"; a feleségem pedig, románul: „Mit mond? Mit mond? Nem értem." Akkor a termetes parasztasszony felmagasodik, tetőtől talpig végigméri az előtte álló, áttetsző kis vékonyka nőt (haj, ketten-egy-kajajegyen egyetemista), csipőre teszi a kezét, és felkiált: „No, că proastă mai eşti, nici ungureşte nu ştii!" („No hát, de buta vagy te, még magyarul sem tudsz!)

Fordította: Ágoston Hugó

https://biblioteca-digitala.ro

Smaranda Enache

Regionalizmus és integráció

Az Európa Tanács Helsinkiben meghozott döntésével valóssá vált, hogy Románia számára adott a lehetőség részt vennie az európai integráció intézményes folyamataiban, amelyek belátható időn belül egy 28-30 tagú Unióhoz vezetnek; ennek keretében pedig – remélhetőleg egy rugalmas, befogadó és hatékony képletnek megfelelően – a sajátos entitások, az államok, nemzetek, nemzetiségek s mellettük a nyelvi és vallási identitások sokasága él majd egy fedél alatt. Ez az új, megvalósulni látszó realitás – Románia európai uniós tagsága – elöször veti fel az állam alapvető reformjának kérdését. Az államnak olyan tényezővé kell válnia, amely sikeresen tesz majd eleget az integrációs kihívásoknak, az Unión belüli versenyhelyzetnek. A folyamat lassú üteme esetünkben nyilvánvalóvá teszi, hogy – függetlenül az eddigi kormányzati politikai elit milyenségétől, a neki tulajdonított jó szándéktól – nem fogalmazódott meg egy olyan koherens terv, amely összhangban lenne az Unió államfölötti és államalatti struktúráival. A még távolról sem meghaladott egy helyben topogás az integráció kudarcának veszélyét hordozza magában, amint az épp e napokban vált érzékelhetővé. Románia rendszerjellegű tehetetlenségének egyik fő magyarázata éppen az Unió működési filozófiájához való alkalmazkodás hiányában rejlik. Az *acquis communautaire* formális – ráadásul gyakran tökéletlen – átvétele távolról sem kielégítő mindaddig, amíg – a szupranacionális modell elfogadásával egyidejüleg – magának az államszerkezetnek a reformja is éppoly sürgető szükségszerűség. A stagnálás, sőt a visszafejlődés romániai integrációs tapasztalatai azt bizonyítják, hogy egy túlközpontosított állam rugalmas viselkedésre való képessége alacsony, és hosszú távú inerciális szakaszokra teszi hajlamossá.

Leegyszerűsítő beidegződéssel megszoktuk, hogy az Európai Uniót összetevőitől független entitásként kezeljük. Hajlamosak vagyunk kizárólag az Unió globális reformját emlegetni, és csak elvétve hozzuk szóba az Uniót alkotó államok belső reformjának problémáját. Az Unió államainak belső fejlődése a csatlakozás pillanatától napjainkig alapvető paradigmaváltást mutat: a többi nemzetállammal kapcsolatban álló nemzetállamot a nagymértékben decentralizált állam váltja fel, amely föderatív vagy konföderatív típusú kapcsolatrendszerben áll a többi, ugyancsak decentralizált állammal. „E paradigmaváltás következményei óriásiak. Ha korábban minden állam autarchiára, egyneműségre és – kevés kivétellel – a hatalom egyetlen centrumba való összpontosítására törekedett, az új

https://biblioteca-digitala.ro

paradigma szerint az államoknak kölcsönös függésük és heterogén jellegük mellett el kellett ismerniük, hogy a központok, ha egyáltalán léteznek, már nem egyediek, hanem részei egy sokközpontú, egyre decentralizáltabb hálózatnak, és ez nélkülözhetetlen a túléléshez az új realitások között." (Daniel J. Elazar: Az etatizmustól a föderalizmusig – egy paradigmaváltás, in: *Altera*, 1997/6., Pro Europa Kiadó).

Következésképpen az Unióhoz csatlakozó államok a túlélés érdekében nem korlátozódtak – amint azt nálunk a nemzetállam hívei hiszik – a közösségi joganyaghoz való alkalmazkodásra. Az európai integráció nagy tétje és sikere a közös piac kiépítésével párhuzamosan a nyugat-európai állami entitások alapvető átalakítása volt, melynek során a nemzetállam az integrációs nyomás hatására lényeges metamorfózison ment át. A szuverenitás-attribútumok szupranacionális szintek felé történő átruházásával párhuzamosan végbement a szubnacionális szintekre – azaz történelmi fejlődésük folyamán a nemzetállamok által bekebelezett történelmi régiókra, tartományokra, autonóm területi egységekre – való átruházás folyamata is.

1951-ben az Európai Szén- és Acélközösség megalakulásakor a hat alapító tag közül csupán Németország volt föderatív szerkezetű állam, később azonban az Unió valamennyi tagállama átment – fokozatosan – egy jelentős szerkezeti átalakuláson. Így a hetvenes években Olaszország bevezette azt a regionális rendszert, amelyet a háború után a Szövetségesek iktattak alkotmányába. Az 1978-as spanyol alkotmány a gazdaságilag fejlettebb periferikus tartományok autonomista törekvései nyomán tizenhét *communidades autonomas*-t ismer el, amelyek politikai autonómiával és törvényhozási jogosítványokkal rendelkeznek jó néhány területen. Ezenközben az 1976-os portugál alkotmány előirányozza a közigazgatási tartományok létrehozását. Belgium az 1970 és 1988 között végrehajtott radikális regionális reformmal erősen központosított államból föderatív államma alakult át. A francia regionális reform, mely 1972 óta több szakaszon is átment, annak ellenére, hogy egy erősen központosított hagyományú államban megy végbe, folyamatosan halad előre, legújabb fejleménye éppen a korzikai kérdést helyezte előtérbe. Ausztria 1995-ös csatlakozása révén az Uniónak egy újabb, kimondottan föderatív tagállama van. És a példák sora nem áll meg itt, hanem épp ellenkezőleg, az uniós államok integrációjának elmélyülése arányában a fokozatos decentralizálás strukturális modellként nyer teret. A legutóbbi példa, Nagy-Britannia devolúciója talán a leglátványosabb. De még az olyan egységes államok mint Dánia vagy Finnország keretei között is léteznek autonóm régiók: az elsőnél Grönland és a Feröer-szigetek önkormányzata, az utóbbinál pedig az Aland-szigeteké, melyek nagyon széles körű törvényalkotó és közigazgatási jogköröket kaptak. Írország és Görögország regionalizálása, mely a strukturális alapok igénybevétele nyomán bontakozott ki, az integráció kontextusában újabb érveket szolgáltat a nemzetállam szerkezeti reformja mellett. A régiók ilyeténképpen az integráció motorjaivá válnak. Mi több, az Európai Unió egészét érintő demokrácia-deficiten javít a szuverenitás szubnacionális szintekre való leadása és az, hogy a döntéshozatal közelebb került a polgárokhoz.

A romániai decentralizációs folyamat rövid áttekintéséből nem tűnnek ki e paradigmaváltás elemei. A fejlesztési régiókról, a helyi közigazgatásról és helyi költségvetésről szóló törvények elfogadása még távolról sem jelenti azt a valós decentralizálást, amelyen az Európai Unió államainak többsége átment. A romániai

https://biblioteca-digitala.ro

decentralizálási folyamat, melyet a jelenlegi politikai és értelmiségi elit nagymértékben kielégítőnek tart, egy nagy hibában mindenképpen szenved: az autonómia ezen felfogása valójában nem más, mint ugyanannak a túlközpontosított modellnek a fenntartása, amely az egységes nemzetállam homogenizáló reflexének logikáján alapszik, akár a diktatúra államának filozófiája, az egységes modellé, amelyben ha nem is nyomják el kifejezetten, de a legjobb esetben is mellőzik a sokszínűséget, a regionális sajátosságokat, éppúgy, mint a regionális integráló energiákat. A jelenlegi romániai decentralizációs modell értelmében a központi közigazgatási *pattern*-t a helyi adófizető polgár pénzén beépítik a helyi önkormányzatokba, miközben a polgárt magát kizárják annak a közösségi modellnek – döntések útján történő – kialakításából amelyben él, s amelynek a működéséért adózik. Egy ilyen modell lebénítja az integráláshoz nélkülözhetetlen regionális energiákat, és egy merev államszerkezet fenntartása mellett jelentősen csökkenti Románia integrációs esélyeit.

A valódi decentralizációs filozófia egészen más természetű. A decentralizálásnak olyan autonómia kialakítására kell képesnek lennie, amelyben a közös, egységesítő elemeken túl érvényre jutnak a helyi közigazgatási hagyományok, a helyi érdekek, eljárások, a szokásjog és a helyi törvények. Ha a szubszidiaritás nem egyéb, mint a központi *pattern* helyi szintű hasonmása, akkor ennek nincs sok köze a demokráciához, és végeredményben csak ideológiai szempontból különbözik a sztálinista típusú autonómiáktól, melyek azzal a céllal jöttek létre, hogy helyi szinten reprodukálják a központi modellt, s olyan történelmi kalandot jelentettek, amelynek költségeit a kommunista rendszer bukásakor ismertük meg.

Köztudott, hogy Románia különböző közigazgatási rendszerű történelmi tartományokat egyesítő államként jött létre, és nem találta meg a szükséges egyensúlyt az egységesítő és a differenciáló elemek között. A nemzetállam erőfeszítései egyfolytában a történelmi régiók uniformizálására irányultak, olyan közösségépítő és közigazgatási modellt erőszakoltak azokra, amely alapvetően különbözött a bánságitól vagy az erdélyitől, és bizonyos mértékben a moldvaitól és dobrudzsaitól is. Ha e modell hatékonynak bizonyult volna, és nem kiszámíthatatlanságával, intézményi instabilitásával, korrupciós hajlamaival tűnt volna ki, akkor bizonyára elnyerte volna a történelmi tartományok bizalmát. De ez nem következett be még az 1938-tól 1990-ig tartó diktatúrák sorának lezárulásával sem, amely diktatúrák lényegében érintetlenül hagyták az alapvető regionális különbségeket.

A régiók homogenizálására való törekvés eklektikus eredménye következésképpen nem egy működőképes modell, hanem egy bonyolult és működésképtelen regionális állapot, melyben az intézmények és a helyi történelmi fejlődésből eredő közösségi-közigazgatási mentalitások, valamint a központi kényszerből származó instabil, inkoherens, kiszámíthatatlan modell közötti feszültségek bújnak meg.

E civilizációs töréshez (ne feledjük, az Európai Unió tiszteletben tartja és bátorítja a kulturális sokszínűséget, de alapjaiban egy olyan civilizációs konszenzus köré épül, amely nem ismer kivételt) egy újabb jelenség járul, melyet a nemzeti terv instabilitásának nevezhetnénk. Az utóbbi időben egyre nyilvánvalóbb, hogy a csúcson végbemenő politikai váltógazdálkodás Románia törekvéseinek konszenzusosan kialakított iránya tekintetében törést idéz elő, s ez érinti az euroatlanti integráció tervét is. Aggasztó példaként említhetnők a jelenlegi kormányzat *malaise* és *fatigue*-nak nevezhető

https://biblioteca-digitala.ro

megnyilvánulásait, mihelyt az Unió szerződéskövető logikájának kellene alávetnie magát, amellyel egy időben egyes – most még csak félszájjal kimondott – alternatívák is megfogalmazódnak (melyeket összefoglalóan Románia Moldova Köztársasággal való egyesülésének nevezhetnénk). E pesszimista forgatókönyv összefüggésében a regionális építkezés új központokkal és alközpontokkal egészíthetné ki azon döntéshozói kört, amelyben Románia stratégiai opcióit kimunkálják, s amely sikeresen ellensúlyozhatná az euroatlanti folyamat félresiklásának veszélyét, ha az a központ részéről fenyegetne. Az európai közösségi modellhez történelmileg, gazdaságilag és civilizációs szempontból is erőteljesen kapcsolódó nyugati provinciák Románia „megmentőivé" válhatnának, Európa felé húzva az országot.

Következtetésképpen megjegyezhetnénk, hogy a tényleges regionalizálás szükséges, mert a legfontosabb integrációs erők egyikévé válhat, és ezáltal stabilizálná az intézményépítés folyamatát, újrafogalmazná a térség tartós fejlődésének tervét. A regionalizálás az integráció garanciájaként nem mond ellent sem a nemzeti törekvéseknek (a polgárok több mint 65%-a folyamatosan az EU-s integrációra szavaz, közel 80%-a pedig a NATO-ba való belépésre, még e nemzetközi intézmények ellen folytatott rendszeres kampány ellenére is), sem hazánk nemzetközi elkötelezettségeinek. Ellenkezőleg, a megfelelő döntéshozói és közigazgatási jogosítványokkal felruházott régiók az integráció őreivé válhatnának. Kevésbé lényeges, hogy a regionalizációs folyamat zászlóvivője országos vagy regionális politikai entitás, ám világos, hogy egy ilyen szereplő megjelenésének késlekedése/késleltetése veszélyezteti Románia euroatlanti integrációjának egyértelmű opcióját, azt a folyamatot, amely polgártársaink széles körű konszenzusán alapszik, de csak olyan, alacsony kockázatú intézményi kontextusban válhat visszafordíthatatlanná, amely erőegyensúlyon nyugszik.

Fordította: Szokoly Elek

Antonela Capelle-Pogăcean

Kétértelmű nemzetek

A nemzeti gondolat a XVIII. század vége óta a magyarok és románok modernitáshoz való fokozatos felzárkózásának irányjelzője volt.

Előzőleg már fény derült a nemzet kétértelműségére. Ez a referencia-fogalom valóban lehetővé tette a kettős alkalmazást, egyrészt mint a társadalom demokratizálásának előrelendítője, amely megkérdőjelezte, sőt delegitimálta a hűbéri előjogokat, a hagyományos hierarchiákat, másrészt azonban a modernizáció fékezőjeként is, főleg a XIX. század második felétől, mint e változásoknak az értékét mind hangsúlyosabban vitató kérdésfeltevések hivatkozási alapja. Ez a kétértelműség, ez a kettős jelleg nem volt magyar vagy román sajátosság, a „nemzet" kategória lényegéhez tartozott, amely a

https://biblioteca-digitala.ro

politikai modernitással egy időben született ugyan, ennek ellenére a hosszú történelemben gyökerezőnek tudta magát; a világ deszakralizálója volt, de újabb szakralizáció útjait is megnyitotta.[1]

Magyarországon a történelmi nemzet körül kialakult hangsúlyos konszenzus nem volt akadálya a nemzet különböző módon való értelmezésének. Így ez a referencia-fogalom legitimálta a nemesi privilégiumok eltörlését, és indokolta a nemzettest kiszélesítését, kiterjesztését a történeti királyság összes lakóira. Másrészt azonban új értékekkel ruházta fel a nemest, aki, bár fokozatosan megfosztották régi előjogaitól, a XIX. századi modernizációs folyamat aktív és tekintélyes szereplőjévé vált. Végül a nemest „etnicizálták" is, a modernkori magyarság emblematikus figurájaként vetítették ki, s ezáltal kapcsolták a magyarságot a történeti folytonossághoz. Szűcs Jenő kimutatta, hogy a magyar nemzetideológia már kikristályosodásának pillanatában kettős vonatkoztatási rendszerre alapozott: a vezető osztályok a nemzetiségekkel szemben védték az államnemzeti felfogást, de hogy ellenállhassanak a bécsi udvar németesítő kísérleteinek, etnokulturális alapokra is hivatkoztak. Más példa a kettősségre a magyaroknál az, ahogyan a nemzetre hivatkozva támogatták a zsidók kiegyezés utáni asszimilációját, s ugyanazon az alapon kérdőjelezték is meg a jelenséget, bírálva a következményeit. A XIX. század utolsó évtizedeiben néhány értelmiségi és politikus ilyen értelemben vádolta az asszimilálódott zsidókat azzal, hogy eltorzítják a magyarságot, a modernitás bomlasztó hatásának teszik ki. Mint egyébként Európa területén mindenütt, különösen a Habsburg Birodalomban, a zsidó egyszerre volt hőse és áldozata a modernitásnak.

A román fejedelemségekben a nemzet vonatkoztatási fogalma vezette be a modernizáció problematikáját, különösen 1848 után. Többek között hatására kezdtek foglalkozni a parasztkérdéssel, amit igazol a jobbágyság 1856-os megszüntetése és az első – igaz, kevéssé hatékony – földreform 1864-ben. A nemzetbe integrált paraszt fontos változáson esett át: arra rendelték, hogy elnyomott alattvalóból az épülő nemzetállam polgárává váljék. Ezzel szemben a XIX. század második felétől kezdve ugyanezt a vonatkoztatási alapot a konzervatívok, és az ő nyomdokaikon, a tradicionalisták aknázták ki, ezúttal a nemzet lelkére rombolóan ható gyors ütemű modernizáció elmarasztalása végett. A nemzet lelkét a paraszt alakjában ragadták meg, akit mint a polgári horizonton kívüli archaikus identitás hordozóját tekintettek.

Következésképp a magyaroknál és a románoknál a „nemzet" mint referencia-fogalom a XIX. század második felében központi szerepet játszott az ideológiai-politikai mező szerveződésében. A modernizáló-konzervatív (vagy tradicionalista) polaritás mindkét esetben a nemzet és annak különböző reprezentációi körül kristályosodott ki. Az uralkodó definíciókat – a magyarok esetében a nemes emblematikus figurájával jelképezett, államalkotó, asszimiláló történeti-politikai nemzetet, a románok esetében az etnokulturális, állam előtti kommunitást, melyet az államnak kell civilizálnia, a paraszt szimbolikus alakjával zászlaján – időnként újraértelmezték. A magyar nemzetfelfogásban az etnicitást főleg a konzervatívok értékelték fel, akik a XIX. század fordulóján a nemzeti sajátosság meghatározására vállalkoztak. Demokrata értelmiségiek akkor – a nemzetről alkotott demokratikus felfogás jegyében – megkérdőjelezték a „nemes" kizárólagos elhivatottságát a magyar nemzet szimbolikus és politikai képviseletére. Másfelől, a románoknál, a paraszt alakja proteuszi módon változékonynak és többjelentésűnek

https://biblioteca-digitala.ro

bizonyult. Számosak voltak alakváltásai: a „nemes" paraszt, a rómaiak örököse, akit az 1848-as erdélyi hazafiak akarnak mozgósítani; a történelem előtti idők „dák" parasztja, akire a moldvaiak és havasalföldiek hivatkoznak, s francia tanítómestereik figyelmét egy kis dákoromán nemzet létezésére hívják fel; a középosztályba integrálódó „*citoyen*" paraszt, akinek nevében küzdenek az erdélyi nacionalisták a XIX. század végén, és akit a moldvai népi írók védelmeznek a XX. század elején, amikor egy rurális demokráciáról álmodoznak; végül Eminescu és a nyomdokaiban járó *Sămănătorul* [Magvető] kör tradicionalistáinak romantikus-archaikus, eszményített parasztja. E változatok mindegyike más-más rendű társadalmi és politikai formációra utal.

A modernizálók-konzervatívok közötti feszültség kristályosodási pontja, a „nemzet" kategóriája mindkét esetben külső tényezőhöz való viszonyulást fejezett ki. A magyarok a nemes alakját a XVIII. század óta a függetlenség eszményéhez társították. A „kuruc"-nak nevezett függetlenségi irányzat ezzel a képletes megnevezéssel a nemesek Habsburgok elleni harcára emlékeztetett, amelyet a premodern és modern korban vívtak főleg a kelet-magyarországi és erdélyi kis- és középnemességre támaszkodva. Ők szegültek szembe az ellenreformáció támadásával, és lázadtak fel a Habsburgok ellen, török támogatáshoz folyamodva inkább a fejedelemség függetlenségének megőrzéséért. A múltnak ez az olvasata szemben állt a „labanc" irányzat olvasatával, mely a nyugat-magyarországi kozmopolita, katolikus, Béccsel kompromisszumra inkább hajló, országreformáló céloktól ösztönzött főnemesség sajátja volt. 1848-49-ben a kuruc-labanc antinómiát illusztrálja a Béccsel szakító, Magyarország függetlenségét kikiáltó radikális forradalmár Kossuth és a fokozatos reformokat, a Béccsel való alkotmányos viszony fenntartását szorgalmazó főnemes, Széchenyi ellentéte. 1867 után a nemzet történeti folytonosságát jelképező nemes előtérbe kerülése az államhatalom megerősítését is jelentette, ami lehetővé tette a függőség palástolását. A harmincmilliós magyar birodalom terve felforrósította egyes nacionalista szónokok diskurzusát a XIX. század végén. Ez a terv derített fényt a magyar nacionalizmus átváltozására defenzív, Habsburg-ellenes nacionalizmusból, amilyen 1848-ban volt, offenzív és birodalmi jellegű nacionalizmussá. Egyes 1848-49-es forradalmárok az 1867-es kiegyezés híveivé válva egyfajta szkizofréniát éltek át, emlékeztet Bibó István. Bibó Jókai Mór példáját hozza fel. Egykori negyvennyolcasként emlékirataiban arról beszél, hogy egész életében naponta siratta az 1848-49-es forradalom kivégzett vezetőit, és hogy ennek ellenére minden este imádkozott a császárért, Magyarország királyáért, aki felelős volt a kivégzésekért.

A románoknál a parasztnak tulajdonított jelentőség – mely ideológiák és politikai irányultságok szerint volt többé-kevésbé nyomatékosabb – ugyancsak a függőség kérdésével volt kapcsolatos. A paraszti kultúra (az eredetiben: civilizáció – a ford.megj.) dicsőítése kritikai távolságtartást vezetett be az ipari jellegű demokratikus fejlődés nyugati mintájához viszonyítva. A tradicionalisták határozottan elvetették ezt a modellt, az alulfejlettség és a történeti lemaradás behozatalának témája polemikus újraértelmezések tárgya volt.

A „parasztkérdéssel" együtt a „zsidó kérdés" sem különül el a függőség problematikájától. Már a moldvai, havasalföldi negyven-nyolcasok is felismerték ezt a tényt, mely teljes mértékben feltárult az 1878-as berlini kongresszus pillanatában, amikor az alig elismert fiatal állam függetlenségének korlátai kirajzolódtak.

https://biblioteca-digitala.ro

A „zsidó kérdés" az agrárkérdéssel együtt az Ókirályság politikai-társadalmi vitáinak középpontjában állott egészen az első világháború kezdetéig. Ez volt a román nemzetállam megalakulásának, normái, alapjai meghatározásának időszaka is. A zsidók emancipációjával való általános szembeszegülésben a függőség elkerülésének törekvése mutatkozik meg, ehhez azonban nem voltak meg az eszközök, mert az állam politikailag, gazdaságilag egyformán törékeny volt.

Egyszóval: a modernitás menetébe eléggé durva zökkenővel történt betagolódás, a modernizáció gyorsított ritmusa, összehasonlítva a folyamatra Nyugaton fordított idővel, mind a magyarok, mind a románok esetében a függőség problematikájának új meghatározását vonta maga után. Ez a modernizáció útjainak, a nyugati modell érvényének kérdésköréhez társult a továbbiakban. Már nemcsak valamely idegen dinasztiának vagy birodalomnak való alárendelődés elfogadásáról vagy elutasításáról van szó, hanem a modernitás bomlasztó hatása alatt tovatűnő, bizonytalan identitáshoz való hűségről is. Az identitáshoz kapcsolódó kérdések Ausztria-Magyarországon[2] és Romániában a XIX. század utolsó évtizedeiben fogalmazódtak meg, az 1848-as liberális eszmények kimerülésének kontextusában, mely érezhető volt egész Európában az 1870-es évektől kezdődően.

Márpedig a modernitás rossz közérzete még tovább mélyült a háború után.

Jegyzetek:

1. Ez a kettősség, ez a kétértelműség jelen van Renan 1882-ben megfogalmazott definíciójában is: „A nemzet lélek, szellemi princípium. Ezt a lelket, ezt a szellemi princípiumot két, valójában együvé tartozó dolog alkotja. Az egyik a múlt, a másik a jelen. Az egyik az emlékek közösen birtokolt gazdag hagyatékában lelhető fel; a másik a közmegegyezésben, az együttélés óhajában, az osztatlanul kapott örökség gyümölcsöztetésének szándékában nyilvánul meg" (Ernest Renan: *Qu'est-ce qu'une nation?* Éditions R. Hellen, Párizs, 1934, 81. o.).

2. A századvégi Bécs identitásválságát figyelemreméltóan elemezte Jacques Le Rider. Lásd Jacques Le Rider: *Modernité viennoise et crises de l'identité*. PUF, Párizs,

Fordította: Osváth Annamária

Caius Dobrescu

Regionális törekvések és identitáspolitikák

Az Emil Constantinescut mandátuma utolsó negyedében nagy megátalkodottsággal támadó újságírók egyik kedvenc vesszőparipája az volt, hogy az elnök regionális szintű vezetőnek képzeli magát. E hivatásos bírálók úgy látták, hogy a volt államfő ilyen irányú ambíciói csupán arra szolgáltak, hogy kidomborítsák, mennyire híján volt az 1996-2000 közötti kormányzat a realizmusnak és pragmatizmusnak. Egyes román

https://biblioteca-digitala.ro

politikai kommentárírók szerint az a tény, hogy ő a *primus inter pares* rangjára áhítozott a délkelet-európai térségben, az elidegenedés egy tünete volt, amellyel szemben a társadalmi és gazdasági válság folyamatosan meghaladhatatlan valósága áll, a krónikus alulfejlettség pályájára való kerüléssel fenyegetvén Romániát.

Nyilvánvaló azonban, hogy – függetlenül minden esetleges gőgtől és becsvágytól – a regionális hegemónia nem lehet egyéni cél; inkább egy ambiciózus és megkerülhetetlen kollektív tervnek kell lennie, amelynek azokon a természeti, gazdasági, demográfiai, társadalmi, katonai vagy kulturális erőforrásokon kell alapulnia, amelyek Romániának egy ilyen státust biztosíthatnak. Számít az ország nagysága is, jóllehet egyre kevésbé abban a világban, amelyben az „elszabadult" információs technológia gyorsan megváltoztatja a geopolitikai valóságokat. S ha a térképre tekintünk, máris látjuk, hogy e tekintetben – mondjuk így – Romániának vannak még kijátszatlan kártyái.

Ha igaz is, hogy a gyenge gazdasági teljesítmények nem biztosítanak jó alapot egy ilyen politikai, diplomáciai, katonai státus elnyeréséhez, a kérdés mégis felmerül: tévedünk-e, mikor azt hisszük, hogy az önbizalom mozgósításával – többek közt éppen méreteinkre és erőforrásainkra való hivatkozással – esetleg hatékonyan segíthetnénk egy jóval bátorítóbb gazdasági fejlődést? Feltételezem, az elnök feladata távlati terveket s irányt javasolni, hogy miképp lehetne a kollektív identitásokat újraalkotni. E tekintetben legitim (s talán produktív) módon sugalmazta Constantinescu Románia polgárainak, hogy az ország, amelyben élnek, rendelkezik azokkal a tartalékokkal, amelyekkel meghatározó szerepet játszhat a térségben. Annál is inkább, mert a Cotroceni-palota volt lakójának demokratikus és liberális előélete garancia volt arra, hogy nem olyan – a Balkán fölötti – román szupremáciára gondolt, mint a fiatal Cioran legionárius révületeiben, hanem csupán arra, hogy országunk az áru, tőke, szolgáltatás és a személyek szabad forgalmát dinamizáló, jelentős (talán a legfontosabb), demokratizáló, decentralizációt elősegítő és biztonságot növelő tényezővé válhat e térségben.

Ha e regionális törekvések a közvetlen adatok tükrében irreálisnak tűnhetnek is, vajon zsigeri elutasításuk a realizmust bizonyítja-e, avagy inkább a távlatföltáró képzelőerő hiányát? Ha a méltóságra és – klasszikusaink szavával – a „dicsőségre" való hivatkozás nevetségesnek tűnik is, amikor olyan kormány részéről hangzik el, amely nem tudott egy egészséges gazdasági fejlődést megalapozni, vajon az ilyen ideálok *de plano* elutasítása elfogadható-e, hihető-e, ha olyan „véleményvezérek" részéről jön, akik általában sem tudnak jövős terveket megfogalmazni?

Olvasóim meglepettsége bizonyára nem lesz kicsiny, ha megtudják, hogy mindezt bevezetőnek szántam ahhoz, hogy a *Provincia* korábbi számában megjelent, a szomszédos országokban élő magyarokról szóló törvény – a budapesti parlamentben a közeljövőben végszavazásra kerülő – tervezetéről szóljak (2001, 5. szám, 2-3. old.). Milyen kapcsolat lehet Románia kicsiny nagyságra való törekvései és eme – a szóban forgó (vagy érintett) országok nyilvános vitáiban olyannyira jelen levő – dokumentum között? A kapcsolat akkor vált nyilvánvalóvá számomra, amikor elolvastam az első fejezet („Általános rendelkezések") első paragrafusát, amelyből kiderül, hogy a törvény hatálya a Horvát Köztársaságban, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban, az Osztrák Köztársaságban, a Romániában, a Szlovén Köztársaságban, a Szlovák Köztársaságban vagy Ukrajnában lakóhellyel rendelkező, nem magyar állampolgárságú magyar nemzetiségű személyekre terjed ki.

https://biblioteca-digitala.ro

A térkép segítségével – melyet a szerkesztők az alkalomnak megfelelően a szöveg közepébe illesztettek – világosan megértettem Magyarország rendkívüli stratégiai pozícióját, melyet a fejlett Nyugat – ahova nemcsak területi közelsége, hanem az Ausztriával (s rajta keresztül Németországgal, az Európai Unió gazdasági motorjával) való történelmi és kulturális kapcsolatai révén is tartozik –, a volt kommunista világ szürke zónája (ide Szlovákia, Horvátország, Szlovénia és Románia tartozik, jóllehet, eléggé eltérő kilátásokkal) és az Orosz Föderáció gazdasági és politikai befolyási térsége – ez magába foglalja a szomszédos Ukrajnát is – között elfoglal.

Meg kell vallanom: eddig nem érzékeltem Magyarország e centrális szerepét a geopolitika vagy geostratégia konvencionális fogalmai alapján. Úgy tűnt, hogy helyzetének egyedülisége, sajátos volta két lényeges tényező összefonódásából adódik: 1. a piacgazdasági reformok rendkívül előrehaladott volta, amely a posztkommunista Európa legdinamikusabban fejlődő és a legjobb kilátásokkal rendelkező gazdaságává avatta; 2. ama tény, hogy Magyarországot összes szomszédaihoz történelmi magyar kisebbségek léte köti, melyek azokon a területeken élve jól szervezett politikai és gazdasági élettel rendelkeznek. E viszonyítási rendszeren belül Magyarország rendelkezik mindazokkal az elemekkel, amelyekkel az európai uniós bővítési folyamatban, maga előtt tudva a nyugati szövetségesek, valamint az Orosz Föderáció közötti viszonyok átalakításának perspektíváját, regionális vezető szerepre tehet szert. Ennek érdekében azonban lényeges az, hogy a szomszédos államokban élő magyarok aktív közvetítői, katalizátorai legyenek az invesztíciós folyamatoknak, a gazdasági kapcsolatoknak és a politikai bizalomnak, és nem utolsósorban: a gazdasági cseréknek. Gyakorlatiasan mérlegelve e helyzetet, mindezen közösségek közvetítői szerepükkel sokat nyernének mind kollektív jogaik tekintetében, mind gazdasági szempontból. Egy ilyen viszonyrendszer egyébként lehetőséget teremtene, hogy lojálisak maradjanak ahhoz az államhoz, amelynek polgárai, s hogy ezzel egy időben az anyanemzet politikai presztízsét is növeljék (e presztízsnek minden esélye megvan, hogy növekedést és jólétet eredményezzen).

Véleményem szerint a budapesti parlament kísérlete, hogy jogi megoldást találjon a szomszéd országokban élő magyarok jogállására, része a magyar identitás újrafogalmazása folyamatának, amelyre a délkelet-európai összefüggések között szükség van. Annak a jele, hogy egy – a NATO és az Európai Unió által előírt feltételeknek eleget tevő – „előre látható" fejlődési periódust követően a szomszédos ország a politikai építkezés terén kezdi megengedni magának a kreativitás és újítás luxusát. Az, hogy a közvitákba visszatért a magyar nemzet etnokulturális és állami határainak drámai egymásra nem tevődésének a kérdése, annak a bizonyítéka, hogy Magyarország számára felmerült identitása újrafogalmazásának problémája, s hogy tudatában van annak: regionális szinten is hasznosítani tudja azt a hatalmát és presztízsét, amelyet gazdasági és politikai reformjai sikere révén ért el.

E regionális vezetőszerep megszerzésének útjában álló nehézségek azzal kapcsolatosak, hogy a potencialitásait érvényesíteni kívánó Magyarországnak olyan megoldást kell találnia a szomszédos országokban élő magyar közösségekkel való kapcsolatainak normalizálására és aktivizálására, amely nem árt a szomszédos országokkal kialakított kapcsolatoknak, hanem éppen ellenkezőleg, erősíti azokat. Ugyanakkor egy ilyen cél annak teljesen újszerű átgondolását is megköveteli, amit

https://biblioteca-digitala.ro

(szakzsargonból átvett kifejezéssel) a saját identitás menedzselésének lehetne nevezni. A homogenizáló, szabályozó, centralizáló politikák – legyenek akár adminisztratív, akár kulturális jellegűek –, amelyek a XIX. századtól kezdődően jellemzik a nemzetépítést, teljesen kontraproduktívakká váltak egy olyan korszakban és geopolitikai kontextusban, amelyben a hatalmat nem az erőforrások módszeres és autoritárius ellenőrzése biztosítja, hanem az információkhoz való hozzáférés, az új helyzetekhez való gyors alkalmazkodás és a közvetítés képessége, az adottságok és lehetőségek összekapcsolása politikai, gazdasági és kulturális téren.

A klasszikus felfogásmód szerint a rend feltételezi, hogy az összes elemeket egyazon hálózatba integrálják, amelynek jól meghatározott központja van, de legalábbis egyazon térben tartsák, amelynek kiterjedési határait ellenőrizni lehessen (esetleg mind az előbbit, mind az utóbbit). A 2001. év realitásainak inkább megfelelő felfogásban azonban a rend egy komplex és plurális egyensúly fenntartását jelenti, amely a közelségre épülő társulásokon alapszik, és amely aktív és kreatív viselkedésre kötelez, mert egyetlen megoldás sem tekinthető realista módon egyszer s mindenkorra adottnak. Használhatnánk a „posztmodern" kifejezést is e második modell leírására, ez azonban – véleményem szerint – kontraproduktív lenne, mivel azt a téves benyomást keltené, hogy tudjuk, miről beszélünk, hogy diagnózist állapítottunk meg, és receptet adtunk. Valójában egy ilyen önigazgató és önkormányzó eljárás a döntés nagy intellektuális erőfeszítést igénylő kidolgozását, rugalmassá tételét és a hozzá való érzelmi alkalmazkodást feltételezi, amelyet a „posztmodernizmus" panacea-fogalma inkább elrejteni próbál.

A délkelet-európai térség mindegyik országában sor kerül ezekre az átalakulásokra, amelyeknek nehézsége és komplexitása abból adódik, hogy még Nyugat-Európában sem zárultak le. Ennek ellenére Magyarország – úgy tűnik – abban a helyzetben van, hogy a térség országaihoz képest hamarabb végre tudja hajtani ezt az ugrást és – hogy úgy mondjam – messzebbre is, éppen azon két sajátosságnak köszönhetően, amelyről fennebb szó volt: egyrészt rendkívüli előnye miatt, amelyre a gazdasági, politikai, társadalmi átalakulás során szert tett, másrészt ama tény folytán, hogy a magyarság jelentős része – etnikai és kulturális értelemben – a határokon kívül él. Másképpen szólva, Magyarország a klasszikus értelemben nem valósíthatja meg nemzeti egységét, ezért az összetartozással és kohézióval kapcsolatos céljaihoz, azok megvalósításához másfajta fogalmakat és eszközöket vesz igénybe. A magyar társadalom rendkívüli alkalmazkodási és megújulási képessége – amelynek már eddig is tanúbizonyságát adta – komoly bizonyítékként jöhet számításba amellett, hogy Magyarországon egy ilyen típusú fejlődésnek komoly esélyei vannak a megvalósuláshoz.

Mi a jelentősége ebben az összefüggésben a szomszédos országokban élőkről szóló törvénytervezetnek? Egyes elemzők az egységes és homogén nemzet koncepciójának egyértelmű felvállalását olvasták ki belőle – egyfajta jelzését a XIX. század fogalomvilágához való visszatérésnek. Gabriel Andreescu e folyamatot egyenesen az emberi és kisebbségi jogok tekintetében eddig elért eredmények közvetlen veszélybe sodrásának tekinti, mind regionális, mind európai szinten. Borbély Zsolt Attila, épp ellenkezőleg, elégedetten nyugtázza azt, amit a magyar nemzetet integráló és egységesítő koncepció nyilvános felvállalásának tekint. Véleményem szerint mind az előbb idézett szerző pesszimizmusa, mind az utóbbi optimizmusa eltekint a törvénytervezet összetett,

https://biblioteca-digitala.ro

„tranzakcionális" jellegétől. Nyilvánvalónak tűnik, hogy annak ellenére, hogy a magyar politikai színtér főbb szereplői – minden jel szerint – támogatják a tervezetet, mögötte nincs egységes, világosan körvonalazott vízió a nemzet jövőjéről. Ennek oka az, hogy – egyrészt – a fogalmi kidolgozás még folyamatban van, s hogy még a legkonzervatívabbaknak is figyelembe kell venniük az európai előírásokat és filozófiát, másrészt hogy a nemzetfelfogások és -definíciók éppoly eltérőek Budapesten is, mint Bukarestben, még akkor is, ha az eltérő/ellentétes nézőpontok képviselői nem mindig értik vagy akarják érteni, mi választja el őket.

Úgy vélem, a megszavazott törvény még a jelen tervezetnél is kétértelműbb lesz, de épp e kétértelműséget – a nyitottság, a rugalmasság jelét – kell jó jelnek tekintenünk mind a szomszédos országok szempontjából – melyek nem kényszerülnek arra, hogy hasonló eszközökkel válaszoljanak az agresszív pánmagyar tervek valós vagy képzelt újraélesztésére –, mind pedig a Magyarországéból, amely ekként geopolitikai térségünkben megőrizheti az európaiság élcsapatának kijáró presztízsét s ezzel az esélyt is, hogy a regionális vezető hatalom státusára szert tegyen.

Legfontosabb érvem, mellyel a kétértelműségről és határozatlanságról szólok, az, hogy bár a törvény folyamatosan kulturális politikára hivatkozik, azt nem határozza meg ebben a jogi szövegben (nem is áll módjában). A törvény csupán a kulturális politika infrastruktúráját körvonalazza, holott – perspektivikusan – éppen ennek megfogalmazása lesz fontos. Másképpen szólva, milyen üzenetet küld majd Budapest azokon a csatornákon, amelyeket – ezzel a törvénnyel is – létrehoz a szomszédos államok magyar közösségei, maguk a szomszédos államok s nem utolsósorban az Európai Unió felé? A dagályos önaffirmáció, az ezeréves hősiesség, az ősi és egynemű identitás üzenete lesz-e ez, avagy egy liberális, enyhülést, realizmust és hatékonyságot, a sokféleség és a másság tiszteletét, a békés kreativitást, az európai és demokratikus értékek és a tolerancia felvállalását megfogalmazó üzenet?

Közel egyéves budapesti tartózkodásom (1996-97) alapján meg vagyok győződve, hogy a választás döntően a „barátságos változat"mellett szól majd. A budapesti kormány(ok) majdani kulturális politikáinak az elemzése azonban mindenképpen egy – amennyire szükséges, éppannyira érdekes – feladat lesz. Egy közvetlen (és minimális) betekintést a szomszédos országokban s a nagy európai fővárosokban működő magyar kulturális központok programjai révén máris kaphatnánk. Az elmúlt tíz év programjainak tartalmi vizsgálata, úgy vélem, nagyon is érdekes lenne a magyar identitást megjelenítő új diskurzusok körvonalazásában, annak felmérésében, hogy ez idővel zártabbá-e, avagy nyitottabbá válik. Egy ilyen elemzés kimondottan releváns lenne: egyrészt azért, mert lényeges ismereteket nyújtana azokról a nagyobb folyamatokról, amelyekbe e törvény beleilleszkedik, másrészt mert bebizonyítaná, lényeges kapcsolat áll fenn a kulturális politika és a kül-, a biztonsági, sőt, a gazdasági, pénzügyi és kereskedelmi politikai koncepciók kidolgozása között. A *Provincia* megfelelő keretet nyújthatna egy ilyen elemzés kezdeményezéséhez – sőt, annak egy román-magyar komparatista távlatba helyezéséhez is.

Végül egy utolsó megjegyzés: lehet, hogy Magyarország regionális kulcsszerepe aggasztja majd egyes szomszédait, talán még inkább, mint a magyar kisebbségek védelmezése örvén történő „belügyekbe való beavatkozás". El kell azonban mondanom,

https://biblioteca-digitala.ro

hogy véleményem szerint e regionális szerep szorosan összefügg az európai integrációs folyamatok elmélyülésével és felgyorsulásával a világ ezen részén. Ha Budapest azon intenzív cserék hálózati központja lesz, amelyek technológiát, információt, politikai üzeneteket, javakat, szolgáltatásokat és személyeket közvetítenek Európa (és főleg a német gazdasági térség), valamint övezetünk integrációs folyamatban lemaradt országai között, akkor ez azt fogja bizonyítani, hogy az integráció folytatódik, hogy élő folyamatról van szó, s nem bükkfanyelvű retorika az egész.

Románia szempontjából (mivel helyzete, geopolitikai szempontból, végzetesen marginális) egy ilyen fejlődési folyamat lényegében pozitív: egy páneurópai hálózat aktív központját jelentő Budapest lényeges közeledést jelent magához Európához. Ilyen összefüggésben nem Magyarország esetleges regionális vezető szerepre való törekvése kellene, hogy aggasszon bennünket, hiszen egy ilyen szerep felvállalása közvetlenül és eltéphetetlenül a magyar identitáspolitikák demokratikus, liberális, plurális és nyitottságra igényt tartó kibontakozásához kötődik. Sokkal inkább a politikai törekvés és képzelőerő hiánya volna aggasztó (mint a cikk elején megidézett román helyzet esetében), ami a rögeszmés önközpontúság és „metafizikus" elszigetelődés állandósulásához vezetne.

Fordította: Bakk Miklós

Bíró Béla

Diszkrimináció és diszkrimináció

A magyar státustörvény kapcsán a leggyakoribb kifogás, hogy diszkriminatív: a környező államok többségi népességét hátrányosan megkülönbözteti a magyarral szemben. De hogy a „sérelem" valóban fennáll-e, s ha igen, miben is áll, azt a tétel megfogalmazói meg sem próbálják módszeresen (azaz a homályos utalásokon túlmenően) bizonyítani. Ami korántsem véletlen.

A diszkrimináció terminus ugyanis politológiai és jogi vonatkozásban egyaránt figyelemreméltóan tisztázatlan.

1.

Kezdjük azzal, hogy a diszkrimináció, azaz a megkülönböztetés elve (melyet nemrégen még a „szeparatizmus" fogalmával is szokás volt megbélyegezni) a társadalmi rendszer kiegyensúlyozott működésének *sine qua non*-ja. A különbözés és a különbözőség tényének tilalma nem a demokratikus, hanem a totalitarista rendszerek alapsajátossága. A demokratikusan működő gazdasági érdekcsoportok, társadalmi szervezetek, szakmai intézmények, kulturális irányzatok, politikai pártok stb. mindig világosan megkülönböztetik magukat az eltérő jellegű vagy hasonló csoportoktól, szervezetektől, intézményektől, irányzatoktól, pártoktól. A diszkrimináció tilalma – rájuk vagy tagjaikra alkalmazva – magának a demokratikus rendszernek a betiltásával volna egyenértékű.

https://biblioteca-digitala.ro

De a diszkriminációra is érvényesnek kell lennie a liberális demokrácia alapszabályának: szabadsága csak addig terjedhet, amíg nem sérti mások hasonló szabadságát. Ez a feltétel pedig csak addig teljesül, amíg egy csoport tagjai a diszkriminációt önmagukra vonatkoztatják: amíg az a demokratikus versenyben való részvétel igényének bejelentésével egyenértékű. A diszkrimináció következésképpen csak abban az esetben elítélendő, ha valamely csoportot – annak megkülönböztető jegyei alapján – egy másik csoport (vagy csoportok) nyíltan vagy rejtetten megpróbál(nak) kirekeszteni a demokratikus versenyből.

Ennek a fajta kirekesztésnek ősrégi hagyományai vannak. A rabszolgákat már a görög demokrácia is kitiltotta a politikából. Más társadalmak az alsóbb társadalmi osztályok tagjait helyezték kívül az „alkotmány sáncain". S a nők is csak a legújabb időkben válhattak a férfiakkal egyenjogúvá.

A modern demokrácia azzal, hogy a társadalom minden tagjának törvény előtti egyenlőségét tette meg önnön alapelvéül, a társadalmon belül elvileg felszámolta ennek a hátrányos-előnyös megkülönböztetésnek minden elvi alapját. (Nyilvánvaló: ami az egyik csoportra hátrányos, az más csoportokra nézve mindig előnyös is, hiszen a politikai közösséghez való tartozás előnyeinek preferenciális „elosztását" eredményezi.) A törvény előtt minden állampolgár egyenlővé vált, hiszen az állampolgár fogalmát ettől kezdve pusztán az adott állami közösséghez való tartozás definiálta, megalkotása során minden egyéb identitásjegytől elvonatkoztattak. Így válhatott a („politikai közösségen" belüli) megkülönböztetés tilalma általában is a hátrányos(-előnyös) megkülönböztetés szinonimájává. (A két fogalom azonosítása, mint láttuk, nem magától értetődő.)

Ezzel azonban a diszkrimináció mint olyan korántsem szűnt meg. Csupán a diszkriminálható személyek köre „szűkült" tovább. A kirekesztő jellegű diszkrimináció ettől kezdve csupán az államhatáron túl élők „csoportjára", az ún. idegenekre volt vonatkoztatható. A „nemzeti" törvénykezés az állampolgárság intézménye révén (az alapvető emberi jogok kivételével) továbbra is egyértelműen diszkriminálja (akárcsak korábban a rabszolgákat, az alacsonyabb osztályok tagjait, a nőket) az adott társadalomba belépő „idegeneket". És a megkülönböztetés az idegenekre nézve egyértelműen hátrányos. Ez ellen a megkülönböztetés ellen azonban senki nem emel kifogást.

Abban az esetben, ha az állam neve és alkotmánya az állampolgárságot nem köti egyetlen kulturális közösséghez, s következésképpen egyetlen nyelv és kultúra kötelező ismeretéhez (mint a svájci vagy a belga például), ez az – állampolgárságra alapozott – megkülönböztetés nem is lenne sérelmes, mert célja valóban pusztán egy politikai közösség egységes embercsoportként való elhatárolása volna. De ha – mint a régi európai demokráciák és a kelet-közép-európai államok többségének esetében – az állam neve már eleve egy nyelvi-kulturális közösséghez kötődik, és ha az adott politikai közösséghez való tartozás az adott közösség kultúrájának és nyelvének elsajátítását is implikálja, az „idegenek" nem csak az államhatárokon kívül, hanem azokon belül is „felbukkanhatnak".

Az ő esetükben azonban paradox módon a diszkrimináció hiánya az, ami jogsérelemmé válhat, hiszen a többség a diszkrimináció tilalmát akadálytalanul a kisebbségek beolvasztásának eszközeként használhatja fel. Ha a többség egy embercsoportot nem hajlandó tőle különbözőnek „elismerni" (lásd: Görögországot, illetve Törökországot) vagy a szóban forgó csoportra – az állami identitás nevében –

https://biblioteca-digitala.ro

saját identitásjegyeit erőlteti rá (lásd: Kelet-Közép-Európa és a Balkán), nyilvánvaló asszimilációs kényszerrel állunk szemben. Az adott nyelvi-kulturális közösség tagjai ugyanis csak abban az esetben válhatnak az állam egyenjogú polgáraivá, ha tökéletesen elsajátítják az adott állam nyelvét és kultúráját (értsd az ún. államalkotó többség nyelvét és kultúráját), a többség viszont nem kényszerül arra, hogy a vele együtt élő (szintén államalkotó) kisebbség nyelvével és kultúrájával – legalább nagyvonalakban – megismerkedjék. Ami nyilvánvalóan diszkrimináció.

Ha az állam ezt a lényegileg antidemokratikus (bár a ma demokratikusnak tekintett jogrendszerekben is általános) diszkriminációt nem tiltja, sőt maga írja elő, nyilvánvalóan az asszimilációt favorizálja.

Ez ellen a kisebbség úgy kényszerül védekezni, hogy önmagát diszkriminálja. A diszkriminációnak ez a formája, mint láttuk, alapvetően demokratikus, s a többségre nézve semmiféle valóságos hátránnyal nem jár. Az, hogy a kisebbségi a saját nyelvét akarja használni, a legkisebb mértékben sem akadályozza meg a többséget abban, hogy a maga rendjén ő is a saját nyelvét használja. Az anyanyelv nondiszkriminatív használatának joga persze csak akkor érvényesíthető, ha a nyilvánosság spontán módon alkalmazkodik a társadalom nyelvi sokszínűségéhez (ahogyan az a premodern társadalmakban történt), azaz a (szó legtágabb értelmében vett) közhivatalnokok a politikai közösségben beszélt összes fontosabb nyelvet a gyakorlati igényeknek megfelelő szinten képesek használni. Ez azonban egyik félre nézve sem lehet sérelmes, hiszen teljességgel kölcsönös, azaz a többségiekre ugyanúgy érvényes, mint a kisebbségiekre, és a másik nyelvet maguk is csupán hivatásuk gyakorlása során és csupán a másik nyelvi közösség tagjaival való érintkezésben használják, önnön nyelvi közösségük tagjaival természetesen saját nyelvükön értekeznek, és a magánéletben is szabadon választhatják meg a társalgás nyelvét. A két nyelvi közösség és azok tagjai így válhatnak ténylegesen egyenlővé. Odáig menően, hogy a kisebbségi közösség öndiszkriminációja már a többségiek kisebbségi közösségen belüli érvényesülésének esélyeit sem korlátozza. Ha egy román származású, de a magyar nyelvet és a kultúrát kitűnően ismerő értelmiségi egy magyar kulturális intézmény vezető állására pályázik, ugyanúgy meg kell azt kapnia, mint annak a magyarnak, aki a román nyelvet és kultúrát a román származásúaknál alaposabban ismeri, és egy román kulturális intézmény vezető állására pályázik.

Addig azonban, amíg a kisebbség minden tagjának kötelezően el kell sajátítania a többség nyelvét, de a kisebbség nyelvét még a többséghez tartozó közhivatalnokoknak sem kötelező elsajátítaniuk, a kisebbség evidensen hátrányos megkülönböztetés áldozata. Ez a megkülönböztetés a kisebbségi iskolák tanulóinak esetében a leginkább nyilvánvaló, akik átlagosan egy nappal több időt kénytelenek tanulásra fordítani, s az érettségin és a felvételiken is eggyel több vizsgát kell tenniük, mint az azonos szakmát választó többségieknek. Ha pedig többségi tanintézményekben szeretnének továbbtanulni, a többségiekkel kell – nyelvileg hátrányos helyzetből – megmérkezniük. A többletmegterhelés mindkét esetben annyira tetemes, hogy – főként a gyengébb képességű gyerekek esetében – nagyon erős a csábítás a többségi iskolák választására, s ezzel az eredeti identitás részleges vagy teljes feladására. Az ebből eredő permanens nyomás – a nyelvi-kulturális identitás etnikai komponensének (egyébként örvendetes) lazulásával párhuzamosan (ami világtendencia) – látványosan felgyorsíthatja e kisebbségek asszimilációjának folyamatát.

https://biblioteca-digitala.ro

Az asszimiláció ugyanis tényleg „megoldhatja" a szóban forgó kérdést.

De ha a nyelvi-kulturális kisebbség ugyanúgy ragaszkodik a saját identitásához, mint a többség a magáéhoz (ami szintén világtendencia), ezt a jogot demokratikus érvekkel nem lehet megvonni tőle.

Ráadásul a kisebbségek öndiszkriminálása semmiben sem különbözik attól az önmegkülönböztetéstől, mellyel a többség, saját „nemzeti" államának létrehozásakor, önmagát a többi állam eltérő nemzetiségű polgáraitól megkülönböztette. Ha az öndiszkrimináció első formája „diszkrimináció" és „szeparatizmus", akkor a másodikat is „diszkriminációnak" és „szeparatizmusnak" lehet minősíteni (esetleg visszamenőleg is).

Nem világos azonban, hogy a – minden esetben többé-kevésbé önkényesen meghúzott – államhatárt mi ruházza fel azzal a mágikus képességgel, hogy a demokratikus öndiszkriminációt („szeparatizmust") – önnön keretein belül – egyszerre antidemokratikussá változtassa. Ha a határokon belül élők nem különböztethetnék meg önmagukat a többségtől, gyakorlatilag nem maradna más megoldás számukra, mint az asszimiláció vagy az államból való kiválás. Nyelvi-kulturális jogaik érvényesítését csak és csakis az utóbbi tenné lehetővé. Az „állam szétdarabolása" tehát végső soron az államhatárok misztikussá avatásából s a nyelvi-kulturális közösségek öndiszkriminációjának ezzel együtt járó „tilalmából" és nem magának az öndiszkriminációnak a tényéből fakad.

Az etnikai, nyelvi, vallási különbözőség természetes adottság. A konfliktusokat nem az önmegkülönböztetés, hanem a különbözésnek mint objektív adottságnak az el nem ismerése generálja. Elég rápillantani a térképre. Egyetlen olyan államban sincsenek – véres összecsapásokkal fenyegető – konfliktusok, melyben a nyelvi-kulturális másságot legitimnek ismerik el. (Még az évtizedek óta a szétesés határán egyensúlyozó Kanadában sem!) És mindenütt vannak, ahol a másság kinyilvánítása akadályokba ütközik.

2.

Persze van a diszkriminációnak egy másik formája is, amikor a többség – veleszületett és „asszimilálhatatlan" vagy annak tekintett tulajdonságok, bőrszín, vérségi származás stb. alapján – diszkriminálja a kisebbséget. Ezekben az esetekben a többség és a kisebbség közt nem áll fenn számottevő nyelvi vagy kulturális különbség (legalábbis nem sokkal nagyobb, mint egy antropológiailag homogénnek tekintett nyelvi-kulturális közösségen belül), a faji vagy etnikai különbség azonban mindenki számára világosan érzékelhető testi vonásokban vagy viselkedésbeli sztereotípiákban nyilvánul meg. A többség a hozzá kulturálisan hasonló kisebbség tagjait – nagyon is kézzelfogható anyagi-egzisztenciális érdekek jegyében – megpróbálja kirekeszteni a politikai közösségből. Elvitatja bizonyos alapvető emberi és állampolgári jogait. A diszkrimináció tilalma ilyen esetben valóban kívánatos, ami abban is megnyilvánul, hogy a kisebbségek maguk követelik a hátrányos megkülönböztetés megszüntetését. A diszkrimináció ez esetben is a közösség ellen irányul, megszüntetése azonban az egyén szintjén is lehetséges, hiszen ahhoz, hogy a tilalom érvényesíthetővé váljék, az adott közösségnek nem kell önmagát – a fentebb leírt értelemben – diszkriminálnia. Megteszik ezt az antropológiai vonások, a bőrszín, a jellemző viselkedésjegyek.

A hátrányos megkülönböztetés a nyelvi-kulturális kisebbségek esetében sem az egyént, hanem a közösséget célozza. A közösséghez való tartozás azonban e közösségek esetében (főként a kétnyelvűség körülményei közt) nem annyira nyilvánvaló, és ami

https://biblioteca-digitala.ro

még fontosabb: megváltoztatható. Az egyén elvben anélkül cserélheti fel nyelvét és kultúráját, hogy előző identitásának érzékelhető nyoma maradna. Ami a biológiailag kódolt identitásjegyek esetében nem áll fenn. A kelet-közép-európai „nemzeti" államok szeretik magukat alapvetően nyelvi-kulturális képződményekként bemutatni. Az idegengyűlölet itt nem az idegennek tekintett csoport kirekesztésére, hanem asszimilálására irányul. Ezek a társadalmak „befogadóak". A kirekesztés is pusztán a „befogadás" eszköze. Ez az oka annak, hogy a személyre irányuló diszkrimináció tilalma ezekben a közösségekben nem szükségszerűen szünteti meg magát a hátrányos megkülönböztetést, sőt rendszerint még ki is teljesíti, hiszen a diszkrimináció célja itt éppen az asszimiláció kikényszerítése. Ha valaki csak akkor tölthet be bizonyos állásokat, ha a többséghez tartozik, formailag nem diszkrimináció, hiszen ez a kinevezéses rendszernek köszönhetően egyrészt nem kerül nyilvánosságra, másrészt ha az illető asszimilálódik a többségi kultúrába, az állás betöltésének többé semmi akadálya nem lesz. (Az ilyenfajta megkülönböztetés ellen a „diszkrimináció" ellenzői nem is igen tiltakoznak, bár – Romániában például – az ilyen példáknak se szeri, se száma). A megkülönböztetés tehát – legalábbis az asszimilatív fázisban – tényleg nem az illető személye (vérségi értelemben vett „származása"), hanem nyelvi-kulturális közössége ellen irányul. A román vagy magyar nacionalistáknak, amint azt gyakran explicite ki is fejtik, semmi kifogásuk a magyarok vagy a románok ellen, ha „jó" románná, illetve „jó" magyarrá válnak, s a magyarokat, illetve a románokat megtanulják ugyanolyan „őszintén" utálni, mint ők maguk. Mivel ez a fajta román identitás főbb vonatkozásaiban a magyar tagadásán alapul (és megfordítva), a kettős identitás „elvileg" kizárt: vagy a magyarokat gyűlölöd, és a románokat szereted, vagy a románokat gyűlölöd, és a magyarokat szereted, köztes megoldás nincsen, ezt is és azt is „nem lehet" egyszerre.

Az asszimiláció azonban paradox dolog. Az „idegenek" befogadása a többség számára csak addig „fizetődik" ki, amíg az idegenek léte az állam „identitását" fenyegeti. Ha az asszimiláció bekövetkezett, a befogadást (a „berekesztést") rögtön kirekesztésnek kell felváltania. Hiszen „kiderül", hogy az asszimiláltak a rájuk erőltetett szerepeket (sajátos helyzetükből adódóan) sokkal jobban elsajátították, mint a közösségi magabiztosság fedezékében élő asszimilálók többsége, az előbbiek tehát a társadalmi élet kulcsfontosságú (vagy annak érzett) területein túlreprezentálttá váltak, s következésként az utóbbiak elől szívják el a levegőt.

A nyelvi-kulturális konfrontációt ezen a ponton váltja fel az etnikai.

Meggyőződésem, hogy ha a romániai magyarság asszimilációja azzal a viharos gyorsasággal zajlott volna le, melyet a román nacionalisták elterveztek, a román társadalom ma már ugyanúgy a „rejtőzködő magyarok" azonosításával lenne elfoglalva, mint ahogyan a magyar a zsidókével. Az asszimiláció időszakában ugyanis a román expanzió a magyar kulturális funkciók kisajátítását, azaz a román értelmiség gyors és gyakorlatilag konkurenciamentes térhódítását jelentette volna (Ceauşescu alatt jelentette is). A magyarok eközben kemény emberpróbáló konkurenciára kényszerültek volna, s az erősen felhígult, félművelt, elkényelmesedett román értelmiségiek elől mind több román értelmiségi funkciót hódíthattak volna el. „Jogtalanul", ugyebár! Kezdődhetett volna tehát a boszorkányüldözés, melynek során maguk a magyar asszimilánsok is a kirekesztettek ellen fordultak volna, sőt megpróbáltak volna a „román románoknál" is hangosabbak lenni, hiszen a román

https://biblioteca-digitala.ro

társadalom a magyarok gyűlöletére szocializálta őket. Rövidesen azonban ki kellett volna derülnie, hogy bármikor ők következhetnek. És ekkor már nem maradt volna más kiútjuk, mint valamiféle „magyar szolidaritás". Utálnák egymást és önmagukat, de az azonos helyzet elkerülhetetlenül „egy akolba terelné őket", más szóval az ellenük irányuló támadások félreérthetetlen „közösségi reakciókat" váltanának ki belőlük. Ezek azonosítása annál könnyebb lenne, mert a korábbi kultúra számos nem tudatosított eleme a nyelv- és kultúracsere folyamatában is elkerülhetetlenül megőrződött volna. Fokozatosan a szó szoros értelmében skizofrénné válnának, önmagukat továbbra sem definiálnák egy kisebbségi csoport tagjaiként, hiszen éppen a kisebbségi csoport elhagyása révén váltak románná, a magyarellenes támadások mégis folytonosan „önleleplező" tiltakozásra kényszerítenék őket. A szónak ebben a sajátos értelmében tehát valóban asszimilálhatatlanná válnának. Pontosan azonosítható, „fajspecifikus" reakcióik ugyanúgy idegenekként azonosítanák őket, mint a bőrszín. Ez esetben a diszkrimináció tilalma elvileg már tényleg elég volna a hátrányos helyzet megszüntetésére. Ahhoz azonban, hogy a diszkriminációt tiltani lehessen, azonosítani kell a diszkriminált csoportot. A csoportnak viszont tagadnia kell önnön létezését. Ezzel azonban a többség szemében éppen azt ismeri el, hogy létezik, sőt titokban a többség ellen „áskálódik". (Amit bizonyos vonatkozásokban kénytelen is lesz megtenni.) A diszkrimináció tilalma ily módon csak kisebbségellenes érzület további erősödését eredményezhetné.

És ezzel már ki is alakult az a bűvös kör, amelyből a hasonló helyzetű zsidóság kivételes intelligenciája dacára sem képes – sehol a világon – kitörni.

A határon túli magyarság asszimilációja tehát valójában nem oldana meg semmit.

A nyelvi-kulturális kisebbségek esetében a bűvös kör szerencsére elkerülhető. A megkülönböztetés megszüntetésének ugyanis, látszatra paradox módon, van lehetősége: 1. a csoport öndiszkriminációja, majd ezt követően 2. a csoport egyéb csoportok általi diszkriminációjának tilalma. A második lépés a gyakorlatban azt jelenti, hogy a szóban forgó csoportot jogilag a társadalom más csoportjaival egyenlőnek ismerik el. Nézetem szerint ez az egyetlen méltányos s ezért hosszú távon is megnyugtató megoldás.

3.

A diszkrimináció két formája, mint a fentiekből is látható, két jól megkülönböztethető szinten érvényesül. Alacsonyabb szinten, a nyelvi kulturális közösségek (a „kulturális nemzetek", „nemzetiségek") szintjén az állam elismeri az (ön)diszkriminációhoz való jogot, magasabb szinten, a politikai közösség (a „politikai nemzet") szintjén viszont bevezeti a diszkrimináció tilalmát.

A kulturális közösség azonban lehet tágabb a politikai közösségnél (amikor egy meghatározott nyelvi-kulturális közösség több államban él), és lehet szűkebb annál (amikor egyetlen állam kisebbsége). Ha az állam határain túl élő kisebbségek a történelem folyamán hatékonyan hozzájárultak az adott állam fenntartásához és védelméhez, s kulturálisan továbbra is az államalkotó többség részét képezik, érthető, hogy az adott állam, melynek politikáját a többséget alkotó nyelvi-kulturális többség meghatározóan befolyásolja, úgy érzi, tartozik ezeknek a kisebbségi lét folytán hátrányos helyzetbe került közösségeknek. Míg más közösségekkel szemben nem érez hasonló kötelezettségeket.

Az alapvető kérdés tehát az, hogy amikor egy önmagát különbözőként definiáló csoport tagjai egymást preferenciálisan támogatják, diszkriminálják-e ezzel a csoporthoz

https://biblioteca-digitala.ro

nem tartozó személyeket, vagy sem? Azaz mi van akkor, ha az állam egy bizonyos – határain túl élő – nyelvi-kulturális csoport tagjaira kiterjeszti az államon belüli szolidaritást, konkrétan: a csoport tagjaira vonatkozóan megszünteti az idegenekre érvényes diszkrimináció bizonyos vonatkozásait. Míg egyéb nyelvi-kulturális csoportokra vonatkozóan fenntartja. Lehet-e a „hátrányos megkülönböztetés" értelmében vett diszkrimináció megszüntetése a „hátrányos megkülönböztetés" értelmében diszkriminatív? Emelhető-e ellene kifogás?

Azt hiszem, nem. Vagy ha igen, csak annyira, mint számos egyéb esetben. Az államnak megkérdőjelezhetetlen joga van ahhoz, hogy bizonyos idegenekre az állampolgársággal járó előnyöket vagy azok egy részét kiterjessze, vagy az állampolgároknak nem járó előnyökben részesítse őket (lásd: bevándorlási politika, idegenrendészeti szabályok, politikai menedékjog stb.) Mivel bizonyos államok esetében a kérelmezők száma meghaladja a lehetőségeket, az állam arra kényszerül, hogy a kérelmezők közt különbséget tegyen. És ez a megkülönböztetés valakiket mindig előnyösen, másokat mindig hátrányosan érint. A kritériumoktól függ.

A határon túli magyarok különleges jogállására vonatkozó státustörvény elsősorban nyelvi-kulturális előnyöket biztosít olyan embereknek, akiket saját hazájukban nyelvi-kulturális hátrányok sújtanak, és nem nyújt olyanoknak, akiket ilyen hátrányok nem sújtanak. Miben különbözik ez – mondjuk – a politikai menedékjogra irányuló igények elbírálásától? Hol itt a hátrányos megkülönböztetés?

Más kérdés, hogy a világnak, ha csak nem akar komoly konfliktusokkal szembenézni, előbb-utóbb az állampolgársággal kapcsolatos diszkriminatív intézkedéseket is fel kell oldania. A világrendszernek már a következő évtizedekben az egységes világállam kialakításának irányában kell fejlődnie. A világrendszer globális problémái másként aligha lesznek kezelhetők. Ez azonban csupán fokozatosan következhet be. A nemzetközi jog radikális reformja tehát előbb-utóbb elkerülhetetlenné válik. A magyar státustörvény olyan kísérlet, mely e reform vonatkozásában is tanulságossá válhat.

Az Európai Unióban azonban a diszkrimináció feloldása már tényleg értelmét veszítené, hiszen itt a különböző államokban élő magyar közösségek egyazon állam keretei közé kerülnének. A kisebbségvédelem ilyen körülmények közt a helyi közösségek feladatává válna, s a kisebbségi törekvéseknek gátat szabható, végletekig központosított nemzeti államok hiányában a kisebbségi kérdések is spontán módon rendeződhetnek.

A törvényre azonban – addig is – szükség van. A törvény célja ugyanis nem a szomszédos országokban élő nyelvi-kulturális csoportok közti különbségek elmélyítése, ahogyan azt többen is állítják, hanem éppenséggel az asszimilációs nyomás mérséklése. A törvénnyel szembeni ellenállás arra utal, hogy ezeknek az államoknak az értelmisége még mindig nem adta fel a kisebbségek beolvasztásának álmát, csupán a korábbi durva és leplezetlen módszereket szeretné „civilizált" és „humánusabb" módszerekkel felcserélni. Az asszimilációt tényleg megfékező megoldásoktól továbbra is idegenkedik.

A hátrányos megkülönböztetés vádja tarthatatlan. A magyar állam a határain túl élő román, szerb, szlovák, ukrán nemzetiségű polgárokkal szemben nem állít fel diszkriminatív szabályokat, a magyarok esetében is pusztán az érvényben lévők egy (nem is különösen jelentékeny) részét szünteti meg, ezzel ellensúlyozva azt a diszkriminációs nyomást, melyet ezeknek a közösségeknek az adott államokban még mindig el kell szenvedniük.

https://biblioteca-digitala.ro

De a törvény mindenképpen csak átmenetnek tekinthető, addig maradhat érvényben, amíg az érintett államok mindenike bekerül az Európai Unióba. S voltaképpen nem is egyéb, mint az alapszerződésekből Magyarországra eső kötelezettségek egyoldalú teljesítése. Ezeket a tényeket elfogadóinak föltétlenül ki is kellene emelniük. Ahogyan azt is, hogy a végső megoldás nyilvánvalóan nem a státustörvény, hanem a kisebbségi kérdés méltányos rendezése, melyre az uniós szabályozások távlatilag lehetőséget is teremtenek.

Sabina Fati

A nemzeti eszme és a föderalizmus Erdélyben a 20. század elején

Az osztrák császárságé volt a nagy lehetőség, hogy Közép-Európában erős államot hozzon létre. Sajnos, az osztrákokat megosztotta a nagy Németország arrogáns nacionalizmusa és saját közép-európai küldetésük. Nem sikerült fölépíteniük az egyenlő nemzetek föderatív államát, és kudarcuk egész Európa szerencsétlenségévé vált. A többi elégedetlen nemzet 1918-ban fölrobbantotta ezt az államot, anélkül hogy érzékelte volna: hiányosságai ellenére pótolhatatlan. (Milan Kundera, A megrabolt Nyugat, avagy Közép-Európa tragédiája [1983], *Hírmondó* [budapesti szamizdat folyóirat – a szerk.], 1984/6.)

A tizenkilencedik század utolsó évtizede a tömegpártok születésének és a fokozódó társadalmi és nemzeti radikalizálódásnak az ideje egész Közép-Kelet-Európában. Az etnikai versengés, a nacionalizmusok és az identitásválságok új formákat öltenek, a marginalizált nemzetiségek vezetői pedig új elméleti és gyakorlati modelleket próbálnak ki, hogy egyenlő rangot vívjanak ki a Habsburg Birodalomban a hatalmat birtokló nemzetiségekkel. A megoldások egyike, amelyet Aurel C. Popovici javasol és támogat: a föderalizmus – egy olyan képlet, amelynek rendeltetése, hogy megreformálja a hanyatlóban levő monarchiát, egyszersmind módszer, amellyel a német-osztrák és magyar egyeduralommal mind elégedetlenebb etnikai csoportok elérhessék óhajtott kulturális és politikai azonosságukat.

A román föderalista hagyományok

A föderalizmus román hívei, saját terveikkel vagy más tervekhez való csatlakozásukkal, a nemzeti eszmét próbálták támogatni és serkenteni. Azonfelül a föderációs eszme hagyománya a románoknál igen gyakran az állam egységének tervéhez kapcsolódik. Nicolae Bălcescut és Dumitru Brătianut valósággal elbűvölte Mazzini, aki a 19. század közepén olyan demokratikus és republikánus föderális Európa létrehozására szőtt terveket, amelynek alapjánál nemzeti államok állnának. A román

https://biblioteca-digitala.ro

nép egységének eszméje, a pánromanizmus, ahogyan Bălcescu nevezte, fő célja volt minden olyan föderalizációs tervnek, amely a román területeket érintette volna. A béke az Alsó-Duna övezetében mindaddig nem honosodhat meg, mondta Bălcescu Ion Ghicához írott levelében, amíg az összes együtt élő nemzetek egyenlőségének elve alapján meg nem alapoznak egy föderációt. „El kell ismerni három önálló nemzetet: a magyart, a jugoszlávot, amely magába foglalja a horvátokat, dalmátokat, szlovéneket és szerbeket, valamint a románt, az erdélyi, bánáti és magyarországi románokkal, akikhez majd hozzájárulnak a többi román tartomány románjai. A nemzet területét népszavazás útján kell megszabni, a többség akarata szerint. Mindegyik nemzet gondoskodik a belső közigazgatásról, a felekezetekről, az igazságszolgáltatásról, a helyi pénzügyekről és a közoktatásról, anélkül hogy a szövetségi kormány beavatkozhatna ebbe a helyi hatáskörbe. A föderációra tartozik a külpolitika és a területvédelem irányítása, valamint a közérdekű kereskedelmi és pénzügyi kérdések megoldása."

A 19. században számos olyan föderáció és konföderáció terve létezett, amelyekben a románok is részt vettek volna, ezek közül néhányat románok javasoltak román-magyar föderációra mint a nemzetiségi kérdés lehetséges megoldási módjára Erdély és Magyarország románok lakta területein. Ennek a megoldásnak a legfőbb híve Dumitru Brătianu és Simion Bărnuțiu volt. Ion Maiorescu például egy, a Mazzini elképzeléséhez hasonló átfogású tervet támogat, amikor 1848-ban a frankfurti rendi országgyűlésnek olyan dunai szövetség létrehozását javasolja, amely a Balti-tengertől a Fekete-tengerig terjedne, és Németország vezetése alatt a románokat is, a magyarokat is magába foglalná: „Egy ilyen Magyarország, amely támadó és védelmi szövetséggel kapcsolódna Romániához, s mindkettő Németországhoz lenne csatolva állami kötelékekkel, elhárítja a pánszlávizmus veszélyét, biztosítja Kelet-Európát, és kivívja Németországnak azt a szükséges befolyást, amely a Fekete-tengerig megilleti őt."

A nemzeti egységet szolgáló megoldások keresésében a föderatív eszmék pozitív, még ha nem is meghatározó szerepet töltöttek be, s valamennyi ilyen terv kiindulópontja Erdély volt. A föderatív eszme megfogalmazódott az 1892-es Memorandumban is, amelyben a kérések között az is szerepelt, hogy „hazánkban történjék reform a kormányzás rendjében, oly módon, hogy legyenek biztosítva a már egyszer megszerzett jogok, s vétessék figyelembe a többnyelvű magyar államot alkotó valamennyi nép jogos érdeke (...), történjék mihamarabb kezdeményezés a népek belső társulására, s a Trón köré gyűlve bizalommal munkálkodjunk mindnyájan a közös haza megszilárdításán és erősítésén".

Ennél jóval korábban Andrei Şaguna a nemzetiségek törekvéseinek alkotmányos úton történő kielégítését javasolta. Az 1848-as forradalom idején már a monarchia föderalizálásában látta a legjobb eszközt a dinasztia és a nemzetiségek érdekeinek összeegyeztetésére, és ahogyan azt Keith Hitchins mondja, Andrei Şagunát kell tekinteni az elsők egyikének a Nagy-Ausztriát támogató románok közül. Az Egyesült Ausztriáról alkotott felfogásában a magas állású erdélyi főpap centralista és föderalista elemeket elegyített. Andrei Şaguna szeretett volna egységes osztrák törvénykódot elterjeszteni az egész monarchiában, vagy egy olyan alkotmányt, amely felszámolta volna a helyi privilégiumokat, amelyek – felfogása szerint – a modern korban teljesen érvényüket veszítették, s csak útjában álltak a társadalmi haladásnak. Ugyanakkor kellő fokú provinciális autonómiát óhajtott megtartani, hogy a különböző nemzetiségeknek

https://biblioteca-digitala.ro

lehetőségük legyen saját fejlődésüket követni eltérő alkatuk és a létük részévé vált általános történelmi és földrajzi keret szerint. Ez volt a fő oka annak, hogy Şaguna támogatta az erdélyi autonómiát, az arra irányuló erőfeszítéseket, hogy a fejedelemség minden tagjában „erdélyi öntudatot" ébresszenek.

A hevesebb Simion Bărnuțiu 1848. március 25-én kiáltványban válaszol az unionista magyar propagandára, amelyben először kéri a birodalomban élő románok elismerését szabad, a többivel egyenrangú nemzetként, az 1848-as forradalom kihirdetett elveinek megfelelően, s csak utána a Magyarországgal való egyesülést: „Csak miután létrejön és megszerveződik a román nemzet, az egyenlő szabadság alapján, csak azután történjen meg a föderáció a magyarokkal, a közös védelem érdekében, ahogy egy szabad nemzet és egy másik szabad nemzet között történik. Az egyenlő szabadság nélkül a románok ne menjenek bele semmilyen szövetségbe, hanem egyesüljenek azokkal a nemzetekkel, melyek elismerik és ténylegesen tiszteletben tartják a nemzetek szabadságát."

A román politikai mozgalmon belül, amely a tizenkilencedik század végén a középosztályból és a parasztságból érkező új harcosokkal bővült, két törekvés érvényesült: az egyik – amelyet a régi nemzedék képviselt, élén Ion Rațiuval – a passzivitás eszméjét hangoztatta; a másik, a szebeni Tribuna köré tömörülve – ezt osztotta Septimiu Albini, a Brote fivérek és Vasile Lucaciu – már 1893-tól azt szorgalmazta, hogy a románok hagyjanak fel a passzivizmussal, és vegyenek részt a parlamenti csatározásokban. A neoaktivizmus kezdeményezői azt kérték, hagyjanak fel az erdélyi autonómia újrakivívásáért folytatott harccal, amely a passzivizmus fő célja volt. Ennek az új mozgalomnak a teoretikusa, Vasile Goldiș egyszerű logikával fejtette ki: „Megtehetünk mindent, amit passzivitásban tettünk. Miért ne tennénk meg emellett azt, amit aktivitásban lehet megtenni?"

Az erdélyi román értelmiség vitája formálisan 1905-ben, a Nemzeti Párt konferenciáján ért véget, ahol a küldöttek többsége a következő parlamenti választásokon való részvétel mellett szavazott, lemondva a fejedelemség autonómiájának követeléséről; helyette a románok „politikai individualitásként" való elismerése és bizonyos törvényes biztosítékok szerepeltek „etnikai és alkotmányos fejlődésük" érdekében. A Román Nemzeti Párt programja legfontosabb pontjának módosítása kopromisszum volt, amelyet a román politikusok az idők nyomására tettek meg a magyar nacionalisták akciói ellenére, de a pángermán és pánszláv mozgalmak hatására. Ez a lépés, amelynek révén az erdélyi intelligencia feláldozta a dualizmus életbe léptetése utáni legfőbb célkitűzését, a nemzeti problémák megoldására egy hosszabb lefolyású tervet szánt. Ily módon az erdélyi román politikai elit kénytelen – egy olyan játszma révén, amelynek szabályait ő maga szabta meg, ám amelyet több, esetenként előreláthatatlan ismeretlen tényező is befolyásol – kilépni a régi alkotmányos és politikai szokványból, és olyan projektekhez csatlakozni, amelyek modernebbeknek és a valósághoz közelebbáló tűntek. Miután ezt a meghatározatlan változós függvényt felállították, a nemzeti autonómia kezdeményezői egyetértésre jutottak abban, hogy fejlesztésére az egész birodalom etnikumainak vagy nemzeteinek föderalizmusa a legelőnyösebb keret.

A monarchia megmentése és a nemzeti jogok biztosítása a birodalom föderalizálása révén

A legkimunkáltabb, leginkább megalapozott és érvekkel a legjobban alátámasztott föderalista tervet A. C. Popovici dolgozta ki, a nemzeti kérdés fáradhatatlan elméleti és

https://biblioteca-digitala.ro

gyakorlati kutatója, aki meg volt győződve róla, hogy a Regát határain kívüli románok nemzeti kérdésének megoldása csakis a föderalizált Habsburg Birodalom keretein belül lehetséges. Nagy-Ausztria politikai doktrínája, ahogy az Aurel C. Popovici *Die Vereiningten Staaten von Gross-Österreich* című, Lipcsében, 1906-ban megjelent dolgozatában leírja, szemben áll a dualista rendszerrel, amelyről a szerző azt írja: „kezdettől fogva magában hordozta a felbomlás csíráját". Ez a rendszer nem csupán nehezen összeillő intézményeinek felépítésénél vagy a magyarosítást bátorító szuperközpontosított bürokráciájánál fogva nem volt hatékony, hanem a politikumnak és a kormánynak a legfelsőbb instanciához való viszonyánál fogva is. Túl azonban a hatékonytalanságán, a dualizmus nem kívántnak és nehezen indokolhatónak tűnt még azok számára is, akik megvalósították: „A dualizmusnak értelme lehetett addig, amíg a legcsekélyebb remény is megvolt arra, hogy a magyarok és a németek uralmat gyakorolhatnak a két fejedelemség fölött. Vagyis addig, amíg van némi eshetősége Ausztriában a németesítés, Magyarországon a magyarosítás megvalósításának. Vagy pedig, végül, mindaddig, amíg feltételezhető volt, hogy ez a dualizmus képes legalább a magyarokat kielégíteni. Mindezek az előfeltevések azonban rég teljesen értéküket veszítették. Ezért a dualizmust sem indokolja ma már semmi."

A lemondás a dualista rendszerről, ha nem is elégséges, de szükséges feltétele volt a birodalom megreformálásának és Nagy-Ausztria visszaállításának. Aurel C. Popovici e reform megtervezésében abból a gondolatból indul ki, hogy az uralkodót meg kell őrizni az állam hatalmi központjának, hogy történelmi és tekintélyi kellékeivel legitimálja Ausztria új arculatát mind az alattvalói, mind pedig az európai nagyhatalmak előtt; ugyanis Nagy-Ausztriának az a kettős küldetése volt, hogy túléltesse a birodalmat, és hogy megóvja a délkelet-európai kisállamokat a pángermanizmus veszélyétől – ettől mellesleg A. C. Popovici nem tart túlságosan –, valamint az erősödő pánszlávizmus veszélyétől: „Bármilyen lesz Oroszország távol-keleti politikája, törekvései Délkelet-Európában ugyanazok maradnak. Megvalósulásukat csak halasztani lehet; az, hogy felhagy velük, szóba sem jön."

Nemzeti-területi autonómia és személyi autonómia

Ezzel az indoklással – amelyhez, gyakran radikális-nacionalista alapállásból, hozzáteszi a magyarországi kisebbségek számos elégedetlenségét a budapesti hatalommal szemben – javasolja a román vezető a nemzetiségi elv alapján a monarchia föderalizálását, vitába kerülve az ausztro-marxista föderalistákkal, akik a történelmi elvek alapján megvalósított föderalizmus hívei voltak. Álláspontjának védelmében A. C. Popovici az ausztria-magyarországi fajokra és nemzetiségekre vonatkozó monográfia szerzőjét, Bertrand Auerbachot idézi, aki azt írja, a leghivatottabb kormánykörök „kikezdhetetlen dogmává nyilvánították Magyarország «egységét» és «oszthatatlanságát»; csak az a kár, hogy az elnyomott kisebbségek sohasem hittek ebben a metafizikai szükségszerűségben". A román vezető hangsúlyozza, hogy a föderalista terv nem ültethető át a gyakorlatba az etnikai-nyelvi elhatárolás hiányában, amely elhatárolás viszont az anakronikus előjogok védelmezőinek ellenkezésébe ütközik: „A történelmi politikai területek helyett épp a nemzeti-politikaiakat kell megteremteni. Mindegyik nemzetiségnek egyszer s mindenkorra és világosan tudnia kell, melyek

https://biblioteca-digitala.ro

jogköreinek határai. Ez parancsoló feltétel az egész birodalmunk nemzetiségeinek állapotára vonatkozó valamennyi kérdés megoldásában."

A másik oldalon a nemzeti kérdés legfőbb ausztro-marxista teoretikusai, Karl Renner és Otto Bauer a történelmi elveken alapuló föderalizmus hívei voltak, de szintén a Habsburg Birodalom megtartásából kiindulva. Gyakorlatilag olyan „személyi föderalizmust" javasoltak, amelyben a nemzeti lét szférája (a nyelv és a kultúra) teljesen külön lett volna választva a közigazgatás és a gazdaság intézményeitől. Az ilyen típusú föderalizmus alapjánál a személyi autonómia elve áll, amely a demokratikus európai országokban a második világháború után rendkívül vitatottá vált, és amely időközben a kontinens nyugati országaiban egyre inkább polgárjogot nyert, s minden eddiginél aktuálisabbá vált. A személyi autonómia elve nemzeti szempontból heterogén tartományokban alkalmazható, ahol több nemzetiségi csoport él vegyesen. Az ezt óhajtó lakosok ily módon nemzeti affinitásuk szerint, nem pedig lakhelyük szerint társulnak, hogy együtt és teljes függetlenségben igazgassák saját nemzeti ügyeiket, az állam szerepe pedig ebben a berendezkedésben arra korlátozódik, hogy minden nemzetiség közös problémáit adminisztrálja. A személyi autonómia elve tehát nem egy adott régió földrajzi alakzatán, hanem személyes opción alapszik.

Renner és Bauer projektjei megpróbálták összeegyeztetni a soknemzetű államot a nemzetiségek önazonosságának megőrzésével. Az itt szóban forgó föderalizmus úgyszólván alapfokon nyilvánul meg, s benne együtt ölt testet a területi elv, amellyel az általános államérdek azonosul, és a személyi elv, amely a nemzeti közösségek érdekeiből fakad. Ily módon az újra megvonandó határok ügye a birodalom nemzeti alapokon történő föderalizálása esetén meghaladhatóvá vált, hiszen amint Bibó István írja a kelet-európai kisállamok nyomorúságáról szóló tanulmányában, a Habsburg birodalombeli nemzetek határai tisztázatlanok voltak: képzelt nemzeti jussán a lakosság mindegyik csoportja nagyobb területet követelt magának, mint amellyel a valóságban rendelkezett.

Aurel C. Popovici föderációs terve

A *Nagy-Ausztria egyesült államai* román szerzője számára azonban fontos volt, hogy a birodalom nemzetiségei, akár jelképesen is, a többé vagy kevésbé szubjektív határok kijelölésének minden gyakorlati nehézsége ellenére, hozzájussanak egy jelképes nemzeti államhoz. Aurel C. Popovici a történelmi-hagyományos vételtésű föderalizmus eszméjét azzal az érvvel utasította vissza, hogy a régi történelmi-politikai entitások immár nem legitimálhatták a nemzetiségek etnikai, társadalmi, gazdasági követeléseit. Ezért Popovici azt próbálja bebizonyítani, hogy csakis a nemzetiségi elvű föderalizmus a jogos: „Ezen elv igazi lényege – nálunk alkalmazva – nem a szeparatizmus, sem az irredentizmus, hanem az öntudatra ébredt népek ama törekvése, hogy autonóm politikai individuumokat képezzenek nemzeti területükön, a monarchián belül; – így hát az anyanyelvre vonatkozóan ezeknek a kérdéseknek a megoldásában nem megengedett sem egyoldalú szempontokból, sem adminisztratív intézkedésekből kiindulni. Ezeket a kérdéseket alkotmányos problémákként jellemeztük. Tehát csak az egész monarchiát érintő alkotmánymódosítás révén ítélhetők és oldhatók meg."

Az ilyen formában kifejtett nemzetiségi elv autonóm államok létrehozását irányozta elő a monarchián belül, az „egy állam, egy nemzet" premisszájából kiindulva. Eközben Karl Renner, megfogalmazva az önrendelkezés egyéni jogát, egy olyan államszervezési

https://biblioteca-digitala.ro

elvet javasolt, amelynek megfelelően a népek önrendelkezési joga – amely mindaddig a nemzetközi közjog hatásköre volt – egy társadalmi szerződés elvévé válik, amelynek önkorlátozását alkotmányos garanciák kísérik a többnemzetiségű államon belül. A nemzeti államot megalapító nemzeti függetlenség helyébe a nemzeti autonómia lép, amely szerint a népek joga, hogy önmaguk felett rendelkezzenek, az államon belül valósul meg az egyéni szabad választás joga függvényében.

Aurel C. Popovici nem állt túl messze az önrendelkezés Renner által megfogalmazott elvétől, amikor azt írta, hogy „monarchiánknak olyan alkotmányra van szüksége, amely egyfelől elismeri és szavatolja különböző nemzeteinek nemzeti-politikai személyiségét, másfelől ténylegesen biztosítja a birodalom egységét és erejét. Valós viszonyok alapján a nemzetnek el kell lehessen jutnia arra a szilárd meggyőződésre, hogy a Habsburg Birodalom az egyetlen igazi garanciája a nemzeti individualitás megőrzésének."

A nemzetek elismerése teljes mértékben összeegyeztethető az állam politikai egyensúlyának megtartásával, ha az alkotmány szabályozza együttlétezésük módját. A birodalom törvénykezése azonban hiányos volt e tekintetben, a monarchia föderalizálásának román kezdeményezője pedig tervében nem alapozott erre a törvénykezésre. „Ez a reform sohasem lesz megvalósítható parlamenti úton. (...) A Habsburg Birodalom népeinek nagy történelmi nézeteltéréseit csak egy pártatlan bíró tudja elsimítani valamennyi fél szent igazsága jegyében." Popovici felfogásában a monarchia politikai rendszerének megváltoztatását csak a császár dönthette el: „A birodalom jövőjének biztosítása érdekében túl kell lépnünk a törvényesség kicsinyes formalizmusán, hogy eljuthassunk a jog birodalmába; kénytelenek leszünk megtörni ezt a rothadt útvesztőt, hogy a birodalom valamennyi népének jogai szabadon bontakozhassanak ki. Akkor majd elmondhatjuk Clam-Martiniz gróffal (osztrák államférfi, Ferenc Ferdinánd főherceg barátja – S. F.): «mindaz, amit rendelettel a császár eldönt, kedvesebb nekem, mint amit egy parlamenti oligarchia határoz el»".

A birodalom föderalizálása tervének román szerzője megértette tehát, hogy a szabad választások még a választási törvény esetleges reformja esetén sem jelentenek kielégítő megoldást egy olyan rendszerben, amelyben a politikai szerveződés szintje nem elég fejlett. Popovici felfogása szerint a modernizálódó országokban a választások csak a megosztó és gyakorta reakciós társadalmi erők hatalmának fokozódását és a közintézmények tekintélyvesztését szolgálják, ugyanis az elsőrendű kérdés nem a szabadság, hanem az új legitim közrend megteremtése. Popovici elképzelése szerint a föderációs rendszert, a törvényhozás intézményeinek figyelmen kívül hagyásával, a császár honosíthatná meg, és a belé vetett bizalomnál és hatalmánál fogva ugyanő legitimálhatná. Ezért Popopvici egész konstrukciójának középpontjában a császár állott, a császár oldotta volna meg a nézeteltéréseket egyfelől a birodalom és az azt alkotó államok, másfelől a monarchia államai között: „A császár szent, sérthetetlen, és nem vonható felelősségre. A császár a kormányzati hatalmat (a szövetségi hatalmat) a birodalmi kormány és az annak alávetett hivatalnokok révén gyakorolja. A birodalmi kormányért annak elnöke felel. A császár nevezi ki és váltja le a birodalmi kormány elnökét, nevezi ki az elnök javaslata alapján a az összes birodalmi tisztséget és szolgálatokat, ha a törvény másképpen nem rendeli. A császár nevezi ki a különböző nemzeti államok kormányait, valamint magas rangú tisztségviselőit..."

https://biblioteca-digitala.ro

Aurel C. Popovici olyan politikai rendszert vázolt fel, amely megnöveli a császár hatalmát és autoritását. Ebben a képletben a nemzetiségeknek a császári udvar iránti hagyományos lojalitására alapozott, jóllehet a kisebbségek vezetői mind nagyobb ellenállást tanúsítottak az uralkodó eljárásaival szemben. Aurel Popovici elsősorban a császárt akarta volna meggyőzni, hogy szavának tekintélyével megváltoztathatja „a gyűlöletessé vált dualista rendet". A szövetségi nyelvnek (a németnek) és a császár pozíciójának is azért tulajdonított olyan különleges figyelmet, hogy hízelegjen a bécsi köröknek. A föderatív alkotmány Popovici által meghirdetett alapelvei szerint a szövetségi kormány a következő államhatalmi ágakat irányította volna: az igazságszolgáltatást, a törvényhozást és a végrehajtást, a 12. cikkely pedig kimondta, hogy „a birodalomban kormányával együtt a császár gyakorolja a teljes hatalmat". Úgyszintén, „a törvényhozói hatalmat a birodalomban a) a császár; b) a képviselőház; c) a szenátus közösen gyakorolja". A komponens államok rendelkeztek volna saját parlamenttel, kormánnyal és igazságszolgáltató szervekkel. „A birodalom szavatolja a nemzeti államok területét, autonómiáját, ha azt a birodalom alkotmánya és saját alkotmányuk nem korlátozza."

A. C. Popovici tervét a császár államcsínnyel valósította volna meg, tekintet nélkül a magyar, lengyel, cseh arisztokrácia tiltakozására. Popovici szövetségi tervének azonban sokkal kevesebb támogatója volt, mint ahány ellenzője. A magyar, német, szláv nacionalisták, de még a románok is, nem csupán óvatosak és szkeptikusak voltak, de eszméinek bírálatában gyökeresen antiföderalista álláspontra helyezkedtek. Popovici terve azonban teljes támogatásra talált a Ferenc Ferdinánd trónörökös körüli politikai csoportban. A főherceg rájött, hogy a birodalom nemzetei és népei közötti végeérhetetlen konfliktusok nagyfokú veszélyt jelentenek a monarchia sorsára. A dualizmus teoretikusaival ellentétben a trónörökös hitt a centralizmus és a nemzeti-területi autonómia összebékítésének lehetőségében. Noha ellene volt a társadalmi átalakításnak a parancsolóan követelt reformok útján, a főherceg beleegyezett megvalósításukba, mivel ráérzett, hogy nélkülük a politikai rendszer válságát nem lehet meghaladni.

A. C. Popovici terve elméleti elképzelés maradt, nem csupán a császár és a különböző színezetű és etnikumú nacionalisták ellenállása, de különösen legfőbb támogatója, Ferenc Ferdinánd meggyilkolása miatt. I. Károly késői föderalizációs kísérletét 1918 októberében a birodalom nemzetei visszautasították, hiszen az új politikai körülmények között már az önrendelkezési jogot és az osztrák-magyar államtól való elszakadást követelték és valósították meg. Ugyanazon év november 3-án pedig a birodalom megszűnt létezni. Eltűnése katasztrófát jelentett a dunai Európa, de egyszersmind egész Európa számára; a kialakult helyzet több problémát vetett fel, mint ahányat megoldott. Az mégis a népek megfontolt akaratának s nem csupán elkeseredésének eredménye volt, továbbá folyománya bizonyos nemzeti csoportok jogos vágyainak. Jean Bérenger *A Habsburgok története* végén azt kérdezi, vajon „tényleg szükséges volt-e Ausztria-Magyarország szétrombolása?" Válasza pedig: „Népei 1914 előtt kétségbevonhatatlanul szabadabbak voltak, mint az 1938 után felállított rendszerekben (a kommunizmus bukásáig)." A románok, szlovákok, ruténék azonban a monarchiára emlékezve félelmek és nosztalgia között ingadoznak.

https://biblioteca-digitala.ro

Irodalom:

Aurel C. Popovici, *Stat şi naţiune. Statele-unite ale Austriei Mari*, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", Bukarest, 1939; fordította Petre Pandrea; újrakiadás: Ed. Albatros, Bukarest, 1997.

George Ciorănescu, *Românii şi ideea federalistă*, Ed. Enciclopedică, Bukarest, 1996.

Keith Hitchins, *Ortodoxie şi naţionalitate. Andrei Şaguna şi românii din Transilvania, 1846-1873*, ford. Aurel Jivi, Ed. Univers Enciclopedic, Bukarest, 1995.

Memorandul românilor din Transilvania şi Ungaria către împăratul Francisc Iosif I., Nagyszeben, 1892. március 26., in *Memorandul. 1892 - 1894. Ideologie şi acţiune politică românească*, Ed. „Progresul Românesc", Bukarest, 1994.

Vasile Goldiş, *Scrieri social-politice şi literare*, Ed. Facla, Temesvár, 1976.

T. B. Bottomore, *Austro-marxism*, Clarendon, Oxford, 1976.

D. Erdstein, J. Droz, *L'Europe Centrale, Évolution Historique de l'idée de „Mitteleuropa"*, Payot, Paris, 1960.

Otto Bauer, The Nation, in *Mapping the Nation*. Ed. Gopal Balakrishnan, London, 1996.

Stéphane Pierre-Caps, Le fédéralisme personnel, in *Le Multinational. Avenir des minorités en Europe Centrale et Orientale*, Odile Jacob, Párizs, 1995.

Robert A. Kahn, *The Multinational empire. Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarcy, 1848-1918, I.-II.*, Octogon Books, New York, 1983.

Jean Bérenger, *Histoire de l'Empire des Habsbourg. 1273-1918* , Fayard, Párizs, 1990.

Bibó István, Mizeria micilor state est-europene, in István Bibó-Jenő Szűcs, *Între Occident şi Răsărit*, ford. Gheorghe Popovici, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest-Kolozsvár, 2000.

Samuel P. Huntington, *Ordinea politică a societăţilor în schimbare*, ford. Horaţiu Stamatin, Ed. Polirom, Iaşi, 1999.

Fordította: Ágoston Hugó

Marius Cosmeanu

Önmagunkon és a rosszon túl (avagy az elsőként érkező és az utolsónak maradó joga)

A Kárpátok két oldalán elterülő régiók közötti különbségeket legkönnyebben kétségtelenül az építészetben figyelhetjük meg. A mérsékelt regionalisták szerint ez egyben az utolsó érdemi különbség is, amely fennmaradt a kommunista rendszer és főképp a kései kommunizmus, a Ceauşescu-korszak utolsó évtizedében lezajlott rombolások és homogenizáló politika után. Ezzel szemben a szkeptikus regionalisták

https://biblioteca-digitala.ro

és a központosítás hívei azt tartják, hogy e különbségek „sajnos" vagy „már" megszűntek, mindenképp a múlthoz tartoznak, ha egyáltalán léteztek. Az említett eltérések oka elsősorban a történelemben és így a szóban forgó területekre hosszú időn keresztül jellemző kulturális szokásokban rejlik. Mivel e térségben a történelem, a rá való hivatkozás az identitás kialakításának szerves része és a legitimitás erős viszonyítási alapja, a közösségi életutak és az építészet közötti megfeleltetések külön érdeklődésre tarthatnak számot. Ezt igazolja az egyének közösségi (etnikai és/vagy vallási) azonosulása szempontjából kulcsfontosságúnak tartott, a hazai városokban tapasztalható szimbolikus (újra)építkezés dinamikája is (gondolunk itt elsősorban az épületekre, szobrokra, utcanevekre, zászlókra, emléktáblákra stb.).

Míg 1918 után a Nagy-Romániához csatolt területek kulturális bekebelezése során a románság sokkal inkább a városok főtereit és nem a falvakat vagy a periferikus helyeket kívánta meghódítani[1], addig 1947 után – moszkvai sugallatra – az akkori kommunista rezsim a háború előtti (azaz a modern romániai) polgári társadalmat állította be ellenségképnek, és nekikezdett az ily módon felfogott korszakhoz és társadalomhoz kapcsolható értékek, beleértve az anyagi értékek szisztematikus felszámolásának. Mindazáltal az internacionalizmussal áthatott román kommunisták nemcsak átvették, hanem folytatták is bizonyos addigi identitásépítési folyamatok elemeit. Mint ismeretes, ez a keveredés végül elvezetett a Nicolae Ceauşescu-féle rezsim nemzetikommunizmusához, avagy az úgynevezett „bürokratikus nemzetikommunizmushoz", amelyben a vezető osztálynak a lakosság homogenizálására irányuló politikájához a kisebbségi csoportok asszimilációs politikája is társult[2]. Egy képzeletbeli személyi kartotékon – B. H. Lévyhez hasonlóan – az abban a korszakban felnövő generációk is feltüntethetnék, hogy ők egy ördögi pár, a kommunizmus és a nacionalizmus édesgyermekei.

Ma ezen ördögi tapasztalat „lenyomatait" többek között az ország településein folytatott építkezések stílusában (azaz szabványosításában, az építészeti modellek és különbözőségek leszűkítésében, az épületek „racionalizálásában") érhetjük tetten. Leszámítva a még létező történelmi (fő)tereket, mindegyik város egy részét úgynevezett rurbánus (azaz se nem városias, se nem falusias) *szürke övezetté* alakították át, és ez érvényes Suceavától Turnu Severinig, Konstancától Szatmárnémetiig; mindenik városban találkozhatunk e sorozatgyártásra támaszkodó ízlés termékeivel, a szocreál épületekből felsejlő antipoétikával (mindezek láttán el lehet merengeni azon, hogy filmoperatőreink egyáltalán készíthetnek-e óriási átkozmetikázások nélkül olyan képeket, amelyek visszaadnák a korábbi évszázadok hangulatát, és hogy a romániai városokban még létezik-e olyan panoráma, amelyet ne fertőzött volna meg ennek a velejéig... orwelli korszaknak az építészete).

Az értékvesztett társadalmakra jellemzően, a kommunista rendszer építészete (ez a szószerkezet azonban már-már oximoron) még funkcionális szintre sem jutott el. Az azokban az években épített elszemélytelenített és elszemélytelenítő, jórészt csupán alvásra szolgáló tömbháznegyedek kialakította lakótér társadalmi hatásai nagymértékben hozzájárulnak a mi forradalom előtti és utáni szorongásainkhoz. Ezek a szorongások az intimitás és a szociális kényelem felszámolásától a nagyon is aktuális jó közköltségfizető-rossz közköltségfizető háborúig terjednek (vagy e „lakótelep-tudat" egyik utolsó látható jeléig, nevezetesen a fürdés utáni víz más célokra való megtartásáig...). Mert nemcsak

https://biblioteca-digitala.ro

a társadalom jellege befolyásolja a városi környezetet[3], hanem a társadalmat is befolyásolja ennek a környezetnek a jellege[4].

*

Nyelvi és kulturális értelemben az 1918 előtti erdélyi vásárok és városok túlnyomórészt magyarok voltak, a második domináns nyelv és kultúra pedig a német volt. 1910-ben Erdély 776 252 lelket számláló városi lakosságának több mint négyötöde magyar, zsidó és német volt[5]. A térség eme etnikai tagoltsága nyilván megmutatkozott a városi építészetben és a nemzeti szimbólumok használatában is. Az 1918 után elkezdett és a kommunista érában folytatódott kulturális hegemóniára épülő politika azonban megváltoztatta Erdély etnikai arányait. Igaz, hasonló átalakuláson mentek át azok a regáti városok is, amelyekben valamikor jelentős (zsidó, görög, örmény stb.) kisebbségi közösségek éltek, mint például Botoşani, Brăila és Galac.

A politikai prioritások átértelmezésének köszönhetően 1989 után a mássággal szembeni többségi előítéletekre épülő *szimbolikus nacionalizmus* városi megjelenítése valamelyest mérséklődött. Ez főképp azokon a településeken érvényes, ahol a kisebbségek száma eléri a szükséges többségi arányt, és így megakadályozhatják a nacionalista töltetű kezdeményezéseket (de elhíresült kivételekkel is találkozhattunk, mint például a Cserehát-ügy, a Honvédelmi Minisztérium és a Román Ortodox Egyház által a Székelyföldre betelepített természetellenes erődítmények vagy a kolozsvári patologikus örökzöldjei).

Az erdélyi városi terek elfoglalása vagy olyan nemzeti/identitásbeli szimbólumokkal való feltöltése, amelyek a többségi hősökre és történelmi eseményekre utalnak, az identitás megkonstruálását szolgálják. E konstrukció fő tulajdonsága az, hogy elsősorban a Másik meghatározására, a Másik szimbólumainak és reprezentációinak ellensúlyozására épül. Így Erdély és az ország többi része közötti különbségek nem annyira stilisztikaiak vagy minőségiek, mint inkább mentalitásbeliek. A történelem és az építészet közötti folyamatosan változó, átalakuló kapcsolatok Erdélyben a térség mentalitástörténetének lényeges támpontjai. Amikor a történelmi kontextus „igényelte", pontosabban fogalmazva: lehetővé tette a városi terek átalakítását (és ilyen szempontból az elmúlt másfél század kegyesnek bizonyult), ezek a változások be is következtek. Elég, ha pusztán a hivatalos vagy nem hivatalos rombolások történetére, az építésre vagy szoborfaragásra igénybe vett anyagok újrafelhasználására gondolunk, és rögtön láthatóvá válik annak az erőfeszítésnek a dinamikája, amely a különböző etnikai vagy vallási identitást városi terekbe vetíti ki. A nyolcvanas évek Demolidava-beli aplaudaciiról (szójáték: „rombolóvári tapsoló legények", Szerk.megj.) szóló anekdota nem csak a nagy Decretius által kiváltott „földmozgásokra" céloz; úgy is lehet értelmezni, mint a Másik szimbólumainak felszámolásáról szóló, kölcsönös bűnrészességgel jellemezhető korábbi évtizedekre való utalást. Példákat bőségesen találhatunk, kezdhetnénk a kolozsvári Belvedere Hotel[6] nevének Transilvania Hotellé való változtatásával, és folytathatnánk a marosvásárhelyi Polgármesteri Hivatal épületének felújításával és újrafelújításával vagy az utcanevek végtelennek tűnő – a helyi politikai hatalom megoszlásának függvényében történő – cserélgetésével.

Románia történelmi területei közötti különbségek e tekintetben tehát abban ragadhatók meg, hogy míg a Regátban (Ókirályságban, szerk.megj.)a városi terek

https://biblioteca-digitala.ro

identitásépítő funkciója ugyanazon (többségi) értékrendszeren belül, más rendszer(ek)re való belső viszonyulás nélkül valósult meg, addig Erdélyben ez az igyekezet óhatatlanul vagy nyilvánvalóan a Másik figyelembevételét feltételezi, ugyanis ebben a kulturális térben ez a fajta viszonyulás a felek önmeghatározásának része. Ha egyszer valaki a nemrég lezárult évszázad erdélyi mentalitását és ennek interetnikus kapcsolatokra történő hatását szeretné vizsgálni, mindenképp fontos elemként kell majd figyelembe vennie a Másik ilyenfajta elgondolásának városi terekbe való kivetülését. A múlt feldolgozása azonban továbbra is hiányos, mert nehézkes a történelemtől való elszakadás, és minduntalan azok az aspektusok kerülnek előtérbe, amelyek inkább növelik, mint csökkentik a társadalmi távolságokat, illetve a közösségek közötti kommunikáció esélyét.

A nacionalista láng jelenlegi, többségi éltetői a saját történelmük vagy a Másik történelmének kollektív képzeteit emlékezetkieséssel nem vádolható emlékképek segítségével veszik elő és forgalmazzák. Jelmondatuk mintha az lenne: *Ha rossz nincs, semmi sincs!* A dolgok ily módon történő szemléletének pszichikai alapja nem különösen bonyolult. Ugyanis nem könnyű lánglelkű román patriótaként Brassó, Kolozsvár, Nagyszeben vagy Nagyvárad történelmi főterein sétálni – hogy csak néhány szembeötlő példát említsek – anélkül, hogy utol ne érne valamilyenfajta identitásbeli szédülés. Ezeket az állapotokat valahogy kompenzálni kell, meg kell mutatnod, hogy nagyfiú és identitás szempontjából felnőtt vagy. Ennek eredményeként felállítasz, vagy ahogy az amerikaiak mondanák, „odaerektálsz" néhány szoborszerűséget, felásod a Másik szimbólumainak környékét, tökösre fested a padokat, ha kell, a kóbor ebeket is, és mint egy becsempészett Big Ben, pontos órákban bejátszod Iancu dalát a járókelők számára stb. Az egész egy tökéletesen működő panoptikon.

Az enyhülő körülmények ellenére a másik oldalon – valamiképpen szimmetrikus módon – az erdélyi/romániai magyarok, főképp vezetőik által, a pánikkeltés stratégiáját követik. A jórészt az idősek, a falun vagy félvárosi körülmények között élők körében legitimitásnak örvendő RMDSZ politikai elitje a városi terek kezelésének szintjén sokkal inkább a többség ténykedéseire válaszol, minthogy természetes, vagy ha úgy tetszik, etnikai polgári magatartást tanúsítana. A gond itt nem a legitimitással önmagában van, hiszen ezt társadalmilag meg lehet érteni: mivel a magyar közösség is egy új szakaszba került, szükséges elmagyarázni, tisztázni a fiatalok számára, átadni nekik a közösség történelmi ismereteit, hiszen csak így valósulhat meg egyfajta újra-összekapcsolás[7] (re-link) a múlttal. A gond véleményem szerint inkább e cél megvalósítása során használt mechanizmusok természetében és arányaiban keresendő. És ez érvényes a többség számára is.

Az RMDSZ-vezetők e stratégiája által két diszfunkcionalitás jelentkezik. Először is, gyakorlatilag teljesen mellőzött a mai erdélyi magyar fiatalok véleménye, és ezáltal a múltból öröklött *in-group/out-group* különbségtevés folytatódik a velük egykorú románokkal szemben is. Paradox vagy nem paradox módon e fiatalok között sokkal több az átjárás, mint az idősebb, „bécsi" nemzedékek esetében (ez köszönhető a globalizációnak, megfigyelhető a karrierek megtervezése vagy a szakmai érdeklődések, a kulturális, zenei modellek, a divatkövetés, más érdeklődések stb. szintjén is). A magyar fiatalok Budapesten keresztül történő szocializációja újabban háttérbe szorul, vagy csak kiegészítő jellege van. A budapesti modellek átvétele (értsd: Magyarország mint viszonyítási társadalom a határain túl élő magyarok számára) – ha még egyáltalán létezik – egyre inkább veszít

https://biblioteca-digitala.ro

fontosságából a korábbi időszakokhoz képest. Ennek oka, hogy a budapesti változások ritmusa és kulturális orientáltsága is gyökeresen megváltozott, a magyar főváros – Prága mellett – talán a leginkább nyugatbarát főváros a posztszocialista térségben. Az erdélyi magyar fiatalok a nyugati modelleket manapság mondhatni „közvetlenül tiszta forrásból", a budapesti szociokulturális szűrő nélkül Nyugatról veszik át, ám ha ez mégis Magyarországon keresztül történik, nem érzékelnek lényeges eltérést a nyugati (szub)kulturális mintáktól. Sőt, a jelenség látszólag cinikus vetületéhez tartozik, hogy szocializációjuk bizonyos vonatkozásokban bukaresti modellek alapján történik. Ceauşescu nyilván ujjongana ennek hallatán (ám biztos vannak, akik megteszik helyette...). E folyamat eredményeit könnyen kikövetkeztethetjük a magyar fiatalok ízlésvilágából, egymás között folytatott beszélgetéseikből. Az talán még elfogadható, hogy például Natalia Oreirónak ugyanakkora sikere van Kézdivásárhelyen, mint Bukarestben, de attól tartok, ugyanez érvényes mondjuk *Andre*, a *B.U.G. Mafia* vagy az *Adrian copilu' minune* és az *L.A.* esetében is, nem beszélve a román popzene „magaskultúrájához" tartózó együttesekről (például a *Direcţia 5* vagy a *Taxi*). Mikor egyszer egy székelyföldi, igencsak látogatott diszkóba betévedtem, nem kis meglepetésemre a magyar fiatalok tökéletesen jól érezték magukat és lelkesen táncoltak az igazi, „tősgyökeres" román *rave, house* és *hip-hop* zenének számító dalokra. És nem hiszem, hogy ez csak elszigetelt eset lett volna. Ha valaki kétkedik mindebben, elég, ha egyszer belehallgat a magyar többségű városokban működő kereskedelmi rádiók zenés kívánságműsoraiba, hogy megállapítsa, milyen magas arányban kérnek román számokat a magyar fiatalok.

Igényeiket és elvárásaikat kielégítő alternatív modellek hiányában a magyar fiatalok másfelé orientálódnak, és másféle megnyilatkozási formákat keresnek. Most nem részletezem, hogy ez milyen mértékben természetes vagy nem természetes jelenség. És azt sem hiszem, hogy emögött gazdasági okok állnának, hiszen az erdélyi magyar magánszféra legalább annyira dinamikus, mint az ország többi részén működő. Sokkal inkább hiszem, hogy itt a prioritások mások (amit az erdélyi és bánsági vállalkozók esete is igazol, akik labdarúgásba nem fektetnek be). A magyar fiatalok számára felkínálható alternatív, pragmatikus politikák, pontosabban ezek hiánya, még okozhat hosszú távon és nem csak kulturális téren egy-két meglepetést az RMDSZ vezetőségének (ezért például a legutóbbi helyhatósági választásokon tapasztalt gyergyószentmiklósi és székelyudvarhelyi fiatalok „disszidens" magatartását nem kellene leszűkíteni az azonosságtudat szolidaritásának csökkenésére). Ráadásul a két közösség viszonyát hosszasan és egészségesen elősegítő elképzeléseket anélkül lehetne ráépíteni a román és magyar fiatalok eme kulturális hasonlóságára, hogy bármelyikük etnikai komponense meggyengülne. Mint ahogy korábban említettem, a történelem mostanig bátorított formája polarizációhoz vezet. Talán meg kellene találni, hiszen léteznek, azokat a narratívákat, amelyek normalizálnák ezeket a viszonyokat. A történelmi diskurzus pozitív értelemben is használhatná a többes szám harmadik személyt – mindkét oldalon.

Ebben az összefüggésben a modern paradigmába való bezárkozás a magyar fiatalok részéről közömbösséget és érdektelenséget vált ki mind az RMDSZ legitimáló diskurzusával szemben, mind a szervezetnek a közösségi történelemhez való visszakapcsolási kísérleteivel szemben. Ez kihathat a „mai fiataloknak" az erdélyi magyar közösségbe való szélesebb értelemben vett integrációjára is. Visszatérve eredeti

https://biblioteca-digitala.ro

gondolatunkhoz, a városi terek felosztása és átalakítása során az államférfiak(!), nemzeti költők vagy más történelmi személyiségek iránt megmutatkozó túlzott figyelem (mint valami új keletű felvilágosodás) a többségi nemzet ama mentalitásával mutat alapvető hasonlóságokat, amelyet gyakran és jogosan éppen a magyar kisebbség szokott bírálni. A kérdések ekképpen történő kezelése azt igazolja, hogy a városi terek szimbolikus felosztása esetében (is) zérus összegű játékkal állunk szemben.

*

Mivel jobban ismerem, példaként Marosvásárhely esetét fogom a továbbiakban tárgyalni. A város nem is oly rég csinos és virággal teli képét manapság bizonyos értelemben beárnyékolják az „interetnikus konfliktusokra" vagy a „kétnyelvű táblákra" történő hivatkozások. Természetesen jogosan – mondhatná egy nyílt gondolkodású és érzelmileg semleges ember. Nyilván léteznek pozitív dolgok is, a város lakói számára a legkézzelfoghatóbb és legaktuálisabb „tipikus", illetve – magatartás és mentalitás szempontjából – már-már „banális" példáját a román labdarúgó-válogatott edzője, Bölöni Laci szolgáltatja (ő mindenképp pozitív példa marad, függetlenül a Magyarországgal még sorra kerülő mérkőzések kimenetelétől).

A település összes eddigi elnevezései – a régi Novum Forum Sycolorumtól kezdve a mai Marosvásárhely, Tîrgu-Mureş vagy Neumarktig – valamilyen módon a vásárra mint tevékenységre és térbeli elhelyezkedésre utaltak. Ez viszont néhány évtizeddel ezelőtt, a Ceauşescu-rendszer betelepítései következtében megszűnt. A város lakossága ugyanis 1956 és 1977 között gyakorlatilag megkétszereződött, és e gyors változásokkal egy időben átalakultak etnikai és vallási arányai is (a demográfiai változásokat lásd a mellékelt két táblázatban). Mindez azonban mesterségesen történt, hiszen az idevágó szakirodalom szerint a városok általában nem véletlenszerűen növekednek és fejlődnek, hanem a földrajzi, társadalmi, gazdasági vagy pénzügyi környezet előnyös feltételeire adott válaszoknak megfelelően. A centralizált ellenőrzéssel jellemezhető egypártrendszer idején nem mehettek végbe természetes, azaz a korábbi, helyi társadalmi feltételekre épülő folyamatok.

Így az előbb említett két évtized során a marosvásárhelyi terek felosztása sem spontánul, a történelmi fejlődésnek megfelelően, hanem a kor szellemének megfelelően történt, tervezett módon. A lakosság etnikai tagolódása, a román és magyar közösségek inkább párhuzamos, semmint összetartó léte a városi terek elrendeződésében is visszaköszön.[8] Az elkülönülés tehát nemcsak a kereskedelmi vagy politikai szférában, hanem a városi mintákban, az identitás közterekre való kivetítésének szintjén is létezik. Minden városnak elkészíthető az eltérő, akár ellentétes társadalmi jellegzetességeken alapuló térképe. Marosvásárhely esetében ezek az elkülönülések gyakran etnikai vonalak mentén történnek. Míg a magyarok a még valamennyire létező helyi *status quo*-t szeretnék megőrizni, és ennek megfelelően a történeti Erdélyhez tartozó város képét újra kialakítani, addig a románok – a fejlett országokba érkező elsőgenerációs bevándorlókhoz hasonlóan – az általánosabb nemzeti szimbólumokat használják. A különbség tehát a nosztalgiák eltérő formáiban van, és nem abban, hogyan látják azokon keresztül a város jelenét.

Egy olyan korban, amikor a számítógépek nevetségessé teszik a memóriát, az emlékezet marosvásárhelyi közterekben fizikai – mert tapintható, látható – alakzatokban való „klónozása" vagy „szimulálása" a két fél közeledésének kölcsönös elutasítását sugallja. Egy ilyen feles társadalomban (ahol a románok és magyarok aránya körülbelül

https://biblioteca-digitala.ro

50-50 százalék) a versengés – hogy egy divatos televíziós játék kifejezését használjam – nem szolgálhat „mentőövként", hanem virtuális, földalatti formákat ölt, míg a társadalmi együttműködés háttérbe szorul. Röviden, mindkét közösség frusztrációra és agresszióra[9] okot adó tényezőként értelmezi a másikat, és visszazuhan egy olyan múlt emlékvilágába, amikor még többségi volt, vagy zavartalan társadalmi feltételek közepette élt: a magyarok a helyi, a románok pedig a nemzeti történelembe menekülnek. Marosvásárhelyt látszólag egyre kisebb mértékben gondolják magukénak az ott lakók. Az azonosulás szintjén a magyarok úgy érzik, a város már nem az övék, a románok pedig azt, hogy még nem az övék.

Egy város építészeti jellegzetességei és terei a különböző társadalmi csoportok harcának és konfliktusainak kifejeződései.[10] Másképp fogalmazva, a városi környezet az egymással versengő társadalmi erők szimbolikus és térbeli helye. A városi tér átstrukturálásának konkrét szinjén a helyi politika és a történelmi visszatükröződés egymást feltételezi. A kollektív emlékezet *lifting*-jei (mint ahogy írásom elején említettem: a templomok, utcanevek, szobrok, emléktáblák stb.) Marosvásárhelyen különös dinamikával rendelkeznek, és e közösségi nekibuzdulás[11] 1989 utáni elterjedésének megvannak a maga sajátosságai is. Egy szobor felállítása például az „ellenfél" hallgatólagos beleegyezésével történik, ami azt jelenti, hogy majd ő is elkészítheti a maga szobrát. Ez még akkor is így történik, ha más és más helyi jelentőségű és politikai irányultságú személyiségekről van szó (mint például Antonescu marsall és Bernády, a város volt polgármestere).

Marosvásárhely esztétikája már régen nem csábító, és ma inkább elgondolkodtatja, mint magával ragadja az embert. A járókelők itt ma már nem találnak múzsákat, szenteket ábrázoló szobrokat, artézi kutat vagy valamilyen absztrakt alkotást; és nem láthatnak olyan szobrokat sem, amelyek a városnak hajdan varázst adó nagy névtelenek emlékét idézik fel. Ellenben megnézhetik az ismeretlen katona, a többé-kevésbé romantikus költők vagy az alternatívaknak egyáltalán nem nevezhető történelemtankönyvekben szereplő hősök szobrát. (A második világháború előtti – identitáskreálástól át nem hatott – építészet a kommunista időszak termékeivel szemben talán éppen azt sugallja, hogy a század első felének építészei legalább tudták, hogy európai kontextusban kik vagyunk, illetve hol vannak a korlátaink – vessük össze például a neobarokkos Peleş-kastélyt a Nép Palotájával vagy a majdani Nép Katedrálisával).

A szimbolikus területek elválasztóvonalainak köszönhetően Marosvásárhelynek ma két központja, két *axis mundi*ja van. A két központ azonban nem úgy különül el, mint ahogy az másutt történni szokott, azaz az egyik kulturális-történelmi, a másik pedig a pénzügyi központ. A mi esetünkben a két főtér a közösségi elkülönülés eredménye: egyrészt van egy „magyar" központ, ez magában foglalja a Petőfi teret (ez az a hely, ahol a magyar forradalmár annak idején beszédet tartott a helybelieknek), amelyet a városnak arcélt adó egykori polgármester, Bernády György szobra ural, továbbá ide tartozik egy övezet, amelyben többek között Borsos Tamás szobra, a középkori vár és a református és római katolikus egyházak épületei találhatók. Másrészt létezik egy „román" központ is, ahol Nicolae Bălcescu és a város egy másik korábbi polgármesterének, Aurel Dandeanak a szobra, a görög katolikus egyház épülete, a Grand Hotel, a (Brâncoveanu-stílusban épült) jelenlegi Városháza, valamint néhány, a

https://biblioteca-digitala.ro

nyolcvanas években készült épület áll. Mivel ez a tér még „nincs befejezve", sokkal eklektikusabb, és kevésbé egységes, mint a „magyar főtér". A két terület között található a város tényleges, történelmi főtere (a jelenlegi Rózsák tere). A téren található sétány (a valamikori vásárok tényleges helye) két oldalán végighúzódó korabeli vagy újabb épületek olyan viszonylagos építészeti sokféleséget mutatnak, amely igazolja a város folyamatos nyitottságát a különböző építészeti irányzatokkal és stílusokkal szemben. Etnikai értelemben ez a sokféleség az egyes időszakokban tapasztalható sajátosságra való törekvés képét mutatja. Ennek „pillérei" a Kultúrpalota, a (múlt század elején épült Városháza) jelenlegi Prefektúra és a római katolikus templom és egyház épületei, illetve (az 1928-ban épült) ortodox templom és a (hetvenes években, az egykori Ferences-rendi templom helyén felhúzott) Nemzeti Színház. Ezt az építészeti együttest egészíti ki Avram Iancu, a (kommunista időszakban felállított) ismeretlen katona, valamint (az 1989-ben felavatott) Romulus és Remus szobra.

A marosvásárhelyi történelmi főtéren a különböző korszakokban végrehajtott építészeti „át- és beültetések" dinamikája korábbi eredetű. Valamikor ebben az övezetben más szobrok (Kossuth, Bem tábornok, majd Sztálin), artézi és éneklő kutak (gondoljunk csak a Bodor Péter-féle nagyszerű mérnöki ékszerre, amelynek másolata ma történetesen a budapesti Margit-szigeten található) és székely kapuk is álltak. A tér környező utcáinak névváltozásai is sokatmondóak. Hajdan Kossuth Lajos, Hunyadi és Rákóczi Ferenc (ma Călăraşi, Mihai Viteazul és Avram Iancu) utcák voltak, a második világháború idején Hitler tér (ma Bolyai tér), 1989-ig pedig Lenin (ma egyébként Forradalom) utcát is találhattunk. És még nem is említettem a trikolórok tömegét, a kétnyelvű táblák hírhedt harcát stb. Valószínűleg nincs is rá szükség...

Jegyzetek:

1. Irina Livezeanu, *Cultură şi naţionalism în România Mare. 1918-1930*. Bucureşti, Humanitas, 1998. Az állatvilágban is előfordul, hogy egy tóban bizonyos halfajták, rovarok vagy más szervezetek közötti harc azzal ér véget, hogy a legerősebb faj elfoglalja a központi részeket, a többieket pedig arra kényszeríti, hogy a szélső területeken éljenek. Ez a felosztás mindaddig változatlan marad, amíg egy másik, erősebb faj meg nem szerzi a központi részeket.

2. Matei Dogan és Dominique Pellasy, *Cum să comparăm naţiunile*. Bucureşti: Alternative, 1993.

3. Manuel Castells, *The City and the Grass Roots: A Cross-cultural Theory of Urban Social Movements*. London: Edward Arnold, 1983.

4. Edward T. Hall, *The Hidden Dimension*. New York: Anchor Books, 1996.

5. Sabin Manuilă, *Aspect démpgraphiques de la Transylvanie. La Transylvanie*. Irina Livezeanu (id. mű).

6. A (bécsi) Belvedere palota ugyanis az a hely, ahol 1940-ben aláírták a Bécsi Döntést (vagy Diktátumot).

7. Peter L. Berger és Thomas Luckman, *Construirea socială a realităţii*. Bucureşti: Univers, 1999.

8. Úgy gondolom, szükséges megjegyeznem, hogy a „városi tér" kifejezés itt nem a legmegfelelőbb, és használata óvatosságra int, ha figyelembe vesszük, hogy e kifejezésnek a szakirodalomban milyen jelentései léteznek. A szakirodalomban ugyanis a város és a városi életmód olyan települések alapján fogalmazódott meg, mint például Chicago, London vagy New Delhi. Ezekhez képest Marosvásárhellyel és az összes román várossal kapcsolatban jó esetben is

https://biblioteca-digitala.ro

csak... városias terekről beszélhetünk. A román városi tereket alapvetően nehéz a városszociológia vagy antropológia fogalmaival leírni. A volt KGST-országok városainak kommunista időszakban történt központi tervezésen, a magántulajdon felszámolásán, a társadalom családra és nem egyénre való leszűkítésén, stb.-n alapuló átalakulásait a nyugati szakemberek külön témaként kezelik. A városok fejlődésének Kelet/Nyugat dualitásán alapuló tényezőit figyelembe véve (pl. közösség/egyén, állami szféra/magánszféra, egalitarianizmus/sokféleség) a nyugati szakkönyvek külön fejezetekben tárgyalják a volt szocialista országok városi jelenségét.

9. Bodó, Cosmeanu, Mátéffy és Mărginean, Alter/Ego tîrgumureşean, in: *Altera*, 1995/1.

10. Castells, id. mű.

11. 1989-től Marosvásárhelyen 7-8 szobrot és ugyanannyi templomot emeltek (beleértve a be nem fejezetteket is).

Fordította: Papp Z. Attila

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Egyéb (össz.)	Zsidó, jiddis	Roma	Ukrán	Szerb	Szlovák
1850	7855	472	6488	241	654	202	285	-	-	-
1880	12883	677	11370	524	312	-	144	-	4	11
1890	14212	669	12785	442	316	-	436	-	5	19
1900	19522	1864	16705	686	267	-	-	-	2	72
1910	25517	1717	22790	606	404	-	-	2	17	32
1920	30988	3947	23178	446	3417	3246	-	-	-	-
1930	38517	9795	22387	632	5703	4828	400	55	18	36
1941	44933	1756	42087	378	712	514	114	7	6	11
1948	47043	11007	34943	72	1021	762	-	-	-	-
1956	65194	14623	48077	263	2231	1843	208	4	11	13
1966	80912	22254	57144	436	1078	769	129	7	9	17
1977	127783	44491	81234	773	1285	514	604	10	9	9
1992	161216	74549	83239	554	2874	155	2597	14	5	6

Év	Összesen	Ortod.	Gör. kat.	Róm. kat.	Reform.	Evang.	Unit.	Izraelita	Egyéb (össz.)	Bapt.	Pünk.	Advent.
1850	7855	38	432	2051	4893	175	64	202	-	-	-	-
1857	9263	60	396	3068	5205	203	94	236	1	-	-	-
1869	12678	157	636	3752	6864	263	219	773	14	-	-	-
1880	12883	197	621	3757	6784	335	304	847	38	-	-	-
1890	14212	172	741	4002	7530	391	346	1024	6	-	-	-
1900	19522	1033	1352	5532	8915	556	470	1658	6	-	-	-
1910	25517	761	2222	7220	11282	604	667	2755	6	-	-	-
1930	38517	4501	5286	8029	13534	690	1024	5193	260	39	-	82
1941	44933	838	2433	13127	20122	779	1837	5693	104	43	-	-
1992	161216	68156	4822	24643	53483	559	4508	154	4891	350	885	888

https://biblioteca-digitala.ro

Szőcs Géza

Kommentárok a nemzetfogalomhoz

I.

A nemzet: sok halott ember. Úgy tűnik, az ő akaratuk irányítja élő férfiak és nők egy-egy csoportjának az életét; akaratukat, céljaikat, reményeiket, egyszóval: sorsukat.

Kik ezek az élők? És kik a halottak? Kijei egymásnak?

Könnyű belátni egyébként, hogy a halottak többen vannak, mint az élők – sőt, egyre többen lesznek. Vajon a honalapító, nemzetalapító, nemzetfenntartó, nemzetmegmentő atyák és anyák által megfogalmazott és hordozott imperatívuszok, értékrendek, ethoszok érvénye örök-e, vagy valamikor lejárnak? A kötelező minták, paradigmák, kánonok – amelyek rendszere meghatározza az identitást, így a nemzeti identitást is – meddig maradnak kötelezőek?

A nemzeti értelemben vett identitásnak is – mint mindeniknek – két kulcsa van.

Egyik az azonosulásé.

A másik az azonosításé.

Az azonosítás és azonosulás alapjául szolgáló ismérvek, jegyek, *differencia specificák* hordozzák a holtak akaratát. Ám a nemzetkonstituáló tényezők komplex halmazából vegyünk csak szemügyre egy-két fontosabbat – például a nyelvet vagy az erkölcsöket.

Azt a nyelvet beszéljük-e, amit őseink?

Annak az értékrendszernek megfelelően élünk-e, amelyet őseink követtek? Amelyért éltek, küzdöttek, dolgoztak, olykor haltak is?

Olyanok vagyunk-e, amilyennek őseink akartak bennünket?

Nem. Nem olyanok vagyunk.

Pedig hát – mióta a nemzet nemzet – az ősökre való hivatkozással történik minden.

Ám azt állítani, hogy közelebbről megismerve bennünket, Szent István vagy Mátyás király boldogan kiáltana fel: éppen ilyennek képzeltem őket!, az önhittségi vonatkozásokról itt most nem is szólva – körülbelül olyan, mint vaktában belelőni egy erdőbe, majd megkeresni a ki tudja melyik fa törzsébe fúródott golyót, és kijelenteni: lám csak, milyen pontosan célzok én – hiszen éppen ide akartam lőni...

Nem, nem olyanok vagyunk, amilyennek őseink elképzeltek. Viszont ha nem is olyanok, de azok vagyunk, ami az ősöknek a legfontosabb volt: utódok vagyunk. Utód-tudattal, az elődök iránti elnéző respektussal, hibáik, mulasztásaik és bűneik jóvátételének szándékával, erényeik és legkiválóbbjaik büszke emlegetésével. Ez a nemzet.

Az utód-tudat persze nem jelent közvetlen leszármazás-tudatot is egyben.

Sokan más ősöktől származnak, máshonnan kapcsolódtak abba a *kontinuum*ba, amit magyarságnak nevezünk. Füst Milán a Libanon cédrusára hivatkozik, „mert onnan vándoroltam egykor erre" (A magyarokhoz) – mások az Ararát tövéig, a teuton-erdők

https://biblioteca-digitala.ro

mélyéig, a szláv őshomályig, a báránykás román tájakig vagy az ázsiai sztyeppékig követhetnék vissza felmenőiket. Mi fogja mindezt össze? Egyszerűen egy nyelvtani szerkezet, amit többes számnak nevezünk?

A legvadabb fajvédők sem képzelik már, hogy egy vérségi alapon, születésileg (natio) vagy fogantatásilag (nemzet), egyszóval genetikailag definiálható fogalommal volna dolgunk. (Az Izland-szerű kivételekről alább.) Ha már a nemzetséget vesszük alapul mint a nemzetet hordozó képletet, akkor már inkább egy szuper-családot kell elképzelnünk, ahol a számtalan máshonnan érkezett családtag mint vő vagy meny integrálódik, épül be, olvad be, asszimilálódik évszázadokon keresztül a famíliába, melynek végül neve megmaradt ugyan, de a névadó ősök legfönnebb egy-két ezreléknyi hányadban vannak jelen az x-edik generáció genetikai állományában.

Akkor meg hogy lehet, hogy az egy-két ezreléket kitevő néhány ős által megfogalmazott hajdani célok és értékek rendszere képes volt integrálni – beszéljünk most a magyarokról – több mint ezer éven keresztül a közelebbi és távolabbi vendégek, jövevények, barátok és ellenségek újabb meg újabb hullámait? Ilyen értelemben más-e a nemzet, mint egy eszme – mint egy meder, amelyben a legkülönbözőbb gének, erkölcsök, álmok, szándékok fogalma zúdul a messzeségbe? A magyar költészet erről szóló legismertebb sorait József Attila írta (A Dunánál), a szívében kavargó kun, székely, török, tatár, tót, román vérről és arról, hogy egykori győzők és legyőzöttek az ő személye által kötnek – nevezzük így –: *pax pannonicát*.

Évekkel ezelőtt néhány politikus meg akart semmisíteni. A dologban nem az volt az érdekes, hogy egytől egyig magyarok voltak, hanem az, hogy ráadásul egy olyan szervezet vezetői voltak, és úgy is léptek fel, mely szervezet az erdélyi magyarok politikai, kulturális és egyéb érdekeinek képviseletére alakult – s amely szervezet kiépítésében és vezetésében korábban magam is részt vettem.

Akkor, abban a helyzetben – mikor, mondjuk így, lemészároltatásom eldöntetett, sőt el is kezdődött – jó néhány román értelmiségi állt ki mellettem. Majdnem azt írtam: jó néhány román barátom; de azelőtt ezek nem mind voltak barátaim, némelyiket nem is ismertem.

Akkoriban töprengtem el a következőkön: ha egy magyar érdekek védelmére létrejött szervezet a magyar érdekek nevében megteheti ezt egy magyar költővel, egy olyan politikussal, akinek politikai pályáját közismerten és kizárólag az erdélyi magyar közösség jogvédelme határozta meg, s ha e magyar költő védelmében román költők, festők és matematikusok lépnek fel: akkor ki kicsoda ebben a történetben? Hogyan határozhatók meg az erkölcs, a politika és a nemzeti hovatartozás ismérvei és törésvonalai? Az ugyanis rögtön világos volt számomra, hogy ami engem illet, én nem tartozhatom egy olyan közösséghez, amelynek képviseleti szervezete úgy és azáltal kívánja védeni az illető közösség érdekeit, hogy – ezek nevében – engem el akar pusztítani.

Persze, számtalanszor előfordult már, hogy politikusok egy közösség nevében ágáltak, anélkül hogy a közösség érdekeit vagy akárcsak véleményét képviselték volna.

Az abszurd itt az volt, hogy az én nevemben kívánnak fellépni ellenem – a nemzetre való hivatkozással. Nekem mint magyarnak az az érdekem, hogy kivégezzenek; s ezt az a szervezet fogalmazza meg, amelyet én magam is megbíztam azzal, hogy az érdekeimet képviselje.

https://biblioteca-digitala.ro

Hiszen ez a vadállati a történetben, ezért is mesélem itt el. Ha nem lenne meg ez a dimenziója, a történet egyszerű és megszokott politikai leszámolási história lenne. Ami tehát az én érdekeimet – és nem mellesleg a morális értékszempontokat – illeti, a tény az, morfondíroztam, hogy ezeket néhány román ember igazabbul képviseli, mint egy egész (az én érdekeim védelmére létrejött) szervezet. Igaz, hogy nem mint románok teszik ezt – viszont a szervezet mint magyar szervezet akar engem megsemmisíteni.

Tény, hogy magyarok is kiálltak mellettem. Ám vajon abban a mértékben, amelyben román barátaim mellém álltak, vajon nem váltam-e magam is közéjük tartozóvá? Még akkor is – ismétlem –, ha fellépésüket nem nemzeti szempontok motiválták? Akkoriban azt írtam: ha választanom lehetne – persze nem lehet –, százszor szívesebben élnék egy olyan világban, amelyet román barátok népesítenek be, mint egy olyanban, amelyet magyar ellenségek.

Ez a következtetés persze nem azonos a nemzetváltás szándékával; ám átvezet ehhez a kérdéshez; hiszen például az Amerikában előző nemzeti identitásukat feladó milliók jelentős része alighanem olyan sérelmeket vitt át magával az óceánon, amelyek érthetővé teszik a gyors azonosságváltási késztetést.

A valóban sokszor rejtélyesen hatásos magyar asszimiláció titkát sokan próbálták megfejteni. Ám sem a kényszermagyarosítás, sem az érdekmagyarosodás elmélete nem ad teljes választ bizonyos kérdésekre. A Petrovics és a Hrúz ősök – ez igen valószínű – nem olyannak képzelték és akarták az unokát vagy dédunokát, mint amilyen lett; eddig ez rendben van, éppen ezt fejtegetjük. Ám hogy a szerb és szlovák ősök leszármazottjából – még akkor is, ha a maguk felmenői közt akadhattak magyarok a nagy Kárpát-medencei olvasztótégelyben – szóval, hogy a Petrovics-Hrúz keveredésből hogyan születhetett meg a *par exellence*, a szimbolikus, a jellegzetes magyar géniusz, erről csak romantikus feltevéseink vannak. Idézzünk egyet találomra, mondjuk Jókai Mórtól, aki annak magyarázatát keresi, miként hasonulhattak egyes magyarországi német urak a magyarokhoz a legmarkánsabb tipológiai jegyek mentén. Figyelem, valóban romantikus idézet következik:

„Van valami bűverő Magyarország földében, ezekben a növényekben, mik a szabadság vértanúinak poraiban gyökereznek, a férfiak bűvös kézszorításában, a hölgyek igéző tekintetében, a lélekkel tele levegőben, a szabad pusztában, a multak általános fájdalmában s a nemcsüggedés férfierélyében, a dalban és szerelemben, melytől az idegen, kinek kedélye nemes, rövid időn a leglángolóbb hazafivá alakul át. S ez nem hízelgés se magyarnak, se idegennek. Ez való. Ez statistica." (Jókai Mór: *Párbaj Istennel*)

II.

Térjünk most vissza a nyelvtani többes jelhez mint közösség-konstituáló eszközhöz.

Egyszer, sok éve, barátomnak szóló képeslapot címeztem meg, így: Lázok Jánosék. Egy román ismerősöm, ezt látva, rámkérdezett: miért csak Lázoknak címzed? Hiszen a többieknek is szól az üdvözlet az évfolyamról, nem?

De hiszen oda van írva az is, hogy a többieknek – feleltem.

Hová?

Hát ott van az a k betű a végén.

És ez azt jelenti, hogy a többiek is? – kérdezte, az analitikus nyelveket beszélők első magyartanulási sokkjával hangjában. Egy *k* betű?

https://biblioteca-digitala.ro

Igen, ez azt jelenti, feleltem. Miért, azt normálisnak tartod, hogy egy-két *i* hanggal egy románból húszmilliót tudsz varázsolni? (Român, români, românii – román, románok, a románok.)

Ismerősöm nevetett, én pedig azóta sem tudom: tényleg, vajon normális dolog-e, hogy egy-két messzi múltból örökölt és soha újra nem gondolt nyelvtani struktúrára támaszkodva, megengedjük magunknak a legsúlyosabb társadalmi következményeket hordozó két legperverzebb szillogizmust: a hamis általánosítást és a hamis azonosítást.

Vagyis: pusztán a többes jelre támaszkodva, olykor valós, olykor hamis ismeretekből kiindulva olyan feltevésekig, következtetésig, ítéletekig jutunk el, amelyek egy nyelvi vagy bármely más jegyek alapján meghatározható közösség minden (vagy legtöbb) tagjára kiterjesztik a közösség egy-két tagjával kapcsolatos valós vagy hamis ismereteinket. „EZT TI CSINÁLTÁTOK!"

E töprengések, amelyek főként a hovatartozás kérdését feszegetik, a sajátunkét meg a másokét, elsősorban a Nyugat-Európában kialakult modern nemzetfogalommal kapcsolatosak. De érvényesek bármely – nyelvileg, etnikailag, vallásilag stb. – jól elkülönülő csoporttal, illetve a csoport-konstituáló faktorok meghatározásával kapcsolatban.

Két szomszédos pápua törzs konfliktusainak hátterében ugyanúgy az azonosulás és azonosítás, a valós és hamis, de partikuláris tények általános szintre emelése áll – ha nem is mindig, de legtöbbször –, mint a balkáni háborúkénak.

S ha valaki erre azt felelné: a háborúkat gazdasági érdekekért szokták vívni, esetleg ideológiai (pl. vallási stb.) okokból, ezzel én is egyetértek.

Ám ahhoz, hogy az ellenséget azonosítsuk, az szükséges, hogy különbözzön tőlünk, másféle legyen, mint mi. Ez még polgárháború esetén is, az egyazon nemzet kebelén vívott harc körülményei között is szükséges alapfeltétel, különben nagyon könnyen a sajátjaink lőhetnek agyon.

Ez az írás arról (is) szól: ha az emberiség történetében kevésbé lett volna gyakorlat a külsődleges szempontok alapján, megfontolatlanul, könnyelműen történő azonosulás és/vagy azonosítás, akkor talán kevesebb emberi vér öntözte volna a földet.

III.

Az altorjai Apor család – azt hiszem, egyedülálló módon – bizonyíthatóan kb. 1000 éve él ugyanazon a helyen. Ha valaki, ők elmondhatják: igen, mi altorjaiak vagyunk. Ez az egyik pólusa az azonosságnak. Ám találni ellenpólusokat is.

Világverseny van: mondjuk éppen olimpia.

Egy kisebb ország egyetlen versenyzővel van jelen. Ez a versenyző egyetlen századmásodperc vagy egyetlen milliméter különbséggel világelső lesz. Honfitársai tombolnak, az egész ország önkívületben énekli: győztünk.

Pedig az a sportoló nem is beszéli, vagy csak igen rosszul, az ország nyelvét, ugyanis csak nemrég érkezett oda, máshonnan, menekültként, és csak azért kapta meg sebtében az állampolgárságot, mert győzelemre esélyesnek látták.

És győzött is – és vele együtt az egész ország. Azonosultak egymással.

Gróf Károlyi Mihály, aki igen tehetségtelen politikus volt, de aki igen szórakoztatóan tudott írni („Amikor a Szerbia elleni hadjárat elkezdődött, és a háború

https://biblioteca-digitala.ro

hívei azt remélhették, rövid idő alatt be is fejeződik, arisztokratáink, sportszenvedélyükhöz híven, önként jelentkeztek a frontra, hogy minden szerbet lepuffantsanak."), így kezdi visszaemlékezéseit:

1909-ben Karlsbadban kúráztam rokonommal, Leopold Berchtolddal. Délutáni kávénkat rendszerint André Tardieu, a francia Le Temps külpolitikai szerkesztője, későbbi miniszterelnök társaságában fogyasztottuk el az Altewiesen teraszán.

Egy nap Tardieu azt kérdezte Berchtoldtól: „Tulajdonképpen milyen nemzetiségűnek vallja ön magát? Németnek, magyarnak vagy csehnek? Hiszen osztrák nemzetiség nem létezik."

„Bécsi vagyok" – felelte Berchtold.

„De melyik oldalra állna, ha a monarchia népei között történetesen összeütközésre kerülne sor?"

„A császár oldalára" – volt a válasz.

„És ha tegyük fel, a császárság megszűnne?" – firtatta tovább Tardieu.

„Akkor is megmaradnék annak, ami vagyok: arisztokratának. *Ce n'est pas beaucoup, mais c'est toujours quelque chose*" – válaszolta szokott, kissé fensőbbséges mosolyával Berchtold.

Sok-sok furcsa példára lehetne még hivatkozni, amelyekből mind-mind az derülne ki: az azonosság határait rendkívül bonyolult rögzíteni.

De talán nem is szükséges. Mikor a magyarul tökéletesen beszélő Ionel Pantea énekest – a kontinens egyik legnagyobb énekesét – az identitása felől faggattam, így válaszolt: a Luxemburgban élő erdélyiek közé tartozom.

S ez már majdnem olyan, mint Kurt Vonnegut hőseinek történelmi találmánya.

https://biblioteca-digitala.ro

Al. Cistelecan

Görög katolicizmus a románoknál

Erdély a vallási megújulásokra rendkívül fogékony térnek bizonyult. Alkalmasint a felekezeti áttérések kiváló talajának is. Az itteni vallásos konzervativizmusnak forradalmi, vagy legalábbis permisszív, megengedő jellegű árnyalata volt. Erdélyben elég hamar és elég szilárdan kedvező talajra lelt a magyarok között a kálvinizmus, a szászok között a lutheranizmus. Ennek oka talán a katolicizmus egyfajta törékenysége, a katolikus hit bizonyos felületessége. De nem kevésbé az eredethez, a kezdetekhez való visszatérés ígérete – a reformáció hirdetette személyesebb és kevésbé rituális hit segítségével. Vagy, lehet, annak a szükségessége, hogy a szenvedély formája határozottabban bensőséges legyen. Abban a folyamatban, amely Erdélynek a mai vallási többszínűségéhez vezetett, a szigorúan szellemi okokhoz természetesen hozzáadódtak a társadalmi és politikai okok is. A XVII. században ez a folyamat már kikristályosodott az uralkodó nemzetek között, közülük mindegyikük átment legalább egy szakadáson/vallási reformon (sőt a magyarok többön is, hiszen az unitáriusok nem kevésbé jelentősek, mint a katolikusok és a kálvinisták). Attól errefelé már csak a neoprotestáns vakbuzgóságnak maradt hely, különben a két nemzet (a szászokkal együtt három) vallásos szellemének intézményes formái azok maradtak, amelyek a XVI–XVII. században, a reformáció hatására kialakultak.

Mint ismeretes, a reformációnak nemigen volt dolga a románokkal, s a románoknak sem vele. A doktrínák és rituálék forradalmainak ebben a pezsgésében a románok egységesen ortodoxok maradtak (a társadalmi felemelkedés és az etnikai lemondás okozta bizonytalan veszteségekkel), s ebben a konzervativizmusban saját vallási hovatartozásuk megtűrése is megerősítette őket. A reformáltak azonban, egyikük és másikuk is, a kulturális csábítás eszközeivel éltek az erdélyi románokkal szemben, ha nem éppen vallási nyomással. Az első román könyvek megjelenését – a „felvilágosításra" való próbálkozásban, amibe, lehet, a hittérítés is benne foglaltatott – ők készítették elő, sőt ők is fizették. A reformációval járó s a katolikus egyetemességgel ellentétes nemzeti szellem ezekkel a kulturális csalétkekkel a románokra is hatást gyakorolt, ami drasztikus válaszokat váltott ki a többi tartomány ortodox főpapságából. Az olyan nagy kultúrtényekre, mint amilyen például a Belgrádi Újtestamentum, ma is kételkedő szívvel tekintenek, mert létrejöttükben kálvinista (vagy más, például Coresi nyomtatványai

https://biblioteca-digitala.ro

esetében lutheránus) bujtogatás búvik meg. A reformáció mindkét felekezetének kísérleteit, hogy a románokat saját nyelvű vallásos könyvekkel lássák el, egyenesen hittérítésnek és szellemi erőszaknak tekintik. De ha a lutheránusok és a kálvinisták nem is költötték teljesen fölöslegesen pénzüket ezekre a könyvekre, a hit területén a hatás majdnem nulla volt: itt-ott néhány nyomásra született hitbéli fejezet, és körülbelül ennyi.

A erdélyi románok reformációval szembeni érzéketlenségét azonban kiegyenlítette az ellenreformációval szembeni fogékonyságuk. A XVII. század végén és a XVIII. század elején a románok között végbement az egyetlen szellemi forradalom: Erdély román lakosságának körülbelül a fele, a papoktól a hívőkig, áttér akkor a görög rítusú katolikus vallásra, megalapítva a Rómával egyesült egyházat, a Román Unitus Egyházat. A románok keresztényeknek születtek – állítja a történelem –, és ortodoxokként ébredtek fel, anélkül hogy észrevették volna. Csak az 1700-as „szakadás", amelyet az ortodox fél ma is traumaként él meg, teszi problematikussá és tudatosítja a vegetatív vallási opciót és hovatartozást, amit természet által adottnak és egyszerűen örökséggel megszerzettnek tartanak. Az erdélyi románok áttérése a katolikus hitre lelkiismeretesen megfontolt tett, ami a nagy szakadás előtti egyetlen egyházba való újra-beilleszkedésként valósult meg. A római egyházzal való szellemi uniónak, amit a jezsuiták közvetítettek, a szellemieken kívül bizonyos érdekazonosságok is okai voltak: egyrészről a Habsburg Birodalom és a pápaság érdekei, másrészről a románokéi, akik előtt a vallásos unió más társadalmi, kulturális és nemzeti perspektívákat nyitott meg. Bár a birodalommal kötött békét, amelynek feltételeit a Lipót-diplomák tartalmazták, a bécsi kancellária nem tartotta be (és még kevésbé az erdélyi országgyűlés), az mégis alapja lett egy nagy kulturális és nemzeti építménynek és a társadalmi fejlődésnek. A Román Unitus Egyház nyitotta meg a románok előtt a városokat, s tette lehetővé számukra a mesterségekben, a szabad pályákon és a közigazgatásban való tevékenykedést. Ennek az egyháznak az iskoláiból kerültek ki nemcsak az Erdélyi Iskola képviselői, hanem a kor román értelmiségei is. A kommunista történetírás – és annak a gimnáziumtól az egyetemekig az iskolákban ma is élő maradványai – az Erdélyi Iskola megjelenését a feltörekvő polgárságnak tulajdonítja. A valóságban a polgárság és a román értelmiség, akármekkora is volt, ennek az egyháznak a terméke (amely aztán az erdélyi ortodox egyházat is versengésre késztette, s ez utóbbi Andrei Şagunától errefelé szintén határozottan elkötelezte magát a társadalmi és nemzeti kérdésekben). A Román Unitus Egyház jelentette a románok európaivá tételének első programját, nyugati integrálódásukat, sokkal inkább és sokkal alapvetőbben, mint a fanarióták nyugatosító tevékenysége, jóval megelőzve a bonzsuristák csatlakozási akcióját. Ez az európai minősítés, amely a provinciát a nagy kulturális fővárosokhoz (elsősorban Rómához és Bécshez) kötötte, egybeesett egy erőteljes önazonossági munkával: a Román Unitus Egyház és különösen kulturális kifejeződési formája, az Erdélyi Iskola, létrehozta és elterjesztette a történelemben a románok nemzeti tudatát, fenntartva a latin származás valóságos misztikáját, és feloldva a románok kisebbségi érzését. Mint nemzet a román jórészt ennek az egyháznak a terméke. A tisztelet és a Román Unitus Egyház érdemeinek elismerése benne foglaltatik az 1923-as alkotmányban, amely a románok „második nemzeti egyházának" nevezi azt. A Román Unitus Egyház, amely a szellemi mellett kezdettől kulturális, felvilágosító, valamint társadalmi és nemzeti missziót is felvállalt, nem csupán részt vett a modern Erdély és Románia történelmének eseményeiben, hanem elő is készítette azokat.

https://biblioteca-digitala.ro

Jelentősége Erdélyben – 1948-ig a hívők egyenlően oszlottak meg közte és a Román Ortodox Egyház között (és ami önmagában véve is jelentőségteljes tény, nem a területek enklavizálásával, bár bizonyos területi megoszlások mindkét oldalról kimutathatóak) – az erdélyi sajátosság határozottabb körvonalazódásához vezetett. Ha ma még beszélhetünk erdélyi szellemről vagy valamilyen erdélyi megkülönböztető jelről, az nemcsak a nemzeti és szellemi sokszínűségnek köszönhető, annak minden párhuzamosságával és átfedésével, hanem ennek a „helyi kegyességnek" is, amely a románságot kétárnyalatúvá színezte. Bár történtek próbálkozások, a Román Unitus Egyháznak nem sikerült átkerülnie a Kárpátokon túlra, gyökerei Erdélyhez kötik. Jellemzi a „hely szellemét", és a „hely szelleme" jellemzi őt. Kiáramlása, fővárosi és más városokbeli kolonizálása az erdélyiek „kivándorlásának" eredménye, akiknek vallásos identitása beolvaszthatatlannak bizonyult.

1948-as betiltása a mártíromság próbája volt a Román Unitus Egyház számára, s méltóképpen állta meg azt. Az 1989-es újjászületés nem bizonyul könnyű útnak, egyrészt azért, mert minden egyéb jogi következmény nélküli egyszerű „legalizálás", másrészt azért, mert sok hívő a múlt felé fordul, az idők nosztalgiájából él – a dicsőségből vagy a mártíromságból. A mártíromság azonban a jövő egyik alapja, nem pedig ok az önteltségre. A Román Unitus Egyháznak a jelenben és a jövőben a szónokiasság nélkül vállalt hagyományra és mártíromságra kellene építenie elhivatottságát. Mert egyik sem cél, hanem kiindulópont, a felemelkedés tétje, és leginkább súlyos lelkiismereti kötelesség.

Fordította: Hadházy Zsuzsa

Camil Mureşanu

Lecsendesednek-e majd a vizek?...

A történelemtudomány több mint egy évszázada foglalkozik a szigorúan „objektív" értékítélet-alkotás lehetőségével. Elfogadja, hogy azok a képek, amelyeket a múlt eseményeiről alkot, az adott korszak mentalitásától, sokféle társadalmi, kulturális-politikai és pszichológiai tényező összefonódásától függően változóak és viszonylagosak.

A román történelemben az 1698–1700-as évek közti vallási unió, az erdélyi románok jelentős részének a római egyházhoz való csatlakozása ilyen értelemben a legjobb példák közé tartozik.

Az említett esemény jelentőségét taglaló viták menete annyira elcsépelt már, hogy az, akit véleményének kifejtésére felkérnek, feszélyezetté válva próbálja elkerülni mindazt, amit hol hozzáértően, hol elfogultan és naivan már annyiszor elmondtak.

https://biblioteca-digitala.ro

Ma már egyetlen világosan gondolkodó ember sem tagadja, hogy az Unitus Egyház tagjai által megnyitott és fokozatosan táguló, egyre szélesebb szellemi perspektívák lényegesen hozzájárultak az erdélyi románok politikai emancipációja első programjának Inocenţiu Micu-Klein érsek általi megfogalmazásához, a nemzeti tudat fejlődéséhez az Erdélyi Iskola művelt tagjai által megfogalmazott történelmi és filológiai érvek alapján, a román nyelv és nép latin eredete mozgósító erejű elvének meggyökereztetéséhez, annak a döntő okiratnak a kidolgozásához, amely (ellenfeleitől) a *Supplex Libellus Valachorum* nevet kapta, továbbá pedig a román értelmiség alakulásában lényeges szerepet játszó balázsfalvi és más központokban levő iskolák alapításához és megerősödéséhez, a nemzeti fejlődésért és egységért 1918-ig minden eszközzel folytatott harchoz.

Az is igaz, hogy nem lenne helyes mindezt, valamint a többi eredményt, amelyeket a rutinszerű ismételgetés elkerülése végett nem kívántam felsorolni, kizárólag az Unitus Egyháznak tulajdonítani.

A történelem egy bizonyos pontján az Ortodox Egyház is elérte azt a fejlődési szintet, amelyen az Unitus Egyházzal versengve magára vállalhatta az erdélyi románságra vonatkozó politikai és kulturális „konstruktivizmus" egy részét.

Nem hanyagolható el továbbá az a tényező sem, amelyet – kissé megkopott fordulattal – korszellemnek neveznek, és amelyről Bariţiu a következőket írta: „ ... oly sebesen lép át mindenen, amivel ellenkezni nem lehet".

Bár tagadhatatlan, hogy a román nemzet haladásáért végzett összetett munkájában a görög katolicizmus mérsékelt volt, reformista, hogy tartalmazott egy jó adag konzervativizmust, amit széles, klerikális alapokon nyugvó mozgalomként nem kerülhetett el, és amit nem is akart elkerülni, mégsem maradt érintetlen a XVIII. és XIX. század nagy eszméitől és változásaitól.

Egyéni módon olvasztotta magába a felvilágosodás eszméit, üdvözölte a francia forradalmat, és egyetértett annak eszméi egy részével: a szabadsággal és az egyenlőséggel, az előjogok megszüntetésével, a törvény uralmával, a parasztság anyagi, társadalmi és kulturális feltételeinek alapvető megjavításával: megismerte a parlamenti és a sajtóval vívott harc módszereit.

Következésképpen, kissé elhamarkodva azt lehetne mondani, hogy a korszellem „gyorsaságának" hatására az erdélyi románok – akár az Unitus Egyházzal, akár nélküle, de – mindenképp ráléptek volna a politikai emancipáció és a kulturális haladás útjára. Elsietett következtetés (bár ha kevésbé éles megfogalmazásban is, de megtalálhatjuk nem egy tiszteletre méltó tudós írásában), hiszen a „korszellem" kifejezés által jelölt egyetemes közeg csupán keretet jelent, feltételt, lehetőséget a fejlődésre, de önmagában nem vezeti meghatározott irányba az emberi közösségeket. Szükséges, hogy mellette létezzen egy fogékony és dinamikus mag; ezt egy ideig szintén a két egyház alkotta, később, még határozottabban, a világi értelmiség és politikai osztály.

Valószínű, hogy ez utóbbiak álltak volna egy idő után a román nép politikai és társadalmi nemzeti mozgalmának az élére. 1870 körül meg is tették. De eredményeikkel viszonylag megkéstek (és az idő múlása, valamint az elvesztett lehetőségek „megbosszulják magukat"), és kérdés, hogy ennek a döntően világi összetevőnek a vezetése alatt az erdélyi románság szellemi konfigurációja ugyanaz lett volna-e. Szükséges itt figyelmeztetnünk arra a körülményre, hogy az egyház és a klérus olyan jelentős autonómiával rendelkezett

https://biblioteca-digitala.ro

az állammal szemben, amilyennel a világi társadalom rétegei nem, és – mondjuk meg nyíltan – ez utóbbiak egy – bár kisebb – része hajlandó lett volna lemondani róla, mert vonzották a hivatalos környezetbe való „integrálódás" előnyei.

Az Isten és a „román nemzet" jövője iránt egyaránt megingathatatlan hitet tartalmazó erdélyi nemzeti érzés sajátosságának létrejötte annak a vallásos szellem és az egyházi intézmények által mutatott sajátos útnak is köszönhető, amelyet ez az érzés, az emelkedettséget és az erkölcsi és jellembeli következetességet szem előtt tartva, végigjárt.

Mint ahogy azok, akik kiváltképpen meg vannak győződve a vallási uniónak a román nép életében játszott pozitív szerepéről, lassan kezdenek kifogyni érveikből, ugyanúgy e szerep tagadói is ugyanazon tanok ismételgetésére korlátozódnak. Kijelentéseik az idő múlásával nem lettek meggyőzőbbek.

Mondták, hogy az uniót elfogadó okmányok, amelyeket Gyulafehérvár püspöke és esperesei úgy írtak alá, hogy nem tudták, mit tesznek, hamisítványok voltak. Gyermeteg érv, hiszen ha bebizonyosodna is a hamisítás ténye, az okmány aláírói jóhiszeműek voltak mindabban, ami az unióhoz való csatlakozással járt, s amiben a jól ismert körülmények között megállapodtak a jezsuitákkal. Nem jelenti azt, hogy valamikor az 1698–1700-as aláírást követő időkben az aláírók megállapították volna, hogy hamis okmányokat írtak alá, olyanokat, amelyek nem az általuk elfogadott klauzulákat tartalmazták volna. És amikor súrlódásokra került sor, melyeket az unió felmondására való célozgatásokkal, fenyegetésekkel jeleztek, a felhozott ok formálisan soha nem ez volt, pedig milyen könnyen lehetett volna utalni rá a valós elégedetlenségek kapcsán. Amikor ezek az okmányok szóba kerültek, az unitusok annak betűire hivatkoztak, s azok be nem tartására.

A tettek valóságos létezésének ténye számít, és nem holmi szőrszálhasogató irományi. A Szentszék törvényszéke elítélte Galileit, ő visszavonta kifogásolt tanait (egyesek ócsárolják, mert hetvenévesen és vakon nem választotta inkább Giordano Bruno sorsát), de ezen eseményektől függetlenül a Föld járja a maga pályáját a Nap körül.

Más alkalommal is vitattam már azt az elévült nézetet, mely szerint az 1700-as egyházi unió káros volt, mert kettébe szakította a román népet. Ilyen hatásról, bár nem voltak drámai megnyilvánulásai, csupán addig beszélhetünk, amíg a vallási hovatartozás elnyomta a nemzeti szolidaritást. Más szóval, amíg a „vallási nemzet" megelőzte az etnikai alapút. Miután a közös múlt tudatosításával, a nyelvi és a jelen-, valamint jövőbeli törekvések közösségével a nemzet az uralkodó „*forma mentis*" lett, a felekezetek a maguk során kiegészítő elemekké váltak, és nem valamely nemzeti szakadás okozóivá.

Voltak, akik komolynak gondolták magukat, amikor azt állították, hogy 1918. december elsején történelmi esélyt mulasztottunk el: a vallási egyesülést a politikai-nemzeti egyesüléssel egyszerre.

Bárki elképzelheti, mennyire magasztos pillanata lett volna „Nagy-Romániának", ha színpadra lépésének pillanatában megsemmisített volna egy olyan egyházat, mint az unitus egyház, a nemzeti egység élharcosa, méghozzá nem demokratikus módszerrel, hanem betiltással, természetesen látszólag „önkéntes beleegyezéssel", a lelkiismereti szabadság aktusaként (ha nem éppen lelkes beleegyezéssel, mint 1948-ban...).

A Román Unitus Egyház történelmi szerepét hangsúlyozó egyik legutolsó válasszal zárnám e sorokat: annak az állhatatosságnak hangsúlyozásával, melyet a totalitarizmussal

https://biblioteca-digitala.ro

szemben tanúsított. 1948 után az unitus egyház újra megtalálta Inocențiu Micunak, a *Supplex*, a Szabadság mezei gyűlés, a balázsfalvi *Pronunciament*, a *Memorandum* idejéből való messianisztikus elhivatottságát.

A román szellemiség egyetlen más testülete sem mérhető hozzá nagyságban és mártíromságra való képességben abban a harcban, amely a civilizált ember egyik magasrendű értékének, a lelkiismereti szabadságnak a védelmében folyik.

Ezek az emberek megtették. Bár nekik is voltak, mint bármely más esendő lénynek, bűneik, megingathatatlanságuk és szenvedéseik így is elég alapot nyújtanak ahhoz, hogy elmondhassuk: miközben példájukkal sorstársaikat is bátorították ugyanafelé a cél felé, közel jártak a megváltáshoz.

Három évszázad múltán, azt hiszem, elérkezett az idő, hogy a nyílt vagy alattomos vádak átadják helyüket a kölcsönös elismerésnek.

Fordította: Hadházy Zsuzsa

Adrian Popescu

Azonosság és egyetemesség

Az 1700-as unió, mint tudjuk, lehetővé tette Erdélynek a nyugati kultúrához való kapcsolódását, megőrizve azonban a hely szellemét, egy sajátos, nemzeti összetevőt, alapjában véve egy latin szubsztrátumot, amelyet újra felfedeztek és magasztaltak az Erdélyi Iskola vezetői. Ily módon biztosítva volt mind az egyetemesség, a katolikus valláson keresztül, mind a Habsburg Birodalom egyik tartománya teremtő és alapító energiáinak felfedezése és világos tudatosítása is. Talán még inkább egy – valódi és szimbolikus – városé. Balázsfalva – iskolái, majd Teológiai Intézete révén – művelődési központtá vált, melynek hatása kisugárzott a románok által lakott egész területre, a Kárpátokon túlra, a fejedelemségekbe. A küküllőmenti kisváros, az 1700-as unió eredményeképpen, szellemi fellegvárrá vált. A két világháború közti időszakban Balázsfalván a nagy nyugati hittudományi egyetemek színvonalán tanítottak; a dogmatikai vagy erkölcstani értekezések, Vasile Suciu vagy Ioan Suciu tanulmányai, eredeti, értékes munkák, elérték az európai katolikus oktatás színvonalát. Sok Rómában doktorált professzor tanított itt, asszumpcionista szerzetesek is voltak, akiknél többek között Nicolae Balotă is gyakornokoskodott; szerzetesrendek is működtek itt, amelyek közül egyesek 1989 után újra megjelentek, mint például a Szűzanya Rend, a bazilita rend, volt egy – Timotei Cipariu humanista nyelvész tulajdonában levő, értékes régi könyv-alappal rendelkező – komoly könyvtár. Balázsfalva lelki gyakorlatokat és zarándokutakat szervezett, többek között Rómába is, kulturális találkozókat, értekezleteket. Értelmiségiek és papok, tanulók és városlakók, egyszerű parasztok és kézművesek egyesült erővel adnak fényt a városnak. A XVIII. században Balázsfalván intézmények létesülnek, és kiváló paptanárok nevelődnek

https://biblioteca-digitala.ro

ki, szilárd alapokon felépül egy katolikus és ugyanakkor felvilágosult szellemű, korszerű struktúra, körvonalazódnak egy európai vallásos kultúra elvének irányvonalai. Ereje szerint dolgozik mindenki, a Gondviselésben bízva, és ez a szellemi légkör részben fennmaradt. Hogy milyen volt, a történészek mondják el nekünk – kezdve Iorgától egészen napjainkig, Camil Mureşanuig vagy Ovidiu Ghittáig. A légkört lényegében a törekvés és a büszkeség jellemezte a világhoz való tartozás, a helyhez kötöttség meghaladása és az alapjában véve – az egyetemes katolikus vallás révén – az egyetemességhez való tartozás miatt. A betiltás kegyetlen éjszakáján, majd 1948 után, az unitus egyház üldöztetése során, éppen ennek az egyetemességhez való tartozásnak az alapján vádolták meg, börtönözték be, üldözték és gyötörték halálra a római egyháznak tett esküjükhöz hű görög katolikus papokat és püspököket. Egyikük sem szegte meg a Péter örökségéhez való tartozásra tett fogadalmat. Minden görög katolikus püspök, az elsőként halálra gyötört, 1950-ben elhunyt Vasile Aftenie őszentségétől egészen az 1970-ben elhunyt Iuliu Hossu bíborosig, éppúgy, mint a hívők, névtelen ezrek, a különféle vallásos egyesületekhez tartozó apácák, a bazilita szerzetesek, az erdélyi falvak papjai a totalitárius, kommunista és ateista állam rémuralmának és nyomásának, börtöneinek és durva módszereinek dacára hűek maradtak görög katolikus hitükhöz.

1989 után ezeket a kapcsolatokat a római egyházzal és mindennel, amit a nyugati eredetű keresztény szellemiség jelent, nem holtpontról vették fel újra, hanem egy olyan hagyományból, mely rejtőzködve tovább élt, mint ahogy a görög katolikus papok titokban továbbra is celebráltak liturgiákat, keresztelőket és esküvőket. A testvéri, keresztény összetartás nem egyszer megnyilvánult a „szocialista szabadságban", az ellenőrzött viszonylagos szabadságban is, nemcsak a fogságban, ahol a római katolikus, ortodox és görög katolikus papok együtt tanították az Úr igéjét, együtt imádkoztak és kísérletezték ki az ökumenizmus egy formáját, amelynek értékét növeli az, hogy nem elméletek, szónoklatok éltették, hanem spontánul élték és szenvedték meg ott, a katakombákban, emlékeztetve a pogány hóhérok első századaira, amikor a keresztények megtagadták azt, hogy a hivatalos isteneknek hódoljanak, hogy térdet hajtsanak az erő kultusza előtt, és ily módon mentsék földi életüket. Márton Áronról és Durcovici római katolikus püspökről, aki a román görög katolikus püspökökkel együtt szenvedett a máramarosszigeti börtönben, a szentek életéhez vagy a vértanúsághoz méltó dolgokat mesélnek, és főleg ezek – nemcsak az üldöztetés előtti jó kapcsolatok – tették hitvallástól és nemzetiségtől függetlenül – szilárdabbá a barátságot a Krisztusért való szenvedésben. Hogy a Vatikánnal való kapcsolat titokban mindig élő maradt, annak is tulajdonítható, hogy Lugos 1989 utáni püspöke, Ioan Ploscaru, a mai bíboros, Alexandru Todea, valamint Gheorghe Guţiu kolozsvár-szamosújvári érsek és mások továbbra is kapcsolatban maradtak, és olyan földalatti hálózatba szerveződtek, amelyet nemcsak a görög katolikus egyház saját szellemi energiái tápláltak, és amely az egész Erdélyt tápláló talajvízhálózathoz hasonlított.

Meg kell említeni néhány, a görög katolikus egyház életének rendezése szempontjából lényeges mozzanatot: elsősorban az üldöztetés katakombáiból való kiemelkedést, azonnal 1989 decembere után. Emlékszem Tertulian Langa atya buzdítására városomban, Kolozsváron, hogy találjuk meg egymást újra a szabadságban, mi, akik 1989 előtt titokban a piaristák templomát látogattuk; hogy gyűljünk össze, immár félelem nélkül, de fedél

https://biblioteca-digitala.ro

nélkül is, egyelőre a szabad ég alatt, Mátyás király szobrának közvetlen közelében. A görög katolikus hitvallás gyakorlási szabadságának elérése után következett az állam által elkobzott templomok visszaigénylésére vonatkozó ismételt kérések hosszú sora, az elutasítás és a huzavona, a végső elkeseredés, végül pedig a kolozsvári Az Úr színeváltozása templom visszajuttatásának győzelme, a Szent Kereszt székesegyház építése Nagybányán, több kisebb templom felépítése Moliseten és Gyulafehérváron, újabban egy másik, helyzete szerint központinak tekinthető, Szűz Máriának ajánlott templom felszentelése ugyanabban az északi városban, az oly erőteljes máramarosi központban. A régi görög katolikus egyházi vagyonból még visszaszolgáltattak néhány templomot Lugoson és néhány más helységben, de a templomaik visszakapására jogosultak törvényes kéréseihez képest nagyon keveset. A püspökségek és az egyetemi rangú teológiai intézetek visszaállítása Balázsfalván, Nagyváradon és Kolozsváron, a Rómában és különféle püspöki értekezleteken tett látogatások, találkozók és ökumenikus párbeszédek, egyes, a két világháború közötti kiadványok újból, új formában való megjelenése Marosvásárhelyen (Viața creștină, AGRU arhidiecezan), szüleink és nagyszüleink korosztálya által ismert és elismert munkák kiadása vagy újbóli kiadása, Ioan Suciu püspöknek az ifjúságról írt könyveitől kezdve Alexandru Todea bíborosnak az ifjúsághoz szóló könyvéig, mind újra kinyilvánították a szándékot, hogy tartósan újjáépítsenek egy – a Szentatyát idézve –, „a kor jelzéseire" nyitott, valódi keresztény erkölcsöt és érzékenységet. A két egyház protokollja, a hivatalos tárgyalások és régebbi viták mellett, úgy hiszem, az egész ország ifjú katolikusainak találkozói – amelyekről nem hiányoztak a moldvai és az ország határain túl élő hívők, ifjú katolikusok, küldöttek és főpapok – vezettek II. János Pál pápa 1999-es bukaresti találkozásához a katolikus hívőkkel, de az ortodoxokkal is, a Román Ortodox Egyház hivatalosságaival és a pápa látogatásától fellelkesült tömeggel, ifjak tömegével, amely az „Egység, Egység" jelszavakat skandálta, amire a pápa különböző alkalmakkal emlékezni és emlékeztetni fog. A szentatyával való 1999 májusi találkozás kétségtelen betetőzése az volt, hogy a Román Ortodox Egyház sok tagja élőben tapasztalhatta a szláv eredetű pápa bölcsességét, a római főpap apostoli alázatát, Krisztus helytartójának őszinte ökumenikus ölelését, a valódi keresztényi szeretet üzenetét, egy olyan ember bátor egyszerűségét, aki fontos szerepet játszott a világ 1989 utáni változásaiban.

Mint Őszentsége Virgil Bercea nagyváradi püspök az AGRU egyházmegyei felelőseinek Nagybányán, a nyári egyetemen, a Kereszthegy szerzetesi környezetében, a bazilita apácák kolostorában megrendezett találkozóján emlékeztetett rá, a laikusokat felszólítják, hogy intenzívebben és nagyobb tömegben vegyenek részt a közösségi életben. Ők jelentik az egyházat, a papok mellett a laikusok igazi „laikus papságot" élnek meg mint olyan személyek, akiknek a legmagasabb rendű példakép, Krisztus példáját követve kell megfelelniük vallási hivatásuknak, fenséges, papi, prófétai sajátságaiknak. II. János Pál pápa levele, a *Christi fideles laici*, hangsúlyozza az evangéliumi üzenetet átérző laikusok mozgalmának jelentőségét a jelenkor feltételei között.

A görög katolikus egyházat és általában Romániát, amelyet a Nyugat és Kelet közti igazi hídnak tartanak, felkéri, teljesítse küldetését a kereszténység két szárnya közti érték-, kulturális és szellemi csere elősegítésében. Egy másik, a *Nuovo millenium ineunte apostoli* levélben, amelyet a nagy jubileum zárásakor közölt a katolikus világgal, a szentatya a hívőknek azon kötelezettségéről beszélt, Szálesi Szent Ferenc Chantal

https://biblioteca-digitala.ro

úrhölgyhöz intézett bölcs szavait idézve, hogy „ott virágozzunk, ahol az Úr minket elültetett". Vagyis ott, ahol a legnagyobb szükség van mindenki energiájára és odaadására. Márpedig a görög katolikus egyháznak szüksége van „a szeretet vallóira", mindenekelőtt saját identitására, amint szüksége van a felekezeti tapasztalatra, a testvériségre és a mások megnyilvánulására ahhoz, hogy a pápa buzdítására megvalósíthassa „a Nyugat és Kelet közti ajándékcserét". Az egyház, vagyis a keresztények teljes közössége nem lesz képes felvilágosulni egy alapos „emlékezettisztítás" nélkül, amely a III. évezred közös építésének az alapja. II. János Pál pápa örvend a nemzetközi találkozókon részt vevő fiatalok szenvedélyének is – ilyen volt a Tor Vergata-i, a nagy jubileum alkalmából szervezett találkozó, vagy az 1999-es párizsi, ahol a görög katolikusok részéről román fiatalok szólaltak fel. Most az egyház valóban „egy tavaszt él meg", amelyben a fiatalok a párbeszéd és az internet, az ökumenizmus világának kialakító tényezői, egy világé, amely nem feledi hősi múltját, de beolvasztja azt egy dinamikus és találékony, rugalmas, a Szentlélek ihlette friss szemléletbe.

Az ifjú görög katolikusok nemrég Temesváron és Nagybányán megtartott találkozói tanuló- és hittársaikkal – francia, német, afrikai, spanyol római katolikusokkal – megmutatják a megnyíló távlatok, a közös keresztény értékek Európájáért és világáért való együttműködés mértékét. Feszült jelenkorunk egyik ereje, a katolikus ifjúság, a szellemi fiatalságra jellemző lelkesedéssel és odaadással próbálja megfejteni „a kor jelzéseit", és ráérezni a Gondviselés útjára a történelemben.

Fordította: Venczel Enikő

Ovidiu Ghitta

Másodrendű katolikusok?*

Azoknak a Magyarország északkeleti részére való rutén és román papoknak a társadalmi-jogi státusát, akik elfogadták a római egyházzal való uniót, az aulikus körök egy paradigmának megfelelően képzelték el. Minden alkalommal, amikor az I. Lipót óta a bécsi udvarral közösen kidolgozott iratok ezen pópák előjogaira és szabadságaira hivatkoztak, a hangsúly egyetlen gondolatra esett: e státusnak a római katolikus egyház

* Ez a részlet a *Naşterea unei biserici (Biserica greco-catolică din comitatul Satu Mare în prima jumătate a secolului XVIII)* (Egy egyház születése [A görög katolikus egyház Szatmár vármegyében a XVIII. század első felében]) című, a kolozsvári Presa Universitară kiadónál előkészületben levő könyvből való. Ennek témája egy, az akkor Habsburg-uralom alatt álló Magyarországhoz tartozó kerület román parókiáinak kvázi-ismeretlen története, olyan kerületé, amelyben a római egyházzal való unió gondolatát nemcsak hogy „idegen" (munkácsi) püspökök támogatták, hanem az be is hatolt a „oláh" egyház soraiba majdnem egy évtizeddel korábban, mint az Erdélyi Fejedelemségébe.

https://biblioteca-digitala.ro

státusával való azonosságára. A monarchia merész szempontjának a görög katolikus papi rendet megillető hellyel és az őt megillető bánásmóddal kapcsolatban nagyon jól meghatározott oka volt. „Ugyanannak a testnek részei lévén", „a Szent Római Egyházzal egyesült görög rítusú templomoknak, egyházi személyeknek és javaknak [...] éppen olyan egyházi immunitásban kell részesülniük, mint amilyenben a szent kánonok előírásai és a földi fejedelmek beleegyezésével, engedélyével és hozzájárulásával a Szent Római Egyház latin rítusú templomai, papi személyei és híveinek anyagi javai részesülnek."[1] Az e mögött a nézőpont mögött meghúzódó alapvető ok abban keresendő, hogy a magyarországi katolicizmus felélesztésének ösztönzése egyaránt célkitűzése volt az Ausztriai Ház egyházi politikájának és „államérdekből" hozott intézkedéseinek.

Ismerve a Habsburg uralkodók ezen elvi álláspontját, akiknek korában a monarchiában valósággá kezdett válni az unió eszméje, feltehetjük a kérdést, hogy a királyság katolikus papságának érdekében általuk tett lépések mindig egyenlő viszonyulást jelentettek-e a Szentszéknek alávetett két egyházi renddel szemben. A jelenlegi ismeretek birtokában, a hivatalos kijelentéseket és kezdeményezéseket elemezve, amelyek az unitus papság társadalmi-jogi státusának védelmére születtek, a válasz igenlő. Az állami szervek újabb és újabb próbálkozásai, hogy minden esetben keresztülvigyék vagy a pénzügyi immunitást és a görög katolikus papságnak a hűbéri szolgáltatások alóli felmentését, vagy a parókiák földhöz juttatását, vagy azt, hogy papi személy fölött csak egyházi bíróság ítélkezhessen, bár nem mindig jártak a várt eredménnyel, azt bizonyítják, hogy egyetlen mintát vettek figyelembe, azonos mértékkel mértek. Ezt egyébként az a mód is bizonyítja, ahogy a nagy katolikus egyházi testhez való tartozás alapján az unitus papok bérezését végezték. Levonhatjuk tehát a következtetést, hogy amikor az egyházi immunitásról folyt a vita, a hatalom felsőbb szervei által küldött jelzések nem tartalmaztak a két katolikus denomináció közti diszkrimináció megtételére utaló célzásokat vagy biztatásokat. Ellenkezőleg, ezek a jelzések az állam azon próbálkozásairól vallanak, hogy közvetítőként léphessen fel egy konzervativizmus, renyheség, a „másikkal" szembeni megcsontosodott magatartás által is nehézkesebbé tett területen. A vármegyei nemességet arra ösztönözték, hogy úgy viszonyuljon egy unitus paphoz, mint egy igazi katolikus paphoz.

A XVIII. század második felében azonban az Ausztriai Ház uralkodói nem csupán a görög katolikus papság társadalmi-jogi státusával járó szabadságok és mentességek kapcsán fejtették ki álláspontjukat. Ők a magyarországi egyházak fölött gyakorolt kegyúri jogaikkal azért is éltek, hogy megfogalmazzák és fenntartsák véleményüket a királyság „latin" és unitus püspökei közti hierarchiával kapcsolatban. Nyilvánvaló, hogy ahányszor feltevődött ez a kérdés, állásfoglalásuk a katolikusok két kategóriájával szemben már nem volt azonos. A monarchia olykor nyíltan, máskor burkoltan támogatta a római katolikus papság azon ambícióit, hogy gyámkodjék a görög rítusú neofiták fölött. Például, bár az 1716 és 1771 között Munkácson élő rutén püspökök pápai kinevezéssel *de iure* apostoli helynökök voltak, Genadius Bizánczitól kezdve (a világi oldal meghatározó segítségével) arra kényszerítették őket, hogy *de facto* az egri latin püspökség joghatósága alá tartozzanak mint rituális helynökök. Ennek a megoldásnak az üzenete világos volt: a görög katolikus püspök csupán alárendeltje lehet a római katolikus főpapnak, semmiképp sem rendelkezhet azonos kiváltságokkal. Bár nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget, hogy VI. Károly és Mária

https://biblioteca-digitala.ro

Terézia jóindulatú magatartását az egri püspökség hegemóniatörekvéseivel szemben az a belső meggyőződés diktálta, mely szerint az unitusok alacsonyabb rendű katolikusok, akiket feltétlenül a latin egyház hierarchiájának szigorú felügyelete alatt kell tartani, azt hiszem, hogy a bécsi udvar vezérfonala ebben az esetben pragmatikus meggondolásokon alapult. Másrészt feltehetjük a kérdést: ha a felekezeti terjeszkedés döntő tényező lett volna az állam említett elvi álláspontjának a megerősítésében, hogyan magyarázható ugyanannak az intézménynek a közbenjárása az erdélyi román görög katolikus egyházmegye létrehozásához? Magyarország esetében a monarchia két nagy célkitűzés körül alakította ki stratégiáját. Egy meghatározott pillanatig jó szemmel nézte ezt az intézményes viszonyt „latinok" és unitusok között, egyrészt azért, hogy megerősítse egyes királyságbeli római katolikus püspökségek (Eger, Zágráb, Nagyvárad) demográfiai alapjait, másrészt azon létszükségletből, hogy biztosítsa (vagy ne veszítse el) a befolyásos latin főpapok és – a velük rokonságban álló – mágnások politikai támogatását. Hogy ez utóbbi érdek sokat nyomott a latban, bizonyítja – ellentétként – Erdély már említett példája. Ott a helyi római katolikus egyházi hierarchia politikai befolyásának roppant törékeny volta szabad kezet adott a bécsi udvarnak, hogy a Szentszékkel közösen tevékenykedjék a Gyulafehérvár–Fogaras görög katolikus püspökség kanonizálásáért, már akkor, amikor az unitus egyház megszervezése a fejedelemségben még kezdeti szakaszban volt.

Így hát a hivatalos diskurzus alapján nyilvánvalóvá vált a monarchia kétféle viszonyulása a magyarországi görög katolikus egyházhoz. Az első a rítustól független katolikus papok társadalmi-jogi státusa egyenlőségének gondolatára támaszkodott. A másik, ellenkezőleg, a görög katolikus főpapoknak és parókiáknak a latin püspökökkel szembeni alárendeltségét fogadta el. Észrevehetjük, hogy az unitus egyházra ugyanabban az időben tett aulikus utalásoknak sikerült ellentmondásosnak beállítaniuk azt: úgy is, mint teljes jogú katolikust, és úgy is, mint másodrangú katolikust. Logikus tehát, hogy ez a kettősség nem vezethetett időben Magyarországon arra, hogy a társadalom egységesen elismerje az unitus papság és latin testvére kiváltságai közti egyenlőségét; már csak azért sem, mert ennek az újításnak útjában mindenképp több zavaró tényező állt (a helyi autonómiák ereje, a régi mentalitások fenntartása, a vármegyei nemesség nagy része által vallott kálvinizmus előretörése).

Ami az egyházi immunitást illeti, az uralkodók erőfeszítései ellenére csupán közepes eredmények születtek. Amennyire eddigi ismereteinkből kiderül, a XVIII. század első hat évtizedében tevékenykedő görög katolikus pap legtöbbje nemigen érezte annak hatását, hogy a császárral azonos hitet vall. A fennálló körülmények következtében kiváltságokban és mentességekben való egyenlőségük a római katolikus papsággal számtalan esetben csupán papíron maradt.

A monarchia hosszú távú érdekeit tekintve, a görög katolikusoknak a helyi latin gyámság alá való helyezése sem volt túl szerencsés. A felek egyházi státusa közti különbség fokozatosan a katolikus ügyre nézve káros ambíciók, frusztrációk és feszültségek forrása lett. Az ellentétek a XVIII. század 5. és 6. évtizedében érték el a csúcspontot. Barkóczy püspök akkori önkényeskedései Munkács püspökével szemben, az unitus szeminaristák megsegítésére szánt pénzek eltérítése az egri egyházmegye kollégiumába, a rutén és román hívők kényszerítése, hogy megfizessék a latin egyháznak járó adót, vagy annak megtiltása, hogy az unitus pópák bizonyos szentségeket

https://biblioteca-digitala.ro

kiszolgáltassanak, teljes mértékben bizonyították, milyen túlzásokhoz vezethet a hierarchiák közti alárendeltségi viszony, az a viszony, amely bátorította a római katolikus egyház paternalista-tulajdonosi megnyilvánulásait az unitus egyházzal szemben. Ahelyett hogy a két katolikus denomináció egyházi emberei között létrejött volna a testvéri szolidaritás érzése, ezekkel a praktikákkal éppen az ellenkező hatást érték el. Mária Terézia minderről a század 50-es éveiben szerzett tudomást, és azonnal kiadta az utasítást: vessenek véget a görög katolikus papság ellen Északkelet-Magyarországon alkalmazott diszkriminatív és önkényeskedő bánásmódnak. Ahhoz azonban, hogy ez valósággá váljék, nem volt elég a bűnös római katolikus főpapság és nemesség figyelmeztetése leiratokban. El kellett távolítani azt a tényezőt, amely a két papság nyilvánvaló egyenlőtlenségéhez vezetett, bátorítva az unitusokhoz mint alacsonyabb rendű katolikusokhoz való viszonyulást. 1750-ben a „rutén egyház" egy *Libellus supplexben* fordult a szentatyához, javasolva a megoldást: tekintettel arra, hogy az apostoli helynöki mandátum (amit a rutén főpap kinevezése pillanatában kapott meg) közvetlenül a szentatyának rendelte őt alá[2], szüntessék meg az egri főpap természetellenes gyámságát. Ennek a kérésnek a teljesítése szentesítette volna a királyság északi részében levő unitus egyház autonómiáját. Mária Terézia akkor egyértelműen visszautasította a javaslatot, bebizonyítva ezzel, hogy a monarchia még mindig a latinok és a görög katolikusok közti ilyen jellegű hierarchia fenntartásának híve. Három évtized múlva Olsavszky Mánuel munkácsi püspök újranyitotta a kérdést.[3] Jól tájékozott lévén, egész sereg dokumentummal és példával bizonyította, hogy már régóta nincs semmilyen kánonjogi alapja annak, hogy a „görögöket" a helyi római katolikus egyház joghatóságai alá rendeljék. Mi több, a püspök olyan pápai okiratokat is említett, amelyek bizonyították, hogy a katolikus egyház részéről a görög és a római rítus azonos értékűnek számít. A következtetés könnyen levonható volt: a pápák által hangsúlyozott, Lengyelország–Litvánia által tiszteletben tartott két említett katolikus denomináció szellemi pásztorai és hívei közti egyenlőségnek Magyarország északkeleti részén is kötelező módon valósággá kell válnia. Máskülönben, mondja Olsavszky, az unitus papok mindig is római katolikus társaik önkényes döntéseinek áldozatai lesznek. És nem ez volt az egyetlen veszély. Maga a görög katolikus forma is veszélyben volt, példa erre a nemrég lezajlott Bihar megyei antiunionista megmozdulás. Figyelembe véve ennek jelentőségét, a püspök nem mulasztotta el megfogalmazni a szigorú figyelmeztetést: „ahol nincs igazság, ott győzedelmeskedhet a hitszakadás". Másképpen szólva, ahol a görög katolikus egyház identitását nem védi saját püspökség is, és az unitus egyház nem részesül teljes mértékben egy elfogadott papságot megillető bánásmódban, az ortodox egyház korifeusainak minden reményük megvan arra, hogy meghallgassák és kövessék őket.

Olsavszky Mánuel patetikus demonstrációjának azonban nem sikerült elérnie a helyzet jelentős megváltoztatását. 1756. szeptember 16-án Mária Terézia felszólította Eger és Munkács püspökeit a kibékülésre. Ez utóbbinak, rituális helynökként, meg kellett adnia magát, és ismét elismerte a római katolikus főpap felsőbbrendűségét. A Mária Terézia-féle megoldás következtében a dolgok visszatértek oda, ahonnan kiindultak. Ez azt eredményezte, hogy a következő évtized során a viszály iratcsomója újabb anyagokkal bővült. Ugyanakkor a térség görög katolikus egyháza a hitszakadás propagandája miatt két válságon ment keresztül: az egyik Szatmár vármegyében volt 1761-ben, a másik Dorogon 1767-ben.

https://biblioteca-digitala.ro

A dolgok alakulásának ilyen szerencsétlen menete érzékenyen érintette a bécsi udvart, amely végül is magára vállalta a munkácsi püspökség kanonizálásának ügyében a védőügyvéd szerepét. A XVIII. század 7. évtizedének második felében világossá vált számára, hogy egy ilyen lépés jobban szolgálja a térség katolicizmusának ügyét. A monarchia csak ekkor adta fel régi álláspontját a Magyarország északkeleti részén levő római és görög katolikus püspökségek hierarchikus viszonyával kapcsolatban. Azelőtt teljes mértékben hozzájárult annak a gondolatnak az életben tartásához, hogy az ottani unitusok csupán másodrendű katolikusok voltak.

Jegyzetek:

1. Részlet az első Lipót-diplomából (1699. február 16.): A. Freiberger, *Relatare istorică despre unirea bisericii românești cu biserica Romei*, ed. Clusium, 1996, 59. A szemelvény megismétli az uralkodó által 1692. augusztus 23-án ismertetett gondolatát: A Hodinka, *A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára*, I. köt., Ungvár, 1911, 347–349.

2. Duliskovics, *Isztoricseszkija Certi Ugro-Ruskih*, III. köt., Ungvár, 1877, 151–153.

3. *Magyar Országos Levéltár*. C 40, 182 cs. fasc. 30, 971 sz., A dokumentumot Mária Pócson adták ki 1753. július 26-án.

Fordította: Hadházy Zsuzsa

Schöpflin György

Délkelet-Európa fogalmának meghatározása

Amikor valaki Délkelet-Európáról értekezik, nem kerülheti meg a definíció központi, ám igen nehéz kérdését. Miként lehet egy régiót vagy témát oly módon meghatározni, hogy ezáltal rátapintsunk azokra a jellegzetességekre, amelyek ellentmondásmentesen érvényesek, s egyúttal elhatároljuk azt más régióktól? Ehhez határvonalakat kell megvonnunk, amelyek befogadnak, de ki is rekesztenek, s emiatt hatalommal ruháznak fel, de meg is fosztanak a hatalomtól. Ez csak az egyik nehézség. A másik gondot a régió közös struktúráinak azonosítása jelenti. Itt elérkeztünk a leglényegesebb kérdéshez. A struktúrák egyetemesek, jóllehet tartalmuk merőben különbözhet. A struktúra és tartalom polaritása igen sok embert megtéveszt, ugyanis a tartalomra figyelve arra a következtetésre jutnak, hogy amit megfigyeltek, egyedi. Bizonyos szempontból igazuk is van, de a tartalom mögött meghúzódó struktúra teszi lehetővé az összehasonlítást. Tehát amikor kísérletet teszünk valamely régió – a mi esetünkben Délkelet-Európa – meghatározására, először a közös struktúrákat kell keresnünk. Ezek legitimálják az összehasonlító elemzéseket, és nyitnak nekik utat, elhatárolva egyszersmind a régiót más régióktól. Valóban, a struktúra azonosítása

https://biblioteca-digitala.ro

létfontosságú. Ha ezt elmulasztjuk, könnyen válhatunk az általunk gyűjtött adatok rabjaivá, s halmozhatunk fel olyan érdekfeszítőnek tetsző, de tulajdonképpen triviális információkat, amelyeket képtelenek vagyunk tágabb összefüggésekben értelmezni.

A definíció kérdése lényegbevágó Délkelet-Európa esetében. Vannak, akik elleneznék a meghatározási kísérletet azzal érvelve, hogy noha talán létezett a múltban a régió, az újabb események és folyamatok, mint például a kommunizmus, felszámolták azt. Az esszencialisták magának a kísérletnek az érvényességét tagadják. Ennek ellenére a fogalom tovább él, sőt döntések születnek, amelyek azon az előfeltevésen alapszanak, hogy a régió létezik. A délkelet-európai Stabilitási Egyezménynek súlya van a nemzetközi politikában, ennek pedig azt kell jelentenie, hogy célrégiójával kapcsolatban feltételezések fogalmazódtak meg.

Melyek akkor azok a jellemvonások, amelyek megkülönböztetnek egy régiót vagy egy közösséget másoktól? Rendelkeznie kell néhány minden elemére jellemző vonással, elsősorban rögzült földrajzi és nem földrajzi határokkal, amelyeket a régióban és a régión kívül egyaránt elismernek, és viszonylag könnyen fel is ismernek. A földrajzi elem önmagában elégtelen, hiszen a geográfia nem jelenthet sorsot még akkor sem, ha sokan vagy éppenséggel a legtöbben a földrajzi elhelyezkedést tekintik az egyedüli kritériumnak. A térképre tekinteni s így körülhatárolni valamely földrajzi egységet félrevezető dolog, mert a térkép csupán ábrázolás: fizikai, kulturális és egyéb realitások tudományos metaforája. Bizonyos történelmi és politikai elemzésekben tisztán felfedezhető az a hajlam, hogy az azonos földrajzi elhelyezkedésből további hasonlóságokra következtessünk anélkül, hogy ezt a feltételezést további vizsgálatnak vetnénk alá. Éppen ezért létfontosságú, hogy a régiók meghatározásakor számba vegyük minden általános jellegzetességüket, ne csak földrajzi, legkevésbé pedig a kartográfiai határaikra figyeljünk.

Ahhoz, hogy valósaknak tekinthessük őket, e határoknak egyszerre kell embereket befogadniuk és kirekeszteniük; hatalommal felruházniuk és megfosztaniuk a hatalomtól. Minél több különféle határvonal tevődik egymásra, s erősíti egymást, annál áthatolhatatlanabbak lesznek a határok, s annál erősebbé válik a határokon belül kialakult identitás. Tehát minél erősebb a határvonal, annál sikeresebb is egyben a belső koherencia kialakításában, ez pedig a határvonalat, valamint a határvonalat kívülről átlépő forgalmat is bevonó szakadatlan kölcsönhatási folyamat eredménye. Ebben az értelemben mondanak igen keveset a pusztán földrajzi elemekre építő meghatározások, hiszen kulturális, történelmi, nyelvi, közigazgatási és politikai választóvonalaknak is kell létezniük ahhoz, hogy nehezen átjárható határok keletkezzenek. Ha ezek a folyamatok hosszú időn keresztül hatnak, könnyen felismerhető mintákat hoznak létre, amelyek a közösség számára normálisak és természetesek, ugyanis beépülnek hallgatólagos feltételezéseik világába, s mint ilyenek, megkérdőjelezhetetlenekké válnak. Összegzésül: az effajta határok között élő közösségek életmódját közös szokások, közös problémamegoldási, stratégiaválasztási és tapasztalatértelmezési módozatok jellemzik. A közösségek maguk lesznek tagjává az értelmek közös hálójának, és termelik újra azt a közös gondolkodásmódot meg gondolatvilágot, amelyre a fentebb említett folyamatok épülnek. Ezek valós közösségek, amelyeket kialakult, megszilárdult és folytonosan újratermelt tulajdonságok jellemeznek, s amelyek kulturális normákat szülnek.

A kulturális normák meghatározzák a visszautasítandó feltételezések körét, amelyeket gyakorta kodifikál a hitrendszer hallgatólagos világa, a közösség kulturális

https://biblioteca-digitala.ro

lenyomata. Ezen normák jellege nem is abszolút, nem is determinisztikus. Bármikor szembe lehet velük fordulni, ez ellenben megnehezíti a reformer dolgát, hiszen sokkal nehezebb olyan gondolatokat legitimálni, amelyek eltérnek a megszilárdult kulturális normáktól, s a *status quo ante* visszaállításának is igen nagy az esélye, ha az újítások ellenkeznek a közösség szellemiségével. Jól példázza ezt az Egyesült Királyság történelme. Mindig is léteztek köztársaságpártiak, és meg is hallgatták érveiket, de soha nem vették komolyan őket. A monarchia eltörlésére gyakorlatilag a nagy többség nem is gondol, és nem is fogadná el. A kulturális közösség gondolatvilágát kétségtelenül átalakítja a rákényszerített és vele ellentétes szellemiségű változás, mivel maga az ellenállás okoz majd változást. De a közösség a ráerőszakolt változást mindig is idegennek, természetellenesnek fogja tekinteni. A legjobb esetben is valamilyen hibrid keletkezik. Végső soron a kommunista időszak végkifejlete is ilyen állapot.

A felvilágosodás állama, a modern ésszerű és ésszerűsítő állam, amint ezt sokan állítják, fölöttébb hatékony eszköz. Társadalmaink bonyolultságának fokozódása közepette is képes rendet, értelmet és biztonságot teremteni, sőt ideális esetben hatékony kormányzást, átvilágíthatóságot és elszámoltathatóságot is. Képes integrálni a társadalmi és a politikai cselekvést, megelőzve ezáltal a káoszt vagy az anómiát, egyszersmind biztosítva az egyéni választási szabadságot is. Konkrét valóságként és szimbólumként is létezik, főként ideáltipikus formájában.

Ebben a formában exportálták Délkelet-Európába. Ez rendkívül fontos, ugyanis azt jelenti, hogy eredete, dinamikája és körvonalai egy másik, eltérő kulturális mátrixban keresendők, egy olyan kultúrában, amelynek más a kulturális tőkéje. Tehát a régióba kiteljesült formájában érkezett, s versengeni kényszerült a már kialakult helyi gondolatvilággal és gondolkodásmóddal. A kettő azóta is szemben áll egymással, a modern állam és a délkelet-európai gondolatvilág különböző változatai sohasem illeszkedtek jól egymáshoz. Viszont ez nem akadályozta Délkelet-Európa államait abban, hogy megfogalmazzák azt a törekvésüket, miszerint a modern állam nyugatról átvett formáját szeretnék meghonosítani. Amint erre majd kitérek, a modern állam nem illeszkedik azonos módon a közép- meg délkelet-európai gondolatvilághoz, ez pedig az ezredforduló utáni politika szempontjából igencsak releváns.

Következésképpen a kiindulópontot a térségek meghatározásában a földrajzi kritérium elvetése, illetve azon ismérvek azonosítása kell, hogy képezze, amelyek alapján megindokolható, miért tekintjük a fentebb említett két régiót régiónak, nem pedig olyan földrajzi térrészek együttesének, amelyek történetesen egymás közelségében helyezkednek el. Azonosíthatunk-e közös struktúrákat a kultúra és a politikai hatalom terén? Nyilvánvaló módon van valami, ami könnyen felismerhető, s amit gondolatvilágnak nevezhetnénk. Ehhez egy adott gondolkodásmód társul. Másodsorban léteznek bizonyos történelmi tapasztalatok is, amelyek maradványok formájában élnek tovább. Ezek határozzák meg a későbbi folyamatok hatását, hiszen részei annak a kognitív mátrixnak, amelybe az új eszmék beépülnek. A banális egyetemesség (lásd fennebb) egyik legfurcsább öröksége a következő javaslat: bizonyos eszmék ésszerű volta annyira nyilvánvaló, hogy mindenkinek tüstént el kell azokat fogadnia, és diadalmasan el kell vetnie a régit, helyet adva ezáltal az újnak. A forradalmárokat lehet, hogy meghatja ez a hit, de a hit és az elemzés nem azonos fogalmak. A múltat nem lehet ilyen egyszerűen

https://biblioteca-digitala.ro

meghaladni. Az a feladat, hogy valójában maradványokat azonosítsunk, nagyon nehéz. Mi több, ezek kvantifikálása általában el sem végezhető, bár hatékonyan befolyásolják az innováció meg a stagnálás viszonyát. Ezeket a gondolatokat tekintve kiindulópontnak s fölismerve azt, hogy a múlt bizonyos aspektusai tovább élnek, betekintést nyerhetünk annak okaiba, hogy a reformok miért nem járnak majdnem soha a tőlük várt eredménnyel.

Nem tehetünk egyebet, mint megpróbáljuk azonosítani a múlt alapvető kulturális meg politikai változásait, s ezek után megvizsgáljuk, hogy melyek azok a lényeges struktúrák és okozatok, amelyek még mindig érzékelhetőek. Némelyek szimbolikus formájukban vagy megismerési szinten, vagy éppenséggel mindkét módon, egymásra is hatnak. Délkelet-Európa esetében a mérvadó tapasztalat ebben a tekintetben a régióidegen változások sorozata, amelyekre a helyi szereplőknek igen kevés befolyása volt. A helyi válaszreakció, gyakorta, az ellenállás és az alkalmazkodás volt – újból mindkettő –, amelyek egymást erősítő ellentétpárként léteznek. Ebből a szempontból a fordulópontot a közeledő modernizáció jelentette. Idegen jellege ellenére kívánatosnak tekintették, de ugyanakkor ellenállásba is ütközött, mivel veszélyeztette a meghonosodott életformákat. Közép- és Délkelet-Európa modernizációja azonban különbözött egymástól.

Az első említésre méltó tényező az, hogy a modernizáció hajnalán a két térségben már felhalmozódott politikai és kulturális tőke. Ismerünk olyan megközelítéseket, amelyek hajlamosak azt föltételezni, hogy a modern eszméket csak részlegesen vezették be, vagy pedig azt, hogy a modernizáció a helyi elitek hajthatatlansága, rosszakarata és konzervativizmusa miatt fulladt kudarcba. Ez csak egy része a valóságnak, amely azon a hallgatólagos, univerzalista előfeltevésen alapszik, miszerint egyetlen, szerves egység jellemezte nyugati modell létezett csupán, s hogy a délkelet-európaiak nem próbálkozhattak meg valamilyen saját modell kidolgozásával, amivel különben nem is lett volna szabad megpróbálkozniuk. Az ilyen törekvések akadályozták volna a modernitás elterjedését, ugyanis ez a felfogás képtelen volt más, de a szóban forgóval egyenlő modernitásmodellekben gondolkodni. A legvalósabb értelemben a francia felvilágosodás dominanciájára adott német válasz példázza igen fényesen ezt a feszültséget. Az előző bekezdésben elhangzott javaslat logikai értelemben megköveteli azon maradványok modelljének a kidolgozását, amelyek a két régiót a modernitással való szembesülés pillanatában jellemezték, továbbá annak a modernitásmodellnek a megértését, amelyet ők dolgoztak ki. A két értékrend találkozása befejezetlen modernizációt eredményezett, amely esetében, ha a folyamatot kumulatív tapasztalatként értelmezzük, a modernitás kritériumát a Nyugatnak a régióbeli értelmezése jelentette.

A befejezetlenként felfogott modernizáció egyik következménye az erősnek látott Nyugattól való függés érzése. Ez olyan percepció, amit tovább túloz a kisállamok ama nyomorúsága, hogy méretük miatt kevésbé képesek összpontosítani a kulturális hatalmat, s emellett a kulturális bizonytalanságnak – az attól való félelemnek, hogy képtelenek kultúrájukat újratermelni – magasabb foka jellemzi őket, mint a népes kulturális közösségeket. A befejezetlenség így állandó, szakadatlan és reménytelen kísérletnek tűnik, amely arra irányul, hogy elérjék a modernitás jelentette távolodó célt, s ebben a vonatkozásban a globalizáció és a posztmodernitás kezdetével a célszalag újra távolabb kerül.

Amint Misha Glenny igen meggyőzően bizonyította, a 19. század végén Délkelet-Európában a modernitást hadi felszerelésekben és a társadalom militarizációjának

https://biblioteca-digitala.ro

fokában mérték. Végül a modellt, amit a korszak nagyhatalmainak a biztatására a helyi elitek választottak, tönkretétel útján tesztelték a két balkáni háborúban. A kommunizmus ezzel párhuzamos tapasztalat volt, jóllehet a helyi elitek inkább erőszakkal vezették be, a régió felett ellenőrzést gyakorló nagyhatalommal titokban együttműködve. Ez a politikai rendszer újabb torzult modernizációhoz vezetett, olyanhoz, amely lehetővé tette a hatalom példátlan koncentrációját az állam kezében, s ezáltal megfosztotta a társadalmat attól a lehetőségtől, hogy komoly szerepet vállaljon törekvései megfogalmazásában. Az Európához való újbóli csatlakozás hasonló elképzelésnek tűnik, hiszen az eliteknek és a társadalmaknak egyaránt szűkösek a választási lehetőségei, mert ezeket Európa jelenleg elfogadott definíciói határolják be.

Nem meglepő, hogy a válasz egyfajta függőségi kultúra. Ez az oltalmazók keresésében, a látszólag legkedvezőbb ígéreteket megfogalmazó nagyhatalom követeléseinek teljesítésében – némelykor pedig az azokhoz való mimetikus alkalmazkodásban – és az integrációs folyamattal kapcsolatos panaszok megfogalmazásában nyilvánul meg (például annak a követelésnek a hangoztatásában, hogy a posztkommunista államoknak ne kelljen maradéktalanul átvenniük az *acquis communautaire*-t (a közösségi jogrendet). A hatalomtól való megfosztottság érzése elindítja a morális elismerésért folytatott küzdelmet, továbbá kompenzációs és áldozatmítoszokat hív életre, olyan narratívákat, amelyek azt igyekeznek megmagyarázni: miért nem érzi soha azt a kérdéses közösség, hogy elérte célját. Különösen azt érdemes ebben a szövegkörnyezetben megemlíteni, hogy az a gondolat, miszerint a régió Skandináviához hasonlóan kidolgozhatná saját modernitásmodelljét, jószerivel semmilyen visszhangra sem talál.

Az érzékelt befejezetlenség másik következménye a felzárkózás-ideológiák nem csökkenő népszerűsége, amelyek rendszerint felülről jövő gyors reformprogramokat hirdetnek meg – a történelmen átvezető valóságos erőltetett meneteket. A szóban forgó érzés ezenkívül mélyíti a szakadékot az elitek és a társadalmak között, hiszen az elitek státusukat egy külső modernitásra hivatkozva próbálják legitimálni, amelynek a kérdéses országokban egyes-egyedül ők a letéteményesei. Ezáltal viszont azt a belső függőséget termelik újra, amely gátolja az állam hegemóniájával szembeszállni képes civil társadalomnak a kialakulását. Továbbá ez a helyzet részben annak a populista diskurzusnak a nem múló sikerét is magyarázza, amely elutasítja az idegen eredetű modernitást, és ehelyett olyan, a helyi valóságban gyökerező fejlődési tervet akar megvalósítani, amely könnyen válhat xenofóbbá és izolacionistává. A különböző megoldatlan plauzibilitási struktúrák tartós összecsapása végső soron e közösségek eredendő politikai és kulturális sebezhetőségét magyarázza, a sebezhetőség ördögi körét a következőképpen rajzolva meg: radikális átalakítási kísérletek, kudarc, majd újabb reformkísérletek.

Délkelet-Európa

Melyek tehát a múlt maradványai és a modernitás közötti feszültségek? Először is az uralkodóra és az alattvalókra vonatkozó jogkölcsönösség, a feudalizmus és a nyugati kereszténység által kódolt normatív minta biztosítékként szolgál annak a modern államnak a bürokratikus normáival szemben, amely hajlamos önmagát a végső ésszerűség forrásának tekinteni. Az alternatív szempontoknak és az alternatív racionalitásnak

https://biblioteca-digitala.ro

létfontosságú szerep jut abban, hogy biztosítsa: az állam nem válik saját bürokratikus normáinak rabjává, s nem is esik azok csapdájába. A kölcsönösség itt visszacsatolást és önkorlátozást jelent. Ezek közül egy sem honosodott meg Délkelet-Európában. Ellenkezőleg, az államot tartják a változás egyik kulcsszereplőjének, talán éppenséggel központi szereplőjének.

Másodsorban Délkelet-Európában a társadalmi struktúrák bonyolultsága sem intellektuálisan, sem kognitíven és szemantikailag sem párosul megfelelő komplexitású társadalommal meg társadalmi tudással. A modernitást inkább az állam és nem a társadalom szívta magába, mert az utóbbi az átvétel pillanatában további modernizációra szorult. Így az állam lett a modernizáció hajtómotorja, s megőrizte a társadalommal szembeni domináns pozícióját. Ezzel lényegében újratermelte a problémát, hiszen adekvát információ és tudás hiányában a társadalom képtelen felvenni a versenyt az állammal. Az állam tehát átveszi az ellenőrzést a modernizációs folyamat felett, mivel önmagát tekinti a legfelsőbb racionalitás megtestesítőjének, s megpróbálja a társadalmat saját képére alakítani. E modernizációs minta apoteózisa maga a kommunizmus. A társadalom azonban ellenáll e törekvésnek, hiszen nem fogadhatja el minden további nélkül sajátjaként az állam vízióját. A végtermék pedig amolyan kényszerű hibrid lesz, amelyet összeférhetetlen és egymásnak ellentmondó törekvések meg gondolkodásmódok jellemeznek. Ez pedig csak árt a modernizáció jó hírének, hiszen olyan teleologikus és idegen, programatikus valaminek tünteti fel azt, ami felett a társadalomnak igen kevés hatalma van. A következmény pedig passzivitás, vagyis távolról sem az a civil társadalom, amelyet a teoretikusok a demokrácia egyik előfeltételének tekintenek. Ebből a szempontból a felülről jövő modernizáció erkölcsi kérdéssé válik.

Harmadsorban ez azt jelenti, hogy a premodern hatalmi hálók örökségét és a régió kulturális tőkéjét is tekintetbe kell venni Délkelet-Európa megértéséhez. A modernitás ugyan átalakítja a hatalmi hálókat és a hatalom gyakorlásának korábbi formáit – például a nyilvános közlemények stílusát –, de teljesen nem számolja fel azokat. A hatalom gyakorlásának hagyományos módozatai, mindenekelőtt a patrónus-kliens hálózatok léte és uralma, vagy az informális szabályozások elsődlegessége a formálisakkal szemben az intézmények szövevényes metamorfózisát eredményezhetik, azok működését olyanná változtatva, amilyent alapító atyjaik semmiképpen sem akartak.

Továbbá gondot jelent a szekularizáció is, amely a felvilágosodás jelentette ésszerűség központi eleme volt. Ugyanis a korai modernitás, ha egyáltalán valaminek az ellentéteként lehetne definiálni, a vallás ellentéte lenne. A szekularizáció kifejezés azonban mást jelent a nem nyugati kereszténység esetében, mivel keleten a világi szféra sohasem különült el annyira, mint nyugaton. A premodern múltból fennmaradt kulturális tőke egy része Délkelet-Európában kétségtelenül a vallás maradványa, ellenben ezek a maradványok eltérnek nyugati megfelelőiktől.

Jól példázza a maradványok és az újítás közötti konfliktust a *millet*-rendszer – testületileg adózó, vallási és kulturális autonómiával rendelkező helyi közigazgatási egységként működő közösségek rendszerének – öröksége. A *millet* a politikai meg kulturális stabilitás megőrzésének igen hatékony eszköze volt a premodern birodalmi rendszerben. Célja az volt, hogy korlátok közé szorítsa a leigázott vallási közösségek fejlődését. Emiatt a vallást tette a politikai lojalitás központi kérdésévé, és az idegen

https://biblioteca-digitala.ro

plauzibilitási struktúrát megtestesítő Kalifátussal szembeni legfőbb lojalitás problémáját úgy oldotta meg, hogy közvetett kapcsolatot létesített a keresztények (és zsidók), valamint a birodalom muzulmán uralkodói között. Ezzel egy időben a rendszer a vallási közösségek elöljáróit bizonyos mértékben érdekeltté tette annak fenntartásában, ugyanis biztosította pozícióikat az esetleges belső támadásokkal szemben. Így a birodalom urai ellenőrzést tudtak gyakorolni a nem muzulmán alattvalóik felett, és képesek voltak őket a politikai egyenlőtlenség állapotában tartani. A rendszer hatékonyságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy századokon át fennmaradt. Azonban ennek ellenére sem tudott megbirkózni két kihívással. Az első a modernitás jelentette dinamikus kihívás, a második pedig – a 19. században Nyugatról érkezett új gondolatok velejárója – a politikai hatalomhoz való szélesebb körű hozzáférés igénye volt.

A politikai közösség modern, az intézményesülő nemzet (*nationhood*) kritériuma által történő meghatározásának tekintetében a *millet*-rendszer egyenesen kontraproduktívnak bizonyult. A vallási vezetőket minimális politikai hatalommal ruházta fel, s így ezeknek a kialakulófélben levő modernizáló eliteknek a régmúltat leszámítva majdnem teljességgel hiányzott az a politikai tapasztalata vagy politikai múltja, amelyre a nemzet definícióját lehetett volna építeni. Ennek az eredménye az lett, hogy az új eliteknek az egyetlen rendelkezésre álló, de szerencsére a modernitás követelményeinek megfelelő erőforrást kellett kiaknázniuk: a nyelvet. A nyelv azonban korántsem volt annyira egyértelmű kritérium, mint amilyennek tűnt. A kétnyelvűség alacsony szintjei következtében az identitások versengésében a vallási struktúrák és a nyelvi határok maradványai kerültek előtérbe. Ez az állapot csak fokozta az etnikai és a (névleges) vallási hovatartozás kombinálódásából eredő összevisszaságot, ami a térségbeli modernitás és etnicitás olyan lényeges velejárója, hogy még az 1991–1999 közötti délszláv háborúkban – a legerősebben a boszniaiban – is éreztette hatását.

A kérdés az, hogy létezhet-e délkelet-európai modernitásmodell. A válasz igen. De a modellnek a délkelet-európai gondolatvilágon és gondolkodásmódon kell alapulnia, a régió gyakorlatán és hagyományain, s nem a máshonnan tömegesen importált eszméken, illetve mintákon. Ha ez azt jelenti, hogy nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani az etnikai hovatartozásnak vagy a hierarchiának vagy valami másnak, ám legyen. Az alternatíva kevésbé működőképes. A modernitás központi struktúrái – bonyolultság, változás és versengés a hatalomért – mindenütt megtalálhatók, de tartalmuk Délkelet-Európában nem azonos a nyugatival.

Amikor Délkelet-Európa egészének természetéről, illetve minőségéről értekezünk, meg kell próbálnunk azonosítani ama közös tapasztalatokat, mintákat és struktúrákat, amelyek egymásra hatva alakítják ki a térségre jellemző sajátos kollektív értelmeket meg kulturális tőkét.

A régió, Nyugat-Európától eltérő módon, a birodalmi uralom sajátos típusát élte meg, amely a társadalmi tudás és hatalom idegen, kiszámíthatatlan formáin, illetve a kirekesztés és a legitimáció idegen mintáin alapult. Az ottomán örökség az időtlenség s a változatlanság érzetét keltette, valamint az egyéni törekvések hiábavalóságáét. Mi több, a hatalom gyakorlásának és legitimálásának e módozata nem kínált olyan átfogó változásmodellt, ami tükrözte volna a térségbeli elvárásokat. A hatalom idegen minták szerint szakralizálódott. A modern államot pedig ezzel az örökséggel küszködve kellett

https://biblioteca-digitala.ro

felépíteni, s emiatt átvette bizonyos vonásait, amint ez versenytársak között rendszerint megtörténik. A szembenállás lett a modern állam fő erőforrása, ebből igyekezett koherenciát meríteni.

Az ottomán birodalom államigazgatási rendszere fölöttébb elnyomó, illetve önkényes volt. Nem ismerte sem a nyilvánosság, sem a közjószág fogalmát. Az adózási rendszer kizárta a kölcsönösséget, és az adófizetőknek jószerivel semmit sem juttatott. Emellett hatékony sem volt. Az egyént meg a közösséget minimális rendőri és jogi védelemben részesítette. Megmaradt távolinak s áttekinthetetlennek, továbbá elutasított minden felelősséget. Erre az örökségre épülve a térség államai átvették a török birodalom némely vonásait – természetesen nem mindet –, és leképezték azokat. A birodalom uralma alatt élt helyi elitek gyengék voltak, az akkor kialakult hatalomgyakorlási technikák pedig enyhébb formában máig fennmaradtak, s a modernitás újratermeli őket.

A megélhetésnél többet nem biztosító paraszti mezőgazdaság gyenge jövőmodelleket generál. Az anyagi és szimbolikus erőforrások megtermelése zérus összegű játéknak minősül, hiszen a megtermelt fölösleg a termőföld nagy részének gyenge minősége, valamint a készségek fejletlen volta miatt igen csekély. A termőföld közös művelése aláássa az egyéni kezdeményezéseket, s ráadásul a térség a főbb piacoktól is távol esik. A felnőtt lakosság zöme néhol írástudatlan, mert hiányzik az a vallási vagy oktatási hagyomány, amely hangsúlyt fektetne a felnőttek részvételére az egyházi, illetve az állami intézmények életében.

A térséget sajátos mítoszok jellemzik. A leginkább az, mely szerint a régió Nyugat utolsó védőbástyája Kelet előrenyomulásával szemben. De említhetnők az áldozatmítoszt és Európa árulásának mítoszát is, amelyek az előbbivel együtt igyekeznek a múltbeli szenvedést mitikus eszközökkel kompenzálni (Koszovó a legjobb példa erre), s végül a birodalmi elnyomás mítoszát, amely a késedelmes modernizációt és az elmaradottságként felfogott állapotot hivatott magyarázni.

A vallás könnyen felismerhető gondolatvilágot és gondolkodásmódot hoz létre. Az ortodoxia és az iszlám, a térség domináns vallásai, közvetlen és közvetett kapcsolatba is kerültek a nyugati kereszténységgel, s magukat az erkölcsi erények veszélyeztetett letéteményeseinek tekintették. A vallás megteremti a rítusok és kognitív normák közös világát, a szakrális idő és tér sajátos felfogását, kialakítja erkölcsi szabályait s a rend érzetét. Ezek mindegyike saját kulturális tőkéjét hozza magával. A kérdés azonban az, hogy milyen gondolkodásmódot szül az ortodoxia és az iszlám. Általában olyant, amelyik a közösségi felelősséget tekinti elsődlegesnek az egyénivel szemben, a hierarchia tiszteletét kodifikálja, s megkérdőjelezhetetlennek tartott igazságokat mond ki. Továbbá a változás gyenge kognitív modelljeit kínálja, és nem a fokozatos, hanem a radikális változás mellett foglal állást, melynek útja a megváltás, valamint az üdvözülés.

A leglényegesebb változó az urbanizáció foka. A város a szakadatlan változás és a csere helye. Azonban Délkelet-Európa városai fejletlenek, statikusak, kicsik és rurális jellegűek voltak, s így csak kivételes esetekben tudták vonzáskörzetüket integrálni. Később pedig a kommunista modernizáció nagymértékben elvidékiesítette a városokat, s ezt az állapotot egyelőre nem sikerült leküzdeni. Ráadásul a városi integráció kommunista modellje igen keveset kínált az újonnan tömegekben érkezett vidéki lakosságnak, s így az sem a vidékről a városba való áttelepülés traumáját nem tudta kiheverni, sem pedig a

https://biblioteca-digitala.ro

városi élet termelte dinamikus sokszínűségét nem tudta megszokni. Ha egyáltalán valamit kínált a kommunizmus, az az osztályhovatartozástól mentes kommunista ember kontraproduktív modellje volt. Statikus jellege és üres volta ellentétben álltak a valós társadalmi rétegződés és a valós társadalmi kölcsönhatások létező formáival.

Érdemes megemlíteni, hogy az etnikumok együttélésének premodern mintái, amelyekkel a Szarajevóhoz hasonló premodern városokban találkozunk, semmit sem mondanak a modern együttélésről, mert a modern korban másmilyen a hatalomnak, a társadalom bonyolultságának, az erőforrásoknak és a versengésnek a természete. Sokan másként gondolkodnak erről, de szerintem az, amit tesznek, tétova álmodozás. Ha léteztek is városias viselkedés- és kognitív minták, azok vagy inadekvátak voltak, vagy időközben megsemmisültek, s így a város nem tudta a civil társadalmat fenntartani.

Végezetül miért különbözik Délkelet-Európa Közép-Európától, miért lehet Közép-Európát könnyebben integrálni Nyugat-Európába, mint Délkelet-Európát? Néhány válasz leszűrhető a fent elmondottakból. Közép-Európa nagyobb államkapacitással (*state capacity*) rendelkezik, továbbá könnyebben igazodik és alkalmazkodik a felvilágosodás utáni kor követelményeihez. Gondolatvilága a nyugati kereszténység jelentette örökségnek köszönhetően közelebb áll a nyugat-európai normához, s emiatt a modernitás szülte sokszínűséggel is könnyebb megbirkóznia. Ez persze nem jelenti azt, hogy Közép-Európa – amint néhány délkelet-európai időnként utal erre – valamilyen benne rejlő erénnyel rendelkezne. Pusztán arról van szó, hogy az integráció kritériumait Nyugaton határozták meg, s Közép-Európa, bár önmagát átmeneti régiónak tekinti, strukturális szempontból jobban leképezi a Nyugat kritériumait, mint Délkelet-Európa.

Fordította: Szász Alpár Zoltán

Ovidiu Pecican

A földi határok Európái

1. Mozgó határ

Európának több határa van, de közülük bizonyos szempontból az a legérdekesebb, amelynél Európa, ahelyett hogy véget érne, folytatódik. Nyugaton, északon és részben délen is kiterjedt vizekkel, tengerekkel és óceánokkal találkozik a kontinens. Ezeken a helyeken a határ földrajzi természetű és végleges jellegű. (Állandóan feltesszük magunknak a kérdést, hogy a brit szigetek Európához tartoznak-e, vagy sem, hiszen szigetjellegük hangsúlyozottabb, mint hovatartozásuk.) Más a helyzet keleten és délkeleten. Itt a határ változó, mozgékony, ingadozó. Bizonytalan és adminisztratív jellegű, geopolitikai frontvonal, megfogalmazhatatlan, bár az áthatolhatatlanságig szilárd. Ez a tény pedig minden, a változékony térségről folyó, fizikai-földrajzi és/vagy rasszista-fiziognómiai diskurzustól eltérő realitású beszédet pontosan a helyére tesz.

https://biblioteca-digitala.ro

Jelentéses az is, hogy a történelem folyamán valóságos mitológia alakult ki ezekkel a szilárd alapokon, a szárazon született határokkal kapcsolatban. Jelesen a német mitológia két alapvető őstípusát különböztethetjük meg a németek elképzelései közül: a *drang nach Ostent* és az India felé irányuló árja migrációt valamikor a történelem kezdetén. De hasonló mítoszokkal vették körül magukat mások is: az ortodoxok Rómának a Tiberistől a Boszporusz partjáig, majd később Moszkváig való migrációjáról álmodoztak, míg a szlávok először lelki szemeikkel idézték fel déli és nyugati terjeszkedésüket, amit aztán Sztálin valósított részben meg.

Lehet, hogy ez Európa egyik jellegzetessége: más földrészektől eltérően ugyanis egy anyagi, tökéletesen látható és egy illékony, bár nem kevésbé reális határ között fekszik. Európa kezdete földrajzi, vége azonban – ki tudná megmondani, pontosan hol? – képzetekben és látomásokban lelhető fel. Érdekes, hogy a jórészt vizek által határolt országokban a képzeteknek és a látomásoknak egy adott pillanatban meg kellett adniuk magukat a valóság által igazolt elgondolásoknak, vagy legalábbis figyelemre méltó visszhangot találtak azokban. Ennek a térségnek az országai, legalábbis Nagy Károly örökségétől errefelé, stabilabbakká váltak, medrei lettek a korai nemzeti fejlődésnek, és végső soron a modernitást megvalósító kulturális képletek létrehozóinak bizonyultak. Valószínűleg ezért jogos az az állítás, hogy Európa, lényegét tekintve, félsziget. Ahol a területi határokra nem jellemző a víz jelenléte, vagyis ahol a tenger nem zárta le teljesen a szárazföld expanzióját, ott az európai népek fejlődésének egyértelmű jellege megadta magát a formák meglepő gazdagságának. A morfológiai gazdagság azonban tartósabb ideiglenes állapottal járt együtt. Lásd a németeket, akik – birodalmaik ellenére – sokáig, a XIX. századig, képtelenek voltak arra, hogy életképes állami kereteket alakítsanak ki. Ugyanez történt a – végső soron szintén német – osztrákokkal: a császárságban ingadoztak a nemzeti és többnemzeti lecsapódása között. Ugyanígy volt a keleti szlávokkal is. Az őket körülvevő kiterjedt szárazföldek szülte terjeszkedési vágy egyik lábukkal Európán kívülre helyezte őket anélkül, hogy rákényszerítette volna őket a nyugati államiság és kultúra kialakítására.

A „föld jelének", vagyis a földrész vonzóerejének másik kifejeződése volt és maradt a visegrádi államok vagy a Balkán térségében található nemzetállamok nyugtalankodása. Összefércelések és felbomlások, újraalakulások és széttöredezések – mindez jellemző marad Csehország és Szlovákia, Lengyelország és Románia, valamint Jugoszlávia és Bulgária történelmére. Itt a mágia teljes forrongásban van, és úgy tűnik, a szélek hullámzása állandósult.

2. Birtokolni, vagyis lenni

Természetesen a fenti megállapítások azt is kifejezik, hogy a szerző maga is ehhez az ingadozó térséghez tartozik. Mint ahogy az az inkább metaforikus, mint fogalmi forma, amelyet gondolatai kifejezésére választott, szintén ennek a kifejeződése. Mert mi más lenne, mint metafora az a bizonyítás kedvéért kicsit túlhangsúlyozott, geopolitikai és civilizációs kulcsként kezelt leírás a vízi és a földi közti dialektikáról? Ezzel együtt nem mondható kockázatosnak ez a megközelítés, s ha elfogadjuk az írás kódjaként, lehet, hogy valami lényegeset tár fel. Miért? Azért, mert mint ismeretes, a történelem első ismert nagy forradalma a neolitikum volt: a mezőgazdaság felfedezése. A volt gyűjtögetők és halászok, akik a természeti ciklusok (a hold-ciklusok, az évszakok stb.

https://biblioteca-digitala.ro

váltakozásainak) jó megfigyelőivé váltak, egyszerre jelentős döntést hoztak: letelepednek, és élelmüket a föld művelésével termelik meg.

A mezőgazdaság megjelenését a tulajdonnak a fogyasztás szükséglete által meghatározott nomád logikájáról a tulajdon szedentáris logikájára való áttérés jellemzi – ez utóbbi a tulajdon önmagában vett birtoklását jelenti, később pedig jelképes hatalmat. Mindaddig az ember annyit vett el környezetétől, amennyire a túléléshez szüksége volt, attól kezdve, mint egy valódi úr, le akarta győzni a természetet, sőt a környezet lényegi megváltoztatására törekedett. A mezőgazdasággal és a föld megművelésével, az emberi lakhelyek építésével az ember és a föld viszonya egyszerre megváltozott, s ennek a megváltozott viszonynak a kulcsa a tulajdon. Az ember és a terület közti szétszakíthatatlan kapcsolatnak ez az „ideológiája" olyan erős volt, hogy életünk, még napjainkban is, jórészt alá van neki rendelve. (Csupán az informatika fejlődése által kialakított új, virtuális térbeliség változtathatná meg, amely megkettőzi és valamennyire viszonylagossá teszi birtokláson alapuló viszonyunkat a térhez.) Íme, miért marad szerintem a földi határok Európájáról beszélve a vízi határok Európájával szemben meghatározó a neolitikus típusú viszonyulás a földhöz és az említett két őselem (a föld és a víz) szimbolikája.

Ilyenformán különbséget lehet tenni egy olyan Európa között, amelyben a fokozatos expanziót megakadályozta a tenger (amely a térséget nagyobb népsűrűségre, valamint a mezőgazdaságtól való elszakadásra kényszerítette), és egy másik Európa között, amelyet a földterületnek a véges térségek által nem korlátozott határtalan birtoklása mozgat, amely a mezőgazdaság rabja maradt, lakossága szétszóródott a területen, és bizonytalan népsűrűséget eredményezett. Túl a foglalkozásbeli vonatkozásokon egyrészt az urbánus és kézművesipari Európa, másrészt a rurális és agrár Európa két, bár egymást talán kiegészítő módon különbözik. Ami radikálisan megkülönbözteti őket, az talán egy bizonyos típusú viszonyulás a földhöz vagy, általánosabban, a tulajdonhoz. Nyugaton a tulajdon egy idő után szigorúan szabályozottá vált, pontosan meghatározottá, egyértelművé. Keleten a mai napig is különböző közös, elkülönítetlen vagy nem kielégítően biztosított formákban létezik, s egyik vagy másik politikai rendszer hol megszünteti, hol részben visszajuttatja.

Mindezzel szigorú ok-okozati összefüggésben megtalálhatjuk a társadalmi élet alapvető formáit. A Nyugat a szülőkből és gyerekekből álló zárt családmodell felé hajlik. A Kelet egy fiú- és lánytestvérekből, sógorokból és menyekből álló patriarchális családot gyűjt egy háztartásba, amelyben az unokák, a harmadik generáció, a többrendbeli unokatestvérek egy családon belül együtt élnek. Ez az egyközpontú család és a *zadruga* közti különbség. És ha bizonyos megkötésekkel is, de mindkét esetben mások a társadalmi betegségek: félelem és zárkózottság Nyugaton, klausztrofóbia és kollektivizmus keleten. Csodálkozunk hát azon, hogy Európa egyesítése a másik felfedezésének igényéből születve nyugaton kezdődött, míg a kommunizmustól szabadult Kelet kényszerképzete a futás, az eredeti térségből való megszökés?

A rokonság ilyenfajta hasznosítása csakis két különböző fejlődési folyamathoz vezethetett. Nyugaton azt eredményezte, hogy nyilvánvalóvá váltak a társadalmi élet közösségi és állampolgári kapcsolatai, és tompította a (családi-törzsi) vérrokonság szerepét. Keleten a föld közös tulajdona és a törzsi családok tagjainak együttélése kedvezően hatott az ilyen típusú kapcsolatok leleményes kihasználásának kialakulására, s a vérrokonságot bonyolult szellemi-szimbolikus hálózatok erősítették meg (komaság, keresztapaság,

https://biblioteca-digitala.ro

sógorság, nepotizmus stb.). Mindez a rokoni kapcsolatoknak az állampolgári presztízs kárára történő megerősödéséhez vezetett. Ennek fontos következménye nyugaton a pártatlan verseny előnyben részesítése és a minőséggel összefonódott hatékonyság győzelme, míg Európa keleti felén az ősi kapcsolatok, az alapvető társadalmi szolidaritás megerősödése, lényegtelenek lévén az ebből a helyzetből fakadó teljesítmények.

Mint várható volt, ennek az állapotnak a kialakulásában jelentős szerepet játszott a különböző térségekre jellemző vallásosság. A katolicizmus és következménye – vagy utóda –, a protestantizmus, az egyik erőszakos egyetemességével, a másik munkás individualizmusával éppen azt az ellenerőt biztosította a nyugati társadalmaknak, amelyre ennek az Ágoston, Anzelmus, Aquinói Tamás, Loyolai Ignác racionalizmusa és interogatív logikája, valamint Luther Márton, Kálvin János, Zwingli stb. szigorú és fegyelmezett szövegmagyarázata által alakított mentalitásnak szüksége volt. Róma, az egyházon belüli vallási egyenlőséget helyezve minden sajátosság elé, a reformáció előtt és után egyenlő távolságot teremtett a hívők és az Isten között, ami a későbbi demokrácia távoli hírnöke volt. Mint ismeretes, a reformáció a maga során kialakította a weberi versengést a keresztény érdemek megszerzésére a földi életben. Keleten az ortodox egyház, amely túl nagy szerepet tulajdonított a bizánci császárnak ahhoz, hogy igazolhasson egy, az önkényuralmitól eltérő szempontot is, nem tudott létrehozni alternatívát jelentő intellektuális mozgalmat. Sem az ezen az egyházon belüli megújító mozgalomnak, az isiházmusnak, sem a neki ellentmondó dualista eretnekségnek, a bogumilizmusnak, nem sikerült hosszú távon és határozottan válságba juttatnia az ortodoxia önkényeskedő és dogmatikus intézkedéseit. Ugyanígy az ortodox intellektuális élet nem hozott létre olyan megújító mozgalmat, amilyen a középkorban a katolicizmus által létrehozott egyetemi mozgalom volt. Mindez azt eredményezte, hogy miközben a katolicizmus és a protestantizmus felgyorsította az egyén önmeghatározó társadalmi mozgalmát, létrehozva a modern társadalom szövetét, az ortodoxia azt az önkényuralmat és társadalmi centralizmust támogatta, amely már jellemző volt az Európa keleti felén elfogadott patriarchális típusú hagyományos családban. A viszonylag türelmes mohamedán vallásban és sokkal később a kommunizmus türelmetlen ateizmusában a bizánci eredetű ortodoxiával közös volt az egyetlen főnök és a hatóság előtti egyfajta közösségi felelősség elve. Aminek következtében ezen a szinten a folyamatosságok mindig is erősebbek, mint a megszakítások.

3. Nyugattól keletre és ettől keletebbre

Engedtessék meg átismételnem az eddigi megállapításokat. A két Európa közti különbség a következőkben áll: 1. a térségeik természeti határai; 2. a térségben lakó emberek viszonya a földhöz (a tulajdon típusához); 3. a társadalmi élet fejlődésének típusa (állampolgárság és vérrokonság); 4. a vallásos élet jellegzetességei (egyetemesség és individualizmus az egyik oldalon, önkényuralom és központosítás a másikon).

Mindezeknek megfelelően Európa, még ha közvetlenül nem is vesszük figyelembe a politikai „függönyöket", két különálló részre oszlik: Nyugat-Európára és... a Másik Európára. Az egyik a föld és a vizek között alakult ki, és szerződéses alapon rendezte a tulajdont és az emberi kapcsolatokat, racionális, aktív és méltányosságközpontú. A másik elsősorban földi és változó, kollektivista a tulajdonnal való viszonyában, családi-

https://biblioteca-digitala.ro

törzsi társadalmi szempontból; alapvetően homogén, ellentmondás nélkül önkényuralmi, centralista módon szervezi meg önmagát, meddő és viszonylag amorf.

Csupán a másodikra szorítkoznék, a kevésbé megkülönböztethetőre, amely a Nyugat prizmáján keresztül nézve nehezebben fedi fel arcát. Ez a Másik Európa felváltva mindig hol a nyugati terjeszkedés tárgya, hol a nyugat felé való terjeszkedés központja volt. Nyilvánvaló, hogy ezek a történelem folyamán egymást követő mozgások nem az őket létrehozó imperializmusok kétségtelen bizonyítékaiként érdekelnek, hanem mint az egyik csoportnak a másik ellenében kifejezett önazonossága aktív megnyilvánulásai. Így, miután az ókorban, kezdeti szakaszában a Római Birodalom kelet felé terjeszkedett, Bizánc a középkorban kiterjesztette uralmát nyugatra is. Azután a Boszporusz örököljе, a török porta, a keleti szellem másik – pogány – megtestesítője, minden erejével megpróbálta meghódítani a Nyugatot, de csupán Bécs közelébe jutott (1683). Nyugaton volt a válaszadás sora, s ő előretolt karjával, a Habsburg Birodalommal, a Balkánig ért el. Később, 1945 után, Kelet – az új formát nyert Szovjetunió képében – megint előrelépett, veszélyesen, nyugat felé. Csupán az 1989-es év forradalmai mutatnak egy újabb keleti visszaáramlás kezdeteire, az eredeti meder felé.

Mindez nagyon jól tudott, de ismételése szükséges volt annak a területnek megjelölése érdekében, amely alá van vetve a Kelet és a Nyugat közti ingadozásnak. Így világosan láthatóvá válik a másik Európa térsége, amelyben a nyugati és keleti kulturális rétegek, ha nem is mindenütt egyformán, egymásra tevődnek. Azt lehetne mondani, hogy ez a másik Európa Ausztriánál kezdődik, és Moszkváig tart (hogy hagyományos módon nevezzem meg azt a valóságot, amely olyan különböző elnevezéseket viselt, mint a Cári Birodalom, a Szovjetunió vagy a FÁK). De voltaképpen magában foglalja Németországot is, amelyben hosszú ideig vallásháborúk dúltak, amely sokáig szétforgácsolt volt, és csupán a második világégés pusztító kalandja után vált a racionális és demokratikus Nyugat motorjává. Mert a modern kor kétségtelenül az iparosított és a versenytárs nélküli gazdasági-katonai hatalmat megteremtő Nyugat sikerét ismerte el, amely – eszméivel együtt – modellként tételezte magát. Még az ezzel ellentétes, az 1917-es bolsevik felfordulás által előtérbe helyezett szélsőbal forma is a nyugati (marxista) eszmék feldolgozása volt. Nem csoda tehát, hogy nyugatosodásának fokától függően a másik Európa testében két rész különböztethető meg. Az egyik – az egyetlen, amelyik Nyugattól is, Kelettől is különbözik valamennyire, vagyis Közép-Európa – könnyen körülírható az előbb említett négy alapvető kritérium segítségével. Ami ebben a kulturális, társadalmi és geopolitikai szempontból Kelet és Nyugat között fekvő térségben közös a Kelettel, az határainak túlnyomórészt földi jellege és a nemzeti-nyelvi, valamint vallási szempontból multikulturális történelmi tapasztalat. Ami pedig a Nyugattal való közös vonásokat illeti, azok közé az uralkodó vallás és kultúra, valamint mentalitás tartozik.

Ez a kettősség, amely mint láttuk, kizárólag sajátos jegyeket hozott létre, Nyugattal és Kelettel egyaránt összetéveszthetetlenné tette Közép-Európát. Nem hiszem, hogy a nyugatosodásra való jelenlegi törekvés rövid távon radikálisan eltörölné azokat a keleti vonásokat, amelyek a több évszázad alatt kialakult létezési módra jellemzőek. Mindezzel együtt, amint a keleti tényezők hatásától az utolsó évszázadokban megszabadult Németország és Ausztria példája mutatja, úgy tűnik, hogy a nyugatosodás folyamata

https://biblioteca-digitala.ro

megfordíthatatlan. Ez határozottan felgyorsul és megerősödik majd Közép-Európa rövid időn belüli szinte teljes integrációjával az Európai Unióba.

4. Kelet és Délkelet

Hát Kelet-Európa? Ebben a térségben, amelyben az őt megszakító helyi tengerek ellenére a földrész eléri teljes térbeli kiterjedését, szintén két részt lehet megkülönböztetni: Európa tulajdonképpeni keleti részét és a délkeleti részt. El kell mondanunk, hogy Délkelet-Európa azt a helyet foglalja el a tulajdonképpeni Kelet-Európához képest, amelyet Közép-Európa foglalt el a Nyugathoz képest. Míg Kelet-Európát lényegében más, zárt területek határolják, addig Délkelet-Európa maga is olyan, mint egy tenger mosta félsziget. Éppen ez a félsziget hozta létre azt a gondolkodás- és érzésbeli formát – a keleti vallásosságot –, amely jó másfél évezrede uralkodik, s amely csak később terjedt el északkeleten, a tulajdonképpeni Kelet-Európában.

Délkelet sajátossága Kelettel szemben történelmi és demográfiai tapasztalatából fakad. Az ókorban, a görög, majd hellén és római tapasztalat birtokában, a klasszikus világ kemény magja volt, modell a Régi Világ számára. Ugyanez maradt az első évezred során is, minthogy miután a Római Birodalom nyugati fele elesett a barbárok csapásai alatt, Bizánc lett annak egyedüli közvetlen folytatója. Ez a rész magában foglalja a Balkán-félszigetet és a Dunától északra a mai Románia délnyugati részét (Olténia, Erdély). Ettől a vonaltól észak-keletre továbbra is ott éltek a kárp népek, a szkíták törzsszövetségei, később pedig ez a messzire, a keleti sztyeppékig nyúló térség menedékül szolgált a szlávok demográfiai áradatának, és a turáni vándornépek szinte kötelező útvonala lett. Így tehát míg Délnyugat maga a Római, majd később a Bizánci Birodalom volt, a Kelet vallási és civilizációs szempontból csupán másolata volt ez utóbbinak.

Ez lenne hát a két térség civilizációjának történetében a legjelentősebb különbség. A múlt többi részében a térségek hasonlítanak, mert mindkettőben, a történelmi pillanattól függően változó mértékben, keveredett az ortodoxizmus, a pogányság (mohamedanizmus) és a nyugati behatás, de ez a keveredés mindig elsősorban ortodox környezetben történt.

Egy másik különbség a népsűrűségben mutatkozik meg, amely mindig fordított arányban áll a terület nagyságával. Oroszországban és az általa bekebelezett területeken, éppen a nagy kiterjedés miatt, kisebb a népsűrűség, mint a Balkán-félszigeten. Ez késztette Schöpflin Györgyöt arra, hogy egy régebbi tanulmányában arra a következtetésre jusson: a nagy kiterjedésű és viszonylag ritkábban lakott területek kedvezőek az önkényuralmon alapuló kormányforma kialakulásához (a cárizmus és a kommunizmus).[1]

Mindazon körülmények közül, amelyek Délkelet- és Kelet-Európában közösek, itt csak néhányat sorolok fel röviden, azokat, amelyek napjainkban meghatározó módon nehezítik a két térség átalakítását. Így, azt hiszem, figyelembe kell vennünk elsődleges mezőgazdasági jellegüket, beleértve azokat a társadalmi viszonyokat, amelyeket ez a jelleg kialakított (*zadruga* típusú család, kollektivizmus/vagyonközösség, maffióta típusú vagy méltányosságellenes rangsorolás). Azonkívül szóba kerülhet a rurális paszeizmus és tradicionalizmus, ami alól a szovjetek által terjesztett kommunizmus sem kivétel, hiszen a dolgozók egyenlőségén alapuló földi paradicsom a társadalmi megoszlás és a társadalmi osztályok megjelenése előtti társadalom iránti nosztalgiáról árulkodik.

https://biblioteca-digitala.ro

5. Schöpflin György és Délkelet-Európa*

Schöpflin György, más premisszákból kiindulva és másképp építve fel diskurzusát, nagyjából ugyanazokra a következtetésekre jut Délkelet-Európát illetően, mint amikre mi jutottunk.[2] Európa ezen része modernizálódásának problémája az a pont, ahol véleményem eltér ennek a jelentős tudósnak a véleményétől. Ő, miután megállapítja azt, hogy „a modernizáció hajnalán a két térségben már felhalmozódott politikai és kulturális tőke", józanul megjegyzi: „a premodern hatalmi hálók örökségét és a régió kulturális tőkéjét is tekintetbe kell venni Délkelet-Európa megértéséhez. A modernitás ugyan átalakítja a hatalmi hálókat és a hatalom gyakorlásának korábbi formáit – például a nyilvános közlemények stílusát –, de teljesen nem számolja fel azokat. A hatalom gyakorlásának hagyományos módozatai, mindenekelőtt a tulajdonos-ügyfél hálózatok léte és uralma vagy az informális szabályozások elsődlegessége a formálisokkal szemben, az intézmények szövevényes metamorfózisát eredményezhetik, azok működését olyanná változtatva, amilyet alapító atyáik semmiképp sem akartak." A fentiekből levonható az a következtetés, hogy ha ezek a hálók, a hatalom gyakorlásának tipikus formái és gyakorlásának sajátos módozatai, bár részlegesen eltorzítva és elformátlanítva, de túlélték a modernitást, túlélésük ereje döntő módon kerül a figyelem központjába. Mellőzésük vagy marginalizálásuk, amit a modernitás megpróbált, nem segíthet kiirtásukban. És egyáltalán nem biztos, hogy a kiirtás lenne a legjobb megoldás, amit az a részleges kudarc is bizonyít, amely a modern államot megsemmisítésükkor érte. Nagyon is lehetséges, hogy annak a szolidaritás-potenciálnak az értékesítése, amelyet ezek az – akár szétszórt, akár szilárd, de mindenesetre tartós – fogalmak és gyakorlatok tartalmaznak, lehetővé teszi a zsákutca meghaladását.

Különben mindnyájunk elmerülése abban, amit premodernnek neveznek – a lehető legtágabb értelemben használva itt a szót, mint a globalizmus-regionalizmus egyenletébe, a posztindusztriális, a száguldó informatika korszakába való belépésbe átültetett új érzékenységet –, újrarendezi a palettán a darabokat egy új játék nevében. A hely hagyományaihoz való visszatérésnek voltak prófétái (például Románia számára Nae Ionescu *Înspre realităţile noastre* – Realitásaink felé – című cikke, vagy nemrég Alekszandr Szolzsenyicin Oroszország számára), de bírálatuk csupán a kudarc megállapításáig terjedt. Az új összefüggés azonban lehetővé tesz egy pontosabb értelmezést.

Nyilvánvaló tehát, hogy a hidegháború után az USA támogatásával megindult globalizációnak és a kommunizmus bukásának kísérője egy esetenként változó állami, közigazgatási, etnikai vagy kulturális szétforgácsolódás.[3] Ez a helyzet, akárcsak a mi közvetlen közelünkben levő Európa törekvése, hogy egy makrostrukturális államban (Egyesült Európa) csapódjék le, meglepő módon hasonlít az emberiség középkori állapotához. Akkor a nagy feudális hűbérbirtokok birodalmakba vagy királyságokba voltak beillesztve, amelyek megengedték, hogy kereteik között megőrizzék autonómiájukat. Megjegyzem továbbá azt, hogy a kommunista típusú ipar csődjének körülményei között és amikor Kelet- és Délkelet-Európa államai képtelenek arra, hogy a nemzetközi piacokon is versenyképes ipari árut termeljenek, a mezőgazdasági foglalkozások újra megelevenednek. Ezek a *sui generis* ismétlődések kedvező

* A cikk második része a lap októberi számában jelent meg.

https://biblioteca-digitala.ro

körülményeket teremtenek azon hatalomgyakorlások további premodern reprodukciójához, amelyek a modern állam uralta időszakban sem szüneteltek. Ugyanígy az urbanizáció – amely mint láttuk, gyakran a városok elfalusiasodását jelentette – folytatja városi pszeudo-sorsát, előnyben részesítve a *zadruga* és a kliensrendszer állandósulását.

A kérdés szerintem nem az, hogy miként lehet átalakítani Délkelet-Európát a nyugati típusú megoldásoknak megfelelően. Bármilyen jól utánozzák is elit vagy hivatalos szinten, alapjában véve ezek a megoldások részben továbbra is idegen (mert nem helyi) modellek maradnának. A kérdés az, hogyan módosítsák ennek a helyzetnek a hatását, tudva, hogy a társadalmi konfiguráció szétzúzásának felmérhetetlen következményei lennének.

Ami engem illet, éppen Schöpflin György megállapításaiból indulnék ki. Ha a fennálló „paraszti mezőgazdaság gyenge jövőmodelleket generál", akkor újra kellene gondolni azt olyan formában, hogy minőségileg magasabb rendű jövőmodelleket eredményezzen. Ha hiányzik egy „olyan vallási és oktatási hagyomány, amely hangsúlyt fektetne a felnőttek részvételére az egyházi, illetve az állami intézmények életében", akkor ezt a hagyományt egy átfogó programban újra kellene gondolni, mint a társadalmi magatartásformák világunk szükségleteihez való hozzáigazításának tényezőjét.

A térség gondolkodásában meglévő mítoszok struktúráit is át kellene alakítani úgy, hogy ne adják fel feltétlenül a régi tartalmakat, hanem más, mozgósításra képes üzenetet közvetítsenek.

A délkelet-európai város, bármennyire is gyenge, statikus, kicsi és ruralizált, újragondolható a haladás fogalmaiban végiggondolt társadalmi változások egyik helyeként. Ez nem lehetetlen, ha tekintetbe vesszük Nyugatot, ahol az állampolgárok, elhagyva az óriási, zsúfolt városokat, egyre inkább az egykori falvakban szeretnek élni, amelyek ma már igazi kisvárosok. Egyébként az az új szokás, hogy szerződéseket interneten keresztül szerezzenek és kössenek meg, a posztipari munka piacán csendes nemzetközi együttműködés helyévé alakíthat egy ilyen mezőgazdasági falut (újra körvonalazódik egy olyan tevékenységi modell, amely a kezdeti modernitás, a szétszórt manufaktúrák korszakára emlékeztet). Természetes, hogy ezért a nevelést drasztikusan és következetesen újra kell szervezni. Ugyanúgy a lényegében magányos és változatos számítógépes munka, bizonyos részleteiben, esetenként, egyéni felelősséggel helyettesítheti a hagyományos, kollektív felelősséget.

Schöpflin Györggyel együtt én is hiszem, hogy a nyugati standardokhoz egyszerű utánzással való hasonulás vagy a nyugati modellhez való üres idomulás nem életképes. „Ez az alternatíva, amely csupán azért indul ki a helyi hagyományokból, hogy egy jótékony, minőségileg teljesen különböző fejlődés érdekében eltörölje azokat, a jelen pillanatban utópiának tűnhet. De a délkelet-európai eliteknek át kell gondolniuk, és alkalmazniuk kell, ha el akarják kerülni az endémikus lemaradást és a sorban állást." Ideje lenne, hogy Délkelet-Európában is elkezdődjék végre az a vizsgálódás, amelynek célja a sikeres modell létrehozása.

A helyzetet természetesen bonyolítja a két világháború közötti történelmi örökség, amikor a térség egyes országai (például Görögország) határozottabb európai fejlődési vonalat követtek, mások (például Törökország), bár csatlakoztak a NATO-hoz, keleti, kis-ázsiai pályán maradtak, megint mások pedig a szocializmus különböző formáit próbálták ki (ezek közül a leginkább atipikusak Albánia és Jugoszlávia).

https://biblioteca-digitala.ro

6. Közép és Délkelet

Paradoxon, de könnyebb megérteni a Kelet és Nyugat (mint egy nyilvánvaló komplementaritás elemei) közti viszonyt, mint a Közép és Délkelet (ezek a közelségből fakadó, ezért bizonyos fokig kétséges komplementaritás elemei) köztit. Egyáltalán nem biztos, hogy az európai Délkelet egy lépéssel közelebb van a Nyugathoz, mint Kelet, még akkor sem, ha a Közép részben keleti vonásokkal „fertőzött" Nyugatnak tűnik is. Mindez világosabban látható, ha figyelembe vesszük a modernitás tapasztalatait keleten és délkeleten. Míg a cári Oroszország, önmaga ura lévén, felvilágosult önkényuralkodói (I. Péter és II. Katalin) révén erőfeszítéseket tett intézményrendszerének modernizálására és nyugatosítására, a Balkán-félsziget, még a román fejedelemségek is, elkeletiesedtek, és a turkokrácia gazdasági és politikai vérkeringésébe kapcsolódtak be. Így az európai Délkelet számára az egész XVIII. század a progresszív keletiesedés korszaka volt. És amikor a balkáni-dunai népek számára a következő század meghozta az oszmán uralom alóli felszabadulást, az orosz Keletnek már bizonyos nyugatias ideológiai hagyománya volt. Ezzel együtt, annak eredményeképpen, hogy Oroszország nagybirodalom volt, a Kelet következetes maradt bizonyos pánortodox és pánszláv célkitűzésekhez, amelyek megbonthatatlanná tették őt, míg a balkáni országok egyes civilizációs és kulturális elemek gyors és lelkes alkalmazásával, valamint a világi és modern állam opciójával akarták újrarendezni kapcsolatukat Nyugattal. De a délkeleti és keleti tapasztalatok különbözősége ellenére sem lehet azt állítani, hogy a két térség egyike nyugatiasabb lenne, mint a másik. Ennek megfelelően Közép-Európa valószínűleg nemcsak egyformán szomszédos Kelettel és Délkettel, hanem egyformán különbözik is mindkettőtől.

Egy másik nemrég megjelent szövegében Schöpflin György nyugati terminológiát használva azokat a próbálkozásokat követte nyomon, amelyeket Közép- és Délkelet-Európa a modernizálódás érdekében tett, kihangsúlyozva több meghatározó tapasztalat közös jellegzetességét.[4] Az esszéíró nem téved. De ezt a fejezetet kiegészíteném a kolozsvári filozófus, Aurel Codoban egyik nemrég tett megállapításával. Ő Európa déli és északi civilizációja között megfigyelt még egy – alapvetően antropológiai – választóvonalat. Míg a déli Európa az ajándékozás kultúrájából válik ki (úgy, ahogyan Marcel Mauss értelmezi), az Észak a szerződés kultúráját teszi fel a lapra (a weberi hagyomány értelmében véve azt).[5] Így, olyan irányban gondolva tovább a filozófus megállapítását, amilyenre ő talán nem gondolt, azt mondanám, hogy míg az utóbbi a hatékonyság és a felelősség individualista etikáját bátorítja, az előbbi, felidézve az alapvető hierarchiát, inkább a tisztelet, a hódolat, a jóindulat értékeire vonatkozik. Ebből a szempontból észak „egyenlősítő", míg dél inkább „hierarchikus". Hozzáteszek mindehhez egy, véleményem szerint leleplező apróságot. A modernség kezdetekor a román nyelv a *plocon* szót használta a *dar* (ajándék) megjelölésére. Ez szláv eredetű szó, tehát közös a balkáni és az orosz uralom alatt élő népeknél. De ebből származik az *a te ploconi* visszaható ige, ami meghajlást, valakinek a lábaihoz való borulást, hajlongást, meghódolást, szolgálattételt, körülhízelgést jelent. Azt hiszem, ez nem véletlen, és megmagyarázza a *dar* (ajándék) egyik legfőbb értelmét Kelet- és Délkelet-Európában. Az ajándékozásnak ez a kultúrája nemcsak a nagylelkűséget, az adás tiszta örömét jelenti. Sokat mond a hierarchikus alárendeltségű (vazallus típusú) viszonyról, a társadalmi elsőbbségnek arról a jelképes elismeréséről, amellyel az ajándékban (a

https://biblioteca-digitala.ro

ploconban) részesülőt illetik. Mivel Közép-Európa, tipológiailag, a szerződés kultúrájához tartozik, ki kellett hangsúlyozni Délkeletnek ezen megkülönböztető vonását, ami vitathatatlanul az ajándékozás kultúrájához kötődik.

Az ilyen kulturális különbségek keverednek a társadalmiakkal. Közép-Európában, egyes nagy középkori királyságok (előbb Magyarország, majd Lengyelország) eltűnte után is megmaradt a törzsökös arisztokrácia mint olyan. Az oszmán uralom alá került Délkelet-Európában a helyi arisztokrácia egyre inkább a birodalom muzulmán szolgáival vagy legalábbis görög klientúrájával cserélődött fel. Mindazáltal, anélkül hogy a nyugaton elfogadott módon kristályosodott volna ki, a kézműiparhoz és később az iparhoz kötődő polgárság időben hamarabb és szilárdabban alakult ki Európa központi részén. A Balkánon a polgárság történelmileg későn jelent meg, és inkább a kereskedelmi, cseretevékenységhez kötődött, mint a kimondott termelőtevékenységhez. Amit ilyen körülmények között könnyen megállapíthatunk, az a folyamatosság a közép-európai elit szintjén, ami az arisztokratikus hagyományok művelésében, a társadalom fentről kezdeményezett megreformálására irányuló próbálkozásokban (a felvilágosult abszolutizmustól az 1848-as nemesi liberalizmusig) és a városi polgári magatartásforma kialakulásában nyilvánult meg. Délkelet-Európában viszont a folyamatosság megszakadásáról van szó az elit szintjén (aminek következtében a kommunizmus aránylag könnyen végrehajtotta annak eltervezett szétbomlasztását), miközben egyfajta kommunitarizmus és kollektivizmus (a faluközösségektől a szocialista kolhozokig), egy múltidéző ruralizmus őrizte az ősi törzsiség jellegzetes vonásait. Itt a hazai elit inkább mint az idegen uralommal szemben álló kisnemesség és kispolgárság jelentkezett. Ezért bármennyire is gyenge volt a szerkezete, a nemzeti eszmékhez kötődött. Ugyanakkor azonban mérsékelt demokrata volt, a falu világát tartva a fejlődést meghatározó tényezőnek és a nemzeti élet legfontosabb bölcsőjének.

A nacionalizmus sem volt azonos a két térségben. Mivel egész Közép- és Délkelet-Európában etnikai színezetű volt, képviselői által szétvált a két világban: Európa szívében arisztokratikus (a magyar, a lengyel, a porosz nacionalizmus), délkeleten inkább népi (a román, a szerb, a bolgár) arculatot öltött. Azt hiszem, el lehet mondani, hogy a modern elitek különbözőképpen találták ki a nacionalizmust, saját prioritásuknak megfelelő hangsúlyokkal. Úgy tűnik, a rögeszméig menően etnikai volt – és nem elsősorban társadalmi vagy gazdasági –, mert diszkriminatív volt az egész nyelvi-kulturális közösség. Véleményem szerint a modern nacionalizmus egyik sajátossága az volt, hogy a vezérek – nem egyszer erőltetetten – az egész közösség nevében beszéltek, olyankor, amikor a tanulatlan tömeg nem értette meg túl jól jogait, és nem is védte túl hatékonyan őket, s inkább kitörésekkel (betyárkodással, forradalmakkal, felkelésekkel) reagált.

A két térség közti diszkontinuitás tehát jelentős. Nem véletlen, hogy a XX. század az úgynevezett „balkáni háborúkkal" kezdődött, amelyek újra akarták rajzolni a Balkán-félsziget térképét és átrendezni erőviszonyait. Sokatmondó az is, hogy az első világégés úgy kezdődött, mint a Közép- és Délkelet-Európa közti számlák rendezése. Végül ugyanaz a XX. század nem csupán az 1989-es európai forradalommal fejeződött be, hanem egy egész sor, Jugoszlávia szétbomlása okozta balkáni összeütközéssel. Mindezek az események gyakorlatilag azt bizonyítják, hogy Délkelet-Európában a modernitás jelentette azt a keretet, amelyen belül egész sor egymással vetélkedő és hadviselő

https://biblioteca-digitala.ro

nacionalizmus kialakult. Ez a típusú modernitás kevésbé jellemző Közép-Európára, ahol a katonai megoldásokat a térségen belül ritkábban próbálták ki. A második világháborúban a helyzet nem volt tipikus, mert az kezdeti szakaszában Közép-Európa Nyugat felé irányuló agressziójaként határozta meg önmagát.

Délkelet-Európában a kommunizmus bukása felélesztette a kitartás, a túlélés vágyát, gyorsan megerősítette a nacionalizmust. A modernitásnak ez a hozadéka tartósabbnak és sikeresebbnek bizonyult, mint a többi. Mint ahogy már kiderült, a világi és modern állam ebben a térségben nem volt olyan világi és modern, mint Keleten, megtartott valamit a térségre azelőtt jellemző hagyományból. A nemzet meghatározása a nyelvi szolidaritással, a vallással és a közös történelmi tapasztalattal lehetővé tette a premodern közösségi szellem értékesítését olyan keretek között, amelyek ahelyett hogy minőségileg megváltoztatták volna az állampolgárok közti viszonyt, megerősítették és egyértelműbbé tették azt. Egy teljes egészében funkcionális demokrácia nem születhetett meg új vezetőkkel a kormányon, ahogy annak történnie kellett volna egy olyan demokráciában, amely a művelt és állampolgári jogaival élni megtanult közösség talajából nőtt volna ki. Ma továbbra is az illető történelmi szintek keveredése által meghatározott helyzetben vagyunk, és továbbra is erőteljesen ezek határozzák meg a térség fejlődését.

Jegyzetek:

1. George Schöpflin, Central Europe: Definitions Old and New, in: *In Search of Central Europe*, Cambridge, Polity Press, 1989.

2. Schöpflin György, Délkelet-Európa fogalmának meghatározása, *Provincia*, II. évfolyam, 2001, 8–9.

3. Hasonló folyamat figyelhető meg egyébként Nyugat-Európában is, ahol a régi, túlcentralazált forma – például Franciaország – egyre nagyobb teret biztosít a döntéshozatalban és a helyi igények kielégítésében a helyi autonómiáknak.

4. Schöpflin György: Közép-Európa: felemás modernitás, *Provincia*, II. évfolyam, 2001, 4.

5. Felszólalás az *Észak–Dél kulturális útvonal* című értekezleten, Kolozsvár, 2001. június.

Fordította: Hadházy Zsuzsa

Bakk Miklós

Az alkotmányreform esélyei

A XIX. században, amikor a lengyelek nagy költője, Adam Mickiewicz a „szív rejtett alkotmányáról" értekezett, a nemzetről való gondolkodás egyszerre modern és romantikus premisszái alapján úgy tűnt: az alkotmány nem több és nem más, mint nemzetet konstituáló szerződés. E romantikus-modernista, sajátosan közép-európai perspektíva azt sugallta: összhangba lehet hozni a „szív rejtett alkotmányát" – a népszellemben megfogalmazódó közösségi hagyományt – a polgári közösséget konstituáló szerződéssel, vagyis az írott alkotmánnyal. Azaz: sikerül-e olyan szabályokat

https://biblioteca-digitala.ro

megfogalmazni, amelyek demokratikus rendbe és intézményi valóságba ültetik át a „népszellemet". Úgy tűnt, ez a felfogás, e jogi-közösségi paradigma szorosan és szervesen kapcsolódik a XVII–XVIII. század, azaz a tulajdonképpeni nyugati modernitás időszakában kialakult angol–holland–amerikai alkotmányossághoz.

Ma, a kelet-közép-európai rendszerváltás első tíz éve után nem világos, hogy a térség országai tulajdonképpen melyik alkotmányos modellhez tértek vissza, és – legalábbis némelyikük esetében – még az is kérdéses, hogy egyáltalán igazodnak-e valamilyen európai hagyományhoz. Így azt sem állíthatjuk, hogy alkotmányos kapaszkodóik segítségével „visszatértek" nemzeti létük autentikus kereteihez. Bár a Nyugat a saját alkotmányos modelljeit szorgalmazta, hamar kiderült, hogy az etnikai feszültségek és gazdasági sokkhatások közepette alakuló, fejletlen középosztállyal rendelkező (vagy anélküli) kelet-közép-európai társadalmak nem tudják gyorsan, konfliktusmentesen átvenni ezt a modellt.

Mindez – Stephen T. Holmes szerint – a nyugati konstitucionalizmus filozófiai alapjainak belső korlátaira is rávilágít. „A liberalizmus – írja – [...] egyszerre individualisztikus és kozmopolita jellegű irányzat. Nemigen adhat tanácsot tehát a kelet-európaiaknak abban, hogyan bánjanak állandó nemzeti kisebbségeikkel." Azaz, tehetnénk hozzá, mit tegyenek, ha ugyanazon országon belül eltérő „népszellemek" versengenek egymással, amelyeknek a polgári közösség kialakításáról eltérő elképzeléseik vannak. Továbbá – írja Holmes – a nyugati alkotmányosság elvei csak akkor léphetnek érvénybe, ha a területi határok szilárdan rögzülnek, és sikerült megadni a választ a kérdésre: ki tekinthető a közösség tagjának?

*

A kilencvenes évek első felében a kelet-közép-európai országok két markánsan eltérő utat választottak az alkotmányozás tekintetében. A reformok tekintetében kevés eredményt felmutató Bulgária és Románia – paradox módon – sietett új alkotmányt elfogadni, miközben a reformok útján sikeresebbnek tűnő országok megelégedtek korábbi alkotmányaik módosításával. Ebben elsősorban a nemzetközi legitimáció iránti igény országonként eltérő mértéke mutatkozott meg.

Csakhogy a Holmes által vázolt problémakör és az európai nyomásra, „gyorsan" végbemenő alkotmányozás rendkívül felemás helyzetet teremtett. Ennek egyik oka az, hogy a Párizsi Charta – mely csupán egy politikai nyilatkozat – teljesen új értékhierarchiát vezetett be a nemzetközi dokumentumok nyelvezetébe. Ez az értékrend a Charta struktúrájából következik, ugyanis míg az 1975-ös Helsinki Záróokmányban az emberi jogokkal kapcsolatos részletes előírásokat a harmadik kosár tartalmazta, addig a Párizsi Chartában ezek már prominensebb helyre kerültek: közvetlenül a preambulum utáni rész foglalkozik velük. Ez egyértelművé tette, hogy az alkotmányok emberi jogokkal foglalkozó fejezetei a legfontosabbak a nemzetközi jogrend belpolitikát legitimáló politikai szerepe tekintetében.

Így történt ez a román alkotmány kidolgozása során is: az emberi jogokra vonatkozó fejezete jóval korszerűbb, mint az államszerkezetre, a társadalom és közhatalom viszonyára vonatkozó fejezetek. Míg az emberi jogokra vonatkozó rendelkezések egyértelműen az „európai rendelést" tükrözik, az államhatalmi szervek működésére és viszonyára vonatkozó előírások sokkal inkább a rendszerváltás kezdetén kialakult

https://biblioteca-digitala.ro

(posztkommunista) hatalmi helyzetet rögzítik, s ezt az állam „egységének és oszthatatlanságának" a keretébe helyezve tulajdonképpen egy „alkotmányozási metafizikával" erősítik meg.

Ebből következően az elmúlt tíz év során az alkotmánnyal szembeni kritikai attitűd is megkettőződött. Az emberjogi rendelkezések primátusát szem előtt tartó kritikusok azt vallották, hogy az alkotmányt éppen emberjogi rendelkezéseire való tekintettel kell működtetni, mert ez – hosszabb távon – olyan jogintézmények kialakulásához és megszilárdulásához vezet, amelyek alapvetően fontosak egy demokratikus Románia számára. Ezt a stratégiai elgondolást képviselte a Román Helsinki Bizottság, annak vezető teoretikusai és emberjogi aktivistái, Gabriel Andreescu és Renate Weber. A „történeti alapokon" álló politikai erők (elsősorban a Demokrata Konvenció meghatározó politikusai) viszont az 1991-es alkotmány néhány államszervezeti cikkelyét kifogásolták (államforma, a parlament összetétele, az államelnök hatásköre), a kérdést azonban az alkotmány legitimitásának megkérdőjelezésével próbálták napirendre tűzni, ami nagyon sokáig lehetetlennek bizonyult.

Az, hogy lehetetlennek bizonyult e kérdés napirendre tűzése, nagyrészt az alkotmányról való gondolkodás sajátos „metafizikájával" magyarázható, azzal az „örökérvényűséggel", amellyel az 1991-es alkotmányozó gyűlés az alaptörvényt felruházta. A román alkotmány Európa legmerevebb alkotmányai közé tartozik, a felülvizsgálását szabályozó 146–148. szakaszok procedurálisan szinte lehetetlenné teszik módosítását, sőt a felülvizsgálat köréből néhány szakaszt – ezek az államnacionalizmus fontos támaszai – még ki is zárnak. Olyan sajátossága ez a román alkotmánynak, amelyre kevés külföldi példát találunk (a francia alkotmány a monarchia visszaállításának örökös tilalmát mondja ki, a német alkotmány pedig az emberi méltóság tiszteletben tartását és a föderáció elvét – !!! – nyilvánítja megváltoztathatatlannak).

A román alkotmány „örökérvényűségének" becikkelyezése most, tíz évvel az alaptörvény elfogadása után vált igazán a fejlődés gátjává: a felülvizsgálat – úgy tűnik – csak a kérdések egy nagyon szűk körében lesz lehetséges.

*

Bizonyosnak tűnik tehát, hogy az őszi parlamenti ülésszak idejére tervezett alkotmánymódosítás elhúzódó politikai alkufolyamatot ígér. Az alkotmánymódosítás szükségességét azonban a legtöbb parlamenti párt felismerte, és e felismeréseknek két fontos forrása volt: 1. a törvényhozás lassúsága és a kormányzás terén az elmúlt tíz év során tapasztalt diszfunkciók; 2. az európai integrációs folyamat által megkövetelt változások.

Ugyanakkor kitapinthatók a változás fő irányai is – három jellegzetes álláspont kezd körvonalazódni. Az elsőt a Nagy-Románia Párt (PRM) képviseli: szerinte alkotmánymódosításra nincs szükség. Ez a nézőpont értelmezhető annak közvetett bizonyítékaként is, hogy a román alkotmány jó néhány kérdésben egy posztkommunista elit érdekeit és szemléletét rögzíti. Ugyanakkor a PRM attól tart, hogy bármilyen módosítás engedményeket eredményez a kisebbségeknek, és korlátozza azt a nemzeti szuverenitást, amellyel a jelenlegi alkotmány alapján Románia rendelkezik.

A második álláspont konszenzusként körvonalazódik a Nemzeti Liberális Párt (PNL), a Demokrata Párt (PD) és a Szociáldemokrata Párt (PSD) között. A konszenzus – úgy

https://biblioteca-digitala.ro

tűnik – a parlament létszámának csökkentésében, a két ház feladatkörének szétválasztásában, a kormányátalakítás kérdésében, a rendeleti kormányzás (sürgősségi rendeletek) korlátozásában, a mentelmi jog szűkítésében és a tulajdon garantálásának kérdésében alakítható ki. Ezekhez azonban további kérdések is kapcsolódhatnak – például a választási rendszer reformja, a konstruktív bizalmatlanság intézményének bevezetése (német mintára) –, amelyekben szintén kialakulhat az együttműködés. A kör, amelyen belül a kormánypárt–ellenzék konszenzus kialakítható, a kormánypártot, a Liberális Pártot, a Demokrata Pártot és az RMDSZ-t jelenti. Ugyanakkor e csomaghoz kell sorolnunk azokat a – több párt alkotmánymódosító indítványai közt szereplő – javaslatokat is, amelyek az EU-integráció követelményeihez igazítanák a román alkotmányt. Azonban az EU-s kérdések jóval elnagyoltabb megfogalmazásban jelennek meg, s minthogy a szuverenitás-attribútumok átadásáról van szó, a román alkotmány történeti örökségével való – kényes – szembenézést is jelentik. Ez pedig jóval nehezebbé teszi a konszenzus kialakítását.

Végül létezik egy harmadik álláspont, amelyet egyedül az RMDSZ képvisel, és amely az állam jellegének és a közhatalmi jogosítványoknak az állam szerkezetét érintő reformját fogalmazza meg. Bár az RMDSZ csupán e napokban dolgozza ki tételesen is alkotmánymódosító javaslatait, azok minden bizonnyal tartalmazzák majd a román állam nemzetállamként való meghatározásának törlését az alaptörvény első szakaszából és valamilyen alkotmányos biztosítékot a kisebbségek nyelvhasználatára, valamint kollektív jogainak gyakorlására. Nem kizárt, hogy a regionalizmus alkotmánycikkelybe foglalására is javaslatot tesz az RMDSZ.

E javaslatok azonban már oly mértékben érintik az uralkodó szuverenitás-koncepciót, hogy minden bizonnyal a román politikai elit egészének elutasításába ütköznek. Az uralkodó szuverenitás-koncepció meghaladása rendkívül nehéz, mivel „metafizikaivá" válása két tradíció találkozásának eredménye. Egyrészt abból adódott, hogy a román állam története csak a nagy egyesítéseket ismeri, és az alkotmányok éppen az egység foglalatainak és garanciáinak szerepét kívánták betölteni. Másrészt Románia számára a politikai modernizáció példaképe az őt mindig támogató Franciaország volt, s ez kihatott az alkotmányjogi gondolkodásra és intézményekre is, különösen az állam (nemzetállam) eszméjének a követésében. Az „*unité et indivisibilité*" – egység és oszthatatlanság – a mindenkori francia írott alkotmányok fundamentális elve, a politikai rendszer és az állam állandónak minősülő értéke, és ez a román alkotmányjogi gondolkodás szintén erős hagyományává vált.

Mégis, számításba kell venni azt a tényt, hogy az e tradícióval való számvetés demokratikus feltételei tulajdonképpen most – az őszi alkotmánymódosítás idején – adottak először. Ha az RMDSZ-nek sikerül saját javaslatait összekapcsolnia az európai integráció kérdésköre révén napirendre kerülő szuverenitás-átruházási kérdésekkel, az komoly kihívást jelent az ország politikai elitje számára.

És emellett létezik egy másik kihívás is, amelyet talán még kevesebben érzékelnek: a mostani alkotmánymódosításnak az is tétje, hogy sikerül-e Romániát a szerves alkotmányfejlődés útjára terelni. Ez elsősorban az Alkotmánybíróság szerepkörének kiterjesztését követeli meg, az úgynevezett „láthatatlan alkotmány" üzembe helyezését.

Egy aktív, az alkotmány és törvények értelmezésével az alapvető folyamatokat befolyásolni tudó alkotmánybíróságra Romániának is nagy szüksége van. E testület

https://biblioteca-digitala.ro

döntéseivel azt a „láthatatlan alkotmányt" írná folyamatosan, amely megakadályozná, hogy valamely politikai testület (parlament, kormány) egy adott politikai helyzetben pillanatnyi érdekeinek megfelelően értelmezze az alkotmány és – vele összefüggően – egyes törvények cikkelyeit. Hosszabb távon ez nemcsak a szerves alkotmányfejlődés esélyét jelentené, hanem azt is megakadályozná, hogy a politika metafizikai jellegű alkotmányos tradíciók rabjává váljék.

Paul Drumaru

Kisebbségi napló

A korábbi számok egyikében azt írtam – vagy ha nem írtam, hát meg kellett volna tennem –, hogy végül is a kisebbségi helyzet, a „kisebbségiség" egyetemes; mint ahogy „nincs olyan ember, aki ne írt volna legalább egy verset", ugyanúgy, nincs olyan ember, aki ne lett volna kisebbségi. Vagy ha még nem volt, hát lesz, hisz van idő elég. A meny kisebbségi, a vő kisebbségi, a fiúgyermek, a leánygyermek, az apa, az anya, a nagyapa, a nagyanya, kutya, macska, pocegér – mind kisebbségi. Az értelmes ember kisebbségi az ostobák világában, az ostoba is kisebbségi – bár ezt illetően azért vannak némi kételyeim, mindenesetre ő szerencséjére nem fogja fel a helyzetét. Azt akarom mondani, természetesen, hogy az egyes szám kisebbségi, a többes szám pedig többségi. Ámde egyszersmind amorf, alaktalan. A többségiség (így!) „rossz általánosság" (vagy üres általánosság, Hegel nyomán), csakis a kisebbségnek van jellege, csak az definiálható. Mert konkrét. Épp ezért bármikor meg lehet írni egy sztorit a kisebbségről, míg a többségnek csak a legendákban, mítoszokban, statisztikákban, beszédekben jut hely. Persze tréfálok, de aki nem érti a tréfát, az nem is vehető komolyan.

Mármost, illik leszögeznünk, a kisebbségi helyzet lehet állandó, és lehet alkalmi; az egyik *sui generis*, sajátos, a másik *ad hoc*, ideiglenes, noha mindkettő kontextuális: a világegyetemben minden mindennel összefügg, ez ma már kozmológiai közhely. Az állandó kisebbségi helyzet rendszerint az etnicitás hordozója, a fogalmat a csoport szintjére emeli. Amikor a kisebbség szóba kerül, az emberek pont erre gondolnak. Nálunk például a magyarokra, németekre, cigányokra, zsidókra. Nos, a magyarokról és a németekről beszéltem már (bár, igaz, futtában, éppen csak érintve a témát): most emezeket is elő akarom venni egy kicsit. Nyilván személyes élmények alapján, de minthogy az író hiéna vagy porszívó, mindent felhabzsol, mindent emlékezetének bendőjébe halmoz, évek múltán pedig már fene tudja, mit élt meg ő maga, s mit a többiek, ő csak újraéli, kiadja, majd újra felfalja, hogy jobban megemésszе – látták, ugye, hogy csinálják a kutyák –, igen bizony, uraim, ilyen az élet, olyan, mint egy hiéna, mint egy állat. És ez az állat történetesen zsidó, és egészen sokáig, mert a gyermekkor olyan nagy, voltaképpen végtelen, ez a zsidó nem tudta, hogy ő zsidó. Náluk otthon, a múlt század ötvenes éveiben tombolt az internacionalizmus, az emberek mind testvérek voltak, jók voltak, igazi testvérek voltak, nem tudták – vagy pedig el

https://biblioteca-digitala.ro

akarták felejteni –, hogy „ide sógor, oda sógor, pénz beszél, kutya ugat", meg hogy: „Ki vájta ki a szemedet?" „A testvérem." „Látszik is, mert jó mélyre csinálta!"; az egyenlőség látszata uralkodott, és bármiféle „megnyilvánulás" maradványnak számított, rá se ránts, beteg volt a világ, de már gyógyulóban van, mit számít az a néhány személy? Mintha a világ megtestesült vágyakból állna, nem pedig Lórántból, Neluból, Patriancából, Leuból, Petrovici-ból, Rotaruból, a szekus Bujorból, Chiriacból, Focából és a többiekből, vagyis egyénekből! Lóránt tizennégy éves forma lehetett, tiroli nadrágot viselt, és volt egy vadászkése meg egy apja, aki 1940–44-ben valami nagykutya lehetett; hirtelen jelentek meg városunkban, valószínűleg csak ideig-óráig álltak meg nyugatra menekülésük közben, legalábbis a környéken azt beszélték. Ez a Lóránt a bíróság épülete mögötti kis parkban töltötte a napot, közel a mi házunkhoz, amely az út másik oldalán volt, átellenben a parkkal. Nyolcéves lehettem, kellő távolságból figyeltem csodálattal, kését a fákba döfte, nagy pontossággal, a penge suhanás közben magába gyűjtötte a nap sugarait, és azokat is a fák törzsébe mélyesztette, meg voltam győződve, hogy ha figyelmesen megnézem a sebet, amelyből elégedetten, mint valami virtuóz mutatvány után, Lóránt kiszedte a pengét, megláttam volna benne valami csillogást, mint egy folyékony tükör repeszét a mézeskalácsban. Nem szóltunk egymáshoz, de az egyik napon rám mosolygott, intett, hogy lépjek közelebb, és megkérdezte: Melyiket találjam el? Azt a görbét, mondtam. Azért haragudtam arra a fára, mert egyszer hintát akasztottam rá, és hanyatt estem róla, a lélegzetem is elállt, egy évbe tellett utána, amíg visszanyertem. – Azt a görbét, mondom tehát, s iramodom is oda, hogy közelről lássam a mutatványt, a fényt, amint belefúródik a fába. Hallom a kés suhanását, bár az ilyesmit nem lehet hallani, forgásának zaja csak az emlékektől dohos memóriában áll össze újra, fordulok arccal a görbeségnek, háttal a zöld hózentrágeres fiúnak, és hirtelen fájdalmat érzek a faromban; nézzék el nekem, de azóta elkerülöm, hogy azt mondjam, a seggem sem fáj valamitől. Nem hajította a kést teljes erőből, éppen csak érintett. Éppen csak hogy vérezzen, én pedig felkiáltsak. Ő pedig röhöghessen, és azt mondhassa: Büdös zsidó. (Az eredetiben is magyarul – a ford. megj.) A magyar nyelvben a „jidan"-nak voltaképpen nincs megfelelője, a „zsidó" egész egyszerűen ugyanazt jelenti, mint az „evreu", ezzel szemben külön kifejezés van a „zsidózásra", aminek a román megfelelője „a jidăni" lehetne. Különben is úgy tűnik, a magyar idegengyűlöletnek olfaktív jellege van: büdös zsidó, büdös oláh, büdös x, y, z.Vagyis az idegen rossz szagú, büdös, piszkos. Persze én akkor nem tudtam, hogy a pengét a... nemzetiségembe vágták bele, elborult az agyam, és szaladtam haza a kenyérvágó késért, amely megvolt vagy negyven centi, hogy szétkaszaboljam az égimeszelőt. Nem nagyon fontos, mi történt a továbbiakban, hogy helyettem apám rohant ki s szaladt Lóránt után, és hogy természetesen nem kapta el. Akkor csak annyit értettem az egészből, hogy be voltam csapva, mert én kicsi voltam, ő pedig nagy volt, én csodáltam, ő pedig csúfot űzött belőlem, hogy én megbíztam benne, ő pedig visszaélt a bizalmammal, minek szaporítani a szót, én őt amolyan hősnek tekintettem, pedig csak egy nagy disznó volt. Röf-röf. – Patrianca tizedes volt, s úgy adódott, hogy az ő csoportjába kerültem; meg akart ismerni minket – január volt, az óriási gyakorlótér csontkeményre fagyva, fölötte az ég mint koponyatető fehérlett –, névsorolvasás után a tizedesek, szakaszvezetők átveszik az embereiket, ismerkedjünk hát, fiúk, na, a románok álljanak jobbra, a magyarok balra, gyerünk, egy-kettő, futás, és

https://biblioteca-digitala.ro

máris kezdenek kialakulni a csoportok, persze azért nem túl nagy a sietség, civilek még a legények, nemigen vettük komolyan a kis tizedest, aki ott ugrált, mint kecskeszar a deszkán. De azért, ha komótosan is és egymással beszélgetve, csak kialakulnak a csoportok, és én azon veszem észre magam, hogy egyedül maradtam; állok, nem mozdulok, aztán mégis teszek néhány lépést félre, egy harmadik irányban, no de merre menjek, amikor csak kétfelé lehetett? Mi van, te, mondja Patrianca, te nem t'od, ki vagy? Gyerünk, baka, engedelmeskedj a parancsnak, mert még jelentem, hogy megszöktél! Néznek a fiúk is csodálkozva, aztán egyikük, Magics, aki egész éjjel a legszebb biharpüspöki lányról beszélt nekem, akivel közvetlenül a sorozás előtt házasodott össze, odakiált: Gyere ide, hisz közénk tartozol, mi a fene? És kiált egy ioşiai is: Ide gyere, studentkám, mert együtt látott Neluval, márpedig ha Nelu barátja vagyok... De hát én zsidó vagyok, mondom, és hirtelen csend lesz, de olyan, mint az ólomüveg, majd néhány pillanat – vagy néhány óra vagy néhány évszázad – után szilánkokra törik a nevetéshullám hatására: Icig! Icig! Nevet a tizedes is, és hogy lássuk, elvégezte ám ő a líceumot, azt mondja: Iţic Ştrul, a szökevény. Aztán azt mondja, rendben van, most már elég, állj be te is valahova, úgysem számít. Állj oda a magyarok közé. Vagy mégse, parancs vissza. Állj a románokhoz.

Fordította: Ágoston Hugó

Ágoston Hugó

Bukarest mint provincia

Ha van valami, ami elemi erővel különbözik életem első részének Erdély-vidéke és második részének Bukarestje között, hát az: a meleg, a kánikula. Érdekes, hogy viszonylag milyen kevés tanulmány foglalkozik napjainkban éghajlat és népi alkat összefüggéseivel. Lehet, hogy ennek is a globális felmelegedés az oka. Gyermekkorom városából sosem emlékszem arra, hogy szenvedtem volna a hőségtől. A leginkább melegem akkor volt, amikor egyszer a nagybátyámmal végigmásztunk egy körülbelül harminc centiméter átmérőjű csővezetéken a Küküllő fölött, iszonyú magasnak tűnt, akkor hirtelen perzselően éreztem tarkómon a nap sugarait, mintha egy lencse gyűjtötte volna oda őket; a derék rokonnak nem mertem bevallani, hogy magasságiszonyom van – azóta is fizikai veszélyhelyzetben a tarkómon forrróságot érzek, úgy is mondhatnám, a meleg ráz ki, nem a hideg. A bukaresti júliusi–augusztusi kánikulához képest azonban még az is enyhe legyintésnek tűnt volna.

Persze aki nem tudja, milyen a bukaresti meleg, annak úgysem lehet megmagyarázni, aki pedig tudja, annak felesleges. Hogy olvad az aszfalt, és gyöngyözik a homlok – mondhatni külsőség. A meleg, amikor megül a fővárosban, olyan, mintha az ötödik dimenzió lenne. A negyven Celsius-fok átírja az emberi tér természetét, délibábosan megremegteti erővonalait; a forróság beleivódik az emberbe, akárcsak télen

https://biblioteca-digitala.ro

a fagy a lakásokban (ez sem fordult elő soha gyermekkoromban: fázni otthon), felforralja a vérét, eltompítja az agyát – de hiszen tudjuk...

Természetesen ezt is Caragiale írta meg a legjobban. Nem fogják elhinni, száz évvel ezelőtt, 1901 májusában jelent meg a Moftul românban a Căldură mare (Dögmeleg) című jelenete, ebben a rekkenő „33 Celsiust" jelent. Nagyon fontosnak tartom a Ionescoelőd „rendezői utasítását" a párbeszédsorozathoz írt bevezetőjéből: „Mindenben, ami következik, valamennyi szereplő megőrzi ugyanazt az egyenletes, zavartalan és méltóságteljes nyugalmat." („În tot ce urmează, persoanele toate păstrează un calm imperturbabil, egal şi plin de dignitate.") Igen, mindaz, ami a Pacienței (Türelem) utcában elhangzik, nem egyéb, mint a híres méltóságteljes redundancia, a meleg lágyította agy nehézkes üresjárata, a látogató pedig, aki Costică vagy Mitică Popescut keresi a kánikulában: maga a nem kevésbé híres ünnepélyes hülye (tembel solemn). Ez a rendkívüli zseni, Caragiale, egyébként annyira a jövőbe látott, hogy ezúttal napra pontosan száz évvel azelőtt (1901. augusztus 12-én) jelentette meg a már említett újságban La Peleş című krokiját, hogy I. Mihály király, az utolsó román uralkodó (2001. augusztus 12-én) visszakövetelte a Peleş-birtokot. Ennek a miniatűrnek a szereplője a sinaiai Piscopesco házaspár, a férfit Zenitnek hívják, és várja, hogy lovas hintóval elmehessenek a kastélyba. Madam Piscopesco készülődése: a legismertebb házastársi-kultúrantropológiai őstípusok egyike, ugyanaz, mint amelyet szintén a nagy melegre transzponálva egy strand-dal velőtrázó pontossággal és eónokra vissza- meg előremenően később úgy fogalmazott meg: „Míg anyu öltözik, az apu ideges."

S bár igaz, hogy most, amikor mindezeket írom, kissé lehűlt az idő, tényleg 33 fok van a múlt heti 38-39 helyett, még mindig elég nehezen jönnek a szavak. Csak Caragiale ad erőt, hogy leírjam az én kis aktuális bukaresti-provinciális történetemet.

Csillámpala

Négyen álltak az ajtó előtt: egy idősödő, mint később kiderült, magamkorú házaspár, és két fiatalember, szemmel láthatóan a gyermekei. Amikor ajtót nyitottam, hadarva, egymás szavába vágva kezdték el magyarázni, hogy ők laktak itt, ők itt laktak, ahol most én lakom, és meg szeretnék mutatni a lakást a gyerekeknek, mert ezek a fiúk, a két szemüveges melák még nagyon kicsik voltak, amikor elmentek Izraelbe; ott van egy szép szokás, vissza a gyökerekhez: felkeresni az élet előző színhelyeit, ez bizony nagyon szép szokás, mondtam én, erre a férfi mondta héberül is a nevét, mármint a szokását, de, sajnos, elfelejtettem; persze, hogy bejöhetnek, mondtam, csak hát kissé rendetlenség van, tudják, én most úgy inkább csak átmenetileg vagyok itt, igaz, már tizenegy éve tart ez az átmenet, sőt, még több éve, azóta, hogy a családom szintén külföldre távozott, persze nem olyan messze, csak ide, illetve hát oda, a szomszédba, nekem is két fiam van, mondtam, s rögtön kiderült, hogy köztünk, szülők között és a fiaink között is alig néhány hónapnyi a korkülönbség, nahát, hogy milyen kicsi a világ, állapítottuk meg, vagy milyen nagy?; akkor egy darabig csak a gyerekeknek magyaráztak: látod, itt volt az ágyacskád, itt a márványlépcsőn ficamítottam ki a bokámat, amikor földrengéskor feléd rohantam, emlékszel a teraszra, itt fürödtél a kis kádacskádban; a házaspár utána a konyhában vitatkozott egy sort, hogy a szagelszívót ők építették-e, vagy pedig a házzal együtt vették meg; az ágyat letakarhattam volna, mondtam, nem, dehogy, jól van így is,

https://biblioteca-digitala.ro

darálta válaszul az asszony, így is nagyon, de nagyon szépen köszönjük; a fiúkhoz fordult: hát nem szóltok semmit?, a fiúk nem szóltak semmit; akkor a nő azt mondta, illetve kérdezte: tudja-e, mit sajnálok a legjobban?, mit?, válaszoltam kérdezve, vagy kérdeztem válaszolva, erre azt mondta, a két nagy szobában a stukkók szépen be voltak aranyozva, illetve hát festve valami aranyszínű bronzzal, azt ő most nem látja, azzal mi lett? nem tudom, mondtam, pedig hát tudtam, ugyanis beköltözéskor az volt az első dolgunk, hogy lefessük egyszínűre a plafont, a díszítményekkel együtt, ha már leszedni túl bonyolult lett volna; kár, mondta a nő, kár, mondtam én is; akkor a férfi, akiről időközben megtudtam, hogy galaci származású, és mérnök, elkezdte mesélni, hogyan festették ki először a lakást, képzeljem, mondta, egyszer csak, a művelet teljében, kifogyott a csillámpor, a falak egy része csillámporos volt, a másik része meg nem, napokig járta a várost, sehol sem lehetett csillámport kapni, és akkor, és akkor megtanácskozta a család, és feláldoztak vagy három vasalót, kiszedték belőlük a csillámot („azt hittem, hogy csillámpala,/ pedig csak a pillám csala"), a kávéőrlővel vagy valamilyen őrlővel megőrölték, és lett csillámporuk, és tudtak a falfestékbe csillámport keverni, és be tudták fejezni a nagy művet. Ez a csillámporos kaland 1970-ben történt, abban az évben, amikor én ifjú szerkesztőként felkerültem a fővárosba. Tíz évre rá az itt lakók elhagyták az országot és némi végkielégítés fejében a házukat. Sosem felejtem el, milyen nehezen mostuk le a falakról – kálilúgot akkoriban alig lehetett kapni – a csillámos festéket.

https://biblioteca-digitala.ro

Levél Adrian Năstase-hoz

Tisztelt Miniszterelnök Úr!

Ön augusztus 25-én, a szociáldemokrata ifjúság Slănic Moldova-i nyári egyetemén tartott előadásában a *Provincia Egyesületet* is kitüntette figyelmével. Engedelmével idézzük beszédének e részletét:

„Sabin Gherman kezdeményezéseinek visszahatása nyomán a transzszilvanizmus hívei kísérletet tettek az ilyen jellegű eszmék újbóli felélesztésére az erdélyi lakosság körében. Számos román nyelvű kiadványt (*Transilvania Jurnal*) használnak erre, egyesek kétnyelvűek (a *Provincia* Egyesületet Sabin Gherman Pro Transilvania Alapítványának alternatívájaként gondolták el), mások magyar nyelvűek (a kolozsvári *Krónika*)".

Meg kell vallanunk Önnek, Miniszterelnök Úr, hogy érvelésének felépítése, valamint az a perspektíva, amelybe a *Provincia* égisze alatt folytatott tevékenységet helyezi, a tanácstalanság érzését kelti bennünk. Elsősorban az lep meg, hogy az Ön beszédében, melyben a hazai szociáldemokrácia modernizációs és európai eszmeiségével azonosul, az összeesküvés-elméletek azon elemeivel találkozunk, amelyeket általában politikai történelmünk egy egészen más korszakával szoktunk társítani. Úgy véljük, egyes, egymással csak alig összefüggő vagy egyáltalán kapcsolatban sem levő publikációk és kezdeményezések egymáshoz való társítása annak érdekében, hogy átfogó, összehangolt, felforgató jellegű akció benyomását keltse, nem egyeztethető össze azokkal a lépésekkel, amelyekkel a romániai nyilvánosságban a világosság és a pontosság, általában a racionalitás értékeit kívánjuk meghonosítani.

Pontosabban: bár tényleg igaz, hogy a kétnyelvű – román–magyar – *Provinciá*nak és a Kolozsváron megjelenő magyar nyelvű lapnak, a *Krónikán*ak részben közös története van (a *Krónika* napilap volt olyan szíves, hogy egy kezdeti időszakban hordozója legyen a *Provincia* magyar nyelvű változatának, amelyet ezúton is köszönünk neki), viszont az a kapcsolat, amelyet Ön a *Provincia* és Sabin Gherman kezdeményezései között feltételez, nélkülöz minden valóságalapot. Igaz, elképzelhető, hogy akik kiadványunk elemzésével foglalkoznak, automatikusan (minden tényalap nélkül) Sabin Gherman regionális pártalapítási kísérletével kapcsolták össze azt a – lapunkban lefolytatott – vitát, amely egy transzetnikus párt romániai létrejöttének lehetőségével és szükségességével foglalkozott. Ami viszont a *Transilvańia Jurnal*lal való társításunkat illeti, képtelenek vagyunk megérteni, hogy mi lehetett az, ami – még ha csak felületi szinten is – kiváltotta.

https://biblioteca-digitala.ro

Egy másik kétértelműség az Ön beszédében az a – látszólag apró, de véleményünk szerint nagyon érdekes – megjegyzés, amellyel a Provincia Egyesületet megemlíti. A Provincia csoportosulás tavaly decemberi találkozóján a szerkesztőbizottság jelen levő tagjai valóban elhatározták egy egyesület megalakítását, anélkül azonban, hogy az alapításhoz szükséges eljárást beindították volna, ezért az egyesület nem létezik, és semmilyen tevékenységet nem folytat. Következésképpen az Ön kifogásainak inkább a lap ellen kellett volna irányulniuk, mint a Provincia nevű egyesület ellen. Az Ön figyelme mindenképpen megtisztelő ránk nézve, de nagyobb lett volna elégtételünk, ha Ön pontosabban észleli szerény erőfeszítéseinket. Ebben az esetben, meg vagyunk győződve, nem tévesztette volna össze lapunkat – mely egyértelműen a racionális és civilizált érvelés, a módszeres szkepszis, a tudományos pontosság, a demokratikus értékek, minden erőszak elutasítása, az eszmék és attitűdök pluralizmusa, valamint az ellentétes, de az előbbi elveket tiszteletben tartó véleményekkel szembeni tolerancia jegyében működik – egy olyan szószékkel, ahonnan harcos, „szubverzív" ideológiát terjesztenek.

Kérjük azonban, Miniszterelnök Úr, ne tekintse részünkről e különbségtételeket arra irányuló kísérletnek, hogy visszalépjünk egy olyan kérdéskör taglalásától, amelyet Ön tabunak tekint. A vita Erdély történelmi sajátosságairól, regionális identitásáról, az „erdélyiek közös kulturális örökségéről" – legyenek ők románok, magyarok, németek, szerbek, zsidók, romák, örmények vagy olaszok – véleményünk szerint semmilyen módon nem sérti az alkotmány első cikkelyét.

Hasonlóképpen rendkívül meglep az az erkölcsi megbélyegzés, amelyet Ön azok fölött lebegtet meg, akik veszik a bátorságot, hogy „Románia közigazgatási-területi beosztásának anakronizmusáról" beszéljenek, mégpedig a következő három ok miatt:

1. Az olyan közigazgatási-területi reform, amely a helyi demokrácia és autonómia elveinek biztosítékát nyújtja, és hatékonyabbá, valamint felelősségteljesebbé teszi a helyi közintézményeket, még olyasvalaki számára is kívánatos lenne, aki egyébként az egységes nemzeti állam legszigorúbb logikájához igazodik. Gondolkodni a közigazgatásról nem jelent automatikusan védőbeszédet tartani a föderalizmus mellett.

2. Romániában folyamatban van a közigazgatásnak az a reformja, amelyet az Európai Unió olyan kitartóan szorgalmaz, és amely mellett az Ön által vezetett kormány is elkötelezte magát. És feltételezhető, hogy az ok, ami a román közigazgatás reformját prioritássá teszi, az éppen annak anakronisztikus jellege. Természetesen egyetértünk azzal, hogy a közigazgatási reform célja elsősorban az, hogy valóban az adózó polgárok szolgálatába állítsák azt, hogy hatékony védelmi eszköze legyen az állampolgárok jogainak (beleértve – ahogy egyébként éppen Ön is elismeri – az etnikai identitás kinyilvánításának jogát és védelmét). A területi-közigazgatási reform nem önmagáért való cél, és nem is az egyik vagy másik letűnt kor utáni romantikus nosztalgia egy formája, hanem hatékony eszköz arra, hogy legalább csökkentse, vagy akár teljesen meg is szüntesse, az erőforrásoknak és az energiáknak azt az óriási pazarlását, amelyet a túlközpontosított és túlságosan is a felelőtlenség és hozzá nem értés ideális menedékévé vált adminisztráció okoz. De ez a pragmatikus perspektíva nemcsak nem zárja ki, hanem magában foglalja a különböző történelmi régiók sajátosságainak megértését és tiszteletben tartását.

3. Az Ön beszéde, tudatosan vagy sem, abba az általános (és a román kultúrában némiképp hagyományos) tendenciába tartozik, amely minden hozzá kapcsolódó

https://biblioteca-digitala.ro

fogalommal együtt (devolúció, decentralizáció, helyi autonómia) ördöginek tünteti fel a föderalizmust. Viszont ez a viszonyulásmód teljesen kontraproduktív, amikor abba az európai térségbe kívánunk integrálódni, amelyben a „devolúció" régóta közös fogalmi kincs, s napjainkban egész komolyan felmerült az európai föderalizálás terve. Persze, egyetérthetünk abban, hogy a fogalmakat kellő óvatossággal kell kontextusba helyezni, hogy az a geopolitikai térség, amelyhez Románia tartozik, egyelőre nem rendelkezik azokkal a jellemzőkkel, amelyek Nyugat-Európa számára a stabilitást biztosítják. De az is nyilvánvaló, hogy az integráció nem lehet csupán formális folyamat, és az is, hogy az európai építkezés értékeinek és filozófiájának megértését és tudatos vállalását jelenti. Természetesen mindannyian kritikai gondolkodásra képes, önálló ifjúságot szeretnénk, de ez semmiképp sem jelentheti az integrációs folyamat alapvető fogalmaival, a decentralizációval vagy a helyi, sőt a regionális autonómiával szembeni ellenszenv kialakítását. Véleményünk szerint a román társadalom problémáiról és perspektíváiról gondolkodni kívánó fiatalsággal való találkozások, mint amilyen például a szociáldemokrata fiatalok nyári iskolájában, Slănic Moldovában volt, kiváló (és, sajnos, nagyon ritka) alkalmak arra, hogy a fiatal generációkban bizalom alakuljon ki az európai értékek iránt.

Tisztelt Miniszterelnök Úr !

Teljesen tanácstalanok vagyunk abban is, hogy milyen értelmet kellene tulajdonítanunk a következtetéseknek, amelyek beszéde lapunkat is említő részéből fakadnak. Az olyan megfogalmazásokról van szó, mint például: „én azt hiszem, kötelességünk, hogy nagyobb figyelemmel kövessük ezeket a dolgokat". Az olyan kétértelmű szószerkezet, mint „ezek a dolgok", teljes egészében jellemzi az Ön beszédének retorikáját, azét a beszédét, amelyben a sugalmazást, a közvetlen denotatív jelentések körülírását részesítette előnyben (olyan okokból, amelyek – feltételezzük – kellően megalapozottak, bár – bevalljuk – számunkra érthetetlenek). Ami minket illet, úgy véljük, e kétértelműséget tisztázni kell, éppen azért, mert akár fenyegetésként is értelmezhető.

Másrészt viszont a „figyelem", amely Ön szerint megillet bennünket, kapcsolatba hozható az Ön néhány további kijelentésével, mint például azzal, hogy „vitatkozhatunk különböző témákról". Az, hogy beszédében ilyen finomító részletek is vannak, bizakodóvá tesz bennünket: talán van lehetőség a lapunk tevékenységéről kialakult kép módosítására. Talán van esélyünk világossá tenni a közvélemény számára, hogy a Provincia nem egy „földalatti", „felforgató" tevékenységet folytató csoport, hanem egy *think tank*, amelyet tiszteletre méltó román és magyar (de nemcsak) professzorok, kutatók, írók, újságírók alkotnak, olyanok, akik Erdélyben élnek, vagy onnan származnak (de nemcsak), akik arra vállalkoztak, hogy ütköztessék véleményeiket, és megoldást javasoljanak azokra a politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális problémákra, amellyel provinciájuk szembesül (de akiket ugyanilyen mértékben foglalkoztatnak az ország, a szomszédos államokban vagy a diaszpórában élő román közösségek általános-román kérdései, valamint az európai térség alakulásának problémái is).

Visszatérve a szociáldemokrata fiatalokhoz intézett felhívásához, amelyben felszólította őket, „figyeljenek oda ezekre a dolgokra", úgy gondoljuk, pozitív gondolkodással kell viszonyulnunk mindehhez. Ha Önnek – számunkra rendkívül

https://biblioteca-digitala.ro

megtisztelő módon – úgy tűnik, helyes, ha a szociáldemokrata ifjúság informálódik a *Provincia* tevékenységéről, akkor meghívjuk képviselőit, hogy közvetlenül a forrásnál tegyék azt. Vagyis nagy örömünkre szolgálna, ha rendelkezésükre bocsáthatnánk folyóiratunk teljes gyűjteményét. Hasonlóképpen biztosítjuk Önt, hogy megvan bennünk minden intellektuális nyitottság és kíváncsiság a velük való találkozáshoz, és nagy örömünkre szolgálna, ha tapasztalnánk, hogy osztoznak beállítottságunkban. Nem fogunk habozni meghívni őket a lapunk hasábjain folyó vitákra vagy azokra a nyilvános vitákra, amelyeket esetleg szervezünk, aminthogy készek vagyunk részt venni a szociáldemokrata ifjúság rendezvényein is, hogy kifejtsük érveinket, és meghallgassuk ellenérveiket. Akár a következő Slănic Moldova-i nyári egyetemen – miért ne?

Abban a reményben, hogy a fenti érvek és pontosítások hozzájárulhatnak a mindannyiunk tevékenységét érintő politikai és intellektuális összefüggések tisztázásához, kérjük, Miniszterelnök Úr, fogadja nagyrabecsülésünket.

A Szerkesztőbizottság

Steliu Lambru

Politikai tervek egy román föderáció létrehozására

A nemzeti-csausiszta historiográfia, minden más történetírásnál inkább, mélyen meggyökereztette a jelenlegi román geopolitikai tér teljes politikai egységének képzetét; a nacionál-csausiszta zsargon szerint ez az egység a centralizált állam képében egyfolytában megvolt és működött, amióta csak a románok megjelentek a történelemben. A román államalakítás politikai története megírásának ez a szerencsétlen módja mindmáig érezteti hatását: a román akadémiai körök és a nem akadémiai világ is, a szakértők és a nem szakértők egyaránt elfogadnak bármilyen történelmi vitát, ha a román államnak nem egy másfajta konfigurációjáról van szó, mint a mai. A román állam politikai képzetét annyira megfertőzte a nemzeti-csausizmus, hogy Románia bármilyen más felfogását vagy átgondolását kemény és nem mindig akadémiai jellegű megítélés kíséri. Magának a politikai áramlatoknak és a modernitás hagyományos gazdasági doktrínáinak, valamint a politikai pártoknak a meghatározása is szembetűnő következetlenségeket tartalmaz. A nacionál-csausiszta „tervben való megrekedés", bizonyos – inkább egyéni, mint egészséges versengés nyomán kialakult – törekvések ellenére, 1989 után is tovább él. Az ideológiai elhatárolódás és a kulturális csausizmussal való gyökeres szakítás bizonytalan maradt, a történelmi vitákra gyakran amatőrizmus nyomja rá a bélyegét, s ha azok hoznak is vajmi eredményt, azt nem alkalmazzák. A posztmodern is oka annak, hogy az ideológiai körülhatárolódás nem annyira éles. Ahogyan a politikai elmélethez 1989 után is gyakorta furcsán visszatértek a politikai

https://biblioteca-digitala.ro

gyakorlatban, ugyanúgy a politikai áramlatok redefiníciója során sem adódott alkalom a román állam struktúrájának átgondolására. Ezt a fogyatékosságot erősíti az ilyen irányú hagyomány hiánya is, ami nélkül pedig bármilyen új kezdeményezés, még az olyan fogalmak megragadása is a politikai programokban, mint a „föderalizmus" vagy az „önrendelkezés" – amelyek végső soron a mai Európában oly elterjedt decentralizálás összetevői –, eleve vulgarizáló és sokszor torzító, rosszhiszemű, a tulajdonképpeni témától elrugaszkodott értelmezések kockázatának van kitéve.

A románok többsége meglepődne, ha megtudná, hogy tulajdonképpen a mai Románia kiépítése olyan folyamatnak volt az eredménye, amely hosszas belső és nemzetközi vitákkal és egymásnak ellentmondó opciók közötti választással járt, és mint terv eléggé hozzávetőleges mértékben valósult meg. Romániát kézzelfogható politikai entitásként elképzelni és feltalálni valóságos *brainstorming* eredménye volt a nagy nyugati kancelláriák diplomáciai laboratóriumaiban. A román történetírásban oly elítélt dolog, „a nagyhatalmak érdekösszejátszása" vezetett el, egy adott pillanatban, a román állam megszületéséhez is. A „Dácia-eszmével" egyenértékű „Románia-eszme" történetét a tizennyolcadik század végétől követve, észrevehető, hogy az Egyesült Fejedelemségeket/Dáciát/Romániát összevéve elég heterogén és keservesen kialkudott paraméterek között képzelték el, és ezek ma másak, mint a kezdetiek. A be nem teljesült mutatók egyike maga (Nagy-) Románia politikai felépítése, jelesen a föderális Románia/Dácia terve. S ha Románia konfigurációja ma olyan, amilyen, az nem a történelem valamiféle „logikájának" eredménye, ahogyan azt Lucian Boia is megjegyzi *Istorie şi mit în conştiinţa românească* (Történelem és mítosz a román köztudatban) című munkájában, hanem az a változat, amely történetesen diadalmaskodott egy adott pillanatban (például 1918-ban). A román állam létrehozásának két nagy pillanata, 1859 és 1918, egyszersmind jelentős föderációs törekvések érvényesülését is jelentette a leendő állam megszervezésében; ezek a törekvések később alulmaradtak a francia ihletésű egységes, központosított és bürokratizált nemzetállam modelljével szemben.

Mi a jelentése a föderalista irányzat visszatérésének a politikaelméleti vitákba? 1989 után számos példáját láttuk a szövetségi államok kudarcának, például a volt Csehszlovákiában (a „bársonyos különválás" valamelyest szerencsésebb esete), továbbá a volt Jugoszláviában (az előbbi erőszakos és véres változata). Ez a két eset azonban semmiképpen sem magának a föderalizmusnak a csődjét jelenti, hanem ellenkezőleg, csak azt, hogy ezek az államok képtelennek bizonyultak arra, hogy megtárgyaljanak jogokat, és helyesen értelmezzenek eljövendő struktúrákat és potencialitásokat. Ezekben az országokban is, de máshol is, például Románia esetében, a föderalizmus a vidék reakciójaként jelenik meg a központtal szemben. A demokratikus szabadságjogok és a perem hiúsága értelmében, ez szeretné, ha több szava lenne a vezetésben és az igazgatásban. A vidéknek az a törekvése, hogy a központ szintjére emelkedjék, nem a központ aláásását jelenti – még ha azt a központ így is éli meg –, hanem a többközpontúságot. Romániában, ahol a történelmi tartományok tíz fővárosában sok olyan személyiség él szemét Bukarestre függesztve, akit a központosítás tönkretett, a pluralitás különösképpen kívánatos. A vidék szemében a központ a „hatalommal" azonos, az pedig, hogy kétségbevonja, nem jelent egyebet, mint a törekvést e hatalom hatáskörének tisztázására és korlátozására. A központi hatalom és a helyi hatalom

https://biblioteca-digitala.ro

versengése a történelmi kontextualizálás általános és ingatag fogalmai szerint a „központ" és a „perem" többnyire történelmi utalásokkal teli kulturális konfliktusában fogalmazódik meg. Michel Foucault a „hatalomra" alapozza a megismerést szolgáló „diskurzus" fogalmának felépítését, abban az értelemben, ahogy a hatalom az autoritás akadémikus és legitim formája egy adott geopolitikai térben. A hatalomról való gondolkodás szintjén a megismerés bevezetése az önmagáról szóló diskurzusba, tehát a *megismerés-hatalom* úgy értelmezendő, hogy a hatalom részt vesz a megismerés aktusában, nem pedig úgy, hogy a megismerés tárgyának mint olyannak a tevékenysége tiszta megismerést eredményezne. Az első államok és az ókor nagy birodalmai a helyi hatalom bármely formáját magának alárendelő, centralizáló hatalom vállalkozásának alapján épültek ki. Lényegében azonban a birodalmak kvázi-föderális építmények maradtak, a központi hatalom mérsékelt jelenlétével az uralt területeken. A Római Birodalom és különösen a Német-római Birodalom, az Európai Unió mai politikai modelljei a hatalomközpontok pluralitását érvényesítették. Mindenek fölött trónolt a császár személye, a hatalom jelképes alakja – inkább egy szellemi hatalomé és autoritásé, mintsem egy megszorító, kényszerítő hatalomé –, az állami szolidaritás pedig a társadalmi szerződés (a „törvény") betartása alapján működött. A modernitás és a francia forradalom politikai és polgári projektjei vezették be a központosító állam eszméjét mint a tekintély abszolút legitimitását – államonként jól érzékelhető különbségekkel –, a kommunista rendszerekben pedig a centralizáló kisiklás a modernitás abszurd formáit öltötte magára.

A 19. században, a Török és a Habsburg Birodalom egymást követő politikai válságainak hatására, a föderális eszme a közép- és délkelet-európai térség nemzeti elitjeinek paradigmájává vált mint a reformok bevezetésére a két birodalom hivatalnokai részéről tanúsított mérsékelt hajlandóság alternatívája. Noha távolról sem a centralizálás francia modelljét követte, amelyre az 1848-as forradalom idején is szenvedélyesen áhítoztak, a szövetségi modellt a későbbi európai politikai gondolkodásban is a legéletképesebb paradigmaként tartották számon. II. József osztrák császár és II. Katalin orosz cárnő 18. század végi levelezésében van egy 1783-as levél, amelyben a szentpétervári uralkodónő javasolja II. Józsefnek egy ütköző-állam létrehozását Oroszország, Ausztria és a Török Birodalom között, amely Erdélyt, Moldovát és Valahiát egyesítené Dácia néven. Dácia ókori nevének jelenléte nem volt szokatlan dolog, és nem jelentette a szomszédok egyfajta „öntudatát" az ókori eredetet vagy pedig a románoknak egy korábbi politikai konstrukcióban való helyét illetően. A „Dácia" névnek egyszerűen egy új politikai konstrukciót kellett lefednie, még ha azt abban a korban egyszerű kuriózumnak tekintették is. A politikai emlékezet nem őrizte volt meg Munténiának, Moldovának és Erdélynek Mihai Viteazul által 1600-ban történt „egyesítését" (mint olyat, ezt az egyesülést jóval később, az 1840-es években fedezték fel és értelmezték). Nagy történészünk, A. D. Xenopol még 1880-ban is úgy vélekedett róla, mint Erdély meghódításáról Mihály vajda által. A középkori térképek rendszerint ókori helyneveket használtak valamely geopolitikai tér pontosabb meghatározására. Sokatmondó tény, hogy mind II. Katalin, mind II. József tudatában volt annak, hogy egy tampon-állam enyhítené az osztrák–orosz–török konfliktusokat. Következésképpen Dácia királysága, az eljövendő Románia, Ausztriának és Oroszországnak abból a kívánságából született, hogy elkerüljék a kölcsönös és az oszmán birodalommal való szomszédságot. Tünetértékű, hogy a 18. század végén és a

https://biblioteca-digitala.ro

19. század első három évtizedében a moldovai és munténiai bojárság politikai tervek sokaságával fejezte ki vágyát egy Moldova és Munténia fejedelemségekből álló föderális politikai építmény iránt, a két uralkodó levelében foglaltaknak megfelelően. Jellemző Horea, az 1784–1785-ös parasztfelkelés vezetőjének esete is, akit amolyan potenciális Rex Daciae-nak tekintettek.

A II. Katalin levelétől 1859-ig eltelt időszak a *virtuális* Románia vagy az *elméleti* Románia periódusa. Ez utóbbi dátumtól létezik a *tényleges* Románia, amelynek jórészt kísérleti terv jellege van. A virtuális szakasznak két elkülöníthető alperiódusa van: az orosz és a nyugati, szorosabb értelemben francia–német alperiódus. A föderális tervek zöme orosz hatás alatt született, Napóleon vereségétől kezdve az 1840-es évek elejéig. Az ötödik évtizedtől a román geopolitikai elképzelések a nyugati eszmék hatása alá kerülnek, és egy széles körű állami konstrukció, a Dunai Konföderáció irányába mozdulnak el, ez a szövetség a Duna menti országokat tömörítette volna. A Kárpátok ívén kívüli fejedelemségek politikai európaizálódása egyszersmind egy nyugati típusú, az orosz befolyástól és a keleti szellemtől mentes román államot vetített előre.

Moldova és Munténia fejedelemségek felkeltették az oroszországi hadjáratra készülő I. Napóleon figyelmét. 1803-ban két tervet dolgozott ki; az egyik szerint Moldova és Munténia Ausztriába integrálódott volna, Oroszországot elszigetelve, a másik szerint egy Dunai Konföderációba, Szerbiával és Bulgáriával együtt. E napóleoni elképzelések után több mint két évtizeddel, 1825-ben, Mihail Sturdza, Moldova leendő uralkodója kiadta *Consideraţiuni asupra Moldovei şi Valahiei* (Gondolatok Moldováról és Oláhországról) című munkáját, amelyben kifejtette, hogy az eljövendő államot „minden oroszok cárjának oltalma" alá kell helyezni. Egy évre rá Nicolae Roznoveanu moldovai oroszbarát bojár Oroszország uralkodójától kérte egy Dunai Konföderációnak vagy Dácia királyságának a megalakítását a török fennhatóság alatt élő szlávok és románok lakta területekből – ennek révén fenntartható lett volna az offenzíva Ausztria és Franciaország ellen. Az 1831-ben kezdődött orosz foglaltság, az intézményi átalakítás és az Organikus Szabályzatoknak mint a Román Fejedelemségek eljövendő alkotmányának a kidolgozása eloszlatta a kétségeket Oroszország ama szándékát illetően, hogy Európa délkeleti részén kiterjessze befolyási övezetét.

Míg a föderalizmus a Kárpátokon kívüli román területeken ilyen aktív szerepet játszott, az osztrák birodalom románjai körében a föderalizmus egyenesen a politikai gondolkodás és a románoknak az eljövendő Ausztriában betöltött helyét illető elképzelések sarokköve volt. A legnagyobb hatású kétségtelenül a német világból behozott föderalizmus volt, hiszen – a francia vagy orosz ihletésű föderalizációs hatásoktól eltérően – fokozta a hitelét az a tény, hogy a Német Birodalomban ténylegesen is gyakorlatba ültették. Az Avram Iancu és a Simion Bărnuţiu vezette románok tiltakozása Erdélynek Magyarországgal való 1848-as egyesülése ellen – noha Avram Iancu 1848 márciusában még egyetértett ezzel az egyesüléssel – nem az összes románok politikai egységvágyából eredt, és a forradalom előtti politikai tervekben megfogalmazott szövetségi államelv megszegéseként tűnt föl. Bărnuţiu beszéde, amelyet Balázsfalván tartott 1848. május 2/14-én, világosan kimondott politikai terveket tartalmaz: „Csak miután létrejött és megszerveződött a román nemzet is, az egyenlő szabadság alapján, csak akkor köttessék szövetség a magyarokkal a közös védelem érdekében, ahogyan

https://biblioteca-digitala.ro

annak két szabad nemzet között történnie kell." A politikai jövőt vagy egy olyan politikai entitás, Dácia királysága (Moldova, Munténia, Bánát, Erdély és Besszarábia) formájában képzelték el, amely Ausztriához tartozik, vagy pedig olyan konstrukcióba foglalt politikai egységek formájában, amilyet A. C. Popovici késői föderális tervezete vázolt. A pánromán politika – íme, egy olyan fogalom, amelyet a román és idegen történészek, a román historiográfia elkerül; a pánszláv, pángermán stb. fogalmak közhasználatúak, a pánromán pedig nem –, az összromán politika tehát a történelmi tartományok szövetségében, nem pedig a központosított nemzetállamban gondolkodott, egyike volt ez az akkori idők legkövetkezetesebb eszméinek. A magyar forradalmárok legfőbb vádja a negyvennyolcas erdélyi román forradalmárok ellen éppen az volt, hogy el akarják választani Erdélyt Magyarországtól, és a Kárpátokon kívüli fejedelemségekhez akarják csatolni. Ismeretesek a román hercegség létrehozásának tervei Ausztrián belül, kidolgozói Andrei Şaguna ortodox püspök 1848 nyarán, illetve Stephan Ludwig Roth szász lelkipásztor. A pánromán föderalizmus legjelentősebb teoretikusa azonban Ioan Maiorescu, Titu Maiorescu apja volt. A frankfurti német országgyűléshez 1848 nyarán és őszén elküldött két tervében Maiorescu kimutatta egy olyan szövetségi politikai alakulat előnyeit, amely a Német Birodalom befolyása alatt állna, „Nagy-Romániából a régi Dácia határai között" és egy „erős Magyarországból". A román–magyar virtuális föderációnak kellett volna szemben állnia egy másik tervezett föderációval, a németellenes „szláv szövetséggel", és biztosítania a német politikai tér kijáratát a Fekete-tengerhez.

Maiorescu tervezeteit heves bírálatok érték, ezek legádázabbika elnemzetlenítéssel vádolta a román fejedelemségek esetleges „elnémetesítése" miatt, amennyiben a tervet gyakorlatba ültetik. A román–magyar testvériség zászlaját az 1848-as forradalom idején főleg a munténiai forradalmárok lobogtatják, különösen Nicolae Bălcescu és Dumitru Brătianu. Az utóbbi egy olyan román–magyar szövetséget javasolt, amely később az „osztrák–orosz zsarnoksággal" szembeszálló konföderációban öltött volna testet. Bălcescu ennél jóval átfogóbb „Kelet-európai Konföderációs Köztársasága" három nemzetből álló politikai konstrukciót javasolt: magyar, jugoszláv (szlovénok, horvátok, dalmátok és szerbek) és román (erdélyi, bánsági, magyarországi és a Kárpátok ívén kívüli Fejedelemségek románjai) részvétellel, továbbá a valamennyi komponens nemzet teljes jogegyenlőségét biztosító szövetségi intézményekkel. Legalábbis elméletileg. A másik oldalon meglehetősen mérsékelt volt az ilyenszerű politikai együttélés iránt a lelkesedés. Kossuth Lajos elfogadott volna egy föderációt, amely azonban nem érinthette Magyarország „egységét". A különbségek a Habsburg Monarchia románjainak, illetve a munténiai románoknak a föderalizmusa között szemmel láthatóak voltak, és különösen ez utóbbiak terveinek nagyfokú utópizmusára vonatkoztak; ezt George Ciorănescu is aláhúzza a *Românii şi ideea federalistă* (A románok és a föderációs eszme) című munkájában: „Míg a Fejedelemségek románjai azért voltak föderalisták, hogy ily módon valósítsák meg a nemzettársaik által lakott valamennyi tartomány egységét, az osztrák birodalom románjai azért voltak azok, hogy kivívják az egyenlőséget a birodalom többi együtt élő nemzetével. Az utóbbiak a kitartó alkotmányos harcra szorítkoznak, időnként fellázadnak a magyarok ellen, de mindvégig biztosítják lojalitásukról a Koronát, hogy a többi nemzettel egyenrangú félként fogadják el őket a birodalom közéletében. A

https://biblioteca-digitala.ro

pánrománizmus számukra túlságosan távoli álomnak tűnt, hisz nem kapták meg a nemzeti egyenlőség jóval elemibb jogát sem, pedig 1848-ban vérüket ontották a Koronáért."

A krími háború (1853–1856) után lényegesen csökken a román fejedelemségekben az orosz befolyás. A nyugatpártoló és franciabarát irányzat meghatározóvá válik a román állam jövendő konfigurációja szempontjából. Az 1856-os párizsi békekonferencia Törökország ellenkezése dacára ad-hoc ülés összehívását írta elő Moldova és Munténia eljövendő megszervezése érdekében. A hét hatalom (Anglia, Franciaország, Ausztria, Oroszország, Poroszország, Törökország és Szárdínia) képviselőinek 1858-as konferenciája, az úgynevezett Párizsi Egyezmény, az eljövendő politikai entitás felépítését két állam föderációjaként határozza meg. A román történetírás ennek a párizsi összejövetelnek a határozatait pozitívként és diadalként mutatja be, mindenféle kritikai elemzés nélkül, mintegy „a történelem természetes folyamaként". Az 1997-es kiadású XII. osztályos történelemkönyvben például a szerzők, Mihai Manea és Bogdan Teodorescu kijelentik: „Anélkül hogy tekintetbe vette volna az ad-hoc ülések döntéseiben megfogalmazott óhajokat (annak a két ülésnek a dokumentumairól van szó, amelyen a két fejedelemség egyesülését szavazták meg, nem pedig az új állam későbbi szervezési elveiről – a szerző megj.), ez a dokumentum (amelyet a Párizsi Egyezményben dolgoztak ki – a szerző megj.) csonka egyesülést biztosított a románoknak." Csakhogy az egyezménynek azok az okmányai, amelyek leszögezték az államszervezés elveit, a föderális képletet szorgalmazták, miközben ezt az eszmét a román historiográfia visszautasítja, bizonytalan és demagóg módon „idegennek" és a „románok törekvéseivel összeegyeztethetetlennek" nyilvánítja. Igaz ugyan, hogy a dokumentumokban sehol sem jelenik meg a „szövetségi" vagy „föderáció" kifejezés, ám a bemutatott politikai terv egy eljövendő román föderáció terve. Kövessük végig, miben is állt ez a „csonka" egyesítés, beszéltek-e egy centralizált állam modelljéről, és milyen mértékben tartották tiszteletben a román föderációra vonatkozó európai dokumentumokat.

A román föderáció gondolatát néhány letagadhatatlan evidencia támasztja alá. Elsősorban a szövetségszerű építkezés beletartozott „azoknak az időknek a logikájába", ha elfogadható egy ilyenfajta „logika" létezése. Mint ahogy az előzőekben már rámutattam, minden erőfeszítés egy szövetségi típusú politikai konstrukció irányába mutatott; következésképpen nem túlzás azt állítani, hogy a jelenlegi román állam mind elméleti, mind gyakorlati szempontból jelentős föderációs alappal rendelkezik. Sehol a Párizsi Egyezmény okirataiban nem jelenik meg egyetlen állami entitás, hanem mindenütt *kettő*. Mindig együttvéve tekintik őket, de mindig kettős rendszer formájában. Az egyezmény első cikkelye nagyon világos a nevet és a fennhatóságot illetően: „Moldova és Munténia fejedelemségei, mostantól fogva «Moldova és Munténia Egyesült Fejedelemségei» név alatt megalakulva, Őfelsége, a szultán fennhatósága alatt maradnak".

Másodsorban, az egyezmény cikkelyeinek elemzése nem hagy kétséget az Egyesült Fejedelemségek felépítésével kapcsolatban. Az egyezmény szövegei mindkét típusú intézmény létrehozását előirányozzák: a föderálisakat is, és mindkét fejedelemség saját intézményeit is. A cikkelyek többségükben közös elveket fogalmaznak meg, amelyek alapján az intézményeket megszervezik, s amelyek alapján azoknak működniük kell, ám különböző szabályozást írnak elő a két fejedelemségnek. A harmadik cikkely világosan előírja a kétfajta intézmény létét és a köztük levő különbséget: „A közhatalom

https://biblioteca-digitala.ro

mindkét fejedelemségben egy-egy *hospodár*ra (fejedelemre – a szerző megj.) és egy választógyűlésre van bízva, amely a jelen egyezmény által megszabott esetekben együttműködik egy központi, a két fejedelemség számára közös bizottsággal." A hatodik cikkely pedig a törvényekre vonatkozik: „A fejedelemség számára különösen fontos törvényeket a hospodár készíti elő, és a gyűlés szavazza meg. A mindkét fejedelemség számára fontos közös törvényeket a központi közös bizottság készíti elő, és a hospodárok szavazzák meg." Továbbá nem csupán a törvények és a közigazgatás volt különböző a két fejedelemségben (természetesen voltak közös törvények is, amelyek az állam szövetségi normáit állapították meg), hanem a költségvetés is, minden központ–periféria vita érzékeny pontja. Az egyezmény a 22. cikkelyben („a jövedelmek és a költségek büdzséje, amely mindegyik fejedelemségben az illető hospodár gondoskodásából készül el...") a két költségvetés konkrét szétválasztását javasolta, hogy utána a két költségvetés együtt járuljon hozzá a közös föderális költségvetés felállításához.

A központi intézmények találkozóhelyéül a 27. cikkely Focşani-t javasolta. A központi közös bizottság tizenhat tagból állt volna: „nyolc moldovaiból és nyolc oláhból; négyen azon személyek közül, akik már töltöttek be magas állami tisztséget, négyen mindkét gyűlés saját kebeléből". A román történetírás által az egységesítés és központosítás felé vezető úton átmenetinek és konjunkturálisnak tekintett központi közös bizottság eme tagjainak megvolt a joguk, hogy részt vegyenek mindegyik fejedelem megválasztásában. Voltaképpen ez a bizottság a felügyelet és az ellenőrzés szerve volt – „jelezheti a hospodár számára a véleménye szerint sürgősen megreformálandó visszaéléseket, és javító intézkedéseket javasolhat" (32. cikkely) –, rendkívül fontos szerepkörrel, amint az a 29. cikkelyből kitetszik: „A központi közös bizottság állandó jellegű." E mellett a bizottság mellett működött, mindkét fejedelemség számára, szintén Focşani-ban a Magas Semmítőszék. Az állam föderális szervezettségét szavatoló eme két intézmény fontossága döntő volt, s a 27–42. cikkelyek terjedelmes előírásai rájuk vonatkoztak. Mellesleg említsük meg, hogy a két fejedelemség „milíciáinak" egyesítése nyomán a parancsnokságuk közös volt, bár „mindkét milícia megőrzi a saját jelenlegi zászlaját" (45. cikkely).

A román fejedelemségek politikai története azt mutatja, hogy a Párizsi Egyezményt követően a román politikai elit csupán formálisan tartotta be annak előírásait. A Franciaország politikai modelljétől eleve gátlásossá vált és annak centralizáló hatásától aláásott román föderáció mindössze három évig tart, 1859 és 1862 között. A sors iróniája, hogy mindazokat az intézményeket, amelyeknek a szövetség kötőanyagaként kellett volna működniük, a centralizálás érdekében használták fel.

Tulajdonképpen a föderáció kudarca már a „hospodárok" megválasztásakor nyilvánvalóvá vált. Felhasználva a Párizsi Egyezmény kétértelműségét, amely két fejedelmet statuált, de nem feltétlenül két külön személyt, az *ad-hoc* gyűlések Moldovában és Havasalföldön ugyanazt az Alexandru Ioan Cuzát választották meg fejedelemnek. Akinek aztán az intézkedései mind a centralizálás irányában hatottak. A moldovai és munténiai elitek kompromisszumra jutottak a mindkét fél által felhozott részletekben és kifogásokban: Moldova fővárosát feláldozták Bukarest javára, ugyanakkor megállapították Moldova ortodox érsekségének elsőbbségét az 1862-ben Romániává vált Egyesült Fejedelemségek élén. Ennek a központosító tervnek a kudarca főleg Cuza uralma után válik nyilvánvalóvá, amikor 1866. február 11., a lemondása dátuma és május 10., Károly

https://biblioteca-digitala.ro

herceg Romániába érkezése között, 1866. április 2/14-én népszavazást tartanak arról, hogy elfogadják-e Károlyt Románia trónjára. Ezen a napon a moldovai szeparatisták, akik 1857-ben is szembeszegültek az egyesüléssel, Jászvásár főterén tüntetést szerveztek az „Oláhországtól" („Valahia") való különválást kérve, valamint az 1826-os oroszbarát Nicolae Roznoveanu megválasztását fejedelemmé. Következésképpen nyilvánvaló a centralizált román állam törékenysége, aminek az a magyarázata, hogy az 1858-as egyezményt követő események nyomán az európai hatalmak támogatása csekély volt. Csupán Franciaország támogatta továbbra is Romániát.

Az Ókirályság, a régi Regát vagy „Kis-Románia", az 1850-es évekbeni jelentős föderális tartalom ellenére, a centralizált francia modell alapján jött létre. A román föderalizmus továbbra is az ausztria-magyarországi románok körében nyilvánul meg erőteljesebben. A huszadik század első éveitől kezdve már a Balkán-félszigeti románok is megoldást látnak a föderalizmusban. 1918 és az úgynevezett „Nagy-Románia" létrejötte körül a föderalizmus még jelentős politikai áramlatnak számított, amelyet csak azután adtak fel, hogy az utolsó osztrák uralkodó kiáltványa „hűséges népeihez" kudarcot vallott, s különösen miután Thomas Wodrow Wilson meghirdette a nemzeti önrendelkezés elvét. Mégis, 1918 előtt nem mondtak le teljesen a föderalizmusról. 1918. március 27-én, Besszarábia Romániával való egyesülésének kikiáltásakor, az Egyesülési Nyilatkozatban fontos megállapítások kaptak helyet: „1. Az Ország Tanácsa (vagyis a besszarábiai parlament – a szerző megj.) továbbra is fennmarad, hogy megoldja és megvalósítsa az agrárreformot, a nép szüksége és kérése szerint; határozatait a román kormány el fogja ismerni; 2. Besszarábia megőrzi tartományi autonómiáját, az Ország Tanácsával (a Diétával) az élén, amelyet a jövőben általános, egyenlő, közvetlen és titkos szavazással választanak meg mint végrehajtó és saját közigazgatási szervet; 3. Az Ország Tanácsának hatáskörébe tartozik: a) a helyi költségvetés megszavazása (...)" Egy Romániából és a volt Osztrák–Magyar Birodalom románjai által lakott területekből álló föderáció létrehozása az első világháború végén életképes gondolatnak tűnt. Csakhogy ebben az esetben is diadalmaskodott a Régi Regátban már mintegy fél évszázada begyakorolt modell.

A román föderáció létrehozására irányuló politikai tervekre vetett eme pillantás után megállapítható, hogy ma Románia éppen az ellenkező végletén van annak, amit ezek a politikai tervek jelentettek: köztársaság az alkotmányos monarchia helyett és központosított állam a szövetségi állam helyett. Románia, sokkal nagyobb mértékben, mint ahogy a csausiszta történetírás számunkra látni engedné, a külföldi kancelláriák terméke volt, ami persze nem csökkenti a legitimitását. A Dáciáról/Romániáról az illető korban alkotott elképzelések pluralizmusának egyszerű a magyarázata: egy előzmény nélküli politikai célkitűzés egyedisége természetesen magával hozta az összes szóba jöhető korabeli változatok és politikai tervek fontolóra vételét. Az összehasonlítás a jelenkori politikai tervek különböző változataival segíthet annak a kulturális légkörnek a megértésében, amely a román állam megszületését százötven évvel ezelőtt körülvette; noha a történelem elméletében a párhuzamok nem szoktak alkalmas következtetésekkel és megoldásokkal szolgálni, s az akadémiai vitákban rendszerint el is kerülik azokat.

A román állam modellje 1918-tól mindmáig a hipercentralizált és a hiperbürokratizált állam. A balkáni nacionalizmusok osztályozása kapcsán Sugár Péter rámutatott, hogy a román nacionalizmus sajátossága – amely nagymértékben 1918 után

https://biblioteca-digitala.ro

alakult ki – a bürokratikus nacionalizmus, amelynek erős centralizáló és uniformizáló szerepe van. A centralizálás volt a román nemzetállam valamennyi politikai elitjének beteljesületlen vágya (ezt a modellt fogadták el a bánsági és erdélyi, valamint az ókirályságbeli elitek is), az egységesség elvével egyetemben (egy állam, egy nemzet, egy nyelv). A poszmodernitásban azonban a hatalmi központok pluralitása látszik a „legkézenfekvőbb" megoldásnak. Ahogyan Adrian Marino is rámutatott a *Politică şi cultură* (Politika és kultúra), valamint az *Al treilea discurs* (A harmadik diskurzus) című kötetében, a többközpontúság mellett érvelve a román kultúrában, ezek a kulturális centrumok nem fejlődőképesek, ha nem válnak egyszersmind alternatív politikai központokká is. S ahogyan Sorin Antohi még ennél is félreérthetetlenebbül megjegyezte: mai alakjában „a román kultúra egyszerű fikció", amolyan *Ersatz*-a a „román kultúráknak", amelyek, sajnos, ma is mély kapcsolatban vannak a Michel Foucault elemezte *megismerés-hatalommal.*

Fordította: Ágoston Hugó

Traian Ştef

Erdélyi párt?

Egy fiataloknak szervezett nyári iskolában Adrian Năstase miniszterelnök, a kormányzópárt elnöke a zsenge résztvevőket néhány hazánkra leselkedő veszéllyel ismertette meg. Az egyik legnagyobb – valóságos merénylet az alkotmány és Románia integritása ellen – egy erdélyi regionális párt, egy transzetnikus párt létrehozása lenne. A nevesítés során az immár rutinszerűen emlegetett Sabin Gherman mellett megjelenik Gabriel Andreescu, Molnár Gusztáv, valamint a Provincia Egyesület is – egy olyan egyesület, amely ugyan még nem létezik, de amelynek létrehozásáról már volt szó. Gondolom, Năstase úr nagyon jól informált, és nem tévesztette össze az egyesületet a *Provincia* folyóirattal vagy csoportosulással. Hozzászólásának határozott hangja, amellyel országos vitát javasolt, illetve azt, hogy a bíróság akadályozza meg a kezdeményezés kibontakozását, és – ezzel egyidejűleg – az a határozottság, amellyel Sabin Gherman bejelentette a küszöbön álló pártalapító kongresszust, mindössze szűk három napig számított csodának a média világában. A kommentárok hangvétele most nem volt apokaliptikus. Maga a föderalizálás eszméje sem ijesztő már, Sabin Ghermanra pedig kételkedve tekintenek – sokan azt kérdik, nem magyar revizionista körök irányítják-e e politikai mezőnyben, vagy hogy nem belső diverzió-e, a decentralizálás eszméjének aláaknázása érdekében.

Mivel én magam is elképzelhetőnek tartottam egy erdélyi központú regionális párt megalakítását, és nevet is javasoltam neki – a Regionális Szövetség Pártja nevet –, beszélnünk kell megalakulásának időszerűségéről. Már az elején le kell szögeznem, hogy Románia még mindig központosított állam. A források elsősorban a kormányhoz és az országos intézményekhez kerülnek. Ugyanitt hozzák a döntéseket is. A privatizációt

https://biblioteca-digitala.ro

és a versenyt a politika és a szakszervezetek gátolják, és egyes területeken, mint például a tanügyben, egyenesen ellenreformról beszélhetünk. Ami az erdélyieket illeti, ők elégedetlenek a költségvetésből nekik juttatott résszel, amely fordított arányban áll hozzájárulásukkal. Ilyenformán, bár érthető az országos szolidaritás eszméje, nehéz elfogadni azt a leegyszerűsítő módot, ahogy az megvalósul – a kiegyenlítődésig elvenni attól, aki dolgozik, és odaadni annak, aki nem dolgozik. Olyan, mint Ceauşescu elképzelése – az iparosításnak egyformának kell lennie az ország egész területén –, melyet lelkesen továbbvisznek a befektetésre szánt pénzek elosztásával, a szegényebbnek tartott vidékek szociális támogatásával és a többi vidék ugrásra kész helyzetben való tartásával. Vagyis azok kordában tartásával, akik rohanni szeretnének, akiknek megvan a szükséges energiájuk, de akiknek zablát tesznek a szájába, és aztán meghúzzák a gyeplőt. Mi más lehet, mint elégedetlen az a bihari, aki például tudja, hogy a megyéjéből egymilliárd lejt szednek össze havonta az egészségügy számára, gyermekeinek még sincs biztosítva az ingyengyógyszer, és a kórházakat örökké a tönkremenés fenyegeti. Ezt az elégedetlenséget fogalmazta meg Cornel Popa képviselő a parlamentben: „Bár Bihar megye állandóan a 4.-5. helyen áll az állami költségvetéshez való hozzájárulás szempontjából, a pénzeknek a térségbe való visszafordításakor olyan összeget kap, amely a közigazgatási-területi egységek hierarchiájában az utolsó helyek egyikére teszi. Teljes mértékben megértjük a jövedelem-erőforrások újraelosztásának jogosultságát – ezt minden olyan országban alkalmazzák, ahol a tartományok fejlődési ritmusa nem egyforma –, viszont kifogásoljuk azt a különbséget, amely a befizetések szintje és a visszaosztott költségalapok közt fennáll, s a helyet, amelyet Bihar megye – a kormány döntése nyomán – a megyék költségvetési rangsorában elfoglal. Úgy találjuk, hogy ez a különbség túlságosan nagy, drasztikusan csökkenti Bihar megye lehetőségeit, hogy jól megérdemelt pénzalapokhoz jusson. Az újraelosztás önmagában nem oldja meg a gazdasági-társadalmi gondokat, mert csak az okozatra van hatással, az okra nem, és ha emellett mindenféle arány betartása nélkül alkalmazzák, egyenlőtlenséget okozva vele, még szerencsétlen módon el is bátortalanítja azokat, akik dolgoznak és befektetnek. A kormánynak más politikát kell találnia a hátrányos helyzetű vidékek ösztönzésére."

Bár a közös elégedetlenségek leginkább gazdasági jellegűek, a bürokrácia, a korrupció, az adóelvonások nagysága és sokasága, valamint az, hogy nincs meg az akarat a közigazgatási és a politikai reform megvalósítására (Biharban három PSD-s képviselő közül kettő bukaresti), pszichikai feszültségeket okoz, és frusztrációs reakciókat vált ki. Ilyen körülmények között a nagyrészt gerjesztett és politikai támaszt jelentő nacionalizmus és magyarellenesség saját ellentétébe csap át. A Vadim Tudorra leadott szavazatok vészjelző jelentőségűek. Ha a fenti premisszákat elfogadjuk, máris adottak egy regionális pártra való szavazás feltételei. És nemcsak akkor, ha nem kerülünk be a NATO-ba, ahogy azt egyes spekulációkban fejtegetik, hanem annál inkább, ha nem térünk át a valóságos reformra. Mert ha bent vagyunk a NATO-ban, Magyarország mellett, a magyaroktól való félelem eltűnik, s marad az erdélyiek által jól ismert magyar modell iránti csodálat (vezetőink nem kérdezik meg maguktól, vagy nem érdekli őket, hogy miképp kapható Magyarországon a romániaival szemben féláron ugyanaz az importcikk).

Most tegyük fel a kérdést, hogy szükség van-e ilyen pártra. A válasz világos: nem lenne szükséges, ha valamelyik létező párt programjában és megnyilatkozásaiban

https://biblioteca-digitala.ro

felvállalná a regionális igényeket. Itt hangsúlyoznunk kell, hogy nemcsak az erdélyiek és a bánátiak vannak ebben a helyzetben. Más vidékeken is jobb a gazdasági fejlődés ritmusa, és ott is ugyanilyen elégedetlenségekkel találkozunk. Leginkább a liberális és a parasztpárttól vártam volna el, hogy ezekkel a kérdésekkel foglalkozzék. Bár a liberális képviselők nagy része erdélyi, Valeriu Stoica diskurzusa mégis olyan (igaz, szalonképesebb) nacionalizmus felé fordult vissza, amilyet már Funar sem művel. Azt pedig nem tudjuk, hogy a PNȚCD létezik-e még egyáltalán. Mivel a kormánypárt ragaszkodik a központosításhoz és a szocializmushoz, nem számíthatunk arra, hogy az általunk elvárt – nagyrészt liberális – intézkedéseket meghozza. Akkor pedig nem marad más, mint egy ilyen párt létrehozásának a lehetősége. Megalapítani egy kétségkívül tiszavirág-életű pártot sokkal értelmesebb dolog, mint ráhagyni az eszmét egy ide-oda hajladozó mozgalomra, amelynek kebelében szélsőséges reakciók is megszülethetnek.

És ki legyen ennek a pártnak az úttörője? Sabin Gherman akar az lenni. Őt azonban nevetségessé tették a televízióadásokban, a sajtóban, az utcasarkokon. Még akik tisztelik elveit, azok is úgy gondolják, nincs elég tekintélye. Ráadásul a nyilatkozatnak, amit közzétett, szeparatista íze van. Sabin Gherman nem a megfelelő vezető egy ilyen párt számára, amely semmi szín alatt nem lehet kizárólagosan erdélyi, de erdélyinek kell lennie megfontoltságban és határozottságban. A legtöbben, akik a különböző megyékből Sabin Gherman mellé álltak, olyan pártokból jöttek, amelyek nem jutottak be a parlamentbe, akik valamilyen frusztrációt szenvedtek el pártjuk részéről (nem szerepeltek a listákon, nem kaptak köztisztviselői állásokat az elmúlt kormányzati rendszerben stb.). Legyen magyar? Frunda György például? Nem hiszem, hogy az RMDSZ, amely regionális párt, örülne egy másik, transzetnikus regionális párt megjelenésének. És az RMDSZ-nek való alárendelődéstől való félelmükben a románok sem fogadnák el. Vezethetné közösen egy román, egy magyar és egy német, egyesülhetne a Moldvaiak Pártjával, a románok első regionális pártjával, de Simirad úr a PSD-vel és egy nagyköveti tisztséggel kokettál.

Úgy mondanám, hogy egyelőre csupán a feltételek léteznek, maga a gondolat, Sabin Gherman sokak számára gyanús kapkodása és Adrian Năstase félelme, amely riadóztatta az állam minden intézményét.

Fordította: Hadházy Zsuzsa

Adrian Docea

Egy regionális pártért

A *Provincia* csoportosulás érdeme, hogy új, belső, tárgyilagos és ésszerű szemléletmódot vezetett be az erdélyi valóság vizsgálatába. Az európai régiók újjászületésének idején Erdély is újra megtalálja identitását és értékeit: multikulturalitás, tolerancia, pragmatizmus, konstruktivizmus. Ez azonban nem könnyű, mert a homogenizáló tendenciák nagyon erősek. Szerencsére a mai Európa, úgy tűnik, a

https://biblioteca-digitala.ro

bármilyen formájú identitás és specifikum tiszteletben tartására építi jövőjét. Ilyen szempontból a *Provincia* az európai látásmódot követi.

Sajnos, ez nem elég. A *Provincia* nem látszik elég erősnek ahhoz, hogy jelentős szerepet játsszék Erdélyben. Pontosabban: a folyóirat kizárólag az értelmiségieknek szól, csupán szűk körben ismerik, amiből következik, hogy a lakosságra gyakorolt hatása minimális. Erdélynek nincs veszteni való ideje. Erdélynek nincs ideje szavakra. Az erdélyi értelmiségre jellemző passzivitásnak soha nem voltak gyakorlati eredményei. Az emberek mindennél inkább szeretnének jobban élni. Számukra a jólétet a politikai tevékenység biztosítja, nem pedig bármilyenfajta pro-Európa, pro-Erdély vagy más kulturális tevékenység. A jólét az erős gazdaságból ered, erős gazdaság pedig csak ott van, ahol azt a környezet megengedi. A politika feladata, hogy megteremtse ezt a környezetet, egy regionális párt feladata, hogy fellendülést hozzon Erdély számára, a *Provincia* feladata, hogy útjára bocsásson egy ilyen pártot. Felelősséget kell vállalnunk a tartomány jólétéért azok előtt az emberek előtt, akik változást várnak. Tizenkét éve, hogy velem egykorú fiatalok haltak meg azért, hogy mi szabadok legyünk. Tizenkét éve, hogy Temesváron, az emberek szívében újra felébredt a remény. Tizenkét éve, hogy mást várunk. Erdélynek nagy potenciálja van. Emberi és anyagi tartalékai lehetővé teszik, hogy Európa egyik nagyon fejlett tartománya legyen. Óriási azonban a különbség a lehetőség és a valóság között. Ezért sürgősen szükség van egy pártra, amely egész Erdéllyel szemben vállalja a felelősséget.

Az alábbiakban tehát 12 pontban felsorolom egy olyan regionális párt összetételére, lényeges vonásaira és feladatára vonatkozó gondolataimat, amely Erdélyben nagyon erőssé válhat.

1. *Fiatalok.* A fiataloknak, mint a mozgalom hajtóerejének, központi szerepet kell betölteniük a pártban. Erejüket és lehetőségeiket távolról sem ismerik a politikai vezetők. Minden párt mindaddig elszigetelten tartja az egyetemistákat az ifjúsági szervezetekben, amíg elég agyalágyultakká nem válnak ahhoz, hogy felhasználhatók és manipulálhatók legyenek. A fiatalok ma fölöslegeseknek, marginalizáltaknak és perspektívanélkülieknek érzik magukat. Mindenekelőtt ezt kell megváltoztatni. Egy párt számára lényegbevágó, hogy maximális szinten kihasználja a rendelkezésére álló energiákat.

2. *Értelmiségiek.* Ők biztosítják a párt ideológiai és politikai vonalát. Lám, egy másik kihasználatlan elem, az értelmiségi elitnek a fiatalokkal kapcsolatos koordináló szerepe; az előbbiek fejlődéséhez az utóbbinak kellene biztosítania termékeny talajt. Ha a szervezetnek a fiatalok adják az energiát, az értelmiségieknek kell adniuk az ismereteket és a tapasztalatot.

3. *Üzletemberek.* Hozzájárulnak a párt pénzügyi támogatásához, mert annak kiadásai, különösen a mediatizálásra vonatkozók, nem terhelhetik a rendes tagokat. Olyan üzletembereket kell keresni, akik támogatják az erdélyi gondolatot és a valódi kapitalizmust. Szerepük azonban nem korlátozódhat ennyire: senki nem ismeri náluk jobban a gazdaság gyakorlati szükségleteit, s így nagy segítséget jelenthetnek.

4. *Szakemberek.* Egy hatékony „headhunting"-nak, „fejvadásznak" a szervezetbe kell vonzania a legjobb jogi, politikai, gazdasági, közigazgatási szakembereket. Vannak például Oxfordban végzettek, akik multinacionális cégeknél dolgoznak, és akik sokat tehetnének Erdélyért, de senki nem kéri fel őket semmire. És ha mégis tesznek valamit, a politikai középszer nem támogatja őket.

https://biblioteca-digitala.ro

5. *A pártról alkotott kép.* Ezt a legtöbb esetben elhanyagolják, pedig hihetetlenül fontos a párt sikere szempontjából. A pecséttől kezdve a párt napi mediatizálásáig mindent jól át kell gondolni és szakmailag ki kell dolgozni.

6. *A párt álláspontja.* A párt elveit és ideológiáját pragmatikusan és félreérthetetlenül kell megfogalmazni. A pártok nagy részének ideológiája elvont, kétértelmű és hozzáférhetetlen, híjával minden kapcsolatnak a valósággal. Az embereknek egyszerű, gyakorlatias eszmékre van szükségük, amelyeknek a hatása érthető számukra.

7. *Emberi tartalékok.* A pártba való felvételnek általában nincsenek kritériumai. Ez az oka annak, hogy a mai politikai osztály szörnyűséges. Legalább a szervezet aktív tagjait gondosan meg kell válogatni, mert az emberi tartalékok minősége biztosítja a sikert. A szervezet vezetőinek erős személyiségeknek kell lenniük, rendelkezniük kell politikai érzékkel, a szükséges ismeretekkel és politikai erkölccsel. Ezt a négy tulajdonságot nehéz egy helyen megtalálni, de mindenik lényeges.

8. *Kapcsolat a civil társadalommal.* Az ember tehetetlennek érzi magát a politikai osztállyal szemben. Semmi sem rosszabb, mint ezzel az érzéssel élni egy olyan társadalomban, amely semmibe vesz, és amely alábecsül. A politikus számára az egyetlen lehetőség a valósággal való kapcsolattartásra a hétköznapi ember problémáinak ismerete.

9. *A diaszpórával való kapcsolat.* Ezer meg ezer erdélyi él szerte a világon, aki tudna és akarna segíteni a tartományon, támogatná, lobbizna érte, befektetne itt, csak lehetőséget kell adni nekik. Ezt a kapcsolatot évtizedek óta minden vonalon elhanyagolták.

10. *Az előítéletek és a tunyaság elleni harc.* Lépésről lépésre ki kell küszöbölni az összes előítéletet és a megalapozatlan, de mélyen gyökerező félelmet. Nehéz, de ennek az akadálynak a legyőzése nélkül nem tudunk semmi tartósat építeni. Le kell győzni a tunyaságot is, így vagy úgy, de mozgásba kell hozni az erdélyi társadalmat. Máskülönben folytatódik a közel 12 éve tartó üresjárat. Ez a legelső feladat.

11. *A regionális tevékenység.* Atív párt az, amelynek tevékenysége meglátszik az emberek életén. A jogi kezdeményezés, a befektetők keresése, az erdélyiek napi problémáinak megoldása, Erdély imázsának fenntartása a világban – mind olyasmi, amit egy párt a parlamenten kívül is el tud végezni. És ennek lesz látszatja. Az emberek életében is, és a felmérésekben is. Ez a második feladat.

12. *A választások előkészítése.* Előbb-utóbb a pártnak tartalmas és szép csomaggal kell a választók elé lépnie, amely egy teljes munkacsoportot tartalmazna (az angliai „shadow cabinet" példájára), továbbá pontosan megfogalmazott konkrét javaslatokat. Ez a harmadik és a legfontosabb feladat.

Ez a párt lesz Erdély belépőcédulája a civilizált világba. Történelmi feladat, amit fel kell vállalnunk. Legerősebb ellenségeink: az agresszív nacionalizmus és a mértéktelen központosítás. Szövetségeseink: Európa és az új nemzedék.

A PSD-nek minden esélye megvan arra, hogy pártból fokozatosan a párttá váljék. A PRM a nemcsak anakronikussá, hanem egyenesen szörnyűségessé vált nacionalizmusával tartja meg választóit. A PD, a PSD tévelygő fia, teret veszít, mert a csökkenő népszerűségű admirális személyisége lebegő pályán tartja. Úgy tűnik, a PNL nincs tisztában a szereppel, amelyet játszhatna, csupán árnyéka lévén az egykori erős pártnak. Az RMDSZ megelégszik az etnikai párt státusával, amitől nem akar, de nem is

https://biblioteca-digitala.ro

nagyon tud szabadulni. A PNŢCD és az ApR öngyilkosok lettek. A többi túl jelentéktelen ahhoz, hogy számításba jöhessen. Az Erdély–Bánát Liga, vezetőjének népszerűtlensége és a támogatás hiánya miatt, továbbra is marginalizált marad.

Erdélynek nincs más alternatívája. Erdélynek nincs több ideje. Erdély vár. Minket vár...

Fordította: Hadházy Zsuzsa

Bakk Miklós

Nyelvi jogok és a hegemónia szelleme

Az őszi politikai évad nagy témájának tekintett alkotmánymódosítás ismét napirendre tűzi az RMDSZ sajátos követeléseit, köztük a magyar nyelv hivatalos használati körének bővítését. A kérdés látszólag nem tartozik ama „drámai" hatású tematizációk közé, mint amilyen – például – a státustörvény. A magyar nyelv hatósági használatának egyfajta szokásjoga a Székelyföldön mindig is létezett, s ezt hallgatólagosan tudomásul vette a román társadalom. Az év elején elfogadott közigazgatási törvénnyel pedig megszületett a posztkommunista Románia első olyan jogszabálya is, amely egyfajta hivatalos státust biztosít a kisebbségi nyelveknek ott, ahol azok beszélőinek aránya eléri a húsz százalékot.

Az RMDSZ az alkotmánymódosítás során csupán a nyelvhasználati jogok körének bővítését szeretné elérni, elsősorban az igazságszolgáltatás terén. Vezetői siettek óvatosan leszögezni: nem „második hivatalos nyelvvé" kívánják tenni a magyar nyelvet, hanem csupán az anyanyelv használatának mint emberi jognak a feltételeit kívánják megteremteni.

De tekinthetőek-e a nyelvhasználati jogok csupán emberi jogoknak? Vagy olyan kérdésről van szó, amely alapvetően közhatalmi kérdés is, és érinti az állam közjogi szerkezetét?

A jelenlegi nemzetközi jog nem ismer „feltétlen jogot a kisebbségi nyelv használatára"[1], de számos olyan jog és szabadságjog létezik, amiből erkölcsi és politikai elvként lényegében az következik. Ezekhez az egyéni jogokhoz kapcsolódóan szilárdult meg Európában az a meggyőződés, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárokat megilleti az a jog, hogy az állam elismerje nyelvüket, ha az nem hivatalos nyelv. E meggyőződés alapján jött létre a *Regionális és kisebbségi nyelvek európai chartája* és a *Nemzeti kisebbségek jogairól szóló keretegyezmény*. Az egyéni jogok logikájából következett az is, hogy amikor a jogszabályok a hatóságok nyelvi szolgáltatásait kezdték előírni, kialakult a „csúszóskála" modell.[2] Vagyis a hatóság nyelvi szolgáltatásainak „szintjét" az illető területen élő kisebbségi nyelvhasználók számához kezdték kötni.

https://biblioteca-digitala.ro

Csakhogy a nyelvhasználati jogoknak ez a szemlélete nem azonos a történelmileg kialakult kultúrák jelenlétét kifejező jogokkal. És látható: minél tágabb körben érvényesül a kisebbségi nyelvhasználat (emberi) joga, azaz minél több intézményi vetületük van e jogoknak, annál kevésbé lehet eltekinteni attól, hogy e nyelvhasználati normák egy sajátos történelemmel rendelkező területhez kapcsolódnak.

A teljesebb körű nyelvhasználat szabályozására készült dokumentumok, mint például a fontos eszmei értékkel rendelkező, de politikai és jogi érvényesség nélküli, Barcelonában 1996. június 6-án elfogadott *Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*, azonban nem annyira a beszélők számától függő jogokról, mint inkább egy „területre jellemző nyelvről" beszélnek. A barcelonai nyilatkozat bevezető része külön definíciót is ad erre: „Az a kifejezés, hogy egy területre jellemző nyelv, egy történelmileg létrejött közösség nyelvére vonatkozik egy ilyen térségben."[3] Ugyanakkor a nyelvi jogok területhez való rendelése számos konkrét, működő belső jogi normában is megfigyelhető. A németországi szorbok nyelvhasználati jogai a Szászország és Brandenburg tartományok parlamentjei által elfogadott törvények szerint a „szorb földön" érvényesülnek, amely pontosan behatárolt (történelmi) terület. A québec-i franciák nyelvvédő harcai pedig egyértelműen egy nyelvterület védelmét tűzik célul.

Csakhogy a nyelvi jogok védelmének e „területvédelmi" aspektusa – mely az emberjogi kontextus helyébe lép – ismét előtérbe állítja a szuverenitás és a (nyelvi jogok köntösében jelentkező) hegemónia kérdését. Ezért az RMDSZ javaslattevőinek mindenképpen fel kell készülniük arra, hogy a vita még a demokratikus érzület túlsúlya mellett is kilép az emberjogi kérdés medréből, és érinti a szuverenitás problematikáját.

Mindez, mondhatni, épp a liberális demokrácia szótárából és mítoszaiból következik. Ugyanis a liberális demokrácia számára a legkedvezőbb működési keretet a nemzeti közösség nyújtja, amely politikai értelemben polgári közösségként definiálja önmagát, valóságosan azonban kulturális és nyelvi közösségként működik.

A liberális demokrácia – mint Will Kymlicka és Christine Straehle írja – három összefüggő elv hordozója, ezek: a) a társadalmi igazságosság; b) a tanácskozó (deliberatív) demokrácia; c) az egyéni szabadság.[4] Mind a három megköveteli az állampolgári közösség érzületi és kulturális közösségként való működését, vagyis a klasszikus nemzetállam kulturálisan homogenizáló működését.

Különösen az első két elv érinti – az identitás és a nyelv vonatkozásában is – a közpolitikai és közhatalmi szférát. A társadalmi igazságosság ugyanis csak akkor ölt testet többségi szavazat által támogatott szociális programokban, ha az adományozottat és címzettet egy közös identitás kapcsolja össze. Az emberek – tömegesen – mindig a „mieink" javára hoznak áldozatot, s annak tudatában, hogy e közösségük (mely elsősorban nyelvi) az időben is fennmarad, vagyis a viszonosság hosszú távon is biztosított. A tanácskozó demokrácia is az egynyelvűség körülményei között igazán működőképes. A demokratikus politika népnyelvi politika, s a politikai hatékonyság szempontjából van némi igazuk a liberális nacionalistáknak, amikor azt állítják, hogy csak az egy (közös, nemzeti) nyelven lefolytatott vitának van képviseleti jellege.

A demokrácia és a nacionalizmus tehát sok szempontból közös eszközzel és céllal „értékesítette" a népet, s közös érdek fűzi a nemzeti nyelv és kultúra hegemóniájának fenntartásához. A nyelvi jogok területi szemlélete lényegében nem csupán

https://biblioteca-digitala.ro

intoleranciával, nemzeti kizárólagossággal szembesül, hanem ezzel az erős, hagyománnyá vált demokráciafelfogással is.

A nyelvi jogok területi alapon történő megadása ugyanis a közhatalom olyan megosztását is előrevetíti, amely nem egyeztethető össze a hegemónia és szuverenitás egységes, nemzetállami felfogásával. A hatalommegosztásnak ez a formája már több nyugati demokráciában (Spanyolországban, Belgiumban, Kanadában) kirajzolódott, értelmezésében nem is annyira a politikai gyakorlat, mint inkább a demokrácia szótára maradt le.

Jegyzetek:

1. Ferdinand de Varennes: Kisebbségi jogok a nemzetközi jogban. In: *Fundamentum*, 1998/1–2.

2. Uo.

3. Declarația Universală a Drepturilor Lingvistice. In: *Altera* 2000, 14.

4. Will Kymlicka–Christine Straehle: Cosmopolitanism, Nation-States and Minority Nationalism: a Critical Review of Recent Literature. *European Journal of Philosophy*. 1999. április.

Ana Luduşan

Egy törvény perverz hatásai

A reakciók, amelyeket a Magyarországgal szomszédos országokban élő magyarok törvénye kiváltott, amilyen mértékben vitatottak, éppannyira megalapozatlanok is, ha a kérdés lényegét tekintjük. Budapest e lépése a Vadim padjából elhangzott és a magyar revizionizmus problémáját felvető kommentároktól kezdve a magyar tervezetet az Európa Tanács normáinak ellentmondónak kikiáltó PSD-kommentárokig a legracionálisabb és a kor szellemével leginkább összhangban álló szellemeket is megmozgatta. Csakhogy e tervezetet – ma már törvényt – nem vizsgálták kellő távolságtartással és komolyan, ahogy egy igazi, következményeiben hosszú távú politikai tervezetet vizsgálni érdemes, egy olyan tervet, amely magában hordozza annak a kockázatát, hogy épp azokra az állampolgárokra lesz perverz hatással, akikre vonatkozik. A szociológiai szakirodalomban azokat a nemkívánatos hatásokat, amelyek éppen azokat érik, akik érdekében bizonyos cselekedeteket végrehajtottak, nevezik perverz hatásoknak (Raymond Boudon, *Texte sociologice alese* [Válogatott szociológiai szövegek], Humanitas Kiadó, 1990).

Annak érdekében, hogy a szereplők gyanakvásainak vagy érdekeinek megfelelő diskurzust alakítsanak ki, a törvénnyel foglalkozó kommentárok és elemzések megálltak a részleteknél, az ideológiai sajátosságoknál vagy a szöveg megcsonkításánál. Orbán Viktor miniszterelnök nyilatkozatai épp azokra a tendenciákra mutattak rá, amelyek veszélybe sodorják ezt a tervezetet, vagyis éppen azokra a perverz hatásokra, amelyek aláaknázzák a tervezetnek a címzettekkel szembeni jó szándékait. A miniszterelnök

https://biblioteca-digitala.ro

kijelentette, Magyarország egészséges gazdasági növekedést mutat fel, és ez a folyamat fenntartható, sőt fejleszthető, ha a magyar állam meg tudja szerezni a szükséges munkaerőt. Az előrevetített gazdasági növekedés érdekében körülbelül 5 millió emberre van szüksége a magyar állam határain kívülről. Ez a nyilatkozat, amelyet nagyon sok politikus bírált, és amelyet megfogalmazója visszavont, leleplezte a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyarok munkavállalási jogának mint kedvezménynek megadásával kapcsolatos magyar tervezet igazi hátterét. A tervezetet a magyar államnak az elég közeli jövőben bekövetkező munkerőigénye alapozta meg. Ez a szükséglet nemcsak Magyarországra jellemző: még erősebben jelentkezik Németországban, és egyre erősebb lesz a fejlett nyugat-európai országokban. Ennek a szükségletnek a kielégítése nem szorítkozik csupán azok bérezésére, akik fedezik a munkaerőhiányt, hanem felveti a – még ha csak ideiglenes – migráció problémáját is, ami az ebből fakadó esetleges konfliktusok adminisztratív költségeit is jelenti. Feltehető, hogy azok, akik jobb kereseti lehetőséget biztosító vidékek felé igyekeznek, nem kívánnak visszatérni a nagyobb szegénység állapotához, sőt még jobb kereseti lehetőséget biztosító vidékek felé migrálnak. Hasonló helyzetben még sok más lehetőséget is el lehet képzelni. Házasságok, formális házasságok, eltitkolt esetek, a tervezetben előírtak formális betartása, a határ átlépése és azonnali visszatérés az otthoninál jobb kereseti lehetőséghez.

A budapesti kormány, amely ilyen perspektíva előtt áll, kidolgozta e nagyon gyorsan törvényerőre emelt tervezetet a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyar nemzetiségűek kedvezményes magyarországi munkavállalásáról. A tervezet költségeit tekintve rendkívül jól megalapozott. A szomszédos államokból toborzott magyar nemzetiségűekkel a magyar állam minimális költséggel tudja fedezni munkaerőhiányát. Ezáltal – diplomatikusan és a szomszédos államokban élő magyar nemzetiségűek iránt tanúsított gondoskodás és lojalitás dicsőségével – elkerüli majd azokat a konfliktusokat, amelyek akkor lépnének fel, ha a többségi lakosságnak más nyelvet beszélő és más szokásoknak hódoló nagyszámú bevándorlóval kellene versengenie a munkahelyekért. E projekt esetében az „idegenek" magyarul beszélők lesznek, azonos szokásokkal, a magyar állam gondoskodására pedig – hogy elsősorban a Magyarországon kívül élő magyaroknak biztosít jobban fizetett munkahelyeket – a magyarnak lojalitással kell válaszolnia, vagyis ha az anyaországban már nem lesz munka, vissza kell térnie „származási helyére". A bennszülött lakosság könnyebben elviseli majd a bekövetkező néhány letelepedést, és az emigránsoknak is könnyebb lesz alkalmazkodniuk, mint ha más nemzetiségű állampolgárokról volna szó.

Ebben a tervben, tudatosan vagy sem, megfeledkeztek a szomszédos államok magyarok lakta vidékeinek kiürüléséről. Ezeknek a vidékeknek még rövid ideig tartó elnéptelenedése is beláthatatlan változásokat okoz a helyi közösségek életében, az otthon maradottakéban. A legszembetűnőbb és azonnali gazdasági következményekkel járó jelenség a Magyarországra dolgozni távozók családjának meggazdagodása. Az otthon maradottak jelentős vállalkozásokba kezdhetnének az anyaországból hozott erőforrások segítségével. Ez lesz az a vonzerő, amely elnépteleníti majd ezeket a vidékeket. Vannak arra utaló jelek, hogy a székelyek apraja-nagyja kész Magyarországra menni dolgozni. De vannak más, talán kevésbé szembetűnő jelenségek, amelyeknek következményei azonban egyáltalán nem elhanyagolhatóak az ilyenfajta nyomásnak kitett lakosság

https://biblioteca-digitala.ro

szempontjából. A Magyarországgal szomszédos államokban élő magyarok által lakott területek elnéptelenedése ahhoz a folyamathoz hasonlítható, amely az 1965–85-ös években az elzárt román vagy a Nagyszeben környéki szász falvakból a városok felé tartó migrációt okozta. Ez a folyamat megbontotta az elzárt falvakban a korosztályok közötti egyensúlyt, öregek közösségévé alakította és eltűnésre ítélte őket. Ez megtörténhet a Magyarországgal szomszédos államok többségükben magyarok lakta településeivel is. Eltekintünk azon országok reakcióitól, amelyekből ez a munkaerő származik. Ügyes politikával el lehet érni, hogy a Magyarországról visszatérők ne érezzék többé otthon magukat, és késztetést érezzenek arra, hogy ismét nyakukba vegyék a világot. Statisztikailag bebizonyosodott, hogy azok közül, akik külföldre mentek dolgozni, nagyon kevesen kapták vissza – hazatértük után – régi munkahelyüket. Gyanakvás és egyfajta féltékenység fogadja őket, akiknek lehetőségük van többet keresni, mint azoknak, akik itthon maradtak, ezért az előbbiek szakmai újraintegrálódása nagyon nehéz. Az RMDSZ-nek a magyar tervezettel szembeni első reakciója azt bizonyítja, hogy a szervezet megsejtette annak perverz hatásait a romániai magyarokra nézve, ezért tett javaslatokat módosítására. Valószínű, hogy a törvény alkalmazásakor figyelembe fogják venni ezeket a javaslatokat.

A magyar törvény által kiváltott, egyformán megalapozatlan romantikus válaszok és dühödt kritikák nem jelentik azt, hogy szemétkosárba kellene dobni, vagy el kellene átkozni azt. Történelmi-gazdasági szükségszerűség alapozta meg, nyugodtan és racionálisan kell szemlélni. Szerzői bizonyára figyelembe vettek két alapvető dolgot: azt, hogy mibe kerül ez a törvény a magyar államnak, és hogy milyen előnyöket jelent a szomszéd országok magyar nemzetiségeinek. Amikor olyan szakemberekkel vagy dolgozókkal pótolják az országban jelentkező munkaerőhiányt, akik ugyanazt a nyelvet beszélik, és akiknek szokásaik ugyanolyanok, a terv költségei mind gazdaságilag, mind társadalmilag és kulturálisan a legalacsonyabbak. A bennszülött lakosság és az újonnan érkezők közti konfliktusok elhanyagolhatóak. Másrészt pedig a munkaerő pótlására elköltött pénz a környező országok magyarságának a zsebébe kerül, és ezzel a pénzzel gazdaságilag – de nem csupán – fejlesztheti és megerősítheti a közösséget, amelyből származik. Lehet, hogy az eredeti közösség elnéptelenedésének jelenségét nem vették figyelembe. Ez egyike a magyar terv egyik perverz hatásának. Azonban a szükséglet, amely létrehozta, továbbra is fennáll. Hogyan lehet szabadulni ebből a csapdából? A válaszom az, hogy minden komoly politikai tervnek vannak perverz hatásai, amelyeknek kiküszöbölése bizonyos költségekkel jár. A kérdés az, hogy a perverz hatások kiküszöbölésének ára kisebb-e, mint a hatások elviselésének ára. Erre egy példát hoznék fel a modern szociológiából, amely a bármilyen kölcsönhatás okozta perverz hatások kiküszöbölésének opportunitását elemzi. Egy útkereszteződés villanyrendőreinek a felállítása az az ár, amit a közlekedők a károkat okozó és esetleg áldozatokkal járó összeütközések elkerüléséért fizetnek. De a villanyrendőr nem demokratikus előírás. Korlátozza ama szabadságunkat, hogy akkor menjünk át az úttesten, amikor akarunk. Ám egy demokratikusabb forma elképzelhetetlenül megnövelné a közlekedésben való részvétel költségeit. Hogy demokratikus módon kerülhessük el az összeütközést egy útkereszteződésnél, minden résztvevő előzetes megegyezésére lenne szükségünk, arra, hogy a hét melyik napján s a nap melyik órájában lehet átkelni az úttesten. Egy ilyen, minden kétséget kizáróan demokratikus, mert a több alternatíva közti választás lehetőségét feltételező megegyezés viszont a villanyrendőrrel

https://biblioteca-digitala.ro

bevezetett korlátozásnál sokkal nagyobb árat jelentene. Ebben az esetben a kevésbé demokratikus megoldás, a villanyrendőr, küszöböli ki annak perverz hatásait, hogy ugyanabban az időben több autó, több gyalogos vesz részt a közlekedésben. A fizetett ár elhanyagolható egy demokratikus megoldás árához képest, és végtelenül kisebb, mint egy összeütközés következménye.

Összefoglalva: véleményem szerint a magyar miniszterelnök nyilatkozata üdvözlendő. Mentesítheti – alkalmazásának és (miért is ne?) felülvizsgálatának módozatai révén – a törvényt azon perverz hatásoktól, amelyek már nem ellensúlyozhatók a törvény címzettjei esetében, illetve az ellensúlyozásnak magas ára van. Ha nem is abban a formában, amelyben most kidolgozták, de modell lehet majd egy olyan Európa számára, amely az eddig megszokottaktól eltérő fogalmakkal határozza meg önmagát. A legalacsonyabb költségekkel járó gazdasági projektek is képesek foglalkoztatni csoportokat a különböző európai országokból anélkül, hogy különösebb migrációs és adaptációs konfliktusokra kerülne sor, képesek minden résztvevő számára áldásos formában sort keríteni a technológiák átültetésére, képesek a mainál sokkal higgadtabban felvetni az etnikai, kulturális, vallási identitás kérdését, szoros kapcsolatban azzal az országgal, amelyhez a származás kötelékei kötnek. Ez történik majd, ha a magyar kormány képes lesz egyeztetni ezt a törvényt azokkal, akiknek szól, és képes lesz megosztozni annak költségein és áldásain úgy, hogy a károk a projektben való valamennyi résztvevő számára minimálisak legyenek, beleértve azokat az államokat és állampolgárokat is, akiknek nemzetisége különbözik a környező országok magyarságáétól. A magyar politikusok elismerten jó politikusok. Átalakíthatják ezt a szomszédos országokba küldött trójai falovat olyan identitásépítő európai projektté, amely a hegemónia elveitől eltérő elvekre támaszkodik. A felelősségteljes partnerség elveire, amelyek a projektben érintett mindegyik szereplő számára előnyösek. Nem szüntethetjük meg az államok közötti határokat, amíg azok időzített aknákként vannak jelen gondolkodásunkban. A modern politikai projektekben ki kell küszöbölni a rég letűnt idők nosztalgiáiból táplálkozó romantikát és azokat a perverz hatásokat, amelyek a projekt megalkotóinak jó szándékai ellen fordulnak.

Fordította: Hadházy Zsuzsa

„Itt él a legtöbb euroszerb..."

Nenad Čanak, a vajdasági parlament elnöke válaszol Molnár Gusztáv kérdéseire.

Molnár Gusztáv: *Idefelé jövet kissé különösnek találtam, hogy a vajdasági parlament épülete, ahol most beszélgetünk, jóval kisebb, mint a mellette lévő tartományi kormányé. Inkább fordítva volna természetes, nem?*

Nenad Čanak: Ez két okból van így. Egyrészt, mert nekünk még nincs igazi parlamentünk, ezért nincs megfelelő épületünk sem. Gondoltunk már rá, hogy építsünk

https://biblioteca-digitala.ro

egyet. De erre ráérünk később is. A másik ok az épület eredeti rendeltetésével függ össze. A harmincas években épült – ugyanolyan fehér márványból, mint a washingtoni Fehér Ház –, amikor Jugoszláviát bánságokra osztották. Ez az épület, ahol most vagyunk, a király által kinevezett bán lakása volt, az előtte lévő nagyobb épület pedig a báni hivatal. Hasonló épületek vannak Zágrábban és a boszniai Banja Lukában is.

M. G.: Temesváron is van egy épület, a Dóm téren, amelyet báni palotának neveznek...

N. Č.: A két dolog nem ugyanaz, a temesvári elnevezés, gondolom, még az osztrák birodalmi közigazgatással függ össze, míg ez az ún. „Banove dvor" a két világháború közötti Jugoszláviában épült.

M. G.: Tudjuk, hogy Vajdaság 1974-től széles körű autonómiával rendelkezett. Mikor szűnt ez meg?

N. Č: Vajdaság autonómiáját Milosevics számolta fel 1990-ben, mégpedig alkotmányellenes módon, a saját maga által 1989-ben keresztülvitt centralizáló alkotmánymódosítás rendelkezéseit is semmibe véve. Mi 1990-től errefelé alkotmányellenes keretek között élünk. Ez egy csomó problémát okoz, mivel egyáltalán nem akarunk megelégedni azzal, hogy parlamentünk csak formálisan működjék, tényleg bele akarunk szólni a bennünket érintő dolgokba. Az emberek ezt nagyon jól meg is értették, például amikor kijelentettük, hogy meg fogunk akadályozni minden olyan privatizációt, amit Belgrád a fejünk fölött akar végrehajtani. A saját vagyonunk fölött mi akarunk rendelkezni.

M. G.: Mondják is, hogy önök privatizációellenesek...

N. Č.: Persze, hogy mondják. Meg azt is, hogy szeparatisták vagyunk... Montgomery amerikai nagykövet is ezzel jött hozzám, de én világosan megmagyaráztam neki, hogy mi csupán tudni akarjuk, mi történik a Vajdaság vagyonával, és azt ellenezzük, hogy a privatizációból befolyt jövedelemre Belgrád tegye rá a kezét. Azonkívül, mielőtt bármit is privatizálnánk, tisztázni kell az illető gyár pontos vagyoni helyzetét, azt, hogy kinek a tulajdonában is van. Ha mi megengedjük, hogy a fejünk fölött mindent eladogassanak, a központi kormány úgy fog kezelni bennünket, mint valami pénztárfiókot, ahol mindig lehet készpénzt felvenni.

M. G.: Ez év márciusában a vajdasági parlament elfogadta az ún. autonómia-platformot, amelyben önök a jelenlegi alkotmányellenes helyzet megoldására tesznek javaslatot. (A platform szövegét l. a *Provincia* 2001, 5-ös számában. – A szerk.)

N. Č: A platform a jelenleg érvényben lévő alkotmány alapján is alkotmányellenesnek minősülő törvények hatályon kívül helyezését követeli. Ez nagyon bizarr dokumentum: arra szólítja fel a kormányt, hogy tartsa tiszteletben a saját alkotmányát. Ugyanakkor bizonyos értelemben mérgezett almának is tekinthető, ugyanis egyesek azt a következtetést vonhatják le belőle, hogy mi tulajdonképpen megelégszünk a jelenlegi alkotmánnyal. Különben, amikor ennek a platformnak a szövegét elfogadták, én éppen kórházban voltam. Ezt nélkülem csinálták.

M. G.: Mintha nem lelkesedne különösebben érte...

N. Č: Egyáltalán nem lelkesedem. A mi elképzelésünk az, hogy teljesen megváltoztassuk az alkotmányt, hogy újradefiniáljuk Vajdaság alkotmányos helyzetét. Ezzel kapcsolatban szeretnék leszögezni néhány alapelvet. Van egypár dolog, ami nem

https://biblioteca-digitala.ro

képezheti alkudozások tárgyát. Mi nem akarjuk Vajdaságot elszakítani Szerbiától, nem akarunk itt független államot kikiáltani. De Szerbia saját arculat nélküli alkotórésze sem szeretnénk lenni. Az „északi tartomány", ahogy Milosevics idejében elneveztek bennünket, hogy még a nevét is elfelejtsük a Vajdaságnak. Nekünk például megvannak a saját elképzeléseink az interetnikai kapcsolatok rendezésének kérdéseiben. Egyszóval ragaszkodunk ahhoz, hogy politikai szubjektumként ismerjenek el bennünket. A saját szubjektivitás azt jelenti, hogy a vajdasági parlament dolga eldönteni, hány hivatalos nyelv legyen a tartományban, miként szervezzük meg az oktatást, vagy hogy gazdasági téren milyen magatartást tanúsítsunk, hogyan tegyük vonzóvá térségünket a külföldi tőke számára. Ezeket a feladatokat mi sokkal jobban el tudjuk látni, mint a belgrádi parlament és kormány. Vajdaság gazdasági jelentősége nem lebecsülendő. Nekünk van nyersolajunk, a szerb olajfeldolgozó kapacitás zöme (néhány kisebb üzem kivételével) Vajdaság területén van. Éppen ezért ragaszkodunk ahhoz, hogy ezt és az ehhez hasonló stratégiai fontosságú iparágakat saját ellenőrzésünk alá vonjuk. Ezek természetesen országos jelentőségűek, de megelégeltük azt, hogy mindig mi fizessük meg az ország egyéb területein folyó nem gazdaságos termelés árát. Lényeges különbség van a mi gazdasági életünk és az ország többi részének gazdasága között. Mi nem a szolidaritás, mi a kizsákmányolás ellen vagyunk. Erről van szó. Ha enyhítjük ezeket a feszültségeket, ha megnöveljük a tartományi parlament kompetenciáit, és lehetővé tesszük számára, hogy megoldja ezeket a kérdéseket, akkor nagy lépést tehetünk előre. Ha nem, akkor problémák lesznek.

M. G.: Mi történik akkor, ha a szerbiai alkotmány önök által várt módosítása nem következik majd be, vagy nem úgy következik be, ahogy önök szeretnék?

N. Č: Az a vajdasági helyzet elmérgesedéséhez, a feszültségek kiéleződéséhez vezetne. Az itteni lakosság több mint 70%-a a vajdasági parlament kompetenciáinak megnövelését akarja. Világos, hogy nem nézik majd tétlenül a dolgok más irányba való fejlődését. Ez csökkentené a külföldi tőkebefektetések számát, megnehezítené a gazdaság kiépülését, ami senkinek sem lenne jó.

M. G.: Ön célzott arra, de nyíltan is kimondta, hogy ha ilyen irányba fejlődnek a dolgok, a vajdasági lakosság referendumon fogja kinyilvánítani álláspontját.

N. Č: Természetesen. De feltétlenül tisztázni kell, milyen kérdést is fogunk egy ilyen referendum keretében a vajdasági polgárokhoz intézni. A kérdésnek Vajdaság helyzetéhez kell kapcsolódnia, ami azt jelenti, hogy – mint már említettem – mi nem tervezzük Vajdaság elszakadását, nincsenek ilyen elképzeléseink, mivel Vajdaság sajátossága nem olyan jellegű és mértékű, hogy ne lehetne a Szerbiától való elszakadás nélkül is érvényesíteni. Ugyanakkor elég sajátos térség ahhoz, hogy megfelelő autonómiára legyen szüksége ennek a sajátosságnak a kezeléséhez. Ez a lényeg: találjuk meg a megfelelő mértéket. Ez kevesebb, mint a függetlenség, de több, mint a jelenlegi látszat-autonómia.

M. G.: És, gondolom, több, mint a korábbi, Tito alatt élvezett autonómia...

N. Č: Több, persze, hiszen mi, többek között – az eddig, illetve akkor létezettel ellentétben – közvetlen régióközi együttműködésre törekszünk. Számunkra különösen fontos a horvátországi Kelet-Szlavóniával és a boszniai Tuzlával való együttműködés. Az Újvidék–Eszék–Tuzla háromszög példája lehet a határokon átnyúló együttműködésnek. Mi rendkívüli mértékben érdekeltek vagyunk ebben. Horvátországgal azért,

https://biblioteca-digitala.ro

mert gazdasági adottságaink teljesen hasonlóak, és mert a Dunán átvezető utak nagyon fontosak a számunkra, Boszniával pedig azért, mert kiegészítjük egymást. Nekik van szenük és sójuk, nekünk meg van élelmiszerünk. Ezek a dolgok képezik terveink alapját. Szerbiában és a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban, sajnos, elég lassúak a társadalmi és politikai folyamatok, mi gyorsabban akarunk haladni, és emiatt néha bizony keményen összekoccanunk a belgrádi kormánnyal. De ez van, ezt az árat meg kell fizetnünk.

M. G.: Amikor a határokon átnyúló együttműködésről beszélt, nem említette a magyarországi és a romániai – bánáti – szomszédos régiókat.

N. Č: Azokról a térségekről szóltam, amelyekkel a legtöbb problémánk volt. Óriási feladatot jelent számunkra, hogy a háború elmúltával helyreállítsuk Horvátországgal és Boszniával a normális kapcsolatokat. Ezért kezdtem róluk beszélni, nem pedig azért, mert nem tulajdonítok jelentőséget a Magyarország és Románia felé irányuló regionális kapcsolatoknak. Vajdaságról sokan költöztek át az elmúlt tíz évben Magyarországra: ők élő kapcsolatot jelentenek közöttünk. Magyarország hamarosan az Európai Unió tagja lesz, és majd kiderül, milyen hatással lesz ez ránk, de biztos vagyok benne, hogy bizonyos kereskedelmi-üzleti tevékenységek természetes módon átnyúlnak majd a Vajdaságba, mivel az ottani földrajzi és gazdasági környezet teljesen hasonló a magyarországihoz. Úgy véljük, hogy Vajdaságnak hidat kell képeznie Dél és Észak, Kelet és Nyugat között, egyrészt mert ez természetes módon következik földrajzi pozíciójából, másrészt pedig azért, mert itt él a legtöbb euroszerb, vagyis a legtöbb olyan szerb, aki természetesnek tekinti az európai értékeket és normákat. Nálunk például a parlamentben öt nyelven – többek között magyarul és románul is – fel lehet szólalni, megvan az ehhez szükséges fordítói apparátusunk.

M. G.: Minden vajdasági képviselő a saját anyanyelvén szólalhat fel?

N. Č: Természetesen. Ez teljesen normális dolog. Egyébként a képviselők kb. 30%-a beszél vagy legalábbis ért magyarul. Néha persze előfordul, hogy egyesek nem használják az anyanyelvüket, mert spórolni akarnak az idővel. De jogukban áll használni azt. Néha az is megtörténik, hogy – rövidebb beszédek esetében – maguk a hozzászólók fordítják le szerbre mondanivalójuk lényegét. Úgyhogy igazán nagy örömömre szolgál, hogy elnöke lehetek egy ilyen parlamentnek, mert azt hiszem, a strasbourgi Európai Parlamentet leszámítva, egészen egyedülálló ennyi nyelv használata egy parlamentben.

M. G.: Ön azt mondta, hogy Vajdaságban él a legtöbb euroszerb. Ez igaz lehet azok esetében, akiknek ősei már az Osztrák–Magyar Monarchiában is itt éltek, vagy a második világháborút követő nagy népmozgások idején kerültek ide. De, gondolom, azok, akik a legutóbbi háborús események nyomán költöztek be a Vajdaságba, már nem annyira eurokonformok.

N. Č: Nagy tévedés azt gondolni, hogy az újonnan jöttek mind nacionalisták. Lehet, hogy különösnek tűnik, de közülük is egyre többen és egyre nagyobb mértékben tekintik vajdaságiaknak magukat. Vajdaságinak lenni nem születés vagy nemzeti, illetve felekezeti hovatartozás kérdése. Sokkal inkább meghatározott gondolkodásmódé. Sokan hiszik azt, hogy azoknak, akik az utóbbi időben kerültek ide, valami bajuk van Vajdasággal, míg a régi telepesek például toleránsak stb. Ez nem igaz. A régi telepesek között elég sokan vannak, akiknek egyes családtagjaik még emlékeznek arra az időre, amikor ők voltak kisebbségi helyzetben Magyarországon, és ők bizony nagyon

https://biblioteca-digitala.ro

kemények, amikor a szerbség érdekeinek védelméről van szó. Ezzel szemben azoknak, akik újabban érkeztek ide, nincsenek ilyen nemzeti frusztrációik, inkább a gazdasági felemelkedés érdekli őket, és készek beilleszkedni a vajdasági társadalomba, ha az jobb életfeltételeket biztosít számukra. A helyzet távolról sem olyan fekete-fehér, mint ahogy az ember gondolná.

M. G.: Ön nemcsak a parlament elnöke, hanem a legfontosabb vajdasági autonomista párt, a Szociáldemokrata Liga vezetője is. Gondolom, pártelnökként már levonta a megfelelő következtetéseket abból, hogy a jelek szerint a Szerbiai Demokratikus Ellenzék (DOS) egységének vége. Vajdaságban az új politikai elrendeződés alapja nem lehet más, mint a tartomány autonómiájához való viszony. Kialakulóban van a vajdasági autonomista pártok egyfajta blokkja. Gondolom, ennek a magja az ön által vezetett Szociáldemokrata Liga és a Mile Iszakov vezetése alatt álló Vajdasági Reformisták közötti szövetség.

N. Č: Így van, de más pártokat és szervezeteket is be akarunk vonni ebbe a szövetségbe. Itt, a Vajdaságban, hamar tisztába jöttünk azzal, hogy a DOS-on belül kik a valóban autonómiapártiak, és kik azok, akik csak taktikából vállalták fel azt, belátva, hogy enélkül nem tehetnek szert népszerűségre. Eljött az ideje, hogy az előbbiek szövetkezzenek, és létrehozzák a Vajdasági Blokkot, amely a következő választásokon nagyon jelentős erőt képvisel majd.

M. G.: Mi lesz a Milosevicset megbuktató szerbiai ellenzéki pártok vajdasági tagozataival?

N. Č: Mi nyitottak vagyunk az ő irányukban is, és örömmel vesszük, ha csatlakoznak hozzánk. De csak azzal a feltétellel, ha önállóan tudnak dönteni az autonómia kérdésében. Ha képesek erre, szívesen látjuk őket.

M. G.: Hogyan ítéli meg a Vajdasági Magyar Szövetség politikai irányvonalát?

N. Č: A VMSZ nagyon fontos párt. Hozzáállásán is lemérhető lesz a mi autonómia iránti elkötelezettségünk komolysága. A szövetség kiáll a tartomány autonómiája mellett, és választói is kiállnak. Ez természetes. Ugyanakkor szeretnék megőrizni sajátos nemzeti jellegüket. Ez is természetes. Egészen biztos vagyok tehát abban, hogy szövetségre lépünk egymással. Ennek konkrét formája azonban a választási rendszer milyenségétől függ majd. Ha többségi választási rendszer lesz érvényben, akkor a VMSZ egyedül indul a választásokon, és majd a parlamentben lépünk koalícióra. Ha listás választások lesznek, magas bejutási küszöbbel, akkor választási szövetséget kötünk.

M. G.: Többen is kifogásolják, hogy a vajdasági autonómia hívei voltaképpen egy szűkebb körű centralizációt akarnak, Újvidék központtal. Tudom, hogy ez nem igaz, mindamellett az, hogy önök nem gondoltak valamilyen szubregionális struktúra kialakítására a majdani autonóm Vajdaság területén, támadási felületet jelenthet.

N. Č: Az, hogy egy ország vagy egy tartomány milyen felépítésű, nem az éppen vezető funkcióban lévő politikusok akaratától függ. Az történelmi folyamat eredménye. Én nem találhatok ki olyasmit, ami nem létezik. Vajdaság északi részében, ahol kb. tíz helyi önkormányzat – municipalitás – szövetkezett egymással, tulajdonképpen már kialakult egy lehetséges szubregionális képződmény magja. A folyamat tehát már elkezdődött. Ha más vajdasági térségek is bekapcsolódnának ebbe, és követnék az északiak példáját, ők is megindulhatnának a szubrégióvá való fejlődés útján.

https://biblioteca-digitala.ro

M. G.: De itt van például a Bánáti Fórum, amely egy történelmi régió vagy alrégió sajátos érdekeit képviseli.

N. Č: A Bánát bonyolult entitás. Észak-, Közép- és Dél-Bánát nagyon sok tekintetben különbözik egymástól. Sőt továbbmegyek, szerény véleményem szerint tulajdonképpen Dél-Bánát is világosan elkülönülő nyugati és keleti részre oszlik, két külön központtal, Pancsovával és Verseccel. A folyamatnak tehát nem felülről lefelé, hanem alulról felfelé kell beindulnia.

M. G.: E beszélgetés alkalmával nem kívántam az ún. kisebbségi problémát érinteni, egyrészt, mert szerintem itt nem kisebbségi problémáról van szó, másrészt, mert úgy vélem, a döntő kérdés most az autonómia kivívása. Mégis szóvá tennék valamit, amit nem értek. Ön elmondta, hogy az egyes közösségek nemzeti identitásának elismerését Vajdaságban természetes dolognak tartják. De akkor miért beszélnek mégis egyfolytában „többségi nemzetről" meg „kisebbségekről"? Ez a beszédmód Belgrádban logikus, de nem logikus a Vajdaságban, ahol ugyan nyilvánvaló a szerbek számbeli többsége, de az egyes nemzeti közösségek politikai és kulturális egyenrangúsága a mennyiségi viszonylatoktól függetlenül alapvető közép-európai civilizációs adottság. Miért nem használják inkább a „nemzeti közösség" kifejezést mindenkire, a szerbekre is? A „kisebbség" fogalom használata ugyanis arra utal, hogy csak a szerbek alkotnak „nemzetet", a többiek nem.

N. Č: Nézze, én a Szociáldemokrata Liga elnöke vagyok. Nekünk van egy 1992-es dokumentumunk Vajdaság népének minimális jogairól. Ebben leszögeztük, hogy szerintünk: Vajdaság népe nemzeti értelemben nemzetrészekből áll. Tehát nem kisebbségekről beszéltünk, hanem nemzetrészekről. Ez 1992-ben volt! A „nemzeti közösség" terminust az Európai Unióban alkalmazzák, de mi is használjuk. A „kisebbség" szó használata pontosan rávilágít arra a módra, ahogyan a vajdasági nem-szerbeket Belgrádból szemlélik. Ez a kifejezés nem újvidéki nézőpontot tükröz. De előfordul néha az is, hogy a nem szerb nemzetiségűek „kisebbségnek" nevezik magukat, mert úgy vélik, így többletjogokhoz juthatnak. Ám ez a szemléletmód nem ebből a „házból" ered.

M. G.: Vagyis a természetes és hagyományos elnevezés a „nemzet".

N. Č: Természetesen.

M. G.: Persze, tudva azt, hogy...

N. Č: „Persze" nélkül... Egyszerűen: „nemzetek", és kész. Ez már abból is kiviláglik, hogy például itt, a Városházán, négy vagy öt nyelven mutatnak be színdarabokat. A magyar nyelvű Újvidéki Színházra (Az eredetiben is magyarul. – A szerk.), amelyet teljes mértékben az újvidéki önkormányzat tart fenn, komoly összegeket áldozunk, hogy fennmaradjon, függetlenül attól, hány magyar él Újvidéken. Szóval mindent megteszünk, amit csak megtehetünk. A „kisebbségi kérdés" tehát nem olyasmi, amivel majd foglalkoznunk kell, ha Vajdaságnak meglesz az autonómiája. Mi abból indulunk ki, hogy az itteni emberek mindenekelőtt Vajdaság polgárai, egyenlő jogokkal, beleértve azt is, hogy olyan formában szervezzék meg önmagukat, amilyen formában csak akarják.

M. G.: Végül arra kérem, meséljen valamit a családjáról.

N. Č: A családomról... Apai dédnagyapám, aki mérnök volt, a horvátországi Likából jött ide, még az Osztrák–Magyar Monarchia idején, amikor nagy népmozgás volt a birodalmon belül.

https://biblioteca-digitala.ro

M. G.: Horvátországi szerb volt, gondolom...

N. Č: Szerb, persze, de egy német grófnőt vett feleségül, Bécsben. Úgyhogy a nagyapám félig német volt. A nagyanyám pedig macedóniai. De én szerb vagyok. Ez igazi vajdasági történet. Itt senki sem „tiszta" etnikai értelemben.

M. G.: És többnyire területi értelemben sem.

N. Č: A szüleim kommunisták voltak. Tehát felekezeti értelemben nem a hagyományos, ortodox nevelésben részesültem. Korábban egyáltalán nem érdekelt a politika, csak a milosevicsi terror ellen emeltem fel a szavam. A háború elleni fellépésem vitt bele a politikába.

M. G.: De a szüleinek, gondolom, nem voltak komolyabb funkcióik a kommunista időkben...

N. Č: Dehogynem. Apám, aki 1980-ban halt meg, a hetvenes években Újvidék polgármestere, 1974 és 1980 között pedig a Vajdasági Elnökség tagja volt. Az akkori intézményi keretek között igencsak kiállt az autonómia mellett. (Nevetve teszi hozzá:) Az irodája éppen itt volt, a folyosó túloldalán...

M. G.: Akkor ez az ön számára családi ügy.

N. Č.: Bizonyos értelemben igen.

Fordította: M. G.

Visky András

Történetek a személytelen névmásról

(Mottó: Raffael)

Ezt a történetet Raffaelről, a leghosszabb szakállú tanítóról mesélték, aki úgy tanított hosszú éveken át egy kisvárosban, hogy egyetlen lélek sem jutott el az igazság ismeretére, noha az atya egész erejét a Szentírás és az igaz hitű régiek tanulmányozására fordította, és olyan komolyan vette a tanulást, hogy már betéve tudta az egész Írást, ezen túlmenően pedig kifogástalanul élt, olyannyira, hogy az egész környéken szent ember hírében állt, kivéve a saját városában, ahol az ég adta világon senki sem érdeklődött sem a tanító élete, sem pedig tanításai iránt.

Raffael atya egyre tanácstalanabb lett, nem tudta, mitévő legyen, hogy Isten szavai a szívekig hatoljanak, megváltoztatva a jólétben, de folyamatos ellenségeskedésben élő emberek életét.

Egyszer azonban Raffael, a leghosszabb szakállú kihirdette, hogy a kinyilatkoztatás ünnepén nem a szent hajlékba, hanem a kertbe várja a hallgatóságot, mert ezen a napon látható módon megjelenik az Ördög, és aki csak akarja, saját szemével láthatja őt.

https://biblioteca-digitala.ro

Hamar híre ment a kisvárosban, hogy megjelenik az Ördög Raffael atya kertjében, jöttek is az emberek, olyan sokan, amennyien soha nem voltak istentiszteleten, még a legnagyobb ünnepeken sem. Mikor az atya azt látta, hogy a város apraja-nagyja ott tolong a kertjében, és feszült várakozással tekint rá, a Tízparancsolat felolvasásába kezdett, de alig jutott a „ne legyenek néked idegen isteneid én előttem"-ig, a jelenlévők kivétel nélkül mintha nem is Raffael hangját hallották volna, hanem az Örökkévalóét, aki készséggel átnyújtotta ismét a szövetség igéit, hogy ismét néppé tegye őket. Akkor mindenkinek a szívét eltöltötte a megbánás és a Raffael atya iránti szeretet, és attól kezdve szomjas lélekkel hallgatták és mindenben követték tanítójukat.

És ha valaki azt kérdezte tőlük, látták-e azon a napon az Ördögöt megjelenni, ahogyan a szent ember megígérte, egytől egyig azt válaszolták, hogy bizony mindenki, aki ott volt, látva látta, hogy az Ördög kilép a szívéből, és sietve elhagyja a kertet.

Ha pedig másvalaki még tovább erősködött, és azt kérdezte, honnan tudhatják, hogy helyesen láttak, és nem csak gyermeteg képzelgés vett erőt rajtuk, akkor erre azt a választ kapta, hogy bizonyosan tudják, mert senki sem látta az Ördögöt a másikból eltávozni, hanem mindenki csak önmagából látta kilépni a gonoszt.

(Egy Kertész Imre-mondat átírása 1.)

Nem a magyarok, hanem az ember, ha történetesen magyar: a „magyar" mint helyzet a totalitarizmusban.

(Egy Kertész Imre-mondat átírása 2.)

Nem a románok, hanem az ember, ha történetesen román: a „román" mint helyzet a totalitarizmusban.

(Egy Kertész Imre-mondat átírása 3.)

Nem a románok és a magyarok, nem az etnicitás, személyre vagy közösségre szabottan; és nem a tér-időben, sőt nem a történelemben vándorló ember(ek) általában, nagyobb vagy kisebb csoportban, hanem az értelemmel bíró lény; ha történetesen ember: az „ember" mint helyzet a totalitarizmusban. És Isten – nem az ortodoxoké, nem a katolikusoké, nem az evangélikusoké, nem a reformátusoké stb.; és nem a magyaroké vagy a románoké stb. –, hanem „Isten" mint helyzet a totalitarizmusban.

(„Deo")

Tudom, szoktam mondani, tudni vélem legalábbis, mi a román. Nem a „nemzeti jelleg", a „nemzeti alkat", a sztereotípiák románja: ilyen román nincs, senki sem találkozott vele, még akkor sem, ha egész életét a vele való hadakozásban töltötte el.

Majd' öt évet éltem a bărăgani-i Lăteşti-en. A falut a második világháború után kitelepített németek építették, sarló és kalapács formára. Ezt jóval később, friss kolozsvári lakosként tudtam meg Adrian Marinótól, aki egy kétfedelű, mezőgazdasági repülőgépen szolgáló pilótától hallotta.

Ideális kényszerlakhely.

A második világháború után kiterelték a svábokat a kopár mezőre, karókkal megjelölt parcellákat mutattak nekik, oda kellett házat építeni. Sem fa, sem kő, ameddig a szem ellát, csak föld és, valamivel messzebb, a Borcea árterületén, fűzfavessző. Így épült fel a falu: kecskeólnyi házak tenyérnyi ablakokkal, fekvőhelynek megtette a döngölt földre szórt szalma. A németek után politikai foglyokat telepítettek a faluba, legtöbben, mire Lăteşti lakói lettek, már megjárták Románia börtöneit, volt, akit tíz év fogság után hoztak

https://biblioteca-digitala.ro

oda. A régi rendszer közhivatalnokait, egykori minisztereket, papokat, szerzeteseket, ellenállókat, emlékezetem szerint Antonescu marsall felesége is sorstársunk volt egy ideig. Később '56-os diákok kerültek a lágerbe, majd 1959-ben mi. És Paul Goma, Nicolae Balotă, Adrian Marino, Bimbó bácsi (Romulus Pop), Făgăşan Pali bácsi, Aurel.

Azt hiszem, nagy esemény lehetett a megérkezésünk: egy apró, törékeny anya, még szinte lány, és a hét elgyötört gyermek, szoros rendőri kísérettel üres viskót keres a faluban. „Preoteasa cu şapte copii": ez az, amit leghamarabb megtanultam románul, és így identitásom legkorábbi elemei közé vegyült. Nem volt semmink, jószerével azt sem tudtuk, hol vagyunk, anyánk, budapesti lány, még nem tud románul sem. Megmozdul körülöttünk a láger, erre emlékszem, Aurel az iskoláskorú testvéreim tanítását vállalja magára, Nicu bácsi (Balotă) segít fölfedezni a helyet és megtanulni a mindennapiak megszerzésének módját, el-elvisz kirándulni a Borcea és Duna közrefogta szigetre. Pétert, aki időközben gyermekparalízises lesz, minden alkalommal a hátára veszi. Amíg kirándulunk, nem zsivajgunk anyánk körül, csillapíthatatlanul éhesen. Aurel a tanítás mellett a nagyobbakat bevezeti a halászat rejtelmeibe. A temesvári Făgăşan Pali bácsi hegedülni tanítja Istvánt. Vasárnap templomba megyünk, Pătraşcuhoz. Nincs magyar istentisztelet a faluban, de anyánk számára magától értetődő, hogy vasárnap az Isten házában a helyünk. Vonul a család a kápolnának kinevezett viskóba. Azóta sem volt részem igazabb istentiszteletben: mintha a betlehemi istállóba mennénk hétről hétre, sőt hétköznap is. Valamiféle fokozhatatlan, mennyei szegénység, áhítat, csend, vékony gyertyák, a sietségnek nyoma sem.

Deósoknak hívnak minket, a *domiciliu obligatoriu* (kényszerlakhely) rövidítéséből; *Deo*: isten latinul. Ezt a nevet viseljük magunkon mindannyian, akik ott vagyunk.

Ismeretlenek jönnek a faluba, látogatók, Bukarestből. Rascolék. A Szabad Európa Rádióban hallottak rólunk, preoteasa cu şapte copii, a nevünket sem tudják, de bennünket keresnek. Kitalálják, hogy két rendőri ellenőrzés közötti időre „ellopják" a faluból nővéreinket, majd visszahozzák, és ismét elviszik őket Bukarestbe, hogy segítsenek anyánkon. Milyen nyelven beszélhettek, hogy a bizalom jelentései jöjjenek létre ismretlenek között? Románul, persze, mondhatnánk, hogyan is másként, de tudjuk, nem elég ennyit mondanunk, még ha a „több" olykor ellene is áll a nyelvi artikulációnak.

Mikor elengednek bennünket, nincs hova mennünk. Apánk még börtönben, mindenünket elkobozták, semmink sincs. A bukaresti Északi pályaudvaron valóságos fogadóbizottság vár ránk Rascolékkal az élen, leszállítanak a vonatról, és ott élünk Bukarestben, amíg a rokonokkal fölvesszük a kapcsolatot, és valamilyen megoldásra jutunk.

Tudom, tudni vélem legalábbis, mi a román.

Vannak történeteim.

(Vér a köveken)

A ház előtt játszottunk, mint rendesen, déli órában, ebéd előtt. A templomból jöhettünk éppen haza, arra vártunk, hogy édesanyánk asztalhoz szólítson.

Ház, templom, ebéd, otthon, várakozás – álljunk csak meg egy pillanatra.

Ha azt írom, *ház*, akkor *arra* a sárból és fűzfavesszőből készült viskóra gondolok, ahol majd' öt éven át laktunk. Anyánk, a hetek (gyermekek) és Márika néni. Ez összesen kilenc. Ebből nyolcan névre szóló ítélettel, a kilencedik pedig, Márika néni, szabad elhatározásából. Márika nénit szüleink fogadták be, még mikor szabadon dönthettek életük alakulásáról, befogadták, mert árva volt, és éhes, székely földönfutó. Fölkapaszkodott az

https://biblioteca-digitala.ro

indulni kész teherautóra, és követelte, hogy őt is deportálják. A hatósági személy – nyilván önvédelemből – bolondnak tartotta, a család bolondjának. Jöjjön, mondta neki, de ő, Márika néni szabad, vegye tudomásul. Mostantól fogva pedig neki tartozik feltétlen engedelmességgel, mint a többiek, csak abban különbözik tőlük, hogy ő, mármint Márika, szabad. A lágerfaluban pedig csak kétféle ember van: fogoly és őr.

Na, lódulj, szabad! – fejezte be a rendőr megkönnyebbülten.

Ha azt írom, *templom*, akkor Pătraşcu házára – ház, mint fenn – gondolok. Pătraşcu román pap volt, már legalább tizenöt év börtönnel a háta mögött. Házát templommá alakította, oda jártunk mi is istentiszteletre. Vonult a család Pătraşcu atyához, jöttek a ferences szerzetesek is, akik befödték a házunkat, mert a szél, alig hogy elhelyezkedtünk benne, lekapta a fedelét, mint egy kalapot. Majd mindjárt bő eső jött, kezdetben még valamilyen megoldásban bízott édesanyánk, a kicsiket betuszkolta az asztal alá, a nagyobbakra pokrócot terített, majd pedig, minthogy az eső nem tágított, feladta. Féltem, jól emlékszem, de aztán anyánk énekelni kezdett nekünk, énekelni és mesélni, mi meg megnyugodtunk. Az eső zuhogott, mi énekeltünk. Jöttek aztán a ferencesek, még ki sem sütött a nap, nádat hoztak a deltából, ismét tető alá kerültünk.

Ha azt írom, *ebéd*, ebéd és *otthon*, akkor máris hozzá kell tennem azt is: *várakozás*. Anyánk valóban beszólított egy idő után, körbeültük az asztalt, énekeltünk, és közösen imádkoztunk, majd ha ámen után ismét énekelni kezdtünk, akkor ez azt jelentette, hogy akkor éppen nincs mit enni. Egy ének ima előtt, egy pedig ima után – ennyi tartozott a szertartáshoz. Az énekek megsokasodásának az arányában rövidült az ebéd ideje. Anyánk apánkról is mesélt ilyenkor, ez a csel mindig bejött neki, a legkisebbek jószerével nem is emlékeztek rá, én meg, mivel semmilyen személyes emlékkel nem rendelkeztem felőle, az érettségi tablón is nehezen bukkantam apám fényképére, folyton összetévesztettem valakivel, ezért különórákra ítéltek a nagyobbak, melléfogásaimat súlyosnak, kifejezetten megengedhetetlennek tekintették. A várakozás mindennapi életünk alapformája volt. Az étkezés is, az otthon is, de az előttünk ismeretlen helyen raboskodó apánk is a várakozásban került együvé.

Beértük ebéd helyett énekléssel? – kérdeztük évek múltán, hitetlenkedve anyánkat.

Énekléssel és történetekkel – válaszolta diadalmasan, mint akinek sikerült kifogni a hetek követelődző gyomrán.

Nem csak kenyérrel él az ember. Sőt van, hogy évekig csak kenyérrel nem él, ismeretlen füvekből készít főzeléket, a lucerna zsengéje már ínyencségnek számít, az ártícsóka meg egyenesen fejedelmi eledel.

Az is!

Játszunk a *ház* előtt, mint rendesen, *templom* után, vasárnap délben, hívó szóra *várva*.

Egyszer csak juhok bégetését hozza a szél, és már látjuk is a juhok pásztorát lépkedni a nyáj előtt.

Felénk tart.

Köszön – *Cristos a înviat*! (Krisztus feltámadott!) –, megkérdi, kik vagyunk.

Nagy, magas pásztorra emlékszem, bunda is volt rajta, megilletődve néztünk fel rá. A juhnyáj ott hullámzott a ház körül, a fehér falú viskó meg úgy nézett ki, mintha bárányfelhőkön lebegne.

https://biblioteca-digitala.ro

Megszeppenve fogadjuk köszönését, válaszolunk neki, ahogy tudunk.

Mire azt mondja, minket keres. Hallott rólunk, egy unguroika hét gyerekkel, gondolta, meglátogat.

Péter kihívja anyánkat.

Húsvét van, mondja a pásztor, ajándékot hozott a gyermekeknek, tőle nem kell tartani. Juhsajtot nyújtott át anyánknak, és néhány piros tojást. Egyet visszavesz, lehajol hozzánk, és közelről is megmutatja.

Piros tojás, mondja, festett.

Nem tudom, a nálam egy évvel idősebb Péter látott-e már piros tojást, én biztosan nem.

Tudjuk-e, miért piros? – kérdezte a pásztor.

Nem, nem – válaszolom mohón.

Amikor a megostorozott Megváltó töviskoronával a fején megindult a Golgota hegyre, vére megfestette a kavicsokat. A gyermekek meg, akik virágvasárnap hangos kiáltozással üdvözölték a királyok legszegényebbikét, nagypénteken összeszedték és hazavitték ezeket a köveket. Húsvétkor, amikor tojást festünk, erre emlékezünk. A föltámadott Megváltó vérére.

Mikor befejezte, megtörte a tojást, lehántotta a héját, adott egy darab fehérjét, egy darab sárgáját: anyánknak, Péternek, nekem. Evett a pásztor is belőle, velünk.

Fölemelkedett, elköszönt, és elindult a juhok előtt.

A piros tojáshéjak ott virítottak a ház előtt, a kövek között.

Anyánk asztalhoz szólított.

Ének, ima, ének. Egy-egy. Sajt és tojás.

https://biblioteca-digitala.ro

Molnár Gusztáv

Különös transzilvanizmus

Az *Adevărul* című lap október 29-i számában *Szociáldemokrata program Erdély számára* címmel megjelent szöveg, amelyet Ioan Rus belügyminiszter, a PSD újdonsült kolozsvári elnöke ismertetett október 27-én Kolozsváron, és amely a Vasile Dâncu vezetésével már egy bizonyos ideje működő „erdélyi agytröszt" műhelyében készült, minden felemássága ellenére, figyelemre méltó dokumentum, különösen, ha az egyre zűrzavarosabb román szomszédságpolitika és az alternatívára való képesség legcsekélyebb jelét sem mutató román belpolitika kontextusában vesszük szemügyre. Amit a kormánypárt erdélyi vezérkara – a már említetteken kívül ennek tagja még Vasile Puşcaş, Grigore Zanc, Alexandru Lăpuşan és néhány kevésbé ismert nevű szakember – javasol, az egy meglehetősen különös transzszilvanizmus, de tény, hogy mindenképpen a „provincia" által feltett kérdésekre ad (a maga módján) választ.

Vasile Dâncu és csapata már a legutóbbi választások idején is reflektált egy azóta megszűnt kolozsvári hetilapban a *Provincia* kérdésfelvetéseire (a választások előtt némi aggodalommal, a választások után győzelemittasan és magától értetődő kárörömmel), és Adrian Năstase miniszterelnöknek a *Provinciá*ra vonatkozó Slănic Moldova-i megjegyzései mögött is valószínűleg őket kell keresnünk. Bányai Péter a *Transindex*nek adott nyilatkozatában és Ioana Lupea a *Cotidianul* október 29-i vezércikkében jól látják ezeket az összefüggéseket, és az utóbbinak bizonyára abban is igaza van, hogy a transzilvanizmus „nacionál-szociáldemokrata" változatának hivatalos szintre emelésével a PSD „az Erdély jövőjével kapcsolatos alternatív viták hatását próbálja meg semlegesíteni".

A program megszerkesztői láthatóan tisztában vannak Erdély Románián belüli kivételes és különleges helyzetével. Így szerintük a „romániai szociáldemokrácia megújulása" is „Erdélyből jöhet, ahogy... a nemzeti megújulási törekvésekkel is történt". Mivel a szerzők itt nyilván nem a hagyományos, munkásmozgalmi bázisú szociáldemokráciára gondolnak (bár valódi, szervezett tömegmozgalomként az is elsősorban Erdélyben és a Bánátban létezett), hanem az Európai Unió történelmi jelentőségű intézményi forradalmára, a föderális alapokon szerveződő Európára, amelybe most „az utolsó száz méteren" Románia is megpróbál bekapcsolódni, az analógia nagyon is helyénvaló, bár egyáltalán nem biztos, hogy a szerzők ennek teljes mértékben tudatában voltak. Jól ismert tény ugyanis, hogy az erdélyi román nemzet ügyét képviselő görög

https://biblioteca-digitala.ro

katolikus klerikusok és más értelmiségiek, akik a többi erdélyi nemzettel egyenrangú státusra törekedtek, egyszerre voltak egy sajátos tartományi konszociációs patriotizmus és egy föderális alapon megszerveződő – és ennyiben európai modellnek tekinthető – közép-európai birodalom elkötelezett hívei. A mai Európa alapkérdései felől a múltba visszatekintve mindenesetre sokkal korszerűbb európaiak voltak, mint a Kossuthra esküvő magyarok vagy a bukaresti negyvennyolcasok, akik egyaránt a francia típusú nemzetállamot istenítették, és határozottan birodalomellenesek voltak.

Bármilyen különösnek is tűnik, de ehhez az annak idején a demokratikus nacionalizmus nézőpontjából – megengedem, némi joggal – reakciósnak minősített, de ma annál értékesebb tradícióhoz most közelebb állnak a föderalizmust és a politikai decentralizációt felvállaló szociáldemokraták, mint azok a nemzeti konzervatívok, akik, függetlenül attól, hogy az Európai Unióhoz éppen hogyan viszonyulnak, egyértelműen és határozottan antiföderalisták. Az angol toryk, a francia gaulle-isták vagy Vaclav Klaus csehországi és Orbán Viktor magyarországi hívei nem értik és nyilván még kevésbé érzik ezt az Európát.

Ma elsősorban az európai szociáldemokraták azok, akik a második világháború utáni nagy kereszténydemokrata nemzedék hagyományát felvállalva és továbbfejlesztve a politikai decentralizációt az ún. alkotmányos regionalizmust is támogatják, szemben a többnyire unitarista konzervatívokkal. Nem véletlen, hogy Nagy-Britanniában nem a kérlelhetetlenül konzervatív Margaret Thatcher, hanem a reformista Tony Blair munkáspárti kormánya idején valósulhatott meg a skót devolúció, hogy Magyarországon nem a nemzetet piedesztálra emelő Fidesz, hanem a „nemzetellenes"-nek bélyegzett Szocialista Párt áll ki – sajnos, távolról sem a kellő eréllyel és határozottsággal – a fejlesztési régiók választott testületekkel rendelkező politikai régiókká alakításának ügye mellett. És az sem lehet teljesen véletlenszerű, hogy a két vajdasági szerb autonomista párt, a Szociáldemokrata Liga és a Vajdasági Reformisták Szövetsége szintén szociáldemokrata beállítottságú, és mint az utóbbi szervezet elnöke, Mile Iszakov nemrég elmondta nekem, az a tervük, hogy belgrádi eszmetársaikkal szövetkezve létrehozzanak egy országos, Szerbia egész területére kiterjedő Szociáldemokrata Uniót.

Ha Ioan Rus és társai valóban ezt az európai szociáldemokrata politikát akarják Romániában megvalósítani, akkor nem teljes képtelenség akár az erdélyi múlt nagy pillanatait is velük kapcsolatban emlegetni. A program bizonyos megfogalmazásai arra engednek következtetni, hogy megszerkesztői legalábbis nem idegenkednek egy ilyen típusú megközelítéstől. Mindenképpen így értelmezhetőek például az alábbi kitételek: „Az erdélyi tér századokon keresztül európai tér volt, amelyben európai történelmet csináltak, és európai kultúrát műveltek. Természetes, hogy ennek a térségnek vissza kell térnie a gyökereihez. A mi hivatásunk most az, hogy az egész ország integrálódásának húzóerejévé váljunk. Európai múltunk nem elegendő a jólét és az európai jövő megteremtéséhez. Nem siránkoznunk kell, hanem újból fel kell ébresztenünk közösségeinkben az európaiság tudatát, ami az elmúlt évtizedekben kialudni látszott. A munkakultúra, a rend és a fegyelem iránti igény, a közösségi önszervezés igénye és a nemzeti szellem nem tűnt el teljesen."; „Ahhoz, hogy megteremthessük a valóban európai szociáldemokráciát, mindenekelőtt a versenyképes gazdaság szilárd kereteit kell megteremtenünk. A gazdasági szereplők közötti szabad verseny, a szabad kereskedelem

https://biblioteca-digitala.ro

lényegbevágó feltételei a fejlődés előmozdításának. (...) Erdély most az európai gazdaság romániai kapuja."; „A jövő Európája a régiók Európája. A fejlesztési régiók azt a magától értetődő módozatot jelképezik, amelynek révén az európai építkezés elkezdődött, de egyfajta kihívást is jelentenek számára, hiszen minden régiónak van egy természetes elhivatottsága, vannak bizonyosfajta erőforrásai, és van kulturális dimenziója. Tehát regionális fejlesztési modelleket és a régiók közötti együttműködés modelljeit kell kidolgoznunk. Le kell küzdenünk azokat a gátlásokat, amelyek megakadályoznak bennünket abban, hogy ezekről a dolgokról beszéljünk..."; „Fel kell vállalnunk a közigazgatási és a pénzügyi decentralizációt, forrásokra kell szert tennünk, és nekünk kell döntenünk azok felhasználásáról. (...) a helyi demokrácia a demokrácia motorja. A helyi közösség a demokratikus rendszer lényegi eleme és a modernizáció fő tényezője, és el kell érnünk, hogy ez Erdélyben is így legyen. Meg vagyunk győződve arról, hogy a közösségi identitás érzésének újrafelfedezése és újbóli megerősödése úrrá lehet a körülöttünk történő dolgok miatt, az infrastruktúra, a környezet, a városok és a falvak degradálódása láttán rajtunk elhatalmasodó pesszimizmuson."; „Nem értünk egyet azzal, hogy az autonómia és a decentralizáció elve csak részlegesen kerüljön alkalmazásra csak azért, mert egyesek attól félnek, hogy az etnikai autonómiához vagy szegregációhoz vezet."

Nem lehet nem észrevenni, hogy ezt a programot egyfajta erdélyi pátosz hatja át. Szerzői az erdélyiek nevében beszélnek, ugyanakkor ha konkrét politikai vagy intézményi kérdésekhez szólnak hozzá, az erdélyi – helyi – közösségekre hivatkoznak. Azzal nyilván ők is tisztában vannak, hogy az erdélyi adottságok a helyi közigazgatási decentralizációnál többre kötelezik őket. Ha azt talán most még túlzás volna feltételezni, hogy „az erdélyiek közössége" mint regionális politikai közösség gondolata is megfordult a fejükben, a fejlesztési régiókat csupán kezdetnek tekintő megállapításuk mindenképpen azt sejteti, hogy a helyi autonómiák jelenlegi rendszerével nincsenek teljesen megelégedve. Az a kétségtelen tény, hogy a program nyilvánosságra került részleteiben nem szerepel a fejlesztési régiók politikai régiókká és egyben közigazgatási egységekké való átalakításának és a megyei tanácsok regionális tanácsokkal való helyettesítésének a gondolata, még nem jelenti azt, hogy annak megalkotói nem látják át egy ilyen lépés jelentőségét és szükségességét. Az erdélyi közvélemény mindenképpen joggal várja el tőlük, hogy ebben a kérdésben minél hamarabb megnyilatkozzanak, annál inkább, mert sajtójelentések szerint egy ilyen típusú közigazgatási reform ott lapul a PSD-központ erős emberének, az Adrian Năstasét mostani külföldi útja során is helyettesítő Octav Cozmâncă közigazgatási miniszternek az asztalán.

Van azonban a Ioan Rus által előterjesztett erdélyi programban egy olyan kakukktojás, amely kétségessé teszi az egész vállalkozás hitelét és jóhiszeműségét. Nem arra gondolok, hogy elkészítői meglehetősen gyenge lábakon álló érvekkel igyekeznek kétségbevonni egy új regionális párt létjogosultságát (mintha nem tudnák, hogy itt egyáltalán nem csak arról van szó, hogy egyik vagy másik megye 2 százalékkal többet kapjon a központi költségvetésből, hanem a politikai decentralizációnak a társadalmi és politikai élet minden szegmentumát átható nagyon is komoly kérdéséről). Az csak természetes, hogy nem örülnének egy olyan új párt megjelenésének, amely pontosan azt a választói réteget hódíthatná el előlük, amelynek megnyerésére éppen törekednek. (Ha valóban és őszintén arra törekednek.)

https://biblioteca-digitala.ro

Természetesen a magyar kérdésről van szó. Nem kívánok a Ioan Rus beszédében hemzsegő konvencionális magyar- és Magyarország-ellenes kitételekkel foglalkozni, ezekre már eddig is nagyobb hangsúlyt fektettek a romániai és magyarországi politikusok és hírközlő szervek a kelleténél. Rus bizonyára maga is rájött, hogy túllőtt a célon, ezért igyekezett utólag kisebbíteni beszéde utolsó, magyarokra vonatkozó részének a jelentőségét („Nem a magyar kérdésen volt a hangsúly", „a Hargitával, Kovásznával és Marossal kapcsolatos probléma csupán másodlagos jelentőségű szegmentuma a bemutatott anyagnak"). Sokkal nagyobb jelentősége lehet viszont néhány feltűnő ellentmondásnak, ami megkérdőjelezi az egész „erdélyi agytröszt" munkájának és törekvéseinek az őszinteségét és a politikai célszerűségét.

Miért nevezi a régiókat, a helyi közösségeket a „modernizáció döntő tényezőjének" az, aki egy kőkorszakbeli szuverenitás-koncepció lelkes hívének mutatkozik? Vajon Rus nem gondol arra, hogy ugyanazzal az etatista bunkósbottal, amivel ő most a székelyföldi magyarokat fenyegeti („nem tervezzük azt, hogy a magyar lakosságot kivonjuk a nemzetbiztonság, a román államfejlődés problémaköréből"), holnap esetleg őreá és az ő erdélyi programjára fognak a „PDSR" kemény regáti bázisának képviselői és a „nemzeti egység" minden rendű és rangú bajnokai lesújtani? Akkor majd az „erdélyi agytröszt" képviselőinek fogják azt mondani, mint ahogy már mondják is, hogy a magyar irredentizmus „útitársai", hogy „nem tervezzük azt, hogy az erdélyi történelmi tartomány fejlesztésének és az erdélyi közösségek európai elhivatottságának az ügyét kivonjuk a nemzetbiztonság, a román államfejlődés problémaköréből".

A másik nehezen értelmezhető politikai üzenet „az RMDSZ" és „Magyarország" sommás ledorongolása. Nem az a lényeg, miket mondott Ioan Rus, hanem az, kiről és miről mondta. Mintha nem tudná, hogy az RMDSZ-ben legalább két nagyon markáns és egymással egyre ellenségesebben viselkedő irányzat van, vagy hogy Magyarország éppen választások előtt áll, és ott – Romániával ellentétben – van ellenzéki alternatíva. (Bár azt el kell ismerni, a magyarországi szocialisták kampányának vezetői mindent megtesznek azért, hogy erről csak Brüsszelben tudjanak, és az országban, és pláne attól keletre senki se vegye azt észre.) Az erdélyi „munkakultúra", az elvek melletti kitartás fontos dolog, de azért nem ártana a regátiaktól egy kis politikai fifikát eltanulni. Az ilyen vagdalkozásokkal a PSD csak a Fidesznek szolgáltat politikai muníciót. Nem véletlen, hogy Orbán Viktor azonnal megtalálta a megfelelő replikát: „Romániának az a problémája, hogy kétmillióval több, Magyarországnak pedig az, hogy kétmillióval kevesebb magyar él a területén." Ő bármikor készen áll „a magyar gazdaság nagy erőtartaléká"-nak tekintett erdélyi magyarok befogadására, ha a román politikusok netán elvesztenék a fejüket, és valóban nemzetbiztonsági kérdésként kezelnék, és még több katonaság, még több ortodox püspökség és kolostor Székelyföldre telepítésével próbálnák megoldani Erdély magyar többségű térségének ügyét.

Különös, hogy ez az „erdélyi agytröszt" nem jött rá arra, hogy az erdélyi regionalizmus magyarellenességgel való párosítása sem választási manőverként nem hoz semmit a konyhára, sem a sokkal sikeresebb Magyarországgal szembeni komplexusok leküzdésében nem hasznavehető. Az Erdélyben egymással párhuzamosan – sokszor egymással szemben állva – kialakult nemzeti identitásokat meg nem tagadó, de azokon a közös érdekek és célok nevében túllépő, a másik nemzethez tartozót

https://biblioteca-digitala.ro

szövetségesnek, nem ellenségnek tekintő transzetnikus regionalizmus felvállalása viszont annál több haszonnal járna.

Erdélyben – a szeptemberi felmérések szerint – az újsütetű „demokratikus" ellenzék 21%-on áll, tehát akkora erőt képvisel, mint az RMDSZ, de kizárólag azért, mert egyszerűen nincs más, amire az emberek szavazhatnának. Ebben a történelmi tartományban tehát a PSD 40%-a mellett van egy 42%-os választói tömb, amely minden bizonnyal vevő volna egy profi módon felépített, pragmatikus irányultságú regionális diskurzusra, amit az erdélyi választópolgárok az egyre nacionalistább és populistább jobbközép pártoktól és a szétesés küszöbén álló RMDSZ-től nem kapnak és nem is kaphatnak meg. Sőt a most 17%-on álló PRM-ből is legalább még 7% átcsábítható volna ebbe a táborba. A regát politikailag egy másik ország, ott teljesen más a helyzet: ott a PSD 65%-ával a teljesen szétzilálódott jobbközép 15%-a és a második helyen álló PRM 18%-a (Bukarestben 21%!) áll szemben. Ott bármilyen értelmes alternatíva – mint az épp e cikk után olvasható *Levél* is mutatja – kizárva.

Ioan Rusnak, Vasile Dâncunak és az „erdélyi szociáldemokrácia" többi jeles képviselőjének nincs túl sok ideje arra, hogy eldöntse: valóban csinálni, vagy csak megelőzni és eltéríteni akarnak valamit.

Sabin Gherman

Levél a Provinciához

Tisztelt Szerkesztőség,

meglepődve olvasom egy ideje a különböző lapokban vagy a *Provinciá*ban néhány, az Önök szerkesztőségi köreihez tartozó értelmiséginek a proTransilvania, az Erdély–Bánát Liga vagy a személyem ellen irányuló támadásait.

Természetesen mindenkinek joga van szabadon kifejteni véleményét, ami pedig engem illet, úgy gondolom, ha nekem jogom volt arra, hogy elegem legyen egy bizonyosfajta Romániából, akkor annak a bizonyos Romániának is joga van arra, hogy elege legyen belőlem. Így demokratikus.

De van néhány kérdés, amelyet tisztázni kell:

1. Miből fakad az a gyanú, hogy különféle magyar revizionista körökhöz tartozom?

2. Miből fakad az a gyanú, hogy „nem belső diverzió-e, a decentralizálás eszméjének aláaknázása érdekében"? Magunk között szólva, kockáztatnák-e, hogy egy cikkért, egy eszme mellett való kiállásért elveszítsék munkahelyüket, árulásért és az egységes állam elleni összeesküvésért kihallgassák Önöket, arra kényszerüljenek, hogy kölcsönpénzből fizessék a taxit, amellyel feleségüket a munkahelyére küldik, vagy hogy havonta legalább kétszer felcitálják Önöket a bíróságra?

3. Elszomorító, hogyan kerülgetik tevékenységünket illetően az „audietur et altera pars" demokratikus összefüggésében is érvényes gondolatot, mely szerint a mi

https://biblioteca-digitala.ro

szervezetünk éppen a decentralizálás, a regionalizmus eszméjének támogatása érdekében született... Bármilyen is egyébként ez az anyagi alapok, nagyobb politikai tapasztalatok nélküli, de mindenképpen jóhiszemű és tévedéseit elismerni kész szervezet...

4. Nevem mindenféle irredenta „site"-on való megjelentetése ellenőrizhetetlen. Az internet mindenkié, és nem vagyok meggyőződve arról, hogy az Önök neve nem szerepel rajta ugyanabban az összefüggésben.

5. Nem rendelkezünk abszolút igazságokkal és megoldásokkal, tehát Önök sem rendelkeznek ilyenekkel. De nem törekszünk kizárólagosságra és övön aluli ütésekre sem, amelyek alapját „pletykák, szóbeszédek, susmutyolások" képezik. És nem hisszük, hogy bármelyik félnek is érdekében állna egy különböző színekben viselt, a szóban forgó politikusok teljes megelégedésére szolgáló bársonyos háború.

6. Mindig is mondtam, hogy nem tartom magam politikusnak. De nem kellene elfelejteniük, hogy a felmérésekben (1999. június, MMT) az erdélyi románok 37 százalékának, a bánátiak 44 százalékának a véleménye szerint „Sabin Gherman az ő érdekeiket képviseli", hogy ezek 55 százaléka egyetértett a közigazgatási, 57 százaléka pedig a pénzügyi autonómiával. Ezek az adatok a mi akcióinknak is köszönhetőek, amelyek olyanok, amilyenek, néha teli vannak baklövésekkel, de mindig őszinték.

7. El kell ismerniük, hogy nálunk, sajnos, az olyan intellektuális lépés, amilyen az Önöké is, elszigetelt marad. El kell ismernem, hogy egy olyan, a tömegek érdekében tett lépésnek, mint amilyen a miénk akar lenni, olyan szüksége van az értelmiségiek támogatására, mint a levegőre. Ha valami nem eléggé világos, bármikor felvehetik a kapcsolatot a proTransilvaniával vagy az Erdély–Bánát Ligával. Ahelyett hogy intellektuálisan játszadozzanak a szavakkal, és aztán a világba röpitsék őket mint abszolút igazságokat...

8. Felteszem a kérdést, mert így demokratikus: hogyhogy Önök csupán az után a „szörnyűséges" *Elegem van Romániából* után léptek színre? Egy fa elültetésének intellektuális félelméről volna-e szó, vagy a gyümölcs betakarításának és a (micsoda idők...) mit tudom én, milyen Termésnapi ünnepségek megszervezésének képmutató öröméről?...

9. Szeptember 30-án tértem vissza Brüsszelből, és november táján az Erdély–Bánát Liga valószínűleg tagja lesz az Európai Parlament egyik európai Szövetségének. Mindez hála a „szürke", a „félművelt", az államok fölötti politikai identitást, a regionalizmust, az egységet a sokféleségben megérteni képtelen Sabin Ghermannak ... Vagy az Európai Parlament belga, portugál, spanyol, olasz stb. tagjai is diverziósok és irredenták?...

10. Micsoda idők...

(Mérsékelt) tisztelettel, S. Gh.

Fordította: Hadházy Zsuzsa

https://biblioteca-digitala.ro

Marius Cosmeanu

Levél Sabin Ghermanhoz

Kedves Sabin,

mindenekelőtt nem hiszem, hogy érdemes lenne túlságosan belebonyolódnunk a dologba. És azt sem, hogy érdemes lenne a végtelenségig vitatkoznunk. Azt hiszem, bármikor eljöhettél volna a *Provincia* találkozóira, amelyeken a lap különböző számait mutattuk be, legalábbis a Kolozsváron rendezettekre, hogy megbeszéljük „meglepődésedet", haragodat vagy, ahogy látom, néhányunknak e kiadvány hasábjain az Erdély–Bánát Ligával, a proTransilvania alapítvánnyal vagy személyeddel (három, magunk közt szólva, nagyjából egymást fedő fogalom) kapcsolatban megjelent kritikájához fűződő frusztrációdat. Mondom, „volna", mert amikor a *Provinciá*val ott akartunk lenni az Erdély–Bánát Liga legutóbbi találkozóján, Szebenben, hogy írjunk erről az eseményről, azt mondtad, a sajtó nem vehet részt rajta. Annak ellenére, hogy a *Provincia* távolról sem kötekedő kiadvány... Mindenesetre a meghívás továbbra is fennáll, és ha kollégáim egyetértenek, találkozhatunk veled és munkatársaiddal, hogy megbeszéljük a mindnyájunkat érdeklő/zavaró kérdéseket.

Azonkívül ha olvastad a *Provincia* első számában megjelent *credo*-t és általában a mostanig megjelent írásokat, akkor észrevehetted volna, hogy az itt közölt anyagok nem egységesek (sic!), nincs egybehangolt, illetve egyféle anti- vagy pro-Sabin Gherman politika, illetve stratégia, mint ahogy más anti- vagy pro-valami politika sincs, ha érted, mit akarok mondani. Mi több, semmilyen paranoid jelentőséggel nem bír a „Sabin Gherman-ügy", hogy azokat idézzem, akikkel hajlamos vagy összetéveszteni bennünket. És különben is, nincsenek sajátos szabályok, amelyeknek mindenkinek, aki ide ír, alá kell vetnie magát, vagy amelyeket szigorúan tiszteletben kell tartania. Ezért a szerkesztőségnek küldött „tízparancsolatod" valahogy megalapozatlan. Ha elolvasod a leveledre írt válaszokat, észreveheted, hogy különböznek egymástól, mindenik csupán írójának személyes véleményét tartalmazza. Ami pedig a „bársonyos háború"-t illeti, azt hiszem, hogy te is, mi is elég okos fiúk vagyunk, és eléggé érezzük a másság ízét ahhoz, hogy a bajuszunk alatt „egyetértően" mosolyogjunk egy ilyen ötleten.

De vegyük sorjában:

Azt kérded, miből fakad az a gyanú, hogy bizonyos irredenta körökhöz tartozol? Nem tudom, nem én gyanúsítalak, csak néha olyan benyomást keltesz, hogy te sem tudod... Azt akarom mondani, hogy nem határolod el magad elég világosan ezektől a csoportosulásoktól.

Az oké, hogy az 1999-es közvélemény-kutatások szerint előkelő helyet foglalsz el az erdélyi és a bánáti választók szemében. De te is tudod, hogy a százalékok nem jelentenek mindig bizonyítékot is, még kevésbé állandó bizonyítékot (az értékeket nem demokratikusan állapítják meg). Ezért azt hiszem, hogy ezeknek a választóknak az esetében inkább a mostani politikai osztállyal szemben érzett utálaton alapuló *escape*-ről van szó, mint pozitív, a regionális vagy föderatív eszmékkel szembeni őszinte közeledésről.

Igazad van, lépésünk nem örvend olyan népszerűségnek, mint egy szappanopera, s ezt nem részletezem, de odajutnod, hogy bányász-szempontok alapján támadj

https://biblioteca-digitala.ro

bennünket, legalábbis (ugyanannyira) meglepő... Vagyis manapság divatjamúlt és diszkvalifikáló azt kívánni, még ha leplezetten is, hogy „Halál az értelmiségiekre!"

Azonkívül mivel magyarázható, hogy magadnak tulajdonítod az erdélyi kérdés monopóliumát? Igaz, a *Provincia* a te kiáltvány-cikked után jelent meg, de a szerkesztőbizottság tagjai egy részének már azelőtt is volt véleménye erről a kérdésről, és részt vett róla folyó beszélgetéseken (lásd például a Pro Europa Liga által az „erdélyi kérdés"-ről 1998 májusában a kolozsvári egyetemen szervezett találkozót). Nem hiszem, hogy érdemes lenne ragaszkodnunk valamiféle *copyright*-hoz ebben a kérdésben. Nevetséges lenne. És bárhogy is vesszük, a kérdés nem új. (Én személy szerint körülbelül akkor hallottam róla először, amikor a kommunisták „beavattak" a véget nem érő tapsok titkába...)

Végül, hogy befejezzem, legfőbb kifogásom veled kapcsolatban az, hogy egyetlen cikk erejéig lett eleged Romániából. S ez elég volt ahhoz, mint te magad bevallod az egyik országos televízióadásnak adott interjúdban, hogy közismert személyiség váljék belőled (nem feltétlenül az első számú közellenség!). Más szóval, Bukarest (ne kérdezd most, melyik) regionális politikájával szembeni diskurzusod stílusa és intenzitása (radikalizmusa) megváltozott azután az *Elegem van Romániából* után. Lehet, hogy túlnőtt rajtad a helyzet, lehet, hogy nem, de nem folytattad azt a „vonalat". Ezért te is része lettél az (elsősorban az elvi következetlenség által jellemzett) hazai politikai magatartás paradigmájának. Innen ered – a médiakampány mellett – cikked diverzió-íze. Az a jellegzetes érzés, mint amikor rájössz, hogy valami spontánnak hitt dolog voltaképpen előre megtervezett volt. Azután mondom ezt, hogy végignéztem néhányat a magyar nyelvű televíziós adásoknak adott interjúdból, amelyben sokkal határozottabb, világosabb és nyíltabb voltál, mint a román audiovizuális eszközökben. Elismerem, más közönségről van szó, más politikai kultúráról, de ebben az esetben nem tudok más következtetésre jutni, mint arra, hogy mégis politikus akarsz lenni. Ha nem is tartod magad annak, mint megpróbálod azt sugalmazni (elismerem, ez nem dicséret a mai Romániában). És ha így van, vállald ezt a szerepet, és engedd meg nekünk, hogy bíráljunk, ha az a mód, ahogy bizonyos közös elégedetlenségekből fakadó eszméket támogatsz, nem felel meg a mi elvárásainknak. Lehet, hogy hasznodra válna. Szervusz, M. C.

Fordította: Hadházy Zsuzsa

Traian Ştef

Válasz Sabin Gherman levelére

Nem ismerem személyesen Sabin Ghermant. Csak a televízió képernyőjén láttam. Sabin Gherman nem próbált megismerkedni velem, bár a *Transilvania Jurnal*ban írtam a kiáltványáról – és nem támadtam azt. Akkor sem kereste velem a kapcsolatot, amikor Nagyváradon járt, és embereinek sem sugallta azt. Furcsállom, hogy bár gyakran

https://biblioteca-digitala.ro

találkozom velük, soha nem említették Sabin Gherman elképzeléseit. Azért írtam ezeket a bevezető sorokat, hogy rámutassak, kész lettem volna őszintén elbeszélgetni Sabin Ghermannal, de nem titokban. A levél azonban, amelyet nekünk küldött, nagyon kiábrándított. Van valami paranoja ebben a szövegben. Sabin Gherman ingadozik a gőgös és a siránkozó hangvétel között, úgy tűnik, semmi mást nem hallott rólunk, csak azt, hogy megtámadtuk „különböző lapokban", már az elején azzal a Romániával azonosít bennünket, amelyikből neki elege volt, nagyszámú erdélyi és bánáti képviselőjének tartja magát, többé-kevésbé olyan kommunista értelemben vett „értelmiségiek"-nek tart bennünket, akik „játszadoznak a szavakkal", de akiket nem árt a magad oldalán tudni, hogy elbolondíthasd a tömegeket. Ő maga csak így akarna minket, mint egyfajta függellékét – de még ezt is nekünk kellene kérvényeznünk. Hol becsül bennünket, hol alábecsül, de az az érzésem, hogy leginkább esélytelen vetélytársaknak tart. Gherman még feledékeny is, hencegése pedig híjával van az iróniának és a humornak. Levelének 8-as pontja kimodottan szórakoztató, s most nem elemzem sem logikailag, sem irodalmilag. Úgy tűnik, azt akarja mondani, hogy mi, a *Provincia*, az ő nyilatkozata után „jelentünk meg", hogy az általa felkorbácsolt hullámot lovagoljuk meg. Nekem az az érzésem, hogy éppen fordítva történt. Sabin Gherman nyilatkozata – amely mostani leveléhez képest nagyon jól van megírva – a *Transilvania Jurnal*ban folyó vitánk alapján jelent meg, a végsőkig kiélezve véleményünket. Különben is, ebben a kérdésben senkinek nincs elsőbbsége. A gyanú, hogy kiáltványa diverzió, megalapozott. Lehet, hogy Sabin Gherman mostanra már kibújt feltételezett szerepéből, de az akkori botrány egész kibontakozása a diverzió technikájának megfelelő volt. Közülünk miért nem hívtak meg senkit a televízióba, miért nem kaptak el senkit mint transzszilvanistát, mint föderalistát, kivéve akkor, amikor Emil Constantinescu úr érdekében készítettek elő ilyenfajta diverziót?

A másik zavarba ejtő dolog Gherman vállalkozásával kapcsolatban nevének kizárólagossága. Hogyan hozható létre egy civil szervezet vagy egy párt, amikor csak a főnökének a neve ismert, a többiek névtelenek? Miért az eszmének ez a megtestesülése egyetlen emberben, mikor úgy tartja, hogy a többség problémájáról van szó, tömegproblémáról? Nem így kompromittálható legjobban a gondolat? Azonkívül Gherman szövegét nem mi értelmeztük és kompromittáltuk, hanem azok, akiknek ez nagyon jól jött, és akik gyorsan felragasztották a címkét. Ugyanazt a címkét ragasztották Sabin Gherman homlokára is, miután félénk nyulacskaként megjelent a televízióban. Gherman vezető akar lenni, áldozatkész harcot akar folytatni (lásd a levél 2. pontját), de egy vezető, aki tudja, mit hordoz a hátán, és esetleg nem siránkozós, nem rejti el munkatársait, és másokra hagyja, hogy dicsérjék.

Elnézést kérek a Sabin Gherman levelére adott válaszom kemény szavaiért, de meggyőződésem, hogy nem ő a megfelelő ember egy párt megalapítására.

Fordította: Hadházy Zsuzsa

https://biblioteca-digitala.ro

Szokoly Elek

A Provincia – palló a barikádok felett

Függetlenül attól, hogy egyetértünk vagy sem Sabin Ghermannal, öngyilkos bátorsága, hogy mindenféle széllel szembemenjen, méltó választ érdemel.

Nem mondhatnám, hogy ismerem, bár találkoztunk egyszer egy könyvbemutatón, amikor is, ha jól emlékszem, névjegykártyát cseréltünk. De mivelhogy, egy időben széles körben mediatizált, közismert személyiség volt, akarva-akaratlanul, a *Provinciá*nak odadobott kesztyű nélkül is, kialakult bennem a személyről és tevékenységéről – mely, azt hiszem, nem kevésbé ellentmondásos, mint korszakunk – , valamilyenfajta benyomás. Ez az ellentmondásos természet kiderül a *Provinciá*nak címzett leveléből is, amely az – azt hiszem – egyaránt érthető (valós vagy megjátszott) elképedés és a (nyilvánvaló vagy leplezett) frusztráció között ingadozik.

Meg kell vallanom, hogy rokonszenvvel és kíváncsian figyeltem Sabin Gherman tevékenységét, még amikor a kolozsvári televízió szerkesztője volt (anélkül hogy irodalmi tevékenységét ismertem volna). Személyében a (talán kissé túlságosan is) harcos újságírót fedeztem fel, aki nem ódzkodott hozzányúlni a legkényesebb kérdések – a kolozsvári forradalom bűneitől és bűnöseitől a görög katolikus egyház helyzetéig és a román ortodox egyházzal való kapcsolatáig – boncolgatásához. És minden alkalommal a „jó" oldalán találtam rá.

Újraolvasva a pamfletjét, amely híressé tette, és amely stílusával nyilvánvalóan sérthette a vájtfülű irodalmárok dobhártyáját és a „patrióták" örökké vérző szívét, rájöttem, hogy a költői szabadságokon túl, amelyek Patapievici közelébe helyezik (akit őszinteségéért ugyanúgy meghurcoltak, csak éppen, nem lévén erdélyi, nem vethették szemére a tartományt kiszakításának szándékát „az ország szent testéből"), darabos nyelven ugyan, de sokunk – az általános pszeudo-hazafias nacionalizmus nyomására legtöbbször elfojtott – tapasztalatát és gondolatait fogalmazta meg. Az absztrakt nemzeti hazafiság és a konkrét helyi/regionális hazafiság közti tudathasadásunkat mintha szertefoszlatta volna az a „szentségtörés", amelyet Sabin Gherman pamfletjével vállalt, ami egyesekből talán némi zavart váltott ki amiatt, hogy nem ők fogalmazták meg hamarabb. De óvakodom attól, hogy továbbmenjek ezen az úton.

Visszatérve azonban a *Provinciá*nak küldött levélhez, bevallom hogy, hasonló ellentmondásos érzés vesz erőt rajtam. Egyrészt a ködös információkból, amelyekhez többé-kevésbé véletlenül hozzájutottam megtudom, hogy az *Elegem van Romániából* szerzője, még ha annak megjelenése után bizonytalan egzisztenciális helyzetbe jutott is, nem odzkodott belekeveredni a magyar irredentizmus hálójába, amely hasonló helyzetben nem kevésbé fürge lábú, mint bármely más nacionalizmus, s amely valami egészen másért jutalmazta meg, mint amit ő mondani akart. De hagyta magát. És a baklövéseknek áruk van. Másrészt, mint ördög a tömjénfüsttől, úgy óvakodnék a szóbeszéden alapuló gyanúsítgatásoktól, elhamarkodott kiátkozásoktól vagy kizárásoktól

https://biblioteca-digitala.ro

(különösen az után a fél évszázados tapasztalat után, amikor ez a gyakorlat mindennapos volt), hiszen nagyon jól tudjuk, hogy könnyű egy vádat kibocsátani, de nehéz, ha egyáltalán nem lehetetlen visszavonni.

Természetesen az az árverés, amelyet Gherman a regionális decentralizálás szabadalmával kapcsolatban ajánl, nemcsak értelmetlen, hanem nevetséges is. Ennek abszolut prioritása azt a társadalmi szükségletet illeti meg, amely jó ideje itt lebeg Erdély egyre ritkuló levegőjében. De vitathatatlan, hogy a (sem Gherman, sem a *Provincia* monopóliumát nem képező) szülő-tartományunk sorsát illető elméleti fejtegetések mellett, Gherman felvállalta ennek a valóságnak egy lényeges szeletét, a politikait, amelyet több-kevesebb ügyességgel és sikerrel megpróbál gyakorlatba ültetni. És túl egyes provinciás „értelmiségiek" jogos félelmén az eszme elsikkasztásáért és kompromittálásáért, nem létezhet egyetlen kizárólagossági igény sem a transzszilvanizmus politikai szabadalmára.

Sabin Gherman, ahogy maga is elismeri, nem politikus, valószínűleg nem az a karizmatikus vezetőegyéniség, aki Erdély regionális autonómiájának ügyét sikerre vigye. Ez gondolkodóba kéne ejtse, éppen annak az ideálnak az érdekében, amelyért olyan mértékű áldozatokat hozott, amilyeneket felsorol. De, ugyanakkor, nem vagyok meggyőződve arról sem, hogy Sabin Gherman lenne az a célpont, amelyre az erdélyieknek pazarolniuk kellene intellektuális lőszerüket, hogy megvédjék a Provinciát. Mert még ha el is tekintünk a román politikai élet kavalkádjának látványától, megtörténhet, hogy egy adott pillanatban a barikád egyanazon oldalán találjuk magunkat. És felteszem a kérdést, megengedhetjük-e akkor magunknak a luxust, hogy lelkiismeret-furdalás nélkül kijelentsük: elegünk van Sabin Ghermanból?

Gheorghe Gorun

A történelem vállalása Romániában

A demokrácia, természetesen, együtt jár a kifejezés szabadságával, ami, egyebek mellett, azt is megengedi bárkinek, hogy bármiről nyilatkozzék. Többek között a román görög katolicizmusról, erről az egyetemes egyház történelmében fontos szerepet játszó, annyira kézenfekvő, mégis annyira bonyolult témáról.

A magát szakértelemmel vagy legalábbis azzal gyanúsító történész, hogy erre a státusra törekszik, olvasva a hazai, illetve a bármilyen sajtóban[1] endémikusan megjelenő különböző publicisztikai hozzászólásokat, nem teheti meg, hogy ne bámuljon el azon a végtelen szellemi sötétségen, amely átüt azoknak az irományain, akik felhatalmazva érzik magukat, hogy nyilvánosan részt vegyenek az egy bizonyos egyházhoz való tartozás kérdéséről folyó vitában – muszáj-szakértők tehát –, vagy legalábbis a tollforgatás

https://biblioteca-digitala.ro

gyakorlásában. Az a vita, amely az elmúlt években a marosvásárhelyi *Vatra* folyóirat hasábjain folyt, amelynek anyaga külön kötetben is megjelent, az egyetlen civilizált vélemény-párbaj, s mindkét „félt" képviselő értelmiségiek részt vettek. Csendes vita, amelyet csak néha korbácsolt fel egy-egy olyan epésebb megjegyzés, amely mögül egyéni vagy csoport-frusztrációk tűntek elő, egy olyan egyház iránti nosztalgia, amely annak a fél évszázadnak a védőpajzsa alatt, ami illegalitásba való kényszerítése óta eltelt, értelmiséginek, erkölcsösnek, a harmadik évezredbe és az egyesült Európába való belépés szempontjából tökéletesnek tűnik. Mint ahogy előtűnnek néha bűnök vagy éppen a kisebbségi érzések ugyanazzal az önmagát igazi mártírként meghatározható egyházi intézménnyel szemben, ellentétben a másikkal, amelynek nem könnyű elrejtenie a csúcsán állók múltbeli együttműködését egy nem csupán ateista, hanem gyilkos politikai rendszerrel. Néhány évvel ezelőtt, szinte közvetlenül az 1990-es események után egy pap nyugtalanul jelentette ki, hogy Nagyváradon majdnem minden fiatal értelmiségi, aki templomban esküdött, a görög katolikusokhoz ment. Művelték abban az időben – és művelik-e most – a keleti típusú katolicizmust?

Vívtak azonban egy „betyár-párbaj"-t is, amely távolról sem közelítette meg a tudományos vagy legalábbis a civilizációs normákat. Számtalan – leginkább helyi – kiadványban, amelyet ez a „helyi" jelleg mindenképp beszűkített, egész áradata jelent meg a többé-kevésbé szennyes, de mindenképp pártos szövegeknek a két román egyház viszonyáról, de leginkább a görög katolikus egyház ellen, amelyet az egység illúziója szempontjából egyenesen fölöslegesnek, mi több, veszélyesnek könyveltek el. Teljesen jelentéktelen szerzők versengtek egymással, személyes problémák sorát használva fel az igazságtevésben, időnként kimondottan szórakoztató módszertant követve, amely azonban mindig győzelemre segítette saját verzióját. Igaza volt Jean Giraudoux francia drámaírónak: „Az igazságtevők az emberiség átka." Hogy a kis emberek többé-kevésbé provinciális világa egyszer csak arra ébredt, hogy véleménye van, az valahol érthető. Érthető az is, hogy a két egyház magasabb szféráiban ugyanaz a vélemény uralkodik, bár az egyszerű hívő hajlamos lenne azt hinni, hogy a félig kimondott igazság neve csak hazugság, függetlenül attól, milyen „magasan" helyezkedik el kimondója. Végső soron csak az egyház csalhatatlan, képviselői nem! De hogy a tudományos köröknek is ugyanaz legyen a hozzáállása, holott náluk az igazság szolgálatának abszolútnak kellene lennie, az már valóban aggasztó.

Legsúlyosabb azonban az állam magatartása – az államé, amely már valószínűleg megszokta, hogy bírálatok, irónia és gúnyolódás céltáblája legyen, de éppen ezért a másik, az Úr 1989-es évének karácsonyán megbuktatott politikai rendszer folytatója –, az államé, amely nem vezette be a vallási „közömbösség" politikáját az 1989-es évet követően, hanem enyhén kozmetikázva, az előző rendszerét folytatta. Mert az egyik „nemzeti" egyház iránti tisztelettelteljes tolerancia, miközben a másik, elévülhetetlen érdemei és bizonyos jogok abszolút birtoklása mellett az anyagi lét szempontjából alig vonszolja napjait, nagyon hasonlít a költségvetés mamut-felfalóival szembeni gazdasági engedékenységéhez vagy a mezőgazdaságnak egy cinikus privatizáció mélységeibe való diszkrét betaszításához.

Ami a modern állam vallási kompetenciáját illeti, annak, normális esetben, állampolgárai hitéletének kedvező feltételei megteremtésére kellene szorítkoznia. A modern román állam elképzelte saját magáról, hogy mindenekelőtt *sui generis* nemzeti intézmény,

https://biblioteca-digitala.ro

következésképpen – hol nyíltan, hol kevésbé nyíltan – elutasított mindent, ami úgy tűnt, ellentmond ennek a klisének. Nemzeti jellegének deklarált vállalása, függetlenül attól, hogy kommunista vagy pre-, illetve posztkommunista szakaszáról van-e szó, az egész 20. század folyamán, nem más, mint a (vallási, etnikai, kulturális, politikai stb.) másságellenes magatartás igazolása. Fölösleges most megemlíteni azokat az időszakokat – a vasgárdista, a kommunista stb. állam –, amelyekben letért a demokrácia útjáról, ezek csupán a szabályt erősítik. Végső soron a Görög Katolikus Egyháznak – amely még a nevét is Román Unitus Egyházra változtatta az 1918-as egyesülést követően, hogy könnyebben el tudja fogadtatni magát az új nemzeti-vallási többséggel – közvetlenül az egyesülésnek az ismert feltételek szerint való bekövetkezése után már gondjai voltak a román királyságba való beilleszkedéssel. A történelem iróniája, hogy ehhez az egyesüléshez éppen ő járult hozzá döntő módon, s e nélkül a hozzájárulás nélkül, ha nem is lett volna lehetetlen, mindenesetre nagyon megnehezült volna az egyesülés.

Ha közvetlenül 1918 után politikai meggondolásokból az ókirályságbeli román elit el is fogadta valamennyire az erdélyi román közösség jó részének vallási másságát, a nagy tömegek nem tudták maguknak megmagyarázni, és nem is magyarázta meg nekik senki pontosan, miként lehet, hogy a Kárpátokon túli románok olyan egyházhoz tartoznak, amelyről évszázadokon keresztül ellenséges hangon beszéltek nekik. De nemsokára megváltozott a regáti román politikai osztály baráti magatartása, különösen miután nehézségek merültek fel az erdélyi román elittel való viszonyában, ez utóbbi ugyanis távolról sem volt elragadtatva a regátiak politikai erkölcseitől, és pár évvel az egyesülés után eszébe jutott néhány olyan vezetőjének figyelmeztetése, aki Gyulafehérváron nem értett egyet a Romániával való feltétlen egyesüléssel, hanem a föderalizálásért harcolt.

A két világháború közti időszakban a románságon belüli vallási konfliktusok fokozatosan nyilvánvalókká váltak. Majdnem 10 évvel az 1918-as egyesülést követően az erdélyi vallási feszültség robbanásveszélyessé vált, nem a Román Ortodox Egyház, hanem az állam magatartása miatt a nem ortodox egyházakkal szemben. Például az 1928. március 22-én Kolozsváron tartott *Unitus hívők kongresszusa* kénytelen volt elfogadni egy jegyzéket[2], amely keserűen állapította meg, hogy azok között az új állami keretek között, amelyekben néhány éve élnek, megjelent egyházuk megszüntetésének veszélye. Az 1928-as szöveg ma talán túlzottnak tűnik, de olyannak is, amely előrevetítette a két évtized múlva egy másik politikai rendszer által megvalósított eseményeket. Mert a jegyzék aláírói – a kongresszus elnökei – egy, a politikai elitnek szánt figyelmeztetést fogalmaztak meg ott, *urbi et orbi,* mely szerint „semmilyen emberi erő nem tudja majd széttörni a Rómával való egyesülés pecsétjét". Egy ilyen nyilatkozatnak meg kellett volna nyugtatnia a keleti rítusú katolikus hívőket, akiknek vallási tapasztalata az utóbbi 10 évben kiábrándító volt.

Másrészt a jegyzék biztosította a görög katolikus püspököket az összes görög katolikus hívő határtalan áldozatkészségéről és a hívők azon döntéséről, hogy „falként veszik körül őket". Hogy a görög katolikus elit 1928-ban nyilvánosságra hozott nyilatkozata nem egyszerű szónoki gyakorlat, nem fölösleges szószaporítás volt, azt az állam politikájának későbbi kibontakozása és az éppen két évtized múlva bekövetkezett események bizonyították, amikor is a román állam törvényen kívül helyezte a görög katolikus egyházat. Nem sokat számít, hogy ki állt az ország kormányrúdjánál 1928-

https://biblioteca-digitala.ro

ban vagy 1948-ban. A történelem színe előtt csupán a vezetés logikáját uraló mentalitás számít, az a mentalitás, amely nem rejthető el a politikai színárnyalatok mögé. Az pedig nyilvánvalóan a Kárpátok déli oldaláról származik, ahonnan – hét évtizeddel ezelőtt éppúgy, mint ma – a nemzeti egység megmentésének a bármilyenfajta – etnikai, vallási, kulturális stb. – másság elutasításával történő gondolata is származik. Mintha egy nemzeti egységet nem építeni kellene, hanem erőszakkal kikényszeríteni.

Lényegében e mögött a politika mögött nem a feltételezett nemzeti egység megvédése húzódik meg, hanem bizonyos, a Kárpátoktól délre található politikai körök és gazdasági érdekszférák uralkodói kényszerképzete. Ezek éppen azok a politikai körök, amelyek ellen Iuliu Maniu lépett fel, amikor feladta politikai izolacionalizmusát, és az ismert körülmények között megalakította a Nemzeti Parasztpártot. Illetve azok a politikai és gazdasági körök, amelyek ma, az Úr 2001. esztendejében nem hajlandók annyi szubvenciót adni az állami költségvetésből az erdélyi megyéknek, amennyi azoknak hozzájárulásuk alapján járna. Ha a nem hivatalosan közzétett adatok igazak, akkor úgy tűnik, hogy az ország lakosságának 29%-a, ennyien vannak az erdélyiek, a nemzeti össztermék 62-63%-át hordják az országos pénzügyi kosárba. A „dél" és „észak", a „regáti" és „erdélyi" közötti, politikai síkra kivetített gazdasági érdek-összeütközések leginkább az 1996-os és – miért ne? – a 2000-es választáskor látszottak. Mert az „észak" mindig másként szavazott, mint a „dél". Olyan politikai másságról van szó, amely mögött mély – történelmi szempontból kibékíthetetlen – ellentétek húzódnak meg, és amelyben a lakosság vallásos érzése csupán kifogás, a keresztény egyházak pedig manipuláltak, és csak a gyalog szerepét játsszák.

A manipulálás egyik példája a statisztikákhoz való folyamodás. 1989 után a nagylelkű állam elismerte a görög katolikus egyház legalitását, de az 1948-ban az állam által eltulajdonított javaknak csak egy részét adta vissza, azokat, amelyek az állam tulajdonában voltak. De mivel a kultikus épületeket még ugyanabban a tragikus évben átadták az ortodox egyháznak, az állam az új tulajdonos belátására bízta a visszaadást, s egyúttal a munkamódszert is kidolgozta: döntsön a hívők többsége, hiszen az ő tulajdonukat képezik. Ahhoz kétség sem fér, hogy ez jellegzetesen kommunista megoldás. Azon sem kell nagyon csodálkozni, hogy a – feje búbjáig laikus – állam nem tudta, hogy a keleti kánonjog szerint a püspöki katedrálisok a püspököké voltak, nem pedig a hívőké. A statisztikához való folyamodással, az indukció segítségével, az ortodox egyház részese lett a lakosság vallásos érzése azon misztifikálásának, amely szerint az ortodoxia, kötelező módon, a „jó román" vallása; ez a misztifikálás egyébként meg is felelt neki. Mert nyilvánvaló, hogy ő, egyes agg papok egyéni kezdeményezése ellenére, semmi szín alatt nem mondott volna le az „évszázados ellenség" bizonyos javainak birtoklásáról, már csak azért sem, hogy ne segítse újraalakulásban a görög katolikusokat (bár hosszú történelmi perspektívából nézve, még intézményes létét is nekik köszönheti).

Másrészt, a románságon belüli vallási feszültségek lavinaszerűen, közvetve hozzájárultak a különböző erdélyi feszültségek erősödéséhez, és ez szintén azoknak a „déli" politikai köröknek használt, amelyeknek érdekében állt az egyes olyan erdélyi személyiségek „idegen" voltáról kialakított kép fenntartása, akik esetleg, a Iuliu Maniu-modellt követve, jellegzetes erdélyi politikai csoportosulást tudtak volna létrehozni, úgy, ahogy az naiv és elégtelen módon Moldvában létrejött. Elszorult szívvel kell

https://biblioteca-digitala.ro

megállapítanunk, hogy 1990-ben démonizálták Erdélyt, hogy megelőzzék a dimbovicai politikai hegemónia elvesztését, a románokat vallási feszültségekkel oltották be, a magyarokat az etnikai kritériumokon alapuló szeparatizmussal, a németeket a szülőhaza gyors elhagyásának eszméjével, ezek minden járulékos következményével együtt. Előttünk álló történelmi perspektívánkat teljes egészében a bukaresti politikai vezetés által kézben tartott privatizálási mód határozza meg, amely szerint semmi sem kerülhet ki gazdasági ellenőrzése alól, függetlenül a végső soron közerkölcseinkből éppúgy, mint a kimondottan ebből a célból létrehozott privatizálási folyamatból következő hatalmas korrupciós jelenségek boldogtalan áldozatainak politikai hovatartozásától vagy nemzetiségétől.

Az állam, mint bizonyos gazdasági és politikai dominanciák kifejeződése, 1928-ban a statisztikai többség háta mögé bújt, amikor a képtelen egyházi törvényt akarta keresztülvinni, oda bújt 1948-ban, amikor felszámolta először a görög katolikus egyházat, aztán a politikai és kulturális életet és a magántulajdont, amely az értékalkotás sokféleségét biztosította, és ugyanoda bújt 1989 után is, amikor a többségnek ugyanazt a kliséjét lobogtatta meg, templomok tulajdonosává téve meg őt, és – miért ne? – az általában vett vallásos érzés tulajdonosává. Jellegzetesen kommunista eszme, mint ahogy kommunista az a mentalitás is, mely szerint a problémák megoldása az, hogy másokkal kapartatjuk ki a gesztenyét, és másra ruházzuk át saját felelősségünket.

A Román Ortodox Egyház problémája, hogy 1948-ban, miközben az állam védelmének ügyvédjévé vált, beleesett a „vörös hálóba"; annak az államnak vált védőjévé, amely azelőtt kitulajdonította a görög katolikusok templomait, most pedig ráhagyta bizonyos történelmi jogi hibák helyrehozásának kellemetlenségeit. A hiba folyamatosságát hangsúlyozza az 1998-ban Bukarestben megkezdett, majd a tisztán formális következményekkel járó, Balázsfalván, Nagyváradon és Remetén folytatott katolikus–ortodox párbeszéd teljes eredménytelensége. Más kérdés, hogy 1948-ban a Román Ortodox Egyház el volt ragadtatva attól, hogy csupán egy ostoba történelmi vita eldöntése érdekében valóságos vallási genocid résztvevője lehet, és túl későn és csak bizonyos személyiségein keresztül jött rá, hogy gesztusa egy ázsiai eredetű politikai rendszer biztos áldozatává tette. Mint ahogy a Román Unitus Egyház problémája, hogy szellemi potenciálját és intézményrendszerét, valamint anyagi alapjait helyreállítsa saját pásztorságának kialakítása érdekében. Természetesen elsősorban saját híveire, valamint az egyetemes katolikus egyházra támaszkodva, de a román állam segítsége nélkül, mert annak magatartása tökéletesen megfelel a régi görög mondásnak: *„Timeo danaos et dona ferentes"* (Félem a görögöt, ha ajándékot ad is).

Az egyetemes történelmi tapasztalatokból már rég kiderült, hogy az egyháznak a vallásos élet állam általi szabályozásával az állam politikai irányvonalába történő beillesztése az egyház állami eszközzé való átalakításához vezet. Sajnos, a legfontosabb példák a keresztény egyház keleti szférájából valók: a Bizánci Birodalom, az Orosz Birodalom, és miért ne, mi. Ennek a gyakorlatnak mindig gyászos következményei voltak: a Bizánci Birodalmat elnyelte az iszlám, az oroszt a kommunizmus; nálunk az ellenszegülő egyházat, amelyről nyilvánvaló volt, hogy fejlettebb szakaszaiban nyíltan és hatékonyan ellenállt volna a kommunizmusnak, erőszakkal megsemmisítették, még mielőtt rátérhetett volna a cselekvésre. Mint ahogy ennek a gyakorlatnak az eredményeként lehet elkönyvelni a furcsa „román népi" vallásosságot (amely voltaképpen

https://biblioteca-digitala.ro

mégis a Kárpátoktól délre és keletre fekvő román térségben mindig is dívó, az államnak az egyház fölött gyakorolt paternalizmusában gyökerezik valójában), amely valóságos ínyencségévé vált a vallásos jelenséggel foglalkozó, bárhova való szociológusnak.

Melyek lesznek a román állam egyházzal szembeni politikájának következményei? A válasz csak látszólag nehéz. Egy 2000-ben, az *Egyház és állam* címet viselő tudományos szesszión Nicolae Gudea professzor által bemutatott tanulmány[3] – egyebek mellett – hangsúlyozza, hogy Erdélyben a katolikus hívők (akik statisztikai szempontból, s ezt extrapolálással számítottuk ki, a két világháború között majdnem a felét képezték a tartomány román lakosságának, de ma, nyilvánvalóan, ennél kevesebben vannak) továbbra is úgy tartják, hogy a mindkét rítusú katolikus egyházzal és minden nem ortodox egyházzal szembeni ellenséges politikájával a román állam tovább folytatja a kommunista rendszer által gyakorolt vallási üldözést. Ebből elsősorban természetesen az következik, hogy a lakosságnak ez a rétege „ellenség"-nek látja az államot is, és a továbbra is hozzá kapcsolódó Román Ortodox Egyházat is! Hiszen az erdélyiek sok, 1989 karácsonyakor feltámadt – s aztán elvetélt – reménye között ott szerepelt az is, hogy vége a kommunista típusú vallási üldözésnek. Mi több, mindenki azt remélte, hogy a görög katolikus egyház az 1948 nyarán létezett állapotába kerül vissza. Mint mindnyájan tudjuk, ez nyilvánvalóan nem történt meg. Ellenkezőleg, a helyzet rosszabbodott, mivel az állam, hol nyíltan, hol kevésbé nyíltan, az ortodox egyházat támogatja, azt, amelyet egyedüli „nemzeti egyházként" kezel. Ami a Kárpátokon kívüli román térségre érvényes is, de nem érvényes Erdélyre. (Bár, a közelmúlt szociológiai felméréseit figyelembe véve, a lakosság 45 százaléka hitetlennek vallja magát a túlvilági élet és a megváltás tekintetében, vagyis ateista, s így – *horribile dictu* – voltaképpen ő alkotja az első „nemzeti egyház"-at.)

Valószínű, hogy ezt az általános meggyőződést nem lehet majd kiirtani a közvéleményből az állam nagyvonalú gesztusai nélkül, anélkül, hogy visszaadná a görög katolikus egyház javait, elsősorban a templomokat, megkezdve a nagyváradi Szent Miklós püspöki katedrálistól; ez az egyetlen a görög katolikus püspöki katedrálisok között, amely még mindig az ortodox egyház tulajdonában van (ez utóbbi megígérte annak visszaszolgáltatását mindjárt az új nagyváradi ortodox püspöki katedrális felépülte után, amit azonban, bár komoly állami támogatást kapott, évek óta szüneteltetnek, abból a nyilvánvaló célból, hogy *sine die* vagy még inkább az ismert sohanapjáig elhalasztódjék a visszaadás pillanata).

Mégis nehéz elhinni, hogy a többé-kevésbé közeli jövőben a román állam, az „ajánlásokban" megfogalmazott nemzetközi felszólítások ellenére, hajlandó lesz ilyen nagyvonalú gesztusok megtételére. És az a szellem, amely vallásos okokból is jelentős részét uralja az erdélyi lakosságnak, demokratikus módon kitörhet a választásokon leadott szavazatokon keresztül. De másképp is, abban a pillanatban, mihelyt a „moldvaiak pártjá"-hoz hasonló jövendő politikai alakulat felveti például a valamikor Iuliu Maniu (és más politikai keretek között A.C. Popovici) által javasolt föderalizálás kérdését, vagy éppen a határok kijelölését a Kárpátokban, amelyet Ilie Şerbănescu gazdasági elemző említett az elmúlt napokban a *Román Televízió* 2-es adásán mint esetleges nemzeti veszélyt. A labda, akárhogy is, annak a kormánynak a térfelén van, amelyet, sajnos, éppen az a politikai csoportosulás hozott létre, amely a hazai politizálgatásban egy – ha nem öt-hat – évtizede a szabályokat felállítja. *Dominus nobiscum.*

https://biblioteca-digitala.ro

Jegyzetek:

1. Lásd például *Die Ostkirchen. Ein Leitfaden*, Graz, 1997.

2. Országos levéltár. Bihar megyei igazgatóság, fond *Episcopia greco-catolică Oradea* (Nagyváradi görög katolikus püspökség), dos. 280, f. 33.

3. Nicolae Gudea, Reflecţii privind relaţia dintre stat şi Biserică. O abordare din punct de vedere greco-catolic. (Gondolatok az állam és az egyház viszonyáról. Görög katolikus szempontból való megközelítés) In: *Studia Univ. Babeş–Bolyai, Theologia catholica*, XLVI, 1, 2001.

Fordította: Hadházy Zsuzsa

Paul Drumaru

Transzlandi levelek

Kedves!

Itt állok, másként nem tehetek. Elhivatottságból, nem pedig megszámláltatás folytán kisebbségiként – ülök, mint a nevező teknőben, és mosodózom. De tiszta vagyok, és tiszta a rólam csorgó víz is, bensőgeimben a forró víz is tiszta: nyolcasokat rajzol a járdára, Gyulafehérváron, egy kötöttáru- és stb. üzlettel szemben, amelyre Csau odakente tipikus városcentrumát, alig ötvenméternyire a kis parktól, ahova a második világháborúban az egyetlen bomba leesett. Így hát én a városomba már sohasem térhetek vissza, ha akarnék, akkor sem. Nem akarok. Nincs miért visszatérnem, itt vagyok. Tisztán, mint Oidüposz könnyei, mint Sziszüphosz verejtéke. Apropó, tudod, mit mondott Oidüposz Sziszüphosznak arról az ügyről a kővel? Nehéz a hegyen felfelé, ha kicsik az ökrök. Egymást követő jelenek sűrítik össze a történelmet, az embereket, az épületeket, az eseményeket, a mesterségeket, önmagukat pedig a mélybe száműzik, minthogy azonban a világ fenekestül fel van fordulva, azt mondhatnám, hogy végül is az ég felé emelik. Az égben van egy Fekete Lyuk, amely fényt szürcsöl, a fotonok egy részét befogja, másoknak olyan lendületet ad, hogy saját természetüket – azt a szerencsétlen háromszázezer kilométert másodpercenként – túllépve, más világok felé kanyarodnak. Minket azonban ez a lyuk érdekel, mert ennek tulajdoníthatóan létezünk. Több ilyen lyuk van, mondják, ez a miénk a Hattyú csillagképben leledzik, a Sygnus X tájékán, és ott van Shakespeare két barátjának, Black-nek és Hole-nak a kocsmája. Itt, egy polcon, amelyet Bécsi Polcnak neveznek, van egy bonbontartó, és ha megeszel belőle egy cukorkát, az azt jelenti, tudod, mit jelent transzlandinak lenni. Transzlandinak, mint mondjuk thaiföldinek. A thai nemzetségből. A transz nemzetségből. „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell", mondja Wittgenstein. Tigvenstein kiegészíti: hallgatni kell, és megfigyelés alá kell helyezni. „Figyelj anélkül, hogy kimondanád, amit hallasz", mondta volt Szophoklész. Többet tudott, mint mi ketten együttvéve. Nálam, Transzlandban, vagyis Blackie és Hole kocsmájában a görögök tatárok lehetnek, és a

https://biblioteca-digitala.ro

mormonok gays. A szlovákok csehek, a románok pedig, urambocsá', magyarok – és viszont. Itt minden nyelvet beszélnek, és az időnek egyetlen formája van, ami se nem múlt, se nem jelen, se nem jövő. Ezek ugyanis nem valósak. Lehetnek nyelvtaniak, filozófiaiak, mindennapiak. De nem reálisak. Itt a Valós Idő létezik. A Bécsi Polcon, egy cukorkában ráakadtam Gyulafehérvárra és az apám kötöttáru-üzletének járdájára, amely üzletet 1940-ben, egy évszázaddal a Te Születésed előtt, a legionárius diktatúra idején úgy hívtak: Román Üzlet. Na már most, Hegellel szólva, geschlafenskeit. Ezt a fogalmat még a Fenomenológiájában sem tárgyalja. – Ne haragudj rám, hogy így beszélek Veled. De hát ezt írok én innen: levelet. Úgymond. Hisz nem tudom, kinek a szeme elé kerülnek, kinek a kezére kerülök. És nem is érdekel. Vagyis hát érdekel, de mit érek vele? Tegnap még gyufába ment a játék, ma már pénzbe játszunk, ami szintén egyfajta gyufa, be lehet tőle pisilni az ágyba. És mégis! Az élet annyira komoly dolog! Olyan komoly, hogy akárhogy is élnéd le, sehogysem jó. Nem hiszek azokban, akik azt mondják, ha elölről kezdhetnék, mindent ugyanúgy tennének. Azokban sem, akik azt mondják, teljesen más irányban mennének. Egyáltalán, nincs bizalmam. Elveszítettem. Ráment egy bizonyos eszményre. Mármost a reális és az ideális, a valós és az eszményi: úgyszólván azonosak, akár a menet és a jövet, az előre és a hátra, a fel és a le. A rák, az egy kár. Nekünk itt, Transzlandban mások a mértékegységeink. Amelyek maguk persze szintén ugyanaz a dolog, no de nem így, nem így! Például állok a gyulafehérvári kötöttárubolt előtt, és az örökkévalóságra kijelölt járdán ugróiskolázom, vagyis állok, és nézem magam, amint ugrálok: az egyik négyzetben október van, a másikban Alba Iulia, egy továbbiban szeptember 11-e és New York, egy másikban Afganisztán. Vagyis a történelem hamis ideje a Valós Időbe foglalva. Valakinek először el kellett dobnia a követ, ez biztos, de ki lehetett az, Ádám? Voltak kövek a Paradicsomban? Bizonyára igen, ha arra gondolunk, hol határozták meg a helyét. A négy folyó között. A víz elfolyt, a kövek megmaradtak. De térjünk vissza a magunk dolgaihoz, kedves. Te emlékszel még rám, onnan, több mint egy évszázad távolából? Én ugyanis emlékszem Rád, mert az a kiváltságom, hogy még várakozom a messiás eljövetelére. Nincs amiért töprengenem azon, hogy ha megváltotta a világot, miért történik mindaz, ami történik, kinek a köve ez itt, az ugróiskolában. Játszom, hallgatok, és figyelek, anélkül hogy bármit mondanék. Vagyis hát összehordok ezt-azt, hogy azt higgyed, tréfálok. Mint amikor azt mondtam neked, hogy megettem a Kremlt. Csak a tulajdonképpeni Kremlet ettem meg, mert az alatta levő tortát mások tették magukévá, anya annyi szeletre osztotta, ahány gyerek jelen volt, és a gyerekek megették. Az én anyám, ne ijedj meg, nem Oroszország anyácska, odáig még nem gondoltam, nem. Így is azt mondták, érdemtelenül nyertem el a tombola nagydíját, mert a szüleim mindketten abban az Intézetben dolgoztak. Amelyben megszervezték a jótékonysági bált, hogy alapokat gyűjtsenek nem tudom, mire. Nemes cél, persze, megsegíteni a koreai gyermekeket, vagy valami ajándékot venni Sztálinnak a születésnapjára: december 21-ére, az év leghosszabb éjszakájára. Szüleim pedig, ugye, a körülmények folytán a szervezők között voltak. A valóság természetesen teljesen más volt: azért nyertem, mert így akarta a Végzet, amely a sorsokat irányítja; úgy kellett tehát történnie, hogy a húzáson a 48-as szám jöjjön ki. És a 48-as jött ki, és az enyém volt a 48-as, én voltam a 48-as. Hogy a morajt lecsillapítsa, anyám felszeletelte a nagy tortát, hogy senki se maradjon ki – és valamennyien ettek belőle,

https://biblioteca-digitala.ro

azok a gyerekek a huszadik század közepe táján, akik most vagy öregek, vagy Izraelben élnek, vagy halottak. Nekem meg egyáltalán nem adott. Engem nem számított bele, hogy ne legyen szóbeszéd, nehogy még azt mondják, nagyobb szelet jutott nekem – ilyen aggályosak voltak az én szüleim. Amint közeledem az ő végső életkorukhoz, egyre becsesebbek nekem, noha nagyon bizonytalan módon, mintha a gyámságom alá tartoznának, és mostantól fogva nekem kellene felnevelnem őket. Hazavittem a Kremlt, elég nagy volt, és amennyire most meg tudom állapítani, szörnyen méretarányos, Goldstein, a cukrász készítette el cukormázból. Bánatomban még aznap este megettem az egészet, toronyórástul. És még ugyanazon az éjszakán ki is hánytam. Másnap ágyban fekvő beteg voltam, a gyerekek pedig, akik a tortát megették, eljöttek meglátogatni, mint valami jövendő kis doktorai a történettudományoknak, úgy tűnt – nyilván lázas voltam –, hogy egyeseknek a nyakában ott is lógott a sztetoszkóp. Vagy később nőtt nekik? Harmadnap még mindig beteg voltam, és akkor már kevesebben jöttek. Ma is beteg vagyok, de már nem jön senki. Jól teszitek, mert ez a betegség ragályos. Ami önmagában még nem lenne gond, nem halálos, elkapod, kiüt rajtad is, és meg sem látszik, hogy beteg vagy magad is. A feneség az, hogy ha elkaptad, akkor, nos, akkor végig cipelned kell. Vagy ahogy transzlandi nyelven mondják: Ájuram con vay om behhe. Meghívlak az ugróiskolába. De jól figyelj a szegélyre. Legközelebb azt is megmondom, miért.

Fordította: Ágoston Hugó

Ágoston Hugó

Bukarest mint provincia

Amikor a minap a belügyminiszterünk meghirdette a kormánypárt Erdély-politikáját, stratégiáját és taktikáját, továbbá dinamikáját és logikáját, de nemkülönben a mimikáját és a fifikáját, nekem valahogy – ki kell mondanom őszintén – a saját belügyeim jutottak eszembe. Olyan emésztési és keringési, sütési és főzési, gasztronómiai és agronómiai dolgok. Meg hogy miben különböznek az én erdélyi ilyen belügyeim a saját és a mások ugyanilyen fővárosi belügyeitől. Egy erdélyi kajakegyhely és egy bukaresti resti felhozatala, mindenki tudja, lényegesen különbözik. Lehetnek ugyanazok az alapanyagok, nézhetnek ki az ételek hasonlóan – más a zamatuk. És hát, talán mondanom sem kell, bár életemnek több mint a felét a fővárosban töltöttem, és a másság iránti kíváncsi tiszteleten messze túlmenő imádattal illetem a román, általában a balkáni konyhát, azért az ember szíve és gyomra mélyén mégis odavalósinak érzi magát, ahol zsenge szervezete az anyatejet feldolgozta, alkalmassá válván egyéb fogások feldolgozására is. Meg hát végtére miért ne lehetne, Bukarestben meg vidéken, programot kidolgozni: a táplálkozásból meg az anyagcseréből is?! Vagy még radikálisabban: vajon

https://biblioteca-digitala.ro

nem a gyomornak szól, nem has-dimenziójú elsősorban a mégoly aktuálpolitikai indíttatású program is, különösen, ha szociáldemokrata?

Has és politika összefüggéséről hirtelen az jut eszembe, mi minden futott át az agyamon akkor is, amikor Bukarestben először szóltak rám, hogy beszéljek románul, mert román kenyeret eszem. Az első reagálásom az volt (csendes, sértődött nyugalommal mondtam el), hogy legalább annyira hozzájárulok a nevezett élvezeti cikk előállításához, mint az elfogyasztásához, és legalább annyira „csinálom" is a román kenyeret, mint az a pasas, aki rámszólt (ebben persze tévedhettem is – volna –, ha az illető történetesen péknek bizonyul). A dolgok 1989 után nagyot léptek előre, ma már nemigen hallani a hazai magyar és román, német és zsidó, ukrán és cigány menük eme nélkülözhetetlen alapfogásáról, hogy román. Van török kenyér, van német kenyér – a legnagyobb baj az, hogy eltűnt a jó román kenyér. Legalábbis a kulináris-hazafias hivatkozásokból, utalásokból és számonkérésekből, de nemkülönben a rendreutasításokból és fenyegetésekből is. Jobbára a menüből is eltűnt, és itt pontosítanom kell: az erdélyi kenyér tűnt el az én étrendemből, úgy általában. Kell-e mondanom, milyen az erdélyi kenyér? Hiszen tudják! Ha nagyon röviden ki akarnám fejezni a lényegét, azt mondanám, ehető. Elhihetik, egy olyan ember tapasztalatából mondom ezt, aki – az utóbbi időben minden jel arra figyelmeztet, a kormánypárt Erdély-programját kifejtő miniszter is – megette a kenyere javát.

Erdélyi füstölt szalonna

Hát a szalonnáról, a kenyérhez való finom erdélyi szalonnáról mi a véleményük? A magamét hadd ne a saját szavaimmal mondjam el, úgyis az a vád ellenünk, magyar provinciások és krónikások meg egyéb médiások ellen, hogy túlhangsúlyozzuk az erdélyi románok és a Kárpát-kanyaron kívüli románok közötti különbözőségeket. Inkább hivatkozom egy régi kedves ismerősömre, mondhatni barátomra, Radu Anton Roman íróra és kulináris művészre, gasztronómiai (vagyis ételreceptes) könyvek szerzőjére, aki legutóbbi remekművével oly magasra emelte a román konyhaművészet színvonalát. Nos, az ízleleti másság kultuszának ez a megszállottja ilyeneket ír a füstölt szalonnáról: „Ha disznóról és füstről beszélünk, hát akkor azt kell mondanunk: Erdély. Mert csak Transzilvániában lehet igazi füstölményekről beszélni, kemény és aromás sonkákról, omlós és mégis biztosan álló, csalogató illatot árasztó szalonnákról, olyan kolbászokról, amelyeknek zamatígérete az egekig hatol. Miért, miben leledzik ennek a titka? Nehéz válaszolni. Unokafivérem vagy két ízben is elvégezte a következő kísérletet (semmiképpen sem tudományos kíváncsiságból, inkább a helyszűke miatt): kettéosztotta a disznót, és az egyik felét az anyósánál, Fogarason, a másikat otthon, Urlați-ban sózta be és füstölte fel. Megalkuvások és árnyalatok nélkül ugyanazt a receptet alkalmazva – vagyis a sonkát és a szalonnát hét napig szlatinában, sós pácban tartva, naponta kétszer megforgatva, majd fűrészpor és keményfa lusta tüzén tartva további egy hétig – két teljesen különböző dolog jött ki neki. Amennyire éretten üvegesek voltak az erdélyi szalonnatáblák, ugyanannyira elfolyónak mutatkoztak a munténiaiak. A megkérdezett szalonnológusok körében a vélemények megoszlottak. Hol azt mondták, hogy bármennyire hideg van Urlați-ban, Fogarason még hidegebb van, hol azt, hogy a levegő nedvességtartalma, illetőleg a földmágnesség vagy valami más játszik meghatározó

https://biblioteca-digitala.ro

szerepet. A tudós magyarázatok ellenére a titok érintetlen maradt (persze csak tavaszig, amikorra teljesen elfogyott). De hát végül is nem az okok számítanak, hanem a végeredmény – amely Erdélyben sokkal ízletesebb, különösen vöröshagymával és házikenyérrel."

Ennyit tehát a belügyi sajátosságok méltóságáról. De ha már füstölt finomságokról (erdélyi mozdony!) és közülük is külön a szalonnáról értekezünk pavlovi ínycsiklandozással, ne feledkezzünk meg arról a barátunkról sem, aki nekünk a szalonnát adja. Igen, róla, a disznó barátunkról és családtagjairól van szó. Ismerik a három kismalac szomorú történetét?

A három kismalac meséje

Volt egyszer három kismalac, akarom mondani, három történelmi tartomány, de mondjunk mégis kismalacot. Ez a szegény (többnyire árva) *drei* szalonnaszolgáltató olyan, de olyan szerencsétlen volt, hogy tájékozódni sem tudott (térben és időben, gondolatokban és helyzetekben). Így hát egyszer, amikor azok, akik addig a kezüket fogták, hirtelen elengedték, a három kismalacok hirtelen nagyon egyedül érezték magukat egy sötét erdőben. Ilyen lehet az Élet, gondolta a második kismalac a sötét sűrű erdőben, mert az első azt gondolta, hogy ez nem létezik, ez egy rossz álom. A harmadik kismalac pedig mindössze csak arra tudott gondolni, hogy ott vannak a hideg és ködös-nyirkos erdőben. Ám amikor már úgy érezték, hogy az elemek teljesen ellenük esküdtek, amikor ahogy mondani szokás, csak a „sose volt úgy, hogy valahogy ne legyen" reménye maradt meg bennük, hát ripsz-ropsz, illetve inkább egyszer csak: ott állt előttük egy jóságos tündér. Az ilyen jóságos tündérek, ha megfigyeljük, mindig csak elintéznek, sohasem tesznek maguk dolgokat. Ne gondoljuk tehát, hogy most ez a lelkes és bájdús tünemény elkezdte a hófehér stb. kebelén melengetni, a saját varázstarisznyájából nápolyi szelettel vagy pláne füstölt őzgerinccel (szarvasgombakörettel) táplálni a kismalacokat. Nem, a tündér nemes egyszerűséggel azt mondta, hogy látva, mily elesettek, feltétel nélkül teljesíti egy-egy kívánságukat. No, a kismalacoknak sem kellett több, hiszen a kívánást már korábban jól begyakorolták, elanyátlanodott estéken úgyszólván egyebet sem tettek, mint ábrándozva kívánságokat fogalmaztak meg. Azt mondta az egyik: ő azt óhajtja mostan, hogy valahol a meleg égövön legyen, az óceán mellett egy medence partján, gyönyörű lányok legyezzék őt pálmalevelekkel, *calme et volupté* hangulatban igyék valami nagyon dekadens italt, s ha lehet, vadszárnyaspástétom legyen az osztályrésze. A jó tündér intett, és az első kismalac kívánsága teljesült. A második kismalac azt mondta, ő nem ennyire igényes, leginkább otthon szeretne ülni, a kályhában rőzse lobogna, piának megteszi a forralt bor, kajának pedig a palacsintafélék változatos családjának valamelyik, lehetőleg csokoládés tagja. A tündér intett, és lőn. Megszólalt a harmadik kismalac is: „Nagyon sötét ez az erdő, és én nagyon fázom. És nagyon félek egyedül. Jó tündér, add, hogy mellettem legyenek a testvéreim." A tündér intett.

Hát így járt a három kismalac, akarom mondani, a három...

https://biblioteca-digitala.ro

Al. Cistelecan

Szerelmes csinnadratták az erdélyiek részére

Mindenki szereti Erdélyt. Még a legidegenebb idegenek is, azok, akik azt hiszik, hogy kísérteties ország, Drakula gróf lakhelye, és akik diszkréten figyelik: esetleges mosolyod nem teszi-e láthatóvá néhány agresszív szemfogadat. Akkor sem teljesen nyugodtak, ha egy szemetszúró szerkezetbeli banalitást állapítanak meg. Ami igaz, az igaz: nem könnyű kiheverni a sokkot, amit az identitás és a földrajzi szilárdság rémképének életre kelése okoz. Amikor valóságként jelentkezik a fikció, mindig valamiféle döbbenetet kelt, ami maga után vonja a furcsa iránti gyanakvást. Erdély hírét ma is Vlad vajda irodalmi megjelenítése terjeszti tengereken és országokon át. Az erdélyieknek meg kellene hajolniuk a fikció ereje előtt, akkor is, ha nem szeretik a képet, amely tartományukról mint a vámpírok földjéről kialakult. Mert ennek nyomán mindenhol borzongató érdeklődést keltenek, félelemmel teli kíváncsiságot és végül aggodalmas szeretetet. Most, amikor ezt a hírnevet turisztikailag intézményesítik, megtörténhet, hogy Erdély irodalmi híre mindenestől meghaladja a legdurvább valóságot is.

Magától értetődik, hogy a románok Erdély iránti szeretete nem hasonlítható az idegenek szeretetéhez. Itt egy abszolút, végleges és fáradhatatlan szeretetről van szó. Nem mintha a románok kevésbé szeretnék többi provinciájukat. Ellenkezőleg. A román, legalábbis ha miniszter, és nagylelkű lehet, (diszkrét, rejtett vagy éppen világos) jeleit adja annak, hogy elsősorban egyebet dédelget. A miniszterek is emberek. Sőt az esetek nagy többségében többek, mint egyszerű emberek: románok. Vagyis valamiféle túláradóan hatalmas szívű emberek. És ki tilthatná meg, vagy legalábbis ki próbálná megtiltani, hogy a szív logikája ne fogalmazódjék meg, még olyankor is, amikor a nyelvezet, mint például a számok nyelvezete, teljesen eltávolodott az érzéstől?! Románia költségvetése félig-meddig rejtjelezett érzelmes költemény. A befektetésekről vagy támogatásokról szóló minden bekezdésben ott lüktet a szív szava. Természetesen, mivel politikusi szívekről van szó, választási érzelmeik vannak. Semmi sem magától értetődőbb: az apának apai érzelmei vannak, a fiúnak fiúi érzelmei stb., természetes hát, hogy a politikusnak is külön, jól meghatározott érzelmei legyenek. Az érzelmek,

https://biblioteca-digitala.ro

bármennyire is elnyomod őket (ami különben a pszichoanalitikusok szerint reménytelen vállalkozás), előbb-utóbb csak szóhoz jutnak. Persze, hogy diszkriminálgatnak, kedvezgetnek, igazítgatnak itt-ott, de mindent óvatosan, nehogy szemet szúrjon. Még a legszeretőbb szülők is tetten érhetők érzelmi részrehajlásban. Még sokkal inkább a legszeretőbb kormányok.

A szeretet nem csak tettek kérdése. Mi több, ez utóbbiak egynémelyike, balul ütvén ki, nem is fejezi ki őt helyesen. A szeretet a szónokiasság, a kijelentések erejének és özönének kérdése is. Van olyan, szigorúan a szavakban, a kinyilatkoztatás szintjén megnyilvánuló szeretet, amely meggyőzőbb, mint a tetteken alapuló (különösen, ha ez utóbbi néma marad, mint valami titkos kedvezmény). Azzal a feltétellel, hogy a szónoklat, hatékonysága érdekében, csöpögjön a patetikusságtól, az esküvésektől és a határozott ígéretektől. A kinyilvánítás önmagában vett és magasfokú bizonyítéka a szeretetnek, fölöslegessé teszi a tetteket. (A szerelem apró bűneit is hányszor bocsánatossá teszik a forró nyilatkozatok!) Valakinek, aki jól szónokol a szeretetről, nem is kell tettekkel alátámasztania szavait. Ha megtenné, redundánsnak, ha éppen nem túlzónak tűnne. És nekünk nemcsak a kormányok menedzseri, hanem emberi tulajdonságait is meg kell értenünk.

Erdély szeretete ilyen diskurzív szeretet. De annál vérmesebb. Hasonlít ahhoz a szent orosz szeretethez, amellyel egy caragialei figura megszorongatta útitársának a torkát. Végletes és kizárólagos szeretet. Állandó készenlétben álló, egyaránt rémítő és emésztő. Félelmekkel teli szeretet. És leginkább dühös, beteges féltékenységgel körített. A román (különösen az érzékenyebb és a tulajdonosi érzéssel inkább teli román politikus) megvész, ha azt hallja, hogy mások is érdeklődnek Erdély iránt. Senkinek nem engedi meg, hogy belekeveredjék ezekbe az érzésekbe, és veszélyeztesse őket. Mint legdrágább kincset, úgy őrzi meg a maga számára Erdélyt. Örökösen szerenádot húz a fülébe, érzelgős szerelmi dalocskákat, „maneá"-kat énekel neki, hazafiasan megbűvöli. Szent birtoklási érzéssel tekint rá. Erdély nem annyira az erdélyieké, mint inkább a politikusoké. Mindeniküknak a hazafiaskodás misszióföldje. Az ő számlájára élik ki hazafias talentumukat, elvárva az elismerést és a szófogadást. Amikor a helyzet nemigen kedvez az ilyen kijelentéseknek, a politikusok rettegésbe esnek a féltékenységtől, és kijelentik, hogy a szegény szűz veszélyben van. Mert szeretik Erdélyt, és odaadóan védelmezik, és mert az törékeny, s ki van téve minden európai erőszaknak, különösen a magyar csábításnak. (Lévén kicsit hülye, hagyja is magát elcsábítani.) Az álnok magyar (akár magyarországi, akár romániai: harag ne legyen belőle, itt nincs helye diszkriminációnak) önmagáért szereti Erdélyt, nem a románokért. Ha csak ez utóbbiért szeretné, így-úgy csupán csodálatra és irigykedésre lenne méltó (ez utóbbi a csodálat eksztatikus formája). De nem, ő igénylőnek tartja magát, kiveti a hálóját, és riválisként kacsingat ránk. Végtelen álságosságában türelmesen vár, kivárja, hogy a román kompromittálja magát, és a kiábrándulás szélére sodorja a tartományt. De nem ül karba tett kézzel. Közben a magyar hajszálereken keresztül tőke áramlik a provincia vénáiba, és megtelepszik a gyárakban, műhelyekben, erdőkben, földeken stb. Ha a román nem óvatos, a magyar darabonként vásárolja meg. És felbátorítja és ösztökéli a székelyeket, hogy kivonjanak egy egész darabot, két, ha nem három megyényi területet az állam fennhatósága alól. Erdély apokalipszise magyar lesz (vagy semmilyen sem lesz).

https://biblioteca-digitala.ro

A hír, hogy a székelyek saját fejük után elindulva kivonták magukat az állam fenhatósága alól, úgy csapott le, mint a villám. A valóságban, amennyire ki lehet bogozni, a székelyek egyszerűen komolyan vették a helyi autonómiáról szóló törvényt. Pusztán azért, mert senki nem mondta meg nekik, hogy még nem jött el alkalmazásának ideje. És akár eljött, akár már el is múlt, nem kellett volna komolyan venniük. De mivel komolyan vették, a SRI minden hivatalos csatornáján riadóztatta a nemzetet. Annyira, hogy megijesztette – vagy meggyőzte – magát az elnököt is. A féltékenység félelmet és riválisokat teremt. A nemzet megreszketett ettől a sérelemtől. És azonnal áttért a harcias szeretet diskurzusára. Egészen vasárnapig, november 25-ikéig, amikor Cozmâncă úr a havas Moldvából megnyugtatta, mondván, a SRI jelentése az előző kormány alatti helyzetre vonatkozik, és jelenleg az állam teljesen ura az önfejű megyéknek. Márpedig ha még Cozmâncă úr sem ismeri a valóságot....

A székely-félelmek bámulatra méltó következetességgel jelennek meg. Újratermelik őket, valahányszor hazafias kábítószerre van szükség. A koszovói háború idején maga Adrian Năstase állította biztosra egy „román Koszovó" bekövetkezését. Még azt is tudta, mikor kerül rá sor. A mostani félelem alapja azonban kényesebb és problematikusabb. Azok a még véget nem ért eszmecserék a státustörvényről... Várható volt, hogy ez a törvény ismét politikai csillaggá varázsolja Erdélyt. Ez a státus, ha csak másodlagos következményeiben is, behatol Erdélybe. A román politika úgy értelmezi, mint az erdélyieknek tett ajánlatot (voltaképpen csalétket). Még ha csak az erdélyi magyaroknak tett ajánlatként is. De a szerelem dialektikája kötelezővé teszi a riválisajánlat azonnali túllicitálását. Amit a forróbb érzelmű PSD meg is tett, fölüllicitálva az Erdélyi szociáldemokrata programmal. A program, leszámítva belőle a magyarellenes kitételeket, nem eldobnivaló. Csakhogy ez is két összefonódó félelem eredménye. Elsősorban természetesen a magyaroktól való félelemről van szó. Erdélyi szárnyán keresztül a kormányon levő szociáldemokrácia a tartomány minden hiúságának hízeleg, tartalmas csomagban gyűjtve össze az erdélyi gőgre vonatkozó közhelyeket. Attól kezdve, hogy a tartomány európai, egészen addig, hogy Románia mozdonya. Erdély voltaképpen olyan mozdony, amelynek, minden eshetőségre készen, kivették a kerekeit. A kormányon lévő szociáldemokraták európai emelkedettségű Erdélyről álmodoznak, ha lehetséges, a magyar holtsúly nélkül. Közösségről beszélnek, de azt tiszta románként értelmezik. A másik félelem a feltételezett föderalista lázból született autonomista érzelmek erősödésétől való félelem. A dokumentum azzal vigasztalódik, hogy ezek az érzelmek „még" nincsenek túlsúlyban. (Még? Hiszen ez azt jelenti, hogy Ioan Rus csapata gondolatban olyan messze megy, amiről Sabin Gherman nem is álmodik.) A szándék tehát csillapítani és megelőzni azt a folyamatot, amely e mögött az ártatlan határozószó mögött megbúvik. (Én borúlátóbb vagyok, mint Ioan Rus, és azt hiszem, hogy csapatának még sokat kell törnie magát ahhoz, hogy annak a „még"-nek lehetősége legyen kifejlődni. De lehet, hogy Ioan Rus jobban tudja, merre tartunk, különben nem lenne értelme annak a „még"-nek.) Következésképpen: hát nem a csábítás tiszta művészete ez? Részben gyönyörű ajánlat, részben drasztikus félelem. Mitől tapadna jobban ez a meg is rémített, el is bűvölt tartomány a kormány szerető kebelére? Rus úr öttagú zenekara megkomponálta a legbűbájosabb csinnadrattát az erdélyiek részére.

Fordította: Hadházy Zsuzsa

https://biblioteca-digitala.ro

Alexandru Seres

A föderalizálás utópiája és az identitásválságok

A föderalizáció néhány év óta a román társadalom legellentmondásosabb fogalma lett. Számtalan politikai, társadalmi és történelmi érvet hoztak fel mellette és ellene. Nem tudok azonban megszabadulni attól a gyanútól, hogy azok, akik rokonszenveznek a gondolattal, voltaképpen nem gondolnak komolyan Románia föderalizációjának gyakorlati megvalósítására, akik pedig ellene vannak, csupán politikai okokból lobogtatják fennen Románia szétdarabolásának veszélyét.

Hogy ezt a hamis dilemmát meghaladjuk, nem a politikai, gazdasági stb. opportunitás szempontjából kellene elemeznünk Románia föderalizálásának lehetőségét, hanem összetettebb szempontból, amely az identitás kérdéseit foglalja magában. Mert ha a föderalizáció legfőbb érve voltaképpen a gazdasági érv (Bukarest, nem törődve Erdély túlnyomóan nagy gazdasági hozzájárulásával, a költségvetés elosztásakor előnyben részesít más, kevésbé produktív vidékeket), mi lesz velünk, ha a helyzet megváltozik? Milyen érv áll majd rendelkezésünkre egy föderatív forma fenntartásához, ha a jövőben bevezetik a költségvetés egyenlő elosztásának rendszerét?

Ebben a helyzetben az egyetlen, a gazdaságihoz hasonló súllyal latba eső érv, amely még megáll a lábán, az olyan regionális identitások létezésére vonatkozik, amelyek elég különbözőek ahhoz, hogy szövetségi szervezési formát igényeljenek. De valóban léteznek ezek az identitások? Elég körvonalazottak-e ahhoz, hogy a föderalizáció követelménye parancsolóvá váljék? Beszélhetünk-e még a kommunizmus annyi kiegyenlítő évtizede után a valódi történelmi tudaton alapuló regionális identitásokról és igazi kulturális hagyományokról? Más szóval, létezik-e valóban a regionális identitás tudata? A *Provinciá*ban ezt a kérdést vitató írásoknak, úgy érzem, még nem sikerült világos vagy legalább nagy vonalakban elfogadható választ adniuk erre a kérdésre.

Az identitásnak, legyen az egyéni vagy társadalmi, négy nagy összetevőjét különböztetjük meg (legalábbis a jelen esetben ezek érdekelnek): az etnikai, a vallási, a politikai és a kulturális identitást.

Az identitás összetevői közül kétségkívül az etnikai a legnyilvánvalóbb, tekintve, hogy nincs szüksége semmilyen meghatározásra (az egyszerűen kinyilvánító szintagma, „mi románok vagyunk", még ha részben infantilis is, ragyogóan helyettesíti a meghatározást). Az önmagát alkotmányosan nemzetállamként meghatározó Románia problémája azonban éppen ebből az egyoldalú meghatározásból fakad. A nemzeti identitásnak a kijelentés szintjén való meghatározásával nem oldódik meg az identitás kérdése. (Igaz, Románia alkotmánya az „egységes állam" kifejezéssel a politikai identitásra is utal, de csak azért, hogy eleve kizárja a föderalizációt.) A kulturális identitás, az identitás egyik nagy összetevő eleme, csaknem teljes egészében hiányzik. Holott korunkban, és különösen az Európai Unió bővítésével összefüggésben, az identitás problémái sokkal inkább kulturális síkon fogalmazódnak meg; általánosan elfogadott,

https://biblioteca-digitala.ro

hogy a nemzetállamok ideje lejárt, a nemzetek szerepét a különböző regionális kultúrák veszik át (megjegyzem, a kultúra kifejezést tág értelemben használom, beleértve a politikai, a polgári, az intézményi stb. kultúrát). Kérdés, hogy az identitás másik nagy összetevőjének, a vallási identitásnak megvan-e még a például Huntington által neki tulajdonított meghatározó szerepe, vagy egyszerűen elévül a kollektív identitás újrameghatározásának folyamatában, akárcsak a nemzeti összetevő. Ez a folyamat mind a posztmodern világ társadalmának alapvető átalakulása (a kommunikációs, gazdasági stb. globalizálás), mind pedig az új európai politikai összefüggések következménye.

A fentiek alapján könnyű eljutni arra a következtetésre, hogy az identitás kettős problémájával állunk szemben. Egyrészt, létezik-e valóban, és nemcsak a kijelentés szintjén, a kollektív identitáshoz tartozó egységes nemzeti tudat, amely kielégítő módon válaszoljon az egységes nemzetállam alkotmányos igényére? Másrészt, léteznek-e olyan, a regionális identitást igazoló, kellőképpen körülhatárolt elemek, amelyek bizonyítják Románia föderalizálásának szükségességét?

Hogy érthetőbb legyek: anélkül hogy egyértelmű válaszra törekednék, a román társadalom egésze és összetevő elemei kettős identitásválságának problémáját próbálom megfogalmazni. Ennek a kettős válságnak a legvilágosabb jele, hogy annyi évtizeddel a nagy egyesülés után ilyen élesen tevődik fel a föderalizáció kérdése.

Ebből a szempontból, mielőtt a föderalizáció gondolatát önmagában véve elvetnénk, feltétlenül szükséges a nemzeti identitás újrameghatározása, mint ahogy szükséges azoknak az elemeknek az azonosítása is, amelyek bizonyítják a határozott regionális identitás létezését, ami a föderalizáció-kérdés alapja.

Ami a kérdés első részét illeti, úgy vélem, a nemzeti identitást leginkább a kulturális identitás szempontjából kell újrameghatározni. Ez a legnehezebb feladat, mert korunkban a kulturális identitás óriási változásokon megy keresztül. Ami a román társadalomnak a nyugati kulturális értékekhez való viszonyulását illeti, a helyzet távolról sem tisztázott. Nem vagyunk teljesen biztosak abban, mit jelentenek a demokrácia értékei, mint ahogy abban sem vagyunk biztosak, hogy eleget tudunk-e tenni Európa követelményeinek; az a tény, hogy képtelenek vagyunk működőképessé tenni a demokratikus intézményeket, éppen ennek a jele. Mindazonáltal szemünk előtt történik a nemzeti tudat újrafogalmazása: az orosz-szovjet birodalomtól való elhatárolódás, az euroatlanti térségbe való integrálódás óhajának a kifejezése, mindazzal együtt, amit ez az integrálódás jelent (demokrácia, többpártrendszer, szabad kereskedelem stb.) – mindezek a lehető legvilágosabban jelzik azokat az új kereteket, amelyekbe a román nemzet, kikerülve a sötét kommunista korszakból, be akar illeszkedni. Ezek hatalmas változásokat követelnek az egyéni tudat és a kollektív mentalitás szintjén, olyan változásokat, amelyek bizonytalansággal, kísérletezéssel és természetesen kudarcokkal járnak. A sok vergődés, ellentmondás, habozás, néha még a visszakozás sem egyéb, mint a nemzeti tudat történelmi formájáról a kulturális formára való átmenet nehézségeinek tünete. Voltaképpen ez az a nemzeti és regionális szinten bekövetkezett két identitásválság, amiről beszéltem.

Távol állva attól, hogy negatív folyomány lenne, a föderalizáció jótékony szerepet játszik ebben a képben: anélkül hogy a valóságban bármivel is veszélyeztetné Románia területi egységét, katalizátorként működik a nemzeti tudat újrameghatározásában, és ugyanakkor megengedi a kommunizmus korában majdnem az egyneműsítésig összemosott regionális identitások pontosabb megfogalmazását.

https://biblioteca-digitala.ro

Ennyi ellentmondás tüzében, mivel semmi remény valamilyen eredményre jutni, a föderalizáció eszméje fokozatosan elcsépeltté válik, bár még szülhet szenvedélyeket és félelmeket. Mivel semmi reménye életképessé válni, és belemerevedett a projekt-állapotba, rendelkezik az utópia minden tulajdonságával. Ennek meg kellene nyugtatnia azokat, akik keményen szemben állnak vele, de nem kellene zavarnia híveit: a föderalizáció önmagában véve termékeny eszme, s minthogy elősegíti a román társadalom identitásválságának tudatosítását, felgyorsítja megváltozásának folyamatát.

Lényegében a föderalizáció nem más, mint a nemzeti tudat szintjén végbemenő folyamatos azonosság–másság konfliktus lehetséges megoldása. Ezt a konfliktust nehéz megoldani, amíg a nemzeti tudat úgy marad belemerevedve történelmi formájába, anélkül hogy figyelembe venné a posztnacionális új irányt, amely felé Európa törekszik. Az etnikai identitásra támaszkodó történelmi formájában a nemzeti tudat nem képes megoldani azonosság és másság konfliktusát. A válság megoldása a nemzeti tudat újrafogalmazása lenne kulturális fogalmakban, ami megengedné a regionális (sőt helyi) identitás kifejezését együttműködést és nem kizárást jelentő fogalmakban.

Most már levonhatunk egy következtetést, ha nem is véglegeset. A föderalizáció utópia marad, valószínűleg kreatív utópia, mindaddig, amíg az az identitásválság, amelyen most a román társadalom átmegy, a nemzeti tudat kulturális értelemben vett újrafogalmazásához vezet; ha azonban ez a tudat makacsul továbbra is történelmi fogalmakban határozza meg önmagát, a föderalizáció kérdése újra meg újra felvetődik majd, mert úgy értelmeződik, mint egyetlen lehetőség a menekülésre abból a zsákutcából, amelyben jó ideje vergődünk.

Fordította: Hadházy Zsuzsa

Traian Ştef

„Felhasznált" román értelmiségiek

A *Provincia* múlt havi számának vezércikkében Molnár Gusztáv a PSD (Szociál-Demokrata Párt) Ioan Rus által a párt kolozsvári kongresszusán ismertetett, Erdély számára összeállított „szociáldemokrata program"-ját ismertette. Elemzése azonban nem tért ki a belügyminiszter azon kijelentésére, amely a máskor is „szeparatisták"-nak nevezett román értelmiségiekre vonatkozott, akikre pedig már ezelőtt is hivatkozott Adrian Năstase miniszterelnök: Sabin Ghermanról van szó, és rólunk, provinciásokról, s mellettünk, sőt élünkön, Gabriel Andreescuról. A Program utolsó részében, amelynek alcíme: Erdély nem tranzakció tárgya, ez áll: „Rájátszva a gazdasági nehézségekre és a *szeparatizmus szószólójaként használva fel* néhány román értelmiségit és újságírót, a magyarok remélik, hogy meggyőzőbbek lesznek, bár tudatában vannak annak, hogy a szeparatizmus eszméje *még* kisebbségben van az egységes nemzetállam *mítoszával* szemben." (Kiemelések a szerzőtől.) Nem annak a Molnár Gusztávnak a feladata volt

https://biblioteca-digitala.ro

elemezni ezt a vádat, aki magyarként Romániában született, de Magyarországon él, és mindkét állam polgára. Legalább egy okból nem: nem rá vonatkozik. Rus kijelentését Năstase nevesítésével kiegészítve mi, a többiek érezzük érintve magunkat. Én legalábbis így érzem, bár nem hiszem, hogy megérdemlem a kormánypárt ilyen mérvű éberségét vagy azt, hogy más állami intézetek ennyi „figyelmet" tanúsítsanak irántam. A gondolat tehát az, hogy van egynéhány valamilyenfajta román értelmiségi (egy bizonyos rész), akit a magyarok Románia föderalizálására, Erdély elszakítására, az egységes nemzetállam felbontására, Budapest Erdély feletti uralmának megszerzésére „használnak fel".

Már maga az a tény, hogy kiemeltem és többször megismételtem a „felhasználni" igét, mutatja, hogy zavar. Amellett hogy hiányzik belőle a román nyelv egyik jellegzetessége, a birtokviszony, a szó sértő is. Egyrészt, mert semmi bizonyítékkal nem szolgálnak azzal az igazsággal kapcsolatban, amit ki akar fejezni, másrészt mert pejoratív, megalázó jelentésű. Eszerint az említett román értelmiségiek és újságírók a magyarok által fizetett zsoldosok lennének, esetleg hülyék, szennyes, „használt" rongyok, vagy, legjobb esetben, naivak. De kik a „magyarok"? Eleinte, hallás után, azt hittem, hogy a romániai magyarokról van szó, esetleg az RMDSZ-ről, a szerkesztőbizottsági kollégákról. Hogy gondolhattam volna, hogy a magyarok, csak úgy általában, „felhasználnak" bennünket? Hát az RMDSZ? Nem ismerjük egymást, s ennek a szövetségnek-pártnak a vezetőiről ugyanaz a véleményem, mint a többi párt vezetőiről: saját érdekükben nagyon jól tudnak élni a hatalommal; sőt minden ideológián túl ragaszkodnak hozzá, sőt, ráadásul Bukarest és Budapest között ingáznak.

A teljes szöveg elolvasása után azonban rájöttem, hogy „a magyarok" Rusnál úrnál sem többet, sem kevesebbet nem jelentenek, mint a „magyar állam"-ot, amely kidolgozott egy Románia-ellenes programot, s ezt, román értelmiségieket „felhasználva", a magyar státustörvényen, valamint „kormányzati és civil szervezeteken keresztül" valósítja meg. Valószínűleg Rus úr nem az egész „magyar állam"-ra gondolt, mint a program kidolgozójára, hanem a magyar kormányban résztvevő kollégáira. Ez megnyugtatott. Ha a magyar állam „felhasznál" bennünket, az annyi, mintha Németország, Franciaország, az USA és más NATO-ország „használna fel". Rus úr is, Năstase úr is, Iliescu úr is szeretné, hogy a fent említett országok „felhasználják" őt, ezért járnak oda egyfolytában, és ezért mondják egyfolytában, hogy ezt-azt (földet, eget) bocsátanak a rendelkezésükre, és magukat is rendelkezésükre bocsátják. Jobban bosszantott volna, ha a magyar irredentistákkal, a magyar diaszpóra irredentistáival stb. való kapcsolatot hányták volna a szemünkre. De a magyar állammal... Rus miniszter úrnak jobb kapcsolatai vannak, mint nekünk. És akkor is akarva-akaratlanul kérdéseket tettem volna fel magamnak, ha Rus úr árnyaltabban fejezte volna ki magát, és azt mondta volna, hogy magyar kollégáink irányítanak bennünket, értelmiségiek és újságírók, akik között a „provinciások"-nak valóban vannak barátaik.

Ettől eltekintve, Ioan Rus programja rokonszenves. A szövegösszefüggésből való kiszakítás módszerének gyakorlásával könnyen be tudnám bizonyítani, hogy a miniszterelnök transzilvanistább és radikálisabb, mint mi, provinciások. Bár még az előző kormányzat alatt „szeparatisták"-nak neveztek, a vád alaptalan. Sem a „magyar állam", sem Magyarország kormánya nem alkalmazott „a szeparatizmus szóvivőiként", mert mint hiszem, a közvetlen, kormányközi kapcsolatokban a miniszter úr is saját

https://biblioteca-digitala.ro

bőrén tapasztalja, hogy a magyar miniszterek tárgyalási módja közvetlen – a miniszterelnöké éppen *okos* (a román eredetiben is így! – a ford. megj.) –, s nincs szükség közvetítőkre.

Továbbhaladva az idézett szövegben, igazat adok Rus úrnak, amikor azt sugallja, hogy egy magyaroknak tetsző dolog meggyőzőbb és elhihetőbb, ha románok részéről jön. Mégis vitatható, hogy vajon nem a románok használták-e föl inkább a magyarokat szószólókként, mint fordítva. Nem a román államról van szó, hanem a kommunista állam által sanyargatott románról, aki örvendett, amikor a jobb hátországgal rendelkező magyar világgá kiáltotta a (természetesen közös) gondokat, a csobánról, aki juhaival átment a határon Magyarországra, hogy kimutassa elégedetlenségét, és azt hiszem, ma is találnánk példákat. Talán még a transzilvanizmus kérdésében is.

Ami engem illet, azért léptem be a *Provincia* csoportba, mert számomra nem létezik a „magyarok" versus „románok" kérdés, nem tekintem a magyart ellenséges nemzetnek, sem együttélő nemzetiségnek, sem nemzetiségi vagy etnikai kisebbségnek. Én nem fogom soha senki bosszantására énekelni: „Románok vagyunk.../Mi vagyunk itt örökké az urak", mert nem akarok senki „ura" lenni, és mert Gusztinak ugyanannyi joga van „uralni" ezt a földet, mint nekem: neki is van földje, háza, vagyona, nyelve, szokásai. Köztünk és Rus úr között a különbség az, hogy ő politikai szemszögből nézi a kérdést, mi pedig kulturális, polgári szemszögből. Ő akkor nyer, ha minél többen állnak melléje gondolatban és szavazataikkal, én nyugodtabban, feszültségmentesebben élek ha minél többen gondolkodnak úgy, mint én. Románok és magyarok egyaránt.

Visszatérve a szövegre és az általam kiemelt passzusokra, a pszichoanalízis egy terminusa buggyan fel bennem: a meghiúsult aktus. Rus úr szájából akaratlanul kiszökken, sőt nagy hangon kiáltja világgá azokat a szavakat, amelyek a nacionalista politika alapjait fejezik ki: *az egységes nemzetállam mítosza.* És még hozzáteszi, hogy a „szeparatizmus eszméje még kisebbségben van". Vagyis az egységes nemzetállamból csak egy mítosz maradt, a szeparatizmus eszméje pedig *még* kisebbségben van. Itt is különbözik álláspontja a miénktől. Mi nem gondolkodunk mitikus fogalmakban (a hangsúlyokkal való játék tilos), nem gondolkodunk a jón és a rosszon túl, mert egy állam addig létezik csak, amíg összetevői jól érzik magukat határain belül, és abban a sajátos formában alkotnak, ami nemzetként meghatározza őket. A posztmodernizmus értékeli az elbeszélést és a mesét, még elbűvölhetik az embert, még pótlékot nyújthat az éhséggel szemben, de a zsigerek is megvívják a maguk forradalmát. Nem tudjuk megakadályozni a magyarokat abban, hogy olyan Romániát, de legalább olyan Erdélyt akarjanak, mint Magyarország. És a románoknak sem lenne ellene kifogásuk. Ha még hisznek egy ésszerű Romániában. Románoknak és magyaroknak együtt gondolkodni, közös nyilvánosságot teremteni, egy véleményen lenni a legtöbb kérdésben – ez vajon azt jelenti, hogy eladták magukat, hogy árulók, hogy az ellenség szolgálatában álltak?

Röviden, a fentieken túlmenően, a következőket értem a PSD Programjából: a román kormány a magyar államot gyanúsítja agresszióval, de a hibát néhány értelmiségire és újságíróra hárítja, rájuk förmed, megfenyegeti őket, ujjal mutat rájuk: amikor magyarokról beszél, nem lehet tudni, voltaképpen kikről beszél, de értésre adja, hogy a „magyarok" az Gyuri, hogy a magyar nem Románia állampolgára, hanem udémérés; a szóban forgó program a nemzeti állam meghatározásának rangjára emeli a szociáldemokráciát, a közösség

https://biblioteca-digitala.ro

és az egyén összetévesztéséből származó eredeti szociáldemokráciába helyezve a régiókat; a sokat hangoztatott reform csupán a dolgok álcázása... Végül azzal a meggyőződéssel maradok, hogy Romániában a kommunista renyheséget csak a monarchia visszaállításával és az őfelsége jogara alatt történő föderalizálással lehetne megállítani. A bukaresti kormány azonban még a decentralizálásról, a (valós) autonómiáról, a szubszidiaritásról való tudományos vitáktól is fél. Vajon miért?

Fordította: Hadházy Zsuzsa

Molnár Gusztáv

A modernitás csapdája, avagy a termékeny és a terméketlen káosz

John Gray, a posztliberalizmus angol teoretikusa, akinek a neve az elmúlt években a hobbesi Leviatán új – pozitív előjelű – értelmezése és a felvilágosodás kritikája révén vált ismertté, a budapesti Közép-európai Egyetemen október közepén megrendezett konferencián tartott előadásában kifejtette, hogy a globalizációról szóló konvencionális eszmecsere kimerült és tárgytalanná vált. Ennek az az oka, hogy mind a kritikusai, mind pedig a hívei természetes adottságnak tekintettek két dolgot: a fejlődés és a béke magától értetődő folytonosságát. Különösen a globalizmus antikapitalista kritikusai voltak és vannak még ma is meggyőződve arról, hogy egy szilárd és erőteljes világrenddel állnak szemben.

A gondolkodó globalisták már valamivel óvatosabbak. Soros György vagy Ernesto Zedillo volt mexikói elnök például az említett konferencián kifejtették, hogy a tőke szabad áramlásán alapuló globális folyamatok nem visszafordíthatatlanok, az ún. nemzetközi pénzügyi és kereskedelmi intézmények komoly reformra szorulnak. De az nyilván meg sem fordult a fejükben, hogy az az alig egy évtizedes múltra visszatekintő nemzetközi rezsim, amelyet ők a reformglobalizmus formájában szeretnének a 21. századra átmenteni, tulajdonképpen nem más, mint globális voluntarizmus, amely nem lebecsülendő erőt képvisel ugyan, de a jelek szerint nincs abban a helyzetben, hogy a tényleges világfolyamatokat kordában tartsa.

A reformglobalizmus úgy viszonyul a globalizmushoz, mint tényleges hatalmi rendszerhez, mint a reformkommunizmus a reális szocializmushoz. Ugyanannak a voluntarizmusnak a rokonszenvesebb, ám erőtlenebb, az összeomlást közvetlenül megelőző formája. Ha ez az analógia tartható, akkor ez némi reményre jogosít: a túlzásba vitt voluntarizmus, mint amilyen a kommunizmus is volt, terméketlen káoszhoz, az adott struktúra összeomlásához vezet, ami után mindig a termékeny káosz, vagyis az új struktúrák kialakulásának korszaka következik.

https://biblioteca-digitala.ro

A bökkenő az, hogy a kommunizmus nem önmagától destrukturálódott és vált inproduktívvá, hanem a természete szerint kaotikus szabadságot jogrenddé, a hasonló természetű piacot pedig gazdasági renddé szervező nyugati civilizációval való ütközése, kollíziója révén. Ez azt az illúziót keltette a nyugati civilizáció legaktívabb és legexpanzívabb képviselőiben, hogy ők valamilyen globális rend letéteményesei, amely most már minden akadály nélkül egyetemesen megvalósulhat. Minden csak akarat és eltökéltség kérdése.

*

John Gray említett előadásában felhívja a figyelmet arra, hogy különbséget kell tenni a viszonylag rövid ideje létező globális gazdasági-pénzügyi rendszer és a globalizmus mint a világméretű iparosodás és modernizáció körülbelül másfél évszázada tartó folyamata között. Az előbbi működése bármikor megbénulhat, az utóbbi viszont a 19. század második felében elkezdődött technológiai forradalom által kiváltott, elkerülhetetlen és visszafordíthatatlan folyamat, amelynek csak az erőforrások esetleges kimerülése és a környezet visszavonhatatlan károsodása szabhat határt, és amely az emberiség fejlődésének egyik alapvető aspektusa. Ám hajlamosak vagyunk megfeledkezni arról, hogy ez a sohasem látott arányú fejlődés hatalmas megrázkódtatásokkal, konfliktusokkal, világháborúkkal, sztálinizmussal, nácizmussal, maoizmussal járt együtt, és hogy ez minden bizonnyal így lesz a 20. századnál semmivel sem kevésbé veszedelmes és kétarcú 21. században is.

Gray a 21. századi globális modernizáció négy olyan aspektusára hívja fel a figyelmet, amelyekkel valamilyen módon meg kell birkóznia az emberiségnek.

1. Az új technológiák elterjedése és az aszimmetrikus hadviselés megnövekedett valószínűsége. Szeptember 11-e a mindennapi élet technológiáinak és a halál tudatos vállalásának a kombinációjából született. A biológiai fegyverek bevetése azonban jól mutatja, hogy a nem állami szinten folyó aszimmetrikus hadviselés, az új technológiák mindennapivá válása sokkal szélesebb körű lehet.

2. A világméretű iparosodás megállíthatatlannak tűnő folyamata a korlátozott mennyiségben rendelkezésre álló erőforrások kimerüléséhez vezethet. A fejlett világ gazdasága az olcsó energiaforrások meglétén alapul, mert az új, alternatív energiaforrások belátható időn belül nem fogják tudni helyettesíteni őket. Szaúd-Arábia lakossága például egyetlen évtized alatt 20 millióról 30 millióra emelkedett, és a fiatalkorú munkaképes lakosság 20-40%-ának nincs munkája. Ennek a malthusi logikának az érvényesülése oda vezetett, hogy az Arab-félsziget stratégiailag legfontosabb és leggazdagabb országában a nyolcvanas évek óta az egy főre eső nemzeti jövedelem 2/3-ával csökkent. Ez a Perzsa-öböl térségének valamennyi mesterségesen létrehozott posztkolonialista államalakulatát olyan óriási nyomásnak teszi ki, amelynek nem sokáig tud ellenállni.

3. Az államhatalom általános meggyengülésére Afrika, Latin-Amerika, a Balkán, a Kaukázus, a Közel-Kelet, Dél-Ázsia számos országából hozhatunk példákat. Gyenge, szétmálló, összeomló, csődbemenő államok sora mutatja az államépítés kudarcát és csődjét a világ legkülönbözőbb pontjain. Ennek a már jó ideje megfigyelhető jelenségnek legújabb és legaggasztóbb megnyilvánulási formája az államok ellenőrzése alól kikerülő háborúk és erőszakot alkalmazó szervezetek elszaporodása. Ilyen, egyáltalán nem clausewitzi körülmények között legfennebb a terrorizmus ideiglenes visszaszorításáról, elrettentéséről lehet szó, de arról semmi esetre sem, hogy a globális színtérről mindenestül eltűnjék.

https://biblioteca-digitala.ro

4. A „negatív globalizmus" negyedik jellemvonása a modernizáció kudarcaként értelmezhető fundamentalizmus megerősödése. Comte idejében még az volt az általános vélemény, hogy modernnek lenni annyi, mint hasonlóvá válni. Ma már tudjuk, hogy a modernitáshoz nagyon sokféle út vezethet. Éppen ezért az egyetemes civilizáció eszméje nemcsak hamis, hanem egyenesen konfliktusteremtő tényező, amelyet éppen ezért ideje feladni.

John Gray budapesti előadását azzal fejezte be, hogy a modernizáció általánossá válása ellenére a különböző civilizációk megmaradnak, bár – mint mondotta – nem biztos, hogy pontosan annyi, amennyit Huntington *A civilizációk összecsapásában* felsorolt. Ez a jelenlegi globalizmusról folyó végérhetetlen beszédet jótékonyan korrigáló elmélet, amelyet én – Gray eddigi munkásságát ismerve – a „posztglobalizmus" kifejezéssel illetnék, a lényeget illetően a Huntington-féle civilizációs paradigma és a modernizációs elméletek valamiféle szintéziseként fogható fel.

Fukuyama is arra tesz kísérletet szeptember 11-e utáni állásfoglalásaiban, hogy a civilizációs paradigmát, amelynek relevanciáját egyre nehezebb kétségbe vonni, és a történelem végét meghirdető tézisét, amelynek érvényességében változatlanul hisz, valamiképpen összeegyeztesse. Az utóbbi „bizonyítékát" Fukuyama a demokrácia és a szabad kereskedelem Kelet-Ázsiában, Latin-Amerikában, az ortodox Európában és Dél-Ázsiában elért sikereiben és a lábával szavazó sok millió harmadik világbeli bevándorlóban látja, akik a nyugati társadalmakban kívánnak élni, és elfogadják azok értékeit.

A kulturális különbségek azonban Fukuyama számára is nyilvánvalóak. Így elismeri, hogy kétségtelenül az iszlám világban van a legkevesebb demokrácia (Törökország az egyetlen, és ez arra is rávilágít, mennyire tágan értelmezi az amerikai szerző a demokrácia fogalmát), ott a legkérlelhetetlenebb a nyugati típusú modernitással szembeni ellenkezés, sőt gyűlölet. Sok nem nyugati nép ugyanakkor elfogadja a modernitás gazdasági és technológiai eredményeit, amelyekből részesülni akar, de anélkül, hogy a demokratikus politikát és a Nyugat kulturális értékeit is átvenné, mint például Kína vagy Szingapúr. Megint mások – mint például Oroszország – szívesen átvennék nemcsak a gazdasági, hanem a politikai módszereket és eljárásokat is, csak éppen nem tudják, hogyan valósíthatnák ezt meg. Fukuyama szerint a volt kommunista országok „demokrácia-teljesítménye közvetlenül összefügg a kultúrával", pontosabban „fordítottan arányos a Londonhoz viszonyított kulturális távolságukkal: a katolikus Lengyelország és Magyarország jobb eredményeket ért el, mint az ortodox Románia és Oroszország, amelyek viszont jobban szerepeltek, mint a mozlim Üzbegisztán és Kirgizisztán".

Ezek a különbségek azonban csupán mennyiségiek. Nem érintik a lényeget, azt, hogy „még mindig a történelem végénél tartunk, mivel csak egyetlen rendszer létezik, amely a jövőben is meghatározza a világpolitikát: a nyugati liberális demokrácia. Ez nem azt jelenti, hogy ebben a világban nem lesznek konfliktusok, hogy eltűnik a kultúra, amely meghatározza és megkülönbözteti egymástól a társadalmakat. De az összecsapás, amelynek tanúi vagyunk, nem egyenrangú kultúrák összeütközéséből származik, mint a 19. századi európai nagyhatalmak esetében történt. Ez az összecsapás olyan társadalmak utóvédharcaiból áll, amelyek hagyományos működését valójában veszélyezteti a modernizáció."

https://biblioteca-digitala.ro

Két nagyon karakterisztikus elmélet áll tehát egymással szemben. Az egyik szerint fejlettségi szintjüktől, belső kohéziójuktól függetlenül alapvetően egyenrangú civilizációk állnak egymással szemben, amelyek között lehetséges a békés együttműködés, de éppúgy – ha a más civilizációk belügyeibe való beavatkozást nem sikerül elkerülni – az összecsapás, vagyis egy teljesen új típusú háború is. A másik szerint ma a világban egyetlen civilizációs modell, a nyugati liberális demokrácia érvényesül, amellyel szemben nincs semmi esélye a hagyományos társadalmak és kultúrák reziduális elemeiből építkező ellenállásnak. Gray a maga sajátos globalizmus-értelmezésével a két álláspont között helyezkedik el.

*

A magam részéről, mint ahogy azt, egy egészen más kontextusban, már korábban is megtettem (Ész istennő leomló temploma... *Magyar Hírlap*, 1992. dec. 8.), a Gray által megnyitott csapáson próbálok meg továbbhaladni. Ha egyben-másban tévednék, az természetesen kizárólag az én számlámra írandó. Alaptételem a következő: a világon ma valóban egyetlen teljesnek és szervesnek mondható civilizáció van: a nyugati, amely a saját természetes pályáján haladva a 21. század elején, belső fejlődés eredményeként, eljutott civilizációs ciklusa utolsó – remélhetőleg elég hosszú ideig tartó –, „birodalmi" szakaszának, a nyugati civilizáció-állam kiépülésének küszöbére. Az összes többi civilizáció, a Nyugat globális kihatású modernizációs lendülete által egyensúlyából kilendítve, alapvetően instabil, nem teljes és nem szerves struktúraként kapcsolódik a nyugatihoz. E viszony formája lehet a teljes integrálódást célul kitűző együttműködés, a részleges, csak bizonyos területekre kiterjedő kooperáció és végül a nyílt és többé-kevésbé anarchisztikus szembenállás.

A Nyugat vezető hatalma által Afganisztánban aratott katonai, pontosabban haditechnikai győzelemből joggal lehet arra következtetni, hogy a közeljövőben a Nyugathoz való viszony harmadik formáját, a nyílt katonai szembenállást senki sem merészeli majd megkockáztatni. A két másik fennmaradó forma azonban – eleinte csak észrevétlenül, később egyre nyilvánvalóbban – ezzel egyidejűleg nagyon komoly átalakuláson megy át. Az afganisztáni háború megsemmisítette az iszlám nevében terrorisztikus módszerekkel, ám hatékonyan gyakorolt központi hatalmat. Rendkívül kétséges azonban, hogy az így megteremtődött politikai űrben ki tud-e alakulni az új, a Nyugat által kívánt legitim, minden fontosabb törzset és etnikumot képviselő hatalom. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy az egész akció a rend és a közbiztonság teljes hiányához, politikai, sőt társadalmi káoszhoz vezet, amit csak az ország felosztásával vagy nagyszámú külföldi békefenntartó erő Afganisztánba telepítésével lehetne megakadályozni. Ráadásul a káosz ragályos lehet, és súlyosan veszélyeztetheti a konzervatív arab, valamint közép- és dél-ázsiai rezsimek stabilitását, amelyek enyhén szólva krónikus legitimitáshiányban szenvednek. A Nyugat így az iszlám világ egyre több pontján lesz kénytelen tevőlegesen (pénzzel, katonákkal és a rendfenntartást biztosító egyéb közegekkel) is beavatkozni, ha meg akarja akadályozni a káosz elhatalmasodását.

Hasonló fejlemények várhatók a pillanatnyilag még rendkívül stabilnak, sőt egyesek szemében a 21. század új, hegemon hatalmának tűnő Kínában, vagyis gyakorlatilag az egész Kelet-Ázsiában is. Mivel az ország nagyobb (kontinentális) részének gazdasági

https://biblioteca-digitala.ro

életét meghatározó extenzív fejlődés tartalékai kimerültek, a pszeudokapitalista tengerparti sáv fejlődését pedig a japán és újabban az amerikai recesszió veti elkerülhetetlenül vissza, Kína vészesen közeledik az esetében kritikus évi 5 százalékos fejlődési ütemhez, ami gyakorlatilag – akárcsak a hetvenes évek végének Szovjetuniója esetében – az egész kínai gazdasági modell közelgő összeomlását vetíti előre. Ehhez járul a kommunista párt kizárólagos uralmán alapuló politikai rendszer strukturális válsága, ami az államhatalom lassú erodálódásához vezet, anélkül hogy a hatalmas ázsiai országban legalább nyomokban létezne a valódi kapitalista fejlődést és az annak megfelelő pluralista társadalmi-politikai berendezkedést saját erőből biztosítani, illetve fenntartani képes civil társadalom.

A modernitás csapdája ezzel kiteljesedni látszik. A Nyugat a modernizáció globálissá válásával valóban meghódította a világot, anélkül hogy egyedülálló innovatív képességét, amellyel a kezdetektől fogva, a Nyugat-római Birodalom teljes, de világtörténeti értelemben hihetetlenül termékenynek bizonyuló dezintegrálódásából megszületve végig rendelkezett, elveszítette volna. De egyre súlyosabb ballaszktként nehezedik rá a modernizáció „terülj, terülj, asztalkáját" immár nélkülözni képtelen, de a Nyugat „lelkét" jelentő innovatív képességgel, a folyamatos, belső fejlődést biztosító civilizációs motorral nem rendelkező népek sokasága: az ezer szállal hozzá kapcsolódó Latin-Amerika és Kelet-Európa; a kvázi-államok egyre kiismerhetetlenebb dzsungelévé váló Fekete-Afrika; a háborgó és várakozó iszlám világ; a demokratikusnak tűnő India és Japán; végezetül pedig, de egyáltalán nem utolsósorban a kiismerhetetlen Kína, amely lehet, hogy hamarosan újból belép az egymással vetélkedő államok – épp a kínai történelemben meghatározó jelentőséggel bíró – korszakába.

Az Észak-Amerikából és Nyugat-Európából összetevődő Nyugatnak nyilvánvalóan bővülnie kell, de az is nyilvánvaló, hogy nem bővülhet akármeddig. Valahol meg kell húzni a határokat, különben a Nyugat elveszíti civilizációs identitását, és atomjaira bomlik. Az egészen biztosnak látszik, hogy csak azokat a népeket és azokat a térségeket lehet integrálni, amelyeket a Nyugat mind gazdasági, mind pedig jogi-politikai értelemben az elmúlt évszázadok hosszú időtartamú akkulturációs folyamatai révén már teljesen átalakított, a saját értékeivel és szokásrendszerével összeférővé tett. Közép-Európa tulajdonképpen már elfoglalta helyét a nyugati civilizáció intézményeiben. Azóta, hogy szeptember 11-e után Oroszország egyértelműen a Nyugat szövetségesévé vált, teljesen nyitottá és bizonytalanná vált viszont Kelet-Európa sorsa. Úgy látszik, immár nemigen lehet egyik vagy másik országot lecsipegetni róla, azon az alapon, hogy milyen kiváló elővédet alkothatnak Oroszországgal szemben, vagy egyéb történelmi érdemekre hivatkozva. Sokkal nagyobb jelentősége lehet ugyanis annak, hogy a Délkelet-Európát is magába foglaló Kelet-Európa egésze ellent tudjon állni a különböző kaotikus folyamatoknak, akár azon az áron is, hogy Oroszország újból megerősíti befolyását e hozzá civilizációs identitás tekintetében nagyon is közel álló térség fölött.

Kelet-Európa biztos, hogy létezik. Csak az nem biztos, hogy van-e, pontosabban, hogy van-e még saját civilizációs identitása. Ebben az értelemben Tony Judt *Románia: legutolsó a sorban* című írásának, amely a román médiában nem kis visszatetszést keltett, valóban nincs igaza. Románia nem azért lehet az EU-bővítés „próbaköve" (*test case*), mert integrálni kell, annak ellenére, hogy „nem tartozik az egyszer már integrálódott, de

https://biblioteca-digitala.ro

a történelem által feldarabolt Közép-Európához". Hanem azért, mert az integrációs folyamat során el kell dőlnie a nagy geopolitikai dilemmának: Románia vagy a Nyugathoz tartozik, és akkor intézményesen is integrálni kell, és nem lehet kétséges, hogy integrálni is fogják. Vagy – Erdélyt kivéve, ahol „a világi és egyházi építészet, a nyelvi kisebbségek jelenléte, sőt még a (nagyon viszonylagos) jólét is, mind-mind azt a régiót idézi, amelyhez Erdély egykor tartozott" – Románia ma valóban Európa perifériáján helyezkedk el, valóban „keveset tud hozzáadni Európához" (*brings little to Europe*), mint Judt meglehetősen keresetlen szavakkal, de tárgyi tévedései ellenére mégiscsak hihetően állítja, és akkor viszont nem lehet integrálni. Nem arról van szó immár, hogy Romániának el kell döntenie, hová is tartozik, hanem arról, hogy hamarosan el kell dőlnie, hová is tartozik.

A fentiekből világosan kitetszik, hogy számunkra, itt, Közép- és Kelet-Európa határán nem az az igazán izgalmas kérdés, hogy végül is melyik modernizációs (és egyúttal integrációs) modellt tekintjük a magunk számára irányadónak, a közép-európait vagy a kelet-európait (esetleg a délkelet-európait), hanem az, hogy melyik modell szerint alakul majd ténylegesen az életünk. Azon túl tehát, hogy mi végül is hogyan döntünk, a dolgoknak van egy transzcendens dimenziója. Van valami, ami eleve elrendeltetett.

Lehet, hogy jól döntünk, és a dolgok valóban a mi döntésünknek megfelelően alakulnak, de nyilván nem amiatt. A történelemben kifejezésre jutó transzcendencia, amit egyesek túldeterminációnak (*surdétermination*) neveznek, ritkán fedi fel magát nekünk. Reménykedjünk, hogy most ilyen korszak következik.

Irodalom:

John Gray, *Post-liberalism*, Routledge, New York and London, 1993.

John Gray, *Liberalizmus*, Tanulmány Kiadó, Pécs, 1996.

Patterns of Modernity. Vol. I: The West; Vol. II: Beyond the West, Ed. by S. N. Eisenstadt, Frances Pinter (Publishers), London, 1987.

George Soros, Draft Report on Globalization, *PublicAffairs*, New York, 2001.

Francis Fukuyama, Culture and the Future of the English-Speaking Peoples, *American Outlook*, 2001. március–április.

Francis Fukuyama, Nous sommes toujours ŕ la fin de l'histoire, *Le Monde*, 2001. okt. 18.

Murray Scot Tanner, Cracks in the Wall: China's Eroding Coercive State, *Current History*, 2001. szeptember.

Tony Judt, Romania: Bottom of the Heap, *The New York Review of Books*, 2001. november 1.

Tony Judt, Europa centrală şi tradiţia uitării (un dialog cu membrii grupului A Treia Europă) (Közép-Európa és a felejtés hagyománya. Beszélgetés a Harmadik Európa csoport tagjaival), in *Europa iluziilor*, Polirom, 2000.

https://biblioteca-digitala.ro

Caius Dobrescu

Délkelet-Európa átfogalmazása

Schöpflin György professzor Délkelet-Európa fogalmának meghatározása című esszéje, amely a *Provincia* 2001/8–9-es számában jelent meg, magyarul Szász Alpár Zoltán, románul Ovidiu Pecican ihletett fordításában, a becsületes és árnyalt megértés példája. Schöpflin György, aki szaktekintély a nacionalizmus-kutatás terén, mindig meglepő tudásról, értelmezőképességről és intuitív erőről tesz tanúbizonyságot. Tudományos munkásságának óvatos és kiegyensúlyozott szkepticizmusa általában nem egyeztethető össze a fogalmi és módszertani merevséggel. Egyformán örökölte Isaiah Berlin intellektuális kifinomultságát és Ernst Gellner szintetizáló képességét. Az a tény, hogy az európai tudományos világ olyan értékes tagja, mint Schöpflin professzor, érdeklődik annak problémái iránt, amit ő „Délkelet-Európá"-nak nevez, kétségtelenül jó jel az egész régió társadalomtudományai számára. Ilyenformán valóban kiváltságnak érezzük, hogy a *Provincia* munkatársai közé számíthatjuk őt, mint ahogy azt is, hogy véleményével szembesíthetjük a magunkét.

Rövid összefoglalás

Délkelet-Európa fogalmának meghatározásakor Schöpflin professzor elutasít mindenfajta eleve adott megközelítési módot, minden olyan „szellemi lenyomat" létezésének feltételezését, amely megkülönböztetné a földrésznek ezt a részét központi vagy nyugati részétől. Szemléletmódja szigorúan empirikus – a „sajátosság" nem metafizikai, hanem olyan meghatározások elegyéből származik („a kulturális, történelmi, nyelvi, közigazgatási, politikai határok" halmozott működése), amelyek „hosszú időn keresztül hatnak", és „könnyen felismerhető mintákat hoznak létre, amelyek a közösség számára normálisak és természetesek".

Ez a szemléletmód előnyben részesíti a szokásjog, a hallgatólagos megismerés, a hosszú időtartam, a fokozatos és „szerves" fejlődés témáit – melyek az Edmund Burke-ig visszanyúló politikai és társadalmi reflexiók jelentős brit hagyományait tükrözik. Ezekből az elméleti premisszákból kiindulva a szerző olyan térségként fogalmazza meg Délkelet-Európát, amelyben a felvilágosodás demokratikus, egalitarista és liberális modellje a szubsztrátum működése, és a bizánci és oszmán, vagy egyszerűen csak ősi-falusi mentalitás „maradványai" következtében belebukik a bürokratikus ésszerűség fetisizálásába és az ezzel párhuzamos, a hatalommal visszaélő klientéla-rendszer elburjánzásába. A korrupt modernitás modellje tovább zülleszti azt a társadalmi és kulturális valóságot, amelyre alkalmazzák. A világ eme részének modernizálása a „hibrid" jel alatt történik, vagyis a látszat és lényeg közti ellentmondás tragikomikus jellegének jele alatt.

Schöpflin professzor megpróbálja összeállítani azoknak a „kulturális maradványok"-nak a leltárát, amelyek eltorzítják a modernség nyugati modelljét, vagy amelyek makacsul ellenállnak neki: a feudalizmusban és a nyugati kereszténységben kimutatható „az uralkodóra és az alattvalókra vonatkozó jogkölcsönösség" hagyományának hiánya; a tartós egyensúlyhiány az állam és a társadalom között – nyilvánvalóan az előbbi javára; az

https://biblioteca-digitala.ro

intézmények lezüllesztése azzal, hogy „az állam lett a modernitás hajtómotorja", valamint hogy „az informális szabályozások elsődlegességet élveznek a formálisakkal szemben"; a vallásos „maradványok", amelyek Délkelet-Európában mások, mint Közép- és Nyugat-Európában, a délkelet-európai társadalmak szekularizációjának nagyfokú megkésettsége és elégtelen volta, bizonyos értékek és magatartásformák összeegyeztethetetlensége a nyugati modernitás modelljével; az elnyomó, önkényeskedő, az érintettek által nem ellenőrizhető, hatékonytalan oszmán közigazgatás megöröklése; a mitikus jellegű gondolkodás tovább élése a kollektív azonosság diskurzusának szintjén; a falu és város közti szakadék, a rurális vidékek fejlesztésének máig fennálló nehézsége; a városi, technológiai és kereskedelmi civilizáció hiánya.

Idézem a bekezdést, amely véleményem szerint levonja mindebből a következtetést, s egyúttal elsőrangú példáját adja a konzervatív társadalomfilozófiának: „A kérdés az, hogy létezhet-e délkelet-európai modernitásmodell. A válasz: igen. De a modellnek a délkelet-európai gondolatvilágon és gondolkodásmódon kell alapulnia, a régió gyakorlatán meg hagyományain, s nem a máshonnan tömegesen importált eszméken, illetve mintákon."

A „szerves" és a „mesterséges" modell

Bár értem Schöpflin professzor gondolatmenetének általános felépítését, és sok mindenben egyetértek vele, az esszé mégis a bizonytalanság érzését kelti bennem. Véleményem szerint amiatt, ahogyan az egyik legfontosabb fogalmat, a *modell* fogalmát használja. Szó van a nyugati, a közép-európai és a kelet-európai modernitás modelljéről, szó van az „erőszakos" modernizálás modelljéről és arról a „természetes" modellről, amelyet Délkelet-Európának kell kidolgoznia.

Valószínű, hogy abban a tudományos kultúrában, amelyben Schöpflin professzor rendszerint kifejezi magát, a fogalom értelme pontosan körvonalazott, s az én megértési nehézségeim a kód nem ismeretéből származnak. Mégis tény marad, hogy a „modell" lehet egy politikai projekt, amelyet a modernizáló elit dolgozott ki „laboratórium"-ban, azért, hogy ráerőltesse egy vele többé-kevésbé kompatibilis kulturális hagyományra, és lehet a tapasztalatból, egy *trial and error* folyamatból származó spontán kulturális, gazdasági, politikai, társadalmi tartalom, amely azzal bizonyítja működőképességét, hogy gazdagságot, biztonságot és elégedettséget eredményez.

A megkülönböztetés nagyon fontos ahhoz, hogy pontosan megértsük, mire utal Schöpflin professzor, amikor „nyugati", „közép-", illetve „délkelet-európai" modellről beszél. Az esszé figyelmes elolvasása után az a benyomásom támadt, hogy az elsősorban kulturális ősrétegre, magatartásformákra, gyakorlatra, stratégiákra, időben felhalmozott tapasztalatokra támaszkodó nyugati modellt szembeállítja a „mesterséges" modernizálás délkelet-európai modelljével, amely ésszerű tervezésen vagy egyszerűen látomásokon, a hatékonyságon vagy a „vér és föld" utópiáján alapul, és negatívan viszonyul a tapasztalat felhalmozásához, a kognitív és megfontolt stratégiákhoz, azoknak a társadalmaknak a jelképes világához, amelyekre végső soron alkalmazzák. A két szélsőség között helyezkedik el a közép-európai modernitás modellje.

Eltekintek attól a nyilvánvaló ténytől, hogy ilyenformán a „nyugat" és „(dél-)kelet" közti viszonyra lesz jellemző egy olyan típusú szembenállás, amilyen sokáig azon belül

https://biblioteca-digitala.ro

volt hivatkozási alap, amit ma Nyugatnak nevezünk (Edmund Burke számára például, 1791-ben, ez volt a különbség az alkotmányos monarchia Angliája és a forradalmi Franciaország között). Ebben az eszmefuttatásban lényegesebb szempontra fogok koncentrálni, és megpróbálom kifejteni meggyőződésemet, mely szerint alaptalan az a felfogás, hogy Nyugaton folytonosság áll fenn a modernitás és a premodern hagyományok közt. Másrészt, ami Délkelet-Európát illeti, vitatható az is, hogy a modernizációs tervek és politikák, amelyek az utóbbi két évszázadban egymást követték, minden alkalommal *ugyanabból az okból* és *ugyanolyan mértékben* jutottak csődbe (aminek legfontosabb következménye a „különbség eltörlése" a kommunizmusban).

Így ha Nyugat-Európa „szerves" és Délkelet-Európa „mesterséges" modellje egyaránt újra leírható, nyilvánvaló, hogy a Schöpflin professzor által megállapított kapcsolat is újrafogalmazható. Ezekre a pontokra a továbbiak során egyenként visszatérek.

A nyugati modernitást nem lehet feltétlenül „szerves"-nek tekinteni

Ha elfogadjuk azt az elméletet, amely a modernitás eredetét a reformkorba és különösen annak puritán (kálvinista és független) áramlatába helyezi, akkor világossá válik, hogy a változások Nyugaton is erős ellenállásba ütköztek. Könnyű azonosítani azokat a „kulturális maradványok"-at, amelyek egyes, az iparosítás és a demokrácia élvonalában levő európai társadalmak átalakítására tett radikális-protestáns erőfeszítések következményei (az erőfeszítésekből következik az időszakonkénti „lazítás" szükséglete).

Az új vallásos eszmék elterjedésének folyamatában kimutatható a szellemi megújulás puritán programjával szembeni népi ellenállás, amit egyetlen alaposabb történész sem magyaráz kizárólag az ellenreformációval (lásd Franciaország példáját, ahol a hugenotta előretörés nem a legkegyetlenebb üldöztetések idején veszít lendületéből, hanem a vallási türelmi rendeletek kibocsátása után).

Nem kevésbé jelentősek a reformált egyházon belüli feszültségek (például a remonstránsok és a puritánok között a 17. században, vagy a megreformált egyházak közötti harcok az angol forradalom, illetve a protektorátus idején), amelyek ama „kulturális maradványok" makacs túlélésének a kifejezői, amelyekről Schöpflin professzor beszél. Ha a modernitás kezdeteit a felvilágosult állam megjelenéséhez kötjük, nem tekinthetünk el számos bizonyítéktól, amivel a különböző nemzedékek radikálisai, de konzervatívjai is élnek; ezek szerint a nyugati modernizáció pontosan azokkal a szavakkal írható le (nem másodlagosan, esetlegesen, hanem lényegileg), amelyekkel Schöpflin professzor Délkelet-Európa modernizálását leírja, vagyis mint „a deviáns eszmék legitimálása a megállapodott kulturális normákkal szemben". Az ilyen elemzéseket a radikális szerzők terelik az alapvetően „embertelen" és „erkölcstelen" rendszernek tartott „kapitalizmus"„strukturális erőszak"-ának útjára. A nyugati világban végbemenő modernizálás és nacionalizmus liberális elemzői azonban az ilyen stratégiát leggyakrabban racionális választásnak tartják, amelyet (hogy Bentham híres mondását idézzük) a „minél nagyobb megelégedettség minél többeknek" parancsoló szükséglete ír elő.

Ha Schöpflin professzor elemzésében a modernizáció nyugati modellje (vagyis hogy a modernizáció szerves folyamat eredménye, aminek következtében az emberek maguktól jutnak arra a következtetésre, hogy a felvilágosodás és a felvilágosodás utáni értékek természetesek) összeegyeztethetetlennek tűnik a 17. és 18. század valóságával,

https://biblioteca-digitala.ro

épp annyira nem megfelelőnek tűnik arra is, hogy segítségével megértsük az öreg kontinens jelenlegi kulturális, politikai és gazdasági szerkezetét.

Akár tehetetlenség, akár kulturális vagy erkölcsi ellenállás miatt, sok tagország ma sem tette magáévá az Európai Unió által megrajzolt modellt. Egyszerűen továbbra is léteznek és továbbra is dolgoznak a „maradványok", és nemcsak a pénzügyi és gazdasági politika terén nyilatkoznak meg (ne felejtsük el, hogy az euró bevezetésének nagy projektje még távolról sem valósult meg, és sikere korántsem igazolódott), hanem mindenekelőtt az egyre érzékenyebb kultúr- és biztonságpolitika terén.

Nagyon nehéz szerves fejlődés eredményeként felfognunk a Nyugat-Európában a második világháború után kialakult, belső erőforrásokra támaszkodó és természetes módon közös kulturális premisszákat kibontakoztató politikai és gazdasági rendet. Az Egyesült Államok erőteljes, katonai, gazdasági, sőt erkölcsi befolyása volt egész Nyugat-Európa esetében a funkcionális demokrácia és virágzó gazdaság felé való fejlődés legfontosabb eleme. E nélkül a teljesen új vektor nélkül az európai rendszer, amely csupán konfliktusmegoldó stratégiákban, nemzetközi intézménymodellekben vagy hagyományos kognitív gyakorlatokban gondolkodott, soha nem tudta volna meghaladni az „erőegyensúly" 19. századi valóságát, és soha nem tudott volna elindulni a mostani együtt-fejlődési modell és szövetségi kilátások felé.

Az amerikai „akkulturalizáció" jelentőségére bizonyíték az, hogy a délkelet-európai és ortodox Görögország az utóbbi fél évszázadban gazdaságilag, intézményes szinten és mentalitásban közelebb került „Nyugat-Európá"-hoz, mint a volt szovjet bolygók legnyugatabbika, Kelet-Németország.

Másrészt a jóléti állam, amely az egész háború utáni időszak uralkodó nyugat-európai modelljévé vált, a lehető leginkább ellentmond a fejlődés „sponteneitásá"-ról szóló gazdasági elméleteknek. Az erőteljes beavatkozásnak azt a politikáját a gazdaságban, amely kialakította és széles körben elterjesztette a segítség-mentalitást, huzamos ideig elfojtva a kezdeményezőképességet, általában bizonyos elitek tervező és ellenőrző ideológiája diktálta, és nem a nyugati kereszténység vagy feudalizmus erkölcsi és jogi alapja.

Ebben az összefüggésben érdemes megjegyezni, hogy a konzervatív politikai mozgalmak gyakran bírálták a szociális államot mint a felelőtlen populizmus apologétáját és mint az intellektuális és morális hagyományok lejáratásának eszközét.

A modernizálás mint időtartam és törekvés

Schöpflin professzor gondolata, hogy a Délkelet-Európába importált modern állam „eredete, dinamikája és körvonalai egy másik, eltérő kulturális mátrixban keresendők, egy olyan kultúrában, amelynek más a kulturális tőkéje", kaput nyit a jelen szemszögéből szemlélt múlt finalista újrateremtése előtt. A megértésnek ebben a távlatában, amelyben ha Nyugat-Európa (és bizonyos fokig Közép-Európa) modernizálásának folyamatai és politikái sikerrel jártak, azt jelenti, hogy sikerrel kellett járniuk – a „kulturális örökség" minden összetevőjét, a jogi, vallási, politikai összetevőt, egymással összefüggő kölcsönhatásban kell tekinteni. És ugyanígy, ha Délkelet-Európában a modernizáló politikáknak nem sikerült jelentős számú ember számára megteremteni a gazdagságot, az elégedettséget, a biztonságot, azt jelenti, hogy a csőd meg volt tervezve, be volt írva ennek a régiónak kulturális előfeltétel-rendszerébe, a kommunizmus afféle asztrológiai

https://biblioteca-digitala.ro

predestenició lévén csupán. Bár nagyon nehezen kiküszöbölhető, mert túlságosan mélyen áthatotta a délkelet-európai világról szóló elképzeléseket, ez a vélemény nyilvánvalóan illúzió, racionálisan tekintve nem állja meg a helyét (mint ahogy általában az sem tartható fenn, hogy a történelemnek van a létezését megelőző, végleges, egyetlen, valós értelme).

Ha tehát elfogadjuk is Schöpflin professzor diagnózisát Délkelet-Európa „csődöt mondott" modernitásáról (Közép-Európa „félig sikerült" modernitásával szemben), ez nem jelenti azt, hogy elfogadjuk annak a folyamatnak a leírását is, amely ehhez az eredményhez vezetett. Más szóval, a „szervesség" hiánya, az, hogy a modernitás felvilágosodás-modellje nem kapcsolódik a délkelet-európai kulturális alaphoz, semmi esetre sem a csőd egyetlen elfogadható magyarázata.

A kulturális változások folyamatában lényeges elem az időtartam, és ez rendelkezésére állt a nyugati világnak, ha elfogadjuk, hogy az intézmények racionalizálására, a vallásos hitre, a tömegoktatás bevezetésére, az irányított gazdasági növekedésre vonatkozó tervszerű politikák már a 17. században megjelennek ebben a térségben (nyilvánvalóan jelentős drámai különbségekkel).

Hasonló nyitásra Délkelet-Európában legkorábban a 19. század közepén kerül sor. Megmaradva tehát egy behaviorista logikán belül, levonhatjuk a következtetést, hogy voltaképpen nem az alapértékek szembenállása okozza a délkelet-európai modernizálás csődjét, mint ahogy nem elsősorban a római kereszténység vagy a feudalizmus sajátossága tartja fenn a nyugati modernitást. Bizonyítani lehetne, hogy Nyugat-Európában a modernitás új reflexeit az intézmények által erőltetett hosszú, tervszerű és racionális folyamatok alakították ki, és a lényeges különbség abban áll, hogy Közép- és Délkelet-Európában nemcsak minden később kezdődött, de a folyamat többször is megakadt, legutóbb a szovjet gyarmatosítás következtében.

Ilyenformán, minden sajátos modelltől eltekintve, ahhoz, hogy Délkelet-Európa alapvetően magáévá tegye a modernitást, időre és biztonságra van szüksége. Azt hiszem, Görögország példája ebben az esetben is beszédes: a térség egyik legzaklatottabb és legtraumatikusabb történelmű országa látványos fejlődésen ment át a nyugati világ gazdasági, politikai és biztonsági rendszerében való fél évszázados integrálódás eredményeképpen. Igaz, ez az ország sok szempontból utolsó az európai országok sorában, de a legfejlettebb közép-európai országoknak legalább 10-15 évnyi megszakítatlan gazdasági növekedésre volna szükségük, és a legmagasabb kvótákra, hogy utolérhessék. Görögország valószínűleg kitűnő érv amellett, hogy – ha lehetetlen azt várni, hogy a délkeleten fekvő volt kommunista országok egyéni úton jussanak el az Európai Uniónak megfelelő, az integrációt jogossá tevő szintre – annak azonnali bővítése hihetetlenül felgyorsíthatná a belső modernizálási folyamatokat.

Ennek a kérdésnek van egy vetülete, amelyet Schöpflin professzor mellőzött, de amely lényeges a helyzet megértése szempontjából. A szóban forgó esszében gyakran szó esik a modernizálás és a nyugatosítás erőszakos folytatásáról az oszmán uralom utáni korszak elitje által, azt követően, hogy a második világháború után a térségre rákényszerítették a kommunizmust.

„Az állam tehát átveszi az ellenőrzést a modernizációs folyamat felett – jelenti ki Schöpflin professzor –, mivel önmagát tekinti a legfelső racionalitás megtestesítőjének, s megpróbálja a társadalmat saját képére alakítani. E modernizációs minta apoteózisa

https://biblioteca-digitala.ro

maga a kommunizmus." Bizonyos értelemben a kijelentés helytálló: nyilvánvaló, hogy a kommunista totalitarizmus az önkény helyi hagyományára települt rá, ami abból következett, amint azt Schöpflin professzor nagyon érzékletes módon megmagyarázza, hogy az állam jóval a társadalom előtt magába szívta a modernizálást, és monopolizálta azt. De hamis az a következtetés, hogy a hazai elitek által kezdeményezett nyugatosítási és modernizálási folyamatok a törvényesség, az erkölcsi felhatalmazás tekintetében egy szinten állnának a kommunista kísérlettel. A kommunizmust olyan megszálló rendszer kényszerítette rá egész Délkelet-Európára, amelynek az erőszakosságát nagyon nehéz kitörölni a közös emlékezetből.

Másrészt, a kommunista rendszer létrehozása előtt, a helyi modernizálási politikákat megakasztotta a náci totalitarizmus behatolása, amelynek kiteljesedése megszakította a térség társadalmainak kapcsolatait Nyugat-Európával, elsősorban Franciaországgal, amely magasrendű viszonyítási pont volt számukra. Ez nem mentség a náci üggyel való szövetkezésre, amely szövetkezés, legalábbis Románia esetében, különlegesen súlyos bűnök elkövetését vonta maga után a zsidók és a roma lakosság ellen. A hasonló cselekedeteket a hazai politikai elitek irányították – a nemzeti-vallási fanatikusok és a katonai diktatúrák.

De mégis tény marad, hogy ezek az erők nem csupán belső fejlődés eredményeképpen jutottak hatalomra (vagyis szabad választásokkal, mint Németországban), sikerükhöz döntő módon járult hozzá a külső körülmények nyomása. Ami azt jelenti, hogy bár a liberális és a nyugatbarát eliteket eltávolították a politika színpadáról, azok nem tűntek el a helyi történelemből, s ez nyilvánvalóvá vált a második világháború végén, amikor elsöprő győzelmet arattak a választásokon. Noha a kommunisták meghamisították a választások eredményeit, és koncentrációs táborokba zárták ennek a politikai kultúrának legkiemelkedőbb képviselőit, maga a politikai kultúra mégsem tűnt el; mint ellenkultúra még a kommunizmus évtizedeiben is megnyilatkozott.

Schöpflin professzor okfejtésében Délkelet-Európa nyugatbarát opciója felszínes és másodlagos, mindig kierőszakolt – ez viszonylag elterjedt vélemény a térség modernizálása folyamatának történészei között. Amit ez a vélemény nem vesz figyelembe, az, hogy bár a nyugatbarát opció statisztikailag kisebbségben van, mégsem tekinthető egyszerű véletlennek, túl mélyen gyökerezik a térség nemzetei modern identitás-diskurzusában ahhoz, hogy valaha is ki lehessen irtani. Ezért, még akkor is, amikor eltávolítják a hatalomról, a nyugatosodás üzenete továbbra is hatással van a térség társadalmainak önábrázolására.

Elsősorban ennek a modellnek a szilárdsága, az az érzés, hogy tökéletesen legitim, magyarázza, hogy Délkelet-Európában minden tétovázás és szigorúan vett következetlenség ellenére a posztkommunisták, valamint azok, akik a liberális ellenzék státusára törekednek, sőt a nacionalisták is, egyértelműen megegyeztek abban, hogy további erőfeszítéseket tesznek a NATO-ba és az EU-ba való integrálódás érdekében. Az az érzés, hogy itt elsősorban érdekről van szó, az integrációból származó gazdasági előnyök pontos ismeretéről, véleményem szerint erősen túlozza a helyi politikai elitek képességét az ésszerű választásra.

A nyugatosodás folytonosságának, hagyományosságának érzése (amit Románia esetében a „latin eredet"-re támaszkodó identitás-diskurzus erősít), akárcsak a presztizsre

https://biblioteca-digitala.ro

és méltóságra való igény – mindez sokkal fontosabb volt egy ilyen döntés körvonalazódásában, mint a szabad tőke- és áruforgalom, a szabad utazás elve. Amikor ez Nyugaton tudatosul, gyanakvás kíséri: a Nyugat racionális modelljéhez való érzelmi hozzáállás fogalmi ellentmondásnak és a modernitás súlyos hiányának bizonyítékának tűnik. És mégis, a jóérzésnek ki kellene mondania:

1. soha nem létezett Délkelet-Európában ilyen érzelmi töltetű hozzáállás a kommunizmus modernizációs modelljéhez;

2. lehetetlen pusztán racionális alapon befogadni egy civilizációs modellt;

3. bár a bizalomnak és a lojalitásnak nagy szüksége van az összefüggő feltételrendszerre és az érdekekre, vannak olyan jelenségek, amelyek meghaladják (hogy létrehozzák vagy megerősítsék) a szerződéses megállapodások területét.

Délkelet-Európa modernizálásának néhány kontraintuitív aspektusa*

„...az a gondolat, miszerint a régió a régi Skandináviához hasonlóan kidolgozhatná saját modernitásmodelljét, jószerével semmilyen visszhangra sem talál" – ez egyike Schöpflin professzor leginkább elgondolkodtató véleményeinek. Az első reakció a meglepődés. Szigorúan a román tapasztalatra támaszkodva valószínűleg azt mondanánk, hogy éppen a „sajátosság" volt a nyilvános viták fő témája a modernizációs folyamat kezdetétől az első világháború végéig. Úgy tűnik, Schöpflin professzor felfogásában választóvonal húzódik a között a Közép-Európa között, amely szellemi történetében brit tipusú felvilágosodott konzervatívokat, vagyis a valós világ kulturális és társadalmi képéhez hasonított fokozatos fejlődés híveit találni, és Délkelet-Európa között, ahol az erőskezű modernizálókat csak a liberalizmus- és demokrácia-ellenes etnikai fundamentalizmus ellensúlyozza. Ám – legalábbis a román helyzet azt mutatja – nem egészen így áll a dolog: a Regátnak a a brit konzervatív párthoz vagy a 19. század Közép-Európájának liberalizálódott konzervatívjaihoz ideológiai és politikai filozófiai szempontból nagyon hasonló konzervatív pártja volt. Hasonlóképpen, az erdélyi román intelligencia jogi és politikai gondolkodását nagymértékben befolyásolta az osztrák (konzervatív) liberalizmus.

Ezek az intellektuális és politikai körök nagyon sokat beszéltek arról, amit ma a modernizáció hazai modelljének nevezhetnénk, olyan érvekkel verve vissza a liberálisokat, amilyenekkel Edmund Burke verte vissza a francia forradalom „modelljét". A konzervatív párt 1922-es eltűnése után éppen azok a millenáris és parancsuralmi szemléletű liberálisok váltak a fokozatos fejlődés elméletének örököseivé és a gyors reformok ellenzőivé, akik a „régi rendszerben" radikálisok, az első világháború utáni demokratizálódási hullámban pedig konzervatívok voltak. De ez a történelmi tény önmagában véve nem érv Schöpflin professzor fentebb említett megállapításával szemben, hisz nagyon nehéz bizonyítani, hogy a politikai gondolkodásnak ez az iskolája, termékeny és meggyőző módon, ma is él.

Lehetne érvelni azzal is, hogy az utóbbi tíz évben a román fejlődési modell kidolgozásának szükségessége számtalanszor felvetődött a médiában, mi több, átvették a választási kampányok idején is. Éppen a skandináv modellhez mint követendő példához

* Az esszé második része a Provincia 2002 januári számában jelent meg.

https://biblioteca-digitala.ro

való viszonyítást találjuk meg Ion Iliescu 1990-1992 között tartott beszédeiben. Így hát Schöpflin professzor téved, amikor kijelenti, hogy a sajátos modell gondolata nem lelt visszhangra a térségben. Ennek a gondolatnak nem a visszhangja hiányzik – a lényeged hiányzik belőle! Mert legtöbbször a kommunista korszak fejlesztési politikái melletti védőbeszédre korlátozzák, s így intellektuális és európai jellegű ürügyévé válik a román gazdaság piaci mechanizmusainak végletekig halogatott pontos, csalás nélküli vizsgálatának.

Tekintsük mégis, ahol lehet, elfogadhatónak az előző fejlesztési programok és politikák folytatásának gondolatát, és ne utasítsuk el a fokozatosság elvét csak azért, mert a kommunista párt közvetlen örököseinek számító politikai körök támogatják. Ezek után is marad azonban egy nagy gond: különbséget tenni aközött, amit schöpflin professzor „a modernitás délkelet-európai modelljének" nevez, és a régió politikusainak és technokratáinak tervgazdassági reflexei között. Hogy kifejthessem ezt az érvet, vissza kell térnem a megkülönböztetéshez, amelyet még a cikk elején tettem a „modell" fogalmának különböző értelmezései között, emlékeztetnem kell az *ideális projekt* és a *funkcionális rendszer*, az *ideológiai építmény* és a *spontán szerkezet* közötti különbségre. A román viszonyok között a „modell" jelentése jóformán minden politikai megnyilvánulásban szinte elválaszthatatlan a projekttől, az építménytől, a tervező hosszú távra vonatkozó elképzeléseitől.

De vajon mit ért Schöpflin professzor ez alatt a „délkelet-európai modell" alatt? Mit gondol, kinek és honnan lennének forrásai és (ami nagyon fontos) legitimitása arra, hogy azt kidolgozza? Ha megfigyeljük az esszé mérsékelten evolucionista, türelmes, szkeptikus szellemét, akkor fel kell tételeznünk, hogy Schöpflin professzor semmiképp nem gondol az „általános akarat" újabb, végre „megfelelő" és „helyénvaló" megnyilvánulására. Sokkal valószínűbb, hogy a lényeg az összes szereplő között kialakult szabad kölcsönhatás / tárgyalás eredményeképpen létrejött elrendeződés, egy alanyi, viszonylagos modell, amely a lehető legszélesebb körű egyensúlyt fejezi ki, vagyis elsősorban kézzelfogható és kielégíthető emberi szükségleteket foglal magában, nem pedig megfoghatatlan és értékelhetetlen vágyakat és szenvedélyeket.

De a modernitás modellfogalmának ilyenfajta értelmezése arra kényszerít, hogy újragondoljuk a foglalom „eszményi", másik értelmezését is. Az egyensúly, a spontán rend keresésének rendelkeznie kell valamilyen sajátossággal ahhoz, hogy mint modernet lehessen leírni, és meg lehessen különböztetni a spontán rend más történelmi formáitól. E megkülönböztető jegyek, szerintem: éppen a vélemények sokféleségének demokratikus intézményesítése, a nyilvános, ésszerű viták, a közigazgatási intézkedések kijavításának lehetősége azok véleménye alapján, akikre vonatkoznak. Schöpflin professzor hosszadalmas társadalmi fejlődés folyományának látja ezt a mechanizmust, míg az én véleményem szerint ez a legfőbb feltétele egy működő rend felé vezető spontán fejlődés lehetőségének.

„A modernitás központi struktúrái – komplexitás, változás és versengés a hatalomért – mindenütt megtalálhatók, de tartalmuk Délkelet-Európában nem azonos a nyugatival" – állítja Schöpflin professzor. Nagyon nehéz lenne nem egyetértenünk ezzel a véleménnyel. Szerintem azonban a hangsúlynak nem valamely társadalom sajátos különbségeire kellene kerülnie, hanem arra a képességére, hogy *kezdettől* asszimilálja

https://biblioteca-digitala.ro

a modernitás eme központi struktúráit. Amíg a sajátos helyi meghatározottságok az uralkodók, azok állandó, látszólag legyőzhetetlen akadályt jelentenek a modernizálás útjában. Mihely a modernitás politikai, jogi, intézményes alapjai határozottan le vannak fektetve, ezek a meghatározottságok konstruktív módon kezdhetnek el működni, sajátos formába rendezve az alapelemeket. De az *alapok* szintjén semmi sem sajátos mindabból, amit a délkelet-európai államok megvalósítottak: a nyilvános viták, a polgári *feed-back*-ek, a személyi autonómia intézményeit az egytemes ésszerűség alapján kell létrehozni. A modernitásnak van egy erős előfeltétele, amely az egyenetlenségek terének ésszerű, egyértelmű, egységes rendezését jelenti. Ahhoz, hogy a térségbeli társadalmak különböző tjpusú kultúráinak energiáit értékesíteni lehessen, és a haladás forrásaivá lehessen tenni őket, szükséges a nyilvánosság „kultúrán túli" megalapozása.

Azt hiszem, Schöpflin professzornak teljes egészében igaza van, amikor elidőzik a 19. századi Délkelet-Európában létrejött modern független államok jellegzetességeinél. Ez a később bekövetkezett fejlődések megértésének sokkal termékenyebb útja, mint azok az imagológiai tanulmányok, amelyek végtelen aprólékossággal bizonyítják, hogy a Balkánról való nyugati elképzeléseket sokkal inkább magának a Nyugatnak a gazdasági képzelete diktálja, mint a valóság megfelelő megértése. Az ehhez hasonló „művelődési tanulmányok" azt suggalják, hogy a délkelet-európai államok elmaradottsága és működésképtelensége csupán a nyugatiak agyában létezik, és ha megfelelő szempontból nézzük a dolgokat, kiderül, hogy lényegében minden a lehető legjobban áll a létező világok legjobbikában. Holott a józan ész azt mondja, hogy egyáltalán nem ez a helyzet, hogy nem csupán késedelemről van szó, hanem a térség fejlődési folyamatainak patológiájáról. Röviden, de árnyaltan elemezve az alapvető nyomokat, amelyeket az oszmán rendszer hagyott a délkelet-európai államok struktúrájában, Schöpflin professzor megfogalmazza az intézményesített és rendszerezett helyi kultúrák jellegzetességeinek lényegbevágó kérdését. Alapvetően igaza van, amikor úgy találja, hogy ezen a szinten, a *„state capacity"* szintjén, meg kell keresni Délkelet-Európa és az integrációs versenyfutásban történelmi előnnyel bíró Közép-Európa közötti leglényegesebb különbségeket.

Véleményem szerint azonban, bár a kérdést nagy műgonddal járja körül, értelmi szeterotípiák terhelik a perspektívát, amelybe azt helyezi. Az ortodox és az iszlám vallásból eredő gondolkodásmódról beszélve (ezt a két vallást tekinti jellemzőnek a térségre, ami azt mutatja, hogy eszmefuttatása konkrétan az exjugoszláv térségre vonatkozik) Schöpflin professzor úgy találja, hogy az „a közösségi felelősséget tekinti elsődlegesnek az egyénivel szemben, a hierarchia tiszteletét kodifikálja, s megkérdőjelezhetetlen igazságokat mond ki". Ez az idézet meghatározó, mert a „Balkán"-ra jellemző „közös bölcsesség"-re vonatkozik, és segít megmagyarázni néhányat a térségre vonatkozó legszokványosabb tévedések közül.

Mint a jelen eszmefuttatás szempontjából másodlagostól, eltekintek az iszlámnak mint olyan vallásnak a bemutatásától, amely „a hierarchia tiszteletét kodifikálja". Igaz, a leírást az ortodox vallásra is alkalmazzák (mint egyébként a klasszikus katolicizmusra is), de az teljes mértékben érvénytelen egyikére a leginkább egalitarista egyetemes vallásoknak. Ugyanakkor eltekintek attól is, hogy virtuálisan elképzelhetetlen olyan, önmagát komolyan vevő vallást találni, amely ne állítson saját maga által abszolútnak tartott igazságokat. Ami itt engem érdekel, az a „közös felelősség" híres kliséje – ama

https://biblioteca-digitala.ro

meggyőződés, hogy az individualizmus nem verhet gyökeret Délkelet-Európa vallásos talaján. Ez a kérdés visszavezet a rendszerezett és intézményesített kultúrához (vagyis oda, ahonnan elindultunk), hogy ellentmondás elé állítson bennünket: ha ezeket a társadalmakat olyan erősen meghatározza a vallásosan kodifikált kollektivizmus, amely bevéső dött a világról alkotott képükbe, hogyan lehetnek annyira súlyos gondjaik éppen a társulási, együttműködési képességük, a társadalmi tőke hasznosítása képességének tekintetében?

Nem azt akarom mondani, hogy a probléma nem létezik, csak azt, hogy tévesen van megfogalmazva. A kérdés nem a szellemi, metafizikai kollektivizmus, hanem az, hogy az egyházközségi szinten hatékony és termékeny együttműködési és segítségnyújtási formák egy nagy és összetett társadalom esetében tökéletesen hatástalanoknak bizonyulnak. A társulási képesség hiánya egyik oka lehet a modern közintézmények működése megakadályozásának, ami épp olyan lényeges, mint azok megbénítása a (maffióta értelemben vett) „családi" hálózatok által. Lényegében Schöpflin professzor áttételesen, más összefüggésben állítja ugyanezt a dolgot: „...az etnikumok együttélésének premodern mintái, amelyekkel a Szarajevóhoz hasonló premodern városokban találkozunk, semmit sem mondanak a modern együttélésről, mert a modern korban másmilyen a hatalomnak, a társadalom bonyolultságának, az erőforrásoknak és a versengésnek a természete". Ami érvényes az interetnikai együttélésre, érvényes az etnikailag egynemű közösségeken belül létező kölcsönhatások és együttműködések szerkezetére is.

Délkelet-Európa problémája tehát nem az individualizmus értékeit magába olvasztó reformmal szembeni nyájszellem ellenállása, hanem sokkal inkább a nyilvánosság újrateremtése vagy annak a helyi fejlődés forrásává való átalakítása azokon a falusi vidékeken, ahol az még létezik. De nem ez az egyetlen olyan pont, ahol Délkelet-Európa helyzete és óhajai ellentmondásosnak tűnnek a külső szemlélő számára. Egy sajátos regionális modell szükségességéről beszélve Schöpflin professzor kijelenti: „Ha ez azt jelenti, hogy nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani az etnikai hovatartozásnak vagy a hierarchiának vagy valami másnak, ám legyen." Bár elméletileg minden értelmezés elképzelhető, az első, ami – nem véletlenül – eszembe jut, az az etnicitás és a hierarchia túlértékelése.

De, ha amint azt Schöpflin professzor állítja, a térség társadalmai a túlméretezett, de hatástalan állam miatt szenvednek, megoldást jelent-e a „hierarchia" túlinvesztálása? Ha, a szerző érveinek megfelelően, az állam a *fair play*, a kölcsönös kapcsolatok hiányának hosszú története során polgárainak nagy része előtt elvesztette hitelét, van-e értelme azt gondolni, hogy a „hatóságok" képviselik a megoldást? Az a sztereotípia, amely úgy mutatja be a térség társadalmait, mint amelyekben az alávetettség és apátia politikai kultúrája uralkodik, belül és kívül egyaránt arra a következtetésre vezet, hogy „erős kézre" van szükség, egy megértő, de szigorú paternalizmusra.

Itt megint a fogalmak bizonyos pontatlanságáról van szó. Milyen értelemben erősek ezek az államok, és milyen értelemben gyengék? Erősek, mert a társadalmi, gazdasági, kulturális élet majd' minden területén jelen vannak, s így minden kezdeményezést megakadályozhatnak, és mert a jogi zűrzavar következtében bármikor bárkiről bebizonyíthatják, hogy bűnös. Gyengék azonban, mert neimgen van képességük arra,

https://biblioteca-digitala.ro

hogy a törvény előírásait betartassák, hogy behajtsák az adókat, hogy kezeljék a közpénzeket, mi több, hogy felbecsüljék eredményeiket vagy szükségleteiket. Mi más értelme lehetne a rendellenes alapokon álló hierarchiának, mint a rendellenesség hangsúlyozása?

Ilyen körülmények között nyilvánvaló, hogy a közhatalom – a törvény és a rend megvalósítása értelmében vett – visszaállításának szükségessége logikailag együtt kellene, hogy járjon az állam szigorú korlátozásával, visszavonulásával a gazdaság és a társadalom nagyon sok olyan területéről, amelyben bebizonyította tökéletes közigazgatási tehetetlenségét. Más szóval, ha el akarunk képzelni egy olyan délkelet-európai modellt, amely a térség kényszerítő erejű prioritásaiban gyökerezik, talán reálisabb lenne, ha a kontinentális Európa többi részéhez képest a piac sokkal bátrabb nyitottá tételére, a kezdeményezés sokkal magasabb szintű szabaddá tételére, a magántulajdon sokkal szélesebb körűvé tételére gondolnánk, s mindezt leginkább azért, mert az értékek, a magatartásformák, a tapasztalatok a gondolkodás- és cselkevésbeli sablonok, amelyek az Unióhoz vagy éppen Közép-Európához tartozó országok ésszerűsített bürokráciáit fenntartják, viszonylag gyengék, ha ugyan nem hiányoznak teljes egészükben. Annyira, hogy az érdekeken alapuló ésszerű számítás elsődleges racionalitása válik a legbiztosabb önszabályozó mechanizmussá.

Voltaképpen egyetérthetnék Schöpflin professzorral – igen, Délkelet-Európának több hierarchiára lenne szüksége, feltételezve, hogy a szabad verseny mechanizmusai által kialakított „természetes" hierarchiáról van szó, nem pedig az etatista paternalizmus tehetetlen meghosszabbításáról. Ez utóbbi olyan luxussá vált, amit csak a jóléti állam utáni nosztalgia uralta gazdag országok engedhetnek meg magunknak.

Következtetések

Ebben az esszében néhány olyan elv körül kristályosodott ki Délkelet-Európa ügyének védőbeszédje, amelyet következtetéseimben még egyszer pontosan körvonalazni szándékozom.

a. A modernitás az én számomra lényegbevágó diszkontinuitás, alapító jellegű szakadás, olyan önépítkezés, amely feltételezi az értelem és akarat közreműködését. Ez az értelmezés nem zárja ki a fokozatos fejlődést: a felnőtté válás összetett folyamatai, amelyek az autonómia felvállalásához vezetnek, akárcsak a későbbiek – a szereplők közti tárgyalások, az állandó kölcsönös egymáshoz igazodás, ami egy virágzó liberális demokrácia sajátos jellegét megadja – a fokozatos, „természetes" fejlődés folyamatai.

Nemcsak a megkésett modernitás térségére jellemző a kezdeti diszkontinuitás, a szabályok megváltoztatása, ami aztán az egész rendszert arra kényszeríti, hogy hosszas folyamat során alkalmazkodjék, hanem elsősorban a modernizálás nyugat-európai sejtországaira. Máskülönben éppen ez utóbbiak önmegújulására tett újabb és újabb erőfeszítései, valamint a menet közben hozott áldozatok alkotják együtt azt az erkölcsi alapot, amely jogossá teszi az Európai Unió mai követelményét: kemény és elkerülhetetlenül népszerűtlen reformpolitika bevezetését Közép- és Délkelet-Európában.

b. A modernizálásnak Nyugat-Európa fejlődésében két pontosan megkülönböztethető forrása van. Egyrészt az állam szabályozó ereje, amit az önmagukat eleve elrendeltetetten a társadalmi ésszerűség letétményeseinek tartó elitek ellenőriznek és vezetnek egy egynemű bürokrácia létrehozása felé. Másrészt a civil társadalom

https://biblioteca-digitala.ro

támogatása, amelynek célja az anyagi javak és az eszmék szabad cseréjének, egy nyitott társadalomnak a megvalósítása. Mindkét folyamat feltételezi az önvállalás, az önépítkezés fentebb említett elveit, de különböző formában, ez pedig konfliktusforrás lehet. Mindazáltal az állam ésszerűsítésére tett erőfeszítések akarva-akaratlanul lehetővé teszik a civil társadalom önálló szereplővé és számottevő befolyásoló tényezővé válását. A két folyamat logikailag különálló, elméletileg egymást követő: az állam újrafelépítésére vonatkozó „fentről lefelé" irányuló kezdeményezések megelőzik a civil társadalom „lentről felfelé" irányuló megnyilatkozásait. Általában úgy tartják, hogy ez az egymásutániság csupán Közép-Európára érvényes, míg Nyugat-Európában a társadalom megelőzte az államot a modernitás kitermelésében, Délkelet-Európában pedig a mai napig sem született meg a civil társadalom. De e meggyőződés alapja az átmeneti eltolódások szülte illúzió: Nagy-Britanniában, a civil társadalom igazi hazájában, a vallási reformot, amely a modernizálás kiváltója volt, az állam kezdeményezte.

Nem valamiféle kulturális sajátosság a magyarázata annak, hogy Délkelet-Európában a civil társadalom még nem érett meg, hanem a későn kezdődött modernizálás, ami a kommunista időben súlyos legitimitási válságon is keresztülment. De éppen az államnak a totalitárius módszerekkel való ilyen kompromittálása, a nyilvánosság, sőt a magánszféra brutális eltörlése világít rá arra a jelentőségre, amit távlatilag a civil társadalom nyer. Ebből a szempontból nyilvánvaló az eltolódás Közép- és Délkelet-Európa között: a kommunista időben az „alternatív polis" Varsóban, Prágában, Budapesten született meg, nem Szófiában vagy Bukarestben, még csak nem is Belgrádban. De ez nem jelenti, hogy a folyamat ne lenne kibontakozóban, és hogy a civil társadalom ne növekedne Délkelet-Európában. Véleményem szerint a „modernitás vételét" illetően (hogy Schöpflin professzor kifejezésével éljek) az állam most először marad a régió történetében a társadalom mögött.

A társadalom tehát az önvállalásnak azon a küszöbén áll, amelyet a földrész nyugati része régen átlépett.

c. A modernizálás nem csupán egy kezdeti diszkontinuitást tételez fel, hanem a periódusonkénti diszkontinuitás, megújítás, újjáépítés elvét is. Ebből a szempontból az európai konstrukció nagy kihívás a tagországok számára. Az eddigi számottevően sikeres gazdasági integráció ellenére a valós regionális integráció, az eddigieknél sokkal nagyobb verseny kihívásai, a jóléti állam fenntartásának lehetetlensége, a nemzetállam meghaladására tett erőfeszítések, a kollektív biztonság követelményei, egy új identitárius politika szükségessége – mindez majdnem ugyanannyira előreláthatatlanná teszi a nyugat-európaiak számára elkövetkezendő világukat, mint amilyen előre nem látható az a kontinens középső és délkeleti részén élők számára. Keservesen csalódnak a nyugat-európaiak, ha úgy érzik, hogy hosszan tartó kényelmes biztonságra számíthatnak: nagyon nagy változások előtt állnak, és nem elsősorban az új tagok integrálásának ára következtében. De ez jó kiindulópont az integrációhoz – az európai „modell" távolról sem befejezett, és a jelölt tagországoknak esélyük van arra, hogy beilleszkedjenek a kibontakozó folyamatba, és az európai konstrukcióval egyszerre, arra támaszkodva építkezzenek.

Fordította: Hadházy Zsuzsa

https://biblioteca-digitala.ro

Renate Weber

A kisebbségek védelme az európai normák szempontjából

A nemzeti kisebbségek számára az anyaállamok által biztosított kedvezményes bánásmódról készült jelentésében a Velencei Bizottság megállapította: „A legutóbbi időkig az anyaországok azon törekvése, hogy kisebbségeiknek sajátos jogokat biztosítsanak törvények vagy adminisztratív döntések útján, nem kapott különleges figyelmet, s csak kismértékben vagy egyáltalán nem keltette fel a nemzetközi közösség érdeklődését. E törvényeknek eddig semmilyen felügyeletét vagy koordonálását nem kérték." Az alábbiakban a magyar kedvezménytörvény és az európai kisebbségvédelmi normák közötti viszonyt vizsgálom néhány vitatott kérdés kapcsán.

1. A diszkrimináció kérdése

Mind a kormány, mind az ellenzék azt állítja, hogy a törvény diszkriminálja a nem magyar nemzeti kisebbséghez tartozó román állampolgárokat, mivel az előbbiek kedvezményes bánásmódban részesülnek Magyarország részéről. De lehetséges egyáltalán, hogy e helyzet valóban diszkriminatívnak minősüljön? Határozottan nem. Jelenleg két meghatározása van a diszkriminációnak. Az elsőt a *Faji megkülönböztetés minden formájának tilalmáról* szóló nemzetközi egyezmény első cikkelyében találjuk: „Faji megkülönböztetés minden olyan különbségtétel, kizárás, megszorítás vagy előnyben részesítés, amelynek alapja a faj, a szín, a leszármazás, a nemzetiségi vagy etnikai származás, és *amelynek célja vagy eredménye az emberi jogok és alapvető szabadságjogok elismerésének vagy egyenrangú élvezetének megsemmisítése vagy akadályozása* a politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális életben vagy a közélet bármely más területén" (kiemelés tőlem – R.W.). Vagyis: egy bánásmód akkor diszkriminatív, ha megfosztja a személyt az őt megillető emberi jogok gyakorlásától. Ez azt jelenti, hogy az a bánásmód, amely egy embercsoportnak többletjogokat biztosít nemzetiségi származás vagy más alapján, nem tekinthető más személyeket diszkrimináló eljárásnak, mivel ez utóbbiak továbbra is minden akadályoztatástól vagy korlátozástól mentesen élvezhetik emberi jogaikat.

Az Európai Unió 2001. június 20-án elfogadta *Az érintett személyek faji vagy etnikai eredetétől független, egyenlő bánásmód elvének alkalmazására vonatkozó irányelvet*. A diszkriminációellenes irányelv 2. cikkelye leszögezi, hogy „közvetlen diszkriminációra akkor kerül sor, *ha egy személyt faji vagy etnikai alapon kevésbé kedvező bánásmódban részesítenek*, mint egy másikat, ha összehasonlíthatóan hasonló helyzetben vannak" (kiemelés tőlem – a szerző). Hasonló módon határozzák meg a közvetett diszkriminációt is. A kevésbé kedvező bánásmód itt is szükséges ahhoz, hogy egy törvényről vagy magatartásról megállapítható legyen diszkriminatív volta. Nyilvánvaló, hogy a kedvezménytörvény alkalmazása során az egyetlen diszkriminatív bánásmód épp a törvény kedvezményezettjeit érheti, a magyar kisebbséghez tartozó

https://biblioteca-digitala.ro

személyeket, és semmiképp sem a többségi lakosságot vagy más kisebbségeket. A román hatóságok egyetlen állásfoglalása sem tükrözött olyasmit, hogy aggódnának egy ilyen megkülönböztetés lehetősége miatt – mintha e személyek magyar eredete felmentené a kormányt az egyes román állampolgárok oltalmának kötelezettsége alól.

2. Ugyanazok a kisebbségek, különböző védelem

Különbséget kell tennünk a nemzeti kisebbségek védelmének kötelezettsége és a kisebbségeknek az anyaország által kedvezményeket nyújtó bánásmód között. Az előbbi esetében azon államok kötelezettségéről van szó, amelyeknek területén kisebbségek élnek, és amelyeknek e kisebbségek állampolgáraik. E kötelezettség a nemzetközi jog és a nemzetközi kapcsolatok tárgya, ezért megjelenik a nemzetközi és európai jog és politika sokrétű eszköztárában, amelyen belül jelenleg az Európa Tanács által elfogadott, a *Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény* a legátfogóbb dokumentum. Ami az anyaországok által a határon túli kisebbségeknek biztosított kedvezményező bánásmódot illeti, az nem szerepel egyetlen politikai vagy jogi dokumentumban sem; ez csupán az anyaországok politikai akaratának kérdése. Egy ilyen védelmi intézkedés – önmagában véve – hasznos, s a Velencei Bizottság jelentése határozottan meg is fogalmazza ezt az álláspontot: „A nemzeti kisebbségek megfelelő és hatékony védelme, mint az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelmének egyik aspektusa, továbbá az európai stabilitás, demokrácia, biztonság és béke előmozdításában betöltött kiemelkedő fontossága számos esetben megerősítésre és hangsúlyozásra került. A vonatkozó nemzetközi egyezmények maradéktalan teljesítése – elsősorban a *Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény*, a *Regionális és Kisebbségi Nyelvek Chartája*, továbbá bár kevésbé specifikusan, az *Emberi Jogok Európai Konvenciója* – az Európa Tanács valamennyi tagállama számára prioritássá vált. Ennek ellenére a kisebbségvédelem előtérbe kerülő új és eredeti formái, különösen az anyaállamok által alkalmazottak, kedvező trendet képviselnek, ha hozzá tudnak járulni a kisebbségvédelem céljainak eléréséhez."

Ez azt jelenti, hogy az anyaországok által a határon túli kisebbségeknek nyújtott kedvezményes bánásmód kérdésében nem beszélhetünk európai vagy nemzetközi normákról, az egyedüli normák, amelyekre hivatkozhatunk az emberi és kisebbségi jogok védelme, a nemzetközi jog általános elvei s főleg azok, amelyek az államok közti baráti kapcsolatokra vonatkoznak.

3. Néhány vitatottnak tekintett kérdés

a. A nemzetiségi származásra vonatkozó nyilatkozat

Néhány kérdést tisztáznunk kell annak érdekében, hogy megértsük, mi megengedett, és mi tiltott. Először is: ki kell mondani, hogy elfogadhatatlan egy személytől azt kérni, hogy vállalja nemzetiségi hovatartozását és kinyilatkoztassa azt, ha e nyilatkozat alapján diszkriminálják. De a nemzetiségi hovatartozás vállalása és szabad kinyilatkoztatása nem elfogadhatatlan dolog. Ellenkezőleg, amennyiben léteznek olyan nemzetközi dokumentumok, amelyek a kisebbségekhez tartozó egyének mint jogalanyok számára jogokat fogalmaznak meg, illetve amelyek különleges intézkedéseket írnak elő a nemzeti identitás megőrzése és támogatása érdekében, nyilvánvaló, hogy ezek gyakorlati alkalmazására nem kerülhet sor anélkül, hogy ne tudjuk, kikre vonatkoznak, s ez feltételezi az identitás vállalását és kinyilatkoztatását.

https://biblioteca-digitala.ro

Másodszor: le kell szögeznünk, hogy egy személy nem kötelezhető nemzetiségi hovatartozása vállalására és kinyilatkoztatására, valamint az identitásából eredő jogai gyakorlására még abban az esetekben sem, amikor sajátos intézkedések (pozitív diszkrimináció, *affirmative action*) gyakorlatba ültetéséről van szó. Ez mindig szigorúan személyes döntés eredménye, s a normák nagyon is világosak, elegendő, ha itt a *Keretegyezmény* 3 (1). cikkelyét idézzük: „A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van dönteni abban, hogy ekként kezeljék-e őket, vagy sem, és semmilyen hátrányuk nem származhat e döntésből vagy abból, hogy gyakorolják a döntésükből fakadó jogaikat."

A harmadik vonatkozása e kérdésnek az, hogy csupán maguk a személyek nyilatkozhatnak nemzetiségi hovatartozásukról, és egyetlen szervezetnek vagy állami hatóságnak sincs joga eldönteni ezt. A Velencei Bizottság külön is figyelmeztetett azokra a kockázatokra, amelyek e kérdéssel kapcsolatosak: „habár a szomszédos országokban élő magyarokról szóló törvény 1. cikkelyének 1. paragrafusa úgy értelmezhető, hogy az igazolványért folyamodó nyilatkozata elégséges, úgy tűnik, hogy a szomszédos országokban a magyar nemzeti közösséget képviselő szervezeteknek meg kell vizsgálniuk a kérvényező magyar származását az előírt ajánlás kiállítása – vagy megtagadása – előtt. Ugyanakkor a törvény nem részletezi azt, hogy a kérdéses szervezetek milyen kritériumokat alkalmaznak ennek során." Ez is probléma, mert megtörténhet, hogy egyes személyeknek megtagadják az ajánlás kibocsátását, és a törvény nem tartalmaz semmilyen jogorvoslati lehetőséget erre az elutasításra. Ami azt jelenti, hogy az alkalmazás folyamatában egy alapvető jog, a jogorvoslathoz való jog sérül, amelyet mind az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*, mind az *Európai Emberjogi Egyezmény* 13. cikkelye megfogalmaz. Felhívom azonban a figyelmet arra, hogy ebben a helyzetben a magyar kisebbséghez tartozó személyek (a magukat magyaroknak vallók) esetleges diszkriminációjáról, a jogorvoslat jogától való megfosztásáról van szó, s nem a román többség vagy egy másik kisebbség hátrányos megkülönböztetéséről. A magyar kedvezménytörvénytől eltérően más jogi szabályozások – például a szlovák vagy a bolgár törvény – sokkal konkrétabb előírásokat tartalmaznak arra vonatkozóan, hogy ki milyen származásúnak vallhatja önmagát, s a vonatkozó törvények mind jogi, mind bíróságon kívüli eljárást megfogalmaznak a bizonyításra vonatkozóan.

b. A családok mint a törvény kedvezményezettei

A román hatóságok azt állítják, hogy a státustörvény hatályának kiterjesztése a házastársra – ha az nem magyar –, valamint a kiskorú gyerekekre ellentmond a nemzeti kisebbségek védelméről szóló normáknak. Egy, a *Népszabadság*nak 2001. szeptember 19-én adott interjújában Adrian Năstase kormányfő kifejtette, hogy mit kifogásolnak a kedvezménytörvényben a román hatóságok. Köztük azt is, hogy „léteznek a más nemzetiségű házastársra és kiskorú gyerekre vonatkozó cikkelyek, holott ezeknek semmi közük nincs a kisebbségvédelemhez". Ez a megközelítés teljes mértékben abszurd. Ha megnézzük a kisebbségvédelemmel kapcsolatos dokumentumokat, főleg a *Keretegyezmény*t, azt látjuk, hogy a védelem tekintettel van a családra, még akkor is, ha ez nem nyilvánvaló. Máskülönben ebből az következne, hogy a házastársat nemzetiségi hovatartozása alapján diszkriminálnánk, ami elfogadhatatlan. Képzeljük el – például –

https://biblioteca-digitala.ro

, hogy hogyan alkalmaznák a gyakorlatban az anyanyelv használatának a jogát a magánéletben (*Keretegyezmény,* 10. cikkely): gyakorlása megengedett lenne azokban a családokban, amelyekben a házastársak azonos nemzetiségűek, de tiltott lenne a vegyes családokban. Ami a gyerekeket illeti, mondanunk sem kell, hogy az oktatáshoz való jog inkább rájuk vonatkozik, mint a szülőkre, a *Gyermekek Jogairól Szóló Keretegyezmény* pedig nemcsak a két szülő felelősségét állapítja meg gyerekeik nevelésében (18. cikkely), hanem a gyermek jogát is, hogy az oktatás révén kifejlessze kulturális identitását (29. cikkely, c. pont).

c. Magyar igazolvány?

Többen elmondták, nevetséges az az igazolvány, amely a nemzetiségi hovatartozást igazolja. Még ha így lenne is, mindenképpen legitimnek számítana, amennyiben nem diszkriminálná birtokosát. Valószínűleg más megnevezést is lehetett volna találni rá, a Velencei Bizottság például „kedvezményekre jogosító okiratról" beszél. Ugyanakkor legyünk realisták, és fogadjuk el, hogy az okirat alapja, megnevezésétől függetlenül, birtokosának nemzetiségi hovatartozása.

Ami a dokumentum jellegét illeti, a Velencei Bizottság elemzése kimutatta, hogy a magyar törvény a többihez hasonló: „a « Magyar Igazolvány » tartalmazza a tulajdonos fényképét és valamennyi személyi adatát".

„A görög szabályozás értelmében ennek ez okiratnak a megnevezése (a tulajdonos fényképét és ujjlenyomatát tartalmazó) személyi igazolvány, amely érvényességi ideje három év (meghosszabbítható); ez az igazolvány tartózkodási és munkavállalási engedély is egyben."

„A szlovák « Külhoni Igazolvány », amelyet meghatározatlan időre adnak ki, tartalmazza a tulajdonos személyi adatait, állandó lakhelyének címét (a kiskorú gyermekek adatait szintén fel lehet tüntetni az érintett személy kérésére, ha az összeegyeztethető a hatályos nemzetközi egyezményekkel). Ez az igazolvány önmagában nem tekinthető személyi igazolványnak, ugyanis csak a lakóhely szerinti állam által kiállított egyéb, a személyazonosság igazolására alkalmas igazolvánnyal együtt érvényes. Az igazolvány tulajdonosa azonban bebocsátást nyer Szlovákiába írásos meghívás, vízum vagy tartózkodási engedély nélkül is."

Ugyanakkor a jelentés leszögezi: „Abban a mértékben, amennyire a kérdéses igazolványok megkönnyítik a szóban forgó kedvezmények igénybevételét, a Bizottság elismeri, hogy az igazolványok hasznosak lehetnek. Ugyanakkor észrevételezi azt is, hogy több országban ezek az igazolványok rendelkeznek a személyi igazolványok jellemzőivel: tartalmazzák a tulajdonos fényképét, valamennyi személyi adatát, és utalnak annak a származására. Nagyon valószínű, hogy ezeket az igazolványokat személyi igazolványként használják tulajdonosaik, legalábbis az anyaállam területén.

Ebben a formában az igazolványok politikai köteléket teremtenek az igazolványokat birtokló külföldiek és anyaállamuk között, ami érthető aggodalmat kelt a lakóhely szerinti államokban, amelyekkel a Bizottság véleménye szerint a kérdéses igazolványok megalkotására irányuló tevékenység előtt konzultálni kellett volna."

Egy másik, aggodalomra okot adó körülmény az okiratok birtokosainak adatvédelmével kapcsolatos. Az *Emberi Jogok Európai Egyezményének* 8. cikkelye kimondja a magánélethez való alapvető jogot, az Európai Emberjogi Bíróság

https://biblioteca-digitala.ro

joggyakorlata pedig világosan leszögezi, hogy a személyes adatok védelme a magánélet területére tartozik. Elfogadhatatlan lenne, hogy a magyar kormány, mely összegyűjti a szomszédos államokban élő magyarokra vonatkozó adatokat azzal az egyedüli céllal, hogy biztosítsa számukra a törvény által előírt kedvezményeket, átadja ezeket az információkat más államok hatóságainak, köz- vagy magánintézményeinek, beleértve a pártokat vagy kisebbségi szervezeteket, hogy azok más célra használják fel ezeket az adatokat (a közösség belső megszervezése, belső választások stb.).

Ugyancsak ezen okmány kidolgozásáról szólva, érdemes megemlíteni, hogy a román kormány kinyilvánította egyet nem értését mind a kisebbségi szervezetek, mind a magyar kormánynak tulajdonított szereppel kapcsolatban. 2001. október 19-i sajtónyilatkozatában kifejti: „Módosítani kellene a törvény azon előírásait, amelyek alapján a magyar állam megbízásával rendelkező szervezetek ajánlásokat adnak szomszédos államok polgárainak etnikai hovatartozására vonatkozóan... Felül kellene vizsgálni az okirat kiadására vonatkozó eljárást, amely jelenleg kapcsolatok sokaságát írja elő az egyes személyek és a magyar állami hatóságok közt." Valójában, a kérdés mindkét vonatkozását vizsgálva, a Velencei Bizottság egészen más következtetésre jutott: „A Bizottság véleménye szerint az ilyen szervezetek szerepét nem lehet kizárni, ha azok az anyaállam által kért pontos, jogszabályokban meghatározott és egyéb bizonyító erejű okiratok hiánya miatt szükséges információk megadására szorítkoznak, vagy nem kötelező erejű informális ajánlást tesznek az anyaállam konzuli hatóságainak". Ami pedig a magyar állami hatóságok szerepét illeti, a Bizottság megállapította, hogy épp azoknak a feladata – és nem más intézményeké –, ezeknek az okiratoknak a kibocsátása.

d. Szociális előnyök

Bár bizonyos árnyalatokkal, de alapjában véve a román kormány is egyetért az oktatás és a kulturális identitás támogatásával, viszont vehemensen ellenzi azokat az előírásokat, amelyek lehetővé teszik a három hónapos magyarországi munkavállalást, valamint a társadalom- és egészségbiztosítást. A budapesti hatóságok azzal érveltek, hogy elsősorban a valóság késztette őket arra, hogy munkalehetőséget ajánljanak a szomszédos országokban élő magyaroknak, éspedig az az ismert tény, hogy mindenképpen sokan jönnek Magyarországra dolgozni, de főleg „feketemunkát" végeznek. Ebben a helyzetben a szociális intézkedéscsomag meghozatala nem jelent egyebet, mint e személyek gazdasági és szociális jogainak a tiszteletben tartását, azon jogokét, amelyek a mindkét állam által elfogadott *Európai Szociális Chartában* is szerepelnek.

4. A területenkívüliség és a kétoldalú szerződések

„A Bizottság megítélése szerint az a puszta tény, hogy egy adott jogszabály címzettjei külföldi állampolgárok, nem jelenti a területi szuverenitás elvének megsértését." Másrészt a Velencei Bizottság megerősítette, hogy vannak nemzetközi jogi elvek, amelyeket tiszteletben kell tartani. A *Keretegyezmény* 2. cikkelyére hivatkozik: „Jelen Keretegyezmény előírásait jóhiszeműen kell alkalmazni, a megértés és tolerancia szellemében, valamint a jószomszédság, az államok közti baráti és együttműködési kapcsolatok elveinek megfelelően". Ami a kétoldalú egyezményeket illeti, egy nemzetközi jogi elv, a *Pacta sunt servanda* elve azt kéri az államoktól, hogy ezen

https://biblioteca-digitala.ro

egyezményeket jóhiszeműen teljesítsék. Ez azt is magában foglalja, hogy kétoldalú konzultációkra kell sort keríteni a közös érdekű kérdésekben. A jelentés leszögezi: „A kisebbségeknek nyújtott kedvezményes bánásmódot szabályzó egyoldalú intézkedések, a lakóhely szerinti állam azokba történő kifejezett beleegyezése vagy azok hallgatólagos, de egyértelmű elfogadása nélkül nem érinthetnek olyan területeket, amelyeket kétoldalú szerződések már nyilvánvalóan szabályoznak". És ennek komoly oka van: „A kétoldalú szerződések végrehajtását vagy értelmezését érintő viták esetén a rendelkezésre álló valamennyi vitarendezési eljárást jóhiszeműen igénybe kell venni, és egyoldalú intézkedések csak annyiban hozhatók az anyaország részéről, amennyiben ezek az eljárások nem bizonyultak eredményesnek."

Milyen kihatásai lesznek a törvény alkalmazásának? Hogy előírásai bizonyos mértékben papíron maradnak vagy alkalmazásra kerülnek, azt, tekintettel a vele járó nagy költségekre is, hamarosan megtudjuk. Főleg ha figyelembe vesszük azt is, hogy egyes előírások – mint például a munkavállalásra és a társadalombiztosításra vonatkozóak – időben korlátozott érvényűek, csupán Magyarország EU-taggá válásáig hatályosak, amire 2004-ben biztos sor kerül.

Fordította: Bakk Miklós

Ion Simuț

Hét kérdés, amely új elveket szülhet a román–magyar kapcsolatokban

1. Kapcsolat vagy konfliktus? A román–magyar kapcsolat érzékeny, s érzékenységét a görcsös történelem behegedt sebei magyarázzák. Ezért a kölcsönösen feltett kérdéseknek számot kell vetniük az ezzel járó sértődékenységgel, mely váratlanul bonyolítja mindig a dolgokat. Ugyanakkor a román–magyar kapcsolat nagyon gazdag, és nem csak néhány, teljes mértékben ellenőrizhető fogalmat magában foglaló egyszerű viszony. Egy ilyen kapcsolat egyszerre jelenti kiváltságok és nehézségek meglétét. Összetettsége nemcsak az évszázados együttélés történetéből, hanem a jelen kínálataiból is adódik. Előnyt jelenthet egyrészt az, hogy a románok és a magyarok, történelmük különböző szakaszaiban, egyaránt közös kisebbségi tapasztalatokat szereztek. Másrészt az, hogy többsíkú, mindennapi, kulturális és politikai kapcsolattal rendelkeznek, és ezekben versengenek egymással. A párbeszéd, melyet valóban nyíltan elfogad mindkét fél, legtöbbször átsiklik a kapcsolatok megbeszéléséről a konfliktusok értelmezésére (ami természetesen előre látható és érthető).

https://biblioteca-digitala.ro

Amikor a kiindulópont, természetes elvárásként, a román–magyar kapcsolat, gyakran megtörténik, hogy a párbeszéd – a politika és az aktualitás nyomására – túlnyomórészt az interetnikus konfliktusról, a feszültségi állapotról szól. Egy normális állapot a román–magyar kapcsolatok kérdéséhez vezetne, amelyet hosszú távra kell megtervezni, és nem az interetnikai konfliktusra irányulna, bár azt ennek ellenére sem hanyagolhatjuk el (képmutatás lenne). Elképzelhető lenne az elvonatkoztatás egy újra megújított kapcsolat kiépítése érdekében? Meghátrálást jelentene ez vajon?

2. Megismerés vagy csak közeledés? Elengedhetetlennek tartom a hangsúly áthelyezését az érzelmes és bizonytalan közeledés fogalomról a kölcsönös megismerés fogalomra. Ez tulajdonképpen a tisztán érzelmi alapú stratégia felcserélését jelentené intellektuális stratégiára. A szentimentalizmus ebben a helyzetben jóval kevésbé hatásos, mint a józan ész. Nyilvánvaló, hogy a kulturális konvergenciákra és a közös tapasztalatokra szorítkozó megismerés elégtelen. Ebben a tekintetben egyetértek Ştefan Borbéllyal, amikor azt állítja, hogy józanul el kell ismernünk különbözőségeinket (l. *Familia*, 1993/5–6). Azaz tisztelnünk kell minden identitás sajátosságait. Ştefan Borbély merészen kijelenti, hogy inkább az „elválasztó értelmet" kellene megkeresnünk az egyetértés helyett. Csak az effajta megismerés vezethet el a szövetséges társadalmi lét közös tervezete kidolgozásának lehetőségéhez. Mert minden felesleges, ha csak az elkülönülés előfeltételeit és érveit sajátítjuk el az együttműködés motivációi helyett. Másrészt, az identitások kölcsönös és alapos ismerete nélkül minden harc az interetnikus közeledésért égbekiáltó demagógia.

3. Állampolgárság vagy etnicizmus? A keleti típusú társadalmakban elméletileg elég könnyű, gyakorlatilag viszont elég nehéz a választás az állampolgári és az etnikai elv között. Ken Jowitt amerikai politológus nagyon világosan megkülönbözteti a nemzeti, illetve az állampolgár-központú társadalmakat (a *22* folyóiratban megjelent interjú, 1992/27). Az állampolgár-központú társadalom a hangsúlyt az egyéni identitásra helyezi, tiszteletben tartja a kritika jogát, toleráns a szó igazi értelmében az amerikai politológus szerint: („befogadó"), míg az etnikumközpontú társadalom a csoportidentitásra helyezi a hangsúlyt, a szolidaritást tiszteli és támogatja, lényegénél fogva elzárkózó. Ken Jowitt a lehető legvilágosabban fogalmaz: „Romániának pontosan ugyanazt kell eldöntenie, mint amit Magyarországnak kell eldöntenie, mint amit az Egyesült Államoknak kell eldöntenie: mindenekelőtt polgárok, egyének, állampolgárok vagyunk-e, képesek-e a befogadásra, a más emberekkel, más etnikai entitásokkal való kapcsolatteremtésre, vagy elsősorban etnikai identitással rendelkező, elzárkózó és következésképp egymással feloldhatatlan ellentétben álló lények vagyunk." Természetesen az etnikum konkrétabb, mint az állampolgárság – mint azt Ken Jowitt is elismeri –, de a célnak egy állampolgár-központú társadalomnak kellene lennie, mivel az etnicitás felfokozása a legbiztosabb konfliktus- és feszültségforrás. Az elavult mentalitás forog itt kockán, melyen mindkét fél nagyon nehezen változtat.

4. Erkölcsi egyensúly vagy vádak vetélkedése? Az állampolgári minőségnek, amely meghatározó a civilizált politikai magatartásra, a nemzeti identitás fölött kellene állnia. A nacionalizmusnál és az állampolgárságnál felsőbbrendű az ezektől a meghatározottságoktól mentes alapvető emberi minőség, vagy, jobban mondva, az ezeket a meghatározottságokat magában foglaló és őket meghaladó emberi minőség. Az embert, társadalmi és politikai

https://biblioteca-digitala.ro

lényként egyaránt, mindenekelőtt egy erkölcsi elvnek kell vezérelnie, függetlenül attól, hogy ez etnikai meggyőződés vagy vallásos érzés következménye. Hiszem, hogy a román–magyar kapcsolatnak nemcsak politikai reformra van szüksége (az állampolgárságra helyezve a hangsúlyt), hanem erkölcsi reformra is (a keresztény eredetű tolerancia értelmében). Mindkét fél erkölcsi kötelessége odafigyelni saját nacionalista szélsőségeire (nemcsak a világ szájáért), és elítélnie azokat. Egy nép erkölcsi egészségéhez hozzátartozik a honfitársak múltbeli vagy jelenlegi vétségeinek felismerése és elítélése, sokkal inkább, mint a másokéi. A bűnök beismerése az igazi erkölcsösség része. És a bűnök nem mindig az egyik oldalon vannak. Semmi jóra nem vezet a hiúságok versengése. Az egyik fél túlzott megvádolása (függetlenül attól, hogy kisebbségről vagy többségről van szó) szintén a kapcsolat konfliktussá válásához vezet. El kell ismernünk, hogy a román–magyar kapcsolatban nemcsak politikai zavar, hanem valamilyen homályos erkölcsi konfliktus is fennáll. A másikkal szembeni erkölcsi meg nem alkuvást az önmagunkkal szembenivel kellene megkettőzni – íme, egy (illuzórikus?) megoldás.

5. A politikai kapcsolat kulturalizálása vagy a kulturális kapcsolat politizálása? Az erdélyi románok és magyarok mindennapi, kulturális, illetve politikai kapcsolatban állnak egymással. Legnagyobb súlya jelenleg a politikai kapcsolatnak van, ami befolyással van a többiek normalitására. A mindennapi és a kulturális kapcsolat politikával való áthatása nyilvánvaló és kétségtelen feszültségforrás. A lehetséges megoldás is nyilvánvaló: a hétköznapi és politikai kapcsolatok kultúrával való áthatása. A kulturális kapcsolatnak kétségtelenül közvetítő ereje van. Ştefan Borbély szerint elképzelhetetlen egy politikailag tehermentesített kulturális együttműködés. Továbbmenve kijelenteném, hogy, sajnos, a román–magyar kulturális kapcsolatokat politikailag teszik feszültté és lehetetlenné. Kulturális kommunikációnk gyengébb volt 1990–1992 között, mint az 1980-as években. A mindkét fél számára kínos, bizalmatlanság okozta mellőzés enyhülése 1993-ban kezdődött. Sok időnek kell még valószínűleg eltelnie addig, amíg a „tiszta ég" néven ismert dicséretre méltó katonai kezdeményezést a „tiszta szívek" érzelmi kezdeményezés követi. De csupán nagyobb kulturális nyitást követően lehet eljutni egy ilyen (idillikus!) szakaszhoz. Sem pozitív, sem negatív válaszom nincs egyelőre a következő kérdésekre: lehetséges-e egy ártatlan kulturális és a politikai párhuzam a román–magyar kapcsolatban? Elképzelhető-e ez a viszony apolitikusként? Az apolitikus kulturális viszony veszélyes illúzió-e, vagy hasznos fikció? Mégis úgy tűnik, túl gyakran helyettesítjük – mindkét fél részéről – a kulturális érdekeket a politikaiakkal, meghiúsítva azt a keveset is, amit tehetnénk.

6. Erdély – előnyt jelent-e a viszonyban, vagy hátrányt? Természetesen a téma sokkal bővebb tárgyalást érdemelne, mint amennyit ez a bekezdés megenged. De szívesen válaszolom meg ezt a dilemmát, habozás nélkül kijelentve, hogy Erdély előnyt jelent a románok és magyarok normális együttélési kapcsolatainak kialakításában; ugyanakkor előnyt jelent a Románia és Magyarország közötti együttműködési kapcsolatok megerősödésében is. A közös cél a szerencsés integráció Európába, ahol felhőtlenül és a határok érzékenysége nélkül találkozhatnának. Az Európai Unióban egyesült Románia és Magyarország – íme a távlati cél, amelynek megvalósításáért érdemes mozgosítani a két fél szellemi és érzelmi energiáit. Kétségtelen, hogy Erdélynek megvan a maga identitása vagy történelmi és földrajzi jellege, de ezen nem kell vitatkozni, ezt meg kell határozni

https://biblioteca-digitala.ro

(naivitás lenne?). Erdély közigazgatási identitásáról is szoktak beszélni, de ez nagyon heves viták kiváltója. Teljesen más szempontból azonban szeretnék még leszögezni egy dolgot: téves célnak tűnik egy olyan Erdély-történet megírása, amely mindkét fél által, viták és szemrehányások nélkül elfogadható. Ez lehetetlen. Nem hiszem, hogy túlságosan dramatizálnunk kell a helyzetet: meg kell értenünk, hogy Erdély két egymással szemben álló, különböző értelmet hordozó történelem közös területe. A veszélyes félreértések elkerülése végett nagyon fontos megfogalmaznunk a különbséget: Erdély történelme lehet vita tárgya (és szerintem mindig is az lesz), de soha nem lehet az Erdély mint terület. Vajon az Erdély történelméről folyó viták magától értetődően annak mostani állami hovatartozásáról is szólnak? Nem szabad elsietnünk a választ, és nem jó összekevernünk a témákat. Lehetséges-e?

7. Megélni a mát vagy felnagyítva feltámasztani a tegnapot? A román–magyar kapcsolatot legalább két dolog zavarja: a jelenlegi politikai különbségek (a kisebbségi jogok tekintetében) és a történelmi viták (Erdély történelme tekintetében). Ez utóbbi a két entitás múlthoz való, már-már beteges ragaszkodásának tudható be. A román–magyar kapcsolat gyógymódját a múlt alól való felszabadulásban vagy legalábbis annak viszonylagossá tételében látom. Követhető-e ez az út? A válasz a közös történelmi ösztönben található. Mindkét félnek be kellene ismernie, hogy ugyanabban a betegségben szenved: a múlt kóros elburjánzása. A románok és a magyarok soha nem fognak a másik fél számára is elfogadható módon emlékezni, beszélni és írni a múltról. A történelmi viták két olyan nemzeti lét örökös kísérői, amelyek patetikusan állítják egymással szembe kollektív memóriájuk és nemzeti hiúságuk változatait. A visszapillantás e két változata mindig az összebékíthetetlenségig ellentmondó lesz. És mégis, nem építhetnének-e fel együtt egy mindkettőjük számára elfogadható jövőt? Ez nem egyszerű szónoki kérdés. Továbbá: mi a jelentősége az előbb említett történelmi emlékezet kóros elburjánzásának a mostani kapcsolatokban? Van-e gyógymód a múlt sebeire?

Az ezekre a kérdésekre adott válaszoktól függ a két fél életbevágóan fontos dinamikus kommunikációjának megvalósítása. A kulturális párbeszédé, amelyet függetleníteni kellene a politikától. Lehetséges ez, vagy sem?

Fordította: Demeter Éva

https://biblioteca-digitala.ro

Visky András

Har–Kov*-kommentárok

(Sziámi ikrek)

Erdély a maga köztességében olyan rémálom, amelyet egyszerre ketten álmodnak: Románia és Magyarország. Két ország, amelyet ugyanaz a testetlen félelem köt össze. Következésképpen mindkettő Erdély megszüntetésén fáradozik, a maga eszközeivel. Alapvetően nincs mit kezdeniük vele, a történelmi sátáni labdajáték pedig, amit a régióval űztek, mindkét játékost módfelett kifárasztja, még mielőtt megnyugtatóan magáénak tudhatná a szerzeményt. Erdély megnyerése, sietős gyarmatosítása olyannyira elgyötrő, az éppen győztes ország potenciálját olyannyira elhasználó célkitűzésnek mutatkozik, hogy előbb-utóbb, „minden gondolat legalján" fölmerül a tartomány megszüntetésének a lehetősége. A „végleges" vagy a „megnyugtató" megoldás. És milyen igaz: a végleges megoldás, az a legmegnyugtatóbb.

(A Megtartó)

A kis feladatok szemszögéből igenis fontos kérdés az egyébiránt arctalanító százalékarányok ügye, amit folyton-folyvást szóba hoznak. 75% versus 25%; 93% versus 7%. Meglehetősen problematikus úgy felfogni a különbséget, hogy a nagyobb tömbnek Isten és az ősök előtt szent kötelessége a kisebbik tömböt asszimilálni, elűzni, felszámolni, az otthonossághoz való jogát folyvást kétségbe vonni stb. A társadalmi szerződésnek a „szabad önkorlátozás" elve és gyakorlata meghaladhatatlan feltétele.

(Kérdés)

Vajon Erdélyben van-e még egyáltalán értelme az olyan szószerkezetnek, hogy „román/magyar föld"? Vagy: „román kenyér" *versus* „magyar kenyér".

Kisebbségben lenni a saját hazádban: ez is csak az uralkodó nemzet vagy nyelv, tehát a bekebelező, gondosan fenntartott és ápolt konfliktualitás alapján lehetséges. Az én hazám például nem Magyarország. Kisebbség vagyok, a saját hazámban, de „a megoldást" nem abban látom, hogy valamiféle, magát mindenek előtt és felett magyarnak valló politikai elit kerüljön kormányra, ami persze nyilván lehetetlen is. Észak-Olaszország és Dél-Olaszország is „olasz föld", de ez aligha hangozhat el érvként a regionális különbözőségek vitájában. A regionalizmus (ön)értékeire mindazonáltal nem a „magyar elem" fogja rávezetni a román közvéleményt, hanem a küszöbön álló, aligha elkerülhető román–román párbeszéd, a háromszögű kerekasztalnál.

Erdély, Moldva, Havasalföld: a kulturális és civilizációs különbségek olykor bizony szembeszökőek.

---

* Har–Kov: az erdélyi Hargita és Kovászna megye összevont neve, amelyet a román sajtó előszeretettel használ. Az etnikai feszültségek gócpontjaként tartják számon, nem utolsósorban a magyar lakosság döntő túlsúlya miatt.

https://biblioteca-digitala.ro

(Így írunk mi)

„A 'fekete március' [értsd: a marosvásárhelyi véres összetűzések 1990 tavaszán] óta feltűnt vagy tízezer ismeretlen a városban. Nem tudni, honnan, csak azt tudni, mi célból..." – olvasom a Háromszékben. Az éjszaka kellős közepén hazafelé tartó, egy nonstop üzemelő játékterem suhancai által súlyosan megsebesített újságíró jut erre a sommás következtetésre. Mit állít? „Vagy tízezer ismeretlen", mondja, és máris tudjuk, kikről beszél. Feltűntek, mondja. Vajon az újságírás eszközeivel módunkban áll-e fölbecsülni a 'fekete március' óta jól meghatározott feladattal „feltűnt" „ismeretlenek" számát? Az ismeretlenek mint a törzsi jólétet, a vár nyugalmát fenyegető idegenek. Akik sokan vannak, alattomosan befurakodtak a városba, kétes játéktermekben időznek, és kitörnek minden adandó alkalommal. Főként persze békés magyar újságírókra támadnak. Tízezren vannak, kb. A „tényt" a cikk végén megerősíti a szemorvos is, aki kezelésben részesíti a sebesültet. A szemorvos: az archaikus Látó mint végső, fellebbezhetetlen instancia.

(Templom-rom)

Lehetetlen, lehetetlen „megmenteni" az épületet. Legfőképpen, ha templom. És ez nem pusztán a keresztény tanításból következik – „épüljetek fel lelki házzá, szent templommá" – hanem az „otthon" képzetéből. 1989 után jelentős anyagi áldozatokkal „megmentettek" egy erdélyi református templomot. Nyolc idős híve van az egyházközségnek, csak a nagy ünnepek alkalmával tartanak istentiszteletet a megszépült hajlékban. Még nem telt el egy évtized sem a költséges renoválás óta, a falak ismét vedlenek, a növények és a madarak kitartó következetességgel alakítják saját otthonukká az épületet. Látva látszik, az architektúrának nem minden részlete felel meg nekik. Más elgondolásaik vannak a funkcióról, és, építészetről lévén szó, az esztétikumról is. Lehetne múzeum, gondolhatnánk, de nem lehet múzeum sem, „annyi nincs benne".

(Rend versus Törvény)

Cioran „ösztönös bálványimádónak" tekinti az embert. A bálványimádás mint a lélek „pogány" tartománya, amely a bestiális lelkesedésre kész. A Vezér a bálványisten fölkent papja, akit a nép feltétlen szeretete övez. „Szeretünk, Vezér!" A racionalitás – amely nem azonos a racionalizmussal – felfüggesztése: ez a mindenkori Vezér fő feladata. A sodró programtalanság. Ha programmal bírna, a józan megfontolásra appelálna, de nem ezt teszi: a rendet ígéri meg. Nem a törvényességet, ez ugyanis benne, az elhívott és várva várt Vezérben már testet öltött. Minél hangosabb a társadalom a Vezér iránti feltétlen szeretet kinyilvánításában, annál reménytelenebb, sőt kifejezetten veszélyesebb a helyzet. Legjobb előre becsomagolni és indulásra készen állni.

(Apám javaslata)

A magyarok nagy összefogással, a budapesti kormány hathatós anyagi és erkölcsi támogatásával harcoljanak a románok jogaiért; a románok pedig Bukarest és Kolozsvár invenciózus sarokba szorításával harcoljanak a magyarok jogaiért, Chişinău bevonásával. Ne ismerjenek tréfát. Legalább egy éven át ennek a kísérletnek kellene alávetni a térséget, mondja apám. Előbb a nyelvi jelentések síkján, a mindennapi nyelvhasználatban

https://biblioteca-digitala.ro

tapasztalnánk a módosulásokat. Több humorral élnénk. Bonhoeffer írja a náci börtönben: „A legnagyobb komolyságból sohasem hiányozhat egy csipetnyi humor."

(Ünnep)

1989 decembere óta a templomtér vagy a templombelső a politikai kalandorok legkedveltebb helyszíne. Kitódul a tömeg, és ez, a tömeg puszta jelenléte, az odaadó összeverődés máris kínálkozó „helyzete" a Vezér látványos fölemelkedésének. Nincs szoboravatás vagy kopjafaállítás, nem kerül kőre kő anélkül, hogy a papok fekete, óarany vagy liliomfehér serege ne szolgáltatná felajzott készségességgel a szertartást. Az egyik csoport a gyilkosok emléke előtt tiszteleg, a másik az áldozatoké előtt, ugyanabban a pillanatban, ugyanabban a temetőben. Azután, a másik helyszínen, a szerepek felcserélődnek: akik eddig gyilkosokat méltattak, áldozatok felett mondanak beszédet; akik pedig áldozatok emléke előtt tisztelegtek, most a gyilkosok hőstetteire emlékeztetik az utókort. A közös elem, színhelytől függetlenül, az uszítás. Eltökélt, tettre kész politikusok tolonganak a papok körül. A szertartás után hosszú asztaloknál egymás egészségére koccintanak, az ősök szellemét idézve.

(Áldás)

Van-e lényegi különbség aközött, hogy ideológiák vagy fegyverek részesülnek egyházi áldásban? Ábrándos tekintetű parlamenti képviselők ökumenikus megáldatása a Szent Mihályban, mielőtt betódulnának a bukaresti parlamentbe, ahol aztán nem ismernek sem Istent (istent), sem embert (Embert).

(A harmadik út?)

Gyermekkorom óta kísér Dietrich Bonhoeffer, asztali beszélgetéseink gyakran visszatérő alakja. Apám, amikor az asztalhoz ült, letette valamelyik könyvét a tányér mellé, majd az étkezés előtti szertartás elvégeztével fölolvasott belőle egy részletet. „Egyébként tudnod kell – írja feleségének Bonhoeffer a berlin-tegeli börtönből, 1943. december 22-én, karácsonyra készülődve –, hogy sem 1939-es hazatérésemet nem bántam meg egyetlen pillanatra sem, sem bármit is abból, ami azután következett. Teljesen tudatosan és tiszta lelkiismerettel cselekedtem. Semmit sem akarok kitörölni az életemből, mindabból, ami azóta történt, akár arra gondolok, ami személyesen érintett ([...] Sigurdshof, Kelet-Poroszország, Ettal, a betegségem a Te gyámkodásod alatt, a berlini időszak), akár arra, ami általában történt. Mostani fogságomat is úgy fogom föl, hogy Németország sorsában osztozom, amit eleve eltökéltem magamban." A következő karácsonyt, tudjuk, már nem éri meg, amikor hajnalban hóhérai kiszólítják a cellájából, ennyit mond: „Ez a vég – számomra az élet kezdete."

Bonhoeffer szabad választása drámai módon foglalkoztathatta apámat is, legfőképpen a hetvenes évek elejétől. Hét proskribált gyermeket nevelt szegénységben és humorban, amikor elkezdődött a román és magyar ellenzéki értelmiségiek kivándorlása az országból. Richárd bácsi már a börtönből való szabadulást követő évben elment Amerikába, később, a megtévesztő romániai engedés idején egyre többen láttak hozzá az eltávozás tetszetős, közösségelvű ideológiáinak gyártásához. Nincs ember, aki ne az országon akarna segíteni, a Tengeren túlról, *of course*.

https://biblioteca-digitala.ro

A kivándorlás kérdése észrevétlenül kihúzódott a racionális gondolkodás ernyője alól, pszichózis lett, és kezelhetetlen méreteket öltött. Apám egyik börtöntársa és barátja, kiváló ember, román, kivándorlásra felszólító „egyértelmű és világos" álmát mesélte el nekünk, a parókia verandáján. Álmában madarak szálltak Keletre, amiből megértette, hogy neki Nyugaton a helye. Másnap sietve „beadta a papírokat", velünk már csak megmásíthatatlan elhatározását közölte. A viták folyamán apám, mintegy önmaga ellen is érvelve, azt hiszem, a hatalmi forgatókönyvet hozta szóba folyvást: nagy érdeke fűződik a mindenkori Vezérnek ahhoz, hogy megszabaduljon a belső ellenzéktől, lehetőleg „tiszta kézzel" stb. stb. Mindhiába.

Bukaresti román értelmiségiek látogatnak hozzánk, meglehetős rendszerességgel. A beszélgetéseket követően apám szomorúsága hatalmába keríti a családot. Előveszi az Írást, felolvas belőle egy bűnbánati zsoltárt. A kurta „Ámen"-t most nem követi magyarázat, mint máskor.

Bonhoeffer visszatér, Németország sorsában osztozik. Ez volna a harmadik út a személyelvű és közösségelvű attitűd „között"? Az üres szimbólumokat lihegve hajhászó és a kőkemény pragmatista magatartás „között"? Magától értetődően és, ez fontos, pátoszmentesen, humorral és részvéttel otthonnak tekinteni az országot? Van ott hely, a köztességben? És vajon nem az önáltatás tere volna ez?

(Kis kelet-európai piacgazdaság)

A román–magyar barátság ápolásáért létrejött művelődési-keresztényi szövetség titkára azonos a megye egykori, felteszem, rettegett pártszemélyzetisével, aki a marosvásárhelyi eseményeket követő évben a helyi lap hasábjain lendületes cikkeket publikál a második világháború előtti fajelméletek modorában. Egy minden helyzetben kész, piacképes árut előállítani tudó ember. Hivatásos túlélőművész. És kinek jutna eszébe az esztétikumot az etikummal összekeverni...?

(Így írunk mi)

Székelyudvarhely: a románok gulágja. Har–Kov: a lehetséges román Koszovó. Másutt a fővárosi sztárújságíró a Zsil-völgyi bányászokhoz hasonlítja a Hargita–Kovászna térség lakóit, akik bármikor fölkerekedhetnek Bukarest ostromára, ráadásul a győzelem esélyével, hiszen többen vannak, mint a bányászok (szerinte kétmilliónyian) stb. A sajtó erőszakos nyelve: hajtogatni és elfogadtatni a konfliktust, megkészíteni a helyét az emberi tudatban, a monomániás ismételgetés révén. Elhárítva fogadjuk be. És aztán, az esedékes vezércikkben ismét, azt állítani: előre megmondtuk. Nos, nemcsak megmondtuk, elő is segítettük, a magunk szerény eszközeivel.

(Múlt és jövő)

A mítoszi nyelv, az Ős képe. A jelen nélküli Erdély: lezárult múlt; az eljövendő pedig az eszkatológia terminológiájával írható le. Nehezen földolgozható, töredékes létezés.

(Pre-posztmodern)

A Har–Kov-vitát előbb-utóbb rövidre zárja az ortodox templomok, általánosabb érvényben az ortodoxia ügye. A román ortodox modernitás egyik kiváló román szakértője

https://biblioteca-digitala.ro

és közírója arról értekezik, hogy a keresztény értékek manifeszt megjelenítése a politikumban igen problematikus, ha a hitvalló kereszténység önmagában is kisebbségnek számít. Ki a keresztény? – ezt a kérdést nem szükséges a magunk bölcsessége szerint megválaszolni, és semmi esetre sem a „Ki a román?" vagy „Ki a magyar?" kérdésekre születő válaszok mintáját kell követni. „A kereszténység tágabb meghatározása bonyolítja a fejtegetést – írja Teodor Baconsky –: « a Krisztus által megváltottaktól » az is kéretik ráadásul, hogy legyenek megkeresztelve a Szentháromság nevében, legyenek megvallói a niceai-konstantinápolyi hitvallásnak, résztvevői a nyilvános istentiszteleteknek, képviselői a Tízparancsolaton és a Boldogmondásokon alapuló erkölcsnek s tagjai az igaz hitű egyháznak."

A keresztény ortodoxia problémája azonban nem tipikusan „román kérdés". Több szempontból sem az. Magyar nyelvterületen a népegyház *versus* hitvalló egyház kérdésköre lappangó vitának számít, olykor puszta fölvetése is magára vonhatja és vonja is a „nemzetáruló" billogot. Befolyásos egyházi vezetők számára magától értetődő, hogy „igaz" reformátusnak lenni egyértelmű politikai opciót is kell jelentsen, mi mást, mint a püspökét. Tabu nyilvánosan fölemlegetni azt, hogy a püspöknek, a papnak nincs mandátuma arra, hogy egy bizonyos párt jelmezébe bújjék, tekintettel arra, hogy vallásilag ugyan egynemű, de a politikai opcióikat illetően igen különböző sereget képvisel. Papjaink kétes ideológiákkal kötnek szerelmi házasságokat, ezeket aztán viharos elválások követik. (Javaslat: bevezetni a politikai cölibátust.)

(Mítosz és szindróma)

Az Erdély-probléma mint mitopoétika egy, a jelenben nem létező Erdély reprezentációja. A jelenben nem létező Erdély a feldolgozatlan Trianon-szindróma megfelelő kifejeződése. A mítoszi Erdély a ballada történelmen kívülre került ősföldje, az ég és a felhők, a patak és a vegetáció, az ősöregek és élettörténet nélküli héroszok derengő Atlantisza. Bemutatása a történelem végével kezdődik, a végponttal, amikor az idő már megszűnt lenni. A mítoszi Erdélynek csak jelene van, a létező Erdélynek pedig csak múltja.

(Hely és humor)

„Majoritarii sunt minoritarii maghiari..." És a tükörmondat: „Minoritarii sunt majoritarii români..." A Har–Kov térség tehát az a hely, ahol a többséget a magyar kisebbség alkotja, a kisebbséget pedig a román többség. Az élveteg mondat saját farkába harap.

(Senkiföldjén)

„A magyarság önérzetét sérti..." „A román lakosság önérzete ellen..." Őslakosok egymásra meredő csoportja. A kettő között pengevékony szabad föld, ahová ha ember merészkedik, mindkét oldalról ellenséges gyanakvással szemlélik: az egyik vagy másik fél renegát ügynöke, nyilvánvaló. Vagy, jobb esetben, kinevezik bohócnak. A senkiföldjén egyensúlyozó bohóci gimnasztika olykor valóban ügyetlen is, nincs nyelve, kialakult koreográfiája, de, kérdezzük meg, végül is mihez képest ügyetlen?

https://biblioteca-digitala.ro

(Egy gyöngyszem, avagy A harmadik szereplő)

„Alulírott, VII. A osztályos tanuló, nyilatkozom, hogy 1990. március 22-én, a matematikaóra előtti szünetben, egy barna hajú és barna arcú («cu părul negru şi la faţă tot negru») fiú a VII. C-ből hozzám lépett, és megkérdezte, román vagyok-e. Én igennel válaszoltam. Mire ő ütlegelni kezdett."

(Angyali idegenség)

„Az idegen az a közösségen kívülről jött bíró, aki kikristályosítja az identitást; olyan másság hordozója, mely által megtörténhet a dialógushoz szükséges fogalomtisztázás; az egzotizmus hírnöke, akinek a jelenlétében a városállam rendje újból tudatosodhatik." (Baconsky) Most már csak az a kérdés, hogy a jövevény hozzátartozik a „városállam rendjéhez", vagy átmeneti időre „szükséges" kívülálló? A helyreállt rend, valamint a „kikristályosodott identitás", más szóval a megerősödést követően felfokozódik-e a jövevény idegensége, vagy pedig elfogadottabbá lesz, és mintegy a városállam rendjéhez, „normalitásához" tartozik-e egyszersmind?

(Székely temető)

Mondják, hogy Udvarhelyen, a temetőben találhatni egy fejfát a következő felirattal: „Itt is jobb, mint Csíkban." Mert, magyarázzák, a csíkiak könnyebben befogadják a románokat. Ionesco: „De mondják az ellenkezőjét is."

(Apák és fiúk)

A belügyminiszter felháborodik azon, hogy Har–Kov-ban léteznek olyan falvak, ahol a román rendőr gyermeke nem tud anyanyelvén, „ami pedig megengedhetetlen Romániában", teszi hozzá. Rossz rendőr? Rossz apa? És az anya (anya)nyelve? Ki kicsoda ebben a történetben? Mi atyánk a belügyminiszter, „ami pedig megengedhetetlen Romániában".

(Rövidítés)

Har–Kov: nem szeretem ezt a csonkolás mozdulatával véghezvitt összevonást. Ez a sem románul, sem magyarul nem jól hangzó nyelvi lelemény folyvást a Vörös Hadsereg valamilyen titkos hadműveletére emlékeztet. (Azért használom, mert intellektuális fájdalmat okoz.)

(Virtuális civilség)

Polgári engedetlenség polgárság nélkül: nem állnak rendelkezésre valós civil jogosítványok, sem a törvény betűje, sem a törvény szelleme, sem intézményi reprezentáció. A „kis" autonóm gazdasági bázis pedig kifejezetten virtuális. Ennélfogva a polgári engedetlenség intézménye a legadekvátabb módon az éhségsztrájkban nyerhetne kifejeződést, szellemi és biológiai értelemben egyaránt. Az éhségsztrájk azonban mind szellemi, mind pedig biológiai értelemben a kelet-európai polgár mindennapi létmódja. Tehát nem értékelhető esemény, sem politikailag, sem erkölcsileg.

(Így írunk mi. Bukarest és Budapest)

„A Hargita megyei románok problémája nem a magyarok, és nem Budapest, hanem Bukarest."

https://biblioteca-digitala.ro

Mit állít a rettegett fővárosi újságíró? Azt, hogy az ott élők ügye nem az ott élők ügye; nem „civil" kérdés; nem a lakosságé. Ha egy pillanatra figyelmen kívül hagyjuk annak az elhallgatását, hogy a román probléma csak a „viszonyban", sőt kifejezetten emberek között létező, ilyen vagy olyan – nem mindegy persze, hogy milyen – viszonyban, lehetőleg a személyesben értelmeződik, akkor látva látjuk, hogy a kérdés hatalmi transzponálása a dehumanizáció útja. Bukarest, a helytől bizony nagyon sok tekintetben – kulturálisan, gazdaságilag stb. – távol levő, arctalan hatalom, a megoldás letéteményese. A központosítás, a totalitarista ösztön: drasztikus nivellálás, a regionális különbözőségek eltüntetése.

(Történet)

1989 decemberében Zabolán a község katolikus, református és ortodox papja a művelődési otthon színpadán mámoros beszédeket tart a forradalmár népnek. „Kéz a kézben", szól a híradás. A marosvásárhelyi „fekete március" idején Zabola is feje tetejére áll, névtelen levelek, telefonok, heroikus fenyegetőzés. Nem lehet különbséget tenni hír és híresztelés között. Füstölög a katolikus templom sekrestyéje. Rossz hír, de igaz. A Rossz bekövetkezik. Az a hír járja, hogy a katonaság beköltözik a Mikes-kastélyba. Gyermekszanatórium és műemlék: szimbólum szimbólum hátán. Beadványok, tiltakozások: a kastély szanatórium marad. De aztán újabb rendelet jön, az épület ismét átkerül a hadsereg tulajdonába. Néhány órára. Visszavonják a rendeletet, a gyermekek maradnak. Vasárnap, az Úr napja: csöndes felvonulás. És ellentüntetés. Pillanatnyi állás, ide-oda billegés. Az ortodox templomban az összesereglett hívek hangosan skandálják: „Armata e cu noi!" Próbáljuk felidézni magunk előtt a hadsereget éltető gyülekezetet, a templomban. A hadsereg velünk van, de hol van a tétlen Isten? Elvont eszme, amit az egyház fenntartás nélkül kiárusít a politikai piacon. 2000-ben a református püspök az ünnepi istentiszteleten a jelen lévő miniszterelnököt idézi a szószéken. „Találóan fogalmaz...", itt a hatalmon levő politikus neve következik, mindegy, kicsoda, ma van, holnap nincs, az évszám a fontos. A készséges, önelégült és önkielégítő odadörgölőzés számít. A nyelv mit sem változott 1970, 1950, 1938 stb. óta.

(Mindenható totalitarizmus)

Ádáz, eltökélt, lázas, dinamikus stb. tehetetlenség. A központosított állam-elv totális kudarca. A rosszarcúság üli diadalát.

(Tabu)

Vajon az autonómia fogalma körüli hihetetlen hisztéria nem az autonóm értelmiségi, sőt még inkább az autonóm polgár hiányára vezethető vissza? Az persze aligha kétséges, hogy az autonómia, illetőleg az egységes és szuverén román állam hajtogatása hasonló módon praxis-idegen. Másfelől pedig azt is látjuk, hogy két kormány függ egyszerre Erdélytől, a bukaresti és a budapesti, ami persze nem könnyíti meg a helyzetet.

(Kő kövön)

1989 decembere óta gomba módra nőttek ki a földből a templomok, kolostorok, különböző egyházi épületek. Eltelt tíz év, lassan befedi a téglákat a vakolat. Alighogy működni kezdenek, máris beindul a szekularizáció, feltartóztathatatlanul. Sokasodnak

https://biblioteca-digitala.ro

a reformerek és tradicionalisták közötti konfliktusokról szóló történetek. Nem marad kő kövön.

(A parlament falra ment)

A Har–Kov jelenség mint olyan. Az 1991-es parlamenti jelentés a 13. századi gyarmatosítást folytató feudalizmus értékelésével indul. Ettől kezdve minden eldől, a jelentés valamennyi mondata a hét évszázada töretlen összeesküvés szempontjából értelmeződik. Aztán jön a nagyívű történelmi exkurzus következtetése: a *ius primis occupantis* (sic!), valamint a többségi lakosság nevében Erdély román föld volt, és az is marad. Eszerint a Har–Kov-kérdés nem a jelené, hanem a múlté, valamint, ebből következően, a távoli jövőé. Így válhatnak egy csapásra hősökké a betelepített kommunista adminisztráció és titkosrendőrség emberei, az erőszak-apparátus voltaképpeni janicsárjai: ők is a 13. századot megelőző édeni állapotok restaurációjának héroszai. A nemzeti méltóság nevében. Mindazonáltal ez a klasszikus módja annak, hogy hatalmivá transzponáljunk olyan szituációkat, amelyeket a civil társadalom, a maga kezdetleges formájában is, sokkal hatékonyabban tudna kezelni. De nem ez a cél. Mert akkor kikerül a központi kártyajátékosok kezéből a tromf. A 20. században legitimként elfogadott *ius occupantis* az erőszaknak nyújt át erkölcsi bizonyítványt. Jelen nélkül élni: puskaporos hordó.

(Szimbólum)

Harc a csendőrlaktanya körül: legyen vagy ne legyen. Olyan szimbólumokat választunk, amilyenek vagyunk. Kolozsváron ez idő szerint nincs egyetlen működő zárt terű uszoda sem.

(Különbség)

Elvárható-e, hogy értelmes jelentésekkel bírjon egy parlamenti bizottsági jelentés, ha nem tesz különbséget: román és román között, magyar és magyar között? Nem tenni különbséget, de azért istenként viselkedni: ez a kétes tett legitimizálja a (mindenkori) Hivatal létét.

(Elszabadult totalitarizmus)

A romániai magyar és román iskolák a politikai változások másnapján megváltoztatták „rítusaikat", anélkül azonban, hogy a „kultusz" megváltozott volna. A későbbi vallásos ünnepek műsorai csak a versek és énekek tekintetében változtak, de nem szerkezetükben és hangvételükben. Tökéletesen megőrizték az egykori „agitációs brigádok" stílusát, atmoszféráját, mozgáskészletét, hanghordozását, gesztusvilágát. Valamiféle agresszív önaffirmáció uralkodott el az evangéliumi szövegek recitálásakor, az angyali szózat pedig mozgalmi dalnak hatott. A díszterembe vezényelt diáksereget a tanárok rendreutasító pisszegése próbálta kordában tartani, mindhiába. A szabadjára engedett totalitarizmus ülte diadalát.

(Zászlók, himnuszok)

A nemzeti szimbólumok adminisztratív eszközökkel történő korlátozása csak annak állhat érdekében, aki a provokatív, manifeszt használatukból kíván hosszú távon politikai tőkét kovácsolni. Nincs himnusz, amit ne lehetne elkoptatni, még akkor is, ha nemzeti imának nevezzük.

https://biblioteca-digitala.ro

Szerzők

ÁGOSTON Hugó (sz. 1944) közíró. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem elméleti fizika szakán végzett 1967-ben. 1970 és 1989 között *A Hét* című társadalompolitikai hetilap szerkesztője, 1990-től főszerkesztő-helyettes. 1977 és 1989 között szerkesztésében jelenik meg a TETT című tudományos ismeretterjesztő kiadvány. 1975-1987 között a *Kriterion* Könyvkiadó *Korunk Könyvek* sorozatának szerkesztője, 1990-ben a Magyar Újságírók Romániai Egyesületének alapító tagja, 1990-1995 között a MÚRE igazgató tanácsának tagja, 1997-1999 között pedig elnöke. 1999-től a *Krónika* napilap alapító tagja, vezető szerkesztője. Önálló kötete *Bukaresti Élet, képek* 2000-ben jelent meg. MÚOSZ és EMKE-díjas.

Gabriel ANDREESCU (sz. 1952) politológus. A Bukaresti Egyetem Fizika karán szerzett diplomát 1976-ban. A Társadalmi Párbeszéd Csoport és a Polgári Szövetség alapító tagja, a Román Helsinki Bizottság emberjogi aktivistája, a *Revista Română de Drepturile Omului* folyóirat ügyvezető igazgatója. Számos cikk és tanulmány szerzője. Önálló kötetei: *Sisteme axiomatice ale logicii limbajului natural. Funcţii şi operaţionalizare* (1992) *Cel mai iubit dintre ambasadori* (1993), *Despre filosofia disidenţei; Patru ani de revoluţie* (1993); *România versus România; Naţionalişti, antinaţionalişti... o polemică în publicistica românească* (1996), *Solidaritatea alergătorilor de cursă lungă* (1998); *Problema transilvană* (szerkesztésében, Molnár Gusztávval közösen 1999), *Ruleta. Români şi maghiari, 1990-2000* (2001). A Romániai Magyar Újságírószövetség *Pro Amicitia* és a magyar kormány *Pro Minoritate* díjazottja.

BAKK Miklós (sz. 1952) politológus. A Temesvári Műszaki Egyetem Villamosmérnöki karán 1976-ban szerzett diplomát. 1991-1999 között *A Hét* szerkesztője. 1996-tól a *Magyar Kisebbség* szerkesztőbizottságának tagja, 1999-től a *Krónika* főmunkatársa, jelenleg felelős szerkesztője. Tanulmányai közül: *Despre concepţia APADOR privind drepturile minorităţilor naţionale* (1994), *A németországi szorb népcsoport jogai* (1996), *Bibó, avagy a válság önismerete. Utószó.* (1997), *Factors and Mechanisms of the Regionalization in Central Eastern Europe* (1998), *Az RMDSZ mint a romániai magyarság önmeghatározási kísérlete 1989 után* (1999), *România şi Europa Centrală – două compromisuri* (2000).

BÍRÓ Béla (sz. 1947) közíró, egyetemi tanár a Bukaresti Egyetem Hungarológiai Tanszékén és a Sapientia Egyetem csíkszeredai karán. Számos hazai és magyarországi lapban megjelent,, különösképpen a magyar-román kapcsolatokat elemző cikk és tanulmány szerzője. Kötetei: *A tragikum tragédiája* (1984), *Legenda a kerek Egészről* (1997), *Kossuth paradoxon* (2001), *A gyűlölet terhe* (2001), *Porlik mint a szikla* (2001), *Véges végtelen* (2002).

François BOCHOLIER (sz.1973). A párizsi École Normale Suprieureben végezte tanulmányait és a Pantheon-Sorbonne Egyetem doktorándusa. Tanulmányok: *La Dobroudja entre Roumanie et Bulgarie: regard francais* melyet a Bolgár Akadémia és a Paris-Sorbonne és az Artois egyetemek kolokviumán mutatott be 2000 szeptemberében.

Lucian BOIA (sz. 1944) történész, a Bukaresti Egyetem Történelmi Fakultásának tanára, alapító igazgatója a Centrul de Istorie a Imaginarului-nak (a Képzeletbeliség Történetének

https://biblioteca-digitala.ro

Központja). Főbb munkái: *Istorie şi mit în conştiinţa românească* (1997), *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr şi ficţiune* (1998), *Două secole de mitologie naţională* (1999), *Pentru o istorie a imaginarului* (2000), *România, ţară de frontieră a Europei* (2002).

Antonela CAPELLE-POGĂCEAN (sz. 1968). Tanulmányait a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Filológia Tanszékén végezte. Doktori címét a párizsi Politikatudományok Intézetében szerezte, doktori disszertációjának címe: *Représentations de la nation chez les intellectuells hongrois, Hongrois de Roumanie et Roumains à l'entre-deux-guerres.* Számos tanulmány és cikk szerzője a román-magyar kapcsolatok témakörében: *Quelques aspects hungaro-roumaines et la question des minorités magyares* (1995), *Hongrie/Roumanie: rivalités et synergies dans la marche vers l'Europe* (1997), *Chestiunea transilvană: dimensiune teritorială şi dimensiune etnică* (1998), *A romániai magyar kisebbség új identitás-meghatározásai 1989 után* (2000), *„Hongrie" et „Roumanie"* (2000).

Al. CISTELECAN (sz. 1951) irodalomkritikus, szerkesztő, publicista. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Filológia Tanszékén szerzett diplomát, doktori címét a *Celălalt Pillat* című disszertációval szerezte. A *Vatra* irodalmi folyóirat főszerkesztőhelyettese, a Petru Maior Tudományegyetem előadótanára. Publicisztikai tevékenysége nagyon gazdag, számos tanulmánya, esszéje, irodalomkritikája, politikai elemzése jelent meg hazai folyóiratokban. Megjelent művei: *Poezie şi livresc* (1986), *Celălalt Pillat* (2000), *Top ten*, (2000). A *Poezie şi livresc* című kötete „George Călinescu" irodalomkritikai díjban részesült. A Romániai Írók Szövetségének esszédíjazottja 2001-ben a *Celălalt Pillat* című kötetéért.

Marius COSMEANU (sz. 1967) szociológus. Tanulmányait a Temesvári Egyetem, Szociológiai és Pszihológia Karán végezte 1996-ban. Magiszteri tanulmányait a budapesti ELTE-UNESCO Ethnic and Minorities Studies karán folytatta. A bukaresti Sajtófigyelő Szolgálat területi irányítója, a King Baudouin Alapítvány külső munkatársa. Az Elemző és Monitorizáló Csoport elnöke. Számos cikke, elemzése, recenziója és tanulmánya jelent meg Romániában és külföldön. Ezek közül: *Alter/Ego târgumureşean*, *Alter şi Ego în minoritate* (társszerző, 1995), *Identity Politics vs. Political Identities: Two Months with the Romanian Media* (2000), *Anti-nostalgia. Maghiarii şi spaţiul public în România* (2001).

CSETRI Elek (sz. 1924) történész, Erdély 17-19. századi történetének szakértője, a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem tanára, a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem vendégtanára, az *Erdélyi Múzeum* c. folyóirat főszerkesztője, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja és a kolozsvári Történelmi Intézet tagja. Főbb munkái: *Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről* (társszerző, 1956), *Történeti kronológia* (társszerző, 1976), *Erdély változó társadalma 1767-1821* (társszerző, 1984), *Kőrösi Csoma Sándor* (1984), *Bethlen Gábor életútja* (1992), *Együtt Európában* (2000).

DEMÉNY Lajos (sz. 1926) történész. Tanulmányait a kolozsvári Bolyai Egyetemen és az Ekaterinenburgi és a Szentpétervári Egyetemeken végezte, majd a Román Akadémiai Kiadó szerkesztője, a N. Iorga Történelmi Intézet kutatója és osztályvezetője volt, valamint a Román-Magyar Történészi Vegyes Bizottság tagja. *A Bábolnai parasztlábor* c. tanulmányáért a Román Akadémia Nicolae Bălcescu díjával tüntették ki. A Román Társadalomtudományi Akadémia rendes tagja. 1995-től pedig a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja. 1999-ben a Szegedi Egyetem díszdoktori címével, majd 2003-ban Entz Géza díjjal tüntették ki. Számos kötetet és magyar, román, orosz, bolgár, német, cseh és angol nyelvű folyóiratokban közölt cikket adott ki.

Caius DOBRESCU (sz. 1966). A brassói „Transilvania" egyetem összehasonlító irodalom előadótanára. A bécsi egyetem Herder ösztöndíjasa (1990-1991), a New Europe College (1995-1996) és a Budapest Collegium ösztöndíjasa (1996-1997). Az *Interval* című kulturális folyóirat főszerkesztő-helyettese. Jelenleg a Chicago-i Egyetem Committee on Social Thought szakának

https://biblioteca-digitala.ro

Fullbright ösztöndíjasa. Megjelent kötetei: *Efebia, Spălîndu-mi ciorapii, Deadevăr* (versek); *Balamuc sau Pionierii spațiului* (regény); *Modernitatea ultimă, Semizei și rentieri* (kultúrelmélet), *Inamicul impersonal* (esszék).

Adrian DOCEA (sz. 1981) a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem management szakos hallgatója.

Ioan DRĂGAN (sz. 1954) a Nemzeti Levéltár Kolozsvár Megyei Igazgatóságának igazgatója és a kolozsvári *Revista de Arhivistica* főszerkesztője. A *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514* (2000) c. kötet szerzője.

Paul DRUMARU (sz. 1938) nyelvész, író, műfordító. A jászvárosi Egyetem Bölcsészkarának Román nyelv és irodalom szakán végezte tanulmányait. Mintegy 40 kötetet fordított a magyar irodalomból románra, többek közt: Konrád György, *Vizitatorul* (1998), *Transland, poeții mei maghiari,* versválogatás (1999), Pilinszky János, *Crater* (2002), Babits Mihály, *Iona* (2002), Kovács András Ferenc, *Vară colonială* (2002), Konrád György, *Călătoria* (2003). Önálló kötetei: *Ochii necesari* (1968), *Făptura* (1976), *Vizionarea* (1980).

EGYED Ákos (sz. 1929) történész. Egyetemi tanulmányait a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen végezte, majd nyugdíjazásáig a kolozsvári Történeti Intézet kutatójaként dolgozott. Számos tanulmányt közölt az erdélyi parasztság történetéről – 1975-ben könyvet írt *Az erdélyi parasztság a századfordulón* címmel –, majd a székelység és az 1848-49-es szabadságharc történetével foglalkozott melynek eredményeként született a két kötetes *Erdély 1848-1849* c. munkája (1998-1999). 1990 óta a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem díszdoktora, 2002 óta pedig az Erdélyi Múzeum Egyesület elnöke.

Smaranda ENACHE (sz. 1950) filológus. A Bukaresti Egyetem Bölcsészkarán szerzett oklevelet francia nyelv- és irodalomból. A Pro Europa Liga alapító tagja és társelnöke, a Polgári Szövetség és a Társadalmi Párbeszéd Csoportjának alapító tagja, Románia volt finnországi és észtországi nagykövete. Számos cikket, tanulmányt és interjút közölt a többpárti demokrácia, az emberi és kisebbségi jogok, a román-magyar történelmi megbékélés, az interkulturalizmus, a nacionalizmus, az európai integráció stb. kérdésköréből itthon és külföldön. Mecenas, Amicitia és Pro Minoritate díjas, valamint a Magyar Köztársaság kitüntetetje. A *România și minoritățile* c. kötet szerkesztője.

Sabina FATI (sz. 1965) újságíró. Politikatudományokban szerzett oklevelet, 1995-től újságíró és a Szabad Európa Rádió tudósítója, politikai elemző. A *Curentul, Sfera Politicii* és *Politica Externă* lapok állandó munkatársa. A TACTIC interdiszciplináris csoport társelnöke. A *Secretul informațiilor este secretul puterii* (1997), *Regionalism prin descentralizare sau criză prin fragmentare?* (1999), *A nemzeti eszme és a föderalizmus Erdélyben a XX. század elején* (2001) című tanulmányok szerzője.

Sabin GHERMAN (sz. 1968) közíró. A Craiovai Egyetem Bölcsészkarának román-francia szakán szerzett oklevelet. 1992 és 1999 között a kolozsvári TV szerkesztője. Két verses kötetet közölt: *Phaluscriptum* (1991) és *Bă Ghermane* (1993) címmel. 1998-ban adja ki a *M-am săturat de România* c. esszéjét amely később a pro Transivania Alapítvány kiáltványává válik. 1999 és 2000 között előadásokat tart budapesti és bécsi egyetemeken. Az Erdély-Bánát Liga alapítója és elnöke (2000 május), jelenleg az Európai Szabad Szövetség (European Free Alliance) romániai raportőre. Legújabb kötete: *Regionalism – starea noțiunii* (2003).

Ovidiu GHITTA (sz. 1962) történész, egyháztörténész, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem-Filozófia karának adjunktusa. Több kollektív kötet társszerkesztője és társszerzője mely között Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta (ed.), *Church and Society in Central*

https://biblioteca-digitala.ro

and Eastern Europe (1998), valamint a *Naşterea unei biserici. Biserica greco-catolică din Sătmar în primul ei secol de existenţă* (2001) c. monográfia szerzője.

Gheorghe GORUN (sz. 1949) történész. Egyetemi tanulmányait a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen végezte, jelenleg a nagyváradi Görög-Katolikus Teológiai karon ad elő középkori történetet és görög-katolikus egyháztörténetet. A '90-es években a Debreceni Egyetem vendégtanára volt. 1998 óta a American Historical Association tagja. Számos könyvet, tanulmányt és cikket közölt főképpen a premodern történelem kérdéskörében, melyek közt: *Reformismul austriac şi violenţele sociale în Europa Centrală 1750-1800* (1998), *Răscoala lui Horea în comitatul Bihor. Izvoare documentare, I-II.* (2000-2001), *Sub semnul schimbării* (2002).

Mihaela GRANCEA (sz. 1959) a szebeni Lucian Blaga Egyetem előadótanára. Tanulmányokat közölt a *Studii de istoria Transilvaniei* c. folyóiratban (2000).

JAKÓ Klára (sz. 1962) történész, kultúrtörténész. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem-filozófia karának előadótanára, az Erdélyi Múzeum Egyesület kutatója, a MÚRE és a Magyar Történészek Világszövetségének tagja. Publikációk: *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója* (1991).

JAKÓ Zsigmond (sz. 1916) történész, levéltáros, Erdély középkori történetének szakértője, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem-filozófia karának volt tanára és tanszékvezetője, a kolozsvári Történeti Intézet volt kutatója, a Magyar Tudományos Akadémia (1988) és a Román Akadémia (1996) tagja, az Erdélyi Múzeum Egyesület elnöke (1990-1994), a Magyar Történészek Világszövetségének társelnöke, a Magyar Történészek Társaságának tiszteletbeli tagja. Művei: *Románok és magyarok* (1943), *Documente privind istoria României* (1956), *Scrierea latină în evul mediu* (1971), *Sub semnul lui Clio* (1974), *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez* (1976), *Művelődéstörténeti tanulmányok* (1979), *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei 1298-1556* (1990), *Társadalom, egyház, művelődés (Tanulmányok Erdély történelméhez)* (1997).

KÁNTOR Zoltán (sz. 1968). Szociológus, politológus, a budapesti Teleki László Intézet tudományos munkatársa, vendégtanár a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen és a temesvári Tudományegyetemen, a *Regio* c. folyóirat szerkesztője. 1995-ben a Temesvári Tudományegyetem Szociológia Karán szerzett diplomát. 1996-ben a Közép-Európai Egyetem, Politikatudomány szakán MA fokozatot szerzett a *National Minorities, Consociationalism and Democracy: the case of Hungarians in Romania* szakdolgozattal. Kiadott munkái: *Kisebbségi nemzetépítés*; *A romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség* (2000); *Az RMDSZ a romániai kormányban 1996-2000* – Bárdi Nándorral (2000), *Az RMDSZ és a kormánykoalíció (1996-2000)*, szerkesztő, 2001; *A magyar nemzetpolitika és a státustörvény* (2001), *Nationalizing Minorities and Homeland Politics* (2001).

KÖPECZI Béla (sz. 1921) történész, irodalomtörténész. A Budapesti Egyetem francia-román szakán, majd a Sorbonne-on végezte egyetemi tanulmányait. 1966-tól az ELTE francia tanszékén egytemi tanár, 1970-ig tanszékvezető, 1971-1975 között a MTA főtitkára, 1982-1988 között művelődési miniszter. A *Helikon* főszerkesztője. A Magyar Tudományos Akadémia tagja. Az *Erdély történetének* főszerkesztője. Főbb munkái: *II. Rákóczi Ferenc* (társsz. 1955), *Eszme, történelem, irodalom* (1972), *Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszmei útja* (1982), *Magyarok és franciák. XIV. Lajostól a francia forradalomig* (1985), *A francia felvilágosodás* (1986), *A bujdosó Rákóczi* (1991), *Histoire de la culture hongroise* (1995), *Az emberi sors és a XX. századi francia regény* (1997).

KRISTÓ Gyula (sz. 1939) történész. A JATE magyar-történelem-latin szakán szerzett oklevelet, 1962-től a JATE tanára, majd tanszékvezetője, 1987-től a Bölcsészet-tudományi kar

https://biblioteca-digitala.ro

dékánja, 1982-85 között az egyetem rektora. A *Történelmi Szemle* szerkesztőbizottságának tagja, a *Szeged története* c. monográfiasorozat szerkesztője, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Főbb munkái: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig* (1980), *Tanulmányok az Árpád-korról* (1983), *A vármegyék kialakulása Magyarországon* (1988), *Anjou-kori oklevéltár* (szerk. 1990-98). *A magyar nemzet megszületése* (1997), *Írások Szent Istvánról és koráról* (2000).

K. LENGYEL Zsolt (sz. 1960) a filozófia doktora, a müncheni Ludwig-Maximilian Egyetem Kelet- és Délkelet Európai Intézetének tanársegédje, a Magyar Intézet ügyvezető igazgatója, az Ungarn-Jahrbuch szerkesztőségének tagja.

Steliu LAMBRU (sz. 1969) történész. A Bukaresti Egyetem Történelmi Karán szerzet oklevelet, 1998-ban MA címet szerzett történelemből, a jászvárosi „Al. I. Cuza" Egyetem éa a budapesti Central European University doktorandusa. A jelenkori egyetemes és a jelenkori erdélyi történelem szakértője. Több cikk és tanulmány szerzője: *Cele două naţiuni române. Controverse politice româneşti în spaţiul habsburgic între 1865-1872* (1999), *Microidentitate şi erupţia identitară în Europa de Sud-Est* (2000).

Marius LAZĂR (sz. 1959) szociológus. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia Karán szerzett diplomát, 1998-ban pedig doktori címet az *Etnocentrism şi integrare europeană în conştiinţa culturală românească* c. disszertációval. A Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia karának előadótanára, az Interetnikus Kapcsolatok Kutatási Központjának igazgatója. Tanulmányok: *Structuri sociale şi modernizare în societatea românească, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea* (1998); *Structuri politice şi cultură: Cîmpul cultural de la „destalinizare" la „mitul salvării prin cultură"* (1999); *„Akademisches" und „nicht-akademisches" Denken. Die Philosophie in Rumänien zwischen den beiden Weltkriegen* (2001). A Román Kulturális Antropológiai Társaság tagja.

Ana LUDUŞAN (sz. 1948) szociológus, a Liga pentru Apărarea Drepturilor Omului [az Emberi Jogok Védelmének Ligája] (LADO) kolozsvári fiókszervezetének irányítója. Számos cikk és szaktanulmány valamint szépirodalmi rövid próza és a *Micul Stalin* (1999) c. regény szerzője. A *Provincia*, *Observatorul Cultural* és *Timpul* folyóiratok állandó munkatársa.

MAGYARI-VINCZE Enikő (sz. 1961) a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem Európai Tanulmányok karának adjunktusa. Az etnikai önazonosság, a nők romániai helyzete és a kulturális antropológia területén végzett rendszeres kutatásokat. Főbb munkái: *Antropologia politicii identitare naţionaliste* (1997), *Kísérletek kulturális analízisre. Experimente în analiza culturală. Experiments in Cultural Analysis* (1997), *Diferenţe care contează. Diversitatea social-culturală prin lentilele antropologiei feministe* (2002), *Talking Feminist Institutions. Interviews with Leading European Scholars* (2002).

Radu MÂRZA (sz. 1974) történész, a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem Történelem-filozófia karának tanársegédje, az *Incursiuni în opera istorică a lui Gh. I. Brătianu* (1999) c. kötet társszerkesztője, a *Studii de istoria Transilvaniei. Omagiu profesorului Pompiliu Teodor* (2000) c. kötet szerzője.

Sorin MITU (sz. 1965) történész, a Babeş-Bolyai Egyetem Történelem-filozófia kara újkori történelem tanszékének adjunktusa. Főbb munkái: *Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni* (1997), *Românii văzuţi de maghiari* (társszerző, 1998), *Istorie pentru clasa XI-a şi XII-a* (1999) alternatív történelem tankönyvek, valamint *Imagini europene şi mentalităţi româneşti din Transilvania* (2000) tanulmánygyűjtemény társszerzője.

MOLNÁR Gusztáv (sz.1948), filozófus, politológus. A kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem Történelem-Filozófia Karán szerzett diplomát 1971-ben. A budapesti Teleki László Intézet tudományos főmunkatársa, a nagyváradi Partium Keresztény Egyetem vendégtanára. 1995-ben nyerte

https://biblioteca-digitala.ro

el a politikatudományok doktora címet a Budapesti Egyetemen *Az autonóm társadalom eszméje az angol polgári forradalom idején* c. értekezésével. 1987-ig a bukaresti *Kriterion* Könyvkiadó társadalomtudományi kiadványainak szerkesztője. 1985-ben megalapítja az erdélyi magyar értelmiségiek *Limes* körét. 1988-tól Magyarországon él. Az 1988-89-es egyetemi évben a *Nemzeti ideológia a románoknál, Eminescutól Noicáig* c. kurzus előadója a budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen. 1989-90-ben a *Magyar Napló* c. kulturális hetilap rovatvezetője, 1991-től a Teleki Alapítvány munkatársa. Önálló kötetei és fontosabb tanulmányai: *Az elmélet küszöbén* (1976); *Ó Anglia, Anglia... Esszé az angol forradalomról* (1984); *Bretter György öröksége. Bretter Gy: A kortudat kritikája*, 1984. *Utószó; Nem lehet. A kisebbségi sors vitája*. Válogatás Cseke Péterrel együtt - és utószó (1989); *Önrendelkezési törekvések az „Észak-Erdélyi Köztársaság" idején*, in Autonómia és integráció (1993); *Problema transilvană* (szerkesztésében, Gabriel Andreescuval közösen, 1999); *The Vanishing of In-Between Europe*, in Regio (2000).

Camil MUREŞANU (sz. 1927) történész, egyetemi tanár, a kolozsvári Történeti Intézet igazgatója. A Nagyváradi Egyetem díszdoktora, a Román Unitusok Általános Egyesületének, a Dél-Kelet Európai Tanulmányok Egyesületének és a Román Akadémiának a tagja. 1997-ben a Román Akadémia díjával jutalmazták. Főbb munkái: *Ioan de Hunedoara* (1957), *Revoluţia burgheză din Anglia* (1964), *Imperiul Britanic* (1967), *Europa modernă: de la Renaştere la sfîrşitul de mileniu* (1997).

Lucian NASTASĂ (sz. 1957) történész. A jászvárosi „Al. I. Cuza" Egyetem Történelem-filozófia karán szerzett oklevelet. Jelenleg a Román Akadémia „Gh.Barițiu" Történeti Intézete kolozsvári jelenkori történeti részlegének kutatója. Az Országos Címertudományi, Geneológiai és Pecséttudományi Bizottságának, a jászvárosi „A.D.Xenopol" Akadémiai Alapítványnak és a jászvárosi Totalitarizmus Tanulmányi Központjának alapító és aktív tagja. Számos tanulmányt, cikket, recenziót közölt szaklapokban és a következő kötetek társszerzője: *Generaţie şi schimbare în istoriografia română (sfîrşitul secolului XIX şi începutul secolului XX)* (1999), *Ţiganii din România. Mărturii documentare (1919-1944)* (2001), *Maghiarii din România. Mărturii documentare (1945-1955)* (2002), *Evreii din România. Mărturii documentare (1945-1965)* (2002), *Intelectualii şi promovarea socială (Pentru o morfologie a cîmpului universitar)* (2002).

Toader NICOARĂ (sz. 1956) történész. A kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem Történelem-filozófia karán az újkori történelem tanszék adjunktusa, a történelemtudományok doktora. Az Erdélyi és Bánáti Történészek Egyesületének alapító- és a vezetőségi tanácstagja. A *Colloquia – Journal of Central European History* c. folyóirat szerkesztője és a Közép-Európai Tanulmányi Intézet tagja. Számos cikket, tanulmányt és elemzést közölt különböző szaklapokban. Főbb munkái: *Memorandumul. 1892-1894. Ideologie şi acţiune politică românească* (társszerző, 1991), *Mentalităţi colective şi imaginar social. Istoria şi noile paradigme ale cunoaşterii.* (társszerző, 1996), *Istoria modernizării României (1800-1918)* (társszerző, 1996), *Manual multifuncţional de istoria modernă a României* (társszerző, 1997), valamint *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800)* és *Societate rurală şi mentalităţi colective* (1997) egyéni kötetek.

PÁL Judit (sz. 1961) történész. A kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem Történelem-filozófia karának előadótanára, a *Procesul de urbanizare în scaunele secuieşti în secolul XIX.* (1999) c. kötet szerzője.

Ovidiu PECICAN (sz. 1959) történész. Tanulmányait a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karán végezte 1985-ben. 1998-ban megszerzi Babeş-Bolyai Tudományegyetemen a doktori címet. 1991-1994 között a kolozsvári *Centrul de Studii Transilvane* kutatója. 1998-tól a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Európai Tanulmányok Karának kancellárja. 2001-től a *Desire Press* igazgatója. Számos tanulmánya, cikke, könyve jelent meg, köztük: *Europa – o idee în mers* (1997); *Troia, Veneţia, Roma. Studii de civilizaţie europeană* (1998);

https://biblioteca-digitala.ro

Adevăratele încercări sînt de depistat la nivelul provocărilor spirituale (1999), *România şi Comunitatea Europeană* (2000). A *Transition in Central and Eastern Europe* társszerkesztője. 1995-től a European Community Studies Association tagja. A Romániai Európai Diákok Szövetségének, a Babeş-Bolyai Egyetem és a Nemira Kiadó díjazottja. A Román Írószövetség tagja.

Adrian POPESCU (sz. 1947) költő, író, a *Steaua* c.folyóirat főszerkesztője. Többek között az Írók Szövetségének és a Román Akadémia díjazottja. Főbb kötetei: Umbria (1971), *Focul şi sărbătoarea* (1975), *Cîmpiile magnetice* (1976), *Curtea Medicilor* (1979), *Suburbiile cerului* (1982). *Tînărul Francisc* (1992), Cortegiul magilor (1996), *Pisicile din Torcello* (1997), *Fără vîrstă* (1998), *Drumul strîmt* (2001).

Doru RADOSAV (sz. 1951) a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem Történelem-filozófia karának egyetemi tanára és a Központi Egyetemi Könyvtár igazgatója. A *Sentimentul religios la români. O perspectivă istorică (sec. XVII-XX) (1997)* c. kötet szerzője.

Harald ROTH (sz. 1965) történész, a Heidelbergi Egyetem előadótanára és a Gundelsheim/ Neckar-i Siebenbürgen Intézet igazgatója. Főbb munkái: *Kleine Geshichte Siebenbürgens* (1996), *Kis Erdély-történet* (1999), *Studienhandbuch Östliches Europa.*

Cosmin RUSU (sz. 1975), a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem Történelem-filozófia karának doktorandusa.

SALAT Levente (sz. 1957). A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem doktora és Politikatudományi Karának adjunktusa. Társalapítója és ügyvezető elnöke az Etnokulturális Kisebbségek Forrásközpontjának. 1990-1994 között a *Korunk* folyóiratnak volt szerkesztője, majd főszerkesztő-helyettese. 1990-1999 között a romániai Soros Alapítvány kolozsvári fiókjának volt az ügyvezetője. Fontosabb publikációk: *Filippika az idő ellen* (esszék, tanulmányok), 1996; *Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig. Az autentikus kisebbségi lét normatív alapjai*, (2001); *Multiculturalismul liberal* (az *Etnopolitika — a konfliktustól a méltányosságig* c. kötet átdolgozott román változata), 2001. Lucian Nastasă-val közösen szerkesztette a 2000-ben a románul és angolul közreadott *Etnikumközi kapcsolatok a posztkommunista Romániában* c. gyűjteményes kötetet.

SCHÖPFLIN György (sz. 1939) a politikatudományok Jean Monnet professzora, az University College London School of Slavonic and East European Studies keretében működő Centre for the Study of Nationalism igazgatója. Főbb érdeklődési területe az etnikum, a nemzet és a politikai hatalom közötti viszony, különös tekintettel a posztkommunista országok térségére. Számos a nemzettel és a nacionalizmussal foglalkozó cikk és tanulmány szerzője. Főbb kötetei: *Politics in Eastern Europe 1945-1992* (1993), *Nation, Identity, Power* (1998), *Myths and Nationhood* (társszerző, 1997).

Alexandru SERES (sz. 1957), a *Jurnalul bihorean* c. folyóirat szerkesztője, az *Infernul nostru cel de toate zilele* (1998) c. kötet szerzője.

Ion SIMUŢ (sz. 1953), egyetemi tanár a nagyváradi Egyetem Bölcsész karán és a *Familia* c. folyóirat szerkesztője. 1996-ban az Írók Szövetségének díjazottja. Főbb munkái: *Diferenţa specifică* (1982), *Incursiuni în literatura actuală* (1993), *Revizuiri* (1995), *Confesiunile unui opinioman* (1996), *Critica de tranziţie* (1996), *Rebreanu dincolo de realism* (1997).

SZÁSZ Alpár Zoltán (sz. 1966), a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem Politika- és Közigazgatás-tudományi karának adjunktusa. A romániai Magyar Politikatudományi Társaság ügyvezető igazgatója, az Erdélyi Múzeum Egyesület Jog-, Közgazdaságtudomány és Társadalomtudományok szakosztályának elnöke, az *Erdélyi Múzeum* c. folyóirat Társadalomtudományi sorozatának szerkesztőbizottsági tagja. Számos szaklapban megjelent cikk, tanulmány, elemzés és fordítás szerzője, valamint a *Román-magyar közigazgatási szójegyzék* (2000), *Cercetare şi dezvoltare reginală* (2001), *Régiófejlesztés és regionális kutatás* (2001), *Politika és társadalom.*

https://biblioteca-digitala.ro

Jegyzetek a politikai szociológia tárgyköréből (2001), *Román-magyar közigazgatási szótár* (2002) c. kollektív kötetek társszerzője.

SZÁSZ Zoltán (sz. 1940) történész, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének volt igazgatója, az Illyés Közalapítvány, Romániai Alkuratóriuma oktatási szaktestületének tagja, az *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, VII. (1914-1916)* társszerkesztője.

Edit SZEGEDI (sz. 1966) történész, a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem Európai Tanulmányok karának előadótanára, a *Colloquia* és a *Studia europaea* c. folyóiratok társszerkesztője. Számos cikket, tanulmányt, elemzést közölt szaklapokban, a jelentősebbek közüllük: *Memorie şi identitate la saşii din Transilvania* (1995), *Germanii – o minoritate pe cale de dispariţie* (1997), *Relaţiile româno-maghiare de-a lungul secolelor* (1997), *Decoraţie sau principiu de bază* (1997), *Nu doar Europa culturii* (1997), *Redimensionarea europeană şi spiritualitate săsească în secolul XVII-lea* (1999), *Cronicile familiale din Transilvania secolelor XVI-XVII. Idei preliminare pentru o nouă abordare a unui gen de frontieră* (1999).

SZOKOLY Elek (sz. 1939) közíró, a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem filozófia szakán szerzett diplomát. A '89-es változásokig, mint volt politikai fogoly, volt építőtelepi munkás, gyári munkás, színházi világosító. 1990 után a *Gazeta de Mureş* c. hetilap szerkesztője és tárcaírója, majd az *Altera* c. folyóirat alapító társkiadója, szerkesztője, a Pro Europa Liga Interkulturális Központjának és a Pro Europa Kiadó igazgatója, majd a Pro Europa Liga ügyvezető igazgatója. Cikkei, tanulmányai és esszéi jelentek meg, úgy magyarul mint románul, különböző hazai lapokban, valamint a *Problema Transilvană* (Az erdélyi kérdés) c. gyűjteményes kötetben. A Pro Europa Liga alapító tagja, valamint a Magyar Újságírók Romániai Egyesületének, az Asociaţia Ziariştilor Români és a Comitetul Helsinki Român tagja.

SZŐCS Géza (sz. 1954) költő. A Ceauşescu-korszakban szerkesztője volt az *Ellenpontok* című szamizdat folyóiratnak. A román titkosrendőrség meghurcolta, majd külföldre kényszerítette. 1990-ben hazatelepedett, 1990 és 1991 között az RMDSZ főtitkára, 1991 és 1993 között politikai alelnöke, 1990 és 1992 között szenátor a Szövetség színeiben. 1993-tól 1999-ig, az RMDSZ-ből való kilépéséig a Reform Tömörülés és a Magyar Ifjúsági Szervezetek Szövetségének (MISZSZ) tiszteletbeli elnöke. 1992-től az Erdélyi Híradó Lap- és Könyvkiadó vállalat vezetője. 2001-től a *Dunánál* című folyóirat szerkesztője.

Traian ŞTEF (sz. 1954). Egyetemei tanulmányait a kolozsvári egyetem román-francia szakán végezte 1979-ben. Tanulmányai idején az *Echinox* folyóirat szerkesztője volt. 1990-től a *Familia* folyóirat szerkesztője. A Polgári Szövetség és a Polgári Szövetség Pártjának alapítótagja, négy éven keresztül megyei tanácsos. A Román Írószövetség és a (Román Írók Professzionista Szövetségének (ASPRO) tagja. Kötetei: *Călătoria de ucenic*, *Femeia în Roz*, *Tandreţea dintre noi* (versek), *Despre mistificare* (politikai esszék), *Ridicolul, Despre calitatea umană* (irodalomesztétikai és összehasonlító-irodalmi esszék), *Leonid Dimov* (irodalomkritika, társszerző).

TONK Sándor (sz. 1947) történész, egyetemi tanár, az Erdélyi Magyar Tudományegyetem rektora, a Sapientia Alapítvány elnöke. A Babeş-Bolyai Egyetem történelem szakán 1969-ben szerzett diplomát. 1969 és 1972 között a marosvásárhelyi Telelki-Téka könyvtárosa. 1972-től a Román Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Intézetében kutató. 1990-től tagja az Erdélyi Múzeum Egyesületnek. Kutatási területe Erdély középkori és koraújkori története és művelődéstörténete, ezen belül is a peregrináció-kutatás. Számos cikk és tanulmány szerzője. Főbb munkái: *Erdély integrálódása a középkori magyar államba* (tanulmány), *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban* (1979), *Árva Bethlen Kata írásai* (2000). A Debreceni Református Kollégium Bethlen Gábor díjjal ismeri el közéleti és tudományos tevékenységét (2000) és a Magyar Köztársaság érdemrendjével tüntetik ki (2002).

https://biblioteca-digitala.ro

R.VÁRKONYI Ágnes (sz. 1928) történész, az ELTE emeritus professzora, a történelemtudomány doktora, 1951-től az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, 1983-1995 között a Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára. Szakterülete a 16-18. század története, a historiográfia és a történeti ökológia. A Royal Historical Society levelező tagja. Főbb művei: *A pozitivista történelemszemlélet* (1970), *Török világ és magyar külpolitika* (1975), *Magyarország keresztútjain* (tanulmányok, 1978), *Erdélyi változások* (1984), *Megújulások kora* (1997), *A királyi Magyarország 1541-1686* (1999), *Europica varietas – Hungarica varietas. 1526-1762* (2000), *A megosztottság évszázada. Magyarország a XVI. században. 1526-1606* (2000).

Daniel VIGHI (sz. 1956) író, újságíró. 1980-ban a Temesvári Egyetem, Filológia Karán szerzett diplomát. 1990-től az *Orizont* folyóirat szerkesztője, a Temesvári Egyetem Filológia karának adjunktusa. 1997-ben doktorált a két világháború közötti román irodalomból. A Temesvári Kiáltvány társszerzője, a Temesvár Társaság, a Polgári Szövetség és a Polgári Szövetség Pártjának alapító tagja. Az *Orizont, Studii de literatură română şi comparată, Ariergarda, Dilema, Cuvîntul, Vatra* folyóiratok szerkesztőségi tagja. Önálló kötetei: *Rusalii '51. Fragmente din deportarea în Bărăgan* (1994), *Istorie şi masonerie* (1995), *Valahia de mucava* (1996), *Deportarea în Bărăgan. Destine–documente–reportaje* (1996), *Decembrie, ora 10* (1997), *Între hanger şi sofa. Literatura în epoca veche românească* (1998), *Insula de vară* (1999), *Sorin Titel. Monografie critică* (2000). Díjak: a Román Írószövetség debüt-díja, az Írók Egyesületének díja, az ASPRO díja, a Familia folyóirat díja stb.

VISKY András (sz. 1957) író, dramaturg, a kolozsvári a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészet-tudományok Kara, Színházművészeti Tanszékének tanára, a Román Írók Szövetségének, a Magyar Írók Szövetségének, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság tagja, a Fiatal Írók József Attila Körének tiszteletbeli tagja, számos irodalmi díj nyertese. Főbb munkái: *Partraszállás* (1982), *Fotóiskola haladóknak* (1988), *Hóbagoly* (1992), *Hamlet elindul* (1996), *Reggeli csendesség* (1996), *Goblen* (1998), *Romániai magyar négykezesek* (társszerző, 1998), *Aranylevél* (1999), *Betlehemi éjszaka* (2001), *Írni és (nem) rendezni* (2002), *Fals tratat de convieţuire* (társszerző, 2002).

Renate WEBER (sz. 1955) jogász. A Bukaresti Egyetem jogi karán szerzett diplomát. Ügyvéd, a Politikai és Közigazgatási Főiskola előadótanára, a romániai Nyílt Társadalomért Alapítvány elnöke, a genfi International Service for Human Rights és az International Council for Human Rights Policy tagja. Tanulmányok: *Două proiecte de lege privind protecţia minorităţilor naţionale* (1994), *Concepţia UDMR cu privire la drepturile minorităţilor naţionale* (társszerző, 1994), *The Welfare State in Post-Communist Countries: The Romanian Case* (1996), *România şi dreptul internaţional al drepturilor omului* (1996), *Self-determination* (1996), *The Protection of National Minorities in Romania: a Matter of Political Will and Wisdom* (1997), *The Romanian-Hungarian Relations within the Legal Frame of the Schengen Agreements* (1999), *Transilvania: evoluţie prin devoluţie?* (1999), *The Impact of the European Convention of Human Rights upon the Rule of Law in Romania* (2001), *Police Organization and Accountability: A Comparative Study* (2001), *Constitutionalism as a Vehicle for Democratic Consolidation in Romania* (2001).

Alexandru ZUB (sz. 1934) történész, tudományos kutató, a jászvárosi A.D.Xenopol Történelmi és Régészeti Intézet igazgatója, az Al.I.Cuza Tudományegyetem egyetemi tanára, a Román Akadémia levelező tagja, a Liszaboni Akadémia tagja, az A.D.Xenopol Akadémiai Alapítvány elnöke, a Román Akadémiai Társaság, a Román Történészek Egyesületének, az Európai Történészek Egyesületének és az Amerikai Történészek Egyesületének tagja. Számos jelentős díj birtokosa. Főbb munkái: *A scrie şi a face istoria* (1981), *Pe urmele lui Vasile Pârvan* (1983), *Mihail Kogălniceanu* (1984), *De la istoria critică la criticism* (1985), *Istorie şi finalitate* (1991), *Chemarea istoriei. Un an de răspîntie în România post-comunistă* (1997), *Orizont închis. Istoriografia română sub comunism* (2000).

https://biblioteca-digitala.ro

Tartalom

Memorandum Románia regionális felépítéséért 5

1-2. sz. 2001 január-február

Molnár Gusztáv: Mi, erdélyiek... 7
Harald Roth: Az erdélyi történetírás utópiájáról, avagy állásfoglalás az egyes és többes szám első személlyel szemben 14
A Provincia körkérdése Erdély „egységes" történetének esélyeiről 19
Ovidiu Pecican: A megértés a döntő, és nem a bizonyítás 19
K. Lengyel Zsolt: A „totális" mű kritériumai 20
Sorin Mitu: A képzeletbeli hazák „északi" és „déli" részei 23
Jakó Zsigmond: Akarat és szakmai illetékesség 26
Camil Mureşanu: Azok a sohasem ártatlan beszélyek 28
Kristó Gyula: Nem szükséges transzetnikus megközelítés 29
Lucian Boia: Az egyetlen Erdély történelme 31
Köpeczi Béla: Röviden 32
Alexandru Zub: Jótékony diverzitás 32
R. Várkonyi Ágnes: Erdély sajátos története 33

3. sz. 2001 március

Gabriel Andreescu: A föderatív Európa fogalmáról 36
Jacques Lévy: Vertikális és horizontális föderalitás 38
Szász Alpár Zoltán: A demokrácia modelljei Romániában – esélyek és realitások 43
A Provincia körkérdése Erdély „egységes" történetének esélyeiről 51
Harald Roth: Próbálkozzunk „Erdély kultúrtörténetével" 51
Cseíri Elek: Történetírás és politika 53
Lucian Nastasă: Erdély történetéért 55
Pál Judit: Etnocentrikus szemlélet 57
Ioan Drăgan: Figyelemre méltó megvalósítások 58
Szász Zoltán: A harmónia terrorja 59
Daniel Barbu: A történetírás és a nemzeti hovatartozás viszonya 61

https://biblioteca-digitala.ro

Jakó Klára: Tudomány vagy a politika szolgálata ... 62
Ovidiu Ghitta: A kölcsönös bizalmatlanság salakja ... 64
Tonk Sándor: Az elemzés hiánya ... 65
Demény Lajos: Párbeszédhiány ... 67
Cosmin Rusu: A szegregáció fennmarad ... 69
Egyed Ákos: A történeti források reális forrásértékének felértékelése ... 70
Radu Mârza: Az erdélyi maják története ... 72
Toader Nicoară: Előítéletek nélkül ... 74
Doru Radosav: „Pium desiderium" ... 75
Mihaela Grancea: Etnokulturális sztereotípiák a historiográfiában ... 76
Ovidiu Pecican: Az erdélyi múlt és a szintéziséhség ... 81
Magyari-Vincze Enikő: A kolozsvári egyetem és az etnikai határvonalak átlépésének esélyei ... 85
Edit Szegedi: A premodern Kolozsvár ... 88

4. sz. 2001 április

Al. Cistelecan: Provincia minima – Az erdélyiség keresése ... 91
Kántor Zoltán: A konszociáció Erdélyben. Folyamatok és modellek ... 93
François Bocholier: Az erdélyi történetírás megújulása ... 97
Schöpflin György: Közép-Európa: felemás modernitás? ... 101
Marius Lazăr: Barátokról, a múlt hatalmáról és a visszaállítás „komplexusáról" ... 109
*** Egy másik egyesülés: Traian Vuia és 1918 ... 116
Ovidiu Pecican: Értelmiségi pesszimizmus, román pesszimizmus? ... 121

5. sz. 2001 május

Daniel Vighi: A közéleti elkötelezettség decentralizálása ... 133
Salat Levente: Az európai integráció és a politikatudomány dilemmái ... 136
Kántor Zoltán: A státustörvény és a magyar nemzetpolitika ... 144
Al. Cistelecan: Magyar törvény román bonyodalmakkal ... 151
Gabriel Andreescu: A határon túli magyarokról szóló törvény ... 153
Bakk Miklós: Egy törvény és jövőképei ... 157
Traian Ştef: Magyar igazolvány ... 160
Molnár Gusztáv: A státustörvény és az erdélyi kontextus ... 162
Ágoston Hugó: Bukarest mint provincia ... 167
Paul Drumaru: Kisebbségi napló ... 169

6-7. sz. 2001 június-július

Smaranda Enache: Regionalizmus és integráció ... 172
Antonela Capelle-Pogăcean: Kétértelmű nemzetek ... 175

https://biblioteca-digitala.ro

Caius Dobrescu: Regionális törekvések és identitáspolitikák 178
Biró Béla: Diszkrimináció és diszkrimináció 183
Sabina Fati: A nemzeti eszme és a föderalizmus Erdélyben a 20. század elején 190
Marius Cosmeanu: Önmagunkon és a rosszon túl (avagy az elsőként érkező és az utolsónak maradó joga) 197
Szőcs Géza: Kommentárok a nemzetfogalomhoz 206

8-9. sz. 2001 augusztus-szeptember

Al. Cistelecan: Görög katolicizmus a románoknál 211
Camil Mureşanu: Lecsendesednek-e majd a vizek?... 213
Adrian Popescu: Azonosság és egyetemesség 216
Ovidiu Ghitta: Másodrendű katolikusok? 219
Schöpflin György: Délkelet-Európa fogalmának meghatározása 223
Ovidiu Pecican: A földi határok Európái 231
Bakk Miklós: Az alkotmányreform esélyei 241
Paul Drumaru: Kisebbségi napló 245
Ágoston Hugó: Bukarest mint provincia 247

10. sz. 2001 október

*** Levél Adrian Năstase-hoz 250
Steliu Lambru: Politikai tervek egy román föderáció létrehozására 253
Traian Ştef: Erdélyi párt? 261
Adrian Docea: Egy regionális pártért 263
Bakk Miklós: Nyelvi jogok és a hegemónia szelleme 266
Ana Luduşan: Egy törvény perverz hatásai 268
*** „Itt él a legtöbb euroszerb" – interjú Nenad Čanakkal 271
Visky András: Történetek a személytelen névmásról 277

11. sz. 2001 november

Molnár Gusztáv: Különös transzilvanizmus 282
Sabin Gherman: Levél a Provinciához 286
Marius Cosmeanu: Levél Sabin Ghermanhoz 288
Traian Ştef: Válasz Sabin Gherman levelére 289
Szokoly Elek: A Provincia – palló a barikádok felett 291
Georghe Gorun: A történelem vállalása Romániában 292
Paul Drumaru: Transzlandi levelek 298
Ágoston Hugó: Bukarest mint provincia 300

https://biblioteca-digitala.ro

12. sz. 2001 december

Al. Cistelecan: Szerelmes csinnadratták az erdélyiek részére 303
Alexandru Seres: A föderalizálás utópiája és az identitásválságok 306
Traian Ştef: „Felhasznált" román értelmiségiek 308
Molnár Gusztáv: A modernitás csapdája,
avagy a termékeny és a terméketlen káosz 311
Caius Dobrescu: Délkelet-Európa átfogalmazása 317
Renate Weber: A kisebbségek védelme az európai normák szempontjából 329
Ion Simuţ: Hét kérdés, amely új elveket szülhet a román-magyar kapcsolatokban 334
Visky András: Har-Kov-kommentárok 338

Szerzők 346

https://biblioteca-digitala.ro

MEGRENDELŐLAP

utánvétellel/ a csomag kézhezvételekor

Szerző, Cím	Ár	Pldszám
*** Altera 5 – Etnic. Naţional. Multinaţional	30.000	
*** Altera 6 – Federalism	30.000	
*** Altera 7 – Federalism şi reconciliere	30.000	
*** Altera 8 – Federalism şi devoluţie	30.000	
*** Altera 9 – Regionalism şi regionalizare	30.000	
*** Altera 10 – Regionalism şi/sau descentralizare	30.000	
*** Altera 11 – O Europă a regiunilor	30.000	
*** Altera 12 – Multiculturalism	30.000	
*** Altera 13 – Multiculturalism/Interculturalism	30.000	
*** Altera 14 – Drepturile lingvistice ale omului	45.000	
*** Altera 15 – Drepturi lingvistice. Drepturi fudamentale	82.000	
*** Altera 16 – Universităţi multiculturale	85.000	
*** Altera 17/18 – Culturi minoritare periclitate	100.000	
*** Altera 19 – Regionalizare în Europa Centrală şi de Est	90.000	
*** Altera 20/21 – Integrare europeană şi statutul minorităţilor	110.000	
*** România şi minorităţile. Colecţie de documente	32.000	
Richard Coudenhove-Kalergi: Pan Europa	32.000	
Binder Pál: Az erdélyi fejedelemségek román diplomatái	20.000	
Andrei Roth: Naţionalism sau democratism?	85.000	
Roth Endre: Nacionalizmus vagy demokratizmus?	85.000	
*** Provincia 2000 - antologie	110.000	
*** Provincia 2000 - válogatás	110.000	
*** Provincia 2001 - antologie	110.000	
*** Provincia 2001 - válogatás	110.000	

https://biblioteca-digitala.ro

PRO EUROPA könyv postai megrendeléssel
utánvétellel / a csomag kézhezvételekor

Az Ön előnyei: a Kiadó állja a postai költségeket • aktualizált tájékoztatás a kiadványainkról.

Hogyan lehet megrendelni: Jelölje meg az előző oldalon található MEGRENDELŐLAPON az Önt érdeklő címeket • Jelölje meg mindegyik címnél az igényelt példányszámot • Kérjük vegyék figyelembe, hogy a megrendelőlapon található címek és árak a kiadvány nyomdába küldésekor voltak érvényesek • Az aktuális kiadvány- és árlistára vonatkozó információkért hívják a 0265/250182; 250183 telefonszámokat.

Hogyan küldhető el a megrendelés: postán, telefonon, faxon, elektronikus postán

Liga Pro Europa
C. P. 1-154
540049 Târgu-Mureş – România
Tel/Fax: 0265/250182; 250183 Mobil: 0745-507166
Email: office@proeuropa.ro
Internet: www.proeuropa.ro

Az Ön adatai:

Név: _____

Cím: _____

_____

Telefon, fax: _____

E-mail: _____

Aláírás _____ Dátum _____

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Memorandum
Románia regionális felépítéséért

Mi, a jelen Memorandum aláírói, a politikai pártok, a helyi önkormányzatok, a civil társadalom és a közvélemény képviselői részére — összhangban az Egyesült Európa jövőjét érintő európai szintű eszmecserével —, vitára bocsátjuk a régiók Romániájának politikai és közigazgatási felépítését célzó elképzeléseinket.

1. Jelen javaslataink Románia harmónikus fejlődését tűzték ki célul, figyelembe véve az ország tartományainak történelmi, gazdasági és társadalmi-kulturális önazonosságát. Felfogásunkban Románia regionális felépítése tervének semmi köze bármiféle elszakadási vagy irredenta törekvésekhez. Ezért úgy véljük, hogy minden ilyenszerű megközelítés leegyszerűsítő és az európai tapasztalatokra épített felőségteljes és elmélyült viták diverziós megkerülését célozza az ország jövőjével kapcsolatban.

2. Részvételünk az Európai Unió jövőjéről szóló vitában — amely az Uniót olyan föderatív rendszernek tekinti, amelyben az alkotmányos régiók, így Skócia, Katalónia, Flandria, Vallónia, Bajorország stb. sajátos helyet foglalnak el — hozzájárulhat ahhoz, hogy jobban megismerjük azokat az intézményi struktúrákat, amelyekbe integrálódni kívánunk. A regionális modell, az úgynevezett középső kormányzási szint (meso-government), véleményünk szerint európai identitásunk visszahódítását szogálja.

3. A régiók kialakításában alapelvnek tekintjük, hogy a közigazgatási és politikai hatásköröket területi egységek és nem nemzeti vagy etnikai közösségek kapják; ez utóbbiak a regionális modell szellemében politikai és jogi garanciákat élveznének sajátos érdekeik védelmében.

4. A túlközpontosított közigazgatási rendszer, amelyet 1989 után szinte változatlanul átvettünk, a korrupciónak és a bürokráciának kedvez, és felerősíti a sok kis egységen alapuló, rendkívül költséges közigazgatás egyébként és meglévő hátrányait. Másrészt a decentralizálás gondolata arra a jogi eszmerendszerre is vonatkozik, amelyet mind Románia nemzetközi kötelezettségei, mind pedig belső jogrendjének európai jogharmonizációs elemei tartalmaznak.

5. Olyan közigazgatási reformot javasolunk, amely újrafogalmazza a létező területi egységek státusát, és új politikai-közigazgatási formákat vezessen be. Ezek kialakításában a fejlesztési régiók vagy a történelmi tartományok jelenthetik a kiindulópontot.

6. E tekintetben a régiók székhelyén vagy a tartományi fővárosokban felállítandó regionális tanácsok, illetve tartományi parlamentek létrehozásának megvitatását javasoljuk.

7. Úgy véljük, a regionális hatóságok politikai, gazdasági és kulturális hatáskörei mellett — melyek gyakorlására a szubszidiaritás elvének és az Európai Unióban alkalmazott normáknak megfelelően kerül sor — a tájékoztatási politikák radikális decentralizációját is szem előtt kell tartani. A regionális tévéstúdiók különleges szerepet játszhatnak a romániai régiók nyilvánosságának kialakításában.

8. A regionális identitás polgári alapon történő felvállalása az olyan többnemzetiségű régiókban, mint a Bánát, Erdély vagy Dobrudzsa, hozzájárulhat azon transzetnikus identitások kialakításához, amelyek alapján meghaladható lesz a szélsőséges nacionalista nosztalgiák és félelmek eszkalálása, de a polgári és demokratikus frazeológiát használó burkolt nacionalizmus is.

9. Egy új regionális rendszer felépítése egy politikai rendszer újraalkotását is szükségessé teszi, amely nem valósítható meg a — kidolgozás alatt álló — európai alkotmány alapelveivel összhangban levő alkotmányreform nélkül.

10. E javaslatok a republikanizmus kritériumaira amelyek a kormányzottak egyetértését feltételező kormányzást jelent és a részvételi demokráciára épülnek. Ezért bármilyen szerkezeti átalakulásra vonatkozó döntésnek széleskörű viták nyomán megtartott népszavazás eredményeként kell létrejönnie, amelyet — a konkrét helyzetnek megfelelően — regionális vagy országos szinten kell megszervezni, úgy, hogy a lakosság jóhiszemű tájékoztatást kapjon a hasonló európai példákról és az ilyen típusú közigazgatás esélyeiről.

PROVINCIA